

१९१४

म. ग्रं. सं. ठाणे

विषय कोष

सं. क्र. २३६९

REFBK-0022454

REFBK-0022454

R. NO. 8

र.नं.बर. ४

अनंत बाबुराव पराजपे.

इंजिनीअर

गोरेगांवकस् बिल्डिंग्स् नं. ५

गोरगांव

मुंबई.

फै. अनंत बा. पराजपे
अ. व. न. नं. ५
मुंबई

REFBK-0022454

REFBK-0022454

श्रीः

कविवर्ये

मोरोपंतांचे संग्रह ग्रंथ.

४

हरिवंश.

संपादक व प्रकाशक

रामकृष्ण दत्तात्रेय पराडकर.

मुद्रक

अच्युत चिंतामण भट.

‘ यशवंत ’

छापखाना पुणे.

सन १९१४

हे पुस्तक रामकृष्ण दत्तात्रेय पराडकर यार्नी पुणे येथे अच्युत चिंतामण भट
ह्यांच्या 'यशवंत' छापखान्यांत छापून प्रसिद्ध केले.

प्रस्तावना.

योजकस्तत्र दुर्लभः ।... सुभाषित.

I have observed that a reader seldom peruses a book with pleasure till he knows whether the writer of it be a black or a fair man, or a mild or choleric disposition, married or a bachelor, with other particulars of the like nature that conduce very much to the right understanding of an author.

—Addison.

एखाद्या पुस्तकाचा लेखक काळा आहे की गोरा आहे, तो शांत स्वभावाचा आहे की रागीट आहे, विवाहित आहे की अविवाहित आहे हे समजल्याशिवाय व ग्रंथकाराचे म्हणणे बरोबर समजण्यास उपयोगी पडणारी अशा च प्रकारची दुसरी माहिती मिळाल्याशिवाय ते पुस्तक वाचक कचित्तच आनंदाने वाचतो, असे माझे पाहण्यांत आले आहे.

—एडिसन.

पंतांच्या एका प्रबंधावर अर्थद्योतक टीपा लिहिण्याचे काम मला कधीं कोणी सांगतील ही कल्पना, रा. पराडकर यांचे तत्संबंधीं आग्रहाचे पत्र येईपर्यंत, मला येण्याचे कांहींच कारण नव्हते; आणि जरी त्या पत्राने त्यांच्या या अवाढव्य कारखान्यांत पंतकाव्याचा एक नम्र आणि प्रेमळ भक्त या नात्यानें अल्पस्वल्प काम पतकरून कांहीं मदत होण्यासारखी असल्यास करावी अशी प्रबळ इच्छा उत्तम झाली, तरी तिला आत्मविश्वासाचे साह्य मिळेना, आणि नकारार्थी उत्तर लिहिण्याचे तर कष्टप्रद वाटू लागले. शेवटीं मालाच्या बरेवाईटपणाची जबाबदारी सांगकाम्या मजुरावर न पडतां, त्यास काम सांगणाऱ्या कारखानदाराच्या योजनेवरच सर्वस्वी पडते या तत्वावर नजर देऊन, नेमून दिलेले काम यथाशक्ति कसेबसें एकदांचें संपाविलें; आणि पुनरपि असल्या उद्योगावर आपली योजना

कोणी करणार नाही अशा दृढविश्वासावर स्वस्थ होतो, तों च या पुस्तकास प्रस्तावना हि लिहिण्याची कामगिरी माझ्यावर च लादण्याची संपादकांस बुद्धि झाली व ती हि संबंध पुस्तक छापून बाहेर पडण्याच्या सुमारास ! टीपा लिहिण्याच्या वेळेस च ही सूचना झाली असती तर त्या दृष्टीने पुस्तक वाचिले असते. दीड वर्षापूर्वी हा ग्रंथ वाचताना ज्या कांहीं विशेष गोष्टी आढळल्या त्यांपैकी कित्येकांच्या स्मरणपटलावर राहिलेल्या पुसट कल्पनांच्या साहाय्याने अगदी थोडक्या अवघात हें अवघड उरकावयाचें आहे ! त्यांतल्या त्यांत एवढें बरें आहे कीं, “ या पुस्तकाच्या वाचनास सहाय्यकारी होईल अशी आटपशीर प्रस्तावना ” लिहिण्यास संपादकांची अनुज्ञा आहे; त्यामुळे हें ओझे बरें च हलकें झालें आहे. तथापि अखेरपर्यंत मजल सुखरूपपणें मारण्यास

मूकं करोति वाचालं पंगुं लंघयते गिरिं ।
यत्कृपा तमहं वंदे परमानंदमाधवम् ॥

ग्रंथपरिचय.

१. नीलकंठ गोविंद चतुर्द्धर (चौधरी) कृत भारतभावदीपनामक हरिवंशावरील संस्कृत टीकेतील पुढील अवतरण आहे:—

“ इह खलु भगवान् पाराशर्यः परमकारुणिकः सकलसंसारानर्थ-संकटात् जडान् उद्दिधीर्षुः सर्वश्रुतिरहस्यप्रकाशकं महाभारताख्यं इतिहासं प्रणिनाथ तत्र शतं पर्वाणि तेषु अंतिमं पर्वत्रयं हरिवंशरूपं यथोक्तं अनु-क्रमणिकाध्याये:—

हरिवंशस्ततः पर्वपुराणं खिलसंज्ञितम् ।
विष्णुपर्व शिशोश्चर्या विष्णोः कंसवधस्तथा ॥

भविष्यं पर्व चाप्युक्तं खिलेष्वेवाद्भुतं महत् ।

एतत् पर्वशतं पूर्णं व्यासेनोक्तं महात्मना ॥ इति ”

म्हणजे श्रीव्यासकृत शतपर्वमहाभारताचीं अखेरचीं तीन पर्वे तो 'हरिवंश' होय. हरिवंशानें महाभारत संपूर्ण होतें. मूळ संस्कृत हरिवंशाची ग्रंथसंख्या खाली लिहिल्याप्रमाणें आहे:—

पर्व.	अध्यायसंख्या.	श्लोकसंख्या.
१. हरिवंशाख्य	५५	३१०४
२. विष्णवाख्य	१२९	७७६८
३. भविष्याख्य	१३५	५११४
	<u>३१९</u>	<u>१५९८६</u>

२. हल्लींच्या आवृत्तीच्या प्रथम खंडाच्या पहिल्या भागांत पंतलिखित पोथीचा नमुना दिला आहे, त्या आकाराचीं पोथीचीं पाठपोट १८३ पानें पंतकृत मराठी हरिवंशाचीं असून, ग्रंथाचे एकंदर अध्याय ५४, आणि आर्यासंख्या ५४४५ आहे. सर्व पोथी अव्वल अखेर सुवाच्य लिहिलेली असून, कोठें कोठें मूळचा कांहीं मजकूर बदलून दुसरा घातला आहे. प्रत्येक पानाच्या दरेक बाजूस सरासरी १३।१४ आर्या लिहिलेल्या आहेत. कित्येक ठिकाणां पंतानीं स्वतः टीपा लिहिल्या आहेत, व कांहीं कांहीं आर्यांच्या पंतलिखितत्वासंबंधानें आर्याभारताप्रमाणें च येथें हि संशय आहे. तसें च प्रत्येक अध्यायाचे शेवटीं “ इति श्रीहरिवंशोध्यायः ” असें लिहिलेलें आहे. सर्व पोथी पाहिली म्हणजे प्रथमतः आर्या कच्च्या खडब्यावर लिहून नंतर त्यावरून पोथी लिहिली आहे अशी खात्री होते. पोथीचा कागद दौलताबादी जाड असून तो घोटून चांगला गुळगुळीत केलेला आहे, आणि त्यावर किंचित् लाल व पिवळा असा एक रंग दिलेला आहे. इतकी जुनी पोथी असतां यत्किंचित् सुद्धां तिला कसर वगैरे लागलेली नाहीं, पानें जीर्ण किंवा खराब झालेलीं नाहींत, यावरून पोथीकरितां कागद तयार

करण्यांत अत्यंत खबरदारी घेतलेली दिसत आहे. पोथीचें लिहिणें काळजी-पूर्वक झालें आहे, तरी कच्च्या खड्यांवरून मजकुराची नकल करण्यांत साहजीक च थोड्या ठिकाणीं हस्तदोष झाल्याचें दृष्टीस पडतें. यमकप्रचुर काव्यांत समानाक्षरी शब्द बहुतेक ठिकाणीं वेदस्वरासारख्या उभ्या रेघा देऊन तोडून दाखविले असल्यानें ग्रंथ समजण्यास किंवा तो सटीप करण्यास फार सुलभ झालें आहे. पंतांच्या काव्यप्रकाशकांपैकीं ज्यांस हें साधन उपलब्ध नव्हतें त्यांस पंतांचा हेतु बरोबर समजण्यास किती यातायात पडली असेल, आणि त्यांस मिळालेल्या दुय्यम व म्हणून च अधिक अशुद्ध प्रतीवर च निर्वाह करावा लागल्यानें चांगल्या विद्वान्, उत्साही आणि मेहनती प्रकाशकांच्या हातून कित्येक ठिकाणीं पाठाचा व अर्थाचा किती विपर्यास झाला असेल याची कल्पना छापील प्रतीशीं पंतलिखित पोथी प्रत्यक्ष ताडून पाहणारांस च बरोबर होईल. हस्तलिखित पोथीच्या मुखपृष्ठावर पुढील आर्या आहे:—

कवि म्हणति, ' कवन तैसें बहु उद्योगें हि धन जसें मिळतें
जितुकें चि मिळायचें अधिक मिळेना चि एक ही तिळ तें.'

व अखेरच्या पृष्ठावर पुढील श्लोक आहे:—

सजलजलदश्यामा ! रामा ! मनीं सुख वाटतें,
चरित चि तुझे भावें गावें असें मज दाटतें.
जनकतनयाकांता ! शांताकृते ! रघुनायका !
पुरिव सदया ! कामा या माधवा ! वरदायका !.

३. मूळ संस्कृत ग्रंथाच्या सहा अध्यायांस व तीन श्लोकांस पंतकृत रूपांतराचें प्रमाण सरासरीनें अनुक्रमें एक अध्याय व एक आर्या असें पडतें. आर्याभारत तयार करण्याचे वेळीं पंतानीं

व्यासकृत महाभारत लक्ष ग्रंथ प्रसिद्ध हा भारी,
आर्यावृत्तें रचितों, स्वल्पांत चि आणितों कथा सारी.

अशी प्रतिज्ञा केली होती, आणि ती च महाभारताच्या या हरिवंश-
नामक अंतिम भागाच्या अखेरपर्यंत पाळिली आहे. कोणता हि प्रचंड
उद्योग दीर्घकालानें जेव्हां संपण्याचे वेतांत येतो, तेव्हां अखेर अखेर प्रारं-
र्भांचा उत्साह बहुधा कायम राहत नाही. तसा च प्रकार या ठिकाणीं हि झाला
आहे. आर्याभारतांतील पंतांची तेजस्विता यांत कांहीं कमी प्रमाणानें दृष्टीस
पडते. असें आहे तरी,

सुकुमारबुद्धि वक्ते श्रोते जे त्यांसि कीर्तनश्रवण

व्हाया, स्वल्पा चि कथा लिहिन रसिकसाधुरंजनप्रवण.

यांत प्रगट केलेल्या हेतूप्रमाणें हरिवंशाची रचना करण्यांत पंतानीं
पूर्ण खबरदारी घेतलेली दिसून येते. पंतांचा हरिवंश हा मूळ संस्कृताच्या
तृतीयांशाएवढा आहे. मूळांत जरी कोणत्या हि कथेचें अगर उपाख्यानाचें
फारसें विस्तृत असें वर्णन नाही, तरी मूळग्रंथांतील मजकुराची अवश्य
तेवढी छाटाछाट करून अर्थहानि किंवा रसहानि बिलकुल होऊं न देतां,
संविधानक विघडूं न देतां, किंवा जरूर असा कोणता हि भाग न वगळतां
पंतानीं संपूर्ण ग्रंथ संक्षेपानें मराठींत आणिला आहे. ही मराठी प्रतिकृति वाचून
इतिहास, सरस वर्णनप्रसंग, उत्प्रेक्षादि अलंकार, इत्यादिकांसंबंधानें मूळ ग्रंथ
वाचल्याचें श्रेय वाचकास येईल असें म्हणण्यास फारशी हरकत नाही; किं-
हुना अनेक ठिकाणीं पंतकृत संक्षेप च मूळांतील विस्तारापेक्षां अधिक आल्हाद-
दायक होईल असें आमच्या बुद्धीस वाटते. संस्कृत काय किंवा मराठी काय
महाभारत म्हणून जेवढ्या भागास बहुतेक समजण्यांत येते तो भाग वाचून
संपल्यावर, हरिवंश हा ग्रंथ काव्यदृष्ट्या किंवा मनोरंजक कथाभाग या
दृष्टीनें हि एकंदरीनें नीरस च वाटणार. विशेषतः त्याचा आरंभांचा चौथाई
भाग तर बरा च कंटाळवाणा असल्यानें ग्रंथ पुढें तसा च वाचत जाण्याचा
धीर मराठी काव्यग्रंथांविषयी पूर्ण अनास्था बाळगणाऱ्या आम्हां महाराष्ट्री-
यांत थोड्यास च निघणार ! अशा कारणानें या काव्याची असावी तितकी

प्रसिद्धि नाही. शिवाय या ग्रंथांतील मुख्य कथाभाग श्रीधरानीं आपल्या 'हरिविजय' या ग्रंथांत सोप्या भाषेनें व सरस वर्णिला असल्यानें आणि 'हरिविजय' आबालवृद्धांच्या नित्य परिचयांत असल्यानें पौराणिक इतिहासाकरितां हरिवंशाकडे धांव घेण्याचें कारण हि पडत नाही. तथापि हरिवंशांतील आरंभीं दिसून येणारा नीरसपणा पुढें पुढें कमी कमी च होत गेला आहे, आणि म्हणून मूळ ग्रंथास बरा च संक्षेप देण्यांत पंतांचें चातुर्य दिसून येऊन त्यांचे उपकार वाटतात. हरिविजयावरून मूळ हरिवंश चटकदार असेल असें अनुमान केल्यास तें अगदीं चुकीचें होईल. श्रीधरानीं मूळांतून त्यांस अवश्य वाटला तेवढा च मुख्य कथानकाचा भाग घेऊन व भागवत, पद्मपुराण यांतील कथाविशेषांची त्यांत भर घालून आपल्या रसाळ वाणीनें तो खुलवून लिहिला आहे. पंतांच्या मूळ प्रतिज्ञेप्रमाणें त्यांना फक्त हरिवंश च संक्षेपानें मराठींत उतरावयाचा होता, इतर पुराणांची मदत घेण्यास त्यांस श्रीधरांचें स्वातंत्र्य नव्हतें, म्हणून केवळ रसपरिपाकाकरितां आपल्या पूर्वप्रतिज्ञात हेतूकडे दुर्लक्ष्य करणें हें त्यांस शक्य नव्हतें. तथापि आपल्या हेतूप्रमाणें त्यांनीं केलेला प्रयत्न फुकट गेला आहे असें मात्र समजण्याचें कारण नाही. त्यांनीं आपल्या अंगचें पुष्कळ कौशल्य खर्चून मूळ इमारतीची ही छोटेखानी प्रतिमा बरी च सुंदर करण्याची खटपट केली आहे. मूळ संस्कृत हरिवंश व पंतांचें काव्य यांतून तुलनेकरितां अनेक उतारे देऊन बरील अभिप्राय शाबूत करण्याचें कांहीं विशेष कारण आहे असें नाही; शिवाय त्यामुळें हा लेख प्रमाणाबाहेर लांबेल हि. इतकें च सांगणें या ठिकाणीं पुरें आहे कीं, इतर संस्कृत काव्यें मराठींत आणताना पंतानीं जी संक्षेपाची पद्धत अमलांत आणली आहे, ती च पद्धत त्यांनीं येथें हि स्वीकारली आहे. मूळांत पदरचो भर ("पदरची भर" म्हणजे मूळ ग्रंथांत नसलेल्या कल्पना, वर्णन-विस्तार, प्रसंगविशेषीं मूळांतील भाषणांची वाढ) घालण्याचा बहुधा प्रयत्न केलेला नाही, त्यामुळें हा ग्रंथ आर्याभारताइतका सर्वांगसुंदर झाला नाही.

४. पंतांचे यजमान बाबूजी नाईक जोशी वारामतीकर यांचे पुत्र 'श्रीपांडुरंगराय' यांनी 'प्रेमंकरुनि असकृत्' सांगितल्यावरून, ज्यांत श्रीकृष्णचरित्र प्रमुखत्वाने वर्णिले आहे असा हा हरिवंश पंतानीं महाभारताचे रूपांतर संपविल्यानंतर लिहिला. "शके १७०७ ते १७१० या मुदतींत पांडुरंगरावनाईक यांच्या सांगण्यावरून व नाइकांच्या मुलांत विभक्तपणाचे तंटे चालले असताना पंतानीं घाईघाईनें हरिवंश लिहिला," असें रा. पांगारकर आपल्या मोरोपंती चरित्रांत म्हणतात. "पांडुरंगरावांचें लग्न इ. स. १७७३ सालीं झालें. तेव्हां तोंपर्यंत पंताना एकादें काव्य करण्याविषयीं आग्रह करण्याइतका अधिकार व रसिकपणा त्यांचे अंगीं येण्याचा संभव दिसत नाही, कारण त्या काळीं मुलांचीं लग्नें बऱ्याच अल्पवयांत केलीं जात असत. म्हणून मोरोपंती हरिवंशाची रचना इ. स. १७७३ नंतरची असली पाहिजे," असें रा. भिडे (काव्यसंग्रहकार) म्हणतात, व दुसऱ्या एका पत्रावरून ते हरिवंशाची रचना १७८२ त म्ह. शके १७०३ मध्यें झाली असावी असें म्हणतात. या सर्व मतांची छाननी प्रो. परांजपे यांनीं प्रस्तुत आवृत्तीच्या आर्याभारताच्या प्रस्तावनेंत (प्रस्तावनेचे पृष्ठ २९ पहा.) करून, शके १७०४ ते १७०९ च्या दरम्यान या ग्रंथास आरंभ होऊन समाप्ति हि झाली असावी असें सप्रमाण दाखविले आहे. उपलब्ध प्रमाणांवरून शके १७०८ च्या समाप्तीस च हा ग्रंथ समाप्त झाला असावा असें म्हणण्यास प्रत्यवाय नाही. प्रो. परांजपे यांच्या प्रस्तावनेंत सिद्ध केलेल्या गोष्टींवरून ग्रंथरचना बहुतेक तीन चार वर्षे चालली असावी. पंतांचा जन्मशक १६५१; तेव्हां त्यांनीं आपल्या वयाच्या ५५व्या वर्षाच्या सुमारास हा ग्रंथ लिहिला असावा असें मानण्यास हरकत नाही. आर्यावृत्तांत संस्कृत काव्ये मराठींत संक्षेपाने आणण्याच्या कामीं पंतांचा उत्तम सराव झाल्यावर च या ग्रंथाची रचना झाली असल्यामुळे "हरिवंशांतलि आर्यारचना आर्याभारताच्या च तोलाची आहे" असें रा. भिडे यांनीं

म्हटलें आहे तें कांहीं अयथार्थ नाही. आपल्या वयाच्या सुमारे २५ व्या वर्षी पंत कविता करूं लागले. त्या कार्मी त्यानीं १५।१६ वर्षे घालविल्या-नंतर त्यानीं आर्याभारताची रचना केली. त्या वेळीं पंतांची कविताकन्या यौवनसंपन्न, सर्वालंकारयुक्त आणि संस्कृतवेषान्वित असल्यानें जशी दिवसेंदिवस अधिकाधिक युवजनमनोहारिणी दिसूं लागली, तशी जरी ती पुढें हरिवंशप्रसूतीच्या वेळीं दिसली नाही, तरी त्या वेळेच्या मानानें ती साधी परंतु अप्राकृत, प्रौढ पण मनोहर आणि 'साधु-रसिक-रंजन-प्रवण' बनली यांत शंका नाही.

५. पंतकृत हरिवंशाचे पहिले आठ अध्याय केवळ वंशविस्तारवर्णनाचे आहेत. त्यांत जरी कवित्वप्रदर्शनास जागा नाही तरी ऐतिहासिक दृष्ट्या त्यांत पुष्कळ माहिती मिळण्याजोगी आहे. सूर्य-चंद्र-विस्तार आणि इक्ष्वाकु, त्रिशंकु, हरिश्चंद्र, गाधी, जमदाग्नि, परशुराम, पुरुरवा, नहुष, ययाति, यदु, सहस्रार्जुन, सत्राजित, इत्यादि पुराणप्रसिद्ध पुरुषांची जन्मकथा या च भागांत असून, दुसऱ्या अध्यायांत पितरांची उत्पत्ति, माहात्म्य, गण व वंश यांविषयीं बरी च हकीकत आलेली आहे. सातव्या अध्यायांत यादव-पांडव-वंशवर्णन आहे. दुसऱ्या अध्यायांतील ब्रह्मदत्त व चटका यांची कथा (७०-८९), अध्याय ५ यांतील १२ ते १८, व ७ व्या अध्यायांतील १५-१६ या आर्या, आठव्यांतील स्यमंतकोपाख्यान (५३-७७) व अक्रूरचरित्र (७८-१२०) हे भाग वाचनीय आहेत. नवव्यांत विष्णूचे दशावतार, और्वीमाया व काळनेमीवध या कथा असून, या अध्यायांतील फक्त ९ ते २० या आर्या च वाचून पाहिल्यास प्रत्येक अवतारकृत्य किती थोडक्यांत, सुलभ रीतीनें परंतु चटकदार लिहिलें आहे याची परीक्षा होईल. हा सर्व अध्याय आल्हादकारक आहे. दहाव्या अध्यायापासून श्रीकृष्णचरित्रास आरंभ झाला आहे. या ग्रंथाचा मुख्य हेतु कृष्णलीलावर्णनाचा असल्यानें जन्मापासूनचें सर्व कृष्णचरित्र यांत अखेर-

पर्यंत आणिले आहे. अवतार-प्रयोजन, क्षत्रियरूपाने देवांचे पृथ्वीवर अव-
तरण, लवणासुरवध व मथुरानगरीची स्थापना, कंसाचा इतिहास, वसु-
देव-देवकीकारागृहवास, देवकीगर्भनाश, राम-कृष्ण-जन्म, कृष्णाचे मथु-
रेस नंदगृही गमन, रामकृष्णांच्या बाळलीला, शकटासुरादिकांचा वध,
कालियामर्दन, रासक्रीडा, कृष्णनाशाविषयी कंसाचे भगीरथ पण निष्फळ
प्रयत्न व अखेर चाणूरादिकांसमवेत कंसवध, इतका इतिहास सतराव्या
अध्यायाअखेर पुरा झाला आहे. वर निर्दिष्ट केलेली या भागांतील काव्य-
रचना बऱ्याच श्रेष्ठ दर्जाची आहे. अठराव्या अध्यायापासून उत्तरकृष्ण-
चरितास आरंभ झाला आहे. येथून बळराम व कृष्ण यांच्या मौंजीबंधना-
नंतरच्या सर्व लीलांचे वर्णन असून रुक्मिणीस्वयंवर, पारिजातकाख्यान,
नरकासुर व निकुंभदैत्य यांचा वध, प्रद्युम्नविवाह, द्वारकानिवास, बाणा-
सुराख्यान, अनिरुद्ध व उषा यांचा विवाह आणि हंसडिंबिकाख्यान इत्यादि
भाविक लोकांच्या परिचयांतील कथा बऱ्याच विस्तृत वर्णिलेल्या आहेत.
वरील सर्व कथानके पंतांच्या नेहमींच्या कुशलतेने लिहिलेली असल्याने
ती फार मनोरंजक झालेली आहेत. अखेरच्या अध्यायांत त्रिपुरवधाची कथा
ही वेदांतांतील सिद्धांतांचे रूपक होय असे दाखवून ग्रंथसमाप्ति केली आहे.

काव्यदृष्ट्या मूळग्रंथ किंवा पंतकृत त्याचे रूपांतर नीरस आहे असे
वर लिहिले आहे, त्यावरून ग्रंथ टाकाऊ आहे असे समजण्याचे नसून,
आर्याभारताशी तुलना केल्यास सहृदय वाचकांस चटका लावून सोडण्या-
सारखी कविप्रतिभा त्यांत वारंवार दृग्गोचर होत नाही, एवढेच सांगण्याचा
उद्देश आहे. पंतानी पदरचे काही घालून त्यास विशेष सरसत्व आणिलेले
नाही. बाकी आर्यारचना व्याकरणादिदृष्ट्या बहुधा निर्दोष आहे.

६. पंतांच्या काव्याविषयी अनुकूल प्रतिकूल मतांची छाननी कै. विष्णु-
शास्त्री चिपळूणकर यानी आपल्या निबंधमालेत “मोरोपंताची कविता” या
निबंधांत इतक्या उत्कृष्ट प्रकारे केली आहे की, त्या निबंधाच्या वाचनाने कोण-

त्या हि प्रकारच्या पूर्वग्रहांचा पूर्ण निरास होऊन पंतांविषयी आदर व त्यांच्या कवितेबद्दल भक्ति खात्रीने उत्पन्न होईल; आणि पंतांची कविता, निदान त्यांतील बराच भाग वाचण्याची उत्सुकता उत्पन्न होऊन, ती पूर्ण करण्यांत घालविलेला आयुष्यांतील कांहीं कांठ फार उपयुक्त प्रकारें खर्च झाला असें च प्रत्येकास वाटेल. हा निबंध ३०।३५ वर्षांपूर्वी लिहिण्यांत आला त्याच्या योगें व तत्पूर्वी प्रसिद्ध झालेल्या कै. वा. म. हंस यांच्या पंतांवरील निबंधामुळे सुशिक्षित मंडळीचें लक्ष्य पंतकाव्यांकडे लागलें असून त्यांचा आस्वाद आज तीन पिढ्या लोक घेत आहेत; पंतांची बहुतेक सर्व कविता हल्ली छापून प्रसिद्ध झाली आहे; पण पूर्वोक्त निबंधांतील अभिप्राय बरोबर नाहींत असें म्हणण्याचें घाडस कोणी हि करीत नाहीं, इतकें च नव्हे तर, सुशिक्षितांत पंतांविषयींचा आदर दिवसानुदिवस वाढत च चालला आहे. तेव्हां निदान सदरचे निबंध वाचण्याविषयी मराठी भाषेच्या व काव्याच्या प्रत्येक अभिमान्यास आमची आग्रहपूर्वक विनंति आहे. बाकी ज्यांस अधिक फुरसत असेल त्यानीं रा. पांगारकर यांनी लिहिलेलें पंतांचें विस्तृत व रसाळ चरित्र अवश्य वाचावें. काव्यसंग्रहकारांनी प्रसिद्ध केलेल्या मोरोपंती काव्यांच्या अनेक खंडांत जे प्रास्ताविक लेख लिहिले आहेत त्यांत हि महाराष्ट्रकवींत पंतांची योग्यता केवढी आहे हें साधार दाखविलें आहे. वर निर्दिष्ट केलेल्या सर्व लेखांत पंतांच्या काव्यांचे गुण व दोष यांचें अगदीं निर्भीड रीतीनें विवेचन केलेलें आहे. रा. पांगारकरांच्या ग्रंथांत पंतांविषयींच्या त्यांच्या भक्तीमुळे जरी क्वचित् ठिकाणीं झालेली तरफदारी अयथार्थ वाटली, तरी एकंदरीनें सदरू चरित्रग्रंथ बराच काळजीपूर्वक लिहिलेला असून तो पंतांच्या काव्यांकडे अनेकांचें मन वळवील व रा. पांगारकरांच्या शिफारसीवरून जे कोणी पंतांचें आर्याभारत, केकावली, स्फुटकाव्ये वगैरे वाचतील त्यांस आपल्या हातीं आनंदाचें एक सुंदर भांडार लागलें असें च वाटेल. वरील लेखांतून अवतरणें देऊन पंतकाव्यांच्या

गुणदोषांची चिकित्सा येथें करीत वसणें म्हणजे निव्वळ चर्वितचर्वण होय. व सदरची चिकित्सा परिपूर्ण झालेली असल्यानें तीत आतां नवीन भर घालण्यासारखें हि कांहीं उरलेलें नाहीं. म्हणून वरील चरित्र व निबंध सर्वांनीं अवश्य वाचावे अशी पुनः एकदां विनंति करून व प्रस्तुत पुस्तकांतिल कांहीं विशेष गोष्टी वाचकांसमोर मांडून आटोपतें ध्यावें हें बरें !

७. 'संस्कृतप्राकृतमिश्रित' मोठमोठ्या समासानीं भरलेली व क्लिष्ट आणि श्लेषयुक्त अशी पंतांची काव्यरचना बहुधा असते असा जो एक आरोप पंतकाव्यावर नेहमीं करण्यांत येतो, तो किती खोटा आहे हें हा हरिवंश ग्रंथ वाचून कोणाच्या हि लक्ष्यांत येईल. एकंदर ५४४५ आर्यांत निर्णयसागरी प्रतीच्या टीपांच्या सहाय्यानें वाचतां वाचतां सहज न समजणाऱ्या अशा आर्या आम्हांस पन्नासावर आढळल्या नाहींत. थोडा-बहुत विचार केल्यावर यांपैकीं बऱ्याच मागाहून लागल्या. समाधानकारक न लागलेल्या आर्यांची संख्या ५ वर कांहीं अखेरपर्यंत गेली नाहीं. काव्य-संग्रहकारानीं पुष्कळ मेहनत घेऊन ग्रंथ सुलभ केला नसता, तर सदरची संख्या चौपट झाली असती असें गृहीत धरलें तरी, सरासरीनें पंचवीस आर्यांत एक सरासरी कठीण व अडीचशें आर्यांत एक बरीच कठीण हें प्रमाण काव्यकाठिण्याचें कीं त्याच्या सुलभतेचें ? वरती सांगितलेल्या कठीण आर्या-पैकीं कांहींचें टिपण खाली दिलें आहे:—

अनुक्रमांक, अध्याय, आर्या, अर्ध, ज्यामुळे आर्या समजण्यास कठीण झाली तो शब्द.

१	५	२४	उ.	
२	७	६१	पू.	पात्रें
३	७	७१	उ.	वीचे (वेचे).
४	१५	२४	पू.	खिंगें
५	३१	५४	उ.	थाक रवे
६	३४	३५	पू.	अंगुष्ठोदर.....यव

७	३६	६२	पू.	पहाड (सला).
८	३६	१०२	उ.	वरवा.
९	३७	३४	उ.	निजा शाला हे.
१०	४१	१९	पू.	हुला.
११	४१	१३६	पू.उ.	(पडुनि) गळांठाकसीसमरसिकता.
१२	४१	१५०	उ.	त्या मुनि मानी बाणा, इ०
१३	४४	३९	पू. उ.	ध्वंस असा अश्व काय मारित रे...यमारि तरे.
१४	४८	१०४	पू. उ.	नदीपवनें.
१५	४८	३०३	उ.	ज्याला=जीवंत राहिला.
१६	५०	९१	पू.	देवकानरा.
१७	५२	१४२	उ.	गुरुच्छळ वी.
१८	५३	३०	उ.	भव दवना.

कठीण आर्यांची ही यादी बहुतेक पूर्ण आहे. या यादीतील २-३-४-५-७-८-१०, १५ हीं स्थळें फक्त एकेका अपरिचित शब्दामुळें अवघड वाटलीं. नं० १, ११, १६, १७ हीं निर्णयसागरी प्रतीत शब्द बरोबर न तोडिल्यानें अगर विरामचिन्हें बरोबर न दाखविल्यानें दुर्बोध झालीं होतीं. बाकीचीं स्थळें मात्र खरोखर दुर्बोध असल्यानें त्यांचा अर्थ लावण्यास पुष्कळ खटपट पडली. नं. १३ व १८ या आर्यांबद्दल अद्याप समाधान वाटत नाहीं. बाकीच्या आर्यांचा जो अर्थ टीपांत दिला आहे तो वाचकांनीं पाहून अभिप्राय कळविल्यास उपकार होतील. वरील सर्व स्थळें हल्लींच्या आवृत्तींत अर्थद्योतक टीपांच्या मदतीनें पाहण्यांत आल्यास दुर्बोध स्थळांचें अल्पप्रमाण प्रत्ययास येईल. काठिण्याचा दोष अजिबाद उडविण्याचा आमचा मुळीं च हेतु नाहीं; तथापि तो दोष जितक्या तत्रि प्रमाणांत लादला जातो तितक्या प्रमाणांत तो लादणें किती वाजवी होईल हें सप्रमाण दाखविण्याचा आमचा हेतु आहे.

केसरी, विविधज्ञानविस्तार वगैरेची भाषा ज्यास बरोबर समजते अशा कोणत्या हि महाराष्ट्रीयीयास पंतांची कविता कळण्यास मुळीं च कठीण नाही. त्यांच्या कोठल्या हि शेंदीडशें आर्या काळजीपूर्वक वाचणारास तर पुढें अखेरपर्यंत अवघड असें विशेष कांहीं च आढळणार नाही. पंतांच्या कित्येक काव्यांत कांहीं ठिकाणीं आढळून येणारा क्लिष्टपणा किंवा दुर्बोधत्व हरिवंशांत अत्यल्प प्रमाणांत आहे. कोणतें हि पृष्ठ उवडून पाहिल्यास त्यांतील सुलभपणा सर्वत्र दिसून येईल. या ग्रंथाची भाषा साधी, सुंदर, प्रौढ, अलंकारयुक्त व नेटनेटकी अशी च आहे. पंतांची भाषा नेहमीं संस्कृत पद्धतीच्या वळणावर असते, तद्वत् येथें हि ती गेली आहे; परंतु संस्कृत शब्दांचा किंवा मोठमोठ्या समासांचा भरणा या ग्रंथांत अगदीं कमी आहे. ठिकठिकाणीं मनोहर दृष्टांत, लोकोक्ति, पात्रानुरूप भाषणें, अर्थान्तरन्यास यांहीं ती नटविलेली आहे. बोधकारक वचनानीं तर सर्व काव्य ओथंबलेलें दृष्टीस पडतें. शृंगार, वीर व भक्ति या रसांचा उत्तम विकास या काव्यांत झाला आहे. तात्पर्य, परिणत वयांत लिहिलेला हा ग्रंथ अनेक कारणानीं एकंदरींत चांगला उतरला आहे, असें सामान्य वाचकास सुद्धां वाटेल असें आम्हांस वाटतें.

८. पंतानीं स्वतः कांहीं ठिकाणीं अर्थद्योतक टीपा लिहिल्यानें किती मदत झाली आहे याबद्दल फक्त एक च उदाहरण देतो. बाराव्या अध्यांतील ८४ वी आर्या पहा. या आर्येचा उत्तरार्ध काव्यसंग्रहांत,

पूर्ण, न जसा सुधाकर कविवाचा हीन काय गातात ?

असा छापला आहे, आणि “ कविवाचा=कवीच्या वाणी; हीन=नीचाला, हलकटाला; हें गातात याचें कर्म ” अशा त्यावर टीपा दिल्या आहेत. यावरून कांहीं च अर्थ होत नाही; किंवा कांहीं तरी ओढाताणानें केल्यास तो समाधानकारक होत नाही हें सहज लक्ष्यांत येईल. प्रस्तुत पुस्तकांत या आर्येचा दिलेला अर्थ कसा समर्पक आहे हें हि तो पाहिल्यास ध्यानीं येईल. सदरची

आर्या बरोबर लागण्यास पंतानीं सदर ठिकाणीं दिलेली “परपोषणे क्षीण होतां यश चि होते” ही टीप च सर्वांशीं कारण झाली, आणि तिच्या घोरणानें या आर्यार्थाचीं विरामचिन्हें हि बरोबर दाखवितां आलीं. ह्याप्रमाणें पंतांच्या टीपा अनेक ठिकाणीं अर्थबोध करण्यास सहाय्यभूत झाल्या आहेत.

त्याप्रमाणें च समानाक्षरीं यमकें पंतानीं अवश्य त्या ठिकाणीं शब्द वेगळाले तोडून दाखविल्यानें अर्थबोध होण्यास फार सुलभ झालें आहे. निर्णयसागरी प्रत व हल्लींची प्रत ताडून पाहिल्यास अशीं स्थळें पुष्कळ च आढळतील. येथें फक्त ४।५ उदाहरणें देतोः—

अध्याय आर्या निर्णयसागरी पाठ हस्तलेखपाठ.

३.	६३.	या हृदयीं हास्य सलतसें रुततें.	या हृदयीं हास्य सल तसें रुततें.
५.	२४.	देहा दे द्युतितत्क्षण, हरूनि,	देहा दे द्युति तत्क्षण, इ०.
८.	२१.	जामूत.	जी मूत.
८.	११२.	अक्रूर क्षितिराष्ट्रक्षेम.	अक्रूरस्थिति राष्ट्रक्षेम.
११.	२३.	राहु तरे वा तीरीं.	राहुत रेवातीरीं.

विरामचिन्हें देण्यांत हल्लींची हस्तलिखित प्रत फार उपयुक्त झाली हें दाखविण्यास २।३ च उदाहरणें देतोः—

अध्याय आर्या निर्णयसागरी प्रत हस्तलिखित प्रत.

१.	३९.	अभिषेचिला वसिष्ठे गेला, स्वर्गांसि.	अभिषेचिला वसिष्ठे, गेला
२७.	१२९.	कवि रोधी मन कां, जरि }
परमपुरुष निजसुखीं च न विरो, धी ? }	{ कवि रोधी मन; कां जरि परम-
पुरुष निजसुखीं च न विरोधी?
४८.	१०४.	नदीप वनें.	न दीप वनें.

कच्च्या खड्यांवरून पक्की प्रत उतरल्यानंतर पंतानीं कांहीं ठिकाणीं नवीन आर्या, कित्येक ठिकाणीं नवीन सरस पाठ वगैरे घातले आहेत ते पुढें कांहीं दिवसांनीं दुसऱ्या वाचनाच्या वेळीं घातलेले असावेत; उ०, अध्याय

४९ यांतील ६० व ६१ ह्या आर्या पूर्वीच्या प्रसिद्ध झालेल्या कोणत्या हि प्रतीत नाहीत. हस्तलिखित प्रतीत हि त्या मागाहून समासांत लिहून पुढील आर्यांचा अनुक्रमांक बदललेल्या आहे. अशा आध्यात्मी बऱ्याच उदाहरणे देतां येतील. यावरून आपली काव्ये पुनःपुनः वाचून तीं सुधारण्याचा प्रयत्न पंत करीत असत असे स्पष्ट होते. पंतांची कविता लिहून तयार होतांच तिजवरून त्यांचे भक्त प्रती करून घेत, त्यांस मागाहून केलेली दुरुस्ती न समजल्याने त्यांच्या प्रती तशाच राहिलेल्या असाव्यात.

उपरिनिर्दिष्ट सर्व दोष हल्लींच्या आवृत्तीमुळे दूर झाले आहेत, म्हणून ही आवृत्ति काढण्यांत रा. पराडकर यांचे महाराष्ट्रभाषेच्या व काव्याच्या भक्तांवर बहुत उपकार झाले आहेत.

शुद्धलेखनाच्या हल्लींच्या पद्धतीप्रमाणे शब्दांचीं रूपे येऊन हि कांहीं कांहीं ठिकाणी तीं कशीं भिन्न आढळून येतात हे खालील उदाहरणांवरून कळून येईल.

जाऊन, घेऊन,	वगैरेंबद्दल	जावून, घेवून,	वगैरे.
मोठा, वडिल,	„	मोटा, वडिल,	„
राजाला, आजाला,	„	राज्याला, आज्याला,	„
झाला, शिरला, शिवेना,	„	जाला, सिरला, सिवेना,	„
घेईल, नेईल,	„	घेयिल नेयिल,	„
चार (४) जरि, तरि	„	च्यार (४) जन्हि तन्हि,	„

शिवाय यमकाच्या सोईसाठीं शबद्दल स, छबद्दल स, असले किरकोळ पण सहज कळण्यासारखे फेरफार केलेले आढळतात. पण असलीं किरकोळ स्थळे वजा केलीं म्हणजे व्याकरण, वाक्यरचना वगैरेसंबंधाने पंतांच्या भाषेचे स्वरूप सर्वत्र अत्यंत शुद्ध आढळते. त्यांची भाषा दरोबस्त भारदस्त आहे. नाही म्हणायला अध्याय ७, आर्या ७५।७६ येथील वर्णन अश्लील आहे. मूळ संस्कृतांत सदरचे वर्णन असे आहे:—

“ कन्या त्रिगर्तराजस्य भर्ता वै शैशिरायणः ।

जिज्ञासां पौरुषे चक्रे न च स्कंदेऽथ पौरुषम् ॥ ”

या त्रोटक वर्णनावर टीकाकारानें पौराणिक इतिहास बरोबर सम-
जावा या हेतूनें,

“ त्रिगर्तराजस्य देवकस्य कन्या वृकदेवीति पूर्वेणान्वयः । तस्यैव
त्रिगर्तराजस्य भर्ता पुरोहितः शैशिरायणो गार्ग्यः तदीयः शालो यादव-
पक्षीयः पुरोहितः कश्चित्तस्य पौरुषमस्ति न वेति जिज्ञासां परीक्षांचक्रे हस्तेन
लिंगमभिमृष्टवान् । अथ अनंतरं गार्ग्यस्य पौरुषं रेतो न चस्कंद दृढव्रत-
त्वात् तस्यानुत्थानात् । उत्थाने हि किञ्चिदपि रेतः स्कंदेदेव ततो गार्ग्यो
नपुंसक इति शालनोक्त इत्यर्थः । यथोक्तं विष्णुपुराणे ‘ गार्ग्यं गोष्ठ्यां द्विजं
शालः पंढ इत्युक्तवान्यदा । यदूनां सन्निधौ सर्वे जहसुर्यदियास्तदा ’ इति । ”

यावरून टीकाकारानें मूळाचा अर्थबोध होण्याकरितां जो इतिहास
दिला आहे तो च पंतानीं रूपांतरांत आणिला आहे असे होतें. पंतानीं
मूळांत आपल्या पदरचें कांहीं घातलेलें नाहीं असें जें वर आम्हीं म्हटले
आहे, त्याचा अर्थ हि टीकाकारानें मूळ ग्रंथाच्या अर्थबोधाकरितां जी कांहीं
अवांतर माहिती दिली आहे तिच्याबाहेर पंत फारसे गेलेले नाहींत, इतका
च समजण्याचा आहे. अश्लील किंवा ग्राम्य शब्दांचा व दृष्टांतांचा उपयोग
कोठें कोठें पंतानीं विनदिकृत केला आहे; उदाहरणार्थ, अ० ८, आर्या २१
आणि अ० ४०, आर्या ४२ पहा. आठव्या अध्यायांतिल १०७ व्या
आर्येच्या उत्तरार्धांतिल ‘ अर्थिमनीं ऐसा न जयंतजनक तोख रची ’ या
शब्दानां केवळ बह्वक्षरी यमक साधण्याकरितां च इंद्राला औदार्याचें प्रशंसा-
पत्र मिळालेलें दिसतें. अ. १७ आ. १८ व अ. १९ आ. ८३ यांचे उत्तरार्ध
पाहिले म्हणजे हि केवळ यमकाकरितां गचाळ उपमा योजिलेल्या दिसतात.
अर्शां आणखी हि कांहीं ठिकाणें दाखवितां येतील. तसें च पंतांचीं कांहीं
ठरीव यमकें वारंवार आगंतुकी करिताना पाहून त्यांच्या लोंचटपणाबद्दल

जवळ जवळ तिरस्कार वाटू लागतो. अनेकाक्षरी यमकांचा इतका फाजील सोस पंतांस नसता तर त्यांच्या काव्यांत मधूनमधून नजरेस पडणारे असले अप्रयोजक प्रकार बरेच कमी झाले असते; असो.

९. पांचव्या कलमांत प्रस्तुत ग्रंथांतील वाचनीय स्थळें थोडक्यांत नमूद केलीं आहेत. ग्रंथाचा उत्तरार्ध सर्व च चांगला साधला आहे. तथापि अगदीं आरंभापासून प्रत्येक अध्यायांतील मला रमणीय वाटलीं तीं स्थळें खालीं निर्दिष्ट केलीं आहेत. ही निवड अमुक एका गुणासंबंधानें केलेली नाही. दृष्टांतसौंदर्य, रसांचा विकास, वर्णनाचा साधेपणा, बहारीच्या उपमा, अनुप्रास आणि यमकें यांचें रचनाकौशल्य, हितोपदेश, पात्रें व प्रसंग यांस अनुरूप भाषणें, स्वभावनिदर्शन, इत्यादि विविध गुणांमुळें रसिकांस हीं स्थळें हृदयंगम वाटतील अशी उमेद आहे. यादी थोडी विस्तृत वाटेल; तथापि ज्यांस संबंध ग्रंथ किंवा नुसता उत्तरार्ध सुद्धां वाचण्यास फुरसत नसेल त्यांस सदरचो निवड अनाठायीं वाटणार नाही, व पाहिजे असल्यास हीं स्थळें प्रथम पाहून मग संबंध ग्रंथ वाचावा अगर न वाचावा हें ठरविण्यास त्यास सोईचें होईल, आणि अशीं सर्व स्थळें मिळून ग्रंथाचा दैर्घ्य भाग होत असल्यानें तीं वाचण्यांत घालविलेला वेळ किंवा श्रम वायां गेल्याचा दोष हि देण्याचें कारण पडणार नाही.

अध्याय.	आर्या.	एकूण.
२.	८-१०, ४८, ७६, ८१, ८९;	७
३.	६२-६४, ८२;	४
५.	११-१८;	८
७.	१५-१६, ८६;	३
८.	७०, १०२, १०५;	३
९.	४०-४५, ६२-६८, ८५-८६, १२०, १४०-१४७, १६७;	२५

୧୦.	୨୧, ୩୭;	୨
୧୧.	୩, ୧୧-୨୫, ୨୮-୩୦;	୧୧
୧୨.	୬୪-୭୩, ୮୪;	୧୧
୧୩.	୧, ୧୭, ୨୧-୩୧, ୬୧-୬୩, ୭୭-୮୬;	୩୪
୧୪.	୧୧, ୭୦-୭୮;	୧୦
୧୫.	୫, ୧୩-୧୮, ୩୦, ୩୩-୫୧, ୬୩, ୯୬;	୨୧
୧୬.	୧୬-୧୦୪;	୧
୧୭.	୩, ୧୭, ୩୨-୩୭, ୪୫-୪୬, ୫୪-୫୭, ୭୪-୭୫;	୧୬
୧୮.	୦-୧୩;	୫
୧୯.	୧୬-୧୮, ୩୩, ୪୨;	୫
୨୦.	୩, ୪୧-୪୨, ୬୪-୬୬, ୭୪-୭୭, ୮୭, ୯୦;	୧୨
୨୧.	୨୪;	୧
୨୨.	୨୩-୨୪, ୩୩-୩୪, ୩୭-୪୧, ୪୬-୫୫, ୬୫-୬୬-୩୨, ୮୭-୯୨;	୨୮
୨୩.	୧୦୩-୧୦୫;	୩
୨୪.	୮୧-୯୧;	୩
୨୫.	୧, ୩୮;	୨
୨୬.	୨୦-୨୪, ୨୭-୮୦;	୫୧
୨୭.	୨, ୩୧-୩୨, ୫୫-୬୧, ୭୮-୧୨୦, ୧୨୩-୧୩୦;	୬୪
୩୦.	୭୪, ୮୫-୯୮;	୧୫
୩୧.	୨-୪, ୮, ୫୩;	୫
୩୩.	୫୧;	୦
୩୫.	୩୬-୪୪, ୫୨-୫୩, ୫୯-୮୦;	୩୩
୩୬.	୩-୪, ୧୬-୧୮, ୩୧-୮୪, ୮୭-୮୮, ୯୪-୧୦୫;	୬୫
୩୭.	୬୨-୭୧;	୧୦

३८.	२८-१०७; हा सर्व अध्याय सोप्या भाषेचा उत्तम मासला आहे.	८०
४०.	२५-३१, ४६-५१;	१३
४१.	४८-५८, ६२-६८, ७८-८१, ८३-८६, ९९-१०६, } १०१-१२९, १३६, १३८-१६४;	८१
४२.	४-८, २३-२५, ११३;	९
४३.	५-११, १९-७२, ९०, १०६, १११-११६;	६९
४५.	२८, ३०;	२
४७.	६-१२, ४८, ५७-६१, ६६-७३;	२१
४८.	१०५, ११७, १३४-१४४, १४७, १६२, १८०, } १८२, १९४-१९५, २१८, २२८, २३२, २४५, } २४७, २५०, २६३, २६६-३०१, ३३३-३५९;	८९
४९.	४-७, ३४, ७०-७२, ७७-८२, १०२-१४५;	५८
५०.	३-११, ४६-५२, ५६-६४, ८१-८७;	३२
५१.	३०-३४, ७९-८८, १२३, १५२-१५८, १७६;	२४
५२.	३५-३८, ७२-७८, ९८-१०९, १५७-१६०, १७४;	२७
५३.	१-११, ३१;	१२
५४.	१-६४. वेदांतशास्त्राचा अभ्यास करणारांस हा अध्याय थोडक्यांत उपयुक्त माहिती देणारा आहे. }	६४

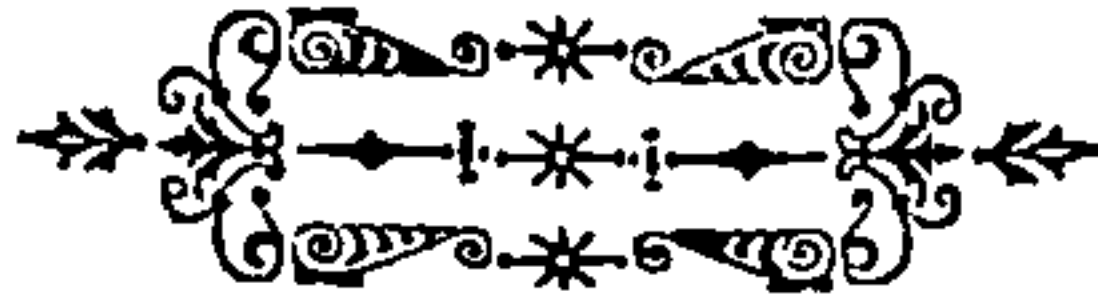
एकूण बेरीज १०७२.

१०. मोरोपंती हरिवंश हा ग्रंथ वाचण्याचा प्रसंग रा० पराडकर यानां हें काम माझ्या गळ्यांत बांधिलें नसतें तर कदाचित् मला मुळीं च आला नसता; कारण, या ग्रंथाची विशेष तारीफ कोणी केलेली नव्हती, आणि वाचण्यास सुरवात केली तेव्हां आरंभाचा भाग कंटाळवाणा वाट-

ल्यानें पहिल्या अध्यायाच्या पुढें बरे च दिवस मजल हि गेली नाहीं; म्हणून, पूर्वीची मुळीं च ओळख नसतां माझ्यासारख्याकडे हें काम देण्यांत आलें, तेव्हां हें पुस्तक वाचण्याचें वगैरे काम रा. पराडकर यांच्या अनेक विद्वान् साह्यकाऱ्यांत कोणी पत्करीना असें मला वाटलें. तथापि अगदीं निरुत्साहानें पत्करलेलें हें काम पुढें पुढें आनंददायक च होत गेलें, आणि मिळालेल्या आनंदाच्या मोबदल्यानें श्रमसाफल्य झालें, याबद्दल रा. पराडकर यांचा मी फार आभारी आहे. काव्यसंग्रहकारांनीं टीपा वगैरे देण्यांत केलेले परिश्रम अमूल्य आहेत. त्यांच्या श्रमांचा लाभ हल्लींची आवृत्ति तयार करिताना परोपरीनें झाला, ही गोष्ट स्पष्ट नमूद करून न ठेविल्यास कृतघ्नत्व पदरीं येईल.

कोल्हापूर }
कपिलतीर्थ. }

गोविंद सखाराम सरदेसाई,
मावळंकर.

पंतलिखित हरिवंशांतील परलिखित आर्या.

आर्याभारताप्रमाणे च हरिवंशांतील हि कांहीं कांहीं संपूर्ण व अर्धवट आर्यांच्या पंतलिखितत्वासंबंधाने दृढ संशय आहे. आर्याभारतांतील परलिखित आर्यांना पोथीच्या सहाव्या पत्रापासून सुरुवात झाली असल्याचे त्याची जी छापील प्रतिमा त्यास जोडली आहे तीवरून उघड होत आहे. हरिवंशांतील परहस्ताक्षराला पोथीच्या ८२ व्या पत्राच्या दुसऱ्या पृष्ठाच्या आरंभी उत्तरार्धाच्या तुटक चरणापासून प्रारंभ झाला असून, अशा आर्या हरिवंशांत किती व कोणत्या आहेत हे पुढील टांचणावरून कळून येईल:—संपादक.

अध्याय २६ वा. १६ उ० 'ते'पासून पुढे.

अध्याय २८ वा. १२० व १२१ (संशयित).

अध्याय ३० वा. १० व ११.

अध्याय ३५ वा. ३७, ३८ व ३९.

अध्याय ३६ वा. १८ (पूर्वार्धातील पहिले दोन व उत्तरार्धातील शेवटचा असे तीन 'ण' देवनागरी 'ण'); ५६ व ५७ ('अ' देवनागरी 'अ').

अध्याय ३७ वा. २२ व २३ (संशयित).

अध्याय ३८ वा. ४ ते ८.

अध्याय ४१ वा. २६ ते २९. (२६ व्या आर्येत पूर्वार्ध "धान जो त्यातें" पासून); ९० व ९१; ९५ (संशयित. लिहिताना हस्तकंपन फार झाले आहे).

अध्याय ४७ वा. ११ व १२ (संशयित).

अध्याय ४८ वा. ८९ ते ९१ ('अ' व 'ण' देवनागरी.);

१७० ते १७३, २१७ ते २१९, २८९ व २९०; ३१९ ते ३२१.

अध्याय ४९ वा. ४९ ते ५३ ('अ' 'ण' देवनागरी 'ण'). ९२

ते ९४ ('ण' देवनागरी 'द्ध' चे वळण अरूढ पण शुद्ध व प्रेक्षणीय). १०१ व १०२ ('अ' 'ण' देवनागरी; 'द्ध' चे वळण कांहींसे 'द्ध' सारखे);

११२ ते ११५; १२५ ते १२८ ('अ' देवनागरी); १३७ ते १४७ (फक्त १४६ व्या आर्येतील 'अ' चालू; 'द्ध' वळण पूर्वोक्त).

अध्याय ५० वा. ७२ व ७३ ('अ' देवनागरी); ८० ते ८२ ('अ' 'ण' देवनागरी).

अध्याय ५१ वा. ३५ ते ४४ ('अ' व 'द्ध' वळण पूर्वोक्त); १०० ते १०६ ('अ' पूर्वोक्त). १४९ ते १५२ व १६७ ते १७१ ('अ' व 'द्ध' पूर्वोक्त); १८१ ते १८४ ('द्ध' पूर्वोक्त); १९१ ते १९५ ('अ' पूर्वोक्त); १९९ ('ण' व 'त्कृ' देवनागरी).

अध्याय ५२ वा. ३१ ते ३८; ६४ ते ६९ (शेवटल्या आर्येत 'मुनिद्र' असे अशुद्ध लिहिले आहे); ८२; १३६ ते १३८ ('अ' पूर्वोक्त); १४४ ते १४६ ('अ' 'ण' 'द्ध' पूर्वोक्त); १५९; १६७ ते १७० ('अ' पूर्वोक्त व 'द्ध' चे वळण प्रेक्षणीय); १७७ ते १७९ ('अ' 'ण' वळण पूर्वोक्त; 'स्थ' चे वळण कांहींसे 'स्थ'); २०० ते २०३ ('स्थ' 'अ' 'द्ध' वळण पूर्वोक्त); २१७ ते २१९; २२४ ते २२७ ('अ' 'द्ध' वळण पूर्वोक्त); २५८ व २५९, २८७ ते २९१ ('अ' नागरी, 'हदो' यांतील 'ह' चे वळण 'ःह', 'द्द' चे वळण प्रेक्षणीय).

अध्याय ५३ वा. १८ (संशयित).

अध्याय ५४ वा. १९ ते २५ ('अ' 'ण' ठरीव).

एकूण हरिवंशाच्या ५४४६ * आर्यांपैकी एकीचा कांहीं भाग व १५७ संपूर्ण आर्या परलिखित आहेत.

* अध्याय २७ व्हातील ३० व ३१ ह्या आर्यांची पुनरुक्ति पुढे त्याच अध्यायांत ७५ व ७६ ह्या ठिकाणी झाली असल्यामुळे त्या वगळल्या तर संख्या ५४४४ होते. अर्थात् प्रस्तावनेतील संख्या चुकली आहे.

हरिवंश.

विषयानुक्रमणिका.

अध्याय १ ला (पृष्ठांक १):-प्रास्ताविक (१-९):-पांडुरंगराय (२) व मंत्रभागवत (९) यांचा उल्लेख; इक्ष्वाकुवंशकथन (१०-९३).

अध्याय २ रा (१२):-जनमेजयाचे प्रश्नावरून वैशंपायन त्यास मार्कंडेयाने भीष्मास व त्याने युधिष्ठिरास ' पितर-माहात्म्य ' सांगितले ते सांगतो (१-३); धर्माचा भीष्मास ' श्राद्ध-पूर्वज कोण काय ' असा प्रश्न (४-५); शंतनूच्या वराने स्वाधीनमृत्यु झालेला भीष्म (६-१०) बापास पितृत्व विचारितो व त्याचे सांगण्यावरून ते मार्कंडेयाला पुसतो (११-१५); मार्कंडेयास सनत्कुमारांचे दर्शन व ते त्यास ' पितृत्व ' सांगतात (१६-२३); देव विधीचा अवमान करतात (२४); त्यांच्या ज्ञानाचा लोप (२५); त्यांस पुत्रांकडून प्रायश्चित्त (२६-२७); पुत्र त्यांस ' पुत्र ' म्हणतात व ते रास्त ठरते (२८-३२); सप्तपितर (३३-३४); वैराजकन्या मेना इच्या अप-र्णादि कन्या (३५-४०); अग्निष्वात्तराच्या कन्येस शाप व उःशाप (४१-४५); इतर पितरांच्या कन्या (४६-५३); योगपरिच्युत सप्तभरद्वाजपुत्रांचा कथारंभ (५४-५७); ब्रह्मदत्तवंश (५८-६२); भीष्मकृत उग्रायुधवध (६३-६९); चटका ब्रह्मदत्तपुत्र सर्वसेनाचे डोळे फोडते (७०-८१) व राजाची विनंति नाकारून हि जाते (८२-८९).

अध्याय ३ रा (२२):-सात योगभ्रष्ट भरद्वाजपुत्र कौशिकसुत होऊन गार्ग्य गुरुची गाय श्राद्धार्थ मारतात (१-९); गुरुस खोटे सांगतात (१०); सात हि व्याध होतात (११-१३); मग मृग (१४-१६) व नंतर चक्र-वाक पक्षी (१७-१८) व तदनंतर हंस होतात (१९-२०); पितृवर्तीच्या मनांत राजा व्हावे असे येते व कविखसूम दोषे त्याचे अमात्य होण्यास तयार होतात (२१-२४); याबद्दल बाकीचे चौघे हंस या तिघांवर रागावतात व

त्यांस सुमना हंस शप व उःशाप देतो (२५-३०); हंसाची योगासक्तता पाहून खजिल झालेला विभ्राज राजा अणुहास राज्य देऊन (३१-३५) आपण ' या हंसांपैकी कोणी तरी आपला जनक होवो ' अशा इच्छेने तेथे तपतो (३६-३८); स्वतंत्र हंस अणुहाच्या पोटी ब्रह्मदत्त नामाने येतो व त्यास सर्व प्राण्यांच्या भाषा येतात व राज्य मिळते; दुसरे दोघे कंडरीक व पांचाल ब्रह्मदत्तसखे होतात (३९-४६); बाकोचे चौघे त्याच कांपिल्यपुरांत अधनश्रोत्रियकुळांत जन्मले व हिमाचलाकडे निघाले (४७-५१); शोकाकुल पित्याला एक महार्थ श्लोक देऊन ब्रह्मदत्तनृपतीला तो ऐकविला असता तो कल्याण करील इत्यादि म्हणाले (५२-५७); मुंगीला हांसणाच्या ब्रह्मदत्तावर रुसलेली त्याची पत्नी सन्नति इच्या सांत्वनार्थ तो विष्णूपासून वर मिळवितो (५८-६८); प्रातःकाळी ब्रह्मदत्त थाटाने चालला असता ' तारि तुमचे मन कसे नव्हे जागे ? ' अशी सूचना केलेले श्लोक ब्राह्मणाने त्यास ऐकविले (६९-७६) व ते ऐकून राजा कंडरीक पांचालांसह मोह पावला (७७-७९) आणि नंतर त्याने ब्राह्मणांस धन दिले (८०-८३); पुत्राला राज्य देऊन वनांत जाणाऱ्या राजाला ' पूर्वी मारलेली गाय तीच मी तुम्हांला जागे करण्याकरितां रुसल्ये होत्ये ' इत्यादि सन्नति म्हणाली (८४-८७); सर्व तरले (८८); उपसंहार (८९).

अध्याय ४ था (३१):-सोमवंशकथन (१-४४):-जन्हुकथा (६-१०); ऋचीककथा (११-१७); रजिकथा-त्यास इंद्रपदप्राप्ति (१८-२५); रजिपुत्राचा कुतर्कशास्त्राने नाश (२६-२९); क्षत्रवृद्ध व अनेना आणि तद्वंशज (३०-३१); काशीपति दिवोदासाची कथा-निहुंभगणेशप्रेषण-ओसाड वाराणसीत शंकर राहतात (३२-४४).

अध्याय ५ वा (३६):-वंशकथन-गुढे नहुषययातीपासून थेट जनमेजयापर्यंत (१-८४); ययातीची जरा यदु वगैरे घेत नाहीत (७-१०); पूरू घेतो (११); ययाति विषयसेवन यथेष्ट करून मग तरून जातो (१२-१९).

अध्याय ६ वा (४४):-वंशवर्णन तुर्वसूपासून प्रचेतासुचेतापर्यंत (१-९)

अध्याय ७ वा (४५):-यदुवंशवर्णन (१-८७):-सहस्रार्जुनाची कथा, त्यास वसिष्ठशाप व मृत्यु (६-२१); श्वफल्क व गांदिनी यांची कथा (२९-३७); गार्ग्यकथा-त्याचा उपहास (७३-७७); त्याचें तप, वरप्राप्ति, कालयवनाची उत्पत्ति व मथुरेवर स्वारी (७८-८७).

अध्याय ८ वा (५४):-वंशवर्णन पुढें चालू (१-१२०):-ज्यामघ-कथा (८-१७); सत्राजितास सूर्यापासून स्यमंतकमणिप्राप्ति (५२-५९); प्रसेनास मारून मणि नेणाऱ्या सिंहास मारणाऱ्या व मणि घेऊन गेलेल्या जांबवंताशीं आपल्यावर सत्राजितांन घातलेला आळ टाळण्याकरितां प्रभु युद्ध करतात व जांबवतीसह मणि आणून सत्राजितास परत देतात (६०-७४); सत्राजित सन्यभामा कृष्णास देतो (७५-७७); अक्रूर याबद्दल रागावून शतधन्व्याकडून सत्राजितास मारवून मणि आपण घेतो (७८-८१); भामेच्या आग्रहावरून कृष्ण गजपुराहून येऊन शतधन्व्यावर स्वारी करून त्यास पळवितो (८२-९४); त्यास मारतो पण मणि मिळत नाहीं (९५-९७); 'तूं वंचन करितोस' असें म्हणून रागावून बळराम मिथिलेस जातो (९८-१०३); दुर्योधनास शिकवून तेथें आनंदांत राहतो (१०४-१०५); मणि चोरणारा अक्रूर काशींत त्या मण्यापासून मिळणाऱ्या सुवर्णाचे योगानें अनेक यज्ञ करतो (१०६-१०८); बळराम व अक्रूर परत येतात (१०९-११२); कृष्ण गोड बोलून भर सभेंत अक्रूराकडून मणि सर्वास दाखवितो (११५-१२०).

अध्याय ९ वा (६६):-वैशंपायन जनमेजयास ईश्वरावतार कथन करतात (१-३); पुष्करनाभ, यज्ञवराह, नारसिंह, वामन, दत्तात्रेय, जामदग्न्य यांचे अवतार (४-९); रामावतार (१०-२०); कृष्ण, व्यास, काल्कि (२१-२३); तारकामयसंप्राम व श्रीविष्णुकृत उत्पातशमन (२४-३१); असुरांची पुनर्युद्धार्थ तयारी (३२-४३); देवांची तयारी (४४-५७); आर्शावाद (५८); वाद्यघोष (५९); परस्परांचें तुमुल युद्ध (६०-६६); असुरप्रेरित और्वीमायाकथा (६७-९०):-और्वमुनीची उरूपासून पुत्रोत्पत्ति (६७-७४); त्या और्वीमायीस ब्रह्मा सिंधूत स्थापितो (७५-८२); हिरण्यकशिपु वंशपरंपरेनें और्वी माया प्राप्त करून घेतो (८३-९०); चंद्रसाहाय्यानें

वरुण और्वी माया शमवितो (९१-९८); भयाने पुनः सोढिलेल्या मायांचा अग्नि व वायु नाश करितात (९९-१०८); काळनेमि सर्व इंद्रादि देवांचा पराभव करून त्यांची स्थाने पटकावतो (१०९-१३६); वैष्णवपदलिप्सु काळनेमीचे विष्णूशी भाषण (१३७-१४५); श्री विष्णूचे प्रत्युत्तर (१४६-१४९); गरुडास पाडून काळनेमीने विष्णूचा पराभव केला (१५०-१५६); सुर-मुनींची विष्णूस प्रार्थना (१५७-१५९); विष्णू विश्वाकार वाढतो (१६०-१६३) व काळ नेमीचे शिर चक्राने उडवितो (१६४-१६६); त्याचे कबंध पाडून इतर असुरांचा संहार श्रीविष्णूनी केला (१६७-१६९); विष्णूचा जयजयकार (१७०-१७२); विधिविनंतीवरून प्रभूने सर्व यथापूर्व केले (१७३-१७६) व मग तो वैकुण्ठलोकी समाधिसुखांत राहिला (१७७-१८१).

अध्याय १० वा (८४):-देवकार्यार्थ महानिद्राल्याग करण्यास सुर-मुनि प्रभूस प्रार्थितात (१-४); उठलेल्या प्रभूस विधि भूमिभार हरण्याचा धर्म्य उपाय विचारितो (५-१४); मेरुशिखरावरील सभेत क्षमा विष्णूस सर्वे-तिहासपूर्वक भारहरणार्थ विनवित्ये (१५-३८); 'आम्ही हें कार्य करतो' म्हणणाऱ्या (३९-४०) देवांस ब्रह्मदेव शांतनुकथा (४३-५८) सांगून दैत्य-दानवांशानी धृतराष्ट्राच्या पोटी व देवांनी पंडूच्या पोटी येऊन (५९-६४) सर्व पृथ्वीवरील राजांसह महाकलह माजवून भूभार हरावा असे सुचविले (६५-६७); पृथ्वी परत गेल्यावर (६८) ब्रह्मदेवाचे सांगण्यावरून सर्व देव पांचाळकुरुयदुंवशांत अवतरले (६९-७२); 'या सर्वांस उत्तम गति मिळो' अशी देवांची प्रार्थना ब्रह्मदेवाने केली (७३); प्रभु वसुदेवकुळीं अवतरले (७४).

अध्याय ११ वा (९२):-नारदांचे प्रभूशी संभाषण (१-४४):- लवणासुर रामास युद्धार्थ आह्वानितो (८-२५); दूतास रामाचे उत्तर-शत्रु-घनाकडून लवणाचा वध व मथुरापुरीस्थापना (२६-३५); त्या मथुरेस कंसादि म्हणजेच पूर्वजन्मीचे कालनेम्यादिक असुर राज्य करतात (३६-४४); देवांनी "पूतना, कालीय, जरासंध, बाणासुर इत्यादि मला माहीत आहेत व म्हणून ब्रह्मदेव सुचवील तेथे मी अवतरेन" असे नारदास प्रत्युत्तर केले (४५-५१); नंद व वसुदेव हे कश्यपाचे अंशावतार व देवकी-यशोदा ह्या आदितीच्या अंश

होत, तस्मात् प्रभूर्नो तेथे च अवतार ध्यावा अशी ब्रह्मदेवाची प्रार्थना (५२-६१); प्रभूने मेरूच्या 'पार्वती' गुहेत स्वतेज स्थापिले (६२-६३); नारद कंसाला भेटून 'देवकीच्या पोटाचा आठवा गर्भ तुझा काळ, करितां जप,' असा हितमंत्र सांगतात (६४-७४); मनांत घाबरलेला कंस नारदाचे पश्चात् त्याचा उपहास करून गर्भनाशादि तयारीस लागतो (७५-८०).

अध्याय १२ वा (१००) :—कंसाची गर्भनाशार्थ दक्षता (१-४); प्रभूचे उपायचिंतन (५-७); काळनेमीचे सहा 'षड्गर्भ' सुत—त्यांस ब्रह्मदेवाचा अवध्यतावर (८-११); त्यांस आज्ञा हिरण्यकशिपु 'वापाकडून मराल' असा शाप देतो (१२-१५); जळगर्भगृहांत राहिलेल्या त्या सुप्तांचे प्राण प्रभूने आकर्षिले (१६-१७); "या सहांस देवक्युदरीं घाल, सातवा शेष देवक्युदरांतून रोहिणीच्या पोटी व आठवा मी देवक्युदरीं, माझ्या जरा मागून यशोदेच्या पोटी तूं जन्म घे व मग आपणां दोघांचा गर्भव्यत्यास करूं, कंस तुला मारील तेव्हां तूं आकाशांत निसटून जा, तुझी कीर्ति होईल, मी वेळ साधून कंसास मारीन" असे प्रभु स्वयोगनिद्रेस म्हणाले व ती गुप्त झाली (१८-३५); देवकीचे सहा गर्भ कंस मारतो (३६); सातवा गर्भ योगमाया रोहिण्युदरांत घालते (३७-४१); आठव्या गर्भास कंस फार टपतो (४२-४३); यशोदेच्या पोटी योगमाया व देवकीच्या पोटी प्रभु जन्मले (४४-४८), देवादिकांचा आनंद (४९-५२); चतुर्भुज मूर्ति पाहून वसुदेवाची प्रार्थना (५३-५६); 'नंदगृही जाऊन गर्भव्यत्यास कर' म्हणून प्रभूर्नो सांगितल्यावरून (५७-५८) वसुदेवाने हळू च तसे केले (५९-६२); 'सुलगी झाली' असे कंसास कळविले (६३); तीस मारावयास आलेल्या कंसाची देवकी मनधरणी करते (६४-६६); शिळेवर आपटतां च महाप्राया आकाशांत उडाली (६७-६९); व 'दुष्टा! तुझे पाप लक्षांत ठेवून तुझे उष्ण रक्त सेवीन' अशी कोपोक्ति वदून अदृश्य झाली (७०-७५); देवकी व कंस परस्परांचे सांत्वन करतात (७६-७९); वसुदेव नंदास भेटून त्यास श्रीकृष्णाला प्राणापलीकडे हि जपण्यास सांगतो (८०-८९); नंद परत घरी येतो (९०-९१).

अध्याय १३ वा (१०९) :—नंदाने थोरल्याचे 'संकर्षण' व धाकट्याचे 'कृष्ण' नांव ठेविले (१-२); कृष्णबाळाच्या पायाच्या धक्याने गाढा उल-

टला (३-१०); पूतनावध (११-२०); रामकृष्णांच्या बाललीला (२१-२५); यशोदेनें उखळाला बांधलेला कृष्ण उखळासहवर्तमान यमळार्जुनवृक्ष पाहून स्वस्थ खेळतो (२६-३४); तें वृत्त कळून घाबरलेल्या नंदयशोदेचें समाधान (३५-३९); ' दामोदर ' नांवाचा अर्थ (४०); घाबरलेले वृद्ध (४१); सात वर्षांच्या रामकृष्णांच्या लीला (४२-४८); ' हा घोष बरा नाही ' म्हणून त्यांत दोष उत्पन्न करण्यास बळरामाची कृष्ण अनुमति मागतो (४९-५२); सर्वत्र लांडग्यांची भयंकर पीडा झाल्याकारणानें (५३-५६) सर्व गोप वृद्धावनांत वसति करते झाले (५७); वृंदावनवर्णन (५८-६३); रामकृष्णसंभाषण (६४-६६); कालियामर्दन (६७-९१) :—प्रभूची क्रोडा व मोह (६७-८४); रामाची प्रार्थना (८५-८८); कालियामर्दन (८९-९१); कालियाचा यमुनेतून हकालपट्टी व त्यास वरदान (९२-९६); श्रीकृष्णाचें तटावर पुनरागमन व गोपांचा परमानंद (९७-१०१).

अध्याय १४ वा (११९) :—बळरामानें तालवनांत धेनुकासुर मारिला (१-९); गोपाळांत शिरून खेळणाऱ्या प्रलंबासुरास बळराम मारतो (१०-२८); म्हणून ' बलदेव ' हें नांव मिळतें (२९); इंद्रपूजा करणाऱ्या (३०-३४) गोपांस कृष्ण, गार्ड, ब्राह्मण व गोवर्धनपर्वत यांची च पूजा करण्यास सांगतो (३५-४५); त्याप्रमाणें गोवर्धनपूजा गोप करतात (४६-५४); गोवर्धन संतुष्ट होतो (५५); गोपगोपींसह कृष्ण गोवर्धनास नुजवी घालतो (५६-५९); गोप-गोपींचा आनंदी आनंद (६०-६३); संतप्त इंद्र मेघांस सर्व नंदव्रज बुडविण्यास आज्ञा करतो (६४-७०); अतिवृष्टि (७१-७४); बाहूवर गोवर्धन सात भहोरात्र उचलून कृष्णांनीं गोपसंरक्षण व इंद्रगर्वहरण केलें (७५-८२); इंद्रानें शरण येऊन कृष्णाची क्षमा याचिली (८३-९१) व भग कृष्णास अभिषेक केला (९२-९५); ' तूं उपेंद्र माझा धाकटा बंधु ' ' माझ्या मुलास-अर्जुनास-यश दे ' इत्यादि प्रार्थना इंद्र कृष्णास करितो (९६-१०१); कृष्णांनीं तसें आश्वासन दिल्यावर शंकारहित इंद्र परत गेला (१०२-१०५).

अध्याय १५ वा (१२८) :—' एवढीं अद्भुत कर्मे करणारा तूं कोण ' असा गोपांचा कृष्णास प्रश्न (१-६); ' मी तुमच्यांतला च एक ' असें कृष्णोत्तर

(७-१०) ऐकून गोप लज्जित होतात (११); रासक्रोडा (१२-१९); बैलाचें रूप घेतलेल्या अरिष्टासुराचा कृष्ण वध करितो (२०-२८); कंस सर्व आस्रेष्टांस जमवून त्यांसमक्ष वसुदेवाची बहुत निंदा करून त्यास कृतघ्न ठरवितो (२९-५१); ' कंसराज चापोत्सव करणार आहे, त्या प्रसंगां मलयुद्धार्थ रामकृष्णासह ये ' अशी नंदास आज्ञा करण्यास कंस अक्रूरास सांगतो (५२-५८); वसुदेवनिंदेनें सज्जनांस वाईट वाटले (५९-६०); अक्रूर आज्ञा मान्य करून निघाला (६१); कंसाचा आज्ञा कंक त्यास ' तूं कुलकलंक आहेस, आमचा प्रभू नव्हेस, तुझे मरण जवळ आलें आहे ' इत्यादि क्रोधानें बोलला (६२-७२); कंस उठून गेला व सभा मोडली (७३-७४); अक्रूर निघाला (७५-७६); अक्रूरापूर्वीं च कंसाने पाठविलेल्या अश्वरूपी केशि-दैत्याचा कृष्णकृत वध (७७-८६); ' तुला केशव नांव देतो, महाभारतयुद्धादि तुझे चमत्कार पाहून गाईन ' असें भगवंतास विनवून नारद परत गेला (८७-९७); कृष्णासह गोप परतले (९८).

अध्याय १६ वा (१३७) :—अक्रूर रामकृष्णांस प्रेमानें भेटला (१-७); नंदसभेंत कंसाची आज्ञा सर्वांस कळवून व वसुदेवदेवकोस दर्शन देऊन ' कंसनाश करा ' असें अक्रूर प्रभूस म्हणाला (८-१८); सर्व निघाले (१९-२१); यमुनाहदांत स्नान करणाऱ्या अक्रूरास शेषलोकीं रामकृष्णदर्शन घडलें व वर यावें तर तेथें हि ते दिसत (२२-३२); ' तुमच्या वांचून जगांत दुसरें काय आश्चर्य आहे ? ' असें कृष्णास उत्तर करून सायंकाळीं त्यास मथुरेस घेऊन आला (३३-३९); ' दुष्ट कंस वसुदेवास छळतो, त्याचा आधीं बंदोबस्त करा, ' अशी अक्रूराची कृष्णरामांस प्रार्थना (४०-४२); अक्रूराचें अनुमोदन घेऊन पुरदर्शनार्थ निघालेल्या रामकृष्णानीं कंसाच्या वस्त्रें न देणाऱ्या दुष्ट परिटास मारून तीं उत्तम वस्त्र धारण केलीं (४३-४९); मागितल्यावरून हारतुरें देणाऱ्या श्रीदामा मालाकारावर भगवान् प्रसन्न झाले (५०-५२); कुब्जेवर कृपा (५३-५४); कंसाच्या धनुर्गृहांत जाऊन धनुष्य मोडिलें (५५-५६); हें वृत्त रक्षकांनीं कंसास कळविलें (५७-५९); चिंतातुर कंस रंगकोण तपासून चाणूरमुष्टिकांस बोलावितो (६०-६५); त्यांच्याकडून भुजयुद्धांत रामकृष्णाना मारण्याचा पण करविला (६६-६९); ' नारदानें सांगितलेलें गुह्य च खरें; तूं दारांत

कुवल्यापीड हत्तीला ठेवून रामकृष्णाना चिरडून टाक; मी सर्व यादवांचा नाश करणार' इत्यादि प्रकारे कंस महाताला बोलला (७०-७७); नारदकथित गुह्य महात विचारतो (७८-८०); 'देवकीच्या पोटी विष्णु येऊन तुला मारणार; करितां तिचे गर्भ मारून टाक; ' 'तूं वास्तविक उग्रसेनाचा पुत्र नसून द्रुमिळासुराचा पुत्र आहेस' इत्यादि गोष्टी कंसास नारदाने सांगितल्या (८१-८६); "उग्रसेनाचे रूप घेऊन क्रोडार्थ गेलेल्या तुझ्या मातेशीं द्रुमिळासुराने व्यभिचार केला," असे कंसप्रश्नास नारदाचे उत्तर (८७-९४); अंकित होऊन तुझी माता त्यास ताडती झाली (९५-९६); 'अमानुषसंगाने पातिव्रत्यभंग होत नाही' 'तुझ्या पोटी महाप्रतापी कंस येईल' असे द्रुमिळाचे उत्तर (९७-१०१); 'मःपतिवंशीं तव सुत तव मृत्यु' होईल असा तुझ्या मातेने द्रुमिळास शप दिल्यावर तो आकाशमार्गाने गेला (१०२-१०५); 'तुझी माता परत आली' (१०६), हे नारदकथित गुह्य सत्य आहे; करितां रामकृष्णनाशार्थ हे महाता ! सिद्ध रहा अशी कंसासुराची त्यास आज्ञा (१०७-११०).

अध्याय १७ वा (१४७):-सर्व महारंग भरला (१-५); कुवल्यापीड हत्ती व चाणूरमुष्टिकादिक यांची योजना झाली (६-७); बळकृष्ण आले (८); मार्ग अडविणाऱ्या हत्तीस व महातादि हस्तिरक्षकांस कृष्णानां मारले (९-२२); रामकृष्ण रंगांत आल्यावर कृष्ण चाणूराशीं व बळराम मुष्टिकाशीं भिडले (२३-२८); यादवांचे उद्धार (२९-३०); कृष्ण भुजयुद्धनीति सांगतो (३१-३७); कृष्णचाणूरयुद्ध व चाणूरवध (३८-४७); राममुष्टिकयुद्ध व मुष्टिकवध (४८-५१); यादव-वसुदेवदेवकी, वारयोषितादि रंगस्थांची स्थिति (५२-५७); संतप्त कंस 'गोपाना हांकून द्या व नंदवसुदेवाना शिक्षा करा' अशी मृत्यांस आज्ञा करितो (५८-६२); सक्रोध होऊन कृष्णाने कंसाचा वध केला (६३-७०); रामाने सुनाम्यास मारले (७१); कृष्णराम वसुदेवदेवक्यादिकांस भेटले (७२-७७).

अध्याय १८ वा (१५४):-कंसस्त्रिया (१), कंसमाता (२) व कृष्ण यांचा शोक (३); उग्रसेन कृष्णाचे अभिनंदन करून कंसाची क्रिया करण्यास प्रार्थितो (४-७); 'मी निमित्तमात्र, आतां तूं च राज्य कर'

असा कृष्णाचा उग्रसेनास आप्रह (८-१७); उग्रसेनास राज्याभिषेक करून (१९) कृष्णाने कंसाची उत्तरक्रिया केली (२०); मुंज होऊन रामकृष्णानीं सांदीपनीकडे अध्ययन संपविले (२१-२४); गुरुदक्षिणार्थ सांदीपनीने तिमि-
दैत्याने हरून नेलेला स्वपुत्र मागितल्यावरून कृष्णाने सागरांत व नंतर यमलोकांत जाऊन गुरुकुमार आणून गुरुस देऊन कृष्ण परत गेले (२५-३४).

अध्याय १९ चा (१५७):—कंसवधू आपल्या बापास व मगधाधिपास कृष्णाच्या कागाळ्या सांगून त्याजकडून सर्व वृष्णिद्वेषी राजे जमवून मथुरेस वेढा घालवितात (१-५); युद्ध जुंपले (६-८); रामाची हल व मुसळ व कृष्णाची शार्ङ्गधनु व कौमोदकी इत्यादि आयुधे त्यांस प्राप्त होतात (९-१२); रामाने पिटाळून लाविलेल्या आपल्या सैन्यास मगधपतिचेव आणून उलटवितो (१३-१८); कृष्णाने विरथ केलेल्या मगधेंद्राच्या साहाय्यास आलेल्या चित्रसेन-
कैशिकादिकांशी रामकृष्णांचे युद्ध (१९-२५); चित्रसेन, जरासंधादिक व रामकृष्णसात्यक्यादिक यांचे तुंबळ युद्ध (२६-४३); रामजरासंधांचे प्रेक्षणीय गदायुद्ध, 'तुज जरासंध वध्य नव्हे' अशी आकाशवाणी रामाने ऐकल्यावर परस्पर राजे परत स्वदेशाप्रत जातात (४४-५३); असे अठरा वेढे यादवानीं परतविले (५४); अठराव्या वेढ्याच्या वेळच्या सभेत विकद्रुयादव पूर्वेतिहास सांगून निस्त्राण मथुरेस तारण्याविषयी कृष्णास प्रार्थितो (५५-१०५):—पूर्वे-
तिहास:—(५९-९५):—हर्यश्वराजास राज्यप्राप्ति (५९-६६); त्याचा पुत्र यदु यास नागेंद्राने पाताळां नेऊन पांच कन्या अर्पून यादववंश प्रख्यात होईल असे सांगितले (६७-७९); यदूंच्या चार पुत्रांची स्वतंत्र राज्ये (८०-८६); ज्येष्ठ पुत्र माधव यास मुख्य राज्यप्राप्ति झाली, त्याचा च हा यादववंश (८७-९५).

अध्याय २० चा (१६७):—विकद्रूचे भाषण वसुदेवास फार मानवले (१); 'मी दक्षिणदिशेस निघून जातो, म्हणजे तुमचे संकट टळेल' असे म्हणून कृष्ण शिमासह दक्षिणेकडे गेले (२-७); वाटेत भेटलेल्या परशुरामास युक्ति सांगण्यास कृष्णाने विनविले (८-१३); "तूर्त करवीर ताबडतोब सोडून मजबरोवर चला व मग यज्ञनगावरून कौचपुर पाहून गोमंतपर्वतावर प्रगट

व्हा; तथे ' चक्रमुसळ ' नांवाचा घनघोर संग्राम करून नंतर ' भारतीय युद्ध ' करवा, " इत्यादिप्रकारे परशुरामाने सल्ला दिला (१४-२६); परशुरामाच्या होमधेनूचे दिव्य दुग्ध पिऊन रामामागे बळकृष्ण गोमंती आले (२७-३०); ' येथे तुमची शस्त्रे तुम्हांस प्राप्त होतील ' ' मी जातो, माझे स्मरण करा, म्हणजे विजयी व्हाल ' असे बोलून परशुराम गेला (३१-३३); एकदा वनशोभा पहात असतां वारुणीगंधाने आकर्षित होतसाता बळराम कदंबकोटरांतली वारुणी यथेष्ट प्याला (३४-३९); वारुणी साक्षात् प्रगट होऊन ' यापुढे मला तुमचा विरह न व्हावा ' असे प्रार्थिती झाली (४०-४२); कांति (४३) व श्री (४४) यांनी तशा च प्रार्थना केल्यावरून सर्वांचा च बळरामाने स्वीकार केला (४५); बळांचे हरण करून नेलेला प्रभुकिरीट परत आणून गरुडाने हळु च आकाशांतून कृष्णाशिरावर सोडला (४६-५०); इतक्यांत जरासंध पाठलाग करित आला व प्रथम पर्वत फोडावा असा त्याने बेत केला; परंतु मागाहून त्याला आग लावण्यांत आली (५१-६०); मग रामकृष्णांनी खाली उड्या टाकतांक्षणी च पर्वत दडपला व आंतून जळधारा निघून सर्व आग विझली (६१-६५); गडबडलेल्या मागधसैन्यांत रामकृष्णांनी हातानी च गर्दी केली (६६-६८); स्मरण करतां च आलेल्या चक्रमुसळादिकानी रामकृष्णांनी मागधसैन्य पिटाळले (६९-७३); जरासंधाने स्वसैन्यास उत्साह आणिला (७४-७८); कृष्णाने जरासंधाची चौकशी केली (७९); दरदराजाला रामाने मारला (८०-८१); रामाने जरासंधाचा गदायुद्धांत पराभव केल्यावर अठरादा जरासंध पळाला (८२-८७); चेदिपतीने कृष्णाशी स्नेहसख्य दर्शवून रामकृष्णांस करवीरास आणिले (८८-९४); ' माझ्यापुढे लटपट चालणार नाही ' इत्यादि भाषण (९५-१००) करून एकदम युद्धास उठलेल्या करवीराधिपति शृगाळाचा कृष्णाने वध केला (१०१-१०२); शोकार्त शृगाळस्त्री स्वपुत्र शक्रदेवासह कृष्णास शरण आला (१०३-१०६); तिचे सांत्वन करून कृष्णाने शक्रदेवास अभिषेक केला (१०७-१११), मग रामकृष्ण परत आनंदाने मथुरेस येऊन सर्वास भेटले (११२-११६).

अध्याय २१ वा (१७७):-कृष्णानुमते राम नंदयशोदादिकांस भेटला (१-२); सहर्ष गोपांचे रामाशी भाषण (३-५); ' चित्त ब्रजो च माझे '

असे रामाचे उत्तर (६-८); राम सर्वांना सुखवितो (९-१०); वारुणी येथे हि रामास भेटली (११); रामाचे यमुनाकर्षण (१२); जवळ बोलाविली असतां यमुना आली नाही (१३), म्हणून रामाने नांगराने तिला ओढिल्यावर तिची प्रार्थना (१४-१७); 'तू येथेच रहा' असा रामाचा वर, (१८); गोपांचे प्रणाम (१९); मथुरेस परत आलेल्या बलरामास कृष्णाने नंदयशोदादींचे कुशल विचारिले (२०-२२); रामाचे प्रेममय प्रत्युत्तर (२३-३२); कृष्णाची स्थिति (३३).

अध्याय २२ वा [१८०]:-हेरानों रुक्मिणीस्वयंवराची बातमी प्रभूस कळविली [१-३]; रामाला मार्गे ठेवून यादववीरांसह कृष्ण निघाला [४-५]; कुंडिनपुरास स्वयंवरार्थ जमलेल्या अभिमानी राजाना गरुडाकडून पालथे पाडविले [६-८]; मग विदर्भनगरांत गरुडासह आलेल्या प्रभूचा सत्कार [९-१०]; भीष्मकसभेत जरासंधाने 'कृष्ण विष्णूचा अवतार, महाप्रतापी आहे; तस्मात् विचार करून काय करणे तें करा' असा उपदेश केला [११-२४]; शिशुपालाने जरासंधाच्या भाषणास अनुमति दिली [२५-२७]; 'कृष्ण कन्यार्थ आला आहे, युद्धार्थ आला नाही; तेव्हां त्याशी कलह कशाला? सहाय करूं' असा दंतवक्त्राने सल्ला दिला [२८-३६]; 'कृष्णाशी युद्ध करून मरून सुगति जोडावी; तथापि कलहत्रास कशाला?' असे शाल्व बोलला [३७-४१]; कृष्णद्वेष्या रुक्मीबद्दल घाबरलेला भीष्मक दंतवक्त्राचा सल्ला पसंत करतो [४२-४४]; 'कृष्णा ! हे विदर्भ देशाचे राज्य तूं स्वीकार, म्हणजे 'अराजा' हा दोष तुला न लागतां इतर राजांचा मद हि हरण होईल,' अशी ऋथकैशिकांची कृष्णास प्रार्थना [४५-५५]; कृष्णाने अनुमति दिल्यावर ऋथकैशिकानीं इंद्राकडून सर्व राजानीं कृष्णाभिषेकार्थ येण्याची आज्ञा असलेल्या पत्रासह एक पत्रिका पाठवून आमंत्रिले [५६-६२]; पत्रिका वाचून 'नृप बहु वळले' [६३], तो च आकाशांत चित्रांगदाने 'कृष्ण हा इंद्राचा हि देव आहे; तस्मात् सुनीथ, रुक्मी, शाल्व व जरासंध या चवघांशिवाय इतर सर्व राजानीं कृष्णाभिषेकार्थ विदर्भनगरास जावे' असा पुकारा केला [६४-६८]; भीष्मकप्रभृति राजे त्याप्रमाणे हजर झाले [६९-

७१]; इंद्रादिक देवगण आले [७२-७५]; सर्वांचें स्वागत करून त्यांच्या आगमनाची वार्ता कृष्णास कळविल्यावर जयजयकार झाला [७६-७८]; प्रभूला लोकपाळानीं अभिषेक केला [७९-८१]; सर्वांची आज्ञा घेऊन कृष्ण-मार्गे गरुडासह-सिंहासनावर विराजमान झाला [८२-८५]; पूर्वांचे अपराध विसरण्याविषयी कृष्णास कैशिकानें सर्वांतफें प्रार्थिलें [८६]; 'रुचती क्षमा चि आम्हां' अशा प्रकारचें प्रत्युत्तर श्रीकृष्णानें केलें [८७-९३]; 'रुक्मी स्वयं-वराच्या कामीं माझे कांहीं चालूं देत नाहीं' असें भीष्मक कृष्णास विनवितो [९४-९५]; 'हें सर्व मिथ्या आहे व म्हणून च मी तुझ्याकडे आलों नाहीं' अशा आशयाचें श्रीकृष्णाचें उत्तर [९६-१०६]; 'मी शरण आलों, मुलगी रुक्मी एकाला च देईल,' 'असें होतां अनय नसे' असें भीष्मक कृष्णास म्हणतो [१०७-१०९]; 'रुक्मिणी विष्णूची स्त्री; ती योग्य स्थळीं च पढावी म्हणून हा गरुड आला आहे;' 'मी तर पूर्वीं च क्षमा केली आहे,' 'हे मला राज्य देणारे ऋथकैशिक पुढेंमार्गे दहा पिढ्यांपर्यंत मोक्षाचे अधिकारी होतील,' 'हे राजे हो! तुमचें कल्याण असो' 'मी आतां परत जातो' असें कृष्णाचें भाषण [११०-१२४]; भगवत्स्वरूप दाखविलेला भीष्मक [१२५] कृष्णगरुडांस शरण आला [१२६] व कृष्णाला पांचविल्यावर कृष्ण मथुरेस परत आला [१२७-१२८]; तेव्हां इंद्र परत गेला [१२९].

अध्याय २३ वा [१२२]:-- भीष्मकानें सर्व राजांची प्रार्थना करून त्यांस बोलाविलें [१-२]; मागधसुनीथादिकानीं भीष्मकाभिप्राय विचारिला [३]; 'प्रभुसीं स्पर्धा करणाऱ्या माझ्या रुक्मीपुढें माझे कांहीं चालत नाहीं' असें भीष्मकोत्तर [४-७]; 'रुक्मी महाप्रतापी आहे, तथापि गार्ग्यपुत्र काळ-यवन कृष्णाला अवध्य आहे; तेव्हां त्याच्याकडून मथुरेवर स्वारी करवावी, अशी शाल्वाची सल्ला [८-१५] सर्वांस पसंत पडते [१६]; "मी तुमचा नायक असतां मला सोडतां; तथापि कृष्णाला न कळण्याकरितां आकाश-गामी शाल्वानें दूत होऊन काळयवनाकडे जावें" असें सांगून जरासंध स्वपुरा-प्रत गेला [१७-२३]; रुक्म्यादि खिन्न झाले [२४]; 'कृष्ण वरीन' हा रुक्मि-णीचा निश्चय; शाल्व काळयवनाकडे गेला [२५]; शाल्वाचा सत्कार करून काळयव-

नाने कार्य विचारलें [२६-३४]; शाल्व 'चक्रमुसळ' युद्धांतील रामकृष्णांचा पराक्रम वर्णून, गार्ग्यपुत्र रुद्रवरोद्भव 'तूं यादवाना अवध्य आहेस, तर या वेळीं आम्हांस सहाय हो' असा जरासंधाचा निरोप काळ्यवनास सांगतो [३५-४५]; 'ठीक आहे' म्हणून काळ्यवन शाल्वास पाठवून मागोमाग निघाला [४६-४९]; 'कुशस्थळी लुटणाऱ्या रुक्म्याचा समाचार घेईन' असे गरुड प्रभूस म्हणाला [५०-५२]; परत आलेला कृष्ण सर्वास संतोषविता झाला [५३-५७]; कृष्णाला पार्यी सामोरा जाणाऱ्या उग्रसेनाला राम राजचिन्हें धारण करण्याविषयी आग्रह करतो [५८-६०]; 'कृष्ण विष्णु आहे' 'माझी यापुढें काय शोभा?' असे उग्रसेन उत्तर करितो [६१-६३]; 'कृष्णाला तूं पुजूं स्तवूं नको' असे उग्रसेनाशी बोलत बळराम कृष्णाजवळ आले [६४-६५] व कृष्णपूजा करणाऱ्या उग्रसेनाचें निवारण करून 'तूं राजचिन्हें धारण करून पुढें चाल' 'तुम्हां सर्वांना इंद्रानें हीं वस्त्रभूषणें व द्रव्यदक्षिणा दिली आहे ती स्वीकारा' असे बोलून कृष्णानें सर्वास सुखविलें [६६-७७]; 'परत आलेल्या गरुडास एकांतांत भगवंतानीं मागधभयत्रस्त मथुरा सोडणे प्रशस्त' असे म्हटलें [७८-८१]; 'द्वारका वसवावी' असे म्हणून गरुड आज्ञा घेऊन गेला [८२-८४]; 'मथुरा सोडून जाऊं' या कृष्णवचनास यादवानीं अनुमति दिली [८५-८९]; इतक्यांत मथुरेवर चाल करून आलेल्या काळ्यवनाकडे कृष्णानें साप घालून घट पाठविला [९०-९१]; तो मुंग्यानीं भरून त्यानें परत पाठविला तो मुंग्यानीं साप खाऊन टाकला [९२-९३]; तें पाहून कृष्ण काळ्यवनाला झुलवित पळत सुटला [९४-९६]; तो कृष्णाला त्यानें गांठले [९७]; देवापासून 'माझी निद्राभंग करणारा भस्म होवो' असा वर मिळालेला मुचुकुंद निजलेल्या गुहेंत कृष्ण लपून राहिला [९८-१०२]; मुचुकुंदाला कृष्ण समजून जागा करणारा काळ्यवन तत्क्षणीं भस्म झाला [१०३-१०५]; निद्राभंगाबद्दल न रागावण्याविषयी कृष्णानें मुचुकुंदास विनविलें [१०६-१०८]; 'मी वसुदेवसुत कृष्ण' 'तूं त्रेतायुगीं निजलास तो कल्पारंभीं उठविला गेलास असें नारदाकडून मला कळलें,' असें भगवंतानीं मुचुकुंदाच्या प्रश्नास उत्तर दिलें [१०९-११३]; प्रभुवंदन करून हिमाचलीं जाऊन तप

करून मुचुकुंद स्वर्गास गेला [११४-११६]; काळयवनाच्या सैन्यास कृष्णाने पिटाळून लाविले [११७-११९]; स्वस्तिवाचनविधि करून [१२०] विश्व-कर्म्यांकडून सुरम्य कनकप्रासादमय द्वारका निर्माण केली [१२१-१२५]; द्वारकेत दारिद्र्याभाव [१२६-१२८]; द्वारकेत देवसभा आणविली [१२९-१३०]; सांदीपनीला पौरोहित्य, विकद्रूला साचिव्य, सात्यकीस सैनापत्य, दारुकास सारथ्य व उद्धव प्रमुखांस इतर कर्मे कृष्णाने नेमून दिली [१३१-१३३]; रामरेवतीविवाह [१३४].

अध्याय २४ वा (२०३) :— शिशुपाळाकरिता जरासंध रुक्मिणीला मागणी घालतो (१-३) व अनेक कृष्णद्वेषे राजे जमा करतो (४-७); त्यांचा रुक्मी सन्मान करितो (८); लग्नोत्सवार्थ येऊन कुंडिनपुराबाहेर राहिलेल्या रामकृष्णांचे भीष्मक स्वागत करतो (९-११); देवीपूजेला आलेल्या रुक्मिणीचे कृष्ण हरण करितो (१२-१६); अक्रूरसात्यक्यादींसह मार्गे ठेविलेल्या बळरामाने जरासंधादि राजे पिटाळून लाविले (१७-२९); प्रतिज्ञा करून कृष्णाला मध्ये च गांठून त्याशी घोर युद्ध करणारा रुक्मी व त्याचे सहायक राजे यांचा पराभव करून रुक्मीस कृष्णाने बाण मारून पाडला (३०-५०); रुक्मिणीच्या विनवणीवरून रुक्म्याला अभय देऊन कृष्ण व राम हि स्वपुराला परत आले (५१-५४); भग्नप्रतिज्ञा रुक्मी भोजकटी राहिला (५५-५६); कृष्णरुक्मिणीविवाह (५७-५८); कृष्णाच्या आठ पट्टराण्या व सोळा सहस्र भार्या (५९-६९); रुक्मीकन्या स्वयंवरांत कृष्णपुत्र प्रद्युम्नास वरत्ये (७०-७१); प्रद्युम्नास पुत्र (७२); रुक्मवतीविवाहाने रामरुक्मी व्याहीव्याही होतात (७३-७५); द्यूतांत तरी बळरामाला जिंकावा म्हणून रुक्मी रामाला द्यूताला बोलावतो (७६-७७); राम पुष्कळदा हरतो व रुक्मी दांत विचकून रामाची थट्टा उडवितो (७८-८४); शेवटच्या पणांत रामाला आलेला जय मिथ्या असे रुक्मी प्रतिपादतो (८५-८७); इतक्यांत रुक्मीविरुद्ध आकाशवाणी ऐकून सक्रोध राम रुक्मीप्रमुखांस ताडून करतो (८८-९२) व कृष्णास सर्व वर्तमान सांगतो (९३); ते ऐकून रुक्मिणी व यादव कष्टी होतात (९४-९६); रामकृष्ण द्वारकेस परत आले (९७); आपली कन्या हरण करणाऱ्या सांबास

कारागृहांत ठेवल्याबद्दल रागावलेला बळराम सर्व हस्तिनापुर गगत पालथ घालू लागल्यावर दुर्योधन बळरामास शरण आला (९८-१०४).

अध्याय २५ वा (२१३) :— सर्वपांडक भूमिसुत नरकासुरानें इंद्रमातेची मणिकुंडलें हरण केल्यामुळें (१-३) इंद्र नरकवधार्थ कृष्णास प्रार्थितो (४-६); प्रतिज्ञा करून (७) सत्यभामेसह (८) कृष्ण प्रागज्योतिषपुरीं आला (९-१२); द्वारस्थ मुरुदैत्याला कृष्ण वधितो (१३-१५); निसुंदासुराचा वध (१६-२३); हयग्रावाला मारून (२४-२७) विरूपाक्षास कृष्ण मारितो (२८); आठ लक्ष दानव मारून कृष्णानें नरकासुराशीं घोर युद्ध करून त्याला मारिलें (२९-४३); नरकमाता भूमि इनें प्रार्थना केल्यावरून (४४-४५) नरकपुत्र भगदत्ताला राज्य देऊन (४६) मणिपर्वतादिक देऊन (४७) इंद्राकडे गेला (४८) व त्याने इंद्रमातेस मणिकुंडलें दिलीं (४९-५०); सत्यभामेस सासू शचीचा आशीर्वाद (५१); कृष्णभामेस वस्त्रभूषणें (५२); कृष्ण येताना पारिजातकवृक्ष आणितो (५३) व द्वारकेस परत येतो (५४).

अध्याय २६ वा [२१८] :— रुक्मिणीच्या व्रतसमाप्तीकरितां कृष्ण रैवतक पर्वतां आला व दोघां पतिपत्नीनीं विप्रादि स्त्रीपुत्रांस द्रव्यवस्त्रभूषणें समर्पिलां [१-४]; आपण दिलेलें पारिजातपुष्प रुक्मिणीनें धारण केल्यावर [५-७] नारदानें, ' हें सर्व वांछित देणारे पुष्प देवास्त्रियाना प्रिय आहे ' ' या भाग्योत्कर्षाबद्दल सत्यभामा तुझा हेवा करील ' असें रुक्मिणीस सांगितलें [८-१९]; दासीकडून हें नारदोक्त श्रवण करून भामेनें वस्त्रे फाडून व दागिने फेकून त्रागा मांडला [२०-२४]; भ्रांतपणाने नाना चेष्टा करणाऱ्या भामेच्या मंदिरांत तिच्या सांत्वनार्थ प्रभु येऊन तिजवर चामर ढाळीत राहिले [२५-३४]; प्रभूकडे पाहून ' योग्य ! ' असें म्हणून भामा गप्प वसली [३५-३८]; मग रडूं लागली [३९-४१]; ' देवि तुझा किंकर मी ' ' तुझ्या च ठार्यां माझी प्रीति आहे ' ' आज कां रागावलीस ? ' असें कृष्णाने भामेस विचारिलें [४२-५५]; ' माझ्या ठार्यां तुझा कपटस्नेह आहे—द्विधाभाव तूं धरतोस; तेव्हां आतां मला तपाला जाण्याची आज्ञा दे ' असे म्हणून भामा रडूं लागत्ये [५६-६६]; ' खरें कारण सांग ' म्हणून कृष्णानें विचारिलें [६७-६८] तेव्हां

भामा गहिवरून म्हणाली, “तुझी सर्वांत लाडकी फक्त मी अशा ढौलांत होत्ये; परंतु परवां नारदाने दिलेले पारिजातपुष्प तू आपल्या ‘इष्टजनास’ दिलेस व नारदाचे भाषण ऐकून तुला गुदगुल्या होत होत्या. हा माझा अपमान पाहून मला मरणापरीस दुःख होणार नाही? तू गोडबोल्या, शठ, चोर आहेस” [६९-८८]; तिचे सांत्वन करणारा कृष्ण, “नारदाने च तें दिव्य पुष्प रुक्मिणीस दिले; मी तुझ्या दारांत पारिजातक च आणून लावितो, मग काय?” असे म्हणाला [८९-९४]; ‘मग काय माझ्या हर्षाला पारावार च राहणार नाही’ असे भामेने म्हटल्यावर [९५-९६] कृष्णाने ‘हा आणला च पारिजातक’ असे म्हणून [९७] स्नानादि करून [९८] स्मरण करितां च आलेल्या नारदाची पूजा करून त्यास भोजन दिले [९९-१०१]; भामेला नारदाचा आशीर्वाद [१०२]; भामाकृष्ण शेष सेवन करितात [१०३]; “इंद्राकडे शिवोत्सव आहे; मला जाण्याची आज्ञा द्यावी [१०४-१०५]; आमंत्रणचिन्हरूप पुष्प मी तुला पूर्वी च दिले [१०६]; हा सर्वकामद पारिजात अदितीकरितां मुद्दाम कश्यपाने निर्मिला [१०७-११२]; मग याला बांधून आदिताने कश्यप, शचीने इंद्र अर्शी पतिदाने मला मिळाली; या पारिजाताचा महिमा किती वर्णावा?” असे भाषण नारदाने केले [११३-११७].

अध्याय २७ वाः—[२२८]:—‘इंद्राला विनवून पारिजातक आण’ अशी कृष्णाची नारदास विनंति [१-९]; “इंद्र प्राण देईल; पण पारिजातक देणार नाही [१०]; समुद्रमंथनोद्भूत पारिजात पार्वतीच्या विनवणीवरून मंदरपर्वती शंकराने स्थापला असतां [११-१३] शचीचे मिष करून इंद्राने शंकराकडून पारिजातवन च करविले [१४-१७]; तेथे इतरांस प्रवेश नाही [१८]; जुन्या वृक्षांपेक्षा हे वृक्ष अधिक श्रेष्ठ [१९-२०]; या वनांत शरणाग्या अंधकासुरास शंकराने वधिले [२१-२२]; इंद्र हा देणार नाही [२३]” असे नारद म्हणाला. ‘मी इंद्राचा धाकटा बंधु प्रतिज्ञा करून चुकलो आहे; तरी इंद्रास पारिजात देण्याबद्दल प्रार्थवे; अन्यथा मी बलात्काराने नेईन, असे स्वच्छ त्याला कळीव’ असे कृष्णाचे उत्तर [२४-३२]; शिवोत्सव झाल्यावर नारदाने कृष्णाचा निरोप इंद्रास सविस्तर सांगितला [३३-५१]; नारदास आसन देऊन ‘माझ्यामागे हे सर्व तुझे च आहे’ ‘देवलोकांच्या वस्तु मनुष्यलोकां नेल्यास

देव व मानव यांत भेद उरणार नाही; तेव्हा पारिजात मला देतां येत नाही' असें युक्तीनें कृष्णाला कळविण्याविषयी इंद्र सांगतो (५२-६९); 'इंद्रा ! कृष्णानें प्रतिज्ञा करून सामानें न मिळाल्यास युद्ध करून पारिजात नेण्याचा त्याचा निश्चय आहे, तेव्हां तूं तो त्यास दे' असें नारद इंद्रास सुचवितो (७०-७७); 'मी निरपराध आहे; हा माझा अनुज कामवश होऊन अन्याय करण्यास तयार होत आहे; याला मी वारंवार मदत केली आहे; 'युद्ध करीन' म्हणतो तर मी सिद्ध आहे; परंतु जिवंत आहे तोंवर पारिजाताचे पत्रार्थ हि देणार नाही, हा माझा निश्चय नारदा ! तूं कृष्णाला कळोव,' असें इंद्र बोलतो (७८-१०१); 'एक ! इंद्रा ! कृष्ण सर्वेश्वर विष्णु आहे; रुक्मिणी विच्छक्त्यंश आहे; पूर्वी अनेक अवतारीं यानें अद्भुत पराक्रम करून विश्वरक्षण केलें जाहे; हा अनंतलीलानाटकी पारिजातक नेल्याशिवाय राहणार नाही, हें भविष्य मी तुला सांगतो. मुकाट्यानें पारिजात दे; युद्धाचा प्रसंग आणूं नको,' असें इंद्राला नारद हित शिकवितो (१०२-१२३); 'हा परमपुरुष असता तर थोडक्याकरितां अनर्थ करण्याची इच्छा न धरता; आतां काय होईल तो होवो,' असा आपला निश्चय इंद्र नारदास जाणवितो (१२४-१३०); नारद द्वारकेस परत येतो (१३१).

अध्याय २८ वा (२३९):—परत आलेल्या नारदाला पुन्हां तो च निर्वाणीचा निरोप सांगून इंद्राकडे कृष्णानें पाठविलें (१-८); नारद पुन्हां इंद्रास बोधितो (९); 'मला न विचारतां तूं हें काय केलेंस' असें म्हणणाऱ्या बृहस्पतीस (१०-१२) इंद्रानें विचारल्यावरून (१३), 'कृष्णासीं युद्ध च कर' असा विचार बृहस्पतीनें सांगितला (१४-१५); बृहस्पतीसमोर कश्यपानें 'या अहिल्याव्रतभंजक इंद्रास मनुष्यापासून भय असो' असा शाप दिला (१६-१९); 'मी कदाचित् येऊन कृष्णेद्रयुद्ध चारीन' असें कश्यपानें म्हटल्याबरोबर बृहस्पतीनें 'अवश्य असें करा' असा आग्रह केला (२०-२२); 'कृष्णेद्रांचा समेट होईल' असें शंकरानीं सांगितल्यावर कश्यप स्वर्गास गेला (२३-२७); प्रद्युम्नाला घेऊन मृगयाभिषानें दारुकास मार्गें ठेवून गरुडासह कृष्ण नंदनवनांत आला (२८-३२); संरक्षक सैन्याला न जुमानितां पारिजात

उपद्रुन कृष्णाने चालविला, हे वृत्त माळ्यानी इंद्रास कळविले (३३-३६); जयंतासह इंद्र कृष्णप्रद्युम्नांवर चालून आला (३७-३९); इंद्राला नमस्कार करून (४०) त्याच्या प्रश्नास (४१) ' तुझ्या भावजयीच्या पुण्यकवता-करितां हा वृक्ष नेतो ' असे कृष्णोत्तर (४१-४२); ' प्रतिज्ञेप्रमाणे माझ्याशी युद्ध कर ' असे इंद्राने म्हटल्यावरून कृष्णेद्र व जयंतप्रद्युम्न यांचे युद्ध सुरू झाले (४३-५३); सात्यकि व भार्गवशिष्य प्रवर यांचे युद्ध (५४-६०); प्रद्युम्न-जयंतयुद्ध (६१-६४); प्रवर सात्यकीला विकळ करितो (६५-७२); गरुड प्रवराला उडवितो (७३-७५); पुन्हा वीर तयार झाले (७६-७९); इंद्र पुढे होऊन गरुडावर बाण टाकितो (८०-८२); गर्जेद्रखर्गेद्रयुद्धांत गर्जेद्र बेशुद्ध होतो (८३-९३); गरुडाचा पराक्रम (९४-९७); बळरामादिकाना ' उद्यां मी येतो ' असे कळविण्यास कृष्णाने प्रद्युम्नास पाठविले (९८-९९); प्रद्युम्न निरोप सांगून दारुकासह आला व भगवान् रथांत बसून पारियात्रपर्वती पारिजात रक्षण करीत राहिले (१००-१०४); रवि-अस्त, व ऐरावत जखमी म्हणून युद्ध दुसऱ्या दिवसावर गेले (१०५-१०९); पारियात्राला वर देऊन (११०) गंगेत स्नान करून कृष्णाने शिवस्तुति केली (१११-११९); शंकराने कृष्णास सांगितले की, " तुझे मनोरथ पूर्ण होतील; पारिजातक घेऊन जा; तुला भैनाकी दिलेले वर फळतील; मी येथे ' बिल्वोदकेश्वर ' व ही गंगा ' अविंध्या ' नांव पावून राहून भक्ताना तारुं; षट्पुरांतील दानवांचा नाश तू कर " (१२०-१२७); शंकर गुप्त झाले (१२८); पारियात्रास प्रभूचा वर (१२९-१३३).

अध्याय २९ चा (२५१) :-- इंद्र व कृष्ण यांचे युद्ध (१-१४); अदिति व कश्यप हे विधीच्या सांगण्यावरून मध्ये उभे राहिले (१५-१६); त्यांना दोघानी नमस्कार केल्यावर युद्ध थांबले; या ' प्रियसंगमन ' नामक स्थळी कृष्णेद्रांचा समेट झाला व कृष्णाला पारिजात मिळाला (१७-३१); सात्यकीला पुढे पाठवून हे विजयवृत्त सर्व यादवाना विदित करविल्यावर मोठ्या थाटाने प्रभावशाली पारिजातकासह कृष्ण द्वारकेस आला (३२-४५); सत्य-भामेचे पुण्यक व-पारिजातकाचा वांधलेल्या कृष्णपतीचे नारदास दान (४६-

५२); नात्रांचा प्रभुभामेशीं विनोद (५३-६०); कृष्णाची सुटका-निष्कष (६१-६४); नारदास वरदान (६५-६८); पारिजातकाचें कौतुक (६९-७२); एका वर्षानंतर कृष्ण पारिजातक परत करतो (७३-७५); षट्पुरस्थ दानवनाशार्थ कृष्णानें इंद्रापासून प्रवरजयंत सहाय आणिले (७६-७९); ' पूर्वीं उमेनें केलेलें हें पुण्यकत्रत अरुंधतीस सांगितलें तें मीं ऐकिलें, तें तुला सांगतो ' असें नारदानें रुक्मिणीस सांगितलें ' तें मूर्खीं च पहावे ' (८०-९५).

अध्याय ३० वा (२६०) :--शंकरानें मारल्यावर उरलेले (१) अमुर तप करून ब्रह्मदेवाजवळ शंकराचा पराभव करण्याचें सामर्थ्य मागतात; विधि तें अशक्य म्हणून देत नाहीं (२-४); ' मग रुद्रादि देवांपासून अवध्यता व पृथ्वीवर षट्पुरांमध्ये वस्ती ' असे वर त्यानीं मागितले (५-१०); ' सद्ब्राह्मणच्छल कराल तर नाश पावाल ' असें बजावून हें सर्व ब्रह्मदेवानें असुरांस दिलें (११-१४); ' या जंबूमार्गीं तीन दिवस धर्मानें वर्तेल तो मल्लोकाप्रत पावेल ' असा शंकरानें हि असुरांस वर दिला (१५-२२); याज्ञवल्क्यशिष्य ब्रह्मदत्त वसुदेवाकरवीं अश्वमेध करवितो (२३-३१); निकुंभ-प्रमुख असुरानीं यज्ञांत सोम, कन्या इ० मागितलें (३२-३३); ' असुराना यज्ञभाग नाहीं ' असें वसुदेवोत्तर (३४-३६); असुर यज्ञवाट लुटतात (३७-३८); स्मरण करतां च कृष्ण प्रद्युम्नास पुढें पाठवितो (३९-४२); तो मायावी कन्या निर्मितो, त्यांचें असुर हरण करितात (४३-४५); जरासंधशिशुपाळादिक अनेक राजे सत्रार्थ जमलेले पाहून निकुंभास भेटून ' या राजाना त्या हरण करून आणिलेल्या कन्या देऊन टाक, ' अशी नारदानें कळ लाविली (४६-५३); कन्यांच्या लोभानें पांडवांशिवाय सर्व राजे यादवांविरुद्ध निकुंभास मिळाले, इतक्यांत कृष्ण ससैन्य तेथें आला (५४-५९) व प्रद्युम्न, सात्यकि, पांडव, जयंत, प्रवर इत्यादिकांस स्थापून युद्धसिद्धता करविता झाला (६०-६८); असुर हि बाहेर आले-तें पाहून नारदाचे विचार (६९-७१); मागधादिकांसह युद्ध करणारा निकुंभ अनाधृष्टिकृतवर्म्यादि यादवाना मायेनें पळवून नेता झाला (७२-८१); खबळलेले कृष्णप्रद्युम्नादि यादव असंख्य असुरांचा वध करतात (८२-९१); प्रद्युम्नानें सभीष्मकौरव, कर्णमागधरुद्रमादि सर्वांना

मायामय गुह्यत काङ्क्षितं (९२-९७); शिशुपाळाला काङ्क्षदा ३ तों नंदी प्रगट होऊन प्रद्युम्नास शिवदत्तपाश देऊन ' आर्धी नृप बांधावे; वधिल्यावरि सर्व दैत्य सोडावे ' अशी शिवाज्ञा कृष्णास हि कळवितो (९८-१०५); प्रद्युम्नानें सर्वास बांधून अनिरुद्धाच्या ताव्यांत दिले (१०६); ' खुशाल निर्भय मनानें कर्म करा ' असें मग ब्रह्मदत्तास सांगून प्रभु पुन्हां असुरक्षयार्थ सिद्ध झाले (१०७-११०).

अध्याय ३१ वा (२७०) :—भिऊन पळणाऱ्या सर्व राजाना निकुंभानें चेंव आणला (१-५) असुरांचा संहार (६-८); निकुंभानें प्रवराला पाहून (९-१२) जयंताशी युद्ध करताना च गुप्त होऊन तो कृष्णावर धावला (१३-१६); इंद्र जयंताचें अभिनंदन करितो (१७-२०); निकुंभ एकदम उसळून गुप्तरूपानें कृष्णप्रद्युम्नादिकांस भयंकर ताडण करितो (२१-२८); शंकरकृपेनें निकुंभ दिसूं लागतां च त्यावर अर्जुनानें वाण सोडले (२९-३१); आपले वाण फुकट जाण्याचें कारण अर्जुनानें विचारल्यावरून (३२) कृष्णानें "तीन रूपें धरणारा निकुंभ देवदानवाना अवध्य आहे, याचें द्वार शंकर रक्षितो; 'विप्र, विष्णु किंवा मी यांचें अप्रिय करील तर च हा मरेल; याचा तिसरा देह मी नाशिला' असें शंकर म्हणाले," इत्यादि हकीकत अर्जुनास सांगितली (३३-३९); सर्व यादववार त्या विचित्र षट्पुरगुह्यत शिरून त्यानीं निकुंभानें कोंडलेले यादव सोडविले (४०-४३); कृष्णाज्ञेवरून प्रद्युम्नानें हि कोंडलेले व अतएव सकृज झालेले राजे सोडून दिले (४४-४५); परस्पर कृष्णनिकुंभ युद्धांत मूर्च्छित होतात (४६-४८); कृष्णार्थ शोक (४९); सावध होऊन पुन्हां दोघे घोर युद्ध करतात (५०-५४); उपाय चालेना, तेव्हां आकाशवाणी झाल्यावरून कृष्णानें सुदर्शन सोडल्यावर निकुंभ मेला (५५-५७); सुरमुनींस आनंद (५८-५९); राजांस कन्यारत्नें व यादवांस दैत्यबाला (६०-६१), धर्माला वस्त्रथादि व ब्रह्मदत्ताला षट्पुर (६२), अशीं कृष्णानें दिली व बिल्वोदकेश्वराचा उत्सव करून (६३), ब्रह्मदत्ताकरवीं थाटांत सत्रसमाप्ति केली (६४-६५); धन्यचरित (६६); कृष्ण द्वारकेस परत आला (६७).

अध्याय ३२ वा (२७५) :—ह्द्रावांचून इतराना अवध्य असा अद्भुत

अंधक नांवाचा सर्वतापक पुत्र दितीने कश्यपापासून मागून घेतला (१-१०); इंद्राची तक्रार ऐकून (११-१२) कश्यपाने अंधकाला दाबण्याचा केलेला प्रयत्न व्यर्थ गेला (१३-१४); अंधकाची पीडा व जुलूम (१५-१८); 'नारदाकडून शंकराला वळवून हा कांटा काढावा,' अशी बृहस्पतीची युक्ति (१९-२३); त्याप्रमाणे नारद शंकराकडे राहून तेथील मंदारपुष्पाची माळा घालून अंधकास भेटला (२४-२७); अंधकाने विचारल्यावरून " हों अद्भुत पुष्पे शंकराच्या 'स्वयंप्रभ' वनांतील आहेत, ही वांछित देणारी असून कोणाला हि प्राप्त होणार नाहीत " असे नारदाने सांगितले (२८-३९); तेव्हां अंधक ससैन्य मंदारी आला तो तो च त्याला भेटला (४०); त्याला 'तुझे वन मला सर्वा-वध्याला दाखीव, नाही तर बलात्काराने पाहोन ' असा अंधकाने धाक घातला (४१-४५); गुप्त झालेल्या मंदाराची श्रृंगे उपटून अंधक चूर्ण करू लागला (४६-४८) तो शंकराच्या प्रसादाने पुनःपुनः नवी शिखरे उत्पन्न होऊ लागली, व दैत्यांचा चूर करू लागली (४९-५२); 'गुप्त राहून छळणे योग्य नाही, प्रगट हो ' असे अंधक बोलला (५३-५४); तेव्हां शूलधारी शंकर प्रगट झाले-शंकरवर्णन (५५-५८); अंधकाला शूलाने जाळला (५९); मुनिसुर जयजयकारे गर्जले व सुखावले आणि शंकर मंदारी अधिक च शोभू लागले (६०-६६).

अध्याय ३३ वा (२८१) :—' श्रीकृष्णे वधिला दुसरा निकुंभ काय कसा ? ' या जनमेजयाच्या प्रश्नास (१) वैशंपायन उत्तर देतात (२-७४) :— एका महापर्वी यादव पिंडारकास गेले (१-४); इच्छावश सुगंधी सिंधूत कृष्ण-रामप्रमुख सर्व यादव सखीक नानाविध जलक्रीडा करितात (५-१५); त्यांत अप्सरा आल्यावर (१६) विश्वकर्मनिर्मित सप्रासाद नौकेत थाटमाटांत राम-रेवती, कृष्णसत्यभामा, पार्थसुभद्रा इत्यादिक गाण्याचा अद्भुत रंग करितात (१७-३२); नारद त्यांत मिसळून आपल्या गानहास्याने सर्वास सुखवितो (३३-३७); या अद्भुत रासाच्या शेवटी अवभृथस्नानार्थ कृष्ण व राम दोन फळ्या करून समुद्रांत शिरतात (३८-४२); सर्व सिद्धता ठेवण्यास कृष्ण सागरास आज्ञापितो (४३-४६); मदमत्त यादव अनावर झालेले पाहून कृष्ण

त्यांच्यासह बाहेर निघाळा (४७-५४); नारदाला अनुलेपनादि देणें (५५); यादवांचें पानभोजन (५६-५९); 'छालिक्य' गान (६०-६२); 'हल्लीसक' नृत्य (६३-६४); रंभोर्वश्यादिकांचें अभिनयनैपुण्य (६५-६८); या छालिक्यादि गानानें सर्वांचा संतोष (६९-७३); देववधू परत जातात (७४).

अध्याय ३४ वा (२८८):-प्रद्युम्नकृत प्रभावतीहरणामुळें टपून बसलेला निकुंभ भानुमतीचें हरण करितो (१-४); वसुदेवादिक्कांस तो दिसेना (५); तेव्हां त्यांना प्रभूला कळविलें; प्रभु गरुडारूढ होऊन निकुंभाला गांठून त्याच्याच-प्रमाणें तीन रूपें धरून युद्ध करूं लागले (६-८); त्यास प्रद्युम्नार्जुनांचें साहाय्य (९-१०); मायावी निकुंभ भानुमतीसह गुप्त होऊन पळूं लागला व कृष्ण त्याचा पाठलाग करूं लागला (११-१५); पळतां पळतां उत्तरगोकर्ण लंघित असतां निकुंभ मूर्छित पडला व भानुमती प्रद्युम्नाचे हाती आली (१६-१८); तो पुनः सावध होऊन पळूं लागला व षट्पुरांत शिरला (१९-२१); प्रद्युम्नाकडून मुलीस कृष्णानें घरी पोचविली (२२); गदायुद्धांत प्रद्युम्नार्जुनांस निकुंभ मूर्छित करतो (२३-२८); निकुंभ व कृष्ण परस्पर गदायुद्धांत मूर्छा पावतात (२९-३६); अमृत शिंपडून इंद्रानें सावध केलेला कृष्ण (३७); निकुंभावर सुदर्शन उगारतो (३८); निकुंभाचें मायावी मूर्छित कलेवर (३९-४२); प्रद्युम्नानें माया ओळखल्यावर कलेवर गुप्त होतें (४३-४४); कृष्णार्जुनांचें हास्य (४५); निकुंभ मायेनें हजारों पार्थ व हजारों निकुंभ निर्मितो (४६-५०); कपटनिकुंभांचा नाश करून कृष्णानें खऱ्या पार्थाचें रक्षण केलें व खरा निकुंभ हि मारला (५१-५२); पार्थाला पडताना प्रद्युम्नानें सावरिलें (५३); जयजयकार (५४-५५); कृष्ण द्वारकेस परत गेला (५६); नारदाची पूजा (५७); "भानुमती दुर्वासाच्या शापामुळें असुरकरांत सांपडली; परंतु माझ्या च विनवणीवरून दुर्वासानें ही निर्दोष राहिल असा उःशाप दिला; तरी हिला सहदेवास द्यावी; ती पुत्रवती होईल," असें नारदाचें भाषण (५८-६५); त्याप्रमाणें सहदेवांस भानुमती दिली (६६-६७).

अध्याय ३५ वा (२९४):-वज्रनाभवधकथा जनमेजयानें विचार-स्थ्यावरून (१) वैशंपायन सांगण्यास आरंभ करितो (२-९९):-वज्रनाभ

ब्रह्मदेवापासून देवावध्यत्व व सर्वांना दुष्प्रवेश्य असें सर्वांगसुंदर वज्रदुर वगैरे वरद्वारां मिळवितो (२-८); त्रैलोक्याधिपत्याचा अभिलाष करून (९) “ मी हि कश्यपपुत्र, मला राज्य दे अथवा युद्धास उभा रहा, ” (१०-११) असें इंद्रास तो म्हणाला; वृहस्पतीच्या सल्लयावरून “ पिता कश्यप सत्र संपाविल्यावर जसें सांगेल तसें करूं ” असें इंद्रानें उत्तर केलें (१२); ‘ मी सत्र संपल्यावर काय ती व्यवस्था करतो; तोंवर वज्रपुरांत स्वस्थ रहा, ’ असें कश्यपानें वज्रनाभास सांगितलें (१३-१४); वज्रनाभ त्याप्रमाणें गेला (१५); इंद्रानें कृष्णाला सांगितल्यावरून (१६) ‘ हा अश्वमेध संपल्यावर या असुरवधाची युक्ति योजितो, ’ असें कृष्णाचें आश्वासन (१७-२०); इंद्र गेला (२१); अश्वमेधांत आलेल्या भद्रनटाचें कौशल्य पाहून संतुष्ट झालेल्या ऋषींकडून त्यास सप्तद्वीपसंचारसामर्थ्य, अमरत्व व गुणाढ्यत्व इत्यादि वर मिळून तो त्यांचा लाभ घेता झाला (२२-३२); द्वारकेस वारंवार येऊन तत्रस्थाना तो सुखवी (३३); इंद्र हंसांस म्हणाला, “ वज्रपुरांतील अंतःपुरवापींत क्रीडा करून वज्रनाभकन्या प्रभावती इला मोहून तिच्या ठिकाणीं प्रद्युम्नाविषयीं आसक्ति उत्पन्न करा; त्याला प्रभावतीचें वेड लावा; मग भद्रनटाचा वेष घेऊन तो वज्रपुरांत येईल व प्रभावतीचें युक्तीनें हरण करील, अशी कुशल योजना करा ” (३४-४८); त्याप्रमाणें वज्रनाभास संतोषवून अंतःपुरांत प्रवेश करून त्या हंसानीं दैत्यकन्यांशीं परिचय करून घेतला (४९-५५); कथाकथन— कुशल हंसांपैकीं शुचिमुखी हंसीनें प्रभावतीजवळ प्रद्युम्नाची पुष्कळ स्तुति करून त्यास वरण्याविषयीं सुचविलें (५६-६८); ‘ माझा बाप कृष्णाचें वैर करितो; प्रद्युम्न येथे येण्याचा उपाय मला सांग; सखे! तूंच हें काम कर, ’ असें हंसीस प्रभावती बोलली (६९-७७); ‘ तुझे कार्य करीन; परंतु माझी कथाकुशलता तूं आपल्या बापास कळीव, ’ असें हंसी बोलली (७८-७९); हंसीच्या मागणीप्रमाणें प्रभावतीनें केलें (८०); अर्पूवश्रवणेच्छु (८१) वज्रनाभास हंसीनें मेरुवरील शिवसख्या व भद्रनट यांची माहिती दिली (८२-८६); भद्रनटास पहाण्याची वज्रनाभास इच्छा (८७-८८); “ तूं सुगुणज्ञ, प्रभु हें कळतां येतील आपण चि राज्या ! ” असें हंसीचें उत्तर (८९-९१); ‘ जा त्याला लवकर भेटाव ’

असे वज्रनाभ बोलला (९२-९३); इंद्रकृष्णांस हंसानीं हें वृत्त कळविलें (९४); प्रभुअज्ञेवरून प्रद्युम्नादि यादव भद्रनटादिकांचा वेष घेऊन वज्रपुरांत दाखल झाले (९५-९९).

अध्याय ३६ वा (३०२):-भद्रवेषधारी प्रद्युम्नाचा सत्कार व हर्षित असुरांकडून वेषधारणार्थ अनर्घ्य मणिरत्नभूषणशस्त्रादिकांची प्राप्ति (१-५); जमलेल्या पौरासुरांपुढे रामायणांतिल शांताविवाह, रावणवधादिक प्रसंग नटमंडळीं करून दाखवितात (६-१३); संतुष्ट पौरांकडून नानाभूषणादिप्राप्ति (१४-१८); पौरांच्या शिफारशीवरून वज्रनाभ या नटमंडळींस विश्वकर्मनिर्मित मंदिरांत उतरवून सर्व साहित्य देऊन नाट्य पहावयास स्वतः बसला (१९-२६); अंतः-पुरस्त्रिया बसविल्या (२७); यादवानीं रंभाभिसार नाटक करून दाखविलें (२८-३८); संतुष्ट प्रेक्षकांकडून वस्त्रभूषणादींची प्राप्ति (३९-४४); प्रद्युम्नाच्या भेटीचा संकेत हंसी प्रभावतीस कळविते (४५-५०); प्रद्युम्न भ्रमररूपाने प्रभावतीच्या कर्णोत्पलांत राहिला (५१-५३); कामपीडित प्रभावतीचे हंसीशीं ताद्विषयक भाषण (५४-६४); हंसीस कळवून प्रद्युम्न प्रगट होतो (६५-७०); अधोमुख प्रभावतीस ' गांधर्वविवाहानुग्रह ' करण्याविषयी प्रद्युम्न प्रार्थितो (७१-७७); दोघांचा गांधर्वविवाह (७८-८०) व रोज रात्री प्रद्युम्नाचे प्रभावतीच्या महालांत येणे व तिला सुख देणे (८१-८९); नटस्त्रियांची गुणशोभा (९०-९१); इंगिताने प्रभावतीचे गौप्य ताडणाऱ्या तिच्या चुलत बहिणी चंद्रवती व गुणवती तिला प्रश्न करितात (९२-९५); " इच्छितपुरुष-संगप्राप्तीची विद्या मला दुर्वासाने शिकविली, तिच्यायोगाने सुरसुत प्रद्युम्नाचे प्रेम म्यां संपादन केले; तद्वत् च तुम्हो सुरसुत च वरा," असे प्रभावतीचे उत्तर (९६-१०२); ' प्रद्युम्नाच्या सल्लयाने तू च आम्हांकरितां वर निवड ' असे त्या दोघानीं सांगितल्यावरून, गद व सांभ यांची निवड करण्याचे ठरले (१०३-१०६); दुर्वासविद्येच्या सामर्थ्याने गदसांबांस आणून चंद्रावतीगुणवती त्यांशीं गांधर्वविवाह करितात. प्रद्युम्नगदसांब प्रभावतीचंद्रावतीगुणवतीना ' विचित्र सुरते ' रमवितात (१०७-१११).

अध्याय ३७ वा (३१२):-प्रद्युम्नाचा वज्रपुरीं सुखनिवास (१-३); कश्यप इंद्राचा अधिकार कायम करतो (४-७); असंतुष्ट वज्रनाभ युद्धाची तयारी

करतो (८-९); हंसांची प्रद्युम्नास वज्रनाभवधाची सूचना (१०); हंसांच्या विनंतीवरून प्रभावत्यादींच्या भावी पुत्रांस कृष्णेंद्रांकडून वर (११-१३); प्रभावतीस हंसकेतु, चंद्रावतीस चंद्रप्रभ व गुणवतीस गुणवान् असे 'जन्मी च तरुण' पुत्र होतात (१४-१७); पुत्र असुरांच्या दृष्टी पडतात (१८-१९); असुरपतीच्या आज्ञेवरून त्यांस धरणे येते (२०-२२); भ्यालेल्या प्रभावत्यादि स्त्रियांस धीर देऊन प्रद्युम्न सल्ला विचारतो (२३-२८); प्रभावत्यादि तिघी प्रद्युम्नादि तिघांस तरवारी देऊन युद्धास अनुमति देतात (२९-३३); युद्धारंभ-इंद्रोपेंद्रांचे प्रद्युम्नादिकांस सहाय-प्रवरजयंत मदतीस येतात (३४-४५); प्रद्युम्नाची माया, पराक्रम व वज्रनाभास मूर्छित करणे (४६-६१); सावध होऊन वज्रनाभ प्रद्युम्नास मूर्छित करतो (६२-६५); पांचजन्यनादाने जागृत झालेला प्रद्युम्न वज्रनाभास मारतो (६६-६८); इतर असुरांचा संहार (६९-७१); निकुंभ पळाला (७२); वज्रनाभाच्या राज्याचे चार भाग करून प्रद्युम्न-जयंतसांबगद यांच्या पुत्रांस देऊन त्यांस अभिषेक केला (७३-७६); इंद्र सर्वांचा सत्कार व रक्षण करण्यास जयंतास सांगतो (७७-८१); इंद्र व कृष्ण परतले व गदसांबादिक वज्रपुरी राहिले (८२-८५).

अध्याय ३८ वा (३२०) :—विश्वकर्मनिर्मित अनेकमणिरत्नकनक-प्रासादादिवरिपूर्ण द्वारकेत प्रभूंचे आगमन (१-१३); सर्वांच्या भेटी व सत्कार (१४-२४); नारदागमन (२५); जनमेजयाचे प्रश्नावरून वैशंपायन त्यास शंभरासुरवधकथा सांगतात :—(२६-१०७) :—शंभर कृष्णपुत्र प्रद्युम्नास पळवून (२६-३०), आपली स्त्री मायावती इच्या हवाली करितो (३१); ती त्यास दाईहाती वाढवित्ये (३२-३४); प्रद्युम्न तरुण होतो (३५); मायावतीची त्याकडे विषयदृष्टि (३६); प्रद्युम्नाचा क्रोध (३७-३८); 'मी तूची प्रिया च आहे, माता नव्हे' इ०नाते मायावती त्यास स्पष्ट करून सांगते (३९-४३); मायावती त्यास मायाशस्त्र स्रज्ञान व सुतेज देते (४४); प्रद्युम्नाची खोडी (४५); युद्धारंभ (४६); इंद्रादिकांचे आगमन (४७); द्वारपाळाने प्रश्न केल्यावरून इंद्र त्यास सर्व पूर्वकथा सांगतो की, शंकराने पूर्वी कामास भस्म केल्यावर, शरण आलेल्या कामपतीस 'तुझा पती पुढे प्रद्युम्न होईल, त्याचे

शंवर हरण करील; तूं कपटवेषानें शंबराची पत्नी होऊन प्रद्युम्नाचें संगोपन करून पुढें त्याजकडून शंबराचा वध करवून इच्छित लाभातें पाव' इत्यादि वर दिला; तस्मात् आज प्रद्युम्नास जय मिळणार (४८-६२); प्रद्युम्न शंबराचे शंभर सुत मारतो (६३-६४); शंबराचे अनुक्रमें केतुमाली (६५-६९), शत्रुहंता (७०), प्रतर्दन (७१-७७) या शंवरसचिवांचा प्रद्युम्नानें वध केला; सर्व शस्त्रांनिरूपयोगी ठरल्यावर दुर्गाप्रसादानें मिळालेला अतिभयंकर मुद्गर शंबरानें टाकण्यास घेतला (७८-८९); दुर्गास्तुति करून 'हा मुद्गर माझ्या वक्षःस्थळीं हाराप्रमाणें साजो' असा वर प्रद्युम्नानें मिळविला (९०-९३); मुद्गराचा हार च झाला (९४-९६); वैष्णवाच्या योगानें प्रद्युम्न शंबरास वधितो (९७-१०१); सुरांची कुसुमवृष्टि (१०२-१०३); प्रद्युम्न मायावतीसह द्वारकेस येऊन सर्वास हर्षवितो (१०४-१०७).

अध्याय ३९ वा [३२९]:—धन्योपाख्यान [१-३९]:—बळदेवा-
हिक [१]; सांवजन्म [२]; सांवाचा विद्याभ्यास [३]; दुर्योधनयज्ञार्थ
आलेला नृसमूह कृष्णदर्शनास येतो [४-६]; सर्वांचा सत्कार [७-८];
'कृष्णा! तूं आश्चर्य व धन्य आहेस' या नारदोक्तोस कृष्णाचें उत्तर [९-११];
नारदाचें समाधान [१२]; 'हे गूढ भाषण काय' म्हणून राजानीं प्रश्न केल्यावरून
कृष्णाज्ञेवरून नारद उत्तर देतो [१३-१५]; "सुरनर्दीतील कूर्माला धन्य म्हटलें
[१६-१७]; त्यानें 'गंगा' [१८], तिनें 'सागर' [१९], त्यानें 'क्षिति'
[२०], तिनें 'पर्वत' [२१], त्यानीं 'प्रजापति' [२२-२३], त्यानें 'वेद'
[२४-२५], त्यानीं 'यज्ञ' [२६-२८], त्यानीं 'विष्णु' [२९-३३], अशी
एकाहून अधिक धन्यपरंपरा लागली; त्याप्रमाणें विष्णूचा शोध करीत येथें
येऊन तृप्ति पावलों" असें सांगून नारद गेला [३४-३८]; धन्योपाख्यान-
माहात्म्य [३९].

अध्याय ४० वा [३३२]:—'धर्माला कृष्णमाहात्म्य सांगण्या-
विषयीं अर्जुनास भीष्माची आज्ञा [१] झाल्यावरून तो तें वर्णितो [२];
कृष्णाची सोमयज्ञदीक्षा [३]; एक ब्राह्मण आक्रोश करीत येऊन स्वपुत्ररक्ष-
णार्थ कृष्णास प्रार्थितो [४-८]; कृष्णाचें ब्राह्मणरक्षणव्रत [९]; अर्जुन तें काम

पतकरण्यास सिद्ध होतो [१०]; ह्मितपूर्वक कृष्णांनीं तें मान्य केलें [११-१२]; अर्जुन यादवांसह विप्राच्या गावीं गेला—इतक्यांत ब्राह्मणी प्रसूत होऊन पुत्र एकाएकीं नाहींसा झाला व तें विप्रगृह शोकालय झालें [१३-१९]; आकाश आम्हीं शरानीं व्यापिलें परंतु व्यर्थ [२०-२४]; ब्राह्मण भग्नप्रतिज्ञ अर्जुनाची निर्भर्त्सना करितो [२५-३१]; कृष्ण अर्जुनाचें सांत्वन करतो [३२-३३]; अर्जुनविप्र याना घेऊन कृष्ण स्वतः निघाले [३४-३५]; सागरोल्लंघन [३६-४३]; कैलासादि पर्वतांतून मार्गाक्रमण [४४-४६]; दाट तम व चक्रानें त्याचा नाश [४७-५१]; श्रीकृष्ण अद्भुतपुरुषाकारतेजांत शिरून विप्राचे चारी पुत्र त्यास आणून देतो [५२-५६]; श्रीकृष्णाचें परत द्वारकेस येणें [५७]; ब्राह्मणाची पूजा व सत्कार [५८-६०]; 'श्वेतद्वीपपति माझ्या भेटाकरितां विप्रपुत्र हरण करीत होता,' असें श्रीकृष्ण अर्जुनास सांगतो [६१-६२].

अध्याय ४१ वा [३३८] बळिपुत्र बाणास सहस्रबाहुत्व व स्वपुत्रत्व वरानें देऊन शंकरानें त्याच्याप्रीत्यर्थ 'शोगितपुर' वसवून त्यास पार्वतीपुत्र बनविलें व आंगें रक्षिलें (१-९); बाणाचें राज्य, त्याचें ऐश्वर्य व श्रष्टता (१०-१५); भुजकंडूशमनार्थ बाण शंकराची प्रार्थना करतो (१६-२१); 'तुझा ध्वजभंग होईल तेव्हां हा योग येईल' हें शंकरोत्तर (२२-२३); बाणानें हर्षानें आपल्या कुंभांड प्रधानास सांगितलें (२४-२८); कुंभांड बाणास दोष देतो (२९); ध्वजभंग व उल्कापात (३०-३१) पाहून कुंभांडाचा विषाद व आनंदित बाणाचें सुरासेवन (३२-३५); शंकराला मोहूं पाहणारी चित्रलेखा अप्सरा अंशानें कुंभांडसुता होत्ये (३६-४०); शंकर-पार्वतीक्रीडा पाहून मनांत ती वांछा धरणाच्या बाणसुता उषेस पार्वतीकडून इच्छितवरप्राप्ति (४१-४६); इच्छितसिद्धीची वाट पाहणारी उषा झुळून झुळून क्षीण झाली [४७-५०]; सखीकडून वर्तमान कळल्यावरून घाबरलेल्या उषामातेनें वैद्याना दाखवून उपाय केले [५१-५७]; चतुर नारीचा कयास [५८]; वराचें साफल्य व स्वप्नभोग [५९-६०]; तज्जन्य विषाद [६१]; कुंभांडसुता उषेस 'झाली गोष्ट निष्पाप आहे' असें सांगून धोर देते [६२-६६]; उषेनें तीस उपाय विचारला [६७] व तिच्या सांगण्यावरून [६८] चित्र-

लेखेस इष्ट कामगिरी सांगितली [६९]; सात दिवसांची मुदत घेऊन [७०-७३] चित्रलेखेने एका चित्रपटावर सर्व सुंदरांची चित्रे काढून स्वप्नप्राप्तपुरुष ओळखण्याकरितां तीं उषेस दाखविलीं [७४-७६]; अनिरुद्धाची ओळख पटल्यावर [७७] तो कृष्णपौत्र होय अशी कुलशीलाची माहिती उषेने काढिली [७८-८१]; चित्रलेखेवरच अनिरुद्धास आणण्याचें काम सोंपविलें (८२); बरेच आढेवेढे घेतल्यावर उषेचा निर्धार पाहून चित्रलेखा द्वारकेस आली [८३-९०]; नारदापासून चित्रलेखेस तामसीसुविद्याप्राप्ति [९१-९५]; विरही अनिरुद्धाच्या मंदिरांत चित्रलेखेचा प्रवेश [९६-९८] व त्यास उषा-संतापनिवारणार्थ विनंति [९९-१०४]; अनिरुद्धाची येण्यास अनुमति [१०५-१०६] चित्रलेखा त्यास गुप्त रीतीने नेत्ये [१०७-११०]; अनिरुद्ध-उषाभेट [१११-११२]; पार्वतीप्रार्थना [११३-११४]; दोघांचा गांधर्व-विवाह व प्रेमक्रीडा [११५-११६]; गोपनस्फोट, युद्ध व असुरांचें कंदन [११७-१३१]; बाण व अनिरुद्ध यांचें घोर युद्ध [१३२-१४२]; बाणाची महोप्र शक्ति निष्फळ करून अनिरुद्ध त्यास मूर्छित करतो [१४३-१४७] कुंभांडाच्या सूचनेवरून [१४८] बाणानें मायेनें सर्व शर सोडून अनिरुद्धास वेष्टिलें [१४९-१५०]; 'हा दिव्य पुरुष दिसतो; जावई होण्यास योग्य आहे,' असा कुंभांडाचा सल्ला [१५१-१५७] बाणास पडून [१५८], अनिरुद्धास बंधांत ठेवून बाण घरीं गेला [१५९]; 'नारद कृष्णाला वार्ता कळवील' अशी अनिरुद्धाची अटकळ [१६०]; दुःखित उषा व तिचें सांत्वन करण्याचा अनिरुद्धाचा प्रयत्न [१६१-१६४].

अध्याय ४२ चा [३५३]:—अनिरुद्धकृत दुर्गास्तव [१-३]; दुर्गा त्याचे बंध तोडिते, पण कृष्ण येईपर्यंत तसें च बळें च बद्ध राहण्यास सांगते [४-८]; अनिरुद्धहरणामुळें द्वारवतींत शोक [९-१३]; विपृथु [१४], कृष्ण [१५-१९], सात्यकि [२०], अनाधृष्टि व कृष्ण [२१-२५], अक्रूर [२६-२९] यांचीं भिन्न मतें व सूचना; यादवसभेंत नारदागमन व संचित यादवांस अनिरुद्धवृत्तांतकथन [३०-४१]; नारदाच्या सूचनेवरून [४२] प्रभु गरुडाचें स्मरण करतात [४३]; गरुडाची स्तुति व साहाय्यार्थ प्रार्थना

[४४-४९]; त्याचें उत्तर [५०]; कृष्णरामादि निघाले [५१-५२]; शोणित-पुराचें रक्षण करणाऱ्या आहवनीय अग्नीचें तेज [५३-५४]; रामाची चिंता [५५]; कृष्णाज्ञेवरून [५६] गरुड अग्नीचें शमन करतो [५७-५८]; अंगिरापराभव [५९-६१]; कृष्णाचा शोणितपुरप्रवेश [६२-६३]; प्रमथाना कृष्ण पराभवितो [६४-६६]; ज्वर भस्मानें रामाचा दाह करतो [६७-६९]; घाबरलेल्या संतप्त रामाचा दाह [७०-७१] कृष्ण आलिंगनानें शमवितो [७२-७३]; कृष्णाचा हि दाह-ज्वर कृष्णदेहांत शिरून उपद्रव करूं लागला [७७-७९]; ज्वर शरण आला व त्यास कृष्णानें वर दिला [८०-८५]; धूम पळणाऱ्या असुराना बाण व कुंभांड प्रोत्साहन देतात [८६-९०]; श्रीहरिहरयुद्ध-नानास्त्रशस्त्रप्रयोग, त्रिपुरांतक शर सोडूं पहाणाऱ्या शिवास कृष्ण जंभाखानें मोहितो [९१-१०६]; ब्रह्मा पृथ्वीस धीर देतो [१०७-१०८]; ब्रह्म्याच्या सांगण्यावरून ' आपण हरिहर एक ' ही जाणीव होऊन शंकर युद्ध सोडतात व एकमेकांचें आलिंगन [१०९-११३]; स्वतःस घडलेलें हरिहरैक्यदर्शन ब्रह्मा नारदादास सांगतो [११४-११८]; मार्कंडेयाचें हरिहरस्तवन (११९).

अध्याय ४३ वा (३६४) :—कार्तिकस्वामीचें व कृष्णाचें घोर युद्ध (१-११); नग्न कोटवीला पार्वतीनें मधें उभो करवून गुहास काढवून युद्ध थांबविलें (१२-१७); बाणाची दर्पोक्ति (१८-२०); बाणकृष्णांचें तुंबळ-युद्ध (२१-३२); मूर्छित बाणास पाहून नारदाचें विकट हास्य (३३-३६); गरुडमयूरयुद्ध (३७); बाणाचा भंग (३८-४०); शंकराज्ञेवरून नंदीनें बाणास दिव्यरथावर आरूढ केलें (४१-४४) व बाण ब्रह्मशिरोस्त्र टाकून अतुल युद्ध करूं लागला (४५); तें अस्त्र वारून कृष्णानें बाणाच्या भुजच्छेदनाची प्रतिज्ञा केली (४६-४९); नारदाचा हर्ष (५०); कृष्ण चक्र सिद्ध करतो (५१-५२); शंकराचा कळवळा (५३); नग्न कोटवीला गौरी पुनः पाठविते (५४); ' बाणास मारणार नाही; द्विभुज करीन ' असें आश्वासन व ' जीवपुत्री हो ' असा वर मिळवून लंबा जाते (५६-५९); बाणाचा धिक्कार करून (६०-६१) चक्र सोडून बाणाचे भुज कृष्णानें खंडिले (६२-६४); रक्तार्द्र बाण पुनः

गर्जना करुं लागतां च (६५) चक्र उगारणाच्या कृष्णाला (६६) ' बाणास क्षमा करावी ' अशी शंकराची विनंति (६७-६८); कृष्ण ती मान्य करून (६९-७०) अनिरुद्धाकडे गेले (७१-७२); नंदीच्या शिकवणीवरून बाण शंकरापुढे नृत्य करतो (७३-७६); शंकर प्रसन्न होऊन त्यास निरनिराळे पांच वर देऊन आपल्या गणांत ' महाकाळ ' हें नांव देऊन सामील करतात व त्याचा देह पीडारहित व अव्यंग करतात (७७-८७); कृष्णानें विचारल्यावरून (८८) अनिरुद्ध कन्यापुरांत आहे असें नारद त्यास सांगतात (८९); चित्रलेखा सर्वास अनिरुद्धाकडे घेऊन गेली (९०); गरुडाला पाहतां च अनिरुद्धाचे नागपाश पुनः बाण झाले (९१); अनिरुद्धानें व उषेनें (९३) सर्वास नमन केलें; इंद्रादिक नारदद्वारां कृष्णाचें अनिनंदन करतात (९४); कृष्णानें नारदास उलट अभिनंदन केले (९५); नारदाच्या सूचनेवरून (९६) कृष्णानें कुंभांडाचे साहाय्यानें अनिरुद्धाचा विवाह करवून (९७-९८) कुंभांडास शोणितपुरचे राज्य दिलें (९९); वरुणाकडे असलेल्या बाणाच्या गायी कुंभांड कृष्णाचें समर्पितो (१००-१०२); देव परतले (१०३); ऊषा द्वारकेस पाठविला (१०४); भामेची हि इच्छा पाहून वरुणाकडे कृष्णानें गायी मागितल्या (१०५-१०६); वरुण युद्धांत पराभव पावतो (१०७-१०९); ' मरेन, पण वचनभंग करून गायी देणार नाही ' असा वरुणाचा निश्चय (११०-११३); कृष्णानें गायी वरुणाकडे च ठेविल्या (११४-११७); कृष्ण नारदादि ऋषि व इंद्रादि देव यांसह परत आले (११८-११९); इंद्र यदुसभेंत कृष्णाचे पराक्रम व यश वर्णितो (१२०-१२३); निरोप घेऊन इंद्र वगैरे स्वस्थानीं जातात (१२४-१२५); आहुकाचे सूचनेवरून कुंभांडकन्या रामा व इतर ऊषासर्वा यांचे विवाह होऊन द्वारकेत परमोत्सव होतो (१२६-१३१).

अध्याय ४४ वा (३७६) :--शौनकाच्या प्रश्नावरून (१) सौति पांडववंश सांगतात (२-१३) :--तपोवनस्थ श्वेतवर्ण राजाचा मातृपरित्यक्त पैप्पलादिरक्षित ' अजपार्श्व ' नांवाचा मुलगा ख्यात होतो (२-११); ययातीचा पौरवांस वर (१२-१३); शौनकानें प्रश्न केल्यावरून (१४) सौति जनमेजयाची अश्वमेधकथा कथितो (१५); व्यासांचें आगमन (१६) व

‘क्षत्रियक्षयाला कारण होणारा राजसूय धर्मादिकानीं कां केला’ असा व्यासास जनमेजयाचा प्रश्न (१७--२५); ‘ते मोहाला बळी पडले; तूं असा पडून हयमेधाचा हट्ट धरिशाल तर पुढे पृथ्वीवरील हयमेध थांबेल,’ अशी व्यासांची आगाऊ सूचना (२६-३१); ‘काश्यप मात्र कलियुगीं हयमख करील’ असें जनमेजयाचे प्रश्नास उत्तर देऊन व्यास जातात (३२-३४); भ्रान्त जनमेजयाचा अश्वमेध-इंद्र राजस्त्रीस भोगतो; (३५); राजाचा क्रोध-(३६-३७); अध्वर्यूचा खुलासा (३८-३९); ‘आजपासून हयमेध बंद’ (४०) असा राजाचा शाप(४१-४२); ब्राह्मणांस (४३-४६) व स्वस्त्रीस हट्टपारी (४७-४८); ‘ही तुझी स्त्री मूळची रंभा असल्यामुळे इंद्रास भोग्य होय व म्हणून यांत ही निर्दोष आहे,’ असें विश्वावसु राजास सांगतो (४९-५७); राजा स्त्रीस परत घेतो (५८); मुनिवचनावर त्याचा विश्वास (५९); या कथेची फलश्रुति (६०).

अध्याय ४५ वा (३८१) :—पुष्करोत्पत्तिकथा—सव्वीस अध्यायांचें विषय-कथन-(१-३४).

अध्याय ४६ वा (३८५) :—राजानें विचारल्यावरून वैशंपायन ‘ वारा-हावतारकथा ’ सांगतात (१-२); कल्पानंतर प्रभु सृष्टि रचतात व ती बुडते (३); वराहरूपानें पृथ्वीचा उद्धार (४-५); देवदैत्यांची व्यवस्था (६-७); पर्वत दैत्याना देवाविरुद्ध चिथवितात (८-११); युद्धांत इंद्राचा पराभव (१२-१३); प्रभूनें प्रगट होऊन हिरण्याक्षाचा वध केला (१४-२१); देवांची पूर्व-स्थानीं स्थापना (२२-२३); आगलावेपणाबद्दल इंद्र पर्वतांचे पंख तोडतो (२४-२५); भैनाकपर्वत सुटून समुद्रांत दडतो (२६); उपसंहार (२७).

अध्याय ४७ वा (३८७) :—वैशंपायन नारसिंहावतारकथा सांगतात (१-२); हिरण्यकशिपूचें तप (३-४); त्यानें प्रसन्न झालेल्या ब्रह्मदेवाजवळून (४-५) सर्वावध्यत्व वर मिळविला (६-१३); ‘ वर भयंकर असला तरी चोग्य काळीं हा दैत्य मृत्यु पावेल ’ असें आश्वासन ब्रह्मदेव मुनिदेवांस देतो (१४-१७); हिरण्यकशिपु सर्व त्रिभुवन पादाक्रांत करतो (१८-२०); विष्णु देवांस अभय देतो (२१-२२); विचार करून (२३-२४) प्रभूनें नारसिंहरूप

धारण केलें व तो हिरण्यकशिपूच्या सभेंत आला (२५); हिरण्यकशिपूच्या देवसेवित सभेचा थाट (२६-३३); सभेंत नरहार प्रगट होतो (३४-३५); प्रन्हाद ' त्यांत विश्व पहा ' असें पित्यास म्हणतो (३६); दैत्येश्वराचे आज्ञेवरून (३७) सर्व असुर नरहरीवर तुटून पडतात (३८-३९); असुरपतीनें टाकिलेलीं शेंकडों असें नरहरीनें गिळिलीं (४०-४९); महाशक्ति, जळवर्ष सर्व व्यर्थ होतात (५०-५२); दहन पेटला असतां इंद्र शमवितो (५३-५६); सर्व असुरमाया फुकट गेल्या (५७-५८); उत्पात (५९-६१) व त्यांचें अनिष्ट फल (६२-६४); पृथ्वीचा कंप (६५-६८); देवांची प्रभूस प्रार्थना (६९-७१); प्रभूनें सर्वांचा पराभव करून हिरण्यकशिपूला नखानें विदारून मारिलें (७२-७९); सुरांचा जयजयकार (८०-८१); ब्रह्मा व विष्णु आपापल्या लोकाप्रत जातात (८२); नरहरिमूर्तिस्थापना (८३); उपसंहार (८४).

अध्याय ४८ वा (३९५) :—वामनावतारकथारंभ (१); बळीस अभिषेक (२); सचिवांच्या हितोपदेशावरून (३) बळी त्रैलोक्य जिंकण्याकरतां ससैन्य निघाला (४-५); बाण, मय, अनुन्हाद, वृत्र, बळी वगैरे मोठमोठे असुर युद्धार्थ सज्ज होतात (६-३४); उलट इंद्र हि असुरांशीं भिडण्यास निघाला (३५-४०); वरुणकुबेरयमादिकांची तयारी (४१-४८); युद्धारंभींचा देखावा (४९-५२); दैवदैत्यांतील प्रमुखांचें परस्परांशीं युद्ध (५३-६४); देवपराभवसूचक उत्पात (६५); समरयज्ञाचें वर्णन (६६-७३); बाणसावित्र ह्यांचे घोर युद्ध व सावित्राचा पराभव (७४-७७); बाण इंद्रावर चालून जातो [७८]; बळ ध्रुवाचा पराभव करतो [७९-८१]; नमुचीकडून धरवसूचा पराभव होतो [८२—८६]; त्वष्टा व मयासुर यांचें युद्ध, त्वष्ट्याचा पराभव [८७-९६]; वायु व पुलोमा यांचें युद्ध—वायूचा पराक्रम [९७-१०७]; हयग्रीव पूषास विरथ करतो [१०८-१०९]; शंबरासुर भर्गाचा पराभव करतो [११०-१२५];—शंबराची माया [११६-१२२]; चंद्रार्काचें सोमाशीं युद्ध—सोमाचें शिशिरास्र व पराक्रम [१२३-१३३]; विश्वक्सेनविरोचनयुद्ध [१३४-१३९]; कुजंभासुराचा पराक्रम [१४०-१४५]; असिलोमा इंद्रास हात दाखवितो [१४६-१५२]; वृत्राकडून अश्विनी-

कुमारांचा पराभव [१५३-१५९]; एकचक्र रणाजीस जिंकितो [१६०-१६५]; रुद्र व बळासुर यांचे तुंबळ युद्ध [१६६-१७५]; रुद्र व राहु यांचे युद्ध [१७६-१८२]; केशीचा पराक्रम [१८३-१९०]; वृषपर्वा निष्कंभूस पिटाळतो [१९१-१९५]; काळाचे प्रहादाशी युद्ध. शुक प्रहादाकरितां होमहवन करतो [१९६-२००]; यमाचे पलायन [२०१-२१०]; कुबेर व अनुहाद यांचे तुंबळ युद्ध—एकमेकांवर बाणवृष्टि [२११-२१९]; गदा, पर्वतशिखर यांहीं करून युद्ध [२२०-२२४]; धनदमूर्छा [२२५-२२७]; अनुहादकुबेरांचे धीरोद्गार [२२८-२३०], अनुहादमूर्छा [२३१-२३४]; परस्परांचे गदाक्षेपण [२३५-२३७]; कुबेर निसटतो [२३८-२३९]; वरुण व विप्रचित्ति यांचा झगडा [२४०-२४२] वरुणावर परिघ [२४३-२४७]; वरुणाच्या अस्त्राचा गरुडासोपाने परिहार [२४८-२५२]; वरुण परततो [२५४-२५५]; समारुत अग्नि असुरांची फजिती करतो [२५६-२६०]; मयादिक अग्नीस शमवितात [२६१]; बृहस्पतीच्या प्रार्थनेवरून [२६२] अग्नि पुन्हां असुरांस जाळतो [२६३-२६४]; प्रहादाच्या प्रार्थनेवरून [२६५-२७१] बळि पुढे सरसावून घोर युद्ध करूं लागला [२७२-२७८]; देवांची प्रार्थना [२७९] व इंद्राचे बळीशीं तुमुळ युद्ध [२८०-२९०]; आकाशवाणी झाल्यावरून इंद्र बळीवर वज्र न टाकतां परततो [२९१-२९३]; बळीचा जयजयकार [२९४-२९५]; इंद्रपदप्राप्ति व सुराज्य [२९६-२९७]; श्रांदेवी बळीस प्रेम संपादिते [२९८-३००]; इंद्र अदितीस [३०१] व ती त्यासह कश्यपास [३०२] व तो ब्रह्मदेवाला असे शरण गेले [३०३]; 'तप करून ईश्वराला तुमचा पुत्र करून घ्या' [३०४-३०५] या ब्रह्मदेवाच्या सहाय्याप्रमाणे कश्यपादीनीं तप करून [३०६-३०८] इष्ट वर मागितला [३०९-३१०]; प्रभूनें वर देऊन त्यांस आश्वासन दिलें [३११-३१६]; कश्यप परत आला [३१७]; अदितीस पुत्रप्राप्ति [३१८]; देवांचा हर्ष [३१९-३२३]; देवांनीं 'बळीपासून आमचे राज्य आम्हांस परत मिळवून द्यावे' अशी या वामनाची प्रार्थना केली [३२४-३३०]; विष्णूच्या म्हणण्याप्रमाणे [३३१] देवगुरु या वामनाशिष्याला बरोबर घेऊन बळीच्या अश्वमेधाला जातात [३३२-३३४]; यज्ञप्रयोगसंबंधीं चर्चेत वामन बटु जय संपादितो [३३५-३३८]; बळीचा संतोष [३३९-३४१];

वामन त्रिपादभूमि मागतो [३४२-३४३]; बळीचें आश्चर्य [३४४]; शुकाचा बळीस इषारा [३४५-३४६]; बळीचा निश्चय [३४७-३४८]; बळी दान सोडतो [३४९-३५२]; मग त्रैलोक्याकार वाढून वामनानें बळीचें राज्य हरण करून इंद्रास दिलें [३५३-३५९]; पाशबद्ध बळीस सुखानें राहण्यास पाताळांत स्थापिलें [३६०-३६३]; नारदानुप्रहीत बळी ' नमोऽस्त्वनंतपतये ' इत्यादि स्तुति करतो [३६४-३६५]; दर्याद्रि प्रभुंच्या आज्ञेवरून गरुड बळीस पाशमुक्त करून [३६६-३६७] ' येथें रहा; बद्दबद्द केल्यास डोकें उडेल ' अशी प्रभुंची आज्ञा कळवितो [३६८-३७०]; बळीची मान्यता [३७१]; ' विधिरहित यज्ञांचे भाग सेवून येथें च स्वस्थ प्रभुस्मरण करित सुखानें रहा ' असे सांगून गरुड जातो [३७२-३७५]; उपसंहार (३७६).

अध्याय ४९ वा. (४२७):-कृष्णाच्या शिवाराधनेबद्दल जनमेजयाचा प्रश्न (१-२); वैशंपायन हरिहर हे एक च आहेत असे म्हणून ' कैलासाचळयात्रा ' सांगतात (३-८); ' तुमच्यासारखा पुत्र मला व्हावा ' अशी रुक्मिणीची कृष्णास प्रार्थना (९-११); ' शिवाराधन करून तुझी इच्छा पूर्ण करीन ' असे कृष्णाचें उत्तर (१२-१७); प्रातःकाळीं यादवसभेंत श्रीकृष्णांनी ' मी कैलासाला जाणार, नरकादिभसुर मारले, आतां एक पौंड्रक काय तो उरला, तरी फार सावध रहा, दारू पिऊं नका, वेशी उघड्या टाकूं नका, सदैव सज्ज रहा, पौंड्रक केव्हां घात करील याचा नेम नाही, ' अशी कळकळीची इशारत दिली (१८-३५); सात्यकीचें (३६-३७) व उद्धवाचें विनयपूर्वक उत्तर (३८); बळरामास कृष्णाची विनंति (३९-४०) व त्याचें आश्वासन (४१-४२); प्रभु बदरीला जाऊन समाधि लावतात (४३-४८); इतक्यांत ' धरा, मारा, कोंडा, कुत्रे सोडा, मांसरक्त खा, विष्णुकृपेनें आपली इच्छा सफल होईल, ' असे शब्द सिंहादि वन्यश्वापदांच्या गर्जेनेंत मिसळून झालेल्या गलग्यामुळे प्रभुंनी समाधि उतरली (४९-५६); व ' हें काय आहे ' असे म्हणत विस्मित होतात तों च ते सर्व श्वापद व त्यांच्या मागे लागलेले पिशाच आश्रमांत भरून एक च कोलाहल झाला (५७-६५); ' हे पिशाच कोण ? यानीं च का माझी स्तुति केली ? ' असा विचार प्रभु करतात (६६-६८), तों च ते उप्र पिशाच रक्तमांस घाटीत कृष्णाजवळ आले (६९-७३); ' मर्त्या ! तूं कोण ? ' असा पिशाचाचा

सवाल (७४-७५); कृष्णाचें उत्तर:—मी यादव येथें शिवाराधनार्थ आलों आहे; या पवित्र भूमीला भ्रष्ट करणारे तुम्ही कोण? (७६-८२); 'मर्त्या! ऐक. माझे नांव घंटाकर्ण. विष्णुद्वेष्या मला श्रीशंकरानें श्रीविष्णूची च आराधना करण्यास सांगितलें व त्याप्रमाणें त्या द्वारकाधीश पूतनाकंसारीची मी आराधना करितों' असें म्हणून (८३-९७) घंटाकर्ण पिशाच रक्तमांसावर ताव देऊन ध्यानस्थ झाला (९८-१००); विष्णुस्तवन करतां च प्रभुदर्शन त्यास झालें (१०१-१०८); समाधि उतरून बाहेर पाहतों तों समाधीत दिसलेला च प्रभु (१०९-११०); मग नाचून हांसून प्रभूचें सर्व अवतारकृत्य गाता झाला (१११-१२०); प्रभूला ब्राह्मणशवाचा नैवेद्य पिशाचानें अर्पण केला (१२१-१२४); प्रेमळ भगवन्तानीं 'ब्राह्मणवध निंद्य आहे' वगैरे उपदेश त्यास केला (१२५-१३१) व त्याचें आंग स्पर्शून दिव्य केलें (१३२-१३५) व म्हणाले "आतां बंधूसह स्वर्गांत नांद व वर माग" (१३६-१३९); 'माझी कथा ऐकणारा मुक्त व्हावा' असा मागितलेला वर देऊन (१४०-१४२) प्रभूनें त्यास बोळवून स्वर्गांत धाडलें (१४३-१४५); ब्राह्मणास हि उठवून स्वस्थानीं पाठविलें (१४६-१४७); उपसंहार (१४८).

अध्याय ५० वा [४४०]:—मुनीना रात्रिवृत्त कळवून [१] प्रभु कैलासीं आले [२]; कैलासवर्णन [३-१०]; बारा वर्षे तपाचा संकल्प [१२-१३]; तपारंभ [१४]; चक्रादि आयुधांची कृष्णसेवा [१५-१८]; प्रभूचे उग्र नियम [१९-२२]; तप संपताना इंद्रादि देव दर्शनार्थ आले [२३-२७]; श्रीशंकर हि थाटांत आले [२८-३२]; देवांची हरिहरस्तुति [३३-३५]; श्रीकृष्णाची शिवस्तुति [३६-४२]; 'पुत्रार्थ तप कशाला? तथापि मला मोहं पाहिल्यांमुळे मजकडून दग्ध झालेला काम तुझा पुत्र होईल' असें शंकर बोलतात [४३-५४] व शंकरकृष्णांचा अभेद वर्णून कृष्णस्तव करतात [५५-६४]; सुरमुनीना हि या अभेदभावानें भक्ति करण्यास उपदेशतात [६५-७४]; रोमांचित होत्साते सर्व सुरमुनि हरिहराना नमून स्तवितात [७५-७९] पुन्हां एकवार निर्भर कृष्णस्तवन करून व मुनीना तें च उपदेशून शंकर गुप्त होतात [८०-९५]; मुनि [९६] इंद्रादि देव [९७] परत स्वस्थानीं व भगवान् बदरीस येऊन राहिले [९८-९९].

अध्याय ५१ वा [४४८]:—कृष्णशत्रु पौंड्रक सर्व मांडलिकांस जम-
 वून 'मला खरा वासुदेव म्हणा, त्या गवळ्याला मी चिरडून टाकीन, हे म्हणणे
 नाकबूल करणाऱ्यास जबर दंड द्यावा लागेल' असे दर्पोद्धार काढतो [१-
 १३]; सज्जनाना हे उद्धार लागले [१४]; दुर्जनांस मानवले [१५]; नार-
 दापाशी पौंड्रक आपले पराक्रम वर्णून 'माझी कीर्ति त्रिभुवनांत पसरव, मी
 खरा वासुदेव आहे' इत्यादि बडबडतो [१६-२९]; 'असला वाचाळपणा
 नाशास कारण होईल' असे नारदाचे चोख प्रत्युत्तर [३०-३४] पौंड्रक संता-
 पून [३५-३६] नारदास जाण्यास सांगतो [३७-३८]; नारद ही हकीकत
 बदरींत येऊन कृष्णाला सांगतो [३९-४०]; प्रभूचे नारदास आश्वासन [४१-
 ४४]; पौंड्रक चतुरंगदळासह द्वारकेवर रात्रौ घाला घालतो [४५-५३];
 दिवच्या पेटवून यादववीर हि युद्धास तयार होतात [५४-५६]; एकलव्याने
 सर्व यादवाना पिटाकून लाविले [५७-६४]; पौंड्रकाच्या आज्ञेवरून द्वारकेच्या
 कोटास खणती लागते [६५-६७]; सात्यकि [६८-६९], बलराम [७०],
 उद्धव [७१] वगैरे वीर सज्ज होऊन बाहेर पडतात; शत्रूंस पळवून लावून
 सात्यकि 'तो चोर कोठे आहे?' अशी गर्जना करुं लागला [७२-७८]; 'बच्चा,
 तूं फुकट मरशील, तो निर्लज्ज खोटा वासुदेव कोठे आहे?' असे म्हणून
 [७९-८३] सात्यकीवर बाण टाकतो; सात्यकि त्यास धिक्कारतो [८४-८८];
 एकमेक एकमेकांस तोत्र बाण हाणतात [८९-९०]; सात्यकि मूर्छित होतो
 [९१-९२]; सावध होऊन सात्यकि पौंड्रकास विरथ करून मूर्छित करतो
 [९३-९७]; परस्परांचे अद्भुत गदायुद्ध [९८-१०७] दोघे गदा टाकून घोर
 बाहुयुद्ध करतात [१०८-११२]; एकलव्याचे धनुष्य राम तोडतो [११३-
 ११४]; खड्ग व शक्ति छेदून एकलव्यास राम मूर्छित करतो [११५-११८];
 अठ्ठाश्यां हजार निषादांशीं राम एकटा कंदन करतो [११९-१२३]; राम
 व एकलव्य यांचे गदायुद्ध [१२४-१२७]; सूर्योदयानंतर तर राम व एक-
 लव्य आणि सात्यकि व पौंड्रक या जोड्या दुप्पट उत्साहाने गदायुद्ध करुं
 लागल्या [१२८-१२९]; बदरीहून निघून कृष्ण या सैन्यांत मिळाले व सर्वास
 धीर देऊन त्यानीं आनंदविले [१३०-१३७]; कृष्णाला पाहतां च त्यावर चालून
 जाणाऱ्या पौंड्रकास सात्यकीचा प्रतिबंध [१३८-१४१]; कृष्णाज्ञेवरून

सात्यकि वाट सोडतो [१४२-१४३]; “तूं कपटी वासुदेव, ‘तोतया’ आहेस; चल युद्धास तयार हो” असे पौंड्रकाचे भाषण [१४४-१५१]; ‘उगाच बड-बड कशाला ? खऱ्याखोट्याचा निवाडा आतां च होईल’ असे बोलून कृष्णाने युद्ध सुरू केले [१५२-१६०]; दोघांचे बाणयुद्ध [१६१-१६४]; पौंड्रक विरथ होतो [१६५-१६६]; खड्ग मोडल्यावर [१६७-१६८] पौंड्रकाने टाकिलेला परिघ हि कृष्णाने तोडला [१६९]; भयंकर गर्जना करून मग पौंड्रकाने चक्र सोडले [१७०-१७२]; ते चक्र चुकवून कृष्णाने सुदर्शनाने पौंड्रकाचे शिर छेदिले [१७३-१८०] व कृष्ण द्वारकेस परतला [१८१]; एकलव्यरामयुद्ध [१८२-१८३]; रामगदला भिऊन एकलव्य पळतो [१८४-१८५] व समुद्रांत दडतो [१८६-१८७], तेव्हां राम परततो [१८८]; शैनेय हि विजयी होऊन येतो [१८९]; यादवसभा [१९०-१९१]; कृष्णाने शंकरापासून मिळालेल्या वराची हकीकत सांगितली [१९२-१९६]; यादवांचा आनंद [१९७]; मग अंतःपुरांत जाऊन रुक्मिण्यादिकांस ते हर्षवृत्त कृष्णाने कळविले [१९८-२०३].

अध्याय ५२ वा (४६५) :—जनमेजयाने हंसडिभकांची कथा विचारली, (१) तेव्हां वैशंपायन ती सांगतात :—शाल्वांतील ब्रह्मदत्त राजा व त्याचा ब्राह्मणमित्र ‘मित्रसह’ हे दोघे निपुत्रिक पुत्रप्राप्त्यर्थ ईशाराधन करीत होते (२-६); राजाला दोन ‘हंस व डिभक’ व मित्रसहाला ‘जनार्दन’ असे पुत्र प्राप्त झाले (७-९); जनार्दनाची सज्जनता (१०-११); हंसडिभकांनी तप करून (१२-१३) शंकरापासून पाशुपतादि अस्त्रे व समरविजयित्व संपादिले (१४-१८); मग घरी येऊन सर्वांस भेटले (१९-२०); तिघे पुत्र सर्वांस सुखवितात (२१); मृगया करताना एकदां हंसडिभक कश्यपकृत वैष्णवसत्राला गेले (२२-२५); व ‘आम्हीं राजसूय करणार आहों, त्या वेळीं आपलीं अग्निहोत्रे घेऊन आमच्या शहरां या’ असे हंस त्या सत्रकर्त्या मुनींस म्हणाला (२६-२९); मुनि ‘बरे’ म्हणाल्यावर हंसडिभक तेथून गेले (३०-३१); दुर्वासाश्रमांत येऊन ‘हे भूत कोण ? गृहाश्रम यानीं कां सोडला ?’ (३२-३६); असे म्हणून दुर्वासाची त्यांनीं मनसोक्त निंदा केली (३७-३९); हे पापकृत्य पाहून भयभीत जनार्दन (४०-४१) त्या राजपुत्रांस दटावतो (४२-४६)

दुर्वासाची द्विधा मनःस्थिति (४७) होऊन, शिष्यांस व जनार्दनास देश सोडण्यास (४८-४९) सांगून त्या राजपुत्रांस त्याने 'कृष्ण तुमचा नाश करील' असा शाप दिला (५०-५२); दुर्वासाची लंगोटी भिजल्यानंतर (५३) त्या तापामुळे सर्व मुनि पळाले (५४); जनार्दन त्यास वारण्याचा यत्न करतो (५५); दुर्वासाची पुनः शापोक्ति (५६-६०); जनार्दनास दुर्वासाची प्रेमोक्ति (६१-६३); राजपुत्रांचे अत्याचार (६४); जनार्दन परतला (६५); पांचशे मुनींसह दुर्वास कृष्णाकडे आला (६६-७०); पूजा करून येण्याचे कारण कृष्णाने विचारिले (७१-७२); दुर्वासाने सर्व हकीकत सांगून मोठ्या कळवळ्याने 'कृष्णा! तुला सर्व माहात असून कां विचारतोस? माझा ताप दूर करून दुष्टांचा नाश करून व्रीद राख' अशी प्रार्थना केली (७३-८७); कृष्णाने आश्वासन दिल्यावर (८८-९१) दुर्वासाने कृष्णाचे कल्याण चिंतिले (९२-९३); कृष्णाच्या आप्त-हामुळे (९४) दुर्वासानी सशिष्य भोजनादि सत्कार स्वीकारिला (९५-९६); हंसडिंभक आपल्या बापास राजसूय करण्याची मसलत देतात (९७); 'कृष्ण, भौष्म वगैरे जिवंत असताना राजसूय करणे साहसाचे होईल' असा जनार्दनाचा सल्ला (९८-१०४); 'जा, आमच्यापुढे युद्धांत कोण टिकेल? कृष्णाकडे जाऊन कराबद्दल मीठ घेऊन येण्यास त्याला फर्माव' अशी जनार्दनास हंसाची आज्ञा (१०५-१०९); पंचांत पडलेला जनार्दन अक्रूराप्रमाणे कृष्णगुण मनांत वर्णित द्वारकेस येऊन कृष्णाप्रत पहाता झाला (११०-११६); याना वंदन करणे च योग्य आहे (११७-११८) असा विचार करून राम-कृष्णांस जनार्दनाने नमन केले (११९-१२०); दूत होता तथापि त्यास आसन देऊन कृष्णाने सर्वांचे कुशल पुसून अभय दिले (१२१-१२५); मग जनार्दनाने कृष्णाने तो निरोप सांगितला (१२६-१२७); कृष्णप्रमुख यादवांचे हास्य (१२८); कृष्णाचा विनोदोद्धार (१२९-१३०); सलज्ज जनार्दन (१३१); 'तरवारीने च मी कर देण्यास येतो; युद्धाची जागा ठरवा' असा चलट जबाब सांगून (१३२-१३५), कृष्ण जनार्दनास म्हणाले, "तूं भिशीक, तरी सात्यकीला तुझ्याबरोबर देतो" (१३६-१३७); सात्यकीस कृष्णाची आज्ञा (१३८-१३९); सात्यकीला नेऊन जनार्दनाने हंसास (१४०-१४२) व डिंभास (१४३) भेटविले; कुशलप्रश्न झाल्यावर (१४४) जनार्दनास

कृष्णदर्शनाची वार्ता हंसानें विचारिली (१४५); 'त्या परम थोर प्रभूला पाहून मी धालों; तूं त्याच्याशीं वैर करून पाप जोडूं नकोस' अशी हंसाला जनार्दनाची विनवणी (१४६-१५१); 'कृतघ्ना! चल चालता हो' असे हंसाचे क्रोधोद्गार (१५२-१५५); 'कर कुठें आहे' असे सात्यकीस दटाविल्यावरून (१५६) 'मूर्खा! थांब, तुला योग्य कर देण्याला कृष्ण येत आहे; घेण्याची जागा बोल' असे तेजस्वी उत्तर सात्यकि देतो (१५७-१६७); 'त्या गवळ्याला पुष्करदेशीं बोलावू,' असे उत्तर मत्त हंसाकडून मिळते (१६८-१७४); 'येथें च तुला मारला असता, पण मी दूत पडलों' असे म्हणून (१७५-१७६) सात्यकीने परत येऊन कृष्णाला वृत्त कळविलें (१७७); कृष्ण सबळ युद्धार्थ निघाला (१७८-१७९); हंसडिभकांचो तयारी (१८०-१८१); इंद्रजेता विचक्र दैत्य हंसाचे मदतीस येतो (१८२-१८६); पुष्करास सर्व जमले (१८७-१८९); दारुण संग्राम (१९०-१९२); जोड्याजोड्यांची युद्धे (१९३-१९४); विचक्र व कृष्ण यांचे अतितुंबळ व चिकाटीचे युद्ध, विचक्र दग्ध होतो (१९५-२०९); हंस व बळराम यांचे घोर व विस्मयजनक युद्ध (२१०-२१७); डिभक व सात्यकि यांचे अंगावर रोमांच उभे करणारे धनुर्युद्ध (२१८-२२७); वसुदेवोअसेनाना पिटाळून हिडिंबासुर त्यांस खाण्याकरतां मार्गे लागतो (२२८-२३३); तें पाहून बळराम हिडिंबास लोळवून दूर फेंकतो (२३४-२३८); सूर्यास्तामुळे युद्ध थांबते (२३९-२४१); एकवटून शरवर्षाव करणाऱ्या यादवांस हंस पिटाळून लावतो (२४२-२४५); तेव्हां हंसकृष्ण व रामडिभक या जोड्यांचे युद्ध जुंपते (२४६-२४८); शंकराकडून आपल्या भक्ताच्या-हंसडिभकाच्या-मदतीस आलेल्या पिशाचद्वयास उडवून कैलासावर फेंकतो (२४९-२५४); गर्वांक्ति वदून (२५५-२५७) हंस कृष्णावर बाण टाकतो (२५८); कृष्णाची तयारी (२५९-२६०); कृष्ण अग्न्यस्त्र सोडून हंसाला निवारण्यास आह्वान करतो (२६१-२६५); परस्परांचे अन्नप्रयोग (२६६-२७०); श्रीकृष्णानें वैष्णवास्त्र योजितां च हंसानें भिऊन यमुनेच्या डोहांत बुडी दिली (२७१-२७३); कृष्ण मागोमाग यमुनेत शिरला (२७४-२७७); हंसाला मारून कृष्ण वर निघाला (२७८-२७९); मग कृष्णानें राजसूय ला (२८०); प्रभुविजय (२८१); डिभक पुढे व मार्गे रामकृष्ण जातां जातां

ढिभकानें यमुनेत उढी दिला (२८२-२८५); कृष्णास रागावून बोलतो (२८६); कृष्णाचें उत्तर (२८७) ऐकून पुन्हां व्यर्थ शोध केल्यावर (२८८) जीभ हसून ढिभकानें जीव दिला (२८९); दोघां सच्छळकांचा असा नाश करून (२९०-२९१) भगवान् चार दिवस गोवर्धनीं राहिले (२९२-२९३).

अध्याय ५३ वा (४८९) :—रामकृष्णांस भेटण्याकरतां गोवर्धनास नंदयशोदा-गोपगोपी आले (१-४); नमन होऊन (५-७) प्रभूनें कुशल-प्रश्न केले (८); नंद (९) व यशोदा यांचीं उत्तरे (१०-११); कृष्णाचा प्रेमळ धन्यवाद (१२-१४); परस्परालिंगनें (१५-१७); मग प्रभु पुष्करास आले (१८) व मुनीना सुचविते झाले (१९); ऋषींनीं नमन करून कृष्णाची स्तुति केली (२०-२७); ' माझे सज्जनपरित्राण हें ब्रीद च आहे ' असें कृष्णाचें आश्वासन (२८-३१); प्रभु द्वारकेस परतले (३२); त्यांचा सत्कार (३३-३५); भारतमाहात्म्य (३६-३७); कथा पुढें (३८).

अध्याय ५४ वा (४९२) :—जनमेजयाचा प्रश्नः—स्थूल, सूक्ष्म, कारण या देहत्रयांतील त्रिपुराचा, श्रवण, मनन व निदिध्यास हे तीन अक्ष असणाऱ्या त्र्यक्षानें-विद्वानानें कसा नाश केला तें सांगा (१-३); वैशंपायनाचें उत्तर व गूढाचें विवरण (४-५) :—त्रिपुर-त्रिपुरस्थ कामक्रोधादिक असुर यांचें वर्णन (६-१८); शमादि देव शंकरास शरण जातात (१९-२२) त्यामुळे कामादि दानव पळून दबून बसतात (२३-२७); शमादि देव पुन्हां ईश्वरास शरण जातात (२८-३१); महादेवत्र्यक्ष म्हणजे बोध-असुरांस मथितो (३२-३६); असुर रात्रीं बळावतात (३७-३९); सूक्ष्मशरीरांत राहून असुरकंदन करणारा बोधशंकर स्तुतीला बळी पडून पराभव पावतो (४०-४६); मग विष्णूनें त्याला सोडविलें व महत्तत्त्वांत प्रवेश केला (४७-५०); पुन्हां उठलेल्या असुरांचा ' ध्यान ' वीर्यानें पुन्हा नाश करून जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यादि तीन हि पुरें सद्विद्यारूप अस्त्रानें जाळून टाकिलीं (५१-६०); सद्धर्मानें च त्रिपुरदाह होतो असा भारताभिप्राय (६१-६४) उपसंहार (६५-६६).

श्रीगणेशाय नमः ।

कविवर्यमोरोपंतविरचित

हं रि वं श.

(गीतिवृत्त.)

अध्याय पहिला.

श्रीहरिगुरुतं नमुनि श्रीहरिवंशांत चित्त शिरकवितों,
इच्छुनि हें चि, वहाती भगवच्चरणीं स्वचित्तशिर कवि तों. १

१. 'हरिवंश' हें काव्य श्रीव्यासमुनिकृत महाभारतग्रंथार्चा वास्तविक पुरवणी आहे. पंतांचे यजमान बाबूजी नार्क वारामतीकर यांचे पुत्र, व. राघोबादादा पेशवे यांचे जामात पांडुरंगराव यांच्या प्रेरणेने पंतानीं हें शके १७०७।०८ च्या सुमारास रचिलें. यांत श्रीकृष्णचरित्र प्रमुखत्वेकरून आलेलें आहे. पंतकृत 'मंत्रभागवत' किंवा 'कृष्णविजय' या उभय ग्रंथांत हि श्रीकृष्णचरित्रच वर्णिलें असून ते ग्रंथ यापेक्षां सरस असल्यानें तें च चरित्र या काव्यांत वाचण्याची लोकप्रवृत्ति साहाजिक च कमी आहे; म्हणून पंतांच्या इतर काव्यग्रंथांप्रमाणें याची असावी तितकी प्रसिद्धि नाही. २. अर्थः—श्री (श्रीयुत) [ग्रंथारंभीं मंगलाचरणार्थ व निर्विघ्नपरिसमाप्तीकरितां] [माझे] गुरु ' हरि ' [पंतांच्या चार गुरुंपैकीं एक] यांस [त्यांच्या आशीर्वादार्थ] नमुनि [मीं] ' श्रीहरिवंश ' काव्य लिहिण्याकडे मन लावितों; [कारण,] कवि तों (शहाणे म्हणून जेवढे आहेत तेवढे) भगवच्चरणीं स्वचित्तशिर अर्पण करितात, [आणि] माझी हि ती च इच्छा आहे.

श्रीपांडुरंगरायें असकृत् प्रेमकरूनि सांगावें,
 भगवन्निदेश जाणुनि, सुयश यथाबुद्धि मग न कां गावें ? २
 भगवद्भिभूतिरसिकप्रेरण करवी सुकर्म उत्साहें,
 साधुसभेंत बहु स्तुति सत्कृति पावे, कधीं न कुत्सा, ६ हें. ३
 श्रीनारदवाल्मीकिव्यासपराशरशुकादि सन्मुनि हो !
 नमितां, हरिगुणकीर्तन मज इतराला हि हें चि जन्मुनि हो. ४
 वैशंपायनमुनिला सांगे श्रीव्यास सुज्ञराय कवी,
 जनमेजयासि तैसें तो; साति हि शौनकासि आयकवी. ५
 गंगेंत स्वल्प ही परिपूर्ण चि घट, न लेश मग मावे,
 तद्विदु सेविते ही तत्वज्ञा शंकरोन न गमावे. ६
 सुकुमारबुद्धि वक्ते श्रोते जे, त्यांसि कीर्तनश्रवण
 व्हाया, स्वल्पा चि कथा लिहिन रसिकसाधुरंजनप्रवण. ७

१. वारंवार. २. भगवंताची च आज्ञा समजून. ३. भगवंताचे च अंशरूप जे रसिकजन त्यांची प्रेरणा. ४. सत्कार. ५. निंदा. ६. अशा प्रेरणेनें केलेलें सुकर्म, ' पावे ' याचा कर्ता. (सज्जनप्रेरणेनें सत्कार्यास उत्तेजन मिळून तें कार्य सन्मानास पात्र होतें च होतें). ७. होवो, घडो. ८. सभावार्थः—(हरिचरित्ररूपी अगाध गंगाजलांत) स्वल्प ही (थोड्याशा जलानें) घट परिपूर्ण चि (पूर्णपणें भरून निघतो); भांड्याच्या मगदुराप्रमाणें त्यांत जलसंचय होतो व त्यापेक्षां एक थेंब हि त्यांत मग मावत नाही; म्ह० माझ्या सामर्थ्यानुसार मीं हरिगुणकीर्तन करीत आहे; तें अल्प आहे, हा दोष माझ्या अल्पसामर्थ्याचा; तथापि गंगेचा विंदु सेवन करणारे हे खऱ्या ज्ञान्यास सवंध गंगेस आपल्या जटामुकुटांत ठेवणाऱ्या शंकरापेक्षां उणे (पवित्रपणांत कमी प्रतीचे) वाटूं नयेत; म्ह० हरिगुणवर्णनपर अशी माझी ही कृति केवळ अल्प आहे, म्हणून पवित्रपणांत ती हलक्या प्रतीची वाटण्याचें कारण नाही. ९. नाजुक बुद्धीचें; ज्यांस विशेष मानसिक श्रम होत नाहीत असे [श्रोते व वक्ते]. १०. वक्त्यांस कीर्तन व श्रोत्यांस श्रवण. ११. रसिक व सज्जन यांचें मनो-रंजन करण्यांत दक्ष; किंवा, रसिकांचें साधु (चांगलें) रंजन करण्याविषयी दक्ष. पहिला अर्थ सरस; रसिक व साधु या अगदीं भिन्नरुचि वर्गांस सारखी च आनंददायी अशी पंतकाव्यरचना बहुतांशी आहे.

स्वल्पा हि हरिकथा करि तृप्त हरिजना बुधा समग्रास,
तातां होय भरविला बाळें एक हि सुधासम ग्रास. ८
‘श्रीमंत्रभागवत’ या नामानें ग्रंथ जो, तयांत करी
निजचरितांचा संग्रह, कांहीं येथें^२ हि करिल तो चि हरी. ९
श्रीनारायण भगवान् विश्वाद्य अनादिनिधन तो तात
विधिचा, त्यापासुनि मनुं, शतरूपां, मुनि मरीचिमुख सातं. १०
मनुचा सुत प्रियव्रत, दुसरा उत्तानपाद या नावें,
मानावें यश कविनीं ज्याचें, अमृतापरीस वानावें. ११
उत्तानपादपुत्र ध्रुव बाळपणीं च धरुनि सारां धी,
पावे उत्तमं पदं, कीं, वरदवरा श्रीवरासि आराधी. १२
श्लिष्टि ध्रुवसुत, त्याचा रिपुनामा ज्यापुढें नुरे अनय;
त्याचा ‘मनु चाश्रुष’ या नामें झाला प्रतापनिधि तनय. १३
चाश्रुषमनुचा विश्वप्रख्यात ज्येष्ठ पुत्र तो अंग,
त्याचा सुत वेन, करी जो धर्मन्यायसेतुचा भंग. १४
त्यापासुनि पृथु राजा झाला, जो भूमिधेनुला दुहितां,
गंगा भगीरथाची, होय तयाची तसी च हे दुहितां. १५
पृथुचा अंतर्धानं^{१३}, ख्यात हविर्धान होय हो ! त्याला,
प्राचीनबर्हि तत्सुत, कवि म्हणति सुवृत्तं^{१४} या, न मोत्याला. १६
तत्सुत दश प्रचेतस, तपनाधिक तत्प्रताप तो मानें.

१. बाळें ताता भरविला (भरविलेला) एक हि ग्रास (घांस) सुधासम (अमृता-
सारखा) होय. २. या हरिवंशकाव्यरचनेंत. ३. ज्यानें मजकरवीं ‘मंत्रभागवत’
लिहविलें तो च. ४. आदि अंत ज्यास नाहीं असा. ५. स्वायंभुव मनु. ६. मनुपत्नी.
७. मरीच्यादि सप्तभिः. ८. उत्तम बुद्धि (सदिच्छा). ९. अढळपद. १०. शौर्यसागर.
११. पृथ्वीरूपी गाईचें दोहन करणारा. [पृथुराजानें अनेक नवानि उपायानां
पृथ्वी अत्यंत सुपीक केली]. १२. कन्या. १३. विजिताश्व. (इंद्रवरानें याला गुप्त
होण्याची विद्या ठाऊक होती). १४. चांगल्या वर्तनाचा, [पक्षी] गरगरीत,
वाटोळें. १५. सूर्यापेक्षां. १६. प्रमाणानें.

- सांत्वनं करुनि, दिधली वृक्षसुता त्या दहांसि सोमानें. १७
- पत्नी प्रचेतसांची वृक्षांची मारिषाभिधा कन्या,
पुत्र तिला जो झाला, 'दक्ष' असैं म्हणति मुनि तथा धन्या. १८
- सृष्टि कराया केले जे पांच सहस्र पुत्र त्या दक्षें;
ते दवाडिले, करुनि सुविरक्त सकळ, नारदें महादक्षें. १९
- पुत्र सहस्र पुन्हां ही दक्षें सृष्ट्यर्थ निर्मिले यत्न,
ते हि ब्रह्म चि केले ब्रह्मसुतें ब्रह्मविच्छिरोरत्न. २०
- शापी नारदमुनिला, कल्पुनि सुतनाश होय तो कर्षी;
दक्ष मग जगत्प्रसर्वां योग्यां निर्माण करि सुता र्षी. २१
- धर्मासि दहा; तेरा विधिने तो कश्यपासि दे कन्या,
सत्ताविस सोमाला, उरल्या अन्य प्रजाकरां अन्या. २२
- ज्येष्ठा मरीचिनंदन कश्यपमुनिची महासती भार्या,
अदिति प्रसवे द्वादश शक्रादि ख्यात पुत्र ती आर्या. २३
- त्यांत विवस्वानामा आदित्य श्राद्धदेव मनु त्याला
संज्ञेपासुनि पुत्र प्रख्यात महाप्रतापनिधि झाला. २४
- धैवस्वतमनुचे सुत इक्ष्वाकुप्रमुख नव, तथा अन्या

१. पृथ्वीवर वृक्षाची अतिशय दाटी झाल्याने प्रचेतसानां अग्नि व वायु यांकरितां वृक्षांचा नाश चालविला; तेव्हां ओषधिपति चंद्रानें वृक्षकन्या वाक्षी (मारीपा) ही सांत्वन करुनि (मोठ्या मिनतवारीनें) प्रचेतसांस देवविली व वृक्षांचा नाश राहविला. २. नारदानें त्यांस ब्रह्मोपदेश करुन तपश्चर्येस पाठविले [व त्यामुळे त्यांनीं प्रजोत्पत्ति करावी हा जो दक्षाचा हेतु तो विफळ केला]. ३. ब्रह्मवेत्त्यांतील सर्वश्रेष्ठ जो नारद त्यानें. ४. समजून. ५. प्रजोत्पत्तीला योग्य-ज्यांपासून पुढील सृष्टि खात्रीनें होईल अशा. ६. साठ. ७. दक्षानें या ६० कन्यांची वांटणी केली ती अशी:-ब्रह्मदेवाचा मानसपुत्र धर्मऋषि यास १०, कश्यपऋषीला १३, चंद्राला २७, अरिष्टनेमिऋषीस ४, भूतऋषीस २, कृशाश्वाला २, व अंगिराऋषीला २. ८. बाकीच्या दहा. ९. हस्तलिखित प्रतीत " प्रजाकारा " आहे, तो प्रमाद असावा. यांच्यापासून वंशविस्तार झाला म्हणून त्यांस 'प्रजाकर' म्हटलें आहे.

कन्या पहिली च इळा नामें इष्टींत जन्मली धन्या.	२५
ती मित्रावरुणांशप्रभवा यास्तव तयांकडे गेली, ' होसिल सुद्युम्न पुरुष ' ऐशा सुवरें तिहीं सुखी केली.	२६
फिरुनि मनुकडे येतां, सोमात्मज बुध पथीं मिळे, ' लाँहें मत्संगमशर्म ' म्हणे; चित्तीं बहु मानलें इळेला हें.	२७
सुतरत्नातें आधीं, पुरुषत्वातें हि मग इळा पावे; तीचा पुरुरवा सुत, ज्याचे गुण साधुनीं सदा गावे.	२८
तो मनु वसिष्ठवचनें सुद्युम्ना राज्य दे प्रतिष्ठानीं, कन्याभावें नाहीं वरिला ज्येष्ठात्मज प्रतिष्ठानीं.	२९
मनुचा इक्ष्वाकु तनय पहिला, दुसरा तनूज नाभाग, धृष्ट तिजा, जाणावा चवथा शर्याति तो महाभाग.	३०
पंचम हि नरिष्यंत, प्रांशु हि सावा, तसा च नेदिष्ट सप्तम, करूष अष्टम, नवम सुत पृषध्र, सर्व हे शिष्ट.	३१
नाभागाचा नंदन नृपसत्तम अंबरीष जाणावा; धार्ष्टकनाम क्षात्रौ मूळें, मनीं तो हि धृष्ट आणावा.	३२

१. यज्ञांत (श्राद्धदेव मनुला संतति व्हावी म्हणून मित्रावरुणांची त्यानें प्रार्थना केली व संततिप्रीत्यर्थ केलेल्या यज्ञांत हि) 'इला' कन्या त्यास झाली. पुत्राचे ऐवजीं कन्या झाली म्हणून त्यास वाईट वाटलें, हें पाहून तिनें मित्रावरुणांची प्रार्थना केली व त्यांच्या वरानें ती पुरुषत्व पावून 'सुद्युम्न' या नांवानें पुढें प्रसिद्ध झाली. २. मित्र व वरुण यांच्या कृपेनें (म्हणून त्यांच्या च अंशानें) उत्पन्न झालेली. ३. मत्संगमशर्म लाहें=माझ्या समागमाचें सुख मिळीव. ४. "प्रतिष्ठानीं ज्येष्ठात्मज कन्याभावें वरिला नाहीं [म्हणून] तो मनु वसिष्ठ-वचनें सुद्युम्ना प्रतिष्ठानीं राज्य दे" असा अन्वय. प्रतिष्ठित लोकानीं वडील मुलगा मूळचा कन्या असल्यानें राज्यास नाकवूल केला, यास्तव मनुराजानें वसिष्ठाच्या सांगण्यावरून मुख्य राज्यासनीं सुद्युम्नास (इलेला) न वसवितां त्याला प्रतिष्ठान-नगरीचें राज्य दिलें. ५. धार्ष्टक नांवाच्या क्षत्रिय कुळाचा मूळपुरुष.

- पुत्र नरिष्यंताचे ते शकसंज्ञेकरूनियां ख्यात,
कारूष क्षत्रिय जे, हे जाणावे करूषकुळजात. ३३
- त्या वैवस्वत मनुचा, जो म्यां कथिला तनूज नेदिष्ट
जनमेजया ! तयाच्या पुत्रांतें वैश्यतेसि^१ ने^२ दिष्ट^३. ३४
- प्रांशुतनय प्रजापति नामां शर्याति जो, तया आर्या
सुत आनर्त, सुकन्या कन्या, ती च्यवनसुमुनिची भार्या. ३५
- आनर्ताचा रेव ख्यात, ककुद्गी तनूज रेवाचा,
देवूनि रेवतीतें, तो होय श्वशुर रामदेवाचा. ३६
- दैवें पृषध्र शूद्र श्रीगुरुगोघातपातकें झाला.
इक्ष्वाकु मनुतनुज जो, होय महात्मा विकुक्षि हा त्याला. ३७
- इक्ष्वाकुनें मृगांचें श्राद्ध करायासि मांस आणविलें,
केलें विकुक्षिनें शशभक्षण, गुरुनें नृपासि जाणविलें. ३८
- त्यांजिला विकुक्षि भूपें, झाला नामें 'शशाद्' तो ख्यात,
अभिषेचिला वसिष्ठ, गेला स्वर्गासि जेधवां तात. ३९
- विख्यात अयोध्यापति जो याचा सुत ककुत्स्थ हा भूप,
कुतुकें सुररिपुंदलनीं केला वाहन महेंद्र वृषरूप. ४०
- त्याचा पुत्र अनेना, याचा पृथु, विष्टराश्व सुत याचा,
याचा आर्द्र सुत, नृपा ! सुयशा युवनाश्व नंदन तयाचा. ४१

१. दिष्ट (नशीव) वैश्यतेसि (वैश्यपणाला) ने (नेई) : दुर्दैवानें त्यांना वैश्याचा धंदा पत्करावा लागला. २. शर्याति नांवाचा प्रजापति (वंशाचा मूळ पुरुष). ३. आर्या० आदि० अ० ३, च्यवनोत्पत्तिकथा पहा. ४. बलरामाचा. ५. [वाघ समजून याच्या हातून चुकून] गुरुच्या गाईचा वध झाला होता, त्या पापामुळे. ६. श्राद्धाकरितां आणिलेल्या मांसांतील देवपितृर्तपण होण्यापूर्वी विकुक्षिनें सशाचें मांस खाल्लें, ती गोष्ट गुरुनें राजाच्या नजरेस आणिली. ७. टाकिला; हद्दपार केला. ८. "ससा खाणारा" असा शब्दार्थ. ९. देवांच्या शत्रूंचा फडशा उडविण्याच्या कामीं यानें इंद्राला बैलाचें रूप द्यावयास लावून त्यास आपलें वाहन केलें होतें.

याचा श्रावस्त सुत, श्रावस्ती निर्मिली पुरी जेणें, याचा बृहदश्व तनुज, ज्याचें यश जाहलें कुळा लेणें ^१ .	४२
यापासुनि झाला जो, तो कुवलाश्व प्रसिद्ध, वा राया ! उत्तंकमुनि त्यातें योजी मधुपुत्र धुंधुं माराया.	४३
पुत्रशतासह जावुनि, तो राजा धुंधुराक्षसा मारी; वारी परमोपद्रव, कुवलाश्व प्रभु बहु प्रजा तारी.	४४
धुंधुश्वासज्वलनें मेले, उरले शतांत सुत तीन, ऐसे उपकारी, परि सुकुलज गवेंकरुनि उतेंती नें.	४५
उत्तंकवरें शिरलें त्या भूपामाजि विष्णुचें धाम, यास्तव या स्तवनाहर्हा कुवलाश्वा 'धुंधुमार' हें नाम.	४६
पुत्र दृढाश्व त्याचा, त्याचा हर्यश्व वंशकर तनय, त्याचा निकुंभ नंदन, त्याचा सुत संहताश्व तो सैन्य.	४७
याचा प्रसेनजित् सुत, त्याचा युवनाश्व वरयशा भूप, त्याचा सुत मांधांता सागरसा, अन्य सर्व ते कूप.	४८
याचा पुरुकुत्स तनय, दुसरा मुचुकुंद, जो सुरत्रातां, पुरुकुत्साचा पुत्र त्रसदस्यु असह्य तस्करत्रातां.	४९
या नर्मदासुताचा नंदन संभूत, त्या सुधन्वा, हो ! त्याचा सुत त्रिधन्वा राजा प्रख्यात तो, महाबाहो !	५०

१. शरयूला मिळणाऱ्या रप्तीनदीच्या तीरावरील 'साहेतमाहेत' गांवाजवळ ही नगरी होती, असें विद्वान् शोधकांनीं ठरविलें आहे. २. अलंकार. ३. हा मधु-कैठभ दैत्याचा मुलगा. वर्षांतून एकवेळ फक्त श्वास सोडून सर्वकाल हा तपश्चर्या करी; ब्रह्मदेवानें त्यास अवध्यत्व दिलें होतें. याचें राहण्याचें ठिकाण हल्लींचें कच्छचें रण; हें त्याच्या च श्वासामुळें ओसाड व वालुकामय झालेलें आहे. ४. उत्तू गेले नाहींत; फुगले (ताठले) नाहींत. ५. तेज. ६. स्तुतीस योग्य (पात्र) अशा. ७. नीतिमान्. ८. उत्कृष्ट यश आहे ज्याचें तो. ९. आर्या० द्रोण० अ० ५, गीति ३२-४८ पहा. १०. देवांचें [त्यांच्या शत्रूंपासून] रक्षण करणारा. ११. त्रात=समुदाय.

सुत याचा त्रय्यारुण, सत्यव्रत तत्कुमार तो नामें,
पाणिग्रहमंत्रांला विघ्न करी, परवधू हरी कामें. ५१
‘जा चि श्वपाकसह वस’ तात नृप म्हणे, कुसूनस त्यागी,
श्वपचस्थळनिकट वसे, करि त्याची, त्या पुसून, सत्यां गो^१. ५२
जाय वना त्रय्यारुण, वारा वर्षे न होय वा ! वृष्टि,
त्या राजसुताधर्में दुष्काळें नाश पावली सृष्टी. ५३
सत्यव्रतदेशाच्या निकट चि गाधिज कुटुंब सोडूनो,
गेला त्या दुष्काळीं स्त्रीपुत्रस्नेहपाश तोडूनो. ५४
शेषभरणार्थ मुनिची भार्या एका सुता तदा विकिती,
सत्यव्रतें परि विकून दिला; ती अपदा वदावि किती ? ५५
निजसुत गळीं विकाया माता वांधो, म्हणोनि ‘गालव’ तो,
त्यजुनि अधर्मा, ज्ञाता धर्मासि उगा चि काय गा ! लवतो ? ५६
मृग, महिष, वराह, वधुनि, ठेवी आणूनि आश्रमाजवळ,
गाधिजकुटुंब पोषी, जोडी यश वा बुधा ! सुधाधिवळ. ५७
त्रय्यारुण गेल्यावरि आपण चि करी वसिष्ठमुनि राज्य,
कीं द्वादशवर्षव्रत घडतां, पावेल योग्यता यांज्य. ५८
हें^{१३} नेणुनि सत्यव्रत, तो कल्पी राज्यलोभ हा दोष,
जन्हि बहु हितकर गुरुवर, तरि हि वसिष्ठीं स्वयें करी रोष. ५९

१. एका ब्राह्मणकन्येच लग्न हात असतां कामवासनेनें उन्मत्त होऊन सत्यव्रतानें तिचें हरण केलें, या गोष्टीकडे अनुसंधान आहे. २. श्व (कुत्र्यांचा) पाक (शिजविणारे-मांस खाणारे) मांग, चांडाळ यांच्यांत वस्ती कर. ३. मांगवाड्या-(म्हारवड्या)-जवळ. ४. निरोप घेऊन ५. गो (वाणी-‘चांडाळांत रहा’ ही शापोक्ति) सत्या (खरी) करी. ६. राहण्याचें ठिकाण. ७. इतरांच्या (एकास विकून बाकी राहिलेल्यांच्या) पोटास मिळावे म्हणून. ८. विकण्यास तयार झालीं; विकणार होती. ९. गल (गळ्यांत) बंधात् (बांधल्यानें) ‘गालव’ नांव पावला. १०. नम्र हातो-मान देतो. ११. अमृताप्रमाणें शुभ्र. १२. यज्ञ करणारा-यज्ञमान. १३. वसिष्ठ हा आपल्याकरितां च राज्य चालवित आहे हें.

कोठें मांस न मिळतां, क्रोधें, कामें श्रुध्रांभरें, तो हें
 न करावें तें चि करी; कीं गुरुच्या धेनुतें वधो मोहें. ६०
 अप्रोक्षितमांसाशन, दुसरा गुरुधेनुचा विनाश घडे,
 तिसरा अतोष गुरुचा, यास्तव याचें 'त्रिशंकु' नाम पडे. ६१
 गाधिज मख करुनि तथा स्वर्गीं धाडो, जन्ही महादोषी;
 कीं तो द्वादश वर्षे दुष्काळीं दोन दारसुत पोषी. ६२
 सुत त्या त्रिशंकुचा तो भूप हरिश्चंद्र वर्णितो सुकवी,
 ज्याची सुकीर्ति, गातां, आइकतां, नरकयातना चुकवी. ६३
 त्याचा रोहित नंदन, चंदनपीयूषकिरणसमशील,
 जो आपणा म्हणे, 'जरि जर्न रंजविशील, धन्य गमशील.'
 रोहितपुत्र हरित नृप; हरिताचा म्हणति चंचु कविराजे,
 जो सहज विषयलोभ त्यागुनि, अहि जेंवि कंचुर्क धिराजे. ६५
 चंचुसुत विजय, त्याचा रुक्क, रुक्कपुत्र वृक महीपाळ,
 वृकसुत बाहु, तथाचा सगर सकळशत्रुदुर्दुरंव्याळ. ६६
 सगराच्या दोन वधू, असमंजस एक पुत्र पहिलीला,
 साठ सहस्र दुजीला, ज्याची सप्रेम गाय महि लीला. ६७
 सोडी सगर हर्य, तथा धरणीमध्ये प्रवेशवी शक्र,
 कपिलमहामुनिसन्निध ठेवी वांधोनि तो महावक्र. ६८
 सगराज्ञेन क्षितिला खणितां, झाले न लेश ही कष्टी,
 चतुरून भस्म केले कपिलक्षोभे सहस्र ते षष्ठी. ६९

१. भुकेन व्याकुळ झाल्यामुळे. २. प्रोक्षण न केलें (दवादिकांस समर्पण न केलें), अपवित्र. ३. मांसभक्षण. ४. तनि शंकु (पातकें) त्याच्या हातून घडली, त्यामुळे त्याचें नांव 'त्रिशंकु' पडलें. ५. चंदन व चंद्र यांच्या वृत्तोचा. (उभयतांचें शील तापपरिहार करणें हें आहे). ६. प्रजाजन. ७. स्वभावजन्य (सह=बरोबर; अर्थात् देहाबरोबर+ज=उत्पन्न झालें). ८. कात. ९. शत्रुरूपी वेडकाना सर्पाप्रमाणें असलेला. १०. अश्वमेधाचा घोडा. ११. अत्यंत वाकडा, कपटी. १२. चौघां-शिवाय. १३. साठ हजार.

सगराचा असमंजस, वंशकर तदीय अंशुमान् तनय,
 नंदन दिलीप याचा, जेणें स्वप्नों हि सोडिला न नय. ७०
 जेवि गुहातें वर्णिति या खट्वांगाभिधा दिलीपातें,
 जेणें सुरांसि अतुला प्रीति तदहितांचिया दिली पातें. ७१
 जीवैन मुहूर्त कळतां ये स्वर्गांहनि भूप महिवर तो;
 होय ब्रह्म ध्यानें; हें यश एकोनि साधु गहिवरतो. ७२
 या खट्वांगदिलीपप्रभुचा सुत तो भगीरथ ख्यात,
 जो श्रीगंगा आणी क्षालाया सर्वजगदघवात. ७३
 'कन्या' गंगेसि म्हणे, म्हणवुनि 'भागीरथी' इची आह्वा
 सजन हो! धन्य, इच्या अमृता हि, यशा हि, करुनियां आं, व्हा.
 ख्यात भगीरथपुत्र श्रुतनामा, श्रुततनूज नाभाग;
 त्या अंबरीषजाचा भुज न म्हणे स्वाश्रिता जना, 'भांग'. ७५
 त्या सिंधुद्वीप, तया अयुताजित्, सुत तयासि ऋतुपर्ण,
 नळनृपतिचा सखा हा, निववी ज्याची सुकीर्ति जनकर्ण. ७६
 ऋतुपर्णाहनि पुढें झाला नृप जिष्णुचा सखा भारी,
 नामें सुदास मारी असुरांतें, भी ज्यांसि जंभारी. ७७
 पुत्र सुदासाचा तो नामें कलमाषपाद अतितेजा,
 त्या तनय सर्वकर्मा, कर देती सर्व भूमिपति ते ज्या. ७८
 याचा अनरण्य तनुज, अनरण्याचा हि पुत्र तो निघ्न,
 अनमित्र रघु तयाचे, बाधों देती श्रितां न जे विघ्न. ७९
 अनमित्रसुत दुलिदुह; ^{११}क्षेत्रीं कलमाषपादराज्याच्या

१. त्यांच्या (सुरांच्या) शत्रूंच्या पातें (पाडावाने, पराभवाने). २. आयुष्य.
 (एक मुहूर्तभर आपलें आयुष्य आहे असें समजतां च). ३. एकाग्र मन करून
 ब्रह्मस्वरूपां लीन झाला. ४. सर्व जगताच्या पापसमूहास नाहीसें करण्यास्तव.
 ५. नांव. ६. तोंड पसरून. (अमृतास पिऊन व यशाचें भाविकपर्णें श्रवण करून).
 ७. कष्टी हो. ८. इंद्राचा. ९. इंद्र. १०. आश्रयास राहिलेल्यांस. ११. " भैथुनास
 प्रवृत्त होतां च तूं मरशील " असा या राजास शाप असल्यानें राजाच्या संमतीनें
 त्याची स्त्री मदयंती इच्या उदरीं वसिष्ठानें गर्भस्थापना केली.

अश्मक वसिष्ठवीर्यै, गाय यशा भूमि सादरा ज्याच्या. ८०
 अश्मकसुत पूर्णक नृप, त्याचा शतरथ महायशा कथिला,
 त्याचा ऐलविल प्रभु, जेणें अरि सर्व संगरीं मथिला. ८१
 त्याचा वृद्धाख्य नृपति, जेणें स्वयशें प्रहृष्ट कवि केला,
 ज्याच्या आज्ञेला वश सर्व जन, जसा सदश्वं कविकेला. ८२
 विश्वसह तनय त्याचा, त्याचा सुत जिष्णुचा दिलीप गंडी,
 ज्यां प्रभुनें अनताची हरिली च, नता जना दिली पगंडी. ८३
 प्रणता अहितातें ही लेश हि न दिलीपनंदन रघु सळी;
 नमितां हि, आठवुनि अपकृति, हाडें नित्य मंदनर घुसळी. ८४
 रघुचा सुत अज, याचा सुत दशरथ, हा हि शक्रसख राजा.
 जो प्रभु शरा म्हणे, 'हो खलदलनें मित्र नृहरिनखरा, जा.' ८५
 दशरथपुत्र श्रीपति राम, दुजा भरत वर्णिला कविनीं,
 तिसरा लक्ष्मण, चवथा शत्रुघ्न, विनाशित्ती तम चळविनीं. ८६
 श्रीरामाचा पुत्र ज्येष्ठ कुश, श्रेष्ठगुण दुजा लव तो,
 ज्याची सुकीर्ति परिसुनि, अद्यापि सुधी समस्त ही लवतो. ८७
 कुशसुत निषध, तया नळ, या नभ, त्या पुंडरीक सुत, याला
 तो क्षेमपूर्वधन्वा, ज्याच्या सुयशें समस्त बुध धाला. ८८
 जो क्षेमधन्वनंदन तो देवानीक; या अहीनगु हा

१. अतिसंतुष्ट. (कवीना गाण्यास उत्तम यश मिळालें म्हणजे त्याना संतोष होणें साहजिक च आहे.) २. चांगला घोडा ज्याप्रमाणें लगामाला वश असतो तसा. ३. सखा, स्नेही. ४. ज्या प्रभुनें अनताची (उद्दाम लोकांची) पगडी हरिली च (खोड काढिली, अब्रू घेतली) व नता जना (शरणागतांस) पगडी दिली (बहुमान केला). पगडी (शिरोभूषण) काढून घेण्यानें किंवा देण्यानें अनुक्रमें अनादर व आदर होतो. ५. छळी. ६. आपल्या तेजानें अंधाराचा नाश करित्ती. (पाप, अनीति वगैरे दुर्गुणांचा ज्यांच्या क्षात्रतेजापुढें कांहीं च पगडा बसेना). ७. ' क्षेम ' आहे पूर्वी ज्याच्या असा ' धन्वा ' म्ह० क्षेमधन्वा.

संभवद सुधन्व्याचा; यदरिसं सुखवसति दे मही न, गुहा. ८९
 सुत अनळ सुधन्व्याचा, अनळाचा उक्थ, वज्रनाभ तयो,
 तत्सुत शंख, तथाचा पुष्प, ज्याच्या मनांत फार दया. ९०
 पुष्पसुत अर्थसिद्धि क्षितिपति, तत्सुत सुदर्शन, तथास,
 सुत अग्निवर्ण झाला, सर्व हि अरिराज करद नत यास. ९१
 या अग्निवर्णनृपतिस सुत झाला शीघ्र, शीघ्रसुत मरु, तो
 वास कलापद्वीपीं करि, जो ' वचन हि ' म्हणे ' पैरा न हतो.'
 मरुचा तनुज बृहद्रथ. कथिला इक्ष्वाकुवंश हा लेश,
 या कीर्तने सुखी हो श्रीराम समस्तभूमिपालेश. ९३

अध्याय दुसरा.

वैशंपायनमुनिला जनमेजयनृप पुसे ' पितरं कवण ?
 श्रवण घडो यांचें, हा यांच्या सुयशं निवो पदप्रवर्ण.' १
 मुनि सांगे:-पितरांचें माहात्म्य सकळ सनत्कुमारमुखें
 ऐकुनि, मार्कंडेयें कथिलें जें जाह्नवसुतासि सुखें. २
 भीष्म युधिष्ठिराला ऐकविलें, मीं तसें चि तुज आतां
 कथितां, जें अमृताहुनि निववितसे क्षिप्र ऐकतां, गातां. ३
 धर्म पुसे, ' वा ! आज्ञा, पणजा, इत्यादि पितर हे नर, कीं

१. संभव (जन्म) द (देणारा) अर्थात् पिता. २. ज्याच्या शत्रूस मही सुखवसति (सुखानें राहण्याचें ठिकाण-धारा) न दे; गुहा दे. म्ह० ज्याच्या शत्रूस पृथ्वी-वर उजळ माथ्यानें राहतां येत नसल्यामुळे गुहेत च लपून रहावें लागे. ३. करद (खंडणी देणारे) व नत (नमून असणारे). ४. शत्रूला दुःशब्द सुद्धां बोलूं नये असें म्हणणारा व त्याचप्रमाणें वागणारा होता. ५. देवयोनिपैकीं एक भेद. ६. चरणीं लीन असा. ७. गंगापुत्र जो भीष्म त्यास.

- वसती पुण्ये स्वर्गी, कोणी पापेंकरुनि ते नरकीं. ४
 कोणाच्या प्रीत्यर्थ श्राद्ध करिति लोक? फळद ते कवण?
 पूर्वज कीं सुर? हे मज तव वदनै हो पितामहा! श्रवण.' ५
 भीष्म म्हणे, "बा धर्मा! माझा शंतनु महायशा तात,
 त्यांचा महींतुनि निघे पिंडग्रहणार्थ साजिरा हात. ६
 परि पितृकरीं न दिधला म्यां पिंड, कुशावरी च, कीं कांहीं
 बौद्धायनादिसूत्रां विधि वत्सा! अन्य देखिला नाहीं. ७
 मज सुप्रसन्न होउनि गंगनांतर्हित पिता म्हणे 'तनया!
 स्वाधीनमृत्यु हो, बा! स्वर्गीं हि करूं न जाणसी अनया. ८
 रक्षिसिल धर्म, झालों सुप्रमुदित करुनि हे परीक्षा मीं;
 सुयशीं च असो पुष्टिप्रीति, स्वांगीं जसी बरी क्षामीं. ९
 वत्सा! माग, प्रेम देतो, इच्छित असेल जें चित्त,
 सत्पुत्राला द्यावें धर्मज्ञ सर्व आपुलें वित्त.' १०
 ऐकोनि वचन ऐसें, मीं प्रेम गहिवरोनि, हातातें
 जोडुनि, 'पितृत्व मला सांगा' हें बोलिलों स्वतातातें. ११
 शंतनु म्हणे, 'प्रजापतिसंभव सुर सर्व पूज्य ते पितर
 कल्पद्रुम भजकाचे; बा! स्वपितृपितामहादि हे इतर. १२
 निजंभक्तपूर्वजातें उद्धरिते आद्यदेव पितर चि ते,
 श्राद्धे प्रसन्न होउनि बा! सर्वांचें हि सर्व हित रचिते. १३

१. श्रद्धेने ज्या विधीत अपिलें जातें तें. २. पिंड घेण्याकरितां शंतनुचा सुंदर हात भूमौतून वर आला खरा; पण मीं पिंड त्या हातीं न देतां दर्भावर च दिला; कारण, बौधायनादिकांच्या आचारसूत्रांत याहून पिंडदानाचा निराळा विधि सांगितलेला नाहीं. ३. आकाशांत गुप्त रूपानें असणारा. ४. इच्छामरणी. ५. जसी क्षामीं (रोडक्या माणसास) स्वांगीं (आपल्या अंगीं) पुष्टिप्रीति (लड्ड होण्याची आवड) बरी [तशी तुझी] सुयशीं च (चांगल्या कीर्तिसंबंधानें) पुष्टिप्रीति असो. ६. पितर कोण, त्यांचा अधिकार काय वगैरे माहिती. ७. प्रजापति (ब्रह्मदेव) आहे संभव (जनक) ज्यांचा ते. ८. आपल्या भक्तांच्या पूर्वजाना (अर्थात् मृतपितराना).

- पितृमाहात्म्य सविस्तर, पुण्य, मनोहर, यशस्कर, व्यक्त
पितृभक्ता तुज कथिल श्रीमार्कंडेय परम पितृभक्त.' १४
- ऐसे सांगुनि गेला उत्तमलोकासि तात; मग नमुनी
म्यां प्रार्थिला पितृयशश्रवणार्थ ज्ञानभानुगगन मुनी. १५
- श्रीमार्कंडेय म्हणे मज, "पितृमाहात्म्य ऐक शांतनवा!
योग्य रहस्यश्रवणा; जन्मापासूनि तूं, न शांत नवा. १६
- वा! मीं पितृप्रसादे दीर्घायु जर्गी महायशा समज,
अत्यद्भुत पितृभजनीं गुण, आलें सिंहपण शशास मज. १७
- होतों मेरुवरनगीं बहु दुष्कर तप करीत मीं सुचिरें,
तेथें विमान आलें, सर्वविमानापरीस जें रुचिर. १८
- त्यांत पुरुष अत्यद्भुत मीं अंगुष्ठप्रमाण वा! पाहें,
शमवी शुचिरुचिनिधिचें दर्शन तत्काल सर्वतापा हें. १९
- म्यां साक्षान्नारायण मानुनि, वंदूनि, पूजिला भावें;
सांगे पुसतां, 'आपण योगींद्र सनत्कुमार या नावें. २०
- तपलासि मज पहाया, मीं आलों तुज म्हणोनि भेटाया,
वत्सा! जाणसि कैसा स्वमनोरथसिंधुच्या न बेटा या? २१
- सुतप न घडलें, तरि च न ओळखिलें त्वां मला; असो, माग,
झालों प्रसन्न, वर घे; स्वमनोरथसिंधुच्या तंटा लाग.' २२
- पुसिलें हें चि तया म्या; सांगे अत्यादरें कुमार मला,
हा त्या सुकथा पावुनि, शिव जेंवि सुरापगा उमा, रंमला. २३

१. तपशिलवार. २. चिरंजीवापैकीं एक. ३. ज्ञानरूपी सूर्याचें ठिकाण, राहण्याची जागा. ४. दीर्घ काळ. ५. पवित्रपणा व तेज यांच्या सांख्याचें. ६. या (मला सनत्कुमाराला) स्वमनो० (तुझ्या इच्छारूपी सिंधूंतोल) बेटा (आश्रयस्थानाला) कैसा न जाणसि?—मनोरथसमुद्रांत अनेक दिवस गटकळ्या खाणाऱ्या तुला त्यांतून सोडविणाऱ्या मला तूं ओळखत कसा नाहींस? ७. कडेला ये; मनोरथ पूर्ण झाल्यानें आतां चिंता सोड. ८. पितृतत्त्व. ९. जेंवि (जसा) सुरापगा (गंगेला) व उमा (पार्वतीला) पावुनि (मिळविल्यानें) शिव रमला (आनंद पावला) त्याप्रमाणें.

मुनि मज ऐसे सांगे, विधि निजभजनार्थ कारि सुरस्रजन;
 ते न तयाचें, सेवुनि विषय, सदा करिति आपुलें भजन. २४
 त्या अन्यायें झाला देवांवारि आत्मयोनिचा कोप,
 तेणें होय तयांच्या ज्ञानाचा एकदा चि वा ! लोप. २५
 ज्ञानार्थ सुर प्रार्थिति, नमुनि, निवेदुनि मनोव्यथा विधितें;
 त्यांतें म्हणे प्रभु, 'करा, जा, प्रायश्चित्त जें, यथाविधि तें. २६
 केलां व्यभिचार तुम्हीं, या प्रायश्चित्त पुत्र कथितील,
 त्यांचे उपदेशमहावज्र दुरितपर्वतांसि मथितील.' २७
 प्रायश्चित्त पुसति सुर पुत्रांस स्वगुरुला जसे छात्र;
 ते, कथुनि, 'पुत्र हो !' त्यां म्हणति, म्हणुनि जाहले व्यथापात्र.
 स्वतनयकृतापमान प्रभुला सुर कथिति, करुनियां प्रणती;
 कीं, "पुत्र आमुचे जे, ते आम्हां 'पुत्र हो !' असें म्हणती." २९
 द्रुहिण म्हणे, "युक्त तुम्हां 'पुत्र' म्हणति, ते वर्ये जरि लहान,
 कीं ज्ञानद तात चि, या धर्मा जाणेल तो करिल 'हीं !' न. ३०
 जन्मप्रद पितर तुम्हीं त्यांचे, हें स्पष्ट काय सांगावें?
 ज्ञानप्रद ते तुमचे पितर, तयां नमुनि, मग न कां गावें ?" ३१
 विधिवचनें पुत्रांतें सुर म्हणती, 'आमुचे तुम्हीं पितर,
 पूजूं तुम्हांसि आम्हीं, पूजितिल नरादि सर्व ही इतर.' ३२
 गणसप्तक पितरांचें, मूर्त चतुष्टय तयांत या नावें,

१. सुर (देवांची) स्रजन (उत्पत्ति). २. तयाचें (ब्रह्मदेवाचें) भजन न करितां
 विषयासक्त होऊन नित्य स्वतःचें भजन करिति (एषआराममग्न झाले). ३. स्वयंभु
 ब्रह्मदेवाचा. ४. एकदम. ५. नष्टज्ञानप्राप्तिकरितां. ६. तुम्हीं केलेल्या व्यभि-
 चाराच्या (गीति २४ उत्तरार्धांत वणिलेल्या पापाच्या) क्षालनार्थ तुमच्या
 उद्धाराचें कर्तव्य ज्यांवर पडतें असे तुमचे पुत्र तुम्हांस प्रायश्चित्त सांगतील.
 ७. सुरांस. ८. कष्टी. ९. ब्रह्मदेव. १०. हाय हाय; शोक. ११. या सप्तांपैकी पहिले
 चार मूर्तस्वरूप व बाकीचे अमूर्तस्वरूप.

- सोमप, सुकाल, सुस्वध, आंगिरस, असें तयांसि वानावें. ३३
 वैराज आणि अग्निष्वात्त तथा बर्हिषद् असे तीन,
 पितृगण अमूर्त हे, यां पावे पूजूनि देवपण दीन. ३४
 वैराज्यांची मानसकन्या मेना हिमाद्रिची भार्या,
 मैनाकातें प्रसवे तो ही कौंचाभिधा नगा आर्या. ३५
 कन्या तिची अपर्णा पहिली, दुसरी हि एकपर्णा हो !
 वा ! एकपाटला; यश यांचें पापघ्न अतिथिकर्णा हो. ३६
 नाम अपर्णा पडलें कीं तप करितां न पर्ण ही खावें,
 स्नेहें 'उं मां' म्हणे जें माता, झाली 'उमा' चि ती नावें. ३७
 ती होय एकपर्णा, खाय तर्पी एक पर्ण जी देवी;
 ती एकपाटला, हो ! एक चि जी पाटलाकुसुम सेवी. ३८
 होय महादेवातें, उग्र तप करुनि, उमा सती वरिती;
 तैसी च एकपर्णा देहार्पण असितदेवला करि ती. ३९
 नियमा जपली, तपली हिमगिरिची एकपाटला वाळा,
 घाली योगाचार्या जैगीषव्यास आदरें माळा. ४०
 अग्निष्वात्तांची ती अच्छोदानाम मानसी कन्या,
 ती जनकातें नेणें, 'तात' म्हणे उपरिचरनृपा अन्या. ४१
 त्या दोषें स्वर्गाहुनि पडतां, पितरांसि आपुल्या पाहे,
 'रक्षा' म्हणे; तिस म्हणति 'कन्ये ! तुज कर्म भोगणें आहे. ४२
 होसील उपरिचरवसुकन्या तूं मीनयोनिजा, तनये !
 मुनिवीर्यें सुत होइल; फिरवाया भाविकर्मपात न ये. ४३

१. मनःसंकल्पानें उत्पन्न केलेली. २. उ (अगे!) मा (नको-आतां अधिक तप करूं नको) असें मातेनें म्हटल्यावरून 'उमा' हें नांव तिला मिळालें. ३. पाटलावेलीचें पुष्प. ४. प्रारब्धकर्म; पूर्वजन्मीं केलेल्या पापपुण्याप्रमाणें चालूं जन्मीं उपभोग. ५. मत्स्याच्या वंशातील. [मत्स्यगंधा नांवानें]. ६. पराशर-ऋषीच्या वीर्यापासून सुत व्यास. ७. भाविकर्मपात फिरवाया न ये=विधिलिखित फिरविण्याचें सामर्थ्य कोणास हि नाही.

त्यावरि शांतनुभूपापासुनि हि प्रसवसील सुतयुगला;
 फळ भोगविल्यावांचुनि कैसा गे ! दोष राहतो उगला ? ४४
 इतुकें घडल्यावरि निजलोकांतें पावसील, ' यापरि ते
 वदले, ज्यांच्या भजनें होती जन पुण्यपूर्ण पापरिते. ४५
 बर्हिषदांची कन्या ती नामेंकरुनि पीवरी, तीतें
 श्रीशुक वरील, तरतिल त्याच्या गावूनि जीव रीतीतें. ४६
 होणार कृष्ण, गौर, प्रभु, शंभु, असे तनूज कवि च्यार
 शुकमुनिस, सुता कृत्वी, स्वर्गी न जिला रुचेल अविचार. ४७
 ती अणुहाची महिषी, होईल ब्रह्मदत्त सुत तीस,
 तर्कीर्ति म्हणेल, ' सुधे ! वेड्ये ! गर्वें कशास उततीस ? ' ४८
 योगिसुता, योगवती, योगिवधू, सुमति, योगिजननी ती
 कृत्वी; जीची गातिल सप्रेम समस्त साधुजन नीती. ४९
 पितर सुकाळ, त्यांची गोनास्त्री मानसी सुता वा ! गा !
 ती हि शुकाची पत्नी दुसरी, हें जाण तूं महाभागा ! ५०
 आंगिरसांची कन्या, नाम यशोदा तिचें, दिली पतिला,
 जो विश्वसहा त्याला, झाला सुत राजवर दिलीप तिला. ५१
 सुस्वधनाम पितर जे, त्यांची ही मानसी सुता विरजा,
 त्या नहुषाची पत्नी, देवर्षीचें भयें लवे शिर ज्या. ५२

१. विचित्रवीर्य व चित्रांगद या पुत्रद्वयाला. २. दोष (पापकर्म) फळ भोग-
 विल्यावांचून उगला (स्वस्थ) वसावयाचा नाही. ३. पुण्यानें भरलेले व पापानें रहित
 असे. ४. वास्तविक पहातां श्रीशुक हा बाळब्रह्मचारी, तेव्हां हें संभवत नाही; परंतु
 भागवतांत ९ व्या स्कंधीं असें सांगितलें आहे कीं, शुकानें आपल्या पित्यास पुत्रविरह
 न व्हावा, म्हणून वनांत जातांना छायापुत्र निर्माण केला व ही संतति त्याच्या-
 पासून च झाली आहे—निर्णय०. ५. प्राणिमात्र. ६. उत्तम वर्तनाला. ७. राणी.
 ८. " अगे खुळे सुधे ! तूं गर्वानें उगी च ताठूं नकोस," असें कृत्वीची कीर्ति
 सुधेला (अमृताला) म्हणेल=कृत्वीकीर्ति सुधाकीर्तीपेक्षां उज्वल होय. ९. प्रसिद्ध
 अशा. १०. ज्या (नहुषास) भयानें देवर्षीचें (सप्तर्षीचें) शिर (मस्तक) लवे
 (वांके). यानें सप्तर्षीना आपल्या वाहनास लाविलें होतें.

- सोमपनाम पितर जे तत्कन्या होय नर्मदा सार्ची,
पुरुकुत्साची भार्या, देणारी जित्य शर्म दासांची. ५३
- अद्भुत योगपरिच्युतसप्तभरद्वाजपुत्रसिद्धिकथा,
ती हि कुमरप्रभुच्या वदने आली मदीयकर्णपथा. ५४
- मज दिव्यदृष्टि देउनि मुनि झाला गुप्त, त्या सुधावर्षे
ग्लानि न आली, गेलीं अष्टादश दिवस[स]म बुधा ! वर्षे." ५५
- भीष्म म्हणे, 'वद सदया ! ती हि भरद्वाजसुतकथा पिहित्ता;
यद्यपि रहस्य, सांगुनि करिति नताच्या सुधी तथापि हिता.'
श्रीमार्कंडेय म्हणे, 'योगापासूनि पावले पात
पुत्र भरद्वाजाचे, ते कौशिकपुत्र जाहले सात. ५७
- त्यामध्ये सप्तम जो समर्वती, ब्रह्मदत्त तो राजा,
कांपिल्यपुरीं नांदे, पुत्र अणुहनृपतिचा, सखा माजा.' ५८
- भीष्म म्हणे, "धर्मा ! या पुरुकुळीं ब्रह्मदत्त तो, माजा
आजा प्रतीप होता ज्या काळीं, तेथवांचि हा राजा. ५९
- नामै वैभ्राज नृपति अणुहपिता ब्रह्मदत्तसुत झाला,
'विष्वक्सेन' असे त्या राज्याने नाम ठेविले त्याला. ६०
- बुध म्हणति पूजनीयां जीते, ती पक्षिणी दुज्या बाळीं
कोपोनि सर्वसेना अंध करि, युधिष्ठिरा ! धरापाळा ! ६१
- त्या ब्रह्मदत्तवंशीं भल्लाटाचा कुबुद्धि सुत राया !
त्या उग्रायुध मारी, ज्याते शकले न शत्रु उतराया. ६२

१. कल्याण. २. भक्ताला. [पंतानीं येथे चतुर्थीच्या ऐवजीं षष्ठी योजिली आहे. हें संस्कृत पद्धतीचें अनुकरण आहे]. ३. योगभ्रष्ट अशा सात भरद्वाजपुत्रांस सिद्धि प्राप्त झाली ती कथा. ४. सनत्कुमाराच्या. ५. माझ्या कानावर, ऐकण्यांत. ६. त्या ज्ञानरूपी अमृताच्या वर्षावानें मला ग्लानि न येता [त्यांच्याजवळ अध्ययनांत गेलेलीं] तीं अठरा वर्षे मला अठरा दिवसांसारखीं वाटलीं—मला कधी हि थकवा—कंटाळा वाटला नाही. ७. गुप्ता—पंत. गूढ. ८. सर्वत्र सारखा वागणारा. ९. सन्मान देण्यास योग्य. १०. दुसऱ्या सर्वसेन नामक मुलास. ११. पराभव करण्यास.

उग्रायुध हा पौरव, अजमीढकुळांत जन्मला भारी,
नीपा पांचालेशा जो पृषतपिता महारणीं मारी. ६३
मजसीं गाठि न, तौवरि विधिची होती च पांठ वीरा या;
दूतमुखें खळ सांगुनि तातोपरमीं च पाठवी, राया! ६४
कीं, 'एक रत्नभोक्ता मीं च, तुझी मायें कामिनीरत्न
प्रेषीं शीघ्र मजकडे; वांचाया अन्य तुज नसे यत्न.' ६५
त्या संदेशें आला अत्यंत, लसा कधीं न, राग मला;
मानधना घात यशोनाशीं, न च निजवधीं, नरा गमला. ६६
बळ सिद्ध करवितां, मज वदले द्विज सचिव, 'बा! दशाह रहा;
अरि अति दारुण, शोकाशौच्याचा काळ ही दशाहर हा.' ६७
म्यां तातपारलौकिक करुनि, मग रणांत मारिला अरि तो.
परितोष परा देतो खळ, आपण चि स्वघात बा! करितो. ६८
उग्रायुध मेल्यावरि कांपिल्यपुरांत पृषत ये, राहे;
मिळती पितृप्रसादें विजयश्री, कीर्ति; बा! न येरा हे." ६९
धर्म पुसे, 'कोप असा कां आला त्या विचित्र चंटकेला!

१. विधिची (सुदैवाची) पाठ (आश्रय). २. दुष्ट उग्रायुध. ३. तात (वापाच्या) उपरमीं (मरणीं), बाप मरतां च. ४. माय (सत्यवती) कामिनीरत्न (अत्युत्तम स्त्री). ५. अब्रूदार मनुष्याला. ६. मी सैन्याची तयारी करूं लागलों तेव्हां गुरु आदिकरून ब्राह्मण व मंत्री मला म्हणाले, "बाबा! दहा दिवस थांब." [पितृ-मरणाचें दहा दिवस सुतक होतें म्हणून]. ७. अरि अति दारुण [आहे]. [शिवाय] हा काळ ही (दहा दिवस) शोक [व] अशौच्याचा (सुतकाचा) [असल्यानें तो] दशाहर (चांगली स्थिति हरण करणारा) [आहे]; म्ह० तूं दुःखानें होरपळला आहेस, शिवाय तुला अशौच आहे; अशा वेळीं तसल्या उग्र शत्रूशीं युद्ध करण्यासारखी तुझ्या मनाची स्थिति हि नाही. म्हणून, हे दहा दिवस जाऊं देत, मग युद्ध कर. ८. बापाची उत्तरक्रिया. ९. आपल्या घातानें आपल्या शत्रूंंस आनंदवितो. १०. ६१०या गीतींतोळ 'पक्षिणी' (चिमणी) तिला.

- अंधत्वे नृपपुत्र व्यर्थ, विषे जैवि दुग्धघट, केला.' ७०
- भीष्म म्हणे, " ऐक नृपा !; संवाद सुखें सदा करायाची ती पक्षिणी प्रियसखी होती त्या ब्रह्मदत्तरायाची. ७१
- केला अंध नृपतनय, कारण कथितो नृपा ! तुला याचें, त्या नृपगृहांत होतें स्थान पिल्याचें तिच्या कुलायाचें. ७२
- निजेनृपपुत्रार्थ फळद्वय अमृतस्वादु नित्य ती आणी, नानादेशादिकथा सांगे, बोले मनोहरा वाणी. ७३
- न गंमे नृपा पळ, दिसा गेली ती पक्षिणी जरि चराया. सांजे घेउनि भेटे, बोले, सुख होय त्या तरि च राया. ७४
- धात्री खेळवि नित्यापरि तो खगवाळ मृदुशरीर गडी; नृपपुत्र एकदा त्या दृढ मुष्टीनें बळें धरी, रगडी. ७५
- सोडवितां सोडीना, कर्मविपाका न वाळ तो भ्याला. ज्ञाते केवळ शिशुला किंवा 'दृढमुष्टि' म्हणति लोभ्याला. ७६
- राजा धावुनि येवुनि 'दे' त्या वक्षस्थळीं पद पिल्याला; मृत जाणुनि सर्वांगीं शोकातें, ज्ञानवान्, तदपि ल्याला. ७७
- साश्रु सखीसुतघातें धात्रीतें शोकतप्ततनु गांजी, कीं ती च आपणाला, अन्यायें प्राप्ति होय अनुगां जी. ७८
- तां चि फळद्वय घेउनि आली राजर्षिची अनव्याली, सुत मृत पाहुनि खवळे, घांतीं योजी जसें मन व्याली. ७९
- शोकें रडली, पडली; किति वर्णावा महाविलाप तिचा ? नेत्रें फोडुनि करी अंध स्वसुतघ्न सुत इलापतिचा. ८०

१. घरट्याचें. २. आपल्या व राजाच्या पुत्रांसाठीं. ३. अमृतासारखें गोड. ४. चैन पडत नसे. ५. प्रारब्धकर्माच्या परिणामास. ६. घट्ट धरितो मूठ जो तो. ७. वक्षःस्थळीं (हृदयाशीं) पद (स्थान) दे=उराशीं धरिता ज्ञाला. ८. आपल्या परिवाराची जी गति ती च आपली असें समजून. ९. अनव्य (नवी नव्हे ती-जुनी) आलि (मैत्रीण). १०. व्याली (नागीण) जसें मन घातीं (सूड उगविण्याच्या कार्मीं) योजी (लावी) तसें. ११. आपल्या मुलास ठार मारणारा. १२. इला (पृथ्वी) पति (राजा).

भूपासि म्हणे, 'रे ! श्रितविश्वस्तारक्षणें पतन नरकीं;
 नेणसि भूतदयेनें विधिलोकीं जोडिती वतन नर कीं?' ८१
 विप्रिय करुनि जावूं लागे, तौ ब्रह्मदत्त सुखगीतें
 विनवी, तें परिसावें, ज्याच्या होतें अनंत सुख गीतें. ८२
 'सखि ! अखिलखिन्नताहरसुगुणे ! मधुवाणि ! पूजनीये ! तें
 सख्य त्यजुनि न जावें, जें कामा स्वर्गभूजनीं येतें. ८३
 त्यजिला म्यां सत्य, तुवां त्यागावा खेद; जाहलें नीट,
 सखि ! बहुतां दिवसांचें प्रेम, त्याचा धरूं नको वीट. ८४
 वस निजगृहीं; वदत जा शब्द सुधामिश्र; मीं न कोपरत;
 तूं आपणा करूं मजला हि सुधामीं श्रमी नको; परत.' ८५
 ऐकुनि भूपवचन हें, गंगनगता ती म्हणे, 'अगा राया !
 झालें विप्रिय, यास्तव जात्यें सोडुनि मीं अगारा या. ८६
 अप्रियकारिजनाचा अणुमात्र धरूं नये चि विश्वास,
 तुंज म्यां, त्वां मज, पाहुनि सोडावे दीर्घ उष्ण निश्वास. ८७
 जेथें विरोध तेथें न वसावें, त्यजुनि नीतिची पदवी,
 ऐसें त्या चटकेला तद्दृढदयस्थ प्रभु स्वयें वदवी. ८८
 तेथुनि गेली च खगी, देउनि मित्रात्मजासि अंधपण;
 त्यांचें सख्य निरुपम चि होतें; सरला ऋणानुबंध पण.' ८९

१. श्रित (आश्रयास असलेला) विश्वस्त (विश्वास ठेवून स्वस्थ बसलेला)
 अरक्षणें (अशाचें संरक्षण न केल्यानें). २. नर (लोक) भूतदयेनें (प्राणिमात्रांवर
 दया करून) विधिलोकीं (ब्रह्मलोकांत) वतन (कायनची जागा—मिरासदारी)
 जोडिती (संपादन करितात) [हें] नेणसि कीं ? (जाणत नाहींस काय ?). ३.
 अनिष्ट. ४. [त्या] चांगल्या चिमणीला. ५. अखिल खिन्नता नाहींशी करणारे
 आहेत सुगुण जिचे अशी तू. ६. स्वर्ग व भू (पृथ्वी)—येथील लोकांत. ७. नीट
 जाहलें=जशास तसें झालें असल्यानें आतां उभयतानीं हि झाल्या गोष्टी विसराव्यात
 हें वरें. ८. गोड. ९. रागावलेला. १०. आकाशांत उडालेली. ११. आपण एक-
 मेकांकडे पाहून पश्चात्तापयुक्त किंवा क्रोधयुक्त दीर्घश्वास सोडावे; यापलीकडे उभय-
 तांचा कोणत्या हि प्रकारचा निकट संबंध आतां होणें नाहीं. १२. मार्ग, रस्ता.

अध्याय तिसरा.

- गांगेय म्हणे, “श्राद्धीं आहे सर्व प्रतिष्ठित स्पष्ट;
श्राद्धें धर्म, श्राद्धें ज्ञान, श्राद्धें निवारती कष्ट. १
- बा ! श्राद्ध, धर्मपीडे करुनि हि, करितां, जया फळा पात्र
झाले द्विज, तें घे; दे मज जें अवधान काय हें मात्र. २
- ते वाग्दुष्ट, क्रोधन, हिंस्र, पिशुन, कवि, तथा खसृम सावा,
सप्तम पितृवर्ती, हे कौशिकसुत, ज्यांत दुर्गुण नसावा. ३
- पहिल्या जन्मीं योगभ्रष्ट भरद्वाजपुत्र हे धर्मा !
मग कौशिकसुत झाले, शर्म कसे पावतील ते शर्मा? ४
- गार्ग्यगुरुगृहीं होते. गुरु सांगे त्यांसि धेनु रक्षाया,
ते झाले श्रुधित, म्हणति, ‘मारावी हे यथेष्ट भक्षाया.’ ५
- दोघे कविखसृम म्हणति, ‘करितां हें कर्म मूढ हो ! काय ?
हाय ! स्वगुरूची हे माता कीं रे ! वधूं नये गाय.’ ६
- वाग्दुष्टादिक चौघे जेव्हां आटोपती न दोघांस,
तो घांस, व्याघ्र चि ते कीं सिकताभस्मसेतु ओघांस. ७

१. सांठलेले. २. अधमं आचरून हि ३. जें काय (जें कांहीं) अवधान (लक्ष्य)
मात्र (तेवढें मात्र) मज दे=फक्त मी जें सांगत आहे तिकडे मात्र तुजें सर्व लक्ष्य
असूं दे. ४. कांहीं नांवांचे अर्थः—पिशुन=चहाडखोर; कवि=परलोकभय मानणारा;
खसृम=आकाशांत गमन करण्याची वृत्ति आहे ज्याची असा, म्ह० उन्नत विचा-
राचा; पितृवर्ती=पितरांस पूज्य मानणारा. ५. वास्तविक पहातां त्यांच्यांत दुर्गुण
नसणें हें स्वाभाविक होतें, परंतु इ०. ६. शापलेले. ७. वाग्दुष्टादि चौघे. ८. ते
(कवि व खसृम) ओघांस (चौघांच्या दुष्ट प्रवृत्तीस) वाळू व भस्म (राख)
यांचे बांध झाले; पाण्याच्या ओघास जसा वाळूचा व राखेचा ढोंग अडथळा करूं
शकत नाहीं, तसा त्या चौघांच्या गोवध करण्याच्या दुष्ट इच्छेस त्या दोघांची
हरकत निरुपयोगी झाली.

पितृवर्ती त्यांसि म्हणे, 'जरि मति गुरुगोवधें चि हरिखावी;
 पितरांच्या उद्देशें मारुनि हे, श्राद्ध करुनि, तरि खावी. ८
 हें करितां गाईला धर्म; तुम्हां हि न अधर्म बाधेल;
 संकल्प करा, प्रोक्षा, 'श्राद्ध' म्हणा, यांत इष्ट साधेल.' ९
 त्या पितृवर्तिमतानें तैसें चि करुनि कर्म, ते नमुनी,
 'ध्या वत्स, गाय वधिली शौर्दूलें,' कथिति गुरुसि हें श्रमुनी. १०
 वंचन, मिथ्या भाषण केलें; गुरुला खरें चि तें वाटे;
 सप्त व्याध दर्शाणीं झाले बे, आयुं जेधवां आंटे. ११
 त्या तैशा हि श्राद्धें जातिस्मर सप्त बंधु कवि झाले,
 बापा ! पितृप्रसादें त्या व्याधपर्णीं हि बोधें न विझाले. १२
 लोभानृतवर्जित, निजधर्मनिरत, ते स्वमातृपितृभक्त,
 जें प्राणधारणोचित, तितुकें चि करिति विचारशमसक्त. १३
 जननीजनकोपरमीं ते व्याध त्यजुनियां स्वचापातें,
 देह अनशनें त्यागुनि, झाले मृग; परिस नवल बापा ! तें. १४
 ते सप्त हि जातिस्मर कालंजरपर्वतीं नृपा ! तपले,
 जळपानवर्जनव्रत धरुनि, हरिण रात्रिदिन तेंया जपले. १५
 असति उमटलीं मृगपदचिन्हें कालंजराचिया खडकीं,
 तपुनि त्यजिति शरीरें, कार्य करुनि पथिकें जन जसीं मडकीं. १६
 मग सप्त जळद्वीपीं जातिस्मर चक्रवाक ते पक्षी,
 मज मुनि सांगे, त्यां विधिनंदन, जो दिव्यदृष्टिनें लक्षी. १७

१. जर गुरुच्या गाईला मारून तुमच्या मनास आनंद होणार आहे. २. पुण्य.
 ३. वाधानें. ४. दुःख झालेसं दाखवून. ५. फसवणूक. ६. दशार्णदेशांत. ७.
 जेव्हां आयुष्य संपलें तेव्हां. ८. पूर्वजन्माचें स्मरण असणारे. ९. त्यांचें ज्ञान
 नष्ट झालें नाहीं. १०. विचार व शांतपणा यांनी युक्त. ११. कांहीं न खातां.
 १२. त्या व्रताला. १३. वाटसरू लोक मडक्यांत स्वयंपाक करून काम होतां च
 तीं मडकीं जशीं टाकून देतात त्याप्रमाणें. १४. त्या (मार्कंडेयाला) विधिनंदन
 (सनत्कुमार) [सांगे].

- ते चक्रवाक नामे निस्पृह, निर्मम, तिजा हि तो क्षांत,
निर्द्वंद्व, निष्परिग्रह, निर्वृति, निर्भृत; मराळ ते शांत. १८
- मानससरोवरीं मग जातिस्मर सप्त हंस ते होती,
प्रकटे पुनरपि हृदयीं, जे पहिले ज्ञानरूप, ते ज्योति. १९
- सुमना, शुचिवाक्, शुद्ध हि, पंचम हि, च्छिद्रदर्शन हि, गावे
ऐसें, सुनेत्र सावा, सप्तम हंस स्वतंत्र यां नावे. २०
- पौरव विभ्राज नृपति सांतःपुर मानसीं सरिं राहे,
पहिला पितृवर्ती जो, तो हंसर्वां स्वतंत्र त्या पाहे. २१
- ‘आपण यापरि राजा व्हावे; उपवास करुनि, मीं श्रमलो;
पडुनि तपोव्यसनीं च व्यर्थ, विषयसुख न भोगितां, भ्रमलो. २२
- पदरीं असेल तप, तरि तेणे प्रतिबंध न घडतां, तूर्ण
व्हावा माझ्या हृदयीं संभवलां राज्यकाम हा पूर्ण.’ २३
- ‘आम्हीं हि अमात्य तुझे होवूं,’ कविखसृम म्हणति, कीं भ्रमले.
गमले चवघां हंसां भ्रष्ट तिघे दुष्ट, बहु मनीं श्रमले. २४
- ते ऐकूनियां झाला शुचिवाक् सक्रोध हंस जो दुसरा,
‘एक नृप, सचिव दोघे व्हा; सेवा थिल्लरं, त्यजुनि सुसरा.’ २५
- न वदति मराळ चवघे योगभ्रष्टां तिघांसवे, रुसले;
कीं अमृतसागराते सोडुनि, विषसागरीं बळे घुसले. २६

१. ते [चक्रवाक होते हे खरे; पण शांतवृत्तीसंबंधे पहातां] शांत मराळ (हंस)
[होते.] ‘ मराळसे शांत ’ (= हंसाप्रमाणे शांत) हा पाठ अधिक सरळ झाला असता.
— निर्णय०. २. पुरुवंशामधील. ३. अंतःपुरासह (स्त्रियांसह). ४. पूर्वजन्मींचा जो पितृ-
वर्ती व हल्लींचा हंसरूपी ‘ स्वतंत्र ’ तो त्या राजाला पहाता झाला. ५. तपाच्या
दगदगीत. ६. सत्वर. ७. उत्तन्न झालेला. ८. योगापेक्षां विषयसुख गोड वाट्टें
लागले म्हणून त्यांना भ्रम झाला. ९. चवघां (बाकीच्या चौघांस) [ते] तिघे
भ्रष्ट (योगभ्रष्ट) [आणि म्हणून] दुष्ट [पापी] गमले व त्यामुळे ते चौघे मनांत
कष्टे झाले. १०. डबकें. ११. चांगल्या सरोवरास.

प्रार्थिति चवघांसि तिघे, 'योगभ्रंश स्वघात हे कळलें,
 चळलें मन' म्हणति, 'करा करुणा, आहे तसें च कीं मळलें.'
 सर्वानुमते सुमना हंस म्हणे त्या तिघांसि 'परिसा, रे!
 करितो शापांत; तुम्हीं व्हाल तसे चि, भ्रमाल, परि सारे. २८
 व्हाल मनुष्य, रुतातें सत्वांच्या हा स्वतंत्र जाणेल.
 पुनरपि पितृप्रसादे तुमच्या हृदयांत योग बाणेल. २९
 ऐकाल तुम्हीं विप्रापासुनि निजवृत्तगर्भित श्लोक,
 शोक भ्रम नाशेल, क्षिप्र चि पावाल नित्यं जो लोक.' ३०
 ऐसें झाल्यावरि, ते हंस तपें शोषिति स्वकायातें,
 लाजे निजविषयित्वें राजा विभ्राज पाहतां यातें. ३१
 निर्वेद मनीं झाला कीं, 'खग ही योगसक्त हे धन्य!
 अन्य व्यर्थ चि जन्मुनि, मीं नर राजा हि पंडितमन्य. ३२
 मीं विषयास चि भुललों, खग ही न स्पर्शती असारा ज्या,
 हे चिंतित जाय पुरा, झाला निर्वेद हा असा राज्या. ३३
 विभ्राजपुत्र नामें अणुह, सदा सूक्ष्मधर्मरति तो कीं,
 त्यातें कृत्वी कन्या शुक दे, सर्वासि पूज्य जो लोकीं. ३४
 अणुहासि राज्य देउनि, राजा त्या मानसा सरा गेला,
 रमलें विषयीं, भ्रमलें, यास्तव जो मानसास रांगेला. ३५
 तो संकल्प करि तपीं कीं, 'हे योगी मराल धन्यतम,
 हो जनक आपणाला या सत्तांतील एक अन्यतम. ३६

१. योगभ्रष्ट होणें हे आत्मघातक आहे हे. २. मनांत आल्याप्रमाणें 'राजा' व
 'अमात्य'. ३. हा 'स्वतंत्र' सत्वांच्या (प्राणिमात्रांच्या) रुतातें (भाषेला)
 जाणेल. ४. स्वतःचा वृत्तांत ज्यांत गोंविलेला आहे असा. ५. शाश्वत. ६.
 आपल्या विषयीपणानें. ७. खेद. ८. शहाणपणाचो घमंड बाळगणारा. ९. खोड्या
 [विषयास]. १०. सूक्ष्म धर्मावर प्रेम असलेला. ११. मन विषयांत भ्रमानें
 रमते म्हणून त्याला मनाचा राग आला. १२. या सातांपैकीं कोणी हि एक.

- होईन योगिसुत तरि, योगी ही न करितां लवायास;
 कीं नलगे योगिसुता तातेतर गुरु पर्दी लवायास.' ३७
- त्या नृपतितपस्तेजें विभ्राजित होय, यामुळें दुसरें
 धरिलें 'वैभ्राज' असें नाम प्रख्यात मानसें सुसरें. ३८
- त्या चि सरिं तनु सोडुनि, झाले संकल्पित स्वगति घेते,
 जपुन, तपुन, अपुनर्भवकरयोगभ्रष्ट जे खग तिघे, ते. ३९
- हंस स्वतंत्रनामा अणुहसुत ब्रह्मदत्तनामानें
 झाला वाभ्रव्यात्मज पंचम पांचाळ भोगकामानें. ४०
- जो सावा तो झाला वत्सात्मज कंडरीक या नावें;
 यांचें चरित्र रसिकें ऐकावें, सुकविनें हि वानावें. ४१
- पांचाळ श्रोत्रियसुत ऋग्वेदी सुमति सर्वधर्मज्ञ,
 तो आचार्यत्व करी कीं श्रौतस्मार्तकर्ममर्मज्ञ. ४२
- अध्वर्यु यजुर्वेदी श्रोत्रियसुत कंडरीक तो; यांसीं
 त्या अणुहसुतनृपासीं बहु संख्य, जसें चि दुग्धंतोयांसीं. ४३
- ते ग्राम्यधर्मसुनिरत झाले, कीं कामवश तिघे हि कवी,
 धर्मार्थकामपटुता त्यांतें श्राद्धक्रिया चि ती शिकवी. ४४
- तो ब्रह्मदत्त योगी सर्व प्राण्यांचिया रुता समजे;
 गुण जोडिती तिघे ही, स्वच्छ क्षीराब्धिच्या उतासम जे. ४५
- राज्य सुतासि अणुह दे, परमपद हि आपणासि योगानें;
 प्राज्य सुख, सुकृत, सत्कविवृंदा स्वयशाचिया हि तो गानें. ४६

१. लव+आयास=थोडे सुद्धां श्रम. २. शोभिवंत. ३. त्याच सरोवरांत देह त्याग करून ते तिघे मनांत आणलेली गति (राजा व अमात्य होण्याची) घेते झाले. ४. पुनर्जन्म चुकविणाऱ्या योगापासून भ्रष्ट झालेले. ५. विषयोपभोगाच्या इच्छेनें. ६. वेदवेत्या ब्राह्मणाचा पुत्र. ७. वेदाध्यापनाचें काम. ८. यज्ञांतोळ मुख्य ब्राह्मण. ९. दुधाचें व पाण्याचें जसें संख्य असतें तद्वत्. १०. गौण प्रतीच्या [संसाराच्या] गोष्टींत निमग्न. ११. फेंसासारखे. १२. मुक्तावस्था.

त्या ब्रह्मदत्तनरवरवर्यांची देवलात्मजा आर्या
 नामें सन्नति, योगें दुर्धर्षा, ती महासती भार्या. ४७
 जे शेष हंस चवघे योगसुधासेवनें सदा धाले,
 त्या कांपिल्यपुरांत चि अधनश्रोत्रियकुळांत ते झाले. ४८
 धृतिमान्, सुमना, विद्वान्; नामें श्रोत्रिय, कुमार चवथा, रे!
 तो होय तत्वदर्शी, ज्याच्या ज्ञानापुढें न भव धारे. ४९
 योगी पहात होते संगत्यागास आपल्या सवड,
 यच्चित्ता योग तसा, जैसा, पथिकास तापल्यास वड. ५०
 हे तों अधन चि; न गणिति सुसमृद्धा जिष्णुच्या अगारा जे,
 ते हि विचारसमुदर्यां गेले चि हिमाचळा अगा ! राजे. ५१
 समैर्यां निघोनि जातां, मागति आज्ञा नमूनि तातातें,
 तो रडत म्हणे, 'सुत हो ! करितां सहसा चि सर्व घातातें. ५२
 वृद्धांचा त्याग तुम्हां उचित नव्हे, उचित होय अत्याग;
 पितृपरिपालन न करुनि जातां, न गणुनि मनांत अत्याग.' ५३
 योगी म्हणती, 'ताता ! हे अस्मत्कथित उत्तम श्लोक,
 जा, ब्रह्मदत्तनृपतिस ऐकिव; तो होय उत्तमश्लोक. ५४
 तुज सुप्रसन्न होउनि सामात्य ब्रह्मदत्त धनदानें
 सुखविल बहु, सुखवावें देवुनि निधिदानें जेवि धनदानें.' ५५
 ऐसें वदुनि महार्थ श्लोक कथिति निजमुखें तदा ज्ञाते,
 गुरुतें पूजुनि, वंदुनि, गेले घेउनि सुखें तदाज्ञा ते. ५६
 यापरि चवघे योगी, पावोनि ज्ञान, जाहले मुक्त;
 श्रीमार्कंडेयाचें कथिलें तुज हें युधिष्ठिरा ! उक्तें. ५७

१. जिचें तेज सहन होण्यास कठिण होतें अशी. २. तत्त्वज्ञान (खरें ज्ञान)
 झालें असल्यानें संसारबंधन याच्यापुढें टिकत नसे. ३. संसाराचा त्याग करण्यास.
 ४. [चांगल्या] विचारांचा चांगला उदय होतां च. ५. योग्य वेळीं. ६. मोठा
 अपराध. ७. उत्तम कीर्ति ज्याची असा. ८. कुबेराचे नऊ निधि, त्यांचें दान. ९.
 मोठा [गूढ] अर्थ आहे ज्यांत असे. १०. भाषण.

- तो ब्रह्मदत्त राजा दयितेसीं उपवर्नीं करि ऋडा;
 ती योगज्ञा सन्नति पतिविषयित्वें मनीं धरि व्रीडा. ५८
- तां कामार्त पिपीलिक विनवी पसरूनि दीनसा आस्य,
 कोपे पिपीलिका; करि जाणोनि ब्रह्मदत्त तो हास्य. ५९
- योगें मनांत समजे, जें यावें हास्यसें वदे मुंगी,
 दाटूनि करी रुसवा; स्पर्शें न जळा, न अन्न ती हुंगी. ६०
- विनवी भूप परोपरि, जोडी सामार्थ हात रुसलीला,
 बहु आपुल्या सुरांच्या दावी सुवदान्य हा तरुस लीला. ६१
- सन्नति म्हणे, 'अकस्मात् कां आलें हास्य? हेतु सांग मला.'
 कथितें अनृत गणुनि वदे, 'हा जन उपर्हास्य आजि कां गमला?
 कळतें तुज मर्त्याला योगज्ञानाविना कसें रुत तें?
 प्रत्ययं चि वांचविलमज, या हृदयीं हास्य सर्लें तसें रुततें.' ६३
- बहु विनवि, परि स्वल्प हि जळ कीं भरवावयासि अन्न तिला
 न ब्रह्मदत्त शकला, थकला पसरूनि पदर सन्नतिला. ६४
- श्रीकरिवरवरदा त्या वरदात्या शरण जाय, जायेतें
 घ्याया प्रसन्न करुनि, क्षालाया सर्व हांयें ज्या येतें. ६५
- बैसे एकाग्रमनें ध्यान धरुनि भूप सां अहोरात्रें,
 पूर्वाभ्यासें झाला निष्कंप स्थाणुसां चि तो गात्रें. ६६

१. पतीच्या विषयीपणानें त्या योग जाणणाऱ्या स्त्रीला मनांत लाज वाटे. २. हंसू येण्यासारखें जें मुंगी बोलली तें योगबलानें ती सन्नति मनांत समजली. ३. समजूत करण्यासाठी. ४. सुरांच्या तरुस (कल्पवृक्षास) हा सुवदान्य (अति उदार) [राजा] आपल्या बहु लीला दाखवी. दयितेचा कोप घालविण्याकरितां तिचे वाटतील ते मनोरथ पुरविण्यास तो तयार झाला. ५. 'प्राण्यांची भाषा मला समजते,' असें जें त्यानें तिला सांगितलें, तें त्याचें सांगणें. ६. थटा करण्यास योग्य ७. प्रतीति. ८. शल्य. ९. श्रीविष्णूस. १०. दुःख-पंत. ११. सहा दिवस व रात्री. १२. झालाच्या खोडासारखा. १३. शरीरानें.

होय प्रसन्न भगवान्, देउनि दर्शन म्हणे, 'कृपा केली,
 जां, पावसिल शिव, उद्यां करिसिल तूं सुगतिसीं नृपा! केली.' ६७
 वर देउनि वरदेश्वर अंतर्हित होय; भूप तो हर्षे.
 प्रभु चातकीं मयूरीं घनसा, भक्तीं दयामृतें वर्षे. ६८
 तो योगिपिता, राज्या सामात्या ऐकवावया श्लोक,
 पाहत होता समय, ग्रहपतिचा उदय वा! जसा कोक. ६९
 प्रातःकाळीं मज्जन सज्जनमत नृप सरोवरांत करी,
 होय प्रहृष्ट, देहीं सामात्य सुवस्त्रभूषणांसि धरी. ७०
 बैसे नृप कनकरथीं, चालति वेष्टुनि तयासि भव्यें जन,
 धरि रश्मि कंडरीक, प्रियसख पांचाळ चामूर व्यर्जन. ७१
 अति उत्सवें प्रवेशे नगरीं जां भूप उत्तमश्लोक,
 'हा संमय,' म्हणे, भेटे, आयकवी विप्र उत्तम श्लोक. ७२
 'द्विज ते झाले सप्त व्याध दशाणांत पापभोगानें,
 कालंजरीं नगीं मग मृग, तेथें त्यजुनि देह योगानें. ७३
 ते चि शरद्वीपीं त्या योगवळें चक्रवाकनाम खग,
 मानससरोवरीं बहु दुश्चर तप करुनि ते चि हंस, मग. ७४
 त्यांतील कुरुक्षेत्रीं श्रुतिपारग विप्र जाहले च्यार,
 त्यांहीं तो पथ धरिला, विषयरतजनासि दूर जो फार. ७५
 त्या सातांतील तिघे^१ विषयीं गुंतोनि राहिलां मार्गे,
 भ्रंशें विशीर्ण^२ झालां, तरि तुमचें मन कसें नव्हे जागें? ७६

१. हे राजा ! तुझें कल्याण होईल व उद्यां तूं सुगति [अशी जी सन्नति] तिच्याशीं
 क्रीडा करिशील. २. ग्रहांचा अधिपति जो सूर्य त्याचा. ३. चक्रवाक. [हा
 पक्षी सूर्योदयाची अत्यंत आतुरतेनें वाट पहात असतो, हें सुप्रसिद्ध आहे]. ४.
 चांगल्या लोकांस मान्य. ५. मोठे अर्थात् सरदार वगैरे. ६. लगाम. ७. चवरी, मोरचेल.
 ८. पंखा. ९. वेदवेत्ते. १०. तुम्ही तिघे. ११. योगभ्रष्ट झाल्यानें. १२. क्षीणपुण्य.

‘सप्त व्याधा’ ऐसे श्लोक श्रोतिय म्हणे जसा, तो हे
 कर्णी पडतां चि नृपति, पांचाळ हि, कंडरीक ही, मोहे. ७७
 त्या कंडरीकहस्तांतुनि रश्मिसह चि धृतं प्रतोदं गळे,
 पांचाळविधृतवालव्यजन हि; न जनासि तें रहस्य कळे. ७८
 योगभ्रंश स्मरतां, मोह तिघांला हि होय दोन घडी,
 पटुला हि स्वपटाची विसकटली कठिन काय हो! न घडी?
 राजा मुहूर्तमात्रें सचिवांसह सावधान जाँ होय,
 प्राकृत. बहु गडबडले, वारा घालूनि सिंचिती तोय. ८०
 सावध होउनि चिर्तीं स्मरती त्या मानसा, स्वयोगास;
 बहु निंदिति, बहु मानिति, ते सुज्ञ तिघे स्वकर्मभोगास. ८१
 चुकल्या जनासि कोणीं सांगुनि निजहितपथासि जो लावी,
 धनदें ही उपकृतिशीं त्याच्या निजसंपदा न तोलावी. ८२
 असकृत् ‘पुरे’ म्हणे तों देती त्या ब्राह्मणासि सुधन तिघे;
 देउनि संपत्ति, अधनविप्राशीतें चि, करुनि बुध नति, घे. ८३
 मग पुत्राला विधिनें अभिषेक करुनि, राज्य देऊन,
 जाय वनातें; त्या तें, सुख शीर्तासि जेंवि दे ऊन. ८४
 ती सन्नति पतिस म्हणे, ‘बुद्धि तुझी विपयसेवनें मळली,

१. हे ज्या मूळ श्लोकांतले आरंभीचे शब्द आहेत ते श्लोकः—“सप्त व्याधा दशार्णेषु
 मृगाः कालंजरे गिरौ । चक्रवाकाः शरद्वीपे हंसाः सरसि मानसे ॥ तेभिजाताः
 कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणाः वेदपारगाः । प्रस्थिता दीर्घमध्वानं यूयं किमवसीदथ ॥. ब्राह्मण
 जेवावयास वसण्यापूर्वीं सदरहू मंत्र म्हणतात—निर्णयं०. २. [हातांत] धर-
 लेला चाबूक. ३. पांचाळानें धरलेली चवरी. ४. मर्म, कारण. ५. सामान्य लोक.
 ६. [आपल्या हातून योगभ्रष्ट होण्यासारखें पूर्वजन्मीं पातक झाल्यानें] स्वकर्म-
 भोगास बहु निंदिति; [आणि स्वकर्मभोगापुढें कोणाचें कांहीं चालत नाही अत-
 एव तो सर्वबलिष्ठ आहे हें समजून त्यास] बहु मानिति. ७. बुध [आपली]
 संपत्ति देउनि व नति (नमस्कार) करुनि अधन (दरिद्री पण सच्छील)
 विप्राच्या आशीर्वादातें चि घे. ८. थंडीनें पीडलेल्यास.

रुसल्ये यास्तव चि, खरी जरि हि पिपीलिकंरुतज्ञता कळली.
 योगाभ्यासीं च धरुनि आत्मसुखप्राप्तिकाम लागावें,
 म्हणुनि तुज च्छळिलें, हें समजुनि कविनीं न कां मला गावें?"
 गाय म्हणति ती, प्रसवे ज्या देवल जनक विप्र सन्नतितें;
 गाती प्रेम होउनि साधु रसिकजन कवि प्रसन्न तितें. ८७
 ते, ब्रह्मदत्त वसुधापाळक, पांचाळ, कंडरीक, तिघे,
 तरले पितृप्रसादे, मोहांतुनि जन असां चि सर्व निघे." ८८
 श्राद्धाचा महिमा हा अत्यद्भुत भीष्म सर्व आयकवी;
 सादर नादरतमृगापरि परिसे साधु धर्मराय कवी. ८९

अध्याय चौथा.

श्रीसूर्याचा लिहिला, श्रीसोमाचा हि लिहितसें वंश;
 जेथें स्वयें प्रकटला तो प्रभु, ज्याचे झषांदि हे अंश. १
 ब्रह्मत्याचा सुत अत्रि, प्राशुनियां वायुतें जसा भोगी,
 दिव्यं त्रिसहस्राब्द स्वच्छ तप करी प्रजार्थ तो योगी. २
 त्या मुनिच्या शुचि तेजें झाला विश्वास पुत्र सोम हितें,
 तद्वीर्ये गुरुदाराकुक्ष्युद्भव बुध, बुधांसि जो महितें. ३
 होय इळेच्या पोटी पुत्र बुधाचा पुरुरवा राजा,

१. मुंगीची भापा समंजण्याची कला. २. जनक देवल विप्र ज्या सन्नतितें प्रसवे ती गाय (पूर्वी त्या सातानीं मारून खाल्लेली) म्हणति; म्ह० देवलकन्या सन्नति ती च ती पूर्वीची गाय होय. ३. जनकाची किंवा गुरुची कृपा झाल्यानें. ४. श्रीविष्णु. (कृष्णरूपानें). ५. मत्स्यकूर्म इत्यादि ज्याचे अवतार तो. ६. साप. ७. देवांचीं तीन हजार वर्षे; (देवांचें एक वर्ष=मनुष्याचीं ३६० वर्षे). ८. जगाला सुखकर असा. ९. बृहस्पतीच्या तारानामक भार्येला चंद्रापासून बुध झाला, तो पंडितांस मान्य असा होता.

- याची झाली होती विधिशार्पेंकरुनि उर्वशी भाजां. ४
 तत्सुत आयु, अमावसु, विश्वायु, तथा श्रुतायु या नावें,
 ज्यांसि दृढायु, वनायु, शतायु, म्हणुनि सत्सभेंत वानावें. ५
 शुचिशील अमावसुच्या सद्धंशीं जन्हु अतियशा झाला,
 गंगा म्हणे, 'वरावें मज राज्या !' तें न आवडे त्याला. ६
 ती तें बुडवूं पाहे सत्र, म्हणुनि तो महातपा प्याला;
 भी, ' होय सुता; जोडी जे उद्धरिते स्वहात पाप्याला. ७
 'गंगा, गंगा' म्हणतां उद्धरिती अमित जी महापापी,
 युवनाश्व 'मानुषी हो' ऐसें त्या देवसिंधुला शापी. ८
 अर्धें निजस्वरूपें युवनाश्व्याची च होय ती कन्या.
 कावेरीसिंधु वरी जन्हुनृपातें, कळों न दे धन्या. ९
 जन्हुकुळज कुशिक तपे, व्हावा सुत शक्रसम अशा भावें;
 भ्याला आपण चि सुरप, झाला तत्पुत्र गाधि या नावें. १०
 सत्यवती निजकन्या देऊनि ऋचीकभार्गवा, गाधी
 साधी पुण्ययशातें, दवडी होता मनांत जो आधी. ११

१. भार्या, बायको. २. पवित्र स्वभावाच्या अशा, सद्गर्तनी. ३. कीर्ति-
 मान. ४. गंगेच्या इच्छेप्रमाणें जन्हु राजा तिला वरीना, म्हणून ती त्याचा
 यज्ञमंडप बुडविण्याच्या खटपटीस लागली, तेव्हां राजानें तिला पिऊन टाकिलें.
 ५. गंगा भ्याली व जन्हुची मुलगी झाली; जे स्वहात (गंगेचे हात) पाप्याला
 उद्धरिते (उद्धरणारे) [ते ती त्या राजाला] जोडी (ती राजाला शरण आली).
 ६. जी (गंगा) अमित [जे] महापापी [त्याना] उद्धरिती (उद्धार करिते). ७.
 गंगेनें आपल्या च अर्ध्या अंशानें कावेरीचें रूप धारण केलें व ती जन्हुची भार्या झाली.
 ८. त्याच्या तपानें पुत्र होऊन तो इंद्रपद वळकावील या भीतीनें इंद्र आपण
 होऊन च गाधि या नावानें त्याचा पुत्र झाला. ९. ऋचीक भार्गवानें गाधिराजा-
 जवळ त्याची कन्या सत्यवती इचें पाणिग्रहण करण्याची इच्छा प्रकट केली; तेव्हां
 राजकन्या असल्या दरिद्र्यास देण्यास राजाचें मन तयार होईना; पण शापभयास्तव
 त्याला स्पष्ट 'नाहीं' हि म्हणवेना; तथापि भार्गवाच्या सामर्थ्याबद्दल त्याची खात्री
 होतां च मनांतील आधि (व्यथा, धिता) दवडी (टाकून देऊन) ती कन्या
 त्यानें भार्गवास दिली.

व्हावा पुत्र स्त्रीस, श्वश्रूस; करी ऋचीक दोन चरुं,
 कीं तो सर्व पुरविता स्वाश्रितजनकाम जैवि कल्पतरु. १२
 माता कन्येचा घे, दे त्या कन्येसि आपल्या चरुतें;
 समजे, समर्थ मुनि जो नाकींचा द्यावया न जें तें, तें. १३
 स्त्रीस मुनि म्हणे, 'झाला चरुचा व्यत्यास, उग्र सुत पाहें,
 त्वन्मातेला होइल फळ यांचें विप्र शांत, सुतपा, हें.' १४
 सत्यवती पतिस म्हणे, 'पुत्र नको उग्र, पौत्र हो, स्वामी!' .
 'पुत्र तसा पौत्र' म्हणे मुनि, 'दिधला मान तव वचा या मीं.' १५
 झाला जमदग्नि तिला, त्याला सुत परशुराम अतितेजा,
 गेले लयासि पावुनि, दुर्वृत्त असंख्य भूमिपति ते, ज्या. १६
 गाधिज विश्वामित्र ब्राह्मण झाला तपोनि धीरा ज्या,
 बहु मानिती वसिष्ठप्रमुख सकळ ही तपोनिधी राज्या. १७
 नंदन पुरुरव्याचा आयु, तथा नहुष, वृद्धशर्मा, हो !
 रंभ, रजि, अनेना; हे म्हणति कविजनासि 'पात्र शर्मा हो.' १८
 पंचशत सुत प्रसवे ख्यात असा तो महासमर्थ रजी,
 कीर्ति भुजबळें तें मेळविली त्रिभुवनीं, परास न जी. १९
 युद्ध उपस्थित होतां, सुर, असुर हि, पुसति विधिसि कीं, 'अजि तें
 जयधन मिळेल कोणा?' प्रभु सांगे, 'प्रार्थितील जे रजितें.' २०
 प्रार्थिति ते रजिला; तो त्यांसि म्हणे, 'मीं सहाय, अरि त्यांचा,
 इंद्र मला करित्यांचा सत्य शपथ करुनि, कीं न करित्यांचा.' २१
 तें श्रवण करुनि असुर 'प्रहाद चि इंद्र आमुचा' म्हणती;

१. सासूस [क्षत्रियगुणसंपन्न] व स्त्रीस [शांत, सुतपा विप्र] असे मुलगे व्हावे
 या हेतूनें. २. भाताचे वळी. ३. कल्पवृक्ष. ४. अदलावदल. ५. व्यत्यासाचें.
 ६. पौत्र हा पुत्राचा च आत्मा; तेव्हां, पुत्र काय किंवा पौत्र काय, सारखा च;
 म्हणून तुझ्या म्हणण्याप्रमाणें च कां होईना, असा ऋचीकाचा अभिप्राय-निर्णय०.
 ७. जी कीर्ति दुसन्यास न [मिळणारी ती]. ८. मला जे इंद्र करतील
 त्यांचा मी मित्र व साह्यकर्ता आणि न करतील त्यांचा मी शत्रु.

- त्या रजिला इंद्रत्वे स्वीकारिति देव, करुनियां प्रणती. २२
- दितिदनुजमृगकुळाचें मथन करायासि रजि तरशुं निघे;
वधुनि अवध्य, जय रणीं आपण, देवांसि अजित रशुनि, घे. २३
- शक्र म्हणे, 'इंद्रपण स्पष्ट तुजकडे स्वयें चि आलें कीं,
मीं लेक, वाप तूं, वा! स्नेह असों दे सदैव या लेंकीं.' २४
- निजवंचन समजे, रजिराज महाशय महायशा साहे,
'आहे यांत हि अद्भुत यश,' ऐसें तो स्वमानसीं पाहे. २५
- रजिमागे सुत रजिचे अनुभविती इंद्रपद महाबळ, 'हॉ!'
बळहा म्हणे मनीं, भी बहुत चि त्यासीं करावया कळहा. २६
- इंद्र गुरुसि बहु विनवी, स्वपदप्राप्त्यर्थं ब्रह्म पाय धरी,
तो, ज्यांत धर्म ईश्वर नाही, ऐसें कुतर्कशांस्त्र करी. २७
- त्या शास्त्रें रजिचे सुत मोहुनि केले मंहापदभ्रष्ट;
कीं लागले म्हणाया 'ईश्वर; धर्म हि, नसे;' असें स्पष्ट. २८
- यावांचुनि जिंकाया शकता देवेश न रजितनयातें,
एकवटोनि हि करिते सर्व हि सुर, असुर, नर, जितनयातें. २९
- आयुसुत अनेना जो, याच्या वंशांत पुरुष जे झाले
तच्चित्रातें ही अरि पाहुनि, हरितें ससे तसे भ्याले. ३०
- जो क्षत्रवृद्ध, याच्या वंशीं गृत्समद, शुनक हे विप्र;
धन्वंतरि हि अवतरे, यद्भजनं रोग नाशती क्षिप्र. ३१
- धन्वंतरिच्या वंशीं झाला काशीपती दिवोदास,
पावुनि ज्यास कवि निवे, तृषित जन जसा नदा शिवोदास. ३२
- वसतां स्वगृहीं निंदी, मानुनि जगदीश्वरा भणग मेना;

१. दैत्यदानवरूपी मृगकुळाचें. २. रजि हा च तरस. ३. सदा विजयी (रजि). ४. आपल्यास [इंद्रानें] फसविलें [हें तो] मनांत समजला. ५. मोठ्या दिलदार मनाचा. ६. हाय! हाय! ७. इंद्र. ८. रजिपुत्रांसीं. ९. नास्तिकमत. १०. इंद्रपदापासून भ्रष्ट. ११. वृद्धशर्मा. १२. चांगल्या पाण्याच्या [नदास]. १३. जगदीश्वर (शंकर) आपल्या घरीं (सासुरवाडीस) राहिलेला पाहून तो भणग (दारिद्री) मानुनि [पार्वतीची आई] त्याला निंदी. * रजितनयातें (?)

- प्रभुला उमा म्हणे, ' न्या मजला; माहेर हें, पण गमेना.' ३३
- ' वाराणसींत जावें,' ऐसें प्रभु आपुल्या मनीं पाहे,
परि तेथें तेजस्वी भूप दिवादास नांदतो आहे. ३४
- प्रभु योजी कार्यातें साधी ऐसी मनांत युक्ति पुरी.
सांगे स्वयें निकुंभा शून्या चि करावयासि मुक्तिपुरी. ३५
- जाय निकुंभ गणेश, स्वप्नों भेटोनि नापितासि कवी,
कार्याची युक्ति बळें, जेंवि विनविल्याविना पिता, सिकवी. ३६
- तो प्रतिमास्थान करी प्रार्थुनि मनुजेश्वरासि वारीक,
पौर वहाती पेढे, लाडू, नारळ, सद्म, खारीक. ३७
- केला जो जो, त्या त्या नवसासि गणेश देव तो पावे,
पौर म्हणति, ' हा ईश्वर; धन काय? प्राण यासि ओपावे.' ३८
- तो हि दिवोदास मनीं, यश परिसुनि, पुत्रकामना आणी;
गणपतिला पूजाया, विनवाया, नित्य पाठवी राणी. ३९
- पौरांचे पुरवाया नवस, न केली गणेश्वरें वाणी,
वाराणस्यधिपतिची केवळ अपमानिली सती राणी. ४०
- राजा कोपे, भंगी पूजास्थळ मूर्ति ही, जसा पापी;
' वाराणसी पुरी हो शून्या,' ऐसें निकुंभ तो शापी. ४१
- पौर समस्त पळाले, होवुनि उद्विग्नचित्त शापानें;
काशीच्युत नृप झाला गणनाथातिक्रमोग्रपापानें. ४२
- वाराणसींत मग जगदंबेसह विश्वनायक विराजे,
ज्याचे पूजिति, वर्णिति, चिंतिति मुक्त्यर्थ पाय कविराजे. ४३

१. बेमालूम. २. काशी. ३. गणांचा स्वामी (निकुंभ). ४. ह्या न्हाव्याचें नांव 'कुंडक' असें आहे. ५. तो वारीक (न्हावी) दिवोदासराजाचो प्रार्थना करून मूर्तीस देऊळ बांधिता झाला. ६. वाण, कमताई. ७. राणीचा मात्र नवस त्यानें पुरविला नाहीं. ८. गणनाथ (निकुंभ) त्याचा अतिक्रम (अपमान) हें च उग्र पाप त्यामुळें.

देवी म्हणे, 'नको हे, अन्यत्र चि वसतिरुचि पुरीव सवे,'
देव म्हणे, 'इतरत्र न मज पळ हि, त्यजुनि शुचि पुरी, वसवे.' ४४

अध्याय पांचवा.

नहुषांचे, ख्यात, यतिप्रमुख, कविस्तुत, सुधी, तनय सा जे,
त्यांतिल ययाति दुसरा राज्यपदीं वसुनि तो सनय साजे. १
स्त्री त्यासि देवयानी शुक्रसुता प्राप्त होय मानवती,
दुसरी वृषपर्वसुता शर्मिष्ठा, जीस साधु मानवती. २
सुत यदु, तुर्वसु, दोघे त्या शुक्रस्नेहसिंधुसुसरीचे,
द्रुह्यु, अनु, पूरु, नामक पुत्र तिघे सहुणाढ्य दुसरीचे. ३
दिव्य रथ दिला होता सख्यार्थ ययातिकारणें हरिनें,
ज्याच्या चक्रनिनादश्रवणें व्हावें भयार्तधी अरिनें. ४
त्या विजयदरथरत्नीं वैसोनि ययातिकुलज अर्थत
समरीं करीत आले ख्यात जरासंधभूपपर्यंत. ५
वधुनि जरासंधातें, भीमै रथरत्न तें दिलें कृष्णा,
ज्याच्या कीर्तिसुधेनें पीतां निःशेष शमविली तृष्णा. ६
यदुसि ययाति म्हणे, 'दे निजयौवन, हे जरा मम यदो! घे;
सेवूनि विषय, देईन; संरक्षूं बोलिला समय 'दोघे.' ७

१. ही ओसाड नगरी. २. राहण्याची आवड. ३. तावडतोव. 'स्वयमेव' या संस्कृताचें अपभ्रष्ट रूप-निर्णय०. ४. अभिमानी. ५. दैत्यगुरु शुक्राच्या स्नेहरूपी समुद्रांतल्या सुसरीचे (देवयानीचे). ६. इंद्रानें. ७. चाकाचा आवाज ऐकिल्यानें. ८. भयानें गांगरून गेली बुद्धि ज्यांची. ९. शत्रूंचा नाश. १०. यौवन परत देईन. ११. उभयतां मिळून ठरलेली शपथ पाळूं; माझे मनोरथ तूं पुरीव व मी हि काम होतां च तुजें तारुण्य तुला परत देण्याचें वचन देतों.

गुरुसि यदु म्हणे, 'आहे नित्य अतिथ्यर्थसाधनीं सक्त;
 नलगे जरा; इणें जो वरिला जन, तो न सक्रियाशक्त.' ८
 स्वाज्ञाभंगें पावे बहु तेजस्वी ययाति तो ताप,
 यदुला 'अराजपदभाक् तव संतति हो,' असा चि दे शाप. ९
 प्रिय न करिती च, घेउनि तुर्वसुमुख पुत्र ते जरा, याचें;
 शापी त्यांस हि; कैसें लंघन साहेल तेज रायाचें? १०
 पूरु जरा घे, भोगी नृप बहु मानूनि रुचिर विषयांतें,
 परि तृप्त नव्हे, तापे; जाणे, सेवूनि सुचिर, विष यांतें. ११
 बहु विषयसेवन जसें, स्रोत तसें मानवा न वाहवितें;
 न शमे स्मर विषयातें पावोनि, शिखी नवा नवा हवितें. १२
 जें पृथ्वीवरि धान्यस्वर्णमणिपशुस्त्रिया असें कांहीं,
 तें सर्व हि एकाच्या तृप्तिस पर्याप्तं सर्वथा नाहीं. १३
 जेव्हां कर्म, वचन, चित्त, भूतीं न पापभाव करी;
 तेव्हां चि निश्चयानें शुद्धब्रह्मात्मतेसि जीव वरी. १४
 अन्यापासुनि भी ना, यापासुनि भी न जेधवां अन्य,
 द्वेष न करी, न इच्छी, तेव्हां चि ब्रह्म होतसे धन्य. १५
 जी दुस्त्यजा कुमतिहीं, जीर्णाची ही न जी जिरे लेश,
 जो प्राणांतिक गदं, ती तृष्णा त्यजित्यासि सर्व सुख देश. १६
 जीर्णाचे केश जिरंति, जीर्णाचे जिरंति सर्व ही दंत,

१. याचकांच्या इच्छा पुरविण्याच्या कामीं. २. अंगीकृत व्रत चालविण्यास समर्थ.
 ३. राज्यपद न भोगणारो. ४. तुर्वसु आदिकरून तिघे (पूरुशिवाय वाकांचे). ५. अवज्ञा.
 ६. जलप्रवाहांत सांपडलेला मनुष्य सुद्धां विषयोपभोगाच्या प्रवाहांत सांपड-
 लेल्या माणसासारखा वहातीस लागत नाही. नवीन नवीन आहुती टाकल्यानें
 अग्नि जसा शांत न होतां उलटा प्रदीप्त होतो, त्याप्रमाणें च विषयोपभोगानें
 कामेच्छा तृप्त न होतां तीं अधिकाधिक प्रबल च होत जाते. ७. पुरेसे. ८. प्राणि
 शुद्ध होत जातो, परब्रह्मस्वरूपास पावतो. ९. [व] जी जीर्णाची हि (वृद्धजनांची
 सुद्धां) लेश न जिर (अणुमात्र कमी होत नाही). [तसें च] जो (जी तृष्णा)
 प्राणांतिक गद (रोग) [होय]. १०. केस गळतात व दांत पडतात.

- परि जीर्णाच्या जीवितधनवांच्छा ज्या तयां नसे अंत. १७
 कामसुख असे लोकीं, दिव्य महत् सुख हि, जें असे भोग्य,
 तृष्णानाशसुखाच्या सोळाव्या हि न कळेसि तें योग्य. १८
 यापरि ययाति राजा विषय त्यागूनि गाय या गाथां,
 सँस्त्रीक तपोनि सुगति पावे; मुनिवृंद डोलवी माथा. १९
 राजर्षिसत्तमाहीं याच्या यदुमुख्य पंच तनयांहीं,
 जेंवि तपनकिरणाहीं, व्यापिलि सर्वा हि भूमि सनयोंहीं. २०
 पूरुतनय प्रवीर क्षितिपति, याचा मनस्यु सुत राजा,
 त्याचा अभयद् वदला स्वजना, 'सद्गति तुम्हांसि सुतरां, जा.'
 अभयदपुत्र सुधन्वा, तत्तनय सुबाहु नाम भूपाल,
 तत्सुत रौद्राश्वनृपति, जो शत्रूंचा नृमूर्तिमान् काल. २२
 त्यासि सुत दशार्ण्युप्रमुख दश यशस्विवर्य, दश कन्या
 भद्राप्रमुखा दिधल्या एका विप्रा प्रभाकरा धन्या. २३
 राहुप्रहारमूर्च्छित रवि पावे पतन, होय विप्रभ, यां
 नें पडों दे हा; देहा दे द्युति तत्क्षण, हरूनि विप्र भयां. २४
 विप्रा प्रभाकराच्या अतिरमणीया प्रभादि दश ज्या, या
 स्वस्त्यात्रेयाख्य ऋषि प्रसद्युनि पावति विशुद्ध यश जाया. २५
 कक्षेयुचा सभानर, तत्सुत कालानलाख्य वरतेजा;
 त्याचा सृंजयनामक, कर देती, जे नरेंद्र पर, ते ज्या. २६
 याचा पुरंजय तनुज, जनमेजय तत्तनूज वा राया!
 यासि महाशाल, तया महामना क्षम निजांसि ताराया. २७

१. स्वर्गीय. २. तृष्णा टाकिल्यानं होणाऱ्या सुखाच्या सोळाव्या कळेसि (हिश्यासीं) न तें योग्य (तें तोढीचें-वरोवरीचें नव्हे). ३. वेदांत नसलेली अशी धर्मविषयक किंवा परमार्थपर कविता-निर्णय. ४. स्त्रियांसह. ५. नीतिमान् अशा [तनयांहीं]. ६. सुलभ. ७. मनुष्यदेहधारी यम. ८. निस्तेज. ९. या (रविला). १०. हा (प्रभाकर) पडों न दे; विप्र भया हरूनि तत्क्षण देहा (रविच्या देहाला) द्युति दे. ११. श्रेष्ठ पराक्रमी.

पुत्र ज्येष्ठ उशीनर याचा, दुसरा तितिश्रु जाणावा, सुत शिवि उशीनराचा, कविनीं जो कीर्तनांत आणावा.	२८
झाला तितिश्रुपासुनि पुत्र उषद्रथ, नृपाल तो भारी, त्या फेन पुत्र, त्याला सुतपा, जो शत्रुदारशोभारी.	२९
सुतप्याचा पुत्र वळि, प्रभु झाला जो प्रसिद्ध सुतलेश, त्या दीर्घतमा मुनि दे, जे साधुगुणें उणे न सुत लेश.	३०
पांच सुदेषणाकुक्षिज वळिचे, त्यांमाजि पुत्र जो अंग, त्याचा दधिवाहन सुत, दिविरथ या, ज्या रणीं नसे भंग.	३१
याचा धर्मरथ, तथा चित्ररथ, तथासि देवरथ झाला, तो लोमपाद, शांता निजकन्या दशरथें दिली ज्याला.	३२
त्या ऋष्यशृंगमुनिच्या चतुरंगाभिध सुत प्रसादानें, जो, चातकांसि जैसा नीरद, दे याचका तसा दानें.	३३
चतुरंगपुत्र पृथुल प्रसवे चंपासि, तत्पुरी चंपा, पंपा पापासि जसी, जो शत्रूंच्या बळांसि दे कंपा.	३४
चंपासि पुत्र झाला नामें हर्यंग पूर्णभद्रवरें, ऐरावत आणुनि दे वैभांडकि ज्यासि सिद्धमंत्रकरें.	३५
हर्यंगाचा नंदन भद्ररथ ख्यात तो महत्कर्मा, भद्ररथाचा पुत्र हि विख्यात महायशा बृहत्कर्मा.	३६
तत्सुत बृहदर्भ सुधी, त्याचा सुत तो बृहन्मना सुकवी, त्याचा जयद्रथ, तथा दृढरथ, जो स्वाहिताननें सुकवी.	३७
याचा हि विश्वजित् सुत, याचा सुत कर्ण, तत्सुत विकर्ण, याचे शत सुत, ज्यांच्या सुयशें धाले समस्तकविकर्ण.	३८
बृहदर्भपुत्र कथिला राजा नामें बृहन्मना; याची	

१. शत्रूंच्या वायकांच्या शोभेचा (अर्थात् सौभाग्यशोभेचा) शत्रू=शत्रूंचा नाश करणारा. २. सुतल (पाताल)+ईश (अधिपति). ३. दत्तक दिली-निर्णय०. ४. विरही रामाच्या सहवासानें ह्या सरोवराला पावनत्व आलें. ५. विभांडक-पुत्र ऋष्यशृंग. ६. सिद्धमंत्ररूपी हातानें. ७. आपल्या शत्रूंचीं तोंडें.

- सर्वा भार्या प्रसवे विजया, जैसी प्रभाकरा प्राची. ३९
 विजयाचा धृति, याचा पुत्र धृतव्रत, तयासि सुत राया !
 प्रख्यात सत्यकर्मा जाला निजपूर्वजांसि उतराया. ४०
 तत्सुत अधिरथ पाळी त्या सांपडल्या शिशूसि, हा सूत,
 जो साधु म्हणे 'अर्थी वदन मदन्यापुढे न वासूत.' ४१
 त्या कर्णाचा आत्मज वृषसेन, तदीय पुत्र वृषनामा,
 हे पुरुष अंगवंशीं, ज्यांच्या सीमा नसे चि शुचि धामा. ४२
 जनमेजया ! नृपाला ! जेथे झालासि तूं महाभागा !
 वंशा ऋचेयुच्या त्या आइक आतां यशस्करा वा ! गा ! ४३
 भार्या ऋचेयुची जी ज्वलनाख्या तक्षकात्मजा व्याली,
 ती, 'मतिनार' म्हणति कवि ज्या, त्या राजर्षितें सती व्याली. ४४
 तत्पुत्र तंसु, अप्रतिरथ, अणिक सुबाहु, हे तिघे; अन्या
 धन्या मांधात्याची माता गौरी महासती कन्या. ४५
 अप्रतिरथसुत कण्व, द्विज मेधातिथि तदीय सुत वा ! रे !
 याच्या वंशीं जे, ते काण्वायन विप्र जाहले सारे. ४६
 तंसुसुत सुरोध नृपति, याची उपदानवी सती जाया
 प्रसवे दुष्यंतातें; वरुनि वर वरी शकुंतला ज्या या. ४७
 दुष्यंतपुत्र नागायुतवळ तो भरत; विजय तत्तनय,
 ज्याच्या भये न सोडी कोणही, होवूनि भाग्यमत्त, नय. ४८
 त्याचा काशिक, याचा दीर्घतपा सुत, तया जसा पहिला
 धन्वंतरि होय पुन्हां, जो भगवान् पक्षिपति गदा अहिला. ४९
 तत्पुत्र केतुमान् नृप, तत्पुत्र हि भीमरथ महातेजा,
 तत्पुत्र दिवोदास, 'प्रथमसमचि' म्हणति कवि पहाते ज्या. ५०

१. पूर्वदिशा. २. उद्धरण्यास. ३. त्या प्रख्यात कर्णास. ४. तेजाला म्ह० यशाला.
 ५. प्रथम दुष्यंताकडून वरदान घेऊन. ६. दशसहस्र हत्तींची शक्ति अंगी असणारा.
 ७. मार्गे अ० ४।३१ पहा. ८. जो भगवान् [धन्वंतरि] रोगरूपी सर्पाला गरुड होय.
 ९. पहिल्या दिवोदासासारखा [कीर्तिमान्]. मार्गे अ० ४।३२ पहा.

- पुत्र दिवोदासाचा जो, नामें तो प्रतर्दन ख्यात;
तत्पुत्र वत्सनामा, हा होय अलर्कनृपतिचा तात. ५१
- आयु अलर्कासि विपुळ लोपांमुद्राप्रसादपात्रास,
त्याचा सुनीथ, याचा क्षेम्य, पराचा नसे चि या त्रास. ५२
- क्षेम्यसुत केतुमान् नृप, त्यापासुनि वर्षकेतु सुत होय,
त्याचा सुत विभु, ज्याचें यश जैसे स्वर्गसिधुचें तोय. ५३
- या आनर्त, तथा सुकुमार, तथा सत्यकेतु जाणावा.
आतां चित्तीं सुजनीं वितथसुतसुहोत्रवंश आणावा. ५४
- तत्तनुज बृहन्नामा, तन्नंदन तीन, एक अजमीढ,
दुसरा द्विमीढनामा, तिसरा नामें प्रसिद्ध पुरुमीढ. ५५
- अजमीढपुत्र जहुप्रभु, याचा पुत्र अजक जयशाली,
पुत्र बलाकाश्व तथा, ख्याति जयाची जगत्रयीं शाली. ५६
- त्या कुशिक, गाधि तत्सुत, या विश्वामित्र, पुत्र ते ज्याचे
प्रख्यात देवरातप्रमुख रविसमान राशि तेज्याचे. ५७
- अजमीढाचा दुसरा वंश असा; सुत सुशांति या नावें,
त्या पुरुजाति, त्याला बाह्याश्व, जया महेंद्र मानावें. ५८
- त्या मुद्गलप्रमुख सुत पंच, त्यां ग्राम होय पंचाल,
ब्रह्मर्षि मुद्गलात्मज, षड्दरीस म्हणे, 'मला न वंचाल.' ५९
- याचा वध्यश्व तनय, मिथुनं तथा मेनकोदरीं शालें,
पुत्र दिवोदास, सुता होय अहल्या, जिला सुयश आलें. ६०
- होय शरद्वत्पत्नी हे, झाला सुत इला शतानंद,
त्याचा सत्यधृति तनय होय सुरस्त्रीविलोकनं मंद. ६१
- आलिंगिली बळें, परि जालपदी अप्सरा सुटोनि पळे,

१. लोपामुद्रेच्या कृपेस पात्र झालेल्या या अलर्कास [त्या कृपेमुळें] विपुल आयुष्य होतें. २. मूळ पाठ-चाय. (?) ३. तो कामक्रोधादि षड्रिपूंस म्हणे, 'तुम्ही मला फसविण्यास समर्थ होणार नाही.' ४. मुलगा व मुलगी असें जुळें. ५. ही (अहल्या) ६. देवस्त्री (अप्सरा) पाहून मंद (वेडा-कामवश) झाला.

- तद्रेत शरस्तंबी, मार्गें लागोनि धांवतां हि, गळे. ६२
- होय मिथुन तत्काळ चि, न धरी रेतासि जरि हि ती देवी,
मृगयागत शांतनुनृप परिपाळी, नाम 'कृप' 'कृपी' ठेवी. ६३
- रौद्राश्वाचा नंदन कक्षेयु, त्याचिया कुळीं झाला
काळानळ, तत्सुत जो संजय, सुत होय पंचजन त्याला. ६४
- सुत सोमदत्त त्याचा, त्याचा सहदेव सुत महाभाग,
तत्पुत्र सोमक, म्हणे संसारीं निजजना 'न' हा 'भाग.' ६५
- सोमकसुत जंतु, त्या पुत्र शत, कनिष्ठ तो पृषत राजा,
त्या द्रुपद पुत्र, धृष्टद्युम्नपिता, धृष्टकेतुचा आज्ञा. ६६
- तिसरी अजमीढाची तपली पुत्रार्थ धूमिनी भार्या;
करि अग्निहोत्रसेवा अयुताब्द कुशांवरी निजे आर्या. ६७
- सुत अजमीढापासुनि झाला त्या धूमिनीस, तो ऋक्ष;
तत्पुत्र संवरण, जो देवांचा आठवूं न दे वृक्ष. ६८
- त्याचा सुत कुरु, जेणें पुण्य कुरुक्षेत्र निर्मिलें ख्यात;
पुत्र सुधन्वा, दुसरा त्यास परीक्षित् सुधी जसा तात. ६९
- तनुज सुधन्वाचा तो राजा नामें सुहोत्र कविगीत,
याचा च्यवन सुत, त्या कृतयज्ञ गुणें सदैव अविगीत. ७०
- त्याचा पुत्र उपरिचरवसु, याचा सुत बृहद्रथ प्रथित,
तत्सुत कुशाग्र, याचा वृषभ नृपति, जो करी अरि व्यथित. ७१
- त्या पुष्पवान् सुत, त्या सत्यहित, त्यासि पुत्र तो ऊर्ज,
वेची परोपकाराकरितां सर्वस्व जो, जसा भूर्ज. ७२
- ऊर्जाचा सुत संभवनामा, हा प्रसवला जरासंधा,

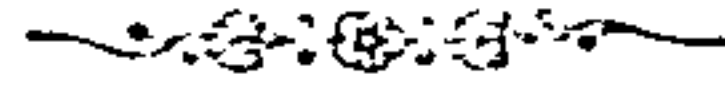
१. दर्भाच्या समुदायांत. २. दहा हजार वर्षेपर्यंत. ३. ज्याच्या औदार्यामुळे कल्पवृक्षाची आठवण हि कोणास होत नसे. ४. कवीनीं वणिलेला. ५. अनिष्ट-प्रसिद्ध. ६. वृक्षविशेष. (पूर्वी भूर्जपत्रावर नखानें, काळ्यानें किंवा सुईच्या अग्रानें कोरून लिहित असत). ७. आर्या० सभा० १।७१-८६ पहा.

ज्यांची सर्वक्षत्रियविजयीं न च पावली जरा संधां.	७३
त्याचा सहदेव, तथा पुत्र उदायु प्रसिद्ध भूभर्ता,	
त्याचा श्रुतकर्मा सुत, जो स्वजनातें म्हणे, 'सुखें वर्ता.'	७४
कुरुचा पुत्र परीक्षित्, तत्सुत जनमेजय प्रवीरनुत,	
त्या भीमसेन नामें, श्रुतसेन, तसा चि उग्रसेन सुत.	७५
दुसरी याची भार्या प्रसवे सुरथासि, सुरथ ही राज्या !	
पावे विदूरथातें, मिरवी वसुधा सदैव हीरा ज्या.	७६
नंदन विदूरथाचा ऋक्ष प्रख्यात हा दुजा जाण,	
दोघे ऋक्ष परीक्षित् तव वंशीं, हें असें मनीं आण.	७७
तैसे चि भीमसेन त्वद्वंशीं या तिघे असैं समज,	
जनमेजय दोघे वा ! होय भ्रम वंश वर्णितां न मज.	७८
या दुसन्या ऋक्षाचा नंदन जो भीमसेन, या तनय	
होय प्रतीप, ज्याच्या राष्ट्रांत पुरुष नसे चि हातेंनय.	७९
तीन प्रतीपनंदन शंतनु, देवापि, वाल्हिक, प्रथित;	
शंतनुसुत देवव्रत, ज्याचें यश साधुमंडळीं कथित.	८०
गंगेपासुनि झाला शंतनुचा पुत्र भीष्म हा पहिला,	
दुसरा पाळी काळीकुक्षिभव विचित्रवीर्य या महिला.	८१
झाले विचित्रवीर्यक्षेत्रीं सत्कीर्तिभाजन तिघे ते	
धृतराष्ट्र पांडु विदुर व्यासापासूनि, राजनति घेते.	८२
शत सुत धृतराष्ट्राचे; जो दुर्योधन, त्यांत तो ज्येष्ठ;	
अर्जुन पांडुनृपाचा, अभिमन्यु तदीय सुत गुणश्रेष्ठ.	८३

१. "सर्वं क्षत्रियांवर जय मिळवीन" अशी ज्याची संधा (प्रतिज्ञा) जरा (जीर्णत्व—म्ह० भंग) पावली नाही. २. मोठमोठ्या वीर पुरुषांनीं स्तविलेला. ३. हीर=हिरा. ४. हात (टाकिला आहे) नय (नाति) ज्यानें असा म्ह० अनी-तिमान्. ५. काळी (सत्यवती)+कुक्षिभव (पोटीं जन्मलेला). ६. विचित्रवीर्याच्या बायकांच्या पोटीं व्यासापासून सत्कीर्तिपात्र व मांडलिक राजांपासून नति (नमस्कार—सत्कार) घेणारे धृतराष्ट्रादि तिघे पुत्र झाले.

अभिमन्युचा परीक्षित्तव तंतं, ख्यात वंश पौरव हा,
झालासि यांत बा ! तूं जनमेजय, यश सुधांशुगौर वंहा. ८४

अध्याय सहावा.

तुर्वसुचा वह्नि तनुज, त्याचा गोभानु पुत्र अतितेजा,
तत्पुत्र त्रैसानु, स्तविति बहु कर्वांद्र साधुमति ते ज्या. १
त्रैसानुचा करंधम, तत्पुत्र मरुत्त, या कुळीं धन्य,
म्यां पूर्वीं तुज कथिला जो आविक्षित मरुत्त, तो अन्य. २
जाला मरुत्त हा निजकर्मविपाकें अपुत्र, या सुहितां
संहुद्धि संमताख्या, संवर्ता दक्षिणार्थ दे, दुहिता. ३
जे यज्ञांत मिळालें, ज्ञाता संवर्त तो पुरोध्यां तें
कन्यारत्न समर्पीं पूरुकुळींच्या नृपा सुरोध्यातें. ४
सुत संमतेसि झाला दुष्यंत सुरोध्रनृपतिपासून,
योग्या सुता मिळाली कण्वाची पुण्यकीर्ति या सून. ५
पूरुनृपाच्या वंशीं तुर्वसुचा वंश हा असा सिरला,
यमुनासारिदोघ जसा सुरसरिदोघीं, तसा नृपा ! जिरला. ६
द्रुह्युतनय सेतु, तथा झाला अंगारनाम सुत, यास
नृप यौवनाश्व मारी, त्यांसी रण होय पंचं नवँ मास. ७
गांधारतनय याचा, देश हि गांधार, यांत जे वाजी

१. चंद्राप्रमाणें शुभ्र असें यश धारण कर, म्ह० अत्यंत कीर्तिमान् हो. २. स्वतःच्या पूर्वाजित कर्माच्या फळामुळे. ३. संमतेचीं विशेषणें. सुहिता=खरें हित जाणणारी. ४. यज्ञांत पुरोहितास द्यावयाच्या दक्षिणेऐवजीं. ५. पुरोहित. ६. यमुनानदीचा ओघ ज्याप्रमाणें सुरसरित् (देवनदी गंगा) इच्या ओघांत मिळून गेलेला आहे त्याप्रमाणें. ७. चवदा.

म्हणति भटांसि, 'करुनि रणमंख आम्हांसह सुलोक सेवा जी !'
अनुचा धर्म, तयाचा धृतनामा पुत्र, या दुदुह, याला
जो पुत्र, तो प्रचेता नाम, सुचेता असे तनय झाला. ९

अध्याय सातवा.

यदुचा प्रथम सहस्रद, दुसरा नंदन पयोद मूर्त नय,
तिसरा क्रोष्टा, चवथा नील हि, अंजिक हि पांचवा तनय. १
नंदन सहस्रदाचे हैहय, हय, वेणुहय, असे तीन;
सुत सुमति हैहयाचा, सच्चरणीं धर्मनेत्र तो लीन. २
याचा कीर्ति, तयाचा साहंज तनूज; सद्गुणीं खचिली
ऐसी लोकख्याता तेणें साहंजनी पुरी रचिली. ३
साहंजसुत महिष्मान्, तेणें माहिष्मती पुरी केली,
अमरावतींत सुरसे जीत करिति पौरजन सुखें केली. ४
ख्यात महिष्मन्नंदन भद्रश्रेण्य, प्रतापवान् भर्ता
वाराणसीपुरीचा; याचा दुर्दम तनूज कुळकर्ता. ५
दुर्दमसुत कनकाभिध, याचा कृतवीर्यनाम सुत पहिला,
याचा अर्जुन योगी भोगी द्वीपासमेत या महिला. ६
हा अर्जुन आराधी वर्षायुत अत्रिनंदना दत्ता,
मुनिदत्तवरें याची सप्तद्वीपांत अद्भुता सत्ता. ७
ज्याच्या तेजें क्षत्रिय तेजस्वी संगरांत करपावे,
'प्रकटावे भुज दशशत समर्यां,' हा प्रथम भव्य वर पावे. ८

१. रणयज्ञ करून (लढाईत आमच्यावर स्वार होऊन) आम्हांसह स्वर्ग मिळवा;
रणांगणीं पतन पावल्यास उभयतांस हि स्वर्ग मिळेल, असें जणूं काय जाणून च ते
मोठ्या उत्सुकतेनें लढाईत शिरण्यास उद्युक्त असत, असा भाव. २. मूर्तिमंत नीति.
३. कुलदीपक. ४. सप्तद्वीपा वसुंधरेला.

- ‘शिरतां चित्त अधर्मीं वारावें आपणासि साधूनीं,
धर्म प्रजानुरंजन, युद्धे सर्वा हि भूमि साधूनीं. ९
- जिंकुनि बहु समरांतें, मारुनि सहस्रशः स्वारिपु, अंत
व्हावा अधिकापासुनि,’ वे वर हे च्यार, सांगती संत. १०
- द्वीपीं द्वीपीं शत शत, यज्ञ करी सप्तशत असे भूप;
ज्यांत सुवर्णें चि रची पात्रें, वेदी, तसे चि ते यूप. ११
- ज्याचा प्रताप परनृपकटकीं, दव जेंचि काननीं पेटे,
सप्तद्वीपस्थजना जो रक्षणदक्ष सर्वदा भेटे. १२
- होय सहस्रार्जुन तो आपण चि क्षेत्रपाळ, पशुपाळ,
नष्टद्रव्यत्व नसे; ज्याच्या राज्यांत नित्य सुखकाळ. १३
- कंटकवर्जित पंचांशीतिसहस्राब्द जो करी राज्य;
दे स्वप्रजांसि अर्जुन अर्जुन सुख नित्य निरुपम प्राज्य. १४
- सोडी वाहुसहस्रें आलिंगुनि करुनियां सुखक्रीडा,
रेवा होय पतिप्रति जातां बहु शंकिता धृतव्रीडा. १५
- ‘क्रीडे तें सिंधु म्हणे, ‘करितो मन्मथन, सत्य मंदर हा’
शक्र हि म्हणों शकेना, मग कोण म्हणे लयासि, ‘मंद ! रहा’?

१. आपल्याहून अधिक पराक्रमी अशा वीरापासून. २. यज्ञद्रव्यें ठेवण्याची जागा. ३. यज्ञस्तंभ. ४. शेतार्चे पालन करणारा. ५. द्रव्य नाहीसें होणें. ६. [शत्रु-रूपी] कंटकरहित. ७. पंचायशीं हजार वर्षें. ८. मिळवून. ९. [सहस्रार्जुन रेवेला स्नान वगैरे करिताना] आपल्या हजार बाहूनीं आलिंगन देऊन व मनसोक्त जलक्रीडा करून [नंतर] सोडी; [त्यामुळें] पतिप्रति (समुद्राकडे) जाताना रेवा (नर्मदानदी) बहुत साशंक व लज्जायुक्त होई. (आपल्या पतीकडे जाताना मध्यें च परपुरुषानें आपल्यास यथेच्छ उपभोगिल्यानें साहजिक च तिला भय व लज्जा वाटूं लागली). १०. सहस्रार्जुनाची जलक्रीडा सुरू झाली कीं, सिंधूला (समुद्र किंवा नर्मदा नदी इला) पूर्वीं अमृतमंथनप्रसंगीं मंदरपर्वतानें आपलें मंथन केलें तो च प्रसंग पुनः आला, असें वाटून त्याचा थरकांप होई. ११. स्वस्थ बैस.

लंकेशातें बांधी, मानूनि पुलस्त्यवचन मग सोडी;	
मागे सप्तद्वीपज्वलन, म्हणे, 'घे, स्पृहा तुझी थोडी.'	१७
सप्तद्वीपांत दहन पेटे, त्या कार्तवीर्य हा रक्षी,	
तो श्रीवसिष्ठमुनिचें आश्रमवन, इतर वन तैसें भक्षी.	१८
कोपोनि वसिष्ठ म्हणे, 'सुज्ञ इतर कोण जाळविल यातें?	
मत्ता ! समरीं नेयिल तुज भार्गवराम काळ विलयातें.'	१९
या चक्रवर्तिचित्ता, ऐसें शापुनि, न ताप आपव दे,	
कों 'दत्तदत्त वर जो पहिला, त्या हा सहाय शाप' वदे.	२०
मग सर्वरत्नभोक्ता अर्जुन वधिला रणांत भृगुरामें,	
लोपविलें तेजानें तेज, जसें दीपधाम रविधामें.	२१
याचे सुत शत होते, मेले युद्धांत, राहिले पंच;	
त्यांतिल जो विजयध्वज, तो विजयश्रीविलासिनीमंच.	२२
विजयध्वजराज्याचा सुत नामें तालजंघ, सुत या जे,	
ते तालजंघसंज्ञक, त्यांचे बहुसंज्ञ वंशभंव राजे.	२३
यदुसुत पयोद, तत्सुत मधु, या शत सुत, त्यांत वंशकर	
वृषण; त्याच्या वंशीं झाले ते सर्व वृष्णिनामधर.	२४
क्रोष्टा यदुसुत तिसरा, याची प्रथमा महासती भार्या,	
ती गांधारी प्रसवे, पुत्रा अनमित्रनामका आर्या.	२५
दुसरी माद्री, तीचा ज्येष्ठ युधाजित् सुधींस सत्कार्य,	
सुत अन्य देवमीदुष, ज्यासि निर्जापरिस इष्ट सत्कार्य.	२६
ज्येष्ठ युधाजिन्नंदन वृष्णि, जया सर्व वर्णिती संत;	

१. पुलस्त्य हा रावणाचा आज्ञा. २. इच्छा (मागणें). ३. त्या (अग्नीला). ४. वाकीच्या आश्रमवनांप्रमाणें. ५. वसिष्ठ. ६. मागें ७ वी गीति पहा. ७. दिव्याचें तेज. ८. विजयलक्ष्मीरूपी विलासिनीला मंचकाप्रमाणें (क्रीडास्थानाप्रमाणें) असलेला. ९. अनेक नांवांचे. १०. उत्पन्न झालेले. ११. बुद्धिमंतांस पुजार्ह=सत्कार करण्यास योग्य. १२. ज्याला सज्जनांचें कार्य स्वकार्याहून आवडे.

- दुसरा अंधक, ज्याचें यश गौरीसूनुचा जसा दंतं. २७
- पुत्र श्वफल्क, चित्रक, दोघे त्या वृष्णिचे, वसे पहिला
जेथें, अवर्षभय कीं रोगभय कधीं सिवेचिना महिला. २८
- बा ! काशिराजदेशीं घन वर्षे तीन लेश वर्षेना,
आराधिला परोपरि, परि हरिवाहन मनांत हर्षेना. २९
- परिसुनि यश, श्वफल्का परमार्चित करुनि, आपुल्या देशीं
तो काशिराज वसवी, जो मग निजप्रजांसह क्लेशीं. ३०
- तत्काल वृष्टि झाली, साधूहुनि कोण पर महितकाय ?
सद्गुण सुलभ अमृत, तेथें तें वर्ष परमहित काय ? ३१
- त्या जेंवि ऋष्यशृंगा दे शांता लोमपाद तो सुहिता,
काशीश हा श्वफल्का अर्पी पूजूनि गांदिनी दुहिता. ३२
- विप्रांसि नित्य गाई दे, यास्तव 'गांदिनी' तिचें नाम,
ती होती गर्भस्था, तेव्हांपासुनि हा तिचा काम. ३३
- बहु वर्षे मातेच्या उदरीं होती करुनि वसतीस,
तात म्हणे, 'निघ बाहिर; कां गर्भीं श्रम वरुनि वसतीस ?' ३४
- पोटांतूनि म्हणे, 'जरि देसिल द्यायासि नित्य गोदानें.
तरि गर्भवास सोडुनि ताता ! बाहिर निघेन मोदानें' ३५
- तो तात म्हणे, 'धन्ये ! कन्ये ! दाखीव वदन, ये, गाई !
जितुक्या इच्छिसि, तितुक्या वत्से ! विप्रांसि नित्य दे गाई.' ३६
- तो काशिराज करिता झाला तत्काम हा असा मान्य,
मग तत्काल उपजली, ऐसा महिमा तिचा असामान्य. ३७

१. गणपतीचा. २. दांत. (शुभ्रपणासंबंधी). ३. अनावृष्टिभय. ४. इंद्र.
५. उत्तम रीतीनें संस्कृत. ६. पूज्य आहे देह ज्याचा तो. ७. उत्तम भक्ताना
अमृत सुद्धां सुलभ रीतीनें मिळतें, तर तेथें तें वर्ष (पाऊस) परमहित काय ? किंवा
तें परमहित वर्ष काय (कोणत्या झाडाचा पाला) ? ८. 'अग+आई' याचें पंतकृत.
संक्षिप्त रूप-निर्णय०.

दाता, यज्वा, वीर, श्रुतवान्, अतिथिप्रिय, प्रथम तनय, अक्रूर गांदिनीचा स्वप्नी ही न रुचला जया अनय.	३८
याचे प्रख्यात उपासंगादिक बहुत वर्णिले अनुज, भगिनी सुंदर्याख्या, देवतनुज भासती, न हे मनुज.	३९
अक्रूराचे दोघे, यांत तनूज प्रसेन हा पहिला, उपदेव पुत्र दुसरा, गमती ते दस्र पातले महिला.	४०
क्रोष्ट्याचा तिसरा सुत, जो नामें देवमीदुष ख्यात, प्राणेश अश्मकीचा, सूर्याचा हा महायशा तात.	४१
सूर्याचा वसुदेव ज्येष्ठ तनय, तदभिधाँ असी दुसरी आनकदंडुभि, जीणें अरितनु वाळोनि जाहली उर्सरी.	४२
हा जन्मतां सुरांहीं आनक दुंडुभि नभांत वाजविले, वर कुसुमवृष्टि केली, जयजयकारें दिगंत गाजविले.	४३
सुत देवभाग दुसरा, तिसरा देवश्रवा अशा नावें, चवथा श्रीसूर्याचा पुत्र अनाधृष्टि, ज्या जगें गावें.	४४
कनकक पंचम, सावा वत्सावान् अनवँ, गृजिम, श्याम, नवम शमीक, दशम जो ' गंडूष ' असैं असे तया नाम.	४५
पृथुकीर्ति पृथा तिसरी ती श्रुतदेवा श्रुतश्रवा धन्या, राजोत्तराधिदेवी सूर्याच्या पांच वीरसूँ कन्या.	४६
कुंत्यनृपापासूनि श्रुतदेवेला तनूज जो झाला, विधिने विप्रानुमते ' जगृह ' असैं नाम ठेविलें त्याला.	४७
श्रुतकीर्ति वृद्धशर्मक्षितिपतिपासुनि वरा सुता पावे, तो दंतवक्त्र, ज्याच्या स्मरणें हि सदा परासु तापावे.	४८
झाला श्रुतश्रवेचा पुत्र कनककशिपु, जो अमरकाळ.	

१. यज्ञकर्ता. २. विद्वान्-वेदज्ञ. ३. अश्विनीकुमार. ४. त्याचें नांव. ५. वसु-
देवाचें हें दुसरें नांव पडण्याचें कारण पुढील गीर्तांत पहा. ६. वाळलेली भाजी.
७. अनव=नववे नव्हेत ते म्ह० सहावा व नववा यांचे दरम्यानचे अर्थात् सातवा
व आठवा. ८. राजाधिदेवि-पंत. ९. वीरपुत्रांस प्रसवणाऱ्या.

- रावण दुसऱ्या जन्मीं होय, तिसरियांत तो चि शिशुपाल. ४९
- दे सूर कुंतिभोजा अनपत्या आपुल्या सख्यास पृथा,
कीं देय पदार्थ असुनि न दिला तरि साधु म्हणति 'सख्य वृथा'.
पांडुनृप पृथेसि वरी; जिणिते' पीयूषमाधुरी तीचे
सुत धर्म, भीम, अर्जुन, जे क्रीडानिलयें साधुरीतीचे. ५१
- क्रोष्ट्याचा प्रथम तनय अनमित्र, तदीय पुत्र शिनिनामा,
त्या सत्यक; या सात्यकि युयुधान, प्रेष्टे जो घनश्यामा. ५२
- युयुधानाला झाला सुत, तो नामें असंग बोलावा;
त्या भूमि, त्या युगंधर, हा तातासीं गुणाढ्य तोलावा. ५३
- प्रसवे ज्या सत्पुत्रा बहु पुण्यें देवभाग उद्धव हा
पंडितमुकुटमणि, म्हणे निजवंशा, 'यश सुधांशुशुद्ध वहा.' ५४
- देवश्रवा प्रसवला ज्या, हा शत्रुघ्न, आपुल्या हातें
बालपणीं च त्यजिला तो कांहीं कारणें वर्नीं तातें. ५५
- पाळी निषादपाळें, प्रेम करी जेंवि औरसीं तोकीं;
तो एकलव्यनामा नैषादि ख्यात होय या लोकीं. ५६
- वत्सावान् स्वभ्राता अनपत्य, तथा दयानिधानानें
वसुदेवानें औरस कौशिक नंदन दिला विधानानें. ५७
- सुत च्यार चारुदेषणप्रमुख समर्पुनि सुखविला चुलता.
सकृपप्रवरप्रभुनें, नातरि गंडूष आधिनें डुलतां. ५८
- चित्तीं शमीक निंदी भोजत्वातें, निघोनियां जाय,
भेटे युधिष्ठिरा; तो या मामाचे शिरीं धरी पाय. ५९
- यांचे शत्रु विमर्दुनि, याकरवीं राजसूय तो करवी;

१. जिकणारे. २. क्रीडेचें ठिकाण. ३. अत्यंत प्रिय. ४. भिलांचा राजा.
५. दत्तविधानानें. ६. कृपावंतांतील सर्वश्रेष्ठ अशा. ७. अनपत्यत्वामुळे त्याच्या
मनाला फार खेद झाला असता. (डुलता=वांकता). ८. भोजत्व=एका देशाचें राज्य;
(सार्वभौमत्व नव्हे). ९. शमीकाचे.

- साधुश्रितासि किति हें? यांचें आपण म्हणेल तोक रंवी. ६०
- वसुदेवाच्या जाया ज्या या पात्रें महायशा चवदा,
कश्यपभार्या आर्या अदिति जसी काय, त्या तशा चवदा. ६१
- ज्येष्ठा बाल्हिककन्या दयिता सर्वांत रोहिणी जाया,
प्रथम प्रसवे पुत्रा, म्हणती 'बळराम' शुद्धधी ज्या या. ६२
- सारण, दुर्दम, वामन, शठ, पिंडारक, उशीनर, श्वभ्र;
जे ख्यात आठ दिग्गज, ते या आठांपुढें बळें दभ्रें. ६३
- चित्रा नवमी मुनिच्या शापें पोटासि अप्सरा आली,
ती गर्भवास भोगुनि, हें त्यजितां देह, चित्तिती झाली. ६४
- 'धिकार मला मूढा, हतभाग्या एक मीं, दुर्जी नाहीं;
जन्मुनि हि वृष्णिवंशीं भगवल्लीला न पाहिल्या काहीं.' ६५
- यापरि पश्चात्तप्ता कीं 'संसारंत हा महा तोटा,'
चित्रा, आली होती ज्या, त्या पाहिल्या पुन्हां हि ये पोटा. ६६
- चित्रा ती च सुभद्रा, विजयवधू, रोहिणीसुता दशमी,
अभिमन्युतें प्रसवली; म्हणतां, 'न परेसि ये इचें यश,' मीं. ६७
- वसुदेवतनुज झाला जीच्या उदरीं महायशा शौरी,
त्या देवकीस गाती प्रेमरसाच्या भरें बरें गौरी. ६८
- रामापासुनि झाला जो नंदन रेवतीस हा निशठ,
ज्या तेजस्विप्रवरा न भजुनि, बहु पावले चि हानि शठ. ६९
- सुत सत्यकेतु तिसरा, जो सत्याच्या अधीन, अन्या या
अक्रूरस्त्री प्रसवे; हा कवि शिवला कधीं न अन्याया. ७०
- शांति, विजय, हे दोघे सद्गुणनिधि पुत्र शांतिदेवीचे;

१. [प्रत्यक्ष] सूर्य सुद्धां स्वतःला साधुश्रिताचें मूल म्हणेल व त्यांत आनंद पावेल.

२. पात्रत्वानें. (विशेषणाचा भाववाचकाप्रमाणें उपयोग केलेला संस्कृतमध्ये आढळतो). ३. अल्प. ४. भगवंताच्या अवतारलीला. ५. कृष्ण.

- हे अधिक, चंद्र वरिचेवरि कीं सोडूनि कांति दे, वेचे. ७१
- तो वृकदेव, गद हि तो, शुभलक्ष्मीं प्रसवली सुनामा ज्या;
शूर म्हणे, 'पुत्रवती धन्या लोकत्रयीं सुना माज्या.' ७२
- अंगावहपुत्रातें वृकदेवी प्रसवली, इचा तात
देवक; गार्ग्य पुरोहित ज्याचा, यच्चरित साधु गातात. ७३
- या गार्ग्याच्या स्त्रीचा होता यादवपुरोहित भ्राता;
तो हांसे गार्ग्यातें वृष्णि सभेमाजि, वाळसा ताता. ७४
- तल्लिंग हालवी हा हातें फेडुनि दहांत धोत्रास,
तैदनुत्थानें श्याल 'क्लीव,' म्हणे, वा! धरी न तो त्रास. ७५
- तो योगींद्र जितेंद्रिय गार्ग्य विकारा न पावला कांहीं;
वहु वृष्णि हांसले, तो हंस चि उपहासिला वलाकांहीं. ७६
- गार्ग्यासि हांसले ते अनुमोडुनि सर्व यादव श्याला,
क्रोध धरी तच्चित्ता, वा! जेंचि ग्राह याद वश्याला. ७७

१. ह्या आर्येतील अखेरचा शब्द मूळ प्रतीत 'वेचे' असा आहे; परंतु पंतांच्या नेहर्मांच्या यमकपद्धतीचा विचार केला तर 'वीचे' हा शब्द पाहिजे असून नजरचुकीने 'वेचे' असे लिहिले गेले असावे, असा संभव दिसतो. 'वीचे' असा पाठ धरून अर्थः— चंद्रकांति वरचेवर कमी होते म्हणून त्या कांतीवर उप-जीविका करणाऱ्या वीचे (चकोरपक्ष्याचे) हे (शांति-विजय) अधिक (जास्त आवडते होते—कारण त्यांची कांति कधी हि कमी होत नसे). 'वेचे' असा पाठ धरून अर्थः—(१). चंद्रकांति वरचेवर कमीजास्ती होते, म्हणून चंद्र यांच्यापेक्षां कमी योग्यतेचा; हे अधिक वेचे (वेचा=मोल, किंमत); हे चंद्रापेक्षां अधिक मोलाचे होत. (२). वेचे=कमी होई. चंद्र कांति सोडून देतो आणि [आकाराने] कमी होतो; येथे 'वेचे' हा शब्द 'वेचे' असा वाचला पाहिजे. 'वीचे' या पाठाने अर्थ सरस व यमक युक्त होतें; 'वेचे' या पाठाने अर्थाची ओढाताण करावी लागते. २. तें न उठल्यामुळे (चेतना न पावल्यानें). ३. श्यालाच्या म्हणण्याप्रमाणें त्याचें क्लीवत्व खरें समजून (मान्य करून). ४. मगर. ५. लहान जलचर. ६. ताबडींत सांपडलेल्या.

मुष्टि अयश्चूर्णं गिलुनि, तप करि तो गार्ग्यं अब्द बारा, हो !
 शंभुप्रभुसि म्हणे हा, 'लोकीं न क्लीबशब्द वा ! राहो.' ७८

त्या गार्ग्यातें द्वादशवर्षातीं देवदेव हर पावे,
 प्रभुवर 'वर माग' म्हणे, यत्स्मरणें सर्व ताप हरपावे. ७९

मागे, 'यादवभीतिप्रद आत्मज आपणा इलावर हो.'
 गार्ग्याचा काम जसा, तैसा चि प्रभुवरें दिला वर हो ! ८०

रुद्राच्या आज्ञेनें गोपस्त्रीवेषधारिणी भार्या
 तद्दुर्धरं तेज धरी, गोपाली अप्सरा चि ये कार्या. ८१

प्रसवुनि अलिसप्रभसुत, गेली टाकूनि अप्सरा देवी;
 अनपत्य यवनराज प्रेमें स्वांतःपुरीं तथा ठेवी. ८२

तो कालयवननामा यवनेश्वर, हरवरप्रभव, भारी
 रणकामं धरूनि पुसे विप्रांतें, योग्य वीर रणकारी. ८३

त्याला, 'यदुकुल परम प्रबळ,' असें नारद स्वयें कळवी;
 ज्यां प्रिय कलिसूचन, हें व्यसन चि, परि तें न यद्यशा मळवी.
 रणकामं कालयवन क्षितिपति मथुरापुरीसि घेराया,
 अक्षौहिणी स्वसेना घेउनि, अत्युग्र तो निघे, राया ! ८५

'आलों, व्हा सिद्ध,' असें सांगाया पाठवी पुढें दूत;

१. लोखंडाचा कीस. २. पृथ्वीपति. ३. त्या गार्ग्याचि तेज (वीर्य) गर्भाशयांत धारण करण्यास त्याची स्त्री समर्थ नव्हती, म्हणून शंकराच्या आज्ञेनें गोपालीनामक अप्सरेनें गोपस्त्रीवेषधारण करून तें धारण केलें व तें वीर्यधारणकार्य तिनें तडीस नेलें. ४. अलिसप्रभनामक यवनाधिपतीचा मुलगा कालयवन; गार्ग्यवीर्यापासून गोपालीच्या पोटी झालेल्या मुलास या यवनपतीनें सांभाळिलें होतें. ५. शंकराच्या वरानें जन्मलेला. ६. ज्या नारदाला कलहाची सूचना करणें (कळ लावणें) ही संवय च होती; परंतु त्या कृतीनें त्याच्या कीर्तीला काळिमा मात्र लागला नाहीं. कारण, त्यांत त्याचा हेतु नेहमीं लोककल्याणाचा च असे. ७. संग्राम करण्याची इच्छा करणारा.

उसळे अनावर अशुचितैलकटाहीं नृपा ! जसा ऊत. ८६
 कृष्णमते यदु म्हणती, 'क्षम कोणी प्रभुवरापुढें नसती;
 मथुरा त्यजुनि करावी पारावारीं कुशस्थळी वसती.' ८७

अध्याय आठवा.

क्रोष्ट्याचा वृजिनीवान्, पुत्र त्याचा धरावरा ! स्वाही,
 त्याचा रुशहु सुत, जो रचितान्याया, जसा परा, स्वा ही. १
 बहु मख करितां, झाला चित्ररथ रुशहुला; त्याला ही
 शशबिंदु होय, होती दुर्जन चितुनि मनीं जया लाही. २
 त्या शशबिंदु नृपाला झाला सुत, तो पृथुश्रवा साचा
 राजा भर्ता हर्ता सर्वार्थिक्षितिसुरप्रवासाचा. ३
 याचा नंदन चंदनशील हरी भजकताप अंतर तो,
 तत्सुत सुयज्ञ, ज्यातें म्हणती, 'यज्ञीं च' सर्व संत 'रतो.' ४
 जो पुत्र सुयज्ञाचा, आख्या जनमेजया ! उश त्याची,
 'स्वाग्राहुनि बहु तीक्ष्णा' म्हणउनि मति, वर्णिती कुश त्याची.
 तत्सुत शिनेयुनामा; तत्पुत्र मरुत्त; यास जो झाला,

१. तेलाच्या कढईत वाईट तेलाला ऊत देऊन जसें तें उसळतें त्याचप्रमाणें तो उसळत होता. २. शंकराच्या वरप्रभावापुढें. ३. पलीकडच्या तीरीं. ४. हे जनमेजय राजा ! ५. रचितान्याया (अपराध्यास); शत्रूंकडील अपराध्यांस ज्याप्रमाणें तो वागवी त्याप्रमाणें च तो स्वपक्षाच्या अपराध्यांस हि [कडकपणानें] वागवी. ६. त्याच्या स्मरणानें दुर्जनांची लाही होत असे—म्ह० दुर्जन भीतीनें करपून जात. ७. सर्व अर्थ (याचक) क्षितिसुर (ब्राह्मण) प्रवासाचा (याचक-वृत्तीसाठीं करावयाच्या पायपिटीचा) हर्ता (हरण करणारा); ज्याच्या औदार्या-मुळे ब्राह्मणांस भिक्षावृत्तीसाठीं प्रवास करावा लागला नाहीं. ८. 'कुशाग्रबुद्धि' म्हणजे च तीक्ष्ण; पण कुशाची बुद्धि तीहून हि तीक्ष्ण.

- कंबलबर्हिष नृप तो; होय तनूद्धं व शतप्रसव त्याला. ६
 त्या रुक्मकवच झाला; त्यासि पराजित्; तथासि पांच; नृपा !
 राजा दे^२ हरि पालित पुत्र विदेहाधिपा करूनि कृपा. ७
 रुक्मेषु भूप झाला, तदनुज पृथुरुक्म, तो तदनुसारी,
 हे दोघे जो, ज्यामघ मध्यम, उडंवि^३ति तथासि अविचारी. ८
 भ्रात्याहीं घालविलें, तें हित मानूनि, राजसुत पाला,
 फळ, मूळ, कंद सेउनि, करिता झाला वनांत सुतपाला. ९
 द्रवले परमर्षि, तिहीं विजयावह रथ तथा दिला वर हो !
 ज्यांचें वाक्य न बदले, बदले ते ज्यामघा, 'इलावर हो.' १०
 मग अन्य देश जिंकी; एकाकी तरि महाजया लाहे;
 साहे न पर तथातें; नृप शुक्तिमतीपुरींत तो राहे. ११
 विप्रवरें परसेना लवली, अन्यास न लवती, हो ! ती;
 त्या ज्यामघ भूपाला शैब्या भार्या चि बलवती होती. १२
 जरि अनपत्य ज्यामघ, शैब्यात्रासैं न पावला अन्या;
 युद्धीं पर नृप जिंकुनि आणी त्याची वरावया कन्या. १३
 'कोणाची कन्या? कां घेउनि आलां?' असें पुसे शैब्या,
 सांगे 'तव स्नुषा हे,' कीं तो तत्काळ पावला क्लैब्या. १४
 शैब्या म्हणे, 'स्नुषा हे कैसी? हो! पुत्र मज नसे झाला.'
 भ्याला ज्यामघ बोले, 'होइल तुज तनुज, आणिली त्याला.' १५
 त्या नवरीच्या सुतपें ती पुत्र विदर्भ परिणता पावे;

१. मुलगा. २. हरि व पालित असे दोघे विदेहाधिपास दत्तक दिले. ३. हांकलून घालवून देते झाले. ४. शैब्येना त्याला इतका धाक होता कीं, तिला मूल होत नव्हतें तरी दुसरी स्त्री करण्याची त्याची छाती झाली नाहीं. ५. शैब्येच्या प्रश्नानें तो इतका गांगरला कीं, जणूं काय तो नपुंसक च झाला अशा प्रकारचें उत्तर त्यानें दिलें. ६. त्या नवरीच्या तपश्चर्येनें ती परिणता (म्हातारी शैब्या) विदर्भ [नांवाचा] पुत्र पावे. [याचें कारण] प्रपंचांत [ज्यामघासारखे] भले पुरुष रिण न वारूनि (पुत्र झाल्याखेरीज पितरांच्या ऋणांतून मनुष्य मुक्त हांत नाहीं यास्तव) न तापावे. ज्यामघ पितृऋणांतून मुक्त व्हावा, म्हणून च त्याला पुत्र झाला, हा भाव.

कीं, संसारांत भले पुरुष न, वारूनि न रिण, तापांचे. १६
 शैब्यापुत्र विदर्भ प्रेमें त्या राजकन्यकेसि वरी,
 तत्पुत्र ऋथ, कैशिक, तिसरा तो लोमपादनाम धरी. १७
 त्या लोमपाद धरणीपतिला जो पुत्र होय तो बभ्रू ;
 या आहति, त्या कौशिक, ज्यावरि वक्रा अरातिची न भ्रू. १८
 कौशिकसुत चेदि, नृपति झाले याच्या कुळांत ते चैद्य;
 अन्य हि विदर्भसुत, तो भीमनृपति, परगदांसि जो वैद्य. १९
 भीमाचा कुंति तनुज; याचा रणधृष्ट धृष्ट; यास तिघे
 यांतिल दशार्ह, 'यद्गुण' म्हणति जन श्रुतिस, 'दोष नासति, घे.'
 पुत्र दशार्हाचा तो व्योमा, त्याचा हि तनय जीमूत,
 तन्नोतिरोति ती, कीं आणी, करितां चि अनय, जी मूत. २१
 त्या बृहति, भीमरथ त्या, नररथ दशरथ तथा तनय शकुनी,
 ज्याच्या भयें खळजन हि साधु चि, न करावया अनय शकुनीं.
 त्या शकुनिचा तनय जो, श्री, कीर्ति, वळें तथा वरि करंभा,
 त्या तैसी म्हणतो परि पावे न शुका, भया वरिक, रंभा. २३
 पुत्र करंभनृपाचा जो, म्हणती 'देवरात' यासि कवी,

१. ज्यावर शत्रूची भिवई वांकडी होत नसे—ज्याकडे वक्रदृष्टि करण्याची त्याच्या शत्रूची छाती नसे. २. शत्रूरूपीं रोगांस वैद्यासारखा नाहोसा करणारा. ३. रणशूर. ४. याच्या गुणश्रवणानें पाप नाहोसें होतें असें लोक समजत असत. ५. अनय (अपराध) करितां चि जी मूत आणी (अपराध्याचा थरकांप होई) अशी त्याची न्याय करण्याची रीति होती. ६. अनय करावया न शकुनीं (असमर्थ होत्साते) साधु चि [झाले]. ७. तथा करंभा श्री व कीर्ति वळें (वळजोरीनें) वरि (वरित्या झाल्या). ८. रंभा त्या (श्री व कीर्ति) तैसी (सारखा) म्हणतो (म्हणालों असतो;) परि ती [रंभा] शुकां न पावे, भया वरिक पावे. (रंभेला श्री व कीर्ति यांच्याप्रमाणें शुकाला अनुकूल करून घेतां आलें नाहीं म्हणून च मी त्यांच्याशीं तिची बरोबरी करीत नाहीं).

बहु रंजन प्रजांचें हरि, जाणों दे वरा, तथा सिकवी.	२४
देवक्षत्र तथाचा; त्याचा मधु, पुत्र मरुवसा यास;	
त्यासि पुरुद्वान्, बहु हित जो, जैसा देवतरु वसायास.	२५
होय पुरुद्वंताचा मधु भद्रवतीतनूज, हा अन्य,	
राया! याचें कीर्तन करिता जो, तो हि होतसे धन्य.	२६
त्या चि पुरुद्वंताची स्त्री पंक्ष्वाकी सती, तिच्या पोटा	
आला तो सत्वान् सुत, तन्महिमा साधु वर्णिती मोटा.	२७
याच्या पुत्रासि म्हणति सात्वत विख्यात अर्थिसंतान;	
ज्यामघवंशश्रवणं श्रोत्याला प्राप्त होय संतान.	२८
सात्वतसुत भजमान, क्षितिपति देवावृध द्वितीय तथा,	
अंधक, वृष्णि चतुर्थ, श्रोत्या ज्याची करी कृतार्थ कथा.	२९
भजमानाच्या संजयकन्या दोघोजणी नृपा भार्या,	
जी बाह्यकांभिधा ती पहिली, उपबाह्यका दुर्जा आर्या.	३०
पुत्र कृमिक्रमणादिक पहिलीचे, श्रितजनीं महाकृप ते;	
दुसरीचे अयुताजित्प्रमुख प्रख्यात वर्णिले, नृपते!	३१
देवावृध गुणवत्सुत पावाया नर्मदातटीं तपला;	
तप लाजे इतरांचें, कीं यमनियमांसि फार तो जपला.	३२
भार तपश्चर्येचा बहु होतां, ती मनीं म्हणे रेवा,	
‘सुगुण सुत प्रसवेसी जाया कैसी मिलेल या देवा?’	३३
उचिता न परा, यास्तव देणारी शर्मदान दीनातें,	
लावी त्यासीं, सुखी होउनि, ती नर्मदा नदी नातें.	३४

१. भगवान्-पंत. जणूं काय प्रजांचें रंजन करावयाची विद्या खुद्द पर-
मेश्वरानें आशीर्वादपूर्वक त्याला शिकविली होती (म्हणून च त्या विद्येंत तो परिपूर्ण
होता). २. मूळ पाठ-वंशींचे ते. ३. याचकांचा कल्पवृक्ष. ४. योगसाधनांस.
५. प्रसवेल अशी. ६. राजाला. ७. अन्वयार्थः-दीनातें शर्मदान (सुख-
दान) देणारी ती नर्मदा नदी, परा न उचिता (इतरास योग्य नव्हती) यास्तव
सुखी होउनि (तो) त्यासीं [देवावृथासीं] नातें लावी.

सुत होय नर्मदेला, जो समरीं बहु परांसि बभ्रु कुटी,
 परि पाहिली ललाटीं ज्याच्या कोणी कधीं हि न भ्रुकुटी. ३५
 देवावृध देवांसीं सम, बभ्रु श्रेष्ठ तो मनुष्यांत;
 दे^३ ब्रह्मलोक बहुतां ज्याचें धनु, पूज्य जें धनुष्यांत. ३६
 अंधक ज्यांतें प्रसवे, त्यांमध्ये ज्येष्ठ पुत्र तो कुरुर,
 ज्याच्या स्वच्छसुवृत्ता हृदया, वदना, बहु स्तवी मुँकुर. ३७
 त्याचा धृष्णु, त्याचा जो सुत नामें कपोतरोमा, तो
 संतानासि म्हणे, 'तूं किति? दुसरा ही तपो, तरो! मातो.' ३८
 त्याचा तैत्तिरि, त्याचा पुत्र पुनर्वसु महायशा कथिला;
 तत्सुत अभिजित्, पाहति कवि ज्या, अन्या, जसें रुप्या कथिला.
 परमसभाग्या प्रसवे अभिजिन्नरनाथ आहुका राया,
 मार्गुनि घेती देशाधिप देशद्रव्य साहुकारा या. ४०
 जी अभिजित्कन्या, ती सांजे देवीस आहुकी आली;
 झाली अवंतिराज्ञी, न गुणांची जीस बाहुकी आली. ४१
 आहुकनंदन दोघे, ते 'देवक' 'उग्रसेन' या नावें,

१. त्याच्या कपाळाला रागाच्या आंठ्या कधीं कोणाच्या दृष्टीस पडल्या नाहींत.
 २. त्याच्या धनुष्यापासून मृत्यु भाल्यानें पुष्कळांस ब्रह्मलोकप्राप्ति झाली. ३. शुद्ध व
 सद्धर्मशील. ४. आरसा. ५. [तो] संताननामक कल्पवृक्षास म्हणे, 'अरे! तुझ्या औदा-
 र्याचा माझ्यापुढें काय पाड? हे तरो (वृक्षा)! पाहिजे तर दुसरा कोणता हि तप-
 श्र्या करून मातो (वैभवयुक्त होऊं दे); परंतु माझी बरोवरी करण्यास तो समर्थ
 होणार नाहीं.' ६. ज्या. (अभिजिता) व अन्या (इतर राजाना) कवि
 (शहाणे लोक) जसें [अनुक्रमें] रुप्या व कथिला पाहति [तसें पाहती];
 त्याची रुप्याशीं व इतरांची कथिलाशीं तुलना करीत. ७. अभिजित् नरनाथ परम-
 सभाग्या आहुका राया प्रसवे, असा अन्वय. ८. या साहुकारा (आहुक सावकारा-
 कडून) देशाधिप (मांडलिक राजे) देशरूपी द्रव्य मार्गुनि घेती, म्ह० सार्वभौम
 आहुकाच्या कृपेनें च मांडलिक राजे खंडणीरूप न्याज देऊन आपापल्या राज्यांवर
 राहिले. ९. लक्ष्मादेवीस भैत्रीण शोभण्यासारखी होती. १०. कमतरता-निर्णय०.

रूपप्रताप अद्भुत पाहुनियां ज्यांसि देव मानावें.	४२
देवक निजभुजतेजें सर्व करी परपुरप्रभाव ढिला;	
त्या देववत्प्रमुख सुत चवघे झाले सुरप्रभा वढिला.	४३
देवकि हि शांतिदेवा, वृकदेवा, देवरक्षिता कन्या,	
श्रीदेवा, उपदेवा, होय सुनामा हि सातवी धन्या.	४४
या सप्त सुता दिधल्या वसुदेवा देवकें वरज्ञानें,	
द्यावीं कन्यादानें सुगुणाढ्याकारणें वरज्ञानें.	४५
नव उग्रसेनपुत्र, ज्येष्ठ तयांमाजि दुष्टधी कंस,	
ज्या पापें कुरकुरकुळीं केला सन्नोतिकीर्तिचा ध्वंस.	४६
या कंसा, कंसवती, सुतनु, तथा राष्ट्रपालिका, कंका,	
पांच सुता कथिल्या; हा वंश श्रवणें विनाशितो पंका.	४७
भजमानसुत विदूरथ, तत्सुत राजाधिदेव, यास शर्मा,	
तत्पुत्र प्रतिपूर्व क्षत्र, ज्या सर्व वर्णिती दर्शमी.	४८
प्रतिपूर्व क्षत्राचा जो नंदन, भूप तो स्वयंभोज;	
त्या हृदिक, सुयश ज्याचें सेविति कवि मधुप जेंवि अंभोज.	४९
हृदिकाचा कृतवर्मा, हा अंधकवंश वंशवृद्धिकर;	
जे श्रवणधारणातें करिती, फळ उक्त पावती च नर.	५०
क्रोष्ट्याची गांधारी स्त्री, तीचा पुत्र साधु, जनमित्र,	
साधुपुराणज्ञाहीं कथिला नामेंकरुनि अनमित्र.	५१
अनमित्राचा सुत जो, नाम तयाचें नृपोत्तमा ! निघ्न;	
त्याचे प्रसेन सत्राजित् सुत, परविजयेंसिद्धिचे विघ्न.	५२
सत्राजित सूर्याचा प्रियसख, तो सिंधुच्या तटीं राय	

१. शत्रूच्या राजधानीचा मोठेपणा पोकळ (फोल) करून टाकी. २. देवाप्रमाणें तेज ज्याचें अशा वडिलास. ३. श्रेष्ठ आहे ज्ञान ज्याचें अशा त्यानें. ४. सद्गुणमंडितास. ५. योग्य वर कोणता हें जाणणारानें. ६. पाप्यानें (कंसानें). ७. पापरूपी कर्दमास. ८. प्रति आहे पूर्वी ज्याच्या असा क्षत्र म्ह० प्रतिक्षत्र. ९. अनुभवी, वृद्ध. १०. शत्रूच्या विजयाला विघातक; शत्रूचा जय न हाऊं देणारें.

- स्नानोपस्थानार्थं प्रातःकालीं च एकदा जाय. ५३
- रवि भेटे, परि न दिसे, कीं तेजोमंडलांत तो मग्न;
सत्राजित विनवी, 'निजचक्षु न व्हावें विलोकितां भग्न.' ५४
- कंठांतुनि स्यमंतकमणितें काढूनियां करी दूर,
सत्राजिता सख्याला तेव्हां लागे दिसावया सूरें. ५५
- प्रेमें मुहूर्त गोष्ठी कथुनि सखा सूर्य जावया लागे,
कौस्तुभसम स्यमंतकमणि सत्राजित सखा सख्या मागे. ५६
- दिवसकर सुहृत्कंठीं स्वविभूषण निजकरें चि वांधी तें;
सख्य विमळ, मग होइल देतां घेतां न हर्ष कां धीतें? ५७
- येतां पुरीं जन म्हणति, 'दुसरा कोठुनि पातला अर्क?'
तेजोमंडळ पाहुनि, करिति प्रेक्षक अनेक ते तर्क. ५८
- प्रसवे कांचन तो मणि; तेथें कालीं यथेष्ट घन वर्षे,
व्याधिभय नसे, ऐसा अद्भुत महिमा; समस्त जन हर्षे. ५९
- मागे गोविंद प्रभु, परि मणि सत्राजितें तया न दिला;
शक्त हि न हरि हरि, जसा घटज न पी, करुनियां दया, नदिला.
जेणें दिला प्रसेना मणि, न दिला सत्यबंधुला हरिला,
वधुनि प्रसेन हरिनें, तो मणि मृगयेंत वा नृपा! हरिला. ६१
- मणितें हरि हरि, वाटे, सँह्य अनय पशुस ही न रानींच्यां;
उत्तम भूषण योग्य प्रभुस चि, न पचे चि तें नरा नीच्या. ६२
- गहनीं मर्दुनि हरितें त्या, जो अत्यंत भांसुर मणी, या
घे जांबवान्, निजबिळा तो ऋक्षप जाय वा! सुरमणीया. ६३
- 'मागितला मणि न दिला, कृष्ण चि झाला स्वबंधुचा काळ,'
आळ प्रभुवरि घालीं सत्राजित तो असी, जसा बाळ. ६४

१. उपस्थान=सेवा, पूजा. २. सूर्य. ३. अगस्ति. ४. खराखरा जो बंधु प्रभु श्रीकृष्ण त्याला. ५. सिंहानें. ६. काढून घेई. ७. पशूना हि अन्याय पाहवत नाहीं असें मला (कवीला) वाटतें. ८. अरण्यांत. ९. तेजस्वी. १०. आपल्या गुहेला. ११. प्राण घेणारा.

तें ऐकुनि कृष्ण निघे, घेउनि बळभद्र पौर, शोधाय्या;
 पाहे प्रसेन मृत, हरि करि चरित पुढें कवींस तो धाया. ६५
 मग ऋक्षपतिबिळातें जाय प्रभु, तत्पदांसि उमगीत;
 ज्या पावाया गाती सत्कीर्तिग्रथित साधु धुम गीत. ६६
 जातां चि विळद्वारीं, धात्रीची स्पष्ट उक्ति आयकिली;
 सर्वनिधिकपाटांची सांपडली निर्धनासि काय किली. ६७
 'रोदन करूं नको, वा वत्सा! सुकुमारका! उगा, परिस;
 मारी वनीं प्रसेना हरि जो, त्या तात जांबवान् हरिस ६८
 वधुनि, जयातें घेउनि आला, गरुडासि देउनि व्रीडा,
 तो हा तुझा स्यमंतकनामा सन्मणि पहा, करीं क्रीडा.' ६९
 स्थापुनि बलभद्रसह स्वजनातें, ऋक्षपतिविलद्वारीं
 एकाकी देव शिरे, स्वगुण कवींच्या जसा मिलद्वारीं. ७०
 ऋक्षपतींसीं हरि करि भुजयुद्ध विळांत दिवस एकविस,
 हरिहरिभक्तचरित तें अपरिमित चि, वर्णितां नये कविस. ७१
 बहु दिवस विळद्वारीं राहुनि, पाहुनि सचित वाटेतें,
 प्रभु मृत मानुनि परते रामप्रभु, मत चि कविस वाटे तें. ७२
 ऋक्षेद्रातें जिंकुनि, सांत्वुनि, मणिसहित मेळवी रमणी;
 द्वारवतीप्रति सुखवी हा, अद्भुत करुनि खेळ, वीरमणी. ७३
 यादवसभेंत बैसुनि, तेथें सत्राजितासि आणउनि
 मणि दे, स्यमंतकाचा, जांबवतीचा हि, लाभ जाणउनी. ७४

१. त्यांचा मार्ग काढांत. २. जोरानें—सडकून. ३. वाटेल त्या खजिन्यास
 चालणारी. ४. कवींच्या (ज्ञात्यांच्या) मिलद्वारीं (एकवटलेल्या समुदायांत) जसा
 स्वगुण (कृष्णाचा गुण) एकाकी (अनन्य) शिरे (कृष्णचरित्रांत अनेक प्रसंग
 आहेत, त्यांतलें अनुकरणीय तात्पर्य काढून तें जसें शहाण्यांच्या मनांत ठसतें),
 [तद्वत्] देव एकाएकी ऋक्षपतिविलद्वारीं शिरे, हा सान्वयार्थ—निर्णय०. ५. कृष्णप्रभु-
 सारख्यास ज्यापासून मृत्यु आला त्याच्याशीं झगडा करणें केवळ आत्मघाताचें च
 कृत्य होय असें समजून बलराम मार्ग परतला, हें योग्य च झालें. ६. जांबवती.

- अनृता अभिशापाचा प्रभुने केला जनांत परिहार,
प्रभुदूषणापराधे सत्राजित करि मनांत परि हा रं. ७५
- सत्राजितासि भार्या दश, सुत शत, भंगकार तो पहिला;
कन्यांत सत्यभामा सुगुणवती, जीस वर्णिती महिला. ७६
- ‘ करिल क्षमा प्रभु कसा ? ’ ऐसें चिंती सदैव अपराधी,
दे त्यासि सत्यभामा, सुचली सत्राजितासि न परा धी. ७७
- सत्राजितासि मागत होता अक्रूर सत्यभामा ती,
मग आपणा न देतां मानी झाली च सत्य भा माती. ७८
- तैसा चि सुवर्णार्थी इच्छित होता स्यमंतकाला ही,
चित्तीं जपे कराया त्याचा तो जेवि अंत कालाही. ७९
- मग तो शतधन्व्याला सत्राजिद्वधकुमंत्र आयकवी,
रात्रौ सुप्तासि वधुनि मणि ने; दैवासि करिल काय कवी ? ८०
- मणि शतधन्व्यापासुनि घेउनियां, तो असें तया सिकवी,
‘ हें न तुवां प्रकटावें; नासिन मीं आलिया भयासि कवी. ’ ८१
- ‘ झाले दग्ध पृथासुत, ’ हे ऐकुनि परमतापदा वार्ता,
गेले होते अंधाप्रति, जे प्रभु अमृत पापदावार्ता. ८२
- करि तुच्छ तातघातीं नागीचें तामसत्व रागेली,
भामा प्रभुसि कथाया, त्यागुनि निजधाम सत्वरा, गेली. ८३
- प्रभुसिं गजपुरीं भेटे, कृष्ण म्हणे, ‘ हा श्रम प्रिये ! कां मे ! ? ’
‘ तात वधुनि मणि नेला शतधनुनें, ’ पतिस ती असें सांगे. ८४

१. खोट्या आळाचा. २. र र (रडें). ३. दुसरी बुद्धि—अन्य युक्ति. ४. आपल्या तेजाची माती झाली असें त्यानें मानिलें. ५. काळसर्प. ६. अक्रूर. ७. तुझ्यावर संकट आल्यास मी युक्तीनें त्याचा नाश करीन. ८. पाप (दुर्योधनादि दुष्ट) हा च कोणी वणवा त्यानें त्रस्त झालेल्या (पांडवास) जे प्रभु (राम व कृष्ण) अमृत (पाणी) [ते] अंधाप्रति (धृतराष्ट्राकडे) गेले होते. ९. संताप.

‘हा ! रविसख ! हा ! वत्सळ ! हा ! तात !’ असें म्हणे, रडे भामा;
ज्या माया कर जोडी, तो हि म्हणे स्त्रीप्रियार्थ ‘हा मामा !’
अश्रु पुसुनि समजावी स्त्रीस, म्हणे, ‘देवि ! लोक अस्थिर हा’.
दे जळ, सात्यकिस म्हणे, ‘तूं संस्कारावयासि अस्थिर रहा.’ ८६
स्वपुरा साग्रज पावे, योजुनि खळकंदन, देव वेगानें;
न म्हणितलें चि यशाच्या ज्याच्या, ‘वरपद न देववे,’ गानें.
मग कृष्ण म्हणे, ‘न्यायें मणि यावा आमुच्या चि तो कार्या,
सिंहें प्रसेन, सत्राजित शतधनुनें हि, मारिला, आर्या ! ८८ .
बैस रथावरि; मारूं, सुखवाया स्वजन विप्र, भोजातें;
मिळतो स्यमंतक, यशोराशि हि गातिल कवि प्रभो ! ज्यातें.’
होउनि सिद्ध, प्रभु ते गांठिति मारावयासि भोजातें;
झटला परि अरिहरिच्या गजसा साहे न पाप ओजातें. ९०
अक्रूरें होगळितां न तया भोजाधमास भांडवलें;
उरलें तें चिं न पदरीं, ज्या हा व्यवहार होय भांडवलें. ९१
होती एका दिवशीं शतयोजनधावनक्षमा अश्वा,
तीवरि चढुनि पळाला, टिकला सिंहापुढें कधीं न श्वा. ९२
मिथिलेजवळ चि घोडी सोडी असु, पळुनि जाय शत गावें;
कोण असा पटु ज्याचें यत्न वंचूनि या यश तेंगावें ? ९३
शतधन्वा पंचि पळे, कीं तो प्रभुनीं पंथांत मेळविला;

१. पांडव लाक्षागृहांत जळाले अशा समजुतीनें श्रीकृष्णानीं त्यांना तिलांजली
दिली. २. शतधन्व्याचा वध. ३. ज्या प्रभूच्या यशोगायनानें “भुक्ति मिळणार
नाहीं” असें कधीं हि म्हटलें नाहीं. ४. हे बलरामदादा ! ५. शतधन्व्याला.
६. पाप (दुष्ट भोज) हरिच्या ओजातें (वीर्यातें) न साहे. ७. सोडिलें असतां.
८. ज्या [अक्रूरसाह्यरूपीं] भांडवलें हा व्यवहार (कृष्णाशीं युद्ध) होय (त्यानें आरं-
भिला होता) तें चि त्याच्या पदरीं न उरलें. ९. शंभर योजनें धांवण्यास समर्थ
अशी. १०. लोकांस फसवून ज्याचें यश टिकेल असा हुशार कोण आहे ?
११. पादचारी. १२. रस्त्यावर (भूमीवर) आणिला.

जाणों अरि आखु, अजित ओतुं, तिहीं कौतुकार्थ खेळविला.
 श्रीकृष्ण बळासि म्हणे, 'आर्या ! तूं या रथीं रहा, अरिला
 वधुनि मणि आपितों मीं; यमपाशाहीं अराति तो वरिल्ला.' ९५
 वदुनि असें चक्रधर प्रभु होय पदाति, पाठिला लागे;
 चक्रें तच्छिर खंडी; दे मुक्ति बळें चि, जन्हि न तो मागे. ९६
 तारी त्या हि, पळाला जो शतधन्वा पदाति खटपटुनीं;
 न म्हणावें प्रभुचक्रा देत्या उत्तमपदा 'तिखट' पटुनीं. ९७
 तच्छक्ति अरिपुढें किति? सोसील श्येननख कसें चिमणी?
 परतुनि बळासि सांगे, 'आर्या ! अरिजवळि तो नसे चिमणी.'
 ज्याची कळविति लोकीं, देउनि वरि हाक विप्र तारकता,
 त्यांचा ठाई कल्पी हळधर, जरि हा कवि, प्रतारकता. ९९
 असकृत् 'धिक्र' शब्द करुनि कृष्णातें बळ म्हणे, 'असें छद्म
 पद्मच्छदायताक्षा ! करिसि तरि त्यागिलें तुझें सब. १००
 जा तूं कुशस्थळीतें, मीं तों नाहीं च येत, जाचि कसा;
 सुख काय? तुला झाला तव पृथु नेत्रांत राम हा चिकसा ! १०१
 न प्रिय मीं, प्रिय मणि तुज, जा, घे, कां नांदणें नसो सवतें ?
 हें वंचन वंधु म्हणुनि सोसितसें, अन्यथा न सोसवतें.' १०२
 यापरि वदला, रुसला, प्रणतों हि त्यजुनि जाय; मिथिला जे,
 तत्पतितें बळ भेटे, त्या तिथिला सर्व पर्वतिथि लाजे. १०३

१. मांजर. २. मृत्यूनें त्याला पछाडलें. ३. मोक्षपद देणाऱ्या सुदर्शनास
 शहाण्यानीं तिखट (तीक्ष्ण, घातक) म्हणूं नये. ४. 'तच्छक्तिपुढें अरि किति ?'
 असा पाठ अधिक योग्य झाला असता. ५. तारण्याची इच्छा व शक्ति. ६. हळधर
 कवि (शहाणा) असून हि कृष्णाच्या अंगीं प्रतारकता (कपटाचरण) कल्पी.
 ७. कमलपत्राप्रमाणें दीर्घ आहेत डोळे ज्याचे अशा ! ८. चिकाप्रमाणें (त्रासदायक).
 ९. वेगळें. १०. नन्न झालेल्या (श्रीकृष्णास). ११. ज्या दिवशीं मिथिलाधिपतीची
 (बहुलाश्वाची) व बळरामाची गांठ पडली तो दिवस फारच पुण्यकारक, असा भाव.

मैथिलभक्तापासुनि पावे पूजा सदा नवनवा, हो !

‘सद्ग्रह अधिक,’ बळ म्हणे, ‘गर्व सुरांचें कदा न वनं वाहो.’

दुर्योधन मिथिलेंत प्रभुपासीं तेधवां गदा सिकला;

पिके लाजे बहुलाश्वा, श्रीरामा गुरुसि आम्र ही पिकला. १०५

मणि चोरुनि अक्रूर स्वजनसह पळे, कुशस्थळी सोडी,

दीक्षाकवच धरी तो अतिपटु, वाराणसी पुरी जोडी. १०६

बहु यज्ञ प्रारंभी, पुष्कळ मणिलब्ध कनक तो खरची;

कवि म्हणती, ‘अर्थिमनीं ऐसा न जयंतजनक तो खरची.’ १०७

या जन ‘दानपति’ म्हणति, होता कार्शींत साठ वत्सर हा;

जाणों त्या शंभु म्हणे, ‘स्वस्थ करित रुद्रपाठ, वत्स ! रहा.’

श्रीकृष्णोद्धवयादववीराहीं झटुनि, करुनियां साम,

बहु यत्नें समजावुनि, मिथिलेहुनि नमुनि आणिला राम. १०९

जरि मणि चोरुनि पळे, शतधन्वकरें प्रियाजनक मारी,

अक्रूरसि उपेक्षी केशव; कीं ज्ञातिभेदभय भारी. ११०

अक्रूर साधु गेला, तेव्हांपासुनि न वर्षला शक्र,

राष्ट्र परम कृश झालें; सत्यकीं दैव कां नव्हे वक्र ? १११

‘अक्रूरस्थिति राष्ट्रक्षेम,’ असें स्पष्ट तत्व जाणून,

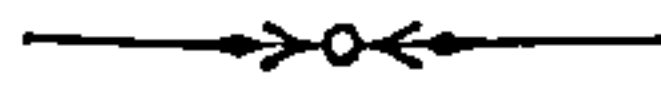
कुकुरांधक सर्व यथापूर्व स्थापिति पुरींत आणून. ११२

दानपति द्वारवतीमाजि सिरे तों चि वृत्रहा वर्षे;

१. सज्जनांचें घर. २. नंदनवन. ३. उभयतांची संगत एकमेकांस इतकी सुखा-
वह झाली कीं पिक (कोकिळ) व आम्र यांचें परस्पर प्रेमजन्य सुख त्यापुढें फिकें
पडलें, असा भाव. आम्र-आश्रयास पिक-आश्रितापासून सुख काय होणार ?
पण येथें शम (गुरु) व जनक (शिष्य) यांस परस्परांपासून अत्यंत सुख झालें.
४. यज्ञदीक्षारूपी कवच; (यज्ञ करण्यांत गुंतलेल्या दीक्षितास कोणता क्षत्रिय
मारील ?) ५. मण्यापासून मिळालें. (स्वयंमंतक मणी रोज ६४००० तोळे सोनें
प्रसवत असे). ६. इंद्र. ७. जातींत दुफळी उत्पन्न होण्याची भीति. ८. सज्जनानीं
टाकिलेल्यावर. ९. अक्रूराचें वास्तव्य.

- साधुपुरुषसत्कारे जाणों बहु विष्णुपद तदा हर्षे. ११३
 धन्यत्व दानपतिने श्रीकृष्णास स्वसा दिली लाहे;
 बळकृष्णभक्त यांची रुद्धचनसाध्वसादि लीला हे. ११४
 ज्यातें स्मरुनि, म्हणितलें पावुनि बाधा, कदा न पतितें 'हा!'
 बोले सभेंत मधुर, न दावुनि वा ! धाक, दानपतितें हा. ११५
 'साधो ! दानपते ! जो शतधनुने मणि तुला दिला आहे,
 तो या सभेंत दाखिव, पाहों रामादि वांच्छिती वा ! हे. ११६
 मणि आहे चि; इतरथां ज्यांत केनकवेदियूप सवघड ते
 होउनि, तुज सुजनवरा ! कैसे वाराणसींत सर्व घडते?' ११७
 सर्वनिरतीं सवभोक्ता सहुरु वक्रा करील कां स्वभू ?
 अणिमादिसिद्धिनाथा मणि मागतया सुखें चि दे बभ्रुं. ११८
 अक्रूरीं द्रवला प्रभु, पाहुनि तें साधुशील वत्सल तो;
 जो केवळ लोभी, तो प्रभुहृदयीं लोहकीलवत् सलतो. ११९
 श्रीकृष्णे दिधला मणि बांधुनि अक्रूर अर्कसा साजे;
 त्याच्या प्रभुप्रियत्वे पाहों न शकति मुखाकडे राजे. १२०

अध्याय नववा.

- जनमेजय मुनिस पुसे, 'वा वैशंपायना ! जगत्कर्ता,
 परमपुरुष, विष्णु प्रभु कां नरता पावला, रमाभर्ता ?' १
 मुनि सांगेः—भूपाळा ! पावतसे ग्लानि जेधवां धर्म,
 तेव्हां प्रभु अवतरतो, द्याया धर्माविने जगा शर्म. २

१. आकाश. (वामनावतारीं विष्णूने एका पावलानें आकाश व्यापिलें, यावरून आकाशाला 'विष्णुपद' म्हणतात). २. क्रोध, वंचना व भीति इत्यादि. ३. अन्यथा; तसें नसतें तर. ४. सुवर्णाच्या वेदी व यूप (स्तंभ) [करण्याचें काम] सुलभ होऊन इ०. ५. यज्ञ. ६. यज्ञ करण्यामध्ये अत्यंत तत्पर अशा दानपतीवर यज्ञभोक्ता श्रीहरि वांकडी दृष्टि कां करील ? ७. अक्रूराचें नांव. ८. लोखंडाच्या स्त्रिल्याप्रमाणें. ९. धर्मरक्षण करून.

अवतार अमित हरिचें झाले, होतिल हि साधु ताराया,
 माराया पाप असुर, कांहीं वर्णीन; ऐक वा राया ! ३
 मधुकैटभघ्न 'पुष्करनाभ' सद्वतार विष्णुचा पहिला;
 दुसरा 'यज्ञवराह,' प्रभु दंष्ट्रेने चि उद्धरी महिला. ४
 प्रभु 'नारसिंह' होउनि, गहनांतुनि ये धरावरा ! तिसरा,
 कलककशिपुरिपु, पाहुनि ज्या 'मार्ग' म्हणति सुर, 'अराति! सरा?'
 चवथा 'वामननाम' न या मन विसरो सरोजनेत्रास,
 ज्याच्या श्रवणें चि सरे सर्व, न म्हणतां 'सरो' जनै, त्रास. ६
 'दत्तात्रेय' प्रभुचा अवतार ज्ञानमार्ग चालविता,
 भक्ततम दिगंतातें त्याच्या सुयशासमेत घालविता. ७
 तैसा चि 'जामदग्न्य' प्रभुचा अवतार अर्जुनाराती;
 यद्भुज म्हणति, 'सम चि खळवध गंगास्नान, वर्जुना राती.' ८
 ज्याचा भरी खळांच्या रक्तौघेंकरुनि परशु कासार;
 ज्या समर तेंवि, जेंवि श्रीहरिचे सुगुण परं शुका सार. ९
 'श्रीराम' द्युमणिकुळीं झाला, जाणुनि दशास्य आधि जगा;
 ज्यातें दिव्यास्त्रें दे, नेउनि मखरक्षणार्थ, गाधिज गा ! १०
 गौतमभार्या आर्या झाली पंकांसि जेंवि वश गाय,
 ती उद्धरी, ज्याचें कविवर वाल्मीकि भव्य यश गाय. ११
 श्रीजनकसुता वरिली, भंगुनियां चंद्रचूडचापातें,
 जें तेज परशुरामीं हरिलें लीलेकरुनि बापा ! तें. १२
 रक्षायामातेचें वांच्छित, तैसें चि सत्य ताताचें,
 राज्य त्यजिलें; भय बहु अयशाचें जेंवि नरकपाताचें. १३
 प्रभुचें आर्तत्राण चि, आयकिलें अन्य न व्यसन कानें,
 ज्याचें भावें गावें यश संतत धन्य नव्य सनकानें. १४

१. अत्यंत अवघड अशा ठिकाणांतून (खांबांतून). २. देव ही भ्याले-पंत. ३. सहस्रार्जुनाचा शत्रु. ४. [आम्ही] राती (रात्री) वर्जुना (वर्जिणार नाही) म्ह. आम्ही रात्रीं देखील अरिवध करूं. ५. श्रेष्ठ. ६. सूर्यवंशी. ७. चिखलास [पक्षीं] पापास.

- सुगळ कपीश्वर केला, वधुनि अतिप्रवळ पापकर वाळी;
खगमृगमनोहर, जरि हि खरतरशरधर सचाप कैरवाळी. १५
- ज्याच्या चरणरजांहीं श्रीदेवी भूषवी सदा कवरी,
शबरी तो बहुमानी, बा ! गति दे तीस जानकीशबरी. १६
- कपिमैत्री, दशरथसखगृध्राची पुत्रवत् क्रिया, केली.
यापरि जगद्गुरु करी, संपादाया जगत्प्रिया, केली. १७
- करवी सेतु समुद्रीं, दशमुख मारुनि सोडवी रमणी;
करि, हरिसख होउनि, यश बहु अमृताहूनि गोड वीरमणी. १८
- करि रंजन प्रजांचें प्रभु एकादशसहस्रवत्सर हा;
वत्स रहावी पीतां; वदलें पुरविजित हंसवत् सर 'हा !' १९
- नेले पौर विमानीं वाहोनि, मनुष्यनायका ! यश तें
श्रीरामाचें वर्णिल वदनांच्या परम पट्टु हि काय शतें? २०
- झाला वसुदेवाचा नंदन, मथुरेंत 'कृष्ण' अवतारी,
मारी नररूपासुर, सुर भक्त महाविभूतिधव तारी. २१
- अवतरला जीवांवरि परम कराया अनुग्रह 'व्यास,'
ज्याच्या भगवान् घेतो, पावक होउनि, अनुग्रह हव्यांस. २२
- ज्या ध्याया नृप झाले वनवासी, वातभुक, जटी, वल्की,
तो प्रभु होणार पुढें कल्यंतीं यवनवनशिखी 'कल्की.' २३

१. सुग्रीव. २. पक्षी व पशु यांस आनंददायक. ३. तरवार धारण करणारा.
४. वेणी (केंस); लक्ष्मी आपल्या केंसानीं त्याच्या पायावरील धूळ झाडून का-
ढिते. ५. वानरांचें सख्यत्व संपादून. ६. [रामनाम] पीतां (स्तनपान करित
असतां) वत्स (वाळकाला) रहावी (स्तनपान सोडण्यास लावी). स्तनपानापेक्षां
रामनामामृत वाळकाला गोड वाटे. ७. स्वच्छ, अगाध पुर साकेत; श्रीनिवासपद्मसम
गृहें; गृही शुद्धयशोभूषित-पंत. ८. मानस-पंत. पुरविजित हंसवत् सर ' हा ! '
वदले=रामक्रीतीनें उज्वल व परमहंसानीं भरलेल्या अयोध्येला पाहून [स्वतःकडे
कमीपणा आल्यानें] मानससरोवराला वाईट वाटलें. ९. महामायापति; विष्णु.
१०. होमद्रव्यास.

- पूर्वीं भगवान् वज्री वृत्रा असुरासि संगरीं मारी,
त्याउपरि 'तारकामयनामा' संग्राम जाहला भारी. २४
- तेथें असुर अमरवरपरिभव झाले महीवरा ! करिते;
तेज हरुनि, सुर त्यांहीं केले, कविनीं जसे वराक, रिते. २५
- लोकेश शरण गेले वरदा नारायणा शरण्यातें;
निःश्रीकासि श्रीप्रद जो, जेंवि वसंतघन अरण्यातें. २६
- अंगारवृष्टि, उल्काशनिपात, मर्हातमोहत ज्योती,
उत्पाद होत होते, प्रलयां जनमेजया ! जसे होती. २७
- तेव्हां संश्रितवत्सल कृष्ण श्रीवत्सलक्षण स्वामी
प्रकटे हृदयांत, म्हणे, 'देवगणा त्यजिन न क्षण स्वा मीं.' २८
- परिभवगरळ भ्रमवी, श्रमवी, तें दर्शनार्गदें वमवी;
शमवी उत्पात प्रभु, निजरूपीं देवहृन्मनें रमवी. २९
- 'जय ! जय !' म्हणे सुरसभा, प्रांजलि होउनि करी बहु प्रणती,
जीचा नुरवी भगवदृष्टिसुधावृष्टि एक हि व्रण ती. ३०
- विष्णु म्हणे, 'सुर हो ! म्यां समरीं शमवूनि कंप दात्यांतें,
दिधली तुम्हांसि, तुमची लेश हि न जिरेल संपदा त्यांतें.' ३१
- असुरवर सत्यसंध प्रभुची ऐकुनि असी प्रतिज्ञा, ते
युद्धांधवरीं च सादर होउनि धरिती असिप्रति ज्ञाते. ३२
- अद्भुत रथ कनकमय द्वादशशतहस्तविस्तृत मयाचा,
वर्णप्रकाश राया ! साक्षाद्दीप्ताशिराशिसम याचा. ३३
- वाहति परम भयंकर विपुलबळ सहस्र आंसविल यातें,
वरिली परें जयाची जेणें जावी च आस विलयातें. ३४

१. इंद्र. २. इंद्रादिक अष्टदिशांचे स्वामी. ३. निर्धनास. ४. वसंतऋतूतील
मेघ. ५. निखान्यांचा पाऊस, नक्षत्रे आणि दगड यांची वृष्टि. ६. प्रबल अंधकारानें
नष्ट झालेलीं [नक्षत्रादि] तेजें. ७. स्वकीय. ८. दर्शनरूपीं औषधानें. ९. संग्रामरूपीं
यज्ञ करण्यांत च औत्सुक्य दाखवून. १०. अस्वलें.

आयसंवायसकेतु प्राज्यांजननीळसारसाराचा
 एक क्रोश जयाचा विस्तार, असा शैतांग ताराचा. ३५
 बहुवळ सहस्र वाहत होते जनमेजया ! तयाशि खर;
 पाहोनि अंजनाच्या लाजावे अद्रिचे जया शिखर. ३६
 भव्य ह्यग्रीवाचे प्रबळहयसहस्रयुक्त रथरत्न;
 ठाके गदी विरोचन, ज्यासि नको सुरवधार्थ बहु यत्न; ३७
 द्वादशहययुक्तरथीं अत्युग्र अरिष्ट असुर तो चढला;
 बहु चापधर वराह, प्रखर खर क्रोधवह्निने कढला. ३८
 सुत विप्रचित्तिचा जो श्वेताभिध, तो रणा उभा राहे,
 वीरवरिष्ठ अरिष्ट श्रीवळिसुत भूमिधरशिला वाहे. ३९
 धांवे किशोरनामा इकडे तिकडे, गमे किशोर चि तो,
 मुनि म्हणति, 'बहु करुनि जड गडवड, जय काय रे शिशो! रचितो?'
 ओष्ठेक्षणदशनायुध मुखयोधी सुरवधार्थ राहु निघे,
 चित्तीं मनोरथे जय असुरव्यूहापुढे चि राहुनि 'घे. ४१
 हयगजवराहसिंहव्याघ्रक्षखरोष्ट्रमेघपक्षिगत,
 पवनीं कितेक चढले; किति पत्ति, नसे जयां रथादि मत. ४२
 असुर अनेकायुधधर गर्जनं तर्जन रणांगणीं करिती,
 वाटे त्यांसि, पडेल स्वारब्धा संगरक्रिया न 'रिती. ४३
 झाले सिद्ध महाबळ वसु, रुद्रादित्य, अश्विनीतनय,
 त्यजिला न धर्म ज्यांहीं विजयाचा हेतु, कीर्तिचा, न नय. ४४
 नरकीं न बुडायस्तव ज्यातें अंजलि रची पतित राया !

१. लोखंडाचा कावळा आहे ध्वजावर ज्याच्या. २. [साराचा=] दृढतर-पंत.
 दाट काजळाच्या अगदीं काळ्या अर्काचा. ३. रथ-पंत. ४. असुरनामविशेष. ५.
 पर्वतशिला. ६. मूल. ७. मूर्ख. ८. ओंठ, डोळे व दांत हीं च आहेत आयुधें ज्याचीं
 असा. ९. तोंडानें युद्ध करणारा. १०. तो मनांत जयाचे मांडे खात होता.
 ११. ऋक्ष (आस्वल)... गत (-वर स्वार झालेले). १२. धमकावणी. १३.
 आपण आरंभिलेले युद्धकर्म फुकट जाणार नाही.

त्या सेतुसि धरुनि निघे शत्रुसमुद्रां शचीपति तराया. ४५
 वैसे पांडुरवर्णी नागीं ऐरावतीं महातेजा,
 मानिति, हिमगिरिशिखरीं चढला भास्कर, असें पहाते ज्या.
 स्वरथ स्वसव्यपार्श्वीं चालवि, सांगोनि मातलीला हो !
 शक्र म्हणे, 'दंडातें खळसेना फार मातली लाहो.' ४७
 गाती गंधर्व पुढें, नृत्य करिति अप्सरा सुरमणीया,
 स्तविति कवितिलक सन्मुनि; परमोत्साहें निघे सुरमणी या.
 यमदंडमुद्रातें घेउनि येउनि, सकोप परजाया
 लागे सुरसेनाग्रग भगवान् समरीं, लयासि पर जाया. ४९
 मूर्तिधरचतुःसागरगुप्त, खळवर्धीं कधीं नव्हे करुण,
 तो काळपाश कवळुनि आला भगवान् महायशा वरुण. ५०
 आला असुरवधार्थी धनपति, दूरपद्मसह, गदापाणी,
 यद्यश यक्षगणा दे बळ, जेंवि विषूचिकागदा पाणी. ५१
 सुरसेनेतें रक्षिति निजदिग्गत लोकपाळ हे चवघे,
 ऊर्ध्वदिशासंगोपन भगवान् रवि, तो हि रोहिणीधव, घे. ५२
 जगदायु वायु भगवान् सजळकण प्रबळवेगवान् वाहे,
 आहे कोण असा, हा होतां प्रतिकूळ, यासि जो साहे? ५३
 बहुदर्प सर्प दारुणविष ते, भेदूनियां तनुत्राण,
 प्राण त्रिदशारींचे घ्याया झाले स्वयें महाबाण. ५४
 वा ! पर्वत सर्व तयां देवां झाले सख्यापरि सहाय,
 म्हणवाया असुरांतें ताडुनि तरुनीं सुरांपरिस 'हाय!' ५५
 गरुडीं बैसोनि धरी प्रभु चक्रप्रमुखआयुध रणीं तें,
 जें दे रक्त अरींचें, आपण सेवूनि आयु, धरणीतें. ५६

१. विष्णुरूपीं सेतू (आश्रय). २. देवश्रेष्ठ इंद्र. ३. गदेसारखें एक आयुध. ४.
 परजण्यास (फिरविण्यास). ५. अग्रग=पुढील भागीं असलेला. ६. गुप्त (राक्षिलेला).
 ७. [दर=] शंख-पंत. ८. मोडशीच्या रोगास. ९. आपापल्या दिशेस उभे
 राहिलेले इंद्रादि दिक्पाल. १०. कवच.

शुचि जन्मुनि सन्मुनि जे, स्तविति, म्हणति, 'विजय विष्णु लाहो' ते
 अनुगामी देवांचे गण 'जय जय !' वदत विष्णुला होते. ५७
 देवांसि 'स्वस्ति असो,' हे वदला अंगिरां तथा काळीं,
 दैत्यांसि 'स्वस्ति असो,' शुक्र म्हणे, भंग जरि असे भाळीं. ५८
 देवांकडे सुवाद्ये वादक दैत्यांकडे हि वाजविती,
 गाजविती ब्रह्मांड, प्रबळ भट प्रलयमेघ लाजविती. ५९
 मग मिसळले सुरासुर, अद्भुत जनमेजया ! कडाखा तो;
 वाटे, काळ भुकेला साखरसा अद्रिचा कडा खातो. ६०
 त्यांची मारामारी भारी, देती न पाय हे मार्गें,
 तें^३ पाविजेल वाटे शस्त्रज्वलनें अपाय हे मार्गें. ६१
 असुरांहीं मेळविला जय, सुर समरांगणांत भंगून;
 गतमद सक्षत न वदति, न पळति ते; काय मूकपंगून ? ६२
 बळ भंगितां परांहीं, भंगी त्यांचें हि सैन्य मघवा तें,
 भंगावें गंगेच्या जैसें उग्र हि समस्त अघ वातें. ६३
 केले सुर, दैत्यांच्या पाशांहीं जे निबद्ध, ते मुक्त;
 किति कपटपाश वज्रा ? काय सदुक्ता असाधुचें उक्त ? ६४
 मोहनि तामसाखें, राहे सुरपति मुहूर्त हा निःसुर,
 वधिति परस्पर पाहुनि, तें कौतुक न गणिति स्वहानि सुर. ६५
 झाले सुर, परसेनासागर न म्हणुनि 'अगाधसा', धसते;
 त्या मोहित दैत्यांतें तोडिति राया ! अगा ! धसाधस ते. ६६
 और्वीं माया योजुनि, शमवी ती तामसी सहास मय;
 तप्त सुर म्हणति शक्रा, 'कल्पांताहुनि उणा न हा समय.' ६७

१. बृहस्पति. २. ललाटी (नशीवांत) जरी भंग (अपजय) लिहिलेला होता
 तरी. ३. त्या वेळीं शस्त्रप्रहारामुळें उत्पन्न झालेला अग्नि मेरुपर्वतास (सोन्याच्या पर्व-
 तास) देखील अपाय करील असें वाटलें. ४. मुकें व पांगळे यांहून उणे. ५. गंगे-
 वरून आलेल्या वाऱ्यानें. ६. स्तब्ध, स्वस्थ. ७. और्वक्रषीनें उत्पन्न केलेली अग्नि-
 मय माया (शक्ति). ८. हंसून, सहज लीलेनें.

सुरपति म्हणे, 'जलेशा! शमिव ज्वलनासि वृष्टिनें, वरुणा!
 सुर भस्म चि होतिल कीं! काय पहातोसि वा! करीं करुणा.'
 वरुण म्हणे:-भृगुवंशज और्व सदा ब्रह्मचर्यपर-माहित.
 होता समजुनि तें चि व्रत तो तेजस्विवर्य परम हित. ६९
 लोकांसि तपस्तेजें बहु तप्त करी, चळे कदा न मुनी;
 त्यासि हिरण्यकशिपुसह विनविति तापस असैं, पदा नमुनी.
 'वा! ब्रह्मचर्य वरें, परि संततिविच्छेद यांत हा दोष;
 स्त्रीपाणिग्रहण करीं, संतानें पूर्वजांसि हो तोष.' ७१
 क्षोभे और्वमुनि, म्हणे, "याहुनि गुण अधिक काय संतानीं?
 तरि कां व्यर्थ नियामिला इंद्रियसमुदाय काय संतानीं? ७२
 अधिक म्हणुनि जरि आतां गातां; मुनि हो! सुखें अपत्या गा;
 तें स्त्रीवांचुन चि असो मज, कां म्हणतां तुम्हीं, 'तप त्यागा'?"
 बहुधा तो प्रतिपादी, 'गुरु धर्म ब्रह्मचर्य,' हें कथन,
 मग अग्निरूप पुत्र प्रकट करी, करुनि ऊरुचें मथन. ७४
 तो और्व अंतकानळ, न शकति कोणीं तयासि देखाया;
 तातासि म्हणे, 'श्रुधिता मजला आज्ञा जगासि दे खाया.' ७५
 तों चि ब्रह्मा तेथें येउनि और्वा मुनीश्वरासि वदे,
 'वा! आवरीं स्वतेजा, त्रस्ता विश्वा मुनीश्वरा! शिव दे. ७६
 मीं या त्वत्पुत्रातें देतो सुस्थळ तसैं चि भक्षाया,
 रक्षाया विश्वातें, शमिव जगद्ग्रसनकर्मदक्षा या.' ७७
 और्व म्हणे, 'भगवंता! देसी स्थळ कोण? काय सेवाया?
 झालों मीं धन्य जगीं, द्यावें तेजोनुरूप देवा! या.' ७८
 देव म्हणे, 'वडवेचें वदन जसैं, तेंचि सिंधुचें वदन,
 तेथें स्वस्थ वसावें, म्यां त्वत्पुत्रासि तें दिलें सदन. ७९
 तें अन्न दिलें, तेथें जें भूवरिल प्रवेशतें तोय;

१. ब्रह्मचर्यासंबंधें फार प्रसिद्ध. २. श्रेष्ठ [आहे]. ३. शरीर. ४. मांडाचें.
 ५. घोडीचें. (घोडीपासून सूर्यवीर्यानें वडवानल उत्पन्न झाला, अशी ही कथा आहे).

स्थळ माझें, हवि माझें, द्यावा स्वकवळ तसें चि हें होय. ८०
 स्थितिकाल असे जोंवरि, तोंवरि दोघे जगासि या रक्षूं,
 लक्षूं उगे चि, येतां समय युगांतीं समस्त ही भक्षूं.' ८१
 हें मान्य करुनि, सिरला तो और्वानळ पयोधिच्या वदनीं,
 ठेउनि निजप्रभेतें जनकीं सुतपःसमृद्धिच्या सदनीं. ८२
 विधि गेला स्वस्थाना, ते ही पावोनि अभयदान मुनी;
 त्या कनककशिपु विनवी, मार्गें राहोनि, अभयदा नमुनी. ८३
 " भगवंता ! शिष्य तुझा, त्वत्पुत्राचा हि जाण मीं छात्र,
 आलों शरण, चरण हे धरिले, करुणेसि मज करीं पात्र. ८४
 म्यां, 'अद्भुतप्रताप प्रभु तूं' ऐसें यथार्थ जाणून,
 त्यजिलें न पदाराधन, तप, दारा, धन, मनांत आणून. ८५
 यावरि जरि पावेन च्छात्र तुझा मीं पराभवे कष्ट,
 तरि और्वा ! गुरुवर्या ! जाण पराभव तुझा चि तो स्पष्ट." ८६
 और्व वदे, 'दैत्येंद्रा ! झालों मीं धन्य कीं गुरुपणातें
 देतोसि मला, बापा ! तरि माझ्या ऐक तूं उरुं पणातें. ८७
 माझ्या तेजापासुनि वत्सा ! तूं लेश भय न पाव कसा;
 सुतनिर्मित मायांशि हि, तुज दिधला रुद्रनयनपावकसा. ८८
 तूं जोंवरि, तोंवरि हें अश्रयस्त्र प्राज्य वीर्य वाहेल;
 राहेल त्वद्वंशीं, तेजस्वी ही न यासि साहेल.' ८९
 दैत्येंद्र अग्निमाया साधुनि, वंदूनि मुनिवरा, गेला,
 जो अतुळकीर्ति कविवरि, म्हणतां 'त्वत्कीर्ति पुनिव,' रागेला.
 ते हे अरीसैं दितिजें मेळविली, भजुनि शंमिवरा, खाया;
 दे विधु सहाय, मज जरि म्हणसि, 'अमर, सजुनि शमिव राखाया.
 दोघे तव प्रसादें शमवूं या और्वदत्तमायेतें;

१. जगाच्या अस्तित्वाची मुदत. २. मोठ्या. ३. और्वा माया. ४. पौर्णिमा.
 (त्याच्या कीर्तीस पौर्णिमेची उपमा दिल्यानें त्याला राग आला). ५. अरीस
 खाया-पंत. ६. यतिश्रेष्ठाला. ७. अमर राखाया-पंत.

- यावें विधुच्या हि मना हें, माझ्या देवसत्तमा ! येतें. ' ९२
- शक्र म्हणे, 'बा सोमा ! हो मायाप्रशमनार्थ तूं सिद्ध;
वरुणापुढें, तुजपुढें, होयील न और्ववह्नि हा इन्द्र. ९३
- होउनि विमुख रणीं, हे आम्हीं सुर सर्व अपयशें मळतां,
पळतां, स्वपदापासुनि गळतां, और्वानळाननीं जळतां.' ९४
- या वचनें वरुणासह मायाशमनार्थ शीघ्र इंद्रु निघे,
स्वजनव्यसैनप्रशमीं न प्रकटुनि तेज, न शुचि निंदुनि घे. ९५
- सोडी सोम जया, तें झालें सर्वासि शैत्य कांपवितें;
निजतेजें जिंकीना युगपत्, जिंकूनि दैत्य, कां पवितें? ९६
- जळवर्षें हिमवर्षें, युगपत् सर्वत्र हुडहुडी भारी,
मारी तसी च शिरली, अतिविकळा होय परचमू सारी. ९७
- पडलें, रुडलें, हृदयीं 'हा !' म्हणत, स्मरत सैन्यपा, शीतें;
पाशानीं बद्ध करी, देउनि बहु दुःख दैन्य, पाशी तें. ९८
- मग अगनग बहु पाडी, तोडी, नाडी रणीं अरींस मय;
भ्रमवी, गमवी ऐसें, कीं आला आपल्या करीं समर्थ. ९९
- देववळीं शिरुनि, करिति अमित गज, व्याघ्र, लांडगे, हरि खा-
सुरमायेतें हि म्हणे हे असुरांची हि, 'सांड गे ! हरिखा.' १००
- सुर सर्व निष्प्रयत्न व्याकुळ झाला, म्हणोनि 'हा !' लवला;
एक चि न महामायापति, अजित प्रभु म्हणोनि, हालवला. १०१
- देवासुरयुद्धकुतुक देखत होता गंदाधर स्वामी,
चित्तांत म्हणे, 'किति हे ? रक्षितसें, दमुनि षट्पर, स्वां मीं.'
मयामाया शमवाया, देउनि बहुमानदान वायूतें
प्रेषी अग्निस हि प्रभु, जो करिता पान दानवायूतें. १०३

१. प्रदीप्त. २. संकट. ३. एकदम (दैत्यांचा पराजय करून इंद्राच्या वज्राला हि लाजविलें). ४. महामारी. ५. वरुण. ६. काळ-पंत. ७. देवसैन्यांत. ८. असुरमाया सुरमायेस म्हणाली, "अगे ! आतां हर्षा सांड (सोड)." ९. स्थानभ्रष्ट करवला. १०. असुर. ११. [कामक्रोधादि] षड्पु. १२. स्वजनांस. १३. दानवांच्या आयुष्यास.

झाले होते जे बहु देवांच्या परिभवे सखेद मुनी,
 त्यांतें बहु हर्षविती अनिळानळ परबळा सखे दमुनी. १०४
 त्या मारुतदहनांहीं केली ती भस्म पार्वतीमाया,
 प्रभुदृष्टि करि तयांवरि, पुत्रावरि जैवि पार्वती माया. १०५
 मारुतसखा सख्याला, हरुनि परांचें, अगाध बळ दे हा;
 प्रभुसि म्हणे, 'तुज साहो स्वानुकृति क्षण अगा धवळदेहाँ!
 भागहरें घेत होते साप चि हे असुर पाप डास मज;
 जेहि असुवृत्त सखे हे सस्फोट अपथ्य पापडा समज.' १०७
 ऐसैं चिंतुनि होउनि वायुसख कुद्ध, खळजना भाजी,
 ती च मिळे दासांतें विजयश्रीकीर्ति जळजनाभा जी. १०८
 यापरि विजयी होतां, भंगुनि दैत्यांसि, अग्निपवमान
 ये काळनेमि; सोसिल कां स्वजनाचा समर्थ अवमान? १०९
 तो शतभुज, शतमस्तक, शतमुख, शतशस्त्र, उच्च पर्वतसा,

१. वायु व अग्नि हे उभयतां मित्र. २. मयासुर-माया (पर्वतसंबंधीं). ३. शत्रूंचें अगाध बळ (सैन्य) हरुनि हा मारुतसखा (अग्नि) सख्याला (वायूला) अगाध बळ दे. ४. धवळदेहा (शंकरा) ! स्वानुकृति (संहार करण्याच्या तुझ्या कृतीचें अनुकरण) तुला क्षणभर सहन होवो; [शंकर हा लयकर्ता आहे] आम्हीं उभयतां शत्रुसंहार करीत आहों, यामुळें तुझ्या कामांत हात घातल्याबद्दल तुला राग न येवो. ५. यज्ञभागाचें हरण करणारे. ६. जरि हे (दैत्य) असुवृत्त (दुर्वर्तनी-पक्षी-वाटोळे नव्हेत असे) [तरी हि] सस्फोट (अंगावर फोड आलेले) [व] अपथ्य (अहितकर) पापडा (पापडाला) सखे (मित्र, समशालि) समज. हे दैत्य पापडासारखे सस्फोट व अपथ्य असल्यानें जरी ते आकारानें वाटोळे नाहींत तरी सुद्धां ते पापडाप्रमाणें च आहेत. दैत्य व पापड यांत साम्य, 'सस्फोट' व 'अपथ्य' यांत; व वैषम्य, फक्त पापड 'सुवृत्त' (वाटोळ्या आकाराचे) व दैत्य हे 'असुवृत्त' अर्थात् दुष्ट, यांत दाखविलें आहे. बाकी उभयतां सारखे च अपथ्यकारक. विस्तवावर भाजल्यानें पापडाला फोड येतात; इकडे देवांच्या अस्त्रांपासून उत्पन्न झालेल्या अग्नीनें दैत्यांचीं शरीरें भाजून त्यांवर फोड आलेले होते.

- धृतबहुभूषण, भीषण, कटुभाषण, मूर्तिमंत गर्व तसा. ११०
 भगवान् त्रिविक्रम जसा, स्पष्ट तसा काळनेमि ही वाटे,
 दाटे त्रैलोक्यांत, त्रासे उर पाहतां तया फाटे. १११
 भ्याले निर्जर, वदले, 'आम्हां नेतो चि काळनेमि लया,
 नेमिले अतितेजस्वी हा काळते, न काळ नेमिल या.' ११२
 जे मयतारखरादिक केले शक्रादिकीं रणीं भग्न,
 मग्न व्यसनीं होते, आले शस्त्र करुनि ते नश. ११३
 त्याचा प्रताप मोटा, त्या दैत्यचमूस ही नसे तोटा,
 ते म्हणती, 'रथ लोटा, हूं ! मारा, शक्र हा महाखोटा.' ११४
 असुरांची भासे कृतपर्भंगा ती रविप्रभां सेना;
 सुरजन जडां क्षम, जसा श्रितगंगातीर विप्र, भासेना. ११५
 दैत्यांच्या देवांच्या गांठि नृपा ! घातली अनीकांहीं,
 त्यांहीं मारामारी करितां, भय न धरिले मनीं कांहीं. ११६
 पीडिति, भंगति, न लवति, असुरअसे पडुनि उसळले शतदा,
 वा ! त्यांत आपणांत न पाहे वैषम्यं मुसळ लेश तदा. ११७
 त्या काळनेमिचे खळ आश्रित बहु उसळले, पर्ण सखा ते
 पावति नं, सुर न तच्छर मानिति, कंटक जसे पर्णस खाते.
 होते करीत सुतुमुल समर अमरदैत्य वीर ते गाढे,
 तों क्रुद्ध युद्धलालस कालसखा कालनेमि तो वाढे. ११९
 त्याचे गगनीं भरले उग्रत्वे हांसते भुज गरा जे.

१. भरुन जाई. २. देव. ३. आज्ञेत (ताब्यांत) ठेवील. ४. म्यानाबाहेर काढिलेलीं अशीं. ५. काळनेमिचा-पंत. ६. केला आहे शत्रुपराभव जिनें अशी. ७. सूर्यासारखी तेजस्वी. ८. गंगातीरस्थ ब्राह्मण जसा जडांस (अज्ञान्यांस) क्षम (प्रभावशाली) असा वाटत नाही, तसा सुरजन (देवमंडळ) जडां (असुरांस) क्षम (स्वतःशीं युद्ध करण्यास समर्थ) वाटेना. ९. भेद, अंतर, निराळेपणा. (मुसळाची व त्यांची कृति सारखी च दिसू लागली, हें तात्पर्य). १०. परंतु त्यांस आपल्या मित्राजवळ जातां आले नाही. ११. फणस खाणारे.

गमति, वमति असिमिषविष, काळे पंचास्य ते भुजंगराजे. १२०
 निर्मी घर्म घनांतें त्याचा ज्वाळीसहस्र निश्वास,
 विश्वास त्रासप्रद पळवी पळ वीर तो स्वविश्वास. १२१
 फिरला अंधें सुरांवरि पुत्र कनककशिपुचा न, मेरु च तो;
 बहुभुजमस्तक ऐसा आकार नवा तथा, गमे, रुचतो. १२२
 त्याच्या ऊरुंच्या चि त्रिदशांचें सर्व तेंवि बळ वातें
 बा! उडविलें दिगंतीं, त्यावरि उठतां चि, जेंवि पळवां, तें. १२३
 नग उडवुनि सुर रगडी, त्यांचें श्रमवि न धनुष्य पावुल तें,
 वज्र सचेतन असतें, तरि तदुर भयें मनुष्यपा! उलतें. १२४
 गगनीं निर्जर-मस्तक खड्गांहीं उडविले, जसे चेंडू,
 हें ग्राह्य सुवीरचरित, अरसिक केंडील तरि सुखें केंडू. १२५
 चूर्ण चि कितिकांसि करी, सहसा हाणोनि मस्तकीं मुष्टी,
 मांसें श्वापदसंघा, विजयें स्वजनासि दे महातुष्टी. १२६
 ऐरावतीं चळेना तिल हि, असा काळनेमिनें खिलिलां;
 मोहें भगवान् वंज्री, बा! बाळक अजगरें तसा, गिलिला. १२७
 निर्व्यापार चि केला वरुण करायासि नाश हि सकून,

१. काळनेमीचे गगन व्यापणारे हात आपल्या उग्रपणानें विषास हांसणारे (तुच्छ
 मानणारे) [हे जणू काय] पांच तोंडांचें [हाताच्या पांच बोटांस हाताचीं तोंडे
 म्हटलें आहे] महाभुजंग च; ते काळ्या रंगाचें असि (तरवार) मिष (रूपी) विष
 [तरवारीचा रंग काळा असतो, म्हणून तिला त्या पांच तोंडांतून गळणाऱ्या
 विषाची उपमा दिली आहे] वमति (ओकतात), [असें] गमति (दिसले).
 २. त्याच्या श्वासोच्छ्वासरूप क्रोधाग्नीनें मेघांस देखील घाम फुटला. ३. स्वजन-
 विश्वास-पंत. ४. पूर्वाजित पापांमुळें. ५. बाळलेला पाला. ६. देवांच्या
 धनुष्यानें त्या काळनेमीच्या पावलाला सुद्धां श्रम दिले नाहींत-त्याच्या पायाला
 सुद्धां धक्का लागला नाहीं. ७. राजा जनमेजया ! ८. तुच्छ मानील. ९. जागच्या-
 जागीं न हालेसा केला. १०. इंद्र. ११. स्तब्ध.

- वा ! घेतले तयाचे, परिभव देवून, पांश हिसकून. १२८
- अरिपरिघाहत होवुनि, धनद बहु करी तदा विलापातें;
खद्योतगण तयाला त्यांच्या कोणें न दाविला पातें? १२९
- द्यावी यमें परां जी, ती च तयाला रणीं दशा दे हा;
जाय पळुनि रक्षाया भगवान्, जोडून कर यशां, देहा. १३०
- देहचतुष्टय घेउनि दिक्पाळांचें स्वयें चि कर्म करी;
तो तत्प्रताप ते हरि, यमवरुणकुबेर जैवि धर्मकरी. १३१
- सुचवी राहु तया कीं सोमाकांचें हि तें पद न राहो;
तो तें चि करुनि म्हणे, 'स्वरिपूंचें नत पहा वदन, राहो !' १३२
- देवमुखींचा अग्नि स्वमुखीं, स्ववशीं च वायु हि स्थापी,
सेवेसि सिंधु लावी, तेजें त्रैलोक्य तो असें व्यापी. १३३
- धरमेष्टिस्थानस्थित तो स्तविला, धरुनि कंप, देवानीं;
वा ! तत्प्रसादकामुक सर्व हि तच्छक्तिसंपदे वानी. १३४
- त्यासि असांत्विककर्म सत्य, श्रुति, धर्म, न क्षमा सेवी;
तैसी च पांचवी श्री जी श्रीनारायणाश्रया देवी. १३५
- कोपुनि म्हणे, "न कां हे पांच चि? जरि आपणा सकळ वळले;
पश्चात्तापें, 'न वळों,' करुनि अशा या पणास, कळवळले." १३६

१. वरुणास्त्र. २. शत्रूच्या आयुधानें तडाका वसलेला. ३. परिघांच्या कोणत्या पातें (पतनानें-आघातानें) त्याच्या डोळ्यापुढें काजवे चमकले नाहींत? ४. यशाची आशा सोडून. ५. त्याचा प्रताप हा च सिंह व इंद्रादि दिक्पाल हे घामाघुम झालेले हत्ती. ६. अग्नि हा देवांचें मुख होय. ७. आपल्या कल्यांत. ८. ब्रह्मदेवाच्या पदावर वसलेला. ९. कालनेमी. १०. पापयुक्त कर्मांमुळे. असा-
त्विक=राजस आणि तामस. ११. कालनेमीला आपण अनुकूल झालों नाहीं या-
मुळे तो कोपाविष्ट झाला, हें ऐकून त्या पांचांची पांचावर धारण वसली. आणि
'न वळों' (आम्हीं त्याला वश नाहीं च होणार) असल्या या पणास करुनि
ते पश्चात्तापें कळवळले-झक मारिली आणि या पंचायतींत आपण पडलों असें त्यांस
वाटूं लागले.

'वैष्णवपद ही घ्यावें, टाकावा शत्रुशेष खाणून,^१
 आणून स्वमनीं हें दैत्य निघे स्वल्प कार्य जाणून. १३७
 गेला वैकुंठीं तों गरुडावरि आपणासि मिरवीत
 प्रभु होता करकमळें कवलुनि कौमोदकीस फिरवीत. १३८
 मदनशतरुचिर, कमलच्छदननयन, परमशुचि, यशःसदन,
 रदनरुचिजितामृतकर, सिद्ध कराया सुरद्विषत्कदन. १३९
 तो दैत्य प्रभुसि म्हणे, "रे विष्णो ! दितिजदनुजकुलकाला !
 त्वत्स्मरणें कीं सर्व स्वपर सदा पोषितात पुलकाला. १४०
 त्वां मधुकैटभ वधिले, तो हि हिरण्याक्ष आमुचा चुलता,
 जनक कनककशिपु हि कीं, या शोकें अन्यं जन उरीं उलता. १४१
 गाती ज्या सुवदान्या सन्मान्या, सुकवि सर्वदा बळिला,
 छळिला सर्वस्व हरुनि, लाजविसी कपटसिंधु तूं कळिला. १४२
 जो भंगितो तडागा, 'हो' मार्गीच्या' म्हणेल 'हानि वंडा,^२
 दात्याचा उच्छेदक, कवि म्हणती, 'समं पदार्थ हा निवंडा.'^३ १४३
 तुज वधुनि, त्वत्पर्शीं जे रुद्रादित्यवसु रहातात,
 त्यांसि रडवितों, यावरि न कधीं म्हणतील असुर 'हा ! तात !'
 सर्वा ही देवींचे उद्धरितों स्पष्ट आजि सीमंत,^४
 स्वहृदयशल्योद्धारे मातें म्हणतील 'धन्य' धीमंत. " १४५
 ऐसें बहुत चि वदला देवाहित कालनेमि तो हरितें,

१. शिळक उरलेला शत्रु (विष्णु). २. ह्या नांवाच्या गदला. ३. कमलपत्रा-
 प्रमाणें नेत्र असणारा. ४. दांतांच्या तेजानें [शुभ्रपणामुळें] जिंकिला आहे अमृत-
 कर (चंद्र) ज्यानें असा विष्णु. ५. देवांच्या शत्रूंचा नाश. ६. तुझ्या स्मरणानें
 स्वजन [आनंदानें] व परजन (शत्रु) [भीतीनें] रोमांचित होतात. ७. [मजखेरीज]
 दुसरा एखादा. ८. अत्यंत उदार अशा. ९. 'रस्त्यांवरील सावली करणाऱ्या वडाचा
 नाश होवो' असें म्हणणारा. १०. हा (हे) पदार्थ (तीन प्रकारचे लोक) सम
 निवडा (सारखेच समजा). ११. भांग विसकटितों (पतीना ठार करून देवस्त्रियांना
 वैधव्य आणितों). १२. स्वजनांच्या हृदयांतील कांटा काढिल्यानें.

अरिहृदय ही वसाया जो करि, दवडुनि दूर मोह, रितें. १४६
 तें म्हणति सुरी, 'द्रवसिल, तरि हे न वियोग देतिल कपाळीं;
 सति ! जो प्रताप तव, तो उदया रवियो; गदे ! तिलक पाळीं.'
 श्रीविष्णु म्हणे, 'अधमा ! वध मागें त्यांचिया चि दोषानें,
 आजि तसा चि तुझा ही, मन्मन न विटाळिलें चि रोषानें. १४८
 धर्मन्यायातिक्रम करुनि भलतसें चि वर्तसी, वदसी,
 मंद सीमातिग झाला, मदसि श्रीची खळासि दे न देसी.' १४९
 शांतिक्षांतिनिलय हा, सर्वत्र हि सम, दयालु, गा राया !
 प्रेमळ, भक्तजित प्रभु, वांच्छो तो समंद या लुगाराया. १५०
 शतभुज नानायुधधर शत्रु म्हणे प्रभुसि, 'जीवितारक्षीं;
 वक्षीं सायक हाणी, कीं क्षोभे देवदव न त्या कक्षीं. १५१
 मयतारप्रमुख असुर होते जे काळनेमिच्या पक्षीं,
 ते शस्त्रवृष्टि करिती सर्वाहितमर्दनक्रियादक्षीं. १५२
 ताडी महागदेनें सहसा गांठुनि दैत्य गरुडास,
 अतिचित्र गमे, देतो तो अहि लक्षुनि मुख्य अरु डास. १५३
 क्षितिवरि उतरे, होय व्यथित गरुड, परम विस्मया पावे;

१. जो (हरि) मोह (अज्ञान) दूर दवडुनि अरिहृदय [स्वतःस] वसाया रितें करी.
२. तेव्हां सुरस्त्रिया कौमोदकी गदेस म्हणतातः—तूं कृपा करशील तर हे (देव) आमच्या नशिबी वियोगजन्य दुःख येऊं देणार नाहीत; म्हणून हे सति ! तुझा प्रताप-रवि उदय पावो आणि आमच्या सौभाग्यतिलकाचें रक्षण करो. ३. त्यांचा (असुरांचा) आजपर्यंत जो वध झाला तो त्यांच्याच पापकर्मानें होय. ४. तुझी मस्ती मर्यादेबाहेर गेली; [परंतु] माझी तरवार तुझ्यासारख्या दुष्टास वैभवाची एक दर्शी (अल्प भाग) सुद्धां लाभूं देणार नाहीं. ५. मत्त कालनेमी. ६. या (विष्णूस) लुटावयास. ७. कारण विष्णुरूपी वणवा त्या कालनेमीरूपी गवतावर (कक्षीं) न क्षोभे. ८. यच्चयावत् शत्रूंचें मर्दन करण्यास दक्ष अशा विष्णूवर. ९. तो अहि (कालनेमी) मुख्य अरु (मर्म) लक्षुनि डास देतो, म्हणजे गरुडास साप चावतो, हें अतिविचित्र गमे. १०. मर्म-पंत.

चित्तीं श्रीविष्णु म्हणे, 'या तेजे देव कां न तापावे?' १५४
 तों ताडिति शस्त्रानीं त्या व्यसनीं देव ठेंकुळानीं कीं,
 एका कवि हो ! तेज श्रीदितिच्या केवढें कुळानीकीं. १५५
 ते शत्रु प्रभुवरि बहु शस्त्रोपळलोष्ट वर्षले, शमला
 प्रभु मानुनि, त्यां झाला, परि हें वदतां न हर्ष लेश मला. १५६
 तेव्हां सुरमुनि वदले, "जय ! जय ! मधुसूदना ! अगाधवळा !
 लाजवितें त्वद्यश कीं चंद्रा, दुग्धार्णवा, अगा ! धवळा. १५७
 कनकाक्ष, कनककशिपु हि, वधिला जो समरपर महाकाय,
 जगदीश्वरा ! तयांहुनि तेजस्वी अमर परम हा काय ? १५८
 शीघ्र जयार्थ कराया युद्ध कसावी रमावरा ! कास.
 म्हणसिल तूं यश मिळतां शुद्ध कसा वीर 'माँ' वराकास ?"
 मेला श्रीविष्णु असें वैकुंठस्थानकाम हा मानी;
 दूररव ऐकविल जना वैकुंठस्था न कां महामानी ? १६०
 सिंहरव असुर करिती, प्रकटिति बहु नादसंपदे वाद्यें,
 तों चि उठोनि उडविला परहर्ष स्वजनकंप देवाद्यें. १६१
 कांडीं न माय ऐसा सगरुडसत्रिदशहर्ष विभु वाढे;
 बहु वाढले विभुभुज हि, जे खरपरमदगदांतकर काढे. १६२
 बलिसर्वस्व हराया पूर्वीं वाढे नृपा ! जसा काय,
 प्रभु काळनेमिजीवनहरणास्तव वाढवी तसा काय. १६३
 मुक्त करि करिवरातें सहसा जेणें वधूनि नक्रातें,
 शक्रातें पद द्याया, अरिवरि हरि धरि तया स्वचक्रातें. १६४
 परशस्त्र यशें व्हावें यत्सुयशा नत, जसें पया तक्रें;

१. देवांची शस्त्रवृष्टि असुरांस मातीच्या ठेकळांच्या वर्षावासांरखी वाटली. २. दैत्यकुळाच्या सैन्याचे भंगी. ३. उपळ (दगड) [व] लोष्ट (ठेकळें). ४. थंड पडला, पराजित झाला. ५. 'चंद्रा' व 'दुग्धार्णवा' यांचें विशेषण. ६. हा अमर काय ? ७. नाही-पंत. ८. नीच कालनेमीस ९. शंखध्वनि. १०. विष्णूनें. ११. ब्रह्मांडांत. १२. क्रूर शत्रूच्या गर्वरूपी रोगाचा नाश करणारे.

ज्याच्या भयें धरावें सरळपण, त्यजुनि वक्रता, वक्रें. १६५
 पावावें परहतपद पुनरपि ज्याच्या अनुग्रहें शक्रें,
 प्रभु कालनेमिमस्तकभुज खंडी त्या महाप्रभें चक्रें. १६६
 होतां विशाखतरुसा तैसा चि उभा नृपा ! परकबंध;
 जाणों अतिविस्मित तो कीं हरिला सुदृढ ही नरकबंध. १६७
 त्यातें, सरोनि मागें, धांवुनि वेगें, उरस्थळें ताडी,
 पाडी गरुड क्षितिवरि, गिरिशिखरें तो हि भूमि ही फाडी. १६८
 म्हणती इतर हि भगवद्भुजपरवशकाय असुर 'हा ! तात !'
 वधिले सर्व; प्रभुसीं विटत्यांचे काय असु रहातात? १६९
 सुर मुनि सर्व स्तविती, अंजलि जोडुनि, देवदेवास;
 जीवासि यद्यशाचा 'भवभय सोडुनि दे' वदे वास. १७०
 स्तविति नमुनि समुनि सुर प्रभुच्या शखांस, मग रुडनळास;
 स्तवितिल कवितिलक हि कां परंमदकळिच्या हि न गरुडनळास?
 नाचति वराप्सरा बहु, सुमधुर गंधर्वराज यश गाती;
 देवानीं कुसुमाहीं पुजिली श्रीमूर्ति भक्तवशगा ती. १७२
 तेथें ब्रह्मर्षिसह ब्रह्मा येवूनि विष्णुतें विनवी,

१. शाखारहित वृक्षासारखा. २. शत्रूचें (कालनेमीचें) धड. ३. अशा
 दुष्टाचा अतिवळकट असा नरकबंध नाहीसा केला, याचें आश्चर्य वाटून च जणूं काय
 तो कबंध (तें धड) तटस्थ उभा राहिला. मस्तक तुटल्यावर धड खालीं न पडतां
 तसें च उभें राहिलें यावर ही उत्प्रेक्षा केली आहे. दुष्टास परमेश्वराच्या हातून
 मृत्यु आल्यानें तो मुक्त झाला. ४. तो कबंध. ५. भगवंताच्या हातीं सांपडले होते
 देह ज्यांचे ते; (हें व 'इतर हि' हीं दोन्हीं 'असुर' याचीं विशेषणें.) ६. विटणा-
 न्यांचे; कंटाळा करणाऱ्यांचे. ७. गंध. ८. रुट् (रोषरूपी) अग्नीस. ९. नलापुढें
 कळीचें काहीं चाललें नाही या कथेवर अनुसंधान आहे.

- ‘पावो भवत्प्रसादे सुश्री मल्लोक, जिष्णु तँवि, नवी. १७३
 ती ती दिशा करावी प्रभुने शक्रादिलोकपाधीना,
 द्यावा अभयवर, पुन्हां जेणे याला पराधि बाधीना.’ १७४
 प्रभु सर्व सुरांसि म्हणे, ‘सर्व यथापूर्व चालवा धर्म,
 समयीं स्मरतां, प्रकटुनि देइन, पीडा हरुनि, मीं शर्म. १७५
 स्वस्वपदीं स्वस्थ रहा, सप्रेम मनांत आठवीत मला;
 होयिल मति अतिहृष्टा, करितां मत्कीर्ति पाठ वीतमला.’ १७६
 ऐसें शिकवुनि विधिसह गेला श्रीविष्णु सत्यलोकांत;
 त्या होय प्रभुदर्शन, जननीदर्शन जसें चि तोकांत. १७७
 सप्रेम सत्यलोकीं पूजिति लक्ष्मीवरा ऋषि तराया;
 केले तृप्त प्रभुने, जे होते दर्शना तृषित, राया! १७८
 हा सत्यलोक करितो स्वस्थितिने धन्य मेरुशैलास,
 वैकुण्ठलोक यांत चि, अत्यद्भुत जाण तो हि कैलास. १७९
 विश्वगुरु ब्रह्मज्ञ ब्राह्मणकृतपूजनासि धेवून,
 सेवून स्तुति, गेला वैकुण्ठीं, स्वसुखयोग देवून. १८०
 गरुडांत शस्त्रांत देव विसर्जुनि, समाधिसुख भोगी;
 तें श्रीपतिप्रसादे अनुभविति ज्ञानभक्तिरत योगी. १८१

अध्याय दहावा.

- सुकविजन ‘महानिद्रा’ त्रिजगद्गुरुच्या समाधिला म्हणती,
 ने करुनि कृतत्रेताद्वापरपर्यंत काळ हा क्षण ती. १
 द्वापरयुगपर्यंतीं प्रभुतें प्रार्थिति महर्षि जवळील,
 कीं करुनि देवकार्य, स्वयशें लोकत्रयासि धवळील. २

१. इंद्र. २. विमळा-पंत. ३. स्वतः मेरुपर्वतावर असल्यानें. ४. शत्रु करील,
 भरुन टाकील.

ते मुनि ऐसैं वदले, करुनि स्तुति, पुंडरीकनयनातें,
 कीं, 'ऊठ देवदेवा ! सुरकार्यार्थं त्यजूनि शयनातें. ३
 आला द्रुहिण सुरसहित, सुरस हित तुझें सदुक्त सेवाया,
 सुखवीं नयनें उघडुनि, दर्शन देवूनि, वासुदेवा ! या.' ४
 जगदीश योगनिद्रा त्यजुनि उठे, कार्यभय पुसे विधिला;
 नमुनि समुनि तो कळवी सुरकार्यं असैं तथा दयानिधिला. ५
 'भुवनें मुदितें केलीं त्वां देवा ! पुंडरीकनयना ! हीं,
 प्रभुच्या पदप्रसादें दैत्यांपासूनि लेश भय नाहीं. ६
 विप्रादि सकळ वर्ण स्वर्णपटा ! वर्तती नये धर्मै;
 व्याधि नसे, मग कैचा मृत्यु ? सदा पावती प्रजा शर्मै. ७
 वर्तति धर्मै चि सदा, न च करिति अधर्म सर्वथा राजे;
 प्रेमं प्रजा प्रजाशा रक्षिति, सुगुणांसि सर्व थारा जे. ८
 सर्वसहं प्रजांच्या भारें हे फार दडपली लाजे;
 ते चि इलां, भूतानें महिलेला कष्ट झडपलीला जे. ९
 नगरीं नगरीं राजे, त्यांचीं सुमहाबळें बळें कोटी;
 मीठी पीडा होती हे या विश्वंभरेसि, तौ खोटी. १०
 अतिभारें पावतसे कष्ट सुदुःसह सदा नव धरा जे,
 ते होतिल दूर कसे, जगदीशा ! पावतां न वध राजे ? ११
 आली प्रथम मजकडे दुःख कथाया धरा भराक्रांता,
 श्रांता झाली, न बुडो नौकासी सागरीं, रमाक्रांता ! १२
 हे सावधान धर्मै; वध पावावा असावधानाहीं,
 देवा ! उपाय यांच्या, ज्यांत अधर्म न, असा वधा नाहीं. १३

१. ब्रह्मदेव. २. कामांत आलेलें संकट. ३. पुढें सांगितल्याप्रमाणें. ४. सुवर्ण-
 वर्ण-वस्त्रा ! (पीतांबरधारे !). ५. [आपल्या] संतती प्रमाणें. ६. सर्व सहन
 करणारी (पृथ्वी). ७. हिला [पक्षीं] पृथ्वी. ८. पिशाचानें [पक्षीं] प्राणि-
 मात्रामुळें. ९. वायकोला [पक्षीं] पृथ्वीला भूतानें झडपलीला महिलेला जे कष्ट
 ते चि इला [होती]. १०. सुदुःसह; कठिण.

धर्मोच्छेद न होतां, भूभारावह नरेन्द्र माराया
योजावा मंत्र, करुनि सदुपाय, क्षिप्र भूमि ताराया. १४

श्रीविश्वंभर, विधिच्या वदनै जो अर्थ हा निघाला, या
ऐकुनि निघे, महिमनीं हर्ष, करुनि भारहानि, घालाया. १५

गरुडस्कंधारूढ प्रभुवर वैकुण्ठलोक सोडून
विधिसह निघे, सुरमुनि स्तविति बहु समस्त हस्त जोडून. १६

आहे सुमेरुशिखरीं अद्भुतरूपा सभा परंगम्या,
तींत श्रीमूर्ति वसे, जीपरि लोकत्रयीं नसे रम्या. १७

ब्रह्मप्रेरित मारुत चित्र करी सागरापरि सभा जी,
क्षिति विनवि तथा, ज्याचें तेज बहु निववि नता, अरिस भाजी.

“ नारायणा ! शरण्या ! वरदा ! विश्वंभरा ! बुधाधारा !
आल्ये शरण तुला मीं, कीं कीर्ति तुझी खरी सुधाधारा. १९

आलासि करित तूं चि प्रभुवर्य, करुनि दया मँदवनातें;
झालासि दवानळ, जें अहितांचें घन, तथा मँदवनातें. २०

सिंधूंत बुडेन चि मीं, जरि नाहीं भार दूर हा केला;
आर्ताच्या, भीताच्या, देतात चि हाक शूर हाकेला. २१

सुर हो ! पूर्वीं कर्ण प्रभुचे एकाँर्णवीं मळां व्याले,
त्याचे दोघे असुर प्रकट महाबळ महातनू झाले. २२

मृदुचें 'मधु,' कठिनाचें 'कैटभ,' हें नाम हा करी धाता;
ते दोघे अतिदारुण, कीं याच्या चि प्रवर्तले घाता. २३

तेव्हां या धात्यानें या श्रीहरिला स्वशत्रु ते काथिले:

१. मसलत; उपाय. २. शत्रूस अगम्य. ३. सागरापरि (अफाट) जी सभा [ती]
चित्र (तटस्थ) करी. ४. माझ्या रक्षणास. ५. जें अहितांचें (दुष्टांचें) घन (अति दाट)
ह्या मदरूपी वनाला दावानळ (वणवा) झालास. ६. प्रलयकाळीं सर्व जलमय
होऊन समुद्र एकवटला असताना. ७. [कानांतल्या] मळास. ८. ब्रह्मदेवाच्या.

सुचिर भुजरण करुनि, मति मोहुनि, मागोनि वर रणीं माथिले.
 त्याच्या मेदें रांचेल्यें, यास्तव मज 'मेदिनी' असें नाव;
 मीं या प्रभुप्रस दे लोकांची जाहल्यें असें नाव. २५
 यावरि वराहर ! हा प्रभु माझ्या करी समुद्धारा;
 कीं या स्मरतां चि, मिळे त्या अत्यार्ता करीस मुद्धारा. २६
 आहे माझे ठावें तें मार्कंडेयमुनिवरा हरण;
 दंष्ट्राग्रें मज काढी, कनकाक्षासीं हि करि वराह रण. २७
 होवुनि वामन हा मन बळिचें हरि मजसमेत सुर हो ! तें
 जाणतसा, जें स्मरतां सर्व प्रेमाश्रुसिक्त उर होतें. २८
 सांप्रत मीं भारता, मज द्यावें अभय या चि नाथानें,
 त्यागुनि निजजननीस्तन इतरें शिशुबुद्धि याचिना थानें. २९
 पूर्वीं असी च पीडा झाली, तीतें हि परशुराम हरी;
 प्रभु एकवीस वेळां सुर हो ! प्रकटूनि अतुळधाम हरी. ३०
 मग मज तातश्चाद्धीं तो भगवान् कश्यपास दे हातें;
 मलिना चि भेटल्यें मीं सुर हो ! त्या सत्तपा सदेहातें. ३१
 कश्यप म्हणे मला, 'गे ! कां रक्तें भरुनि आंग आलीस ?
 दुर्गंधा, दुःस्पृश्या, वैतरणीची सखी च झालीस.' ३२
 सुर हो ! वदल्यें, 'वधिले रामें मत्पति अनेक, विधवा हे;
 माझे चित्त स्वामी ! दुःख सुदुःसह अनेकविध वाहे. ३३
 सुखशोभा खी दैवें पतिच्या शेकीं न घातली लाहे,

१. " तुम्हां उभयतांस माझ्या हातून मरण असावें " असा वर विष्णूनें त्याज-
 कडून मिळविला होता. २. चांगल्या प्रकारच्या उद्धारास (वर काढण्यास). ३.
 गजेंद्रास. ४. मुद् (आनंदाची) धारा. ५. ' थानें ' याचें विशेषण. ६. मूर्तिमंत
 उत्तम तपाला. ७. नरकमार्गातील नदी. ८. परशुरामानें. ९. दैवें (दुदैवें) पतिच्या
 शेकीं (पतिनिधनाच्या शेकांत) घातली (घातलेली) खी सुख [व] शोभा
 (मंगलशोभा) न लाहे (लाभे).

मीं साश्रु सदा हृदयीं प्रभुची घोकीन घात झीलां हे.' ३४
 सकरुण कश्यपमुनि मज मनुच्या अर्पुनि कैरांत हा निरवी,
 मच्छोकहानि सुर हो ! मनु करि, जसि अंध गारहानि रवी. ३५
 मनुवंशीं बहु झाले मज भर्ते साधु अमर हे. ! राजे,
 पुसति पहाति परांसीं नित्य करायासि समर होरां जे. ३६
 जी एका पतिपासुनि पावे पत्यंतरा जनीं, ती तें
 सुख मानू वेश्यां; मीं विटल्यें अत्यंत राजनीतीतें. ३७
 सुर हो ! म्हणा तुम्हीं मजविषयीं या प्रभुसि, 'भक्तकल्पतरो !
 शरणागता मही हे आर्ता; हो फार भार अल्प, तरो.' ३८
 तें वाक्य श्रवण करुनि, सुरविधितें बोलिले असें, 'आर्या !
 आम्हां सर्वातें दे आज्ञा क्षितिच्या करावया कार्या. ३९
 नरलोकीं देवांचे जावे झाडूनि अंश; यश मांया
 थोडें ब्रह्मांड गमे, भूभर नाहीं च संशय शमाया.' ४०
 द्रुहिण म्हणे, "सुर हो ! हा तुमचा निश्चय भला मला रुचला;
 सुचला धरारभरापहविधि, वांटुनि कार्यभाग घ्या, उचला. ४१
 हें पूर्वीं च उमजलों, कीं झाला भार फार हा महिला,
 यासि उपाय अमर हो ! म्यां बरवा योजिला असे पहिला. ४२
 पूर्वसमुद्रतटीं मीं कश्यपमुनिसीं सुखें कथा कथित
 बसलों होतो, ज्यांत श्रवणप्रिय अर्थ, जे श्रुतिप्रथितें. ४३
 सादर सुकथाकथनीं सागरसुरसिंधुसंगमीं होतो,
 गर्जे, लहरी सोडी, बहु पावे स्वास्थ्यभंग मीं हो ! तों. ४४
 बसलों जेथे, तेथे आल्या वाढोनि वाढें लाटा कीं;

१. निजपतिनाशकारिणी लीला-पंत. २. स्वाधीन करी. ३. सुनुहूर्त.
 ४. दुसऱ्या पतीस. ५. त्या वेश्येस पाहिजे तर तें पत्यंतर गोड वाटो. ६. यच्च-
 यावत्. ७. मात्रण्यास. ८. पृथ्वीचा भार नाहीसा करण्याचें काम. ९. प्रथमपासून.
 १०. वेदांत कथन केलेले. ११. मोठ्या.

‘शांतोसि !’ असें वदलों, न म्हणोनि ‘स्वमद वाढला टाकीं.’
 ‘शांतोसि’ असें वदतां तनुं झाला आवरुनि तो लहरी,
 त्याच्या अतिवृद्धीतें माझा तो क्रोधगर्भ बोल हरी. ४६

राजश्रीधर सागर गंगेसह मेघवायु घेवून,
 मर्यादेतें बुडवून, ठाके माझ्या समीप येवून. ४७

‘शांतोसि’ असें आधीं, मग वदलों त्यासि “राजरूपानें
 आलासि सागरा ! जरि, यावें भेटोस जेंवि भूपानें,
 तरि होसिल राजा चि, क्षितितें परिपाळिसील, हे गंगा
 तव भार्या भरतकुळां, जा, इच्या पावसोल तूं संगी. ४८

‘शांतोसि’ असें वदतां तनुतेतें पावलासि, म्हणवून
 ‘शांतनु’ असें समुद्रा ! घेसिल तूं कुरुकुळांत म्हणवून.” ५०

कर जोडुनि सिंधु वदे, पात्रुनि गंगेसमेत तापातें,
 ‘पर्वस्वभावकृत हें उद्धतपण, पात्र मीं न शापातें. ५१

शरणागत रक्षावा, प्रार्थितसें करुनि मीं पैसा, दास;
 मजवरि करीं सकरुणा ! या ही गंगेवरि प्रसादास.’ ५२

मीं वदलों, ‘भय न धरीं, करिसिल यश कुरुकुळांत जन्मुनि तें,
 जें गातां, आयिकतां, सकळा ही हर्षवील सन्मुनितें. ५३

वसुशापें स्वर्गच्युत झाले आहेत, ते इच्या पोटीं
 येतील, मुक्त होतिल, ज्यांचीं चरितें सुरप्रियें मोटीं. ५४

हें सुरकार्य करुनि, तूं, संतति ही वाढवूनियां कुरुची,

१. शांत आहेस. (समुद्र मर्यादातिक्रम करीत असतां त्यास ‘तूं शांत आहेस’ असें उपहासानें म्हटलें आहे). २. लहान. ३. माझ्या क्रोधयुक्त भाषणानें त्याची वाढ खुंटली. ४. पूर्णिमा व अमावास्या या दोन तिथी महिन्याचे दोन भाग—शुक्ल व कृष्णपक्ष हे—सांधतात, जोडतात, म्हणून त्यांस ‘पर्व’ असें म्हणतात. ह्या वेळा समुद्राच्या भरती—ओहटीच्या आहेत. ५. हात जोडून, अंजलि करून.

पावसिल स्वगति पुन्हां; सुरुचि असो तुज सदा, नसो कुरुची.' ऐसें ऐकुनि झाला सागर कुरुच्या कुळांत शांतनु, ती	
देवनदी तज्जाया, जीची करितात सर्व शांत नुती.	५६
गंगागर्भी वसले होते शापेंकरुनि जे तप्त, अष्टम भीष्माख्य असे नरलोकीं, मुक्त जाहले सप्त.	५७
शांतनुचा दुसरा सुत, तो भूप विचित्रवीर्य या नावें, धृतराष्ट्र पांडु त्याचे, कविनीं ज्यांचें चरित्र वानावें.	५८
'गांधारी' या नामें धृतराष्ट्राची असे सती भार्या; स्पष्ट विपक्ष प्रसवो हे, देवांच्या करावया कार्या.	५९
पांडु नृपाच्या, कुंती, माद्री, दोघी महासती भार्या; त्या पक्ष प्रसवोत त्रिदेशांचा, सुमति, सुव्रता, आर्या.	६०
त्या दोघां राज्यांचे सुत, कळि करितिल ससेन; दायार्द या भावा वैर करुनि आश्रय जैसे वसे नदा यार्द.	६१
इकडे तिकडे मिळतिल राजे, करितिल महासमरयज्ञ; मरतिल सर्व प्रेक्षकदृष्टिसि देउनि मँहा, समरयज्ञ.	६२
जाळिल रुद्रांश तयां निजतिल जे शेष घोरत रसाप; भस्म करि कृतागंस्का विषदहनें जेंवि घोरतर साप.	६३
धर्मांश पृथा, माद्री, यांच्या ठार्यां जपोनि योजावा; गांधारीच्या पोटीं, जो कॅलि कलहैकंमूळ, तो जावा.	६४

१. पाहिले सात वसु जन्माला येतां च गंगेनें जलांत बुडविले होते. २. शत्रू-
चा पक्ष (दैत्यदानवांश). ३. देवांचा. ४. जैसे नदा आश्रय करुनि याद
(जलचर) वसे [तैसें] दायार्द (भाऊवंदकी) या भावा (हेतूला) आश्रय
करुनि वैर वसे. ५. उत्सवातें-पंत. ६. सम+रय (वेग)+ज्ञ (आवेश
वगैरेंत जोडीचे, वरोबरीचे). ७. अश्वत्थामा. ८. रसा (पृथ्वी)+प (पालक)
=राजे. ९. केला आहे अपराध ज्यानें त्यास (सर्पास दुखाविणारास).
१०. कलहाचा मुः य पाया जो कर्लाचा अंश (दुर्योधन).

या दोघां पक्षांतें भजतिल वसुधार्थ सर्व ही राजे,
 रणधर्मातिदृढत्वे पोषूं देती न गर्व हीरा जे. ६५
 म्यां योजिला नृपांच्या सदुपाय यशोनिधान हा निधना;
 व्हावी क्षितिच्या भारा, त्यांच्या धर्माभिधा न हानि धना. ६६
 तूं स्वस्थानासि धरे! जा; काहीं काळ, धरुनि सत्वे, रहा;
 हितकर उपाय सुचला, सुखविल तुज ताप हरुनि सत्वर हा.”
 विधिवदने भर्त्यांचा भावी ऐकोनि न वध रागेली;
 स्त्रीहृदय सत्य निर्दय; उत्सव पावोनि नव, धरा गेली. ६८
 मग धाता देवांतें स्वस्वांशें अवतरावया योजी,
 जें” कवि म्हणति, ‘विभागा आपुलिया, भव तरावया, योजी!’
 विधिचें वचन यशस्कर घे शेष, नर हि पुराण जो ऋषि तें;
 अश्यादिं सर्व सुर ते घेती, घ्यावें जसें अमृत तृषितें. ७०
 अवतरले देवांचे सर्व धराभर हरावया अंश;
 भरिला पांचाळांचा, कुरुचा, यदुचा, नृपा! तिहीं वंश. ७१
 बहुबळ, बहुगुण, यज्वे, पुण्यव्रत, जन्मले यश कराया,
 वा! ज्यापुढें पर तसे, पक्षिपतिपुढें जसे मशक, राया! ७२
 करुनि सुरांतें आज्ञा, विधि हें जगदीश्वरासि वदला हो!
 ‘त्वत्पदसंश्रित सुरजन, हतपरजन ही, यथार्ह पद लाहो.’ ७३
 यश करि ययातिवंशज वसुदेवकुळीं मुकुंद जन्मुनि, तें
 ऐक, नृपा! तुज कथितां, प्राणाधिक जें शुकादिसन्मुनितें.”

१. कठीणपणानें (दारुण व भयंकर स्थितीनें). २. ठेवा. ३. धर्म नांवाच्या
 [धनाला]. ४. धैर्य. ५. धात्याची योजना. ६. यज्ञकर्ते. ७. मारलेले शत्रूकडील
 लोक. ८. योग्य.

अध्याय अकरावा.

अंशावतरण झालें असतां ये सुरसभेंत नारद या,	
ज्याची जडजीवा ही दावी संसारसिंधुपार द्या.	१
देवर्षि म्हणे प्रभुला, "जगदीशा ! तव यशें निवे दीन;	
काहीं कार्य स्वमुखें त्वल्लोलापरवशें निवेदीन.	२
देवांशांहीं न दिसे जो भूभरवार या विनाश मला;	
कीं व्यंजनसहस्रें ही न पयोधर वारयाविना शमला.	३
ऐकुनि विश्व, सुकविकुळ गावुनि, मंगळ कथा तव, तरावें;	
नारायणा ! तुजविना नर ही अक्षम; तुवां अवतरावें.	४
रक्षाय्या, भक्षाय्या, वा ! अनिळ क्षम जसा अनळसहित,	
नरसहित तसा प्रभु तूं आर्ताचें साधिता अनळस हित.	५
त्वां दैत्य तारकामय संग्रामीं मारिले परतरा ! जे,	
ते झाले म्हणणारे 'मार्गे' शक्रास ही 'परत' राजे.	६
पूर्वीं यमुनातीरीं होता मधु परम उग्र दानव हा,	
मधुवनवासी ज्याच्या त्रासें म्हणती अमर्त्यमानव 'हा !'	७
त्याचा पुत्र सुदारुण, जो नामें विश्वनायका ! 'लवण,'	
जो घे द्विजरक्त, म्हणे, 'दुसरें याहूनि काय कालवण ?'	८
ज्या अतिमदमत्ताला स्वप्नीं ही ठावुकें नसे लवणें;	
जिगजिग केले नरसुर, गजहरि शरभें जसे, तसे लवणें.	९
त्या दुष्टें त्या दुष्टा दशवदनाचा विनाश आंठविला,	
युद्धार्थ दूत दाटुनि सांकेतीं प्रभुकडे चि पाठविला.	१०

१. अज्ञानी प्राण्यास सुद्धां. २. पैलतीर. ३. तुझ्या लीला [गाण्यांत] आधीन झालेल्या. ४. जो भूभरवार या देवांशांहीं मला विनाश न दिसे. (केवळ देवांकडून च सर्व भूमिभार उतरेल असें मला वाटत नाहीं). ५. वाच्या-शिवाय. ६. अत्यंत श्रेष्ठ अशा ! ७. नम्र होणें. ८. देव आणि मनुष्यें. ९. मृत्यु (-चा प्रकार) अवलंबिला. रावणाप्रमाणें स्वतःवर मरण ओढवून घेतलें. १०. अयोध्येस.

“ रामा ! तूं भूप कसा ? कीं तव देशासमीप मीं आहे
 शत्रु प्रसिद्ध ही, तव राज्य प्राण हि हरावया पाहें. ११
 निजदेशसमीपस्थित बळदर्पित जो, तयासि कैविराजे
 न च वांचो देति; असें न करी जो, तत्प्रताप न विराजे. १२
 जो, शुभ निजप्रजांचें, देशाची वृद्धि, इच्छितो राजा,
 तेणें पर जिंकावे; न उपेक्षावें कदापि या काजा. १३
 अभिषेकें जो ओले अलक शिरीं, तो चि आर्य, आधीं तें
 वारुनि, प्रकृतीचें रंजन जें, करिति कार्य आधीं तें. १४
 प्रथम स्वेंद्रियजेता तो नृप सर्वा हि पात्र होय जया,
 प्रणति, करिति शत्रु, म्हणति कवि, ‘राज्यश्रीनिवासतोयज’ या.
 ‘सम्यग्वर्तावें’ हा काम स्वमनांत जो धरी धन्य,
 उपदेशिता हित अहित गुरु त्याला लोकसमं नसे अन्य. १६
 व्यसनांतें स्पर्शना, धर्मीं रत नित्य, जो बळज्येष्ठ,
 सामंतापासुनि तो भय पावेना कधीं नृपश्रेष्ठ. १७
 शत्रूतें हर्षविती सेवुनि विषयांसि, वृद्धि जीं धरिती,
 तीं इंद्रियें सहजरिपु, विपुलभ्रमहेतु हानितें करिती. १८
 त्वां स्त्रीकरितां वधिला लंकेश्वर अर्थिकल्पनग मोहें;
 जरि हि महत् कर्म दिसे, मज, तेंवि परा हि, युक्त न गमो हें. १९
 वनवास, जटावल्कलधारण, आहार तो सदा वन्य,
 त्यांत बहुप्राणिवध, श्रवण न केला असा व्रती अन्य. २०
 साधूंचा तो म्हणतो ‘ लव हि न कळवीन तीव्रता,’ काय,
 जी अमित जीवहत्या केली, मळवी न ती व्रता काय ? २१
 वधिले राक्षस, गातिल साधु असा तूं धरूं नको गर्व;

१. सुज्ञ. २. राज्याभिषेकजलानें. ३. केस. ४. प्रजाजनांचे. ५. राज्यलक्ष्मीचें
 ठिकाण जें कमल तें; राज्यलक्ष्मीचें अधिष्ठान. ६. [साम्यक=] चांगल्या रीतीनें.
 ७. लोकांसारखा. (लोकमताप्रमाणें हिताहित सांगणारें अन्य साधन नाहीं).
 ८. अतिशय भ्रमास कारण.

त्वां या कर्म आश्रमवासी विस्पष्ट दूषिले सर्व. २२
 रावण धन्य त्रिजगीं, कीं झाला रणमखांत हा हुत, रे!
 राहुत रेवातीरीं, युद्धीं विच्छिन्नमूर्धवाहु तरे. २३
 'विधिहत दशमुख वधिला म्यां,' हे जरि तव मनीं महाहंता,
 तरि ये, युद्धांत तुझा मी देतो निजजनीं महा हंता. २४
 जरि धैर्य असेल मनीं, धर्मीं निष्ठा, भुजांत बळ पूर्ण,
 तरि मजसीं युद्ध करीं; हो वज्रं अचळ तेंवि शतचूर्ण." २५
 वदला दूत, शिकविलें जैसें लवणें अशेष मंदेशें,
 स्मित केलें श्रीरामें अश्राव्यें त्या तशा हि संदेशें. २६
 ज्याचें यश विश्वा 'हो धन्य' असें, हरुनि दुस्तराघ, वदे,
 तो उत्तर, गुणलिपिनें फुगवाया सुकविपुस्त, राघव दे. २७
 "दूता! निंदिति कुलटा साध्वीतें, साधुतें हि जे विट, ते,
 जन अनघ कसे होते? निंदक जरि 'हाय!' म्हणुनि हे विटते.
 जे साधु सत्पथीं स्थित, ते वाङ्मात्रें न दूषिले जाती,
 माती कोठें न मदे खळ घेती करुनि आपुली माती. २९
 आत्मश्लाघी जे, ते अति नीच; तयांवरि प्रहारा मीं
 न करीन पुंन्हां; अस्थिर^{१३} पण पळमात्र हि असो न हा रामीं.
 वत्सा! शत्रुघ्ना! त्या माराया मधुवनांत चोरा जा;
 तो देश तुझा, तेथें संपादुनि विजय तूं चि हो राजा. ३१
 वत्सा! जयसूचक हा सुखवाया दूत, होय सत्कार्य,^{१४}

१. [त्यांचीं मनें] दूषित केलीं. २. राहोत. (?). ३. मूर्धा=मस्तक. ४. मोठा अभि-
 मान-गर्व. ५. युद्धांत तुझा हंता (मारणारा) मीं निजजनीं महा (उत्सवास, आनंदास).
 देतो. ६. मूर्खशिरोमण्यानें. ७. ऐकण्यास अयोग्य अशा निरोपानें. ८. दुर्धर पातक
 ९. गुणलेखनानें (वर्णनानें). १०. जरि हे निंदक ' हाय ! ' म्हणून विटते (निंदा
 करण्यास कंटाळते) [तरि] जन अनघ (पापरहित) कसे होते ? (निंदकाच्या
 निंदेनें पाप कमी होतें असा समज आहे; ' निंदकाचें घर असावें शेजारी, ' इ.
 सुप्रसिद्ध अभंग पहा). ११. मावती. १२. एकदां रावणावर प्रहार झाला आहे.
 १३. हा पण (प्रतिज्ञा) रामीं अस्थिर नसो. १४. सत्कार करण्यास योग्य.

दूता ! शत्रुघ्नातें ने, मारुनि अरिस, करिल सत्कार्य.” ३२
 गेला शत्रुघ्न प्रभु, गांठी त्या मधुवनांत लवणातें;
 हरदत्त शूल नसतां मारी; तत्तेज सह्य कवणातें? ३३
 होता स्थळ दुश्चरिता, जेंवि पुर क्षोणितळ मळा, लवण
 वधिला, जीवांसि म्हणे जो ग्रीष्मतसा चि ‘तळमळा’ लवण.
 मथुरापुरी वसविली शत्रुघ्ने मधुवनीं, जसी अलका,
 तेथें कंस वसे, गुरु तेजें, शीलैकरूनि जो हलका. ३५
 हा उग्रसेनसुत, जो त्वां वधिला काळनेमि तो पहिला,
 अहिला साधु म्हणवि तो; या भीती भू, विटा जसी महिला.
 असुर हयग्रीवाभिध तो केशी, विदित, यासि ह्यमाया;
 भयमायालेश नसे; बहु हि बहु गमे प्रजार्ति न यमा या. ३७
 बलिसुत अरिष्ट जो, तो पीडा गार्यांस बैलसा रचितो;
 नाम ‘अरिष्ट’ चि याचें, खळ वृषभाकार शैलसां रचि तो. ३८
 रिष्ट दितितनुज झाला नांग, करायासि कुंवल्या पीडा;
 बहुबळ तो दुष्ट, जया भीती दिग्गज हि कुंवल्यापीडा. ३९
 जो दैत्य लवनामा, सांप्रत तो चि ‘प्रलंब’ नामानें,
 भांडीरवटीं वसतो अत्युग्र प्राणिघातकामानें. ४०

१. हा शूल लवणासुराच्या पित्याला शंकरानें दिला होता व ‘हा ज्याला मारशील त्याचें भस्म होईल’ असा त्याला वर हि दिला होता. २. त्या शूलाचें तेज-प्रभाव. ३. जेंवि पुर (नदीचा लोंढा) [व] क्षोणितळ (पृथ्वीचा पृष्ठभाग) हे मळा (गाळाला) स्थळ [होतात] म्ह० गाळ जसा त्यांत सांचतो त्याप्रमाणें लवण हा दुश्चरिता (दुर्वर्तनाला) स्थळ (ठाणें) होता. दुर्वर्तनाचा सर्व ओघ लवणाकडे वळून त्याच्या ठिकाणीं सांठून राहिला होता. ४. कडक उन्हाळा ज्या-प्रमाणें प्राणिमात्रास तळमळावयास लावितो त्याप्रमाणें लवण लोकांस तळमळावयास लावी. ५. शीलानें, आचरणानें. ६. पूर्वजन्मींचा ७. घोड्याचें रूप धारण करण्याची कला. ८. [माया=] दया-पंत. ९. पर्वतासारखा बळकट. १०. इत्ती. ११. भूमंडळास. १२. ह्या नांवाच्या कंसाच्या इत्तीस. १३. ह्या नांवाच्या वडावर.

- खरनामा जो धेनुक खररूपी तो अरण्य ताळांचें
वसवितसे, उग्रत्व स्वीकारुनि सिंहसर्पकाळांचें. ४१
- संकोचले फुगवितां न वराहकिशोर जे मदे गळ,
चाणूरमुष्टिकाभिध झाले आहेत ते महामळ. ४२
- जे मय तार असुर, ते नरकाचे जाहले पुरोगामी,
म्हणतों, 'यांच्या नाशें या नेत्रांची स्पृहा पुरो,' गा ! मीं. ४३
- करितां मानुषलोकीं, पाताळीं, सागरीं हि, हे वास,
हेवा सत्पुरुषांसीं करिते, भीती न अन्य देवास." ४४
- देव म्हणे, 'देवर्षे ! त्वां कथिले असुर हे मला कळले;
जे निर्दय गोब्राह्मणसाधुद्वेषातिपातकें मळले. ४५
- चळली, मळली, कळली बळिकन्या ते हि पूतना मातें;
जीच्या ऐकुनि वचकति, बहु काळाचे हि दूत नामातें. ४६
- जाणतसें गरुडभयें कालिय यमुनान्हर्दीं दडाला जो,
कां त्या न सर्व सत्वालंग्यास हिमाद्रिचा कडा लाजो ? ४७
- वीर जरासंध गिरिव्रजवासी ठावुका मला आहे.
प्राग्योतिषपति नरक हि, ज्याच्या तेजा न शक ही साहे. ४८
- श्रीकंठप्रियभक्त, स्कंदप्रतिमप्रताप, जो राहे
शोणितपुरीं, सुदुर्जय दशशतभुज बाण ठावुका आहे. ४९
- त्या मुख्य महाभारतयुद्धमहायज्ञसिद्धिचा कर्ता,
हर्ता भूभाराचा, विश्वाचा मीं च जाणता भर्ता. ५०
- देवज्येष्ठ ब्रह्मा सांगेल कुळस्थळ स्वयें युक्त,
मीं अवतरेन तेथें; मज मत याचें तुझे तसें उक्त. ' ५१

१. जे वराहकिशोर मदे गळ (गाल) फुगवितां न संकोचले (संकोच पावले).
२. नरकासुराचे पुढारी [सरदार]. ३. डोहांत. ४. प्राणिमात्रास ओलांडण्यास
अशक्य अशा [त्या कालियास]. ५. मगधदेशाची त्या वेळची राजधानी. ६.
शंकर. ७. हजार हातांचा. ८. पूर्तता करणारा.

द्रुहिण म्हणे, “मधुर प्रभुवच चि, न मधुखंडंपायसां गावें.
 अमृत हि न असैं. प्रभुला आज्ञेस्तव, नमुनि पाय, सांगावें. ५२
 ‘त्वां प्रभुनें यदुवंशीं वसुदेवाच्या गृहीं अवतरावें;
 भर हरुनि यज्ञ करावें; विश्वें गावुनि कथा तव तरावें. ५३
 वसुदेव तो चि कश्यप, जगदीशा ! देवकी अदिति होय,
 जी सुरभि रोहिणी ती, तत्पुत्रत्वीं असे सकळ सोय. ५४
 पूर्वीं कश्यपमुनिनें नेल्या यज्ञार्थ धेनु वरुणाच्या,
 न्याव्या हरुनि विधिनें सुविषयसंपत्ति जैवि तरुणाच्या. ५५
 यज्ञोत्तर देतां त्यां अदिति हि, सुरभि हि, म्हणें, ‘नको, पावा,
 ‘सांगा’ म्हणें वरुण, ‘हा नायिकता आर्य, कां न कोपावा?’ ५६
 त्या ‘होसिल गोप’ असैं, वरुणा होवुनि सहाय, शापावें;
 घडलें हें सुत होउनि हृष्ट करीं तूं महायशा ! पावें. ५७
 ज्यां अंशें धेनुहरण, तेणें तो गोप ‘नंद’ या नावें,
 तैसी च ती यशोदा तद्भार्या अदिति, सत्य मानावें. ५८
 वसुदेवगृहीं व्हावें, नंदगृहीं गोकुळांत वाढावें;
 वसुधेच्या हृदयांचें त्वां कंसार्थसुरशल्य काढावें. ५९
 मथुरासमीप सुश्री गोवर्धन पुण्यनग असे, वन हा
 बहुरम्य पोषितो, कीं ज्याचें म्हणवी सुरां असेवन ‘हा !’ ६०
 देवी गोपी, त्यांसीं करिसिल जंगदिष्टहेतुकेलीला,
 म्हणतिल, ‘समाधिर्सीं च’ व्यासादिक शिष्ट, ‘हे तुंके लीला.’”

१. खडीसाखर. २. खिरीला. ३. दुर्दैवानें. ४. यज्ञ आटपल्यावर. ५. कश्य-
 पाला. ६. ‘अदिति’ व ‘सुरभि’ या प्रत्येकाचें क्रियापद. ७. देऊं नका. ८.
 वरुण [ब्रह्मदेवास] म्हणें, “आर्य (कश्यप) नायकितां (धेनु परत देण्याची गोष्ट
 ऐकेना तेव्हां) हा (मी वरुण) कां न कोपावा, सांगा.” ९. ज्या कश्यपांशानें.
 [कश्यपानें दोन अंशानें नंद व वसुदेव असे दोन अवतार धारण केले]. १०. कंस
 आदिकरून असुररूपी कांटा. ११. अति सुंदर. १२. [कंसभयामुळें]. १३. जगाच्या
 कल्याणाला कारणीभूत अशा क्रीडेला. १४. तोलाची होई; बरोवरी पावे.

- ऐसें विनवुनि, आज्ञा घेवुनि, सामर विधि स्वयें गेला;
श्रीशै मेरुगुहेत श्रीमूर्तिन्यास मग सुखें केला. ६२
- गुह्या, इतरागम्या, मेरुगुहा; 'पार्वती' तिचें नाम,
जींत श्रीश्रीकांत स्थापी तें गुप्त आंपुलें धाम. ६३
- 'अवतरले देवांश, प्रभुनें ही घेतलें मनावरतें,'
देवर्षि म्हणे, 'भिववूं, दैत्याचें कटक जें अनावर, तें.' ६४
- मथुरोपवर्नी आला, चित्तीं कार्यार्थ सर्व आठविला,
कंसा 'भेटाय ये,' ऐसा मुनिनें निरोप पाठविला. ६५
- जाय उपवर्नी कंस, स्वर्णासन, पाय नमुनि, दे हातें;
मणिकनकांहीं पूजी; त्या समुचित काय न मुनिदेहातें? ६६
- नारद म्हणे, "जयास्तव उचित नव्हे जीव संसरायातें,
म्यां तीर्थांचें सेवन करिजेतें नित्य कंसराया ! तें." ६७
- मेरुवरि निरखिली, जी कविनीं श्रुति तेंचि सुरसभा गावी,
जींत न बुद्धि युगायुत पीतां गंधर्वसुरस भागावी. ६८
- तेथुनि धावुनि आलों हित सांगायसि, तें परिस; मजला,
विष्णुप्रमुखसुरांचा मंत्रं परम गुह्य तो, परि समजला. ६९
- स्मर, मारिलासि हरिनें पहिला तूं काळनेमि, कंसा ! तें;
सांप्रत हि तुज वधाया वदले सुर सुरशिरोवतंसातें. ७०
- जी काय 'देवकी' या अभिधानें तव लघु स्वसा आहे,
तीच्या पोटासि तुझा काळ श्रीपाळ यावया पाहे. ७१
- देवादिकांसि दिधले त्वां जे, ते आठवूनि कष्ट महा,
प्रभु पुत्र देवकीचा होणार त्वद्धर्था अष्टम हा. ७२

१. स्वरूपत्याग. २. तेज. ३. ज्या [तीर्थाटना-] मुळें जीव संसारांत (जन्म-
मरणरूप भवचक्रांत) गोते खाण्यास उचित होत नाहीं (ज्यामुळें जीव संसार-
मुक्त होतो). ४. गंधर्वांचें गायन. ५. वेत. ६. पूर्वजन्मींचा. ७. देवश्रेष्ठ विष्णूला.

शकसिल तरि यत्न करीं; पण होणारासि कोण परिहरितो?
 वधिलासि पूर्वजन्मीं; होय तुज श्लाघ्य मृत्यु परि हरि तो. ७३
 प्रीति बहु तुझा ठायीं, यास्तव आलों स्वयें चि सांगाया;
 बा ! करवेल उपेक्षा कळतां होणार हानि कां गा ! यां ? ” ७४
 मुनि जातां बहु हांसे कंस, म्हणे, “ पटु न विप्र हा कांहीं;
 भिववितसे मज; भीतो हस्तीच्या सिंह काय हाकाहीं ? ७५
 दाखवितो अरिहरिच्या मज कीं हो ! कॅलहकेलि विप्र भया !
 हा कंस काय कांतर ? पाहुनि होतील देव विप्रभ या. ७६
 केशी, प्रलंब, धेनुक, कालिय इत्यादि जे, मदाज्ञा ते
 जाणुनि सर्वत्र कदन करुत, हरुत देवतामदा ज्ञाते. ७७
 सांगा ‘तृप्तिस, अर्भकगर्भकवळ गिल्लुनि पूतने ! लाहें,
 मारीचरित प्रकटीं, विलयासि अपूर्त पूत नेला, हें.’ ७८
 गर्भापासुनि कथिलें मुनिनें मज भय, म्हणोनि गर्भातें
 नाहीं च करा, जैसा नुरवी दावाशि शुष्क दर्भातें.” ७९
 बाहेरि धैर्य, परि भयचिंताभारें, करुनि ‘आ,’ वांके;
 कंसप्रियकर करिती बहुजीवक्षय, धैरुनि आंवांके. ८०

१. तो हरि तुज मृत्यु (काळ) परि श्लाघ्य होय. २. मला नारदाला. ३.
 शत्रू जो विष्णु त्याच्या किंवा [उपहास्यतेनें] शत्रूरूपी माकडाच्या. ४. कलह ही च
 क्रीडा ज्याची असा ब्राह्मण (नारद). ५. मित्रा. ६. निस्तेज. ७. लहान मुलांच्या
 गर्भांचे घांस. ८. महामारीचें [उग्र] कर्तृत्व. ९. पवित्र अपवित्र, भलाबुरा. १०.
 कंसाचें प्रिय करणारे. ११. अवसान (सामर्थ्य) आपल्या अंगां वाहे असें समजून.

अध्याय बारावा.

- कंस म्हणे सचिवांतें, 'अभिगुप्ता देवकी सदा राहो,
 अंतःपुर वसुदेवा कारागृह न कळतां सदारा हो. १
 सर्व प्रथमापासुनि मारावे गर्भ, आठवा काय ?
 स्त्रीचा किति ? या कार्या विसरुनि, निज ही न आठवा काय. २
 टपत रहा; व्हाल तुम्हीं न, करुनि जप तुच्छ, कां समस्त बक ?
 मिरवाल मौक्तिकांचे जातीच्या गुच्छकांसम स्तंबक.' ३
 बहु यत्न देवकीच्या गर्भविनाशार्थ मांडिला कसें,
 तें जाणिलें सकळ कविमानसमानसकृतालयें हंसें. ४
 अंतर्हित विष्णु म्हणे, 'मारावे गर्भ न, पर मारिल; या
 कैचा विचार ? हा म्यां न्यावा आतां चि न परमारि लया. ५

१. चहूंकडे सुरक्षित ठेविलेली अशी; सक्त कैदेत. २. त्याच्या लक्ष्यांत न येईल अशा प्रकारें. ३. बायकोसह. ('वसुदेवा'चे विशेषण). ४. फक्त आठव्याचा च कां ? तर पहिल्यापासून च सर्वांचा नाश करावा, असा भाव. ५. या कामाकडे दुर्लक्ष्य करून आपल्या देहाची सुद्धां आठवण ठेवू नका; मग स्त्रीचा (देवकीचा) [काय] किति ? म्ह० देवकीच्या देहाची पर्वा कशाला ? स्वतःच्या प्राणांकडे सुद्धां तुम्हीं पाहू नका-देवकीचें काय होईल याची तर मुळीं च काळजी करू नका. ६. जप तुच्छ करुनि तुम्हीं समस्त बक कां न व्हाल ? (माझ्याकरितां तुम्हीं बकवृत्ति धारण करून योग्यांच्या ध्यानास सुद्धां मार्गें टाकाल, अशी मला खात्री आहे; योगी सुद्धां ध्यानास जपणार नाहीं इतक्या काळजीनें तुम्हीं माझ्या कार्याचें ध्यान राखाल.) ७. जातीच्या (जाईच्या) गुच्छांप्रमाणें [सुंदर] मोत्यांच्या गुच्छांस [आपल्या देहावर घालून] मिरवाल; तुम्हांला या कार्याप्रीत्यर्थ मोत्यांचे सुंदर हार बक्षिस मिळतील. ८. सुज्ञजनांचें मानस हें च कोणी मानस (-सरोवर) [त्या ठिकाणीं] केला आहे वास ज्या हंसानें म्ह० विष्णुनें. ९. गुप्त झालेला. १०. परंतु. ११. ह्या कंसाला. १२. मोठा शत्रु.

हा सप्त वधिल, तेव्हां व्हांवें म्यां गर्भ आठवा; याला
 कोण उपाय ?' असें जों लागे सर्वज्ञ आठवायाला; ६
 तों पाताळीं गेलें प्रभुमन, तेथें उपाय आढळला;
 न कधीं हि आधिवाते अत्यद्भुत सत्वमेरु हा ढळला. ७
 या काळनेमिचे सुत, ते सा 'षड्गर्भ' हें तयां नाम;
 पितृतातासि न भजले जरि पुरवाया समर्थ तो काम. ८
 दुष्कर तप करुनि सुचिर, आराधन आत्मयोनिचें करिती;
 होय प्रसन्न धाता, षड्गर्भ नमूनि वर असा वरिती:- ९
 'सुर, सर्प, यक्ष, राक्षस, दानव, मानव, महर्षि, अवधूत,
 गंधर्व, सिद्ध, चारण, हे देवा ! आपणासि न वधूत.' १०
 त्या षड्गर्भाते तो विधि देवुनि इच्छिल्या वरा गेला;
 मांती आज्ञा कोपे; सुसुती ही काय हा न रागेला ? ११
 कनककशिपु हें वदला, 'खळ हो ! घडलें तुम्हांसि अंत्याग;
 मत्स्नेह तुम्हां त्यजिला; मीं कां तुमचा करीन न त्याग ? १२
 विधिने अवध्यतावर दिधला, तुमच्या मनांत हा गर्व,
 ध्या शापदान, तातापासुनि पावाल मृत्युला सर्व. १३
 हा काळनेमि होवुनि भोजकुळीं भूप कंस मारील,
 वारील प्रभुशापा, कोण असा जो तुम्हांसि तारील ?' १४
 ऐसा कनककशिपुनें पूर्वीं कोपें दिला जयां शाप,
 बाप ब्रह्मयाचा तें स्मरला, त्यां भोगावावया पाप. १५
 प्रभु पाताळीं गेला, जळगर्भगृहांत राहिले होते,
 षड्गर्भनाम दानव, देवोपम सर्व पाहिले हो ! ते. १६
 त्या सुप्तांत शिरोनि, प्रभु तत्प्राणेश्वरांसि आकर्षीं,
 ज्याचें गातो बा ! तो अत्यद्भुत सच्चरित्र नाकर्षीं. १७

१. मनोव्यथारूप वायूनें. २. सहा. ३. बापाच्या बापास (हिरण्यकशिपूस).
 ४. ब्रह्मदेवाचें. ५. अभिमानी. ६. चांगल्या पुत्रावर (प्रल्हादावर). ७. अत्यंत
 मोठा अपराध. ८. नारद.

- त्यांतें प्रभु निद्रेच्या हस्तीं देवुनि म्हणे, “ न हालावे,
माये ! देवक्युदरीं त्वां हे सा वेळ जीव घालावे. १८
- मारील कंस ज्यातें, तो या देहांत जीव शिरवावा;
सप्तम अनंत नेवुनि रोहिण्युदरीं, प्रभाव मिरवावा. १९
- त्यावरि देवक्युदरीं होइन मीं गर्भ अष्टम; ‘ नमो ’ हें
म्हणतिल सर्व; कवींचें अणु हि न पावेल कष्ट मन मोहें. २०
- नंदप्रिया यशोदा देवी जी, तूं हि हो तिची दुहिता,
त्वद्भक्त भद्र पावो, भजुनि जसें दुग्ध सुरभिचा दुहितो. २१
- जैनु अष्टमांत माझें; तव जनु जेव्हां, असो तदा नवमी;
प्रकट निशीथीं होइन, देइन सुजनासि सुख सदा नव मीं. २२
- मज्जन्म प्रथम असो, मग जन्म तुझें क्षणें असो, माये !
तापहरत्व तव यशीं नित्य वसो, जें कधीं न सोमा ये. २३
- गर्भव्यत्यांस करूं, कौतुक कांहीं नवें चि योजावें;
नंदप्रियेकडे म्यां, मोहाया दुष्ट कंस तो, जावें. २४
- तूं देवकीकडे जा, माये ! मोहावयासि कंसातें,
जिकील काय खोटा बळकट मोटा हि काक हंसातें? २५
- उचलिल कंस शिलेवरि तुजला, मारावयासि आपटुन;
सुटुन नभीं शिरसिल तूं, तव कोट्यंशें हि पाप हा पटु न. २६
- मद्दर्शनसदृशवर्णा हो रामाननसमानना, माये !
स्मरत्याच्या कामा, तूं होउनि सुरतरुसमाननामा, ये. २७
- कौमारव्रत धरिसिल, तुजवरि अभिषेक करिल मघवा, गे !
दैन्य नुरेल तुजपुढें, जैसें गंगेपुढें न अघ वागे. २८
- ‘ भगिनी ’ म्हणेल, देइल तुज सुरपति विंध्यपर्वतीं स्थान,
ध्यान त्वच्चरणांचें धरुनि, बहुत पावतिल समाधान. २९

१. शेष. २. दूध काढणारा. ३. जन्म. ४. मध्यरात्रीं. ५. अलटापालट. ६.
माझ्या रंगाची (निळ्या वर्णाची). ७. राममुखासारख्या मुखाची. ८. कल्प-
तरुच्या नांवलौकिकाची.

दानव शुंभनिशुंभ त्वच्छस्त्रं पावतील सुगतीस,
 त्वत्कीर्तिं म्हणेल अमरवल्लिस, 'गवें कशास फुगतीस?' ३०
 उपर्याचना तुझी जी होइल सर्वा जनासि सुरभी ती.
 भीतील तुझ्या हि सकळ, माझ्या आज्ञेसि जेंवि सुर भीती. ३१
 सिद्धि, श्री, धृति, कीर्ति, ही, विद्या, सन्नति, प्रभा, संध्या,
 ऐसीं नामें जपतिल जे, त्यांची प्रार्थना नसो वंध्या. ३२
 स्तवितिल तुज जे भावें, त्यांला सर्वस्व भक्ति अर्पिन,
 दर्पी नम्र नव्हे जो, त्यास चि अमृतें कधीं न तर्पिन. ३३
 होईन कंसाचा मीं वरद करद गोप, कोप काढाया
 पाहेन समय, निद्रे! तेज हरिन, करिन चूर्ण गांढा या." ३४
 ऐसें स्वयोगनिद्रादेवीसीं देवदेव तो बोले,
 मग होय गुप्त; ती ही, जी "देती प्रभुपराङ्मुखा झोले. ३५
 त्यावरि समयविशेषीं गर्भ धरी देवकी सती सात;
 कंस उपजतां चि करी षड्भ्रांचा शिळातळीं घात. ३६
 मग गर्भ देवकीचा रोहिण्युदरांत सातवा घाली,
 करि नवल योगमाया, कंसाद्यखिळांसि मोहिती झाली. ३७
 निजगर्भपतन कळलें, निद्रेनें तों चि घातली भूल;
 मग उठुनि अर्धरात्रीं, पाहे ती देवकी न तें मूल. ३८
 स्वप्न क्षणभरि वाटे, परि सर्व प्रसवचिन्ह देहांत;
 साश्रु मुहूर्त व्यथिता होय; न उदरांत गर्भ, गेहांत. ३९
 तत्काळ रोहिणीच्या केलें तेज प्रविष्ट उदरीं तें;
 व्हाया प्रसाद ज्याचा, मुनि भजति हिमालयादिसुदरीं तें. ४०
 त्या रोहिणीस माया अघटितघटनापटुत्व आयकवी;
 नायक विश्वाचा स्तवि जिस, वर्णिल तच्चरित्र काय कवी? ४१

१. प्रार्थना. २. गर्विष्ठ. ३. वर देणारा मी कर देणारा गवळी होईन. ४. खोल
 मनाच्या प्रकृतीच्या. ५. गोते खाण्यास लाविते. ६. न गेहांत (घरांत). ७. न
 घडलेलें घडवून आणण्याचें सामर्थ्य.

- त्या सप्तमगर्भाच्या अनुदिन शोधांत कंस जाँ आहे,
तो अष्टमगर्भातें त्या च गडवडींत देवकी वाहे. ४२
- कंस म्हणे, 'रक्षा या तरि; होवुनि सर्व दास चि, वसा रे!'
त्या अष्टमगर्भातें बहु जपती सर्वदा सचिव सारे. ४३
- यात्प्रियमखांत दीक्षित कलिताजिनशृंगदर्भ वासवसे,
निजभक्तजनहितार्थ स्वीकारुनि तो हि गर्भवास वसे. ४४
- जेव्हां गर्भ धरी परविद्येची देवकी प्रिया आली,
तेव्हां चि यशोदेच्या पोटी ती अद्भुतक्रिया आली. ४५
- देवककन्या प्रभुतें, दीप करायासि अँच्छवि, प्रसवे;
ज्याच्या पदपद्माची लाविति चित्तासि अँच्छ विप्र सँवे. ४६
- रात्रि जयंती, अभिजिन्नक्षत्र हि, अर्धरात्रसमयांत
विजयँमुहूर्त, प्रकटे प्रभु; सद्गुण सर्व या चि सम यांत. ४७
- जन्म जयांत प्रभुचें, तो भाद्रपदाख्य आठवा मास,
हर्षउनि म्हणे, 'मुनि हो! ध्या बहु, गेलें न आठवा मासँ.' ४८
- करपद्मं कुसुमांच्या वर्षें, स्तवनें मुखें हि, साजविलीं;
बहु शक्रादिसुरांहीं तेव्हां वाद्यें स्वयें च वाजविलीं. ४९
- गंधर्व करिति गानें प्रभुसेवा, अप्सरा हि नृत्यानें,
भृत्यानें पूजावा स्वामी स्वस्वाधिकारकृत्यानें. ५०

१. धारण केलेली आहेत मृगचर्म, शिंग व दर्भ ज्यानीं असे. २. ब्रह्मविद्या-पंत.
३. योगनिद्रा. ४. तेजोहीन. ५. संवय. ६. श्रावण वद्य अष्टमीस मध्यरात्री रोहिणी
नक्षत्राच्या उदयकाळास 'जयंती' म्हणतात. ७. हा आठवा मुहूर्त; मध्यान्हाच्या पूर्वी
२४ मिनिटें व नंतर २४ मिनिटें इतका अवधि. 'अभिजित्' हें नक्षत्राचें नांव आहे.
८. सर्व सद्गुण याचिसम (याच्यासारखे) यांत [च]=या प्रभूसारखा सर्व-
गुणसंपन्न दुसरा कोणी नाही त्याच्यासारखा तो च गुणवान्. ९. उत्तरहिंदुस्था-
नांतले महिने कृष्णपक्षादि असल्यामुळे त्या गणण्यानें कृष्णाष्टमी भाद्रपदांत येते.
१०. मांस. ११. आपापल्या अधिकारपरत्वे आलेल्या कर्तव्यानें.

बहु हर्ष, सज्जनांचे बहुबहु फुगवूनि काय, कोंदे हा;
 कवि म्हणति, 'जसें आतां, सुख जीवांच्या न आयकों देहां.'
 आनंद न खळहृदया, कीं तो घन, पात्र पालथें वा ! तें,
 दूषी सुख, दोषातें वमुनि, सुरस जेंवि पाल थेंबातें. ५२
 वसुदेव असें पाहे, अत्यद्भुत तेज कोंदलें धामी;
 झाला पुत्र चतुर्भुज, भगवान् श्रीवत्सलक्षण स्वामी. ५३
 त्या दिव्यलक्षणातें अवलोकुनि नित्यनवसुधामातें,
 तो आपणा हि विसरे केवळ वसुदेव न वसुधामातें. ५४
 स्तवुनि म्हणे, 'सुखधामा ! अद्भुतधामा ! नवांबुदश्यामा !
 आच्छादीं या रूपा, साहेना कंस कीं तुझ्या नामा. ५५
 वा मानाथा ! भीतो कंसा अत्यंतनिर्दया वामा;
 यामागें सा वधिले ज्येष्ठ तुझे; शत्रु हा, नव्हे मामा.'
 देव म्हणे, 'ताता ! तूं जरि या भीतोसि फार कंसातें,
 ने नंदगृहीं; न्यावें कृपांतुनि मानसीं च हंसातें. ५७
 जा शीघ्र, यशोदेच्या शयनीं ठेवुनि मला, तिची धन्या
 कन्या घेवुनि ये, जें तेज तिचें, सह्य तें नव्हे अन्या.' ५८
 प्रभु वसुदेवासि असें, करुनि बहु व्रजजनीं दयां, सिकवी;
 आच्छादी निजरूप; ध्याती, गाती सदा जयासि कवी. ५९
 निजमित्रनंदसदनीं स्थापाया गुप्त सर्ववसुदेव,
 गेला शंकित धांवत तो मार्गीं होत खर्व वसुदेव. ६०
 पावे हा तो प्रकटी निद्रादेवी व्रजीं प्रसंव-लीला,

१. मार्गें ऐकिलें नाहीं व पुढें इतःपर कधीं हि ऐकणार नाहीं, म्हणजे हल्लींचें प्राप्त
 होणारें सुख सर्वोत्कृष्ट होय. २. खलहृदय. ३. पालीनें विषविंदुनें जसें दूषावें-पंत.
 ४. नित्य नवीन सुंदर तेज [धारण करणाऱ्या] त्याला. ५. द्रव्य आणि गृह
 ह्यातें. ६. वाम (वांकड्या) मार्गानें जाणाऱ्या. ७. व्रजवासी जनांत प्रकट होऊन
 परमेश्वरानें त्यांजवर कृपा केली. ८. सर्व संपत्तीचा स्वामी (कृष्ण). ९. वामन-पंत.
 खर्व होत=लपत लपत. १०. जन्म.

अन्याची काय कथा? न कळों दे सुत सुता प्रसवलीला. ६१
 अतिदुर्लभ सर्वस्व, न समजों देतां, अदभ्रभागेला
 देवुनि आपण चि, तिची घेवुनि तनया सदभ्रभा गेला. ६२
 आपुनि निजजायेच्या शयनीं ठेवी असी महातनया,
 आपण चि 'सुता झाली' हें सांगे त्या असीमहातनया. ६३
 आला घालूनि उडी खळ तो कार्तस्वरसनावरुनीं.
 त्यातें भगिनी विनवी बहु, शोकार्तस्वरास नावरुनीं. ६४
 ती भगिनी त्यासि म्हणे, " न वर्धी, कंसा! रहा, यशा, पावें;
 धर्म तुज न म्हणाया करितां संसार 'हाय!' शापावें. ६५
 वा! हे कन्या मज दे, वधिले त्वां, त्यजुनियां दया, सुत सा;
 कुळजाच्या हृदया पळ कोप असावा नृपा! पया उतसा." ६६
 धिकारी खळ, त्याचा वांच्छी तळतळुनि देवकी नाश,
 अत्युग्र निर्दयहृदय कंस चि, ऐसा न देव कीनाश. ६७
 जीणें अमृत, म्हणाया बहु अपरा 'धा,' विनाशिले वरिती,
 त्या दुष्टें आपटिली वा! अपराधाविना शिलेवरि ती. ६८
 आपटितां चि उसळली, जैसी विद्युल्लता महामाया;
 झाली दिव्याकृति, तें नभ बहु टांचें जिच्या महा माया. ६९
 गंधर्वराज गाती, नृत्य प्रेमें वराप्सरा करिती,
 सुर मुनि जीतें स्तविती, बोले चिच्छक्ति हसुनि यापरि ती. ७०

१. प्रसवलीला (बाळंतिणीला) मुलगा [अगर] मुलगी [झाली हें]
 कळों न दे. २. मूर्तिमंत ऐश्वर्य च असा कृष्ण. ३. महाभागेला-पंत. ४. घन-
 श्यामा-पंत. ५. या प्रकाराची-पंत. ६. निःसीम त्यक्तन्यायातें-पंत. ७. सुवर्णा-
 सनावरुन. ८. संसार करितां 'हाय!' म्हणाया न शापावें-अन्वय. ९. यम. १०.
 ज्या भगवतीनें रणीं विनाशिले बहु अमृत अपरा जना 'धा' म्हणाया वरिती-पंत.
 बहु अपरां (स्वपक्षीयांस) धा (तृप्त व्हा) म्हणाया जीणें (ज्या योगमायेनें)
 विनाशिले (मारलेंले) [दानवादि शत्रु] अमृत (मोक्ष) वरिती (लाभती).
 ११. जिच्या महा (तेजाला) माया (मावण्यास) बहु टांचें (संकुचित, लहान).

'कंसा ! मला शिळेवरि, सहसा त्वां त्यजुनि धर्म, आपटिलें,
 हें सुप्तव्याळीतें पापा ! पुच्छीं पदें चि थापटिलें. ७१
 दुष्टा ! रुष्टा ! मीं या विसरेन अघा कदापि देवी न,
 तव अंतकाल ये तौ अपराध तुझा मनांत ठेवीन. ७२
 तुज शत्रु तुझा पाडिल, जेंवि पतन पन्नगासि दे वीन;
 दृढतर तनु हि नखानीं चिरुनि, तुझे उष्ण रक्त सेवीन.' ७३
 ऐसें बोलुनि, हांसुनि, गेली चिच्छक्ति भगवती आर्या.
 यादवकुळपूज्या ती आली, रक्षुनि केशवा, कार्या. ७४
 होय अदृश्या देवी, पश्चात्तप्ता मती हि कंसाची;
 जेंवि बकाची वंचुनि हानि कराया न शकुनि हंसाची. ७५
 भगिनीतें नमुनि म्हणे, 'शोक मुलांचा करूं नको, पावें;
 काळें निमित्त केलों, न च मदघ मनीं धरूं न कोपावें. ७६
 म्हणति उपाय मरणहर आहे कथिला पर स्वसे ! नाहीं;
 काळकृत न जाणुनि जडें वदती मथिला पर स्वसेनाहीं.' ७७
 'बा ! सत्य वदसि, सर्व हि काळकृत चि,' देवकी असें बोले;
 आधीं त्याचे पदरें, मग डोळे आपले पुसी ओले. ७८
 होवुनि दीन स्वगृहा गेला, पावुनि भयास, खेदास;
 हतदर्प सर्पसा तो; न रुचति कोणी तथा सखे, दास. ७९
 वसुदेव नंद भेटे, परि कळवी, जें दिला सुत, न याँ तें;
 एके व्रजां प्रसवली निजजाया रोहिणी सुतनयातें. ८०
 कंसाला वार्षिक कर सखीसुत नंद जाय अपाया,
 'शीघ्र व्रजासि जा,' हे शौरि कथी, भिवुनि शत्रुसर्पा या. ८१
 'करिसी निजा जसी हे तूं परिपालूनि जनक सानंदा,
 माजी प्रजा करीं बा !, स्वपर म्हणो साधुजन कसा नंदा !? ८२
 या तेंवि रोहिणेया, 'ताता !' म्हणतां म्हणोनि 'ओ,' घांस

१. निजलेल्या नागिणीला. २. गरुड. ३. परंतु. ४. मंद बुद्धीचे, अज्ञानी. ५.
 नंदाला. ६. बळरामाला. ७. वसुदेव. ८. संतति—मूल.

- दोघांस स्वमुखींचा दे, समवृद्धिद समुद्र ओघांस. ८३
- याचा जैसा धर्म, तूं त्याचा ही न काय गा ! तात ?
- पूर्ण न, जसा सुधाकर कविवाचा^३, हीनकाय, गातात. ८४
- संस्कार जातकर्मप्रभृति करावा, न अंतरावा, गा !
- तूं रोहिणी यशोदा, सावध, न करूनि अंतरा, वागा. ८५
- पुत्रमुख पहावें हें चित्तांत असे, नसे परि कपाळीं;
- सुतसुख घे, दे मजला घनसंम सुवदान्य तूं वरिक पाळीं. ८६
- वृंदावनीं उपद्रव दिसती, यास्तव करूं नको घोष,
- तेथे केशी आहे, तो सर्वानिष्ट मूर्तिमान् दोष. ८७
- वृष, वत्स, सर्प, पक्षी, कंटक, हें सर्वदा सख्या ! लक्षीं;
- रक्षीं शिशु; यत्न असो बहु निधिसंरक्षणीं जसा रक्षीं. ८८
- झालें कार्य, कर दिला, ऊठ सख्या ! त्यजुनि सेविल्या तंलपा;
- जा स्वव्रजासि सखीसुत, नंदा ! रात्रि राहिली स्वल्पा." ८९
- हें ऐकुनि वसुदेवा भिजवी निघतां स्वनेत्रतोयानीं;
- शिबिकेंत स्त्रीपुत्र स्थापुनि, बैसे स्वये हि तो यानीं. ९०
- देहीं प्राण शिरावा, शिरला त्या स्वव्रजीं असा नंद;
- ज्याचा प्रवेश होतां, तेथे कोणीं नसे असांनंद. ९१

१. समान वाढ करणारा. २. [समुद्रास मिळणाऱ्या लहानमोठ्या] नद्यांस.
 ३. परपोषणे क्षीण होतां यश चि होतें-पंत. कविवाचा जसा हीनकाय (क्षीण शरीराचा) सुधाकर (चंद्र) गातात [तसा] पूर्ण (सुधाकर) न (वर्णित नाहीत). देव चंद्राच्या अमृतमय कला खाऊन अमर होतात आणि या परोपकारानें क्षीण झालेला चंद्र कविस्तुतीस पात्र होतो. ४. [दोघांस वागविण्यांत] भेद न करितां. ५. मेघ एका रूपानें पाण्याचा स्वीकार करून रूपांतरानें तें च दसपट परत करितात, त्याप्रमाणें. ६. बरिक. ७. गोवळवाडा-निर्णय०. ८. यक्ष=धनपति कुबेराच्या खजिन्याचा संरक्षक. ९. शयनाला, आसनाला. १०. असंतुष्ट.

अध्याय तेरावा.

नंद महाभाग, जसा चातक चंद्रा तसा, जया सेवी,
 'संकर्षण' ऐसैं हें त्या नाम ज्येष्ठ नंदना ठेवी. १
 मग नाम 'कृष्ण' ऐसैं, बहु आशी देत, दे कनिष्ठातें;
 जें अक्षय लक्षयशःसुखराशी दे तदेकनिष्ठातें. २
 कोणा एका समयीं शकटतळीं सुप्त कृष्ण सोडून,
 यमुनेसि जाय गोपी, स्नानें घ्यायासि पुण्य जोडून. ३
 प्रभु जागा होय, स्तन, मंजुळ रोदन करूनियां, मागे;
 त्या शकटातें बाळकलीलाचलदंघ्रिपद्म तो लांगे. ४
 शकट उडोनि क्षितिवरि पडलें तत्काळ पालथें वा ! तें;
 श्रुति म्हणति, 'यां जलधिच्या कोटि हि कवि काय गाल थेंबातें?'
 येडनि, पाहुनि शकट न्युज्जें, म्हणे माय, 'हाय ! हाय ! कसा,
 शिशु वांचविला देवा !? वधिता मज विरह सविषसायकसा.
 गायी आणुनि, जाणुनि, वदला शतवार तो हि 'हा !' नंद,
 स्तनपानसक्त पुत्र प्रेशुनि पावे अपार आनंद. ७
 नंदादि गोप म्हणती, 'नवल उलथला उगा चि गाडा, यां,
 आला वात न, झाला मत्तवृषभकलह ही न, पाडाय़ा. ८
 गोपशिशु म्हणति, 'पलिसां, ललतां हलिनैं चि झालिला पाय;
 गाला उलोनि पलला, सल्व खलें, नवल कलितसा काय?' ९
 सांचें शिशुकथित म्हणुनि न गमे त्या बल्लवांसि, परि सांचें;

१. 'चकोर' म्हणण्याबद्दल 'चातक' म्हटलें आहे. २. गाड्याखालीं.
 ३. यशोदा. ४. बालकानें साहजिक हालविलेला तो पाय त्या गाड्याला लागला.
 ५. कोटि हि कवि या जलधिच्या (दयासागराच्या) थेंबातें गाल काय? ६. पालथा.
 ७. 'पाडाय़ा' याचें कर्म. ८. या अर्थेंत 'र' व 'ड' अक्षरांवद्दल बोंबडे वोलार्चें
 'ल' अक्षर आहे. ९. सांचें परि शिशुकथित म्हणुनि बल्लवांसि सांचें न गमे-पंत.

- जेंवि विरक्तें देतां, परिसपण मृषा जडासि परिसाचें. १०
- कुमति बकाची अनुजा, कंसाची ठावुकी जगा धात्री;
जी पैक्षिणी म्होग्रा, ती ये घोषांत पूतना रात्री. ११
- स्पष्ट महामारीची प्राणिप्राणापहारिणी आली,
जन सर्व सुप्त पाहुनि, विभुपार्श्वी वेषधारिणी आली. १२
- घात करुनि बाळांचा, बहु देणारी प्रजेसि तापा जी,
पापा जीवघ्नी ती मातासी ईश्वरासि या पार्जा. १३
- लावी ओढ बहु, जसा विषया जीव; स्तना न तो सोडी;
गोडी मोटी दावी, थाने दोनीं हि सेवटीं तोडी. १४
- प्रमुदित व्हाया संतीं अंतीं दुष्टा म्हणोनि 'हा!' रडली;
पडतां मोठ्यानें ती, जेंवि घनघंटा, तसी च आरडली. १५
- घोषीं सर्वांचा ही सुखनिद्राभंग ती करी, राया!
नंदादि गोप भीती, पाहुनि उग्रा इच्या शरीरा या. १६
- आश्चर्य करिति गोपी, 'मेली पडली असी कसि अगायी!
भीतिल मुलें पहातां, पाहोत म्होग्र हें शव न गायी.' १७
- जन म्हणति, 'काय फळ तुज ऐशा जीवा! अरे पशो! देहें?'
नंद म्हणे, 'कळलें, तरी सांग मला काय गे यशोदे! हें?' १८
- 'जाल्यें आतां जागी कृष्णासह आयकोनि हाकेला;
इतुकें जाणें, विघ्न त्रिजगत्पतिनें चि दूर हां केला.' १९
- चित्तीं कृष्णाकरितां कंसापासूनि नंद तो भ्याला;
कीं याला प्राणाधिक पुत्र सदा, वित्त जेंवि लोभ्याला. २०
- संकर्षणकृष्ण प्रभु लागति अतिरम्यवदन रांगाया,

१. विरक्तें [परिस] देतां, जेंवि [त्या] परिसाचें परिसपण जडासि (मूर्खाला) मृषा (खोटें) [गमे]. २. दाई. ३. भयंकर गिधाडीण. ४. [सुंदर स्त्री-] वेष धारण करणारी. ५. जीवांस मारणारी. ६. ओढा-ममता. ७. मेघसमूह. ८. विघ्न. संस्कृतांत 'विघ्न' पुष्टिगी शब्द आहे.

करिति अरितिमिररवि ते यश सद्गुणवृंदपद नरां गाया. २१
 हांसति, बहु हांसविती, परम मधुर वदति बोबडे बोल;
 वाजविति पर्णवाद्यं श्रुतिसुख, जन करिति सर्व ही लोलः. २२
 पंकिलं सर्वांग, म्हणुनि ठकवूनि बळें धरूनि आणावे,
 न्हाणावे, तों पंके भरले पहिल्यापरीस जाणावे. २३
 संकटभय दाखवितां म्हणती, 'दाखीव बागुलाला;' तें
 गोरेंज चि इष्ट, न बुका; मग वळतिल काय बा! गुलालातें?
 नावरति रोहिणीला, ते नंदाला हि तनय नावरती;
 अतिवत्सळा यशोदा येवूँ^६ दे पक्ष्म न नयनावरती. २५
 कोपुनि म्हणे यशोदा, " किति हुडकावास? किति धरावास?
 न पुरे निजगृह, अंगण, गोष्ठं; बहु रुचे तुला परावास. २६
 अतिचपळा रामासीं मिळतां तूं केंवि आवरावास?
 जो वायुसीं मिळाला, तो कोण म्हणेल, 'आवरा वास'? २७
 कृष्णा! तूं बहुपूर्वे नावरसि अनावरा! सदा मानें;
 मों उखळासीं करित्यें बद्ध तुज अनावरास दामानें." २८
 ऐसें म्हणुनि यशोदा उखळीं दामें स्वभाग्य बांधी तें;
 बा! त्या हितैषिणीच्या^१ बंधन अवघड गमेल कां धीतें? २९
 प्रभुवर ही घे धात्रीहस्तें प्रेमकरूनि बांधून;
 तद्यश ऐकुनि, गावुनि, 'मज' जीवा अघ म्हणेल कां 'धू' न?
 बांधोनि, 'शक्त अससिल, तरि आतां जा,' असें यशोदा त्या
 बोलुनि, मग गृहकृत्या जाय, दटावूनियां यशोदात्या. ३१

१. सद्गुणसमुच्चयाचें निवासस्थान. २. पिपाणी. ३. लोलुप. ४. चिखलानें—शेणानें
 भरलेलें. ५. गाईचें शेण. ६. डोळ्याचें पातें हि न लवूं देतां त्या बालकांवर एक-
 सारखी नजर ठेवित होती. ७. गोठा. ८. दुसऱ्याचें घर. ९. 'बहु' आहे पूर्वी
 ज्याच्या अशा 'मानें' म्ह० बहुमानें. १०. दाव्यानें. ११. कल्याण इच्छिणारीच्या.

ती गोपी जगदीशा कृष्णा नेणे चि, जेंवि अंध नगा;
 गंध नगा देवांच्या ज्याचा करि त्या तशास बंधन गां ! ३२
 बद्ध हि देव उखळ ने ओढुनि, यमळार्जुनांत अडकवि तें;
 पाडी पळांत तरु ते, यद्यश पुरुषार्थ सर्व तडक वितें. ३३
 सुविशाळ द्रुम पडले, उखळासीं बद्ध कृष्ण तो यांत
 अक्षत निर्भय खेळे, जेंवि मकरपोतें सिंधुतोयांत. ३४
 पतितद्रुमांत उखळीं बद्ध ब्रजपतिकुमार पाहून,
 यमुनागत गोपी तें कथिति यशोदेसि शीघ्र बाहून. ३५
 'पंडितमानिनि ! मूढे ! पडल्यां यमळार्जुनांत सांपडला,
 उखळासीं बांधावा काय तनय ? मतिसमोह कां पडला ?' ३६
 'हाय !' म्हणत, माय निघे, जाय पळत, पाय मृदुल जरि काय,
 रडुनि, गळां पडुनि पळांमाजि सुताचा स्व आर्द्र करि काय. ३७
 'नवसासि पावणारे ऐसे तरु पावले कसे पतन ?'
 नंदादि गोप म्हणती, 'झाला शिशु अंतर्कानिनीं जर्तन.' ३८
 नंद म्हणे, 'गे जाये ! बांधावा काय तनय दाव्यानें ?
 होतां चि घडविला कीं कोपानें अनय, जेंवि दाव्यानें.' ३९
 दामें उदरीं बांधी गोपी जगदीश्वरा स्वतनयातें,
 तेव्हांपासुनि राया ! 'दामोदर' म्हणति सर्व जन यातें. ४०
 वृद्ध म्हणति, 'मूढ खरे गोप, उपेक्षा करूं नये, करितों;
 उत्पात तीन झाले, जावें अन्यत्र शीघ्र यावरि तों.' ४१

१. अलंकाराला. २. ज्याच्या अपरिमित औदार्याचा केवळ अल्पस्वरूप अंश च देवांच्या नगा (कल्पवृक्षाला) [मिळालेला आहे] त्या तशास [ती] बंधन करी.
 ३. नारदशापानें वृक्ष झालेले कुबेरपुत्र. ४. ताबडतोब. ५. सुसरीचें पोर.
 ६. स्वतःस शहाणी समजणारे ! वेड्ये ! ७. यशोदेचे पाय नाजुक असले म्हणून काय झालें ? त्या प्रसंगी ती पळत च गेली. ८. काळाच्या तोंडांतून वांचला. ९. कोपानें अनय घडविला होता चि कीं=तुझ्या रागानें अनर्थ घडत होता; पण थोडक्यांत चुकलें.

संकर्षण, दामोदर, झाले तेथें चि सप्त वर्षांचे, जे दुर्जनदुःखांचे, साधूंच्या मुख्य हेतु हर्षांचे.	४२
त्रिजगद्रक्षक दोघे प्रभु झाले वत्सरक्षक वनांत, ज्यांचे न शकति सहुण आणाय सुकविलक्ष कवनांत.	४३
श्वेतश्यामलमूर्ति, श्रुतिनुत, पूरक सदा सदिच्छांचे, माथां अवतंस करिति ते प्रभु पल्लव मयूरपिच्छांचे.	४४
शुचिनीलपीतपटधर वनमाळी धरिति हार गुंजांचे, धातुतिलकधर, भोक्ते जे नित्य अमूल्यरत्नपुंजांचे.	४५
रज्जु उ३पवीत करिती, धरिती प्रभु शि३क्यकरकवेत्रांतें; दासी सिद्ध उपासिति नित्य हि ज्यां पद्मपत्रनेत्रांतें.	४६
होउनि गोपशिशुसखे प्रभु चारुनि काय वत्स भागावे ? खेळ करिति ताराया, 'जे' म्हणति शुकादिसत्सभा 'गावे.'	४७
वाजविति वेणु, शृंगें, तुंबीवाद्यें मनोहरस्वानें, माधुर्यें मोहावा बहु जन, तस्कर जसा परस्वानें.	४८
ऐसी क्रीडा करितां श्रीकृष्ण निजाग्रजा म्हणे, 'आर्या ! हे भू न रुचे, रसिका जैवि प्रक्षीणयौवना भार्या.	४९
नाहींत लता, पादप, विपुल सलिल, गवत ही नसे उरलें; झुरलें पक्षिश्वापदकुळ, या सौभाग्य भूमिचें पुरलें.	५०
वृंदावनासि जावें, श्रीचें गोवर्धनाद्रि तो भवन; यमुनेची अति शुचिता, उचिता क्रीडेसि तें सुशोभ वन.	५१
वृंदावनासि जाया सत्वर, येथुनि निघोनि, हा घोष, येइल तुझ्या विचारा जरि, तरि उत्पन्न करिन मीं दोष.'	५२
ज्येष्ठानुमते कृष्णें घोषीं पीडा करावया, शूर	

१. तुरा. २. गेरूच्या रंगाचा तिलक धारण करणारे. ३. जानव्याप्रमाणें धारण करिती. ४. शिकें, पाण्याचें भांडें (मडकें) व काठी याना धारण करिती. करक= कमंडलु. ५. मंजुळ आवाज ज्यांचा अर्शा. ६. परद्रव्यानें. ७. उतार वय झालेली स्त्री. ८. पुरें झालें-संपलें.

निजतनुरोमापासुनि केले उत्पन्न वृक^१ बहु क्रूर. ५३
 गोप म्हणति, 'या देशीं कोठें नावासं लांडगे^२ होते;
 आम्हां भ्यावे, जैसे दोष हरिजना, न दांडगे हो ! ते. ५४
 हे काय वृक ? व्याघ्र चि; वृक तों चोरुनि हरि लहानातें;
 पडतां गांठि मृगासीं, हरिचें तें स्पष्ट हरिल हों नातें. ५५
 वधिल्या गायी; हरिले वत्स; उडविलीं मुलें; मनीं कांहीं
 भय चि नसे; बुडवावा न वृकांच्या घोष कां अनीकांहीं?' ५६
 तळमळले; शिशुपशुवध गोपाळांच्या मनांत कां न सले?
 पूर्वस्थान त्यागुनि सर्व हि वृंदावनांत ते वसले. ५७
 तो घोष अर्धविधुसा, मध्यें विस्तार एक योजन, हो !
 आर्यंत तद्विगुण, म्हणे जो, 'जन सुर, करुनि सुरस भोजन, हो.'
 वृंदावनांत घोषा जें सुख, शक्रा न नंदनवनीं तें;
 कीं त्या पुष्टि पदरजें प्रभु दे, या जेंचि नंद नवनीतें. ५९
 वृंदावनांत परमोदार सकळतापहर जसा पहिला,
 ये मेघश्याम तसा काळं हि निववावया तया महिला. ६०
 व्हावें चि धन्य अंजळिभरि अर्पुनि अंबु ज्या सदाधारा,
 किति घनभाग्य वदों ? जो वर्षे बहु तच्छिरीं सदा धारा. ६१
 उद्धार करिति, पुष्पें सेवुनि, ते देव वनकदंबांचे;
 जे वत्सळवर सुगतिप्रद भक्तिज्ञानधनकदंबांचे. ६२
 ज्यांचें ध्यान ठसाया, सेवन बहुजन्म करिति उटजांचें;
 ते पुष्पें धरिति शिरीं, वर्णावें भाग्य काय कुटुंबांचें ! ६३
 राम म्हणे प्रभुसि, 'पहा ! मेघातें स्वतनुवर्णचोरातें,

१. लांडगे. २. या वृकांतील एक हि वृक मृगेंद्रसा चि-पंत. ३. अर्धचंद्राकार.
 ४. लांब. ५. जन सुरस भोजन करुनि सुर हो. (येथील भोजनाची गोडी स्वर्गातील
 भोजनाप्रमाणें होती, असा भाव). ६. कृष्णास. ७. मेघश्याम कृष्ण [राक्षसाचा संहार
 करून] व मेघश्याम काळ (पर्जन्यकाळ) [मेघवृष्टि करून]. ८. सज्जनांच्या आश्र-
 यास. ९. कदंब=समूह, मंडळ. * यथे 'लांगडे' असें चुकून लिहिलें गेलें आहे.

तूं भक्तांतें, तैसा नाचवितो हर्षवूनि मोरांतें. ६४
 कृष्णा ! या त्वन्निद्राकरकाळीं त्वत्तनूपम व्योम;
 वा ! तूं जसा, तसा चि स्पष्ट अविज्ञात वसतसे सोम.' ६५
 इत्यादि बहु प्रेमें प्रभुसीं संकर्षण स्वयें बोले,
 तो लेश चि रस कथिला; न जयासीं वा बुधा ! सुधा तोले.
 अप्रणतांची ढाळी, पाळी नत शत्रुची हि जो पगडी,
 रामावांचुनि गेला गहनीं, घेवूनि घेनु गोपगडी. ६७
 करि कृष्ण लोकसिद्ध क्रीडा सप्रेम गोपवाळांसीं,
 जेणें बोलों हि नये बहु शक्रप्रमुखलोकपाळांसीं. ६८
 भांडीरवट प्रभुनें श्रितसुखद स्वसम देखिला, राया !
 कृष्णा, गोपगणा, सुख गार्यांच्या बहुत दे खिलारा या. ६९
 चंद्रकपदक कुशळ जो द्रष्ट्यांचा अक्षिताप दंडाया,
 तो स्वक्रीडांसि करी, विश्वाचा रक्षिता, पद वंडा या. ७०
 जो नारदा म्हणे, 'जें तप्त जग, करिन निरामय मुने ! तें,'
 क्रीडुनि भांडीरवटीं, तो गेला खळविराम यमुनेतें. ७१
 प्रभु योजनविस्तारा पाहे फणिशक्रनंदना डोहा,
 चित्तांत म्हणे, 'कालिय यमुनांहित कां न मंद नाडो हा ? ७२
 अपराध करुनि, पावुनि गरुडापासुनि भयास, हा सर्प
 सागर सोडुनि शिरला या सूर्यसुतान्हदीं महादर्प. ७३
 सौभरितेजें वश हा नोहे, जरि गरुड बहु जपे यातें;
 मर्दुनि विष शमवावें, जेणें केली नदी अपेयां, तें. ७४

१. तुझ्या योगनिद्रासमयीं अर्थात् प्रलयकाळीं [भतिवृष्टि झाल्यानें].
 २. पाडी, उडवी. ३. [लक्षणेनें] मान, बोज. ४. लोकप्रसिद्ध. ५. मोराच्या
 पिसांच्या डोळ्याचें पदक. ६. डोळ्यांचा ताप हरण करण्यास. ७. या वडास
 आपल्या खेळण्याचें ठिकाण करी. ८. दुष्टांचा काळ. ९. सर्परूपी इंद्राच्या नंदना
 (क्रीडास्थानास). १०. यमुनेचा शत्रु. ११. कालियानें गरुडाचा नियत भक्ष्य
 खाल्ला, हा त्याचा अपराध. १२. यमुनेच्या डोहांत. १३. त्या डोहाशेजारीं न
 येण्याबद्दल सौभरिकृषीची गरुडास सक्त ताकीद होती. १४. पिण्यास अयोग्य.

या डोहावरुनि उडुनि जातां ही पक्षिकाय करपावे !
 मजवांचुनि इतराचा अत्युग्र विषासि काय कर पावे ? ७५
 भस्म करिति जीवां ते याच्या गरळाग्नि पाप संचिवांचे;
 साहेल कोण अन्य प्राशुनि विष ? आद्यतापस चि वांचे.' ७६
 प्रभु करुनि विचार असा तीरकंदर्बीं प्रवीरवर वेधे,
 जो, खळ मथुनि, श्रुतिमुनिरचित स्तव सर्वकाल बरवे घे. ७७
 दारुण दुष्ट दमाया, घाली डोहांत तो उडी सहसा;
 जीवांचे कामाद्यरि करितो नाही च जो कुडीसह सा. ७८
 कालिय गरळज्वाळा, जगदीशें टाकितां उडी वमला;
 जाणों तन्मद चि म्हणे प्रभुतें कीं, 'दुष्ट मीं; उडीव मला.' ७९
 ज्यांच्या ध्यानें अमृतें तैसें, असतां हि न वय, वांचावे,
 प्रभुच्या पुत्रसचिवसह कालिय कडकडुनि अवयवां चावे. ८०
 वहुंभोगिभोगबंधन देहीं तैसें चि दे वसों गा ! तें;
 कुतुकें विषविकळाच्या घे लीलामनुजदेव सांगतें. ८१
 विषवीर्यवेग सर्व हि आपण चि श्रीमनोहरें हरिला;
 न्हदतीरीं तरि च उभे ठाकुनि, शिशु, पशु हि, पाहती हरिला.
 हें वर्तमान कळविति नंदयशोदादिकांसि गोपगडी;
 उघडे चि धांवले जन; शोकांत सुचेल काय हो ! पगडी ? ८३

१. ' कर पावणें=हात पोंचणें, आपल्या कळ्यांत आणण्यास समर्थ असणें. २. अनुचरांचे. ३. महादेव. ४. डोहाच्या आसपासचे सारे वृक्ष करपून गेले असतां हा कदंबवृक्ष तसा च प्रफुल्लित राहिला होता. याचें कारण, गरुडाच्या हातून त्याजवर पूर्वीं अमृतविंदु पडला होता. ५. तो परमेश्वर षड्दिपूंचा नाश करितो, इतकें च नव्हे तर, पुनर्जन्माची भीती हि नष्ट करितो; अर्थात् मोक्ष देतो. ६. ज्यांच्या (अवयवांच्या) ध्यानें [जैसैं] अमृतें तैसें [इतरें हि] वय न असतां हि (आयुष्य संपलें असतां हि) वांचावें. ७. अनेक सर्पांच्या वेंटोळ्यांचें बंधन. ८. विषानें व्याकुळ झालेल्याच्या. ९. लीलेनें मनुष्यरूप धारण करणारा. १०. म्हणून च.

एकामें चि, मृगांच्या ज्या ग्रीष्मीं निर्जळीं दवस्थानीं,
 व्याकुळ रामेतर ते बहु केले त्या तशा अवस्थानीं. ८४
 चिर्तीं राम म्हणे, "हा बहु वाढविला व्रजांत कां घोळ?
 'हा! हा!' चि जपति कीं हे जन, शोकजळें करुनि आंघोळ.
 स्पष्ट मरेल यशोदा, नंद हि, मानूनि सत्य पाकांत;
 माकांत प्रभु कां हा होवूं देतो व्रजांत आकांत?" ८६
 मग जगदीशासि म्हणे, 'वा कृष्णा! राहिलासि कां उगला?
 कालिय तुच्छ दमावा; चावुनि, वेष्टुनि, तुला मदें फुगला. ८७
 अहिबंधांतुनि मुक्त, स्वजना या घावया महा, वा! हो.
 मान पुरे या व्याळा, या ही आद्या वया, महाबाहो!' ८८
 रामप्रबोधित प्रभु मूर्ति खळव्याळबंधनीं फुगवी;
 सुटुनि मग, दंश, देहीं तत्कृत जे, देव शतगुणें उगवी. ८९
 त्या पंचमस्तकाच्या देव शिरीं स्वैर मध्यमीं नाचे;
 त्याचे विकळ असु, जसे पल्लवकसंघमध्यमीनाचे. ९०
 त्या प्रभुनें नृत्य शिरीं करुनि, फणी सविषरक्त ओकविला;
 ओक विलासा श्रीच्या जो देता वर्णितां चि 'ओ' कविला. ९१
 मग होवुनि विमद म्हणे, 'मीं शरणागत असैं,' असैं व्याळ,

१. उन्हाळ्यांत निर्जल अरण्यांत मृगांच्या ज्या अवस्था [होतात] तसल्या अवस्थानीं
 ते रामेतर (बळरामाखेरीज बाकीचे प्राणी) एकामें चि (सरसकट) बहु व्याकुळ केले.
 २. पाक (पुत्र) - अंत. ३. आद्या वया (तुझ्या पहिल्या-लहान-वयाला) [व]
 या व्याळा [दिलास इतका] मान पुरे. या प्रचंड सर्पाला मारून टाकण्यास
 तुला (जगदीश्वरास) मुळीं च वेळ वास्तविक नको; परंतु एवढ्याशा लहान
 मुलानें एवढ्या बड्या धुडास तत्क्षणीं च चिरडावें, हें मनुष्यरूप धारण कर-
 णान्या तुला त्या रूपाला अनुसरून बरोबर नाहीं असैं वाटत असलें, तर इतका वेळ
 त्याचा मुलाजा राखिलास हें पुष्कळ झालें, यांत त्याचा पुष्कळ मान राखिलास,
 असैं माझ्या बुद्धीला वाटतें. ४. भरून काढी. ५. डबक्यांतील बकसमुदायाच्या
 तडाक्यांत सांपडलेल्या माशाचे. ६. स्थान.

‘पाल प्रभुवर्या! मज; चुकला तरि योग्य रक्षणा बाळ.’ ९२

ऐकुनि बहु दीनवचन, कालिय होतां चि घावरा, उत्तरे;
देव म्हणे, ‘गेला कीं मद? येणें जो, न हा बरा उत, रे!’ ९३

येथें राहों चि नको, शीघ्र सपरिवार सागरा जा गा!

याया शांति, जगद्धित सद्गुणनिधि शेष नागराजा गा. ९४

जो परदुःसहतेजा अहिकुळ, पावक जसें येवस, खातो;

त्वच्छिर मत्पदलांछित पाहुनि, होइल सदा तव सखा तो. ९५

कळवी, ‘अहिताचें हीं करितों, मज शरण आलिया, हित मीं.’

गेला, वंदुनि तरला, पावुनियां दंड कालिया हि, तमीं. ९६

श्रीकृष्ण तटीं येतां, गोप स्तविती, प्रदक्षिणा करिती;

धरिती पाय किति सुधी, पूज्या श्रीमूर्ति, धाकुली जरि ती. ९७

नमुनि म्हणति, ‘नंदा! बा! तूं धन्य, उणा न कश्यपाहून;

तव सुत विष्णु समजलों, यां कालियकाळ वश्य पाहून. ९८

गोपाळ सत्य आम्हीं पोषितसों व्यर्थ काय गावाळ.

ज्ञान नसे लेश हि; हा कृष्ण महद्भूत, काय गा! वाळ? ९९

शकति जयाचे पट्टु हीं वर्णाया वाहुबळ न वेद मुनी,

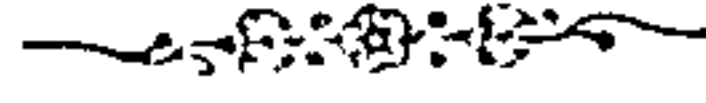
तो हा ब्रजपति रक्षिल आम्हां, ऐसे चि खळ नवे दमुनी.’ १००

ऐसें वदले गोप, प्रमुदित होउनि निजस्थळा आले,

व्यालेशदर्शनचरितें हे, सुर न सुधारसें तसे धाले. १०१

१. शत्रूस आहे दुःसह तेज ज्याचें असा गरुड. २. गवत. ३. अज्ञानांधकारांत.
४. या (कृष्णाला) कालियरूपी कृतांत वश्य [आहे असें] पाहून. ५. आम्हीं
सत्य गावाळ गोपाळ (खरोखरी च, गचाळ गुराखी); व्यर्थ काय (शरीर) पोषि-
तसों (फक्त खायाला काळ आहों). ६. सर्पश्रेष्ठ कालियाच्या पराभवाच्या इकीकतीनें.

अध्याय चवदावा.

श्रीरामकृष्ण गोधन गोपाळांसह सलील चारीत, तालवनातें गेले, स्वपदरजें स्थिरचरांसि तारीत.	१
तेथें रामासि म्हणे नरलीलश्रीनिवास, 'वास मज, ताळफळांचा रुचला गोपांसह, वीरवासवा ! समज.	२
आर्या ! दे पक फळें आम्हां भक्षावयासि ताळांचीं,' हास्य करुनि राम म्हणे, 'पुरवावी आळ शीघ्र बाळांची.'	३
पाहुनि ताळतरुफलें गोपाळांतें यथेष्ट दे खाया, त्या शब्दें धावुनि ये खरतनु धेनुक सरोष देखाया.	४
लाता हाणी सहसा स्वामिकडे करुनि गांड गाढव या; तो ये गुरु वरुनि कुमति, नर्तक, निर्लज्ज, दांडगा, ढव्या.	५
ते च धरी दृढ त्याचे तो प्रभु निजजनमयूरघन पाय; ताळद्रुमीं झुगारी गरगर फिरवूनि राम अनपाय.	६
जो स्वज्ञातीत म्हणे, 'वज्रधरास हि रणीं दुरासद मीं,' राम प्रभु ताळवनीं त्या ज्ञातींसह दुरासदास दमी.	७
श्रीरामें वधिले ते, उग्रत्वे गरळगुरु चि रासभ जे; त्यापासुनि सर्व हि जन त्या तालवनास सुहचिरास भजे.	८
भांडीरवटाप्रति मग येउनि, करिती परोपरि क्रीडा; प्रभुबाळचरित्रसुखें पावति निर्गुणसमाधि हि व्रीडा.	९
गोपाळवेष घेवुनि गोपाळांत प्रलंब ये, राज्या !	

१. मनुष्याच्या लीला करणारा श्रीनिवास. २. वीरेंद्रा ! वीरश्रेष्ठा ! ३. इच्छा.
४. गर्दभरूपधारी. ५. ढव्याला गुरुत्वे वरुनि आला-पंत. ६. अपायरहित, सुरक्षित.
७. धेनुकासुर. ८. जिकण्यास कठिण. ९. गरळाचे अध्यापक, गरळास [उग्र-
त्वाची] दीक्षा देणारे गुरुजी, विषाहून प्रखर-जाज्वल्य-असे-निर्णय. १०.
तेव्हांपासून. ११. सर्वश्रेष्ठ आनंददायी समाधि.

- प्रभुवधकाम खळ धरी, व्हावें रोमं हि न वक्र येरा ज्या. १०
दानवकृत्रिम कळलें श्रीकृष्णाला चि तत्क्षणीं अजि ! तें;
हरिणाक्रोडननामक खेळ प्रारंभिला अजें अजितें. ११
त्या रामाहुनि रामानुज दुःसह आपणा असैं समजे;
उडती, क्रीडा करिती ते जोड्यानें, वयें वळें सम जे. १२
श्रीकृष्ण उडों लागे राया ! श्रीदामनाम गोपासीं;
प्रभुसीं खळ, तुळसीच्या भांगेचें रोप जेंवि रोपासीं. १३
बहुशत गोपद्वंद्वें ठिकती हरिणांसमान सह, राया !
खेळ तसा अर्थ इतर पटु बाळांचें न मानस हराया. १४
श्रीकृष्णें श्रीदामा, बळभद्रें हि प्रलंब हारविला.
खद्योत झटुनि, तेजें जिकुनि, म्हणवील काय ' हा ! ' रविला ?
श्रीकृष्णातें क्रीडाविजित श्रीदाम गोप तो वाहे;
इतरपराजित इतरा, कीं मर्यादा असी च हे आहे. १६
वाहे तो हि क्रीडानिर्जित असुर प्रलंब रामातें;
चित्तांत म्हणे, ' भाग्यें सांपडला शत्रु हा बरा मातें. ' १७
ज्यापावेतों जावें त्या भांडीरद्रुमासि सोडून,
असुर पळत जाय पुढें, जैसा तस्कर महार्थ जोडून. १८
भारी होय वळ, म्हणे, ' कळला क्रीडेंत न मज; लाखोटा
जैसा अनर्थगर्भित घातक, आतां चि समजला खोटा. ' १९
बळभर वाहों न शके, मायामय गोपदेह खर्व तसा;
तो याकरितां, हरितां करि तांतड, होय विंध्यपर्वतसा. २०
गगनीं शिरे, पळे तो स्कंधीं वाहोनि रोहिणीतनया;
प्रेक्षक म्हणती रामा ' पूर्णसुधांशु, ' प्रलंब जो, ' घन ' या. २१

१. केंस सुद्धां. २. जिकणारास पराजितानें खांधावर बसवून घेऊन अमुक एका ठिकाणापर्यंत जावें, असा त्या खेळाचा नियम (मर्यादा) होता. ३. ज्या वृक्षापर्यंत. ४. मोठा लाभ. ५. पत्र प्रथम हातीं आलें असतां त्यांतील अनर्थकर मजकूर दृष्टीस पडेपर्यंत जसें त्याचें कांहीं वाटत नाही तद्वत्.

काय नवल तरि जरि अरिभय धरिलें सर्वगोपतोकांहीं ?
 राया ! बळ हि गडबडे, पावुनि बळधैर्यलोप तो कांहीं. २२
 अनुजासि म्हणे, 'कृष्णा ! गोप नव्हे, दैत्य हा मला हरितो;
 याला काय करावें ? तुच्छ शरीरें धराधरा करितो.' २३
 कृष्ण म्हणे, 'आर्या ! तूं जगदीश्वर कीं, स्वतत्व आठीव;
 कांठी वह्न्यैकांची त्वन्मूर्ति; लया खळासि पाठीव.' २४
 या भगवदुक्तिनें वा ! प्रकटे सत्यस्वरूपबोध मनीं;
 शलभ असुर, निजबोध ज्वलनचि, उपदेश होय तो धमनी. २५
 मस्तक त्या असुराच्या देहीं, हाणोनि मुष्टि, शिरकविला;
 प्रभु डोलवावयाला लावी, देवूनि तुष्टि, शिर कविला. २६
 स्रवला रक्ता, पविहत नग जैवि जळा, संगैरिका यम ही
 वचकावा अत्युग्रा, तो कांपवि पडुनि वैरिकाय मही. २७
 श्रीकृष्णातें भेटे तो, यापरि मर्दुनि प्रलंबातें;
 स्तवन करिति गोप अमर; कोणा हि म्हणों न दे 'अलं' वा ! तें. २८
 तेव्हां 'बलदेव' असें देवानीं यासि ठेविलें नाम;
 काम स्वैजपपरांचे पुरवी हें, दे वरिष्ट जें धाम. २९
 याउपरि शरत्काळ प्रिय फळ देवूनि काम पुरवाया,
 यद्योगें जीर्वन शुचि, तो ये प्रभुसा चि पंक नुरवाया. ३०
 तो शक्रोत्सवलालस गोपातें गोपवेष अज पाहे,
 जो म्हणतो, 'मीं च परम, इतर हितरसदं नव्हेत, न जपा हे.' ३१
 त्यांसि पुसे प्रभु, 'करितां काय ?' असें, वायुतें हि जो वळवी;
 व्रजपूज्य वृद्ध गोप स्वाचारप्राप्तधर्म तो कळवी. ३२

१. पर्वताला. २. आधार-पंत. ३. अग्नि व सूर्य यांची. (त्यांच्या तेजास तूं
 कारण आहेस, असा भाव). चित्रक व रुई यांची-निर्णय. ४. आत्मस्वरूपाची-
 तत्त्वाची-ओळख. ५. कावेनें रंगलेल्या; लाल झालेल्या. ६. पुरें. ७. आपला जप
 करण्यांत तत्पर त्यांचे. ८. पाणी. ९. अधिकारी पुरुषाप्रमाणें [पक्षां] कृष्णासारखा.
 १०. इतर देव. ११. हितकर रस देणारे. १२. कुळपरंपरेनें आलेला आचार.

'सुरपति शक्र, तथाचे आज्ञाकर मेघ, तत्कृपादृष्टी
 वृष्टि प्रवर्तवी, स्थिति' या योगैकरुनि पावती सृष्टी. ३३
 उत्सव तत्प्रीत्यर्थ प्रतिवर्षीं आदरें यथाशक्ती
 करितों, अन्य हि करिती त्रिजगत्पतिची हितावहा भक्ती. ' ३४
 कृष्ण म्हणे, "गो, ब्राह्मण, गोवर्धन हि त्यजूनि, शक्रमहा
 करितां, काय म्हणावें? मज याचा वीट; नीट न क्रम हा. ३५
 ज्याची जी वृत्ति^१ असे, त्याची ती देवता, तिची सेवा;
 जे वाद सांगतिल, ते सांगोत; भजों नये परा देवा. ३६
 गाई, गिरि, गहनें, हे गोपजना वृत्ति; देवता हे या;
 उत्सव ईचा चि करा; बाळाला माय काय हो ! हेर्यो ? ३७
 म्यां ऐसें आयकिलें कीं, ' सिंह, व्याघ्र, गज, वृक, व्याळ,
 या रूपें गिरि रक्षिति वन, होती तेंदहिता जना काळ.' ३८
 म्हणुनि ज्ञान महा ही, ज्यांत नसे स्वहितबोध, न महा तें.
 घ्या सर्व दोहें, मारा मेध्य पशु, करा स्वगोधनमहातें. ३९
 न क्षोभो गोवर्धननग, याकरितां करा नगमहातें;
 गज वश जो तों चि भलें; वांचावें काय हो ! मर्ग महातें? ४०
 गोवृषधत्स हि न्हाणा, चारा चारा स्वयें बरा हिरवा;
 मिरवा करुनि अळंकृत; गान करित, गिरिसभोंवते फिरवा. ४१
 मिष्टान्नं परमान्नं ब्राह्मण पूजूनि आदरें तर्पा;
 दर्पा सोडुनि पाणी, वस्त्र अळंकार दक्षिणा अर्पा. ४२
 अन्न गिरिस, गाईस हि, बहु नगगत मर्कटांसि ओपावें;
 नमुनि म्हणावें, ' चुकलों पूजा बहु दिवस; वा ! न कोपावें.' ४३
 देवाहीं पूजावा शक्र सुखें, कीं, स्ववृत्तिचा कर्ता;
 गोपाहीं गोवर्धन पूजावा, हा चि आमुचा भर्ता. ४४

१. समाधान. २. इंद्रोत्सवाला. ३. धंदा; पोटभरण्याचें साधन. ४. त्याज्य.

५. वनाचें अहित करणाऱ्या. ६. एकंदर दूध. ७. यज्ञीय, यज्ञांत मारावयास
 योग्य असा. ८. गज वश नसतां.

मीं तों करवीन बळें गोयज्ञ, व्रजहितार्थ हें उक्त
 स्वीकाराल प्रेमें वढिलपणें, तरि तुम्हां असे युक्त." ४५
 वृद्ध म्हणति, 'बा कृष्णा ! तुज वश देवूनि सर्व हे मन, गा !
 मानितसों, वानितसों, तव शब्दा, गणुनि खर्व हेमनगा. ४६
 तूं नाथ आमुचा, बा ! सादर तव उक्तिला चि कान, मन.
 तव न वय अल्प असतें, सर्व हि करितों तुला न कां नमन ? ४७
 जन्मापासुनि बापा ! कृष्णा ! अत्यद्भुतें तुझीं कर्में;
 शर्में व्रज तव तेजें पावे, भट्टें जैवि अशनिच्यां वर्में.' ४८
 केला त्या गोपानीं, प्रभुनें कथिला तसा चि, तो यज्ञ;
 कृष्ण तसा पशुपांला, तृषितांसि जसा वनांत तोयज्ञ. ४९
 करिती तीं दिवसांचा मग गोळा सर्व दोह तोषानें;
 केलीं रससंपन्नं अन्नं एकत्र मिलुनि घोषानें. ५०
 पूजुनि विप्रजनातें, म्हणती वाढूनि अन्नपायस, 'खा;'
 आग्रह करि गोप सकळ, जैवि सख्याला धरून पाय सखा. ५१
 पूजुनि, करुनि अळंकृत गोधन, चारुनि शुद्ध अन्न तथा,
 आपण वंदुनि, म्हणति स्वजनातें, 'व्हा समस्त सन्नत या.' ५२
 पूजुनि, अन्न निवेदुनि, करिती गोवर्धना नगा नमनें;
 तें घे नगरूप प्रभु, त्याचें वरिजेल कां न गान मनें ? ५३
 धरुनि बृहद्दु, दर्शन दे देव, रहावयास विश्वास;
 काय अशक्य तथा, जो रचितो लीलेकरुनि विश्वास ? ५४
 'बल्लव हो ! गोवर्धन मीं झालों सुप्रसन्न यज्ञानें,
 भजनें ज्ञानें इष्ट चि माझ्या होइल, अनिष्ट अज्ञानें.' ५५
 ऐसें बोले, घाली अत्याश्चर्यांत गोपगोपीतें;
 इतरांपरि आपण ही कर्णाहीं अमृत तैवि तो पी तें. ५६
 ते जैवि गोपगोपीजन, आपण आपणा करी नमन;

१. गायाप्रीत्यर्थ केलेला यज्ञ. २. योद्धे. ३. वज्राच्या चिलखतानें. ४.
 पाण्याच्या ठिकाणाची माहिती असणारा. ५. तीन. ६. मोठें शरीर.

- स्मरतां, आंगें धावुनि, निववी रक्षूनि जो करीनमन. ५७
- प्रभु गोपजनासि म्हणे, 'घालूं गोवर्धनाद्रि उजवा, या;'
करिती तैसें चि, जसें सांगे श्रीकृष्ण, जन्म उजवाया. ५८
- गाजत, वाजत, साजत, त्या गोधनगोपगोपिकांसहित
गिरितें प्रदक्षिण करी, कविरूपां आम्र जो पिकांस हितें. ५९
- गोपी सुस्वर गाती, वाजविती रामकृष्ण मुरलीला;
वेड चि लाविति सन्मुनिमतिला सुसमाधिमाजि मुरलीला. ६०
- आला व्रजासि, यापरि करवुनि गिरियज्ञ, अज्ञ ताराया,
ज्याच्या पदप्रसादें ब्रह्मादि कवीतें तज्ञता राया! ६१
- कोणी गोवर्धननगरूपवचन आठवूनि कर जोडी;
'गोडी मखशेषांनीं' किति म्हणती, 'बहु; सुधारसीं थोडी.'
कोणी बहु प्रशंसा श्रीकृष्णाची पुनःपुन्हां करिती;
कोणी वर्णिति नंद; प्रीति यशोदायशीं किति धरिती. ६३
- राया! ऐसा स्वर्गीं कळतां चि स्वोत्सवक्रियालोप,
कोप त्रिदशेंद्र मनीं धरुनि म्हणे, 'फार मातले गोप.' ६४
- कृतदोषा घोषाचा करिल चि तो नरवरा! गमे घांस;
ऐसें त्यांला सांगे, कल्पांत हि कठिन ज्यां न मेघांस. ६५
- "मीं प्रभु, मद्भक्त तुम्हीं, कीं मज देतां निजेंत 'ओ,' घन हो!
जैवि नसे गंगेचा, खंडित मत्कीर्तिचा हि ओघ न हो. ६६
- गोप करिति, वश होउनि दामोदरबाळबुद्धिस, द्वेष,
शुचिभाव आंत नसतां, कैसी देयील शुद्धि संद्वेष? ६७
- लंघूनि मन्महातें, करिती जे मत्त पर्वतमहातें,
कां म्हणवील न त्यांला, करुनि अकल्याण, सर्व तमं 'हा!' तें?

१. गजेंद्राचें मन. २. सफल करण्याकरितां. ३. जो आम्र कविरूपां पिकांस हित
-पंत. ४. निमग्न झालेल्या. ५. ज्ञानी जनांत. ६. ज्ञानपूर्णता. ७. पापी, अपराधी.
८. सुंदर पोषाख. ९. माझ्याप्रोत्यर्थ करावयाच्या यज्ञातें. १०. अज्ञान, पाप.

जा, सर्व नंदगोपत्रज बुडवा, सप्तरात्र वर्षान;
 हर्षान प्रोक्त करा, वर्ष नसो प्रलयकालवर्षान. ६९
 आलों हा मीं हि; सरीमार्गे अधिका करा सरी घन हो!
 तुमच्या पेटळीं रविच्या पळ एका ही करास रीघ न हो." ७०
 घन सोडिति ब्रजावरि वेणुनृकरिकरसमा सदा धारा;
 सत्य जडात्मे ते कीं न गणिति कांहीं च त्या सदाधारा. ७१
 वर्णू चपळा मीं, कीं म्हणविति ताडूनि 'हाय!' गारा ज्या,
 कीं उरवी न वन पवन तो चि? कथूं काय काय? गा राज्या!
 होय जळमय क्षितितळ, किति तळले घारगे तसे फुगले;
 थंडावले, न चळती, न वदति, सुसमाधिरततसे उगले. ७३
 गोवत्स, गोप, गोपी, लाविति भगवन्मुखाकडे दृष्टी;
 वृद्धाची चिंतासी अधिक चि वाढे क्षणक्षणीं वृष्टी. ७४
 क्षोभोनि पुलोम्याचा जें वर्षे तीव्र तोय जामाता;
 प्रभुची जी वत्सलता, त्या व्यसनीं होय ती ब्रजा माता. ७५
 छत्राकापरि धरिला गोवर्धनगिरि सलील वामकरें;
 श्रीशं गजवरवरदे शरणागतदीनसर्वकामकरें. ७६
 छत्र चि नग, तदंड चि तो प्रभुचा मेघनील भुज गमला;
 जन्हि भूधर, चंद्रधर्वल, वाटे ऐसा न रम्य भुजग मला. ७७
 पंद हि निघों दे जवळुनि तो वदनांतुनि हि 'हा!' न वाम कर,
 प्रभुचा बाहु मज गमे बा! अत्यद्भुत चि हा नवा मकर. ७८

१. प्रलयकालीन वृष्टीहून उणी. २. समूहाच्या आवरणांत. ३. वेणु (वेळू)
 +नृ+करि (मनुष्य व हत्ती)+कर (हात-सोंड)+सम (सारखी). ४. सज्जनांच्या
 आश्रयदात्यास. ५. इंद्र. ६. कुच्याच्या मुताच्या छत्रीप्रमाणें. ७. सहज; लीलेनें. ८.
 छत्रीची काठी. ९. पृथ्वी धारण करणारा. १०. चंद्राप्रमाणें पांढरा शुभ्र. ११. शेष.
 १२. मकरानें कोणाचा पाय धरला तर त्याला तो हालूं देत नाहीं; तथापि त्यानें पकड-
 लेल्या माणसाच्या तोंडून "हाय! हाय!" असे दुःखोद्गार बाहेर पडतात; परंतु ह्या
 कृष्णरूपी अद्भुत मकरानें कोणाचा पाय तर हालूं दिला नाहीं च; पण कोणाला
 'हाय!' हि म्हणूं दिलें नाहीं, असा भावार्थ.

सप्त अहोरात्रे तो गोवर्धन वामकरतळीं धरिला,
तदधस्थळीं व्रज सकळ रक्षुनि, मद सर्व जिष्णुचा हरिला. ७९
भग्नप्रतिज्ञ होय स्वर्गाप्रति जाय पाकशासन गा !
चित्ररथासि म्हणे, 'बा ! हे वीणा, मुरज हा, कशास ? नै गा.'
घन ओसरले, पडले उष्ण, यथापूर्व गगन पाहून,
सर्व निघाले बाहिर, नगमूळीं सप्तरात्र राहून. ८१
व्रज वसविला प्रथम, मग नग, होता ज्या स्थळीं जसा पहिला;
महिला प्रभुभुज बहु सुख दे, त्या हि सहस्रमस्तका अहिला. ८२
गोकुळरक्षणकर्म बहु विस्मित, विमद देववर झाला;
ऐरावतीं मग बसुनि सविनय विनवावया प्रभुसि आला. ८३
होता एकांतस्थित गोवर्धननगशिळातळीं विष्णु;
गज सोडुनि, कर जोडुनि, तेथे सव्रीड भेटला जिष्णु. ८४
'बा ! गोपांचा आला, लोपवितां स्वर्महभाग, राग मला;
केंचा विवेक ? वध्य व्रज हा कारुण्यसागरा ! गमला. ८५
काल हि पाहों न शके त्वच्चरणाश्रितजनाकडे वक्र;
नक्रग्रस्तद्विपवरवरदा ! हा काय तुजपुढे शक्र ? ८६
तरि च असें अत्यद्भुत चरित; असे सर्व तेज सांगाते,
कां गा ! तें तुज सोडिल ? रविचें रविच्या त्यजी न आंगाते.
सर्वा लोकांवरि बहु उच्च असे ब्रह्मलोक, याहून
गोलोक उच्च; वदतो ऐकुनि विधिकथित हें, न पाहून. ८८
तूं आलासि कराया या जैसां काय धन्यवर देशा,
हा त्वत्प्रियार्थ आला गोलोक, नव्हे चि अन्य, वरदेशा ! ८९
गोलोक रक्षिला त्वां, हां ही, वारुनि मोहरोगाते;
जे बहु कारुण्य तुझे, लेश मजकडे हि मोहरो गा ! तें. ९०

१. गाऊं नकोस; [कारण ह्या वेळीं माझ्या मनाला स्वस्थता नाही.] २. ऊन्ह.
३. नष्टगर्व. ४. आपल्या उत्सवाचा भाग. ५. ब्रह्मदेवानें सांगितलेलें. ६.
जसा काय, जणुं काय. ७. धन्यश्रेष्ठ. ८. हा इंद्र हि. ९. तोंड करो, सन्मुख होवो.

विधिची, गोलोकींच्या गायींची, प्रार्थना तुला वा ! हे
 कीं, 'इंद्र, आत्मरक्षण करिता, व्हावासि तूं,' असी आहे." ९१
 ऐसें प्रार्थुनि, जाणुनि वळलेल्या हृदयांसि विश्वजनकाच्या,
 अभिषेक करि प्रेमें कलशा ही शक्र शुद्धकनकाच्या. ९२
 गोलोकींच्या गायी करिती अभिषेक आत्मदुग्धानीं,
 'गोविंद' नाम ठेविति, जपुनि तरावें जयासि मुग्धानीं. ९३
 सामृतजलधारांहीं वर्षति घन, सुर वरप्रसूनाहीं;
 स्तविति मुनि, देवकीस हि म्हणती, 'ऐसी वरप्रसू नाही.' ९४
 अभिषेकजलकर्णांदें, वाढे सुख पुण्य, जाय अघ, वातें;
 ऐक, नृपा ! जें वदला प्रभुतें अभिषेक करुनि मघवा, तें:- ९५
 "मदुपरि इंद्र प्रभु तूं गायींनीं स्थापिलासि गोलोकीं;
 कवि तुज 'उपेंद्र' म्हणतिल, निजरसनेनें हि नाम हें घोकीं.
 गायींचा इंद्र म्हणुनि 'गोविंद' प्रभुवरा ! तुझे नाम;
 धाम स्वसुखाचें, हें जपतां पुरवील सर्व ही काम. ९७
 मीं अदितिचा तनूज, ज्येष्ठ तुझा बंधु हें प्रथम नातें
 रक्षावें त्वां प्रभुनें, होवूं द्यावें न सँव्यथ मनातें. ९८
 त्वत्ताताची भगिनी नामें 'कुंती' 'पृथा,' तिच्या पोटीं
 मत्सुत अर्जुननामा, द्यावीं साधुनि तया यशें मोटीं. ९९
 सत्य करीं, 'ईश्वरसा होइल मत्सुत' सभेंत वदलों, हें;
 कीं स्पर्शमणिस्पर्शें वा ! पावावें च उच्च पद लोहें. १००
 शलभातें दहन तसा, तेजें कंसादिखळजना भार्जी;
 दे मत्तनयासि यशें, भारतयुद्धांत जळजनाभा ! जीं." १०१

१. आत्मरक्षण (आमचें रक्षण) करिता (करणारा) इंद्र [हे कृष्णा !] तूं
 व्हावासि; यापुढें आमचा इंद्र त्वां व्हावें. (पुढें ९६ गीति पहा). २. हृदय वळलें
 असें जाणून; भगवंताचा राग जाऊन मनोवृत्ति प्रसन्न झालेली पाहून. ३. चांगल्या
 फुलानीं. ४. उत्तम पुत्र प्रसवणारी. ५. भिजलेल्या ('वातें' याचें विशेषण). ६. [मीं]
 घोकीं. ७. दुःखी. ८. खरें नांव 'पृथा'; दत्तक नांव 'कुंती'. ९. परिसाच्या स्पर्शानें.

भगवान् म्हणे, 'महेंद्रा ! करिन तसें सर्व, तूं जसें वदसी;
 तवसुतयशःपट वितत होयील, झडेल एक ही न दैसी. १०२
 उतरीन मीं परांचा, होवुनि तवपुत्रभृत्यसा, रेंचें;
 दूत हि, सूत हि होयिन; किंबहुना करिन कृत्य सारें च. १०३
 सर्व हि सुत कुंतीचे मीं, होउनि वज्रकवच, रक्षीन;
 लक्षीन प्राणतसे, होयिन तदरांतिसर्पपक्षीन.' १०४
 हृदयांत सलत होती, 'स्वातिक्रम देव आठवीना कीं,'
 हे शंका हरुनि, प्रभु मधुर वदुनि हरिस पाठवी नाकीं. १०५

अध्याय पंधरावा.

गोप म्हणति, 'कृष्णा ! हा व्रज, आजि सनाथ; धरुनि नग, यातें
 तूं वांचविता, एणें यश जें, शतवार करुनि न गर्या तें. १
 बा ! सप्त अहोरात्रें वामकरें एकूरूप नग धरिला;
 न च धरवेल कुसुम ही; श्रम तिल हि तुझ्या न या भुजें वरिला. २
 या अत्यद्भुतकर्म देवांचा देव तूं असें गमतें;
 गोपांत जन्म, गायी चारिसि, एणें चि बहु मन भ्रमतें ! ३
 जन्मापासूनि तुझीं जीं जीं, तीं तीं अमानुषे कर्म
 शर्म देतीं; झालों धन्य त्वत्संभवे, जसें धर्म. ४
 तूं कोण ? गोपसा कां ? बा ! गायी चारितोसि कां गा ! या ?
 आंगा या आलें हें कर्म कसें ? योग्य तूं चि सांगाया. ५
 रुद्रांतिल, मरुतांतिल, तूं वसुगंधर्वदनुज यांतिल कीं ?
 अतितेजा नसतां, भय परदारांच्या सिरेल कां तिलकीं ?' ६

१. विस्तृत. २. दशी, शेवट, अल्पांश. ३. गर्व उतरीन-खंडीन. ४. त्यांच्या
 शत्रुरूप सर्पांना गरुडासारखा. ५. 'मीं देवाची अमर्यादा केली ही गोष्ट त्याच्या
 मनांतून गेली कीं नाही' ही इंद्राची शंका हरुनि. ६. गयेची यात्रा. ७. एकसारखा.

कृष्ण म्हणे, “ रुद्रमरुत्प्रमुखांतिल म्हणतसा, असेना तें;
 पुसतांत काय, जाणुनि नंदसुत, ज्ञाति हें असें नातें ? ७
 आग्रह जाणायाचा जरि वढिल तुम्हीं मनांत आणाल,
 तरि परिसा, सत्य पुढें सर्व विशेषेंकरुनि जाणाल. ८
 हा ज्ञातिबंधु कृष्ण श्लाघ्य असे, आपणा अहो आर्य !
 जरि वाटेल, तरि परिज्ञानें चि अवश्य काय हो कार्य ? ९
 ‘ स्वज्ञातिबंधु, कृष्ण, श्लाघ्य, ब्रजपालसुत, ’ असें मात्र
 जाणा, म्हणा, असेन स्वजना जरि मीं अनुग्रहा पात्र. ” १०
 यापरि परिसुनि सुनिपुणगुणवच, न च लेश बोलतां, गोप
 लज्जित होउनि गेले, कीं न उठो आग्रहें मनीं कोप. ११
 याउपरि शरत्काळीं गोपींसीं प्रभु सुखें करी रास;
 एका हि अनेक करुनि निजयोगें आपुल्या शरीरास. १२
 प्रभुवेणुचा अनादृत होवूनि कधीं हि न रव रागेला,
 ती आली च, जिच्या हा कर्णद्वारांत नरवरा ! गेला. १३
 गुरुजनसंकोच, पतित्रांस, सुतस्नेहबंध तोडून,
 सोडून स्नानाशन, जाती निजधर्मसेतु मोडून. १४
 गोपसुता ही उचिता श्री, श्रीकर वेणुधर करी रासीं;
 सुरतरु करिल वरोबरि न प्रभुपदरेणुधरकरीरासीं. १५
 स्वस्कंधीं गोपीभुज, गोपीस्कंधीं प्रभु स्वभुज ठेवी;
 नाचे, गाय; तथांसीं रासीं पाहोनि लाजती देवी. १६
 गोपी कौतुक करिती, करि जें प्रभु हा, तदेव तानाहीं;
 कोणी असी, न जोडी त्या समयां हात, देवता नाहीं. १७
 श्रीपतिचा गोपींसीं तो अत्यद्भुत रसें असा रास,
 त्यजुनि समाधि शिव हि ये, यावें सोडुनि जसें असांरास. १८

१. जातिबंधव. २. एका पुरुषाबरोबर अनेक स्त्रियांची जी क्रीडा ती रासक्रीडा.
 ३. अपमान केलेला असा. ४. प्रभूच्या पायाची धूळ धारण करणाऱ्या करीरवृक्षासीं.
 ५. तें च. ६. ताना मारून, गाऊन. ७. खोट्यास, निःसत्त्वास. * भय.

- प्रभुने बलवकन्या केल्या क्रीडा करुनि बहु धन्या;
 यद्यपि होत्या वन्या, न गुणवती त्रिभुवनी तशा अन्या. १९
- पापवरिष्ठ अरिष्ठ ब्रज पीडाया प्रदोषसमयांत
 आला; उग्रत्व जसे कळिच्या ठायीं, तया चि सम यांत. २०
- क्रोधमदांध असुर तो आकारें गिरितसा चि, वृषभारी
 गोगर्भ चढुनि पाडी, शून्य करी गोष्ठ, वत्सवृषभारी. २१
- तळशब्दें सिंहरेवें तो ब्रजविघ्ना तया खळा हटकी;
 सर्वा हि शक्ति ज्याच्या श्रीपदनखचंद्रशक्तिच्या बटकी. २२
- या मधुकैटभकांचनकशिपुमहायुद्धकोविदा राया!
 कुक्षिप्रति लक्षुनि ये, शृंगांहीं दुष्ट तो विदाराया. २३
- धावुनि समीप येतां, त्याचीं त्या गोपकन्यकाखिंगें
 दोनीं दों हस्तानीं धरिलीं रगडूनि पविट्टें सिंगें. २४
- गरुडें जसा धरावा उग्रविष मदांध सर्प झडपून,
 धरिला, श्रीपद देवुनि त्याच्या शृंगांतरांत दडपून. २५
- लीलेनें चि खळ असुर वृषभ जलक्लिन्नपटतसा पिळिला;
 खिळिला स्थळीं च, न चळो दिधला, शिशु जेंवि अजगरें गिळिला.
 सव्य विषाण तयाचें उपडुनि, तेणें चि, वा नृपा! शैल
 वज्रधरें वज्रानें जैसा, तैसा चि ताडिला वैल. २७
- केला असा मुकुंदें तो वृषभ अरिष्ठ असुरहित, राया!
 मुनिसे प्रभुहत झाले संसारीं योग्य असुर हि तराया. २८
- अरि मथुनि, प्रभु वाढो लागे घोषांत अनळसम हा, तें
 तेज भिववि कंसा, जें द्याया साधूसि अनळस महांतें. २९
- तो कंस, पूतनादिस्वाप्तांचा वध मनांत आणून,

१. गोपकन्या. २. वनांत राहणाऱ्या (गांवढळ). ३. अति दुष्ट. ४. ह्या नांवाचा असुर. ५. लठ्ठ व वळकट वैल. ६. वांसरांचा व वैलांचा शत्रु. (चढुनि अर्थात् 'गार्यावर'). ७. टाळ्या पिटून. ८. गोपकन्यकाकामुक (कृष्णानें). पिडू (कामुक)—खिडू—खिंग. ९. शिंगांच्या मध्ये. १०. क्लिन्न (भिजलेलें) पट (वस्त्र). ११. शिंग. १२. उत्सवातें—पंत.

तळमळ करि खळ; कळ पळ न पडे त्या, कृष्ण काळ जाणून.
 तेणें निशीथकाळीं निजतातप्रमुख भोज झाडून
 आणविले, यादव ही वसुदेवप्रभृति, दूत धाडून. ३१
 आणविले उठवुनियां जे अक्रूरादि मुख्य बाहून;
 राहून उगें क्षणभरि कंस वदे त्यांकडे चि पाहून:- ३२
 “ऐका हो! सर्व तुम्हीं बुध, धर्म न्याय जाणतां, कथितां,
 व्यथितांतें सुख देतां, राज्याचे भक्त, दुर्जना मथितां. ३३
 माझे भक्त तुम्हीं कीं, जन्हि मच्चित्तानुरूप वर्ततसा,
 तन्हि हा उपेक्षिला कां मदनर्थ, जसा स्वमार्गगर्त, तसा? ३४
 सुत नंदा गोपाचा म्हणउनि कृष्णाभिध ब्रजीं आहे,
 मूळें खडुनि माझीं, शेखीं मारावया मला पाहे. ३५
 नेला सुत वसुदेवें, कारण माझें असावधानपण;
 याणें जैसा केला, करिल अरि इतर असा वधा न पण. ३६
 ती नंदसुता ऐसैं खट्वांगवनांत नारदें कथिलें,
 सुत रामकृष्ण याचे, माझें बळ मुख्य तें जिहीं मथिलें. ३७
 भक्षुनि मदन्न, मद्धकाम पशु असो कृतघ्न; हा नर कीं.
 वसुदेव कां म्हणेना? सर्व हि म्हणतो कृतघ्न ‘हा’! नरकीं.
 माझा पूर्वभर्वांचा मृत्यु सुराधीश विष्णु, तो हा या
 वसुदेवाचा सुत, बहु जाणे कपटें परासि मोहाया. ३९
 दैत्येश्वर कनककशिपु वधिला याणें नृसिंह होवून;
 केला बळि हि पदच्युत वामनरूपें पणांत गोवून. ४०
 तेलघृतांचे उरती अनळीं केले जसे न थेंब हुंत,

१. चैन. २. मध्यरात्री. ३. माझ्यावरील मूर्त संकट; माझा घातक. ४. गर्त= खळगा. ५. शेवटीं. ६. शिळेवर आपटलेली. ७. सर्व च कृतघ्न लोक नरकांत “हाय! हाय!” म्हणतात, तर वसुदेव हि कां म्हणेना? मी वसुदेवाची जी व्यवस्था आतां करणार तीमुळें त्यास क्लेश झाले तर होईनात का? तो त्यांस पात्र च आहे, असा भाव. ८. पूर्वजन्मींचा. ९. टाकलेले.

- रुद्रास्त्रीं त्रिपुरासुर नेले येणें चि यमपथें बहुत. ४१
- एणें चि कचद्वारें ती मृतसंजीविनी हि उडवीली;
नररूपें पंक्तिवैदनसंततिसंपत्ति सर्व बुडवीली. ४२
- मथनश्रम करवुनियां, स्त्रीरूपें करगता सुधा हरिली;
सांप्रत हि मद्रधेच्छा या रूपें दितिकुळाहितें धरिली. ४३
- ज्याच्या माथां बैसे काक तयाचीं च लोचनें फोडी,
हा वसुदेव खळ तसा, स्वाश्रयनाशीं च या असे गोडी. ४४
- निजपार्श्वीं च सदा ही मांडवितो या खळास मीं पाट !
ताट स्वच्छ कनकमय, याचा, माझा जसा, तसा थाट ! ४५
- देतो सुविभूषण मीं, उष्णीष प्रिय परि स्व सेला, हो !
कीं सुख पतिसत्कारें अनुदिन नानापरि स्वसेला हो. ४६
- मीं पोषुनि बहु देतो, दिधलें इतुकें न शर्म मत्तातें;
केलें अहित चि, अहिनें जैवि पयःपान, कर्म मत्ता ! तें. ४७
- मज मारुनि, मथुरापति सुत हो, हे कामना तुझी गूढा;
हें काय ? हा ! कृतघ्ना ! यादव केले सलज्ज, हा ! मूढा ! ४८
- वांचायाची इच्छा धरुनि रणीं मजपुढें उभा राहे,
साहे प्रहार ऐसा, मूर्खा ! विश्वांत कोण रे ! आहे ? ४९
- आहे समर्थ हा मीं माराया तुज पळांत अधमातें;
विप्रस्त्रीवृद्धांचा न घडो, घडला नसे चि वध मातें.” ५०
- ऐसी सत्पुरुषाची बहुत चि खळ कंस तो करी गंर्हा;
साधूला ऐकाया, बहु वर्णाया हि मज, नव्हे अंर्हा. ५१
- मग अक्रूरासि म्हणे, “दानपते ! तूं सुकीर्ति साधुनि घे;
परकार्यार्थ तसा निजकार्यार्थ न, उद्यमांत साधु निघे. ५२
- जा सत्वर व्रजातें, आजि च सर्वार्थिकामदा ! ज्ञात्या !

१. पळवून नेली, नाहींशी केली. २. रावण. ३. मथन=समुद्रमंथन. ४. मोहिनीचें रूप घेऊन. ५. दैत्यांच्या शत्रूनें. ६. शिरोभूषण. ७. माझ्या बापांनें. ८. गुप्त, मनांतली. ९. निंदा. १०. योग्य.

नंदासि आण, सांगुनि 'ये कर घेवुनि' असी मदाज्ञा त्या. ५३
 ते रामकृष्ण दोघे वसुदेवाचे कुमार आणावे;
 भुजयुद्धगुण त्यांचे म्यां राज्यानें समक्ष जाणावे. ५४
 या दोघां मल्लांसीं दोघे करितील युद्ध ते भाचे,
 सुचमत्कार पहावे म्यां प्रभुनें जैवि उद्धतेभाचे. ५५
 होयील प्रीति मला त्यांच्या मथुरापुरींत आगमनीं;
 वैचन न करितां, निग्रह करिन प्रभु मीं, धरुनि आग मनीं. ५६
 जरि तूं हि या कृतघ्न वसुदेवें भेदिंला न अससील,
 करिशील कार्य तरि, या हृदयांत प्राणसा चि वससील. ५७
 गोपांतें 'चापोत्सव राजा करितो,' असें चि जाणीव;
 वाणी वद गोड, बुधा ! दुग्धादिरस प्रभूत आणीव. " ५८
 ऐकुनि दुरुक्ति, शौरि स्वस्थ मनीं, साधुशांति परिसा हे;
 यावी चं विकृति तत्क्षण, बाळाची माय वांति परि साहे. ५९
 बहुत चि सत्पुरुषातें खळ निंदी, जैवि काक हंसातें;
 धिक्कार करिति सज्जन, कर्णी ठेवूनि हस्त, कंसातें. ६०
 अक्रूर करी मान्य; प्रभुदर्शन सर चि, तो तृषित साच;
 तत्काळ निघे, जाणे सर्व हि सर्वज्ञ हा ऋषि तसा च. ६१
 कंसें, सत्पुरुषातें निंदूनि, अनंत जोडितां पंक
 कंक न्यायें, धर्म, बोले, आज्ञा म्हणोनि निःशंक. ६२
 "कंसा ! संसारीं तों सन्निदेसारिखें नसे पाप;
 ताप श्रवणा देती असदुक्तें; जीभ नावरे, काप. ६३
 अत्युग्र तूं कुजाता, उतरेल तुझ्या न कालकूट कसीं;
 बुध म्हणती, 'कंसास हि भो ! भगवन् ! दक्षकाळ ! कूट कसा.'

१. चाणूर व मुष्टिक नांवाच्या. २. मस्त हत्तीचे. ३. आज्ञा मानली नाहीसं
 तर. ४. दंड, शासन. ५. अपराध (मदाज्ञालंघनाचा). ६. फितूर केलेला. ७.
 धनुर्यज्ञ. ८. सरोवर. ९. पाप. १०. कंसाचा आज्ञा. (कोणी पणजा असें हि
 म्हणतात). ११. तोडोला, बरोबरीला. १२. हे शंकरा ! १३. मार दे.

होयिल कुलज परमकटुभाषी, बहु दुखविला, तथापि कसा ?
 तूं कोण ? भोज वदता मधुरा श्रुतिबहुमता कथा पिकसा. ६५
 कां गांजिसि शौरीतें ? पुत्र पळवितां हि हा नव्हे दोषी;
 असतें चि प्रेम अविट्टे, रक्षी सर्व हि पिता, सुता पोषी. ६६
 धर्मन्याय चि बोलां आम्हीं, स्वप्नों हि अहित न, रिपूस;
 खळ हि सुत रुचे, सत्य न वाटे जरि, निजपित्यासि तरि पूस.
 साधुद्वेषा, धर्मन्यायच्युत, भाग्यमत्त, बाळा ! या
 स्वज्ञाति यादवांतें तूं यावरि नससि योग्य पाळाया. ६८
 आम्हीं स्नेह त्यजिला जो होता आजवरि; पुरे कष्ट;
 नष्टश्री, मर्यादाभ्रष्ट, प्रभु आमचा न तूं स्पष्ट. ६९
 सर्वां हि यादवांचा कंसा ! तूं जाहलासि अपराधी;
 'चुकलों,' म्हण वसुदेवा, सार्धीं आर्धीं, करीं न अपराधी. ७०
 यातें सहाय घेवुनि, कृष्णांच्या सांत्वनासि जा निलया,
 मानिल यादववर्य प्रेमें तुजला हि, जेंचि मानिल या. ७१
 भय आलें जवळ, कवळ करिल चि; उत्पात बहुत होतात.
 बा ! तनुजशोकदहनामाजि तुझा व्यर्थ न हुत हो तात." ७२
 हें ऐकुनि कंस उठुनि गेला, रुचला न बोध आज्याचा;
 हा, ज्याचा अंग पिता, त्या होय सखा चि वेनराज्याचा. ७३
 जातां कंस उठोनि, स्नेहभय त्यजुनि जैन घरा गेला;
 सर्वांससमाज तसा न च तो वसुदेव अनघ रागेला. ७४
 अक्रूर पहाया त्या प्रभुतें जाय ब्रजासि लवकरि तो;
 ज्याच्या पदपद्माचा भस्म चि दुःखब्रजासि लव करितो. ७५

१. तूं जर भोजकुलोत्पन्न असतास तर कोकिळासारखा मधुर बोलतास, म्हणून
 तुझ्या कर्णकटु भाषणानें तुझ्या कुलाविषयीं मला संशय येतो, असा भाव. २. न
 विटणारें, कमी न होणारें. ३. मूढा ! ४. वसुदेवास. ५. हस्तलिखित प्रतीत 'कंसाच्या'
 असा शब्द आहे. परंतु संदर्भावरून तो 'कृष्णाच्या' असा पाहिजे. ही कवीची
 नजरचूक होय. ६. कंसाहृत-पंत. कंसानें बोलावून आणलेले. ७. ब्रज=समुदाय.

अक्रूर धन्य, गावा म्यां भाग्योत्कर्ष काय हो ! याचा ?
 सूचवि भुज^१हृक्स्फुरण प्रभुला यत्संगलाभ होयाचा. ७६
 जे जे मनोरथद्रुम, ते ते झाले जरी हि अँवकेशी,
 तरि अक्रूराआर्धीं प्रेषी तो दुष्ट अँस्तिधव केशी. ७७
 केशी बाधे, सिंहें जेंवि बहु करिव्रजासि बाधावें;
 गोप म्हणति, 'कृष्णा ! ये रक्ष लवकरि व्रजासि, बा ! धावें.' ७८
 जाल्या होत्या गाथी, गोपी पाँहनि बहु भयातुर, गा !
 देवुनि अभय तयांतें, हटकी खँळकाळभुज तया तुरगाँ. ७९
 भंगाया ये पसरुनि मुख, पिंजारुनि अँयाळ, याँ न्याँया,
 अन्याय चि तो; कँचें तेजँ सुहीरक अँयाँ लया न्याया ? ८०
 न गणी तोटा पापी, तो टापा पीतँपटविभुसि हाणी;
 प्रभुचें तेज, तसेँ चि न खळधृष्टपण हि वदों शके वाणी. ८१
 जो इंद्रनीळसन्मणिदीप्तींचा स्वच्छ सव्य भुज गाँभा,
 त्या केशिमुखीं घाली कुँतुकी जगदीश भँव्यभुजगाभा. ८२
 ज्याच्या ध्यानस्पर्शें मुनि होवुनि पूर्णकाम नाचावे,
 त्या भव्यभुजा खळ तो, धरुनि मनीं चूर्णकामना, चावे. ८३
 ते चावितां गळाले सर्व हि, जन्हि अशनिचे सखे दांत;
 भलतें चि कर्म करितां, मलिनमति पडेल कां न खेदांत ? ८४
 भुज आंत सिरुनि फुगला; खळदेह, चिँधुँड जसा, तसा उलला.
 मुक्त चि झाला, म्हणवुनि कवि या प्रभुच्या चि सद्गुणा भुलला.
 प्रभुचा भुज तो बोध चि, त्या असुरा मोक्ष दे हयाकारा;

१. बाहु व नेत्र ह्याचें हलणें. २. कृष्णाला मारण्यावद्दलचे कंसाचे अनेक वेत व प्रयत्न. ३. वंध्य-पंत. ४. कंस-पंत. जरासंधदुहिता 'अस्ति' ही कंसाची स्त्री. ५. केशीला. ६. दुष्टाना काळासारखे आहेत बाहु ज्याचे असा कृष्ण. ७. त्या अश्वरूपी केशीला. ८. आयाळ, मानेवरील केंस. ९. न्यायमूर्ति कृष्णास. १०. बळ, शक्ति ११. लोखंडास (घणास). १२. पीतांबरधारी देवास. १३. आंतला भाग; उत्तम भाग. १४. अद्भुत लीला करणारा. १५. प्रचंड सर्पाप्रमाणें कांति ज्याची तो. १६. शेंदाड.

जौं मोह, तौं कवि म्हणति, जो रुचिर हि अजर देह, या कारा.
 केशिवर्धे हर्ष प्रभु देता झाला अनंत घोषातें;
 त्यावरि नारद भेटे, पावुनि चित्तीं अपार तोषातें. ८७
 देवर्षि म्हणे, “अजिता ! तूं कीं तो त्र्यंबकप्रभु, जयाला
 सांधाया क्षम होते, इतरांचे लक्ष ही न भुज याला. ८८
 वधित्तीं न अवध्या या शस्त्रें वज्रादि कोटि केशीतें;
 अरिचा प्रताप तेजें तव, कीं, रविचा न तो टिके शीतें. ८९
 वधिला केशी, केला त्वां प्रभुनें पूर्ण सुरसभाकाम;
 यास्तव ‘केशव’ ऐसें म्यां कृष्णा ! ठेविलें तुझे नाम. ९०
 दृष्टि निवाली, निवविन कंसवधरसें हि या निवालीला,
 मीं काय ? वा यशस्विप्रचरा ! तव बहुमता शिवा लीला. ९१
 पाहेन महाभारतसमरमखातें तव प्रसादानें;
 तेणें मज हर्ष जसा, अधना निधिच्या नसे तसा दानें. ९२
 रचितात शक्रलोकीं रम्य स्थानें नृपांसि नांदाया;
 वीरें स्वर्गा न करिल इंद्रें, पिता पुत्र पात्र कां दार्या ? ९३
 ध्वज उभविले सुरांहीं, आतां चि स्वर्गमार्ग शोभविला;
 सिद्ध विमानें केलीं बहु देवस्त्रीसमूह लोभविला. ९४
 वर्णिन गर्जुन अर्जुन सारुं चमत्कार फार पोसील;
 जोसी लक्ष न गणितिलें, कीं सारथि तूं अनंत होसील. ९५
 मीं सुंस्वर वीणांरी वीणा रीतिज्ञें वाजवूनि सुखें
 गायिन तव नव चरितें, न वच “रितें एक ही निघेल मुखें.”
 ऐसें बालुनि, आज्ञा घेवुनि, गेला सुरर्षि हर्षान,

१. जरारहित. २. कैदखाना. ३. जिकण्यास. ४. अति आवडती, मान्य. ५.
 इंद्र वीर (वीराना) स्वर्गा पात्र कां न करील ? ६. वडिलोपाजित मालमत्तेस.
 ७. उत्तम (मोठमोठे). ८. लक्ष जोसी (ज्योतिषी) गणना करण्यास असमर्थ
 होतील. ९. उत्तम स्वर प्रसवणारी. १०. वीणा वाजविण्यांत कुशल [असा मीं].
 ११. वायफळ.

जो तापत्रय शमवि, प्रभुच्या चरितामृतासि वर्षान.	९७
गोप व्रजांत गेले, करुनि पुढें केशवासि आनंदें;	
आलिंगिला प्रमोदें विजयी श्रीकृष्ण पुत्र हा नंदें.	९८

अध्याय सोळावा.

पावे व्रजासि वभ्रु स्मरत नुरवित्यां नतांपदा सांजे.	
श्रीपदरेणु धरि शिरीं, स्पर्शां देती न ताप दासां जे.	१
भगवत्पदें विलोकुनि वंदी प्रेमै पथीं, गहिवरून;	
जेथें श्रीपदमुद्रा घडिघडि लोळे, नुठे महिवरून.	२
आला व्रजां अयपवनपरवशगति साधुकाय कापुस तो,	
ज्यात्यासि पुसे नंदां, श्लुधित जसा अन्नदायका पुसतो.	३
जें बहु दुर्लभ दर्शन शक्रप्रमुखांचिया हि गोष्ठींतें,	
तो दानपति विलोकी ब्रह्म घनश्याम नंदगोष्ठीं तें.	४
रोमांचित होय प्रभु भक्त निजप्रेममत्त पाहून;	
कां गांदिनी म्हणेना, 'तप गुरु कोठें न मत्तपाहून'?	५
अक्रूर भक्त परम, प्रेमळ गमला, तसा हरिसमोर	
हर्षें नाचे, न गणी कांहीं च अधिक घनापरिस मोर.	६
त्या रामकृष्ण भेटुनि बहु सत्कारिति पितृव्यतुल्यातें;	
प्रभु सत्कृति पूर्ण करी, जें गंगा, करिल काय कुल्यां तें?	७
सर्व मनोरथ फळले, झाला अक्रूर साधु सानंद;	

१. अक्रूर. २. स्मरण करीत. ३. शरणागताच्या दुःखाचें हरण करणाऱ्यास.
 ४. सायंकाळीं. ५. अयः (सुदैव-) रूप वायूच्या सर्वस्वां अधीन आहे गति (चाल, वेग) ज्याची असा, सुदैवरूपी वाऱ्यावर वाहत येणारा. ६. साधु जो अक्रूर त्याचा देह. ७. नंद कोठें आहे असें. ८. सभेतें. ९. नंदाच्या गोठ्यांत. १०. अक्रूरमाता. ११. ओहोळ; ओढा.

- गेला सभैत, भेटे, पूजी प्रेमैकरुनि या नंद. ८
- नंदसभैत समग्र ब्रजवासी गोप वृद्ध आणवुनीं,
कंसै स्वमुखै केली जी आज्ञा, ती तयांसि जाणवुनीं, ९
- रामातें कृष्णातें दानपति म्हणे, 'तुम्हां बहायाला
आलों; उद्यां रथावरि बसुनि, धनुर्मह चला पहायाला. १०
- मथुरापुरी पहाल, स्वजनाचा सर्व ताप शमवाल,
भ्रमवाल शत्रुचित्त, श्रमवाल न बाहु, साधु रमवाल. ११
- वसुदेवा कंस, तसा गांजी पापी न देव कीनाश;
पावति, करुनि विषाचें भिळतां वा ! पान देवकी नाश. १२
- सत्पुत्र तुम्हीं असतां, बाधावा ताप काय तातातें ?
जें पुत्र प्रसवुनि सुख पावावें, पावली न माता तें. १३
- वा ! पाजिलें, अपत्ये प्रसवुनि, अद्यापि पय न थानाहीं !
कां न भवदरिधेधूंच्या व्हाव्या, पावोनि भय, नथां न्हाहीं ? १४
- या श्रीमुखचंद्रांहीं तेंपावी देवकी चकोरी ती;
जवळि असोनि न दर्शन, हे नयनांची धरूं नको रीती. १५
- तुमची स्वजन घनाची नित्य पहातात वाट चातकसे,
रक्षा धांवुनि; होवूं द्याल, न देवूनि हात, घात कसे ? १६
- घरिला गोवर्धननग, दमिला कालियफणी महाकाय,
वधिला प्रलंब, धेनुक, वृष, केशी; कठिन हें म्हा काय ?' १७
- ऐसें प्रभुला कळवी, ज्याच्या विश्वांत न क्रिया मांती,
बळ, कृष्ण, बभ्रु, यांला वदतां झाली क्षण त्रिर्यामा ती. १८
- प्रातःकाळीं गोरसपात्रें शकटीं रचूनि, नंदातें

१. पापी जनांस. २. तुमच्या अरिभार्यांच्या-पंत. ३. नथा न्हाहीं कां न व्हाव्या (त्या विधवा कां न व्हाव्या ?). ४. संतुष्ट करावी. ५. दोनी डोळे अगदीं जंवलं असून जशी त्यांची भेट कधीं हि होत नाहीं तसें करूं नका. ६. तेजास-पंत. ७. मावती. ८. रात्र.

- धेवुनि गोप निघाले, कर द्याया कुंमतिवह्लिकंदातें. १९
- अक्रूर स्वरथावरि कर देवुनि रामकृष्ण बसवी ते,
दासातें मोक्षपदीं जे प्रभु करुणा करुनि वसवीते. २०
- प्रभुने सांगुनि रथ तो, सत्वर सोडुनि घोष, हाकविला;
गोपींची गोष्टि वदे व्यास न, मग काय दोष हा कविला? २१
- यमुनाहृदासमीप स्थापुनि रथ, दानपति म्हणे, 'स्नान
करुनि हृदांत, करिन श्रीशेषाचें मग क्षण ध्यान. २२
- तांवरि रथ, हे वाजी, मणिकांचनभूषणें, पहा, रक्षा.'
ऐसें सांगे तो त्या निजनाथा विश्वरक्षणीं दक्षा. २३
- 'ये सत्वर तुजवांचुनि आम्हीं दोघे हि बा ! नसों शक्त,'
भक्तप्रवरासि असें कृष्ण म्हणे सदैवनार्थ जो व्यक्त. २४
- करितां डोहीं मज्जन सज्जन अक्रूर भव्य तोयांत,
देखे स्पष्ट रसांतळ, अत्यद्भुत नागलोक तो यांत. २५
- तेथें सहस्रमस्तक शेष पयःफेनध्रुवळ तो पाहे;
ज्याच्या समीप ससचिव वासुकि जोडुनि कर उभा आहे. २६
- ज्या वीजितांत सविनय चामरकर कंबलाश्वतर नाग,
करितात स्तुतिपूजन भक्त, त्यांवरि अपार अनुराग; २७
- त्याच्या उर्तलंगावरि कनकनिभांबर नवांबुदश्याम
पाहे श्रीचित्सांक प्रभु, धामांचें हि जें महाधाम. २८
- पाहे शेष प्रभुच्या जवळ ध्रुवळमूर्ति रामसा च कवी;
प्रभु भक्तमोह पळवी, कळवी निजतत्व, तामसा चकवी. २९

१. खंडणी. २. दुर्बुद्धिरूप वेलीच्या कांधाला. ३. अक्रूरानें श्रीकृष्णाला मथुरेला नेल्यावेळीं गोपीनीं जो शोक केला, त्याचें वर्णन हरिवंशांत व्यासानीं केलेलें नाहीं, मग मीं हि तें केले नाहीं, यावद्दल मीं दोषास पात्र नाहीं. ४. सज्जनांच्या रक्षणाकरितां. ५. देहधारी, दृश्य. ६. पाताळ. ७. वारा घालीत होते. ८. अंगावर. ९. सुवर्णकांतिवस्त्र—(पीतांबर)—वारी. १०. तेजाचें मुख्य स्थान (खजिना). ११. अक्रूर 'पाहे' याचा कां. १२. तमोगुणी माण-साला मोहांत घाली.

- रामातें, कृष्णातें, लागे जों ओळखोनि बोलाया,
 प्रभु निजतेजें स्तंभित करि मुख, बोलों न दे चि लोला या. ३०
 उन्मज्जन करुनि नृपा ! पाहे, तों असति निजरथीं दोघे;
 मज्जन करितां, पुनरपि पहिलें दर्शन तसें चि बा ! तो घे. ३१
 पाहुनि आश्चर्य निघे बाहिर अकूर, ये रथाजवळ;
 प्राशी नेत्रयुगें तो अमृताचे रामकृष्ण हे कवळ. ३२
 कृष्ण म्हणे, 'दानपते ! त्वां भागवतहृदांत बा ! काय
 आश्चर्य देखिलें ? तव दिसतो चिन्हें तसा चि हा काय.' ३३
 साधु अमितदक्षिण तो वदला, 'बा पुष्करेक्षणा ! काहीं
 तुजवांचुनि आश्चर्य त्रैलोक्यामाजि लेश ही नाही. ३४
 तेथें जें आश्चर्य, प्रस्फुट येथें हि तें च बा ! पाहें;
 बहुभाग्यें अनुभवितों, होय विषय उक्तिच्या न मार्या हें. ३५
 आश्चर्यासीं पडली गांठि, न करितां हि बा ! म्हायास;
 बोलों बहु काय ? चला आश्चर्य चि मधुपुरीं पहायास. ३६
 मथुरापुरीस जावें तोंवरि जों सर्व लोक भासविता
 अस्तनगातें नाही गेला, करूं आवरुनि, हा सविता.' ३७
 ऐसें प्रार्थुनि नंद प्रमुखसकळगोपसह चि दोघातें
 घेवुनि गेला सांजे, द्याया मथुरेसि महें, चिदोघांतें. ३८
 रक्तदिवाकरकाळीं स्वगृहीं मथुरापुरींत ने त्यांतें,
 पूजुनि अकूर असैं हित सांगे सर्वलोकनेत्यांतें:— ३९

१. स्तब्ध, कुंठित. २. [बोलण्याविषयीं] उत्सुकास. ३. पाण्यावाहेर (वर) येऊन. ४. घांस (घोंट). ५. भगवंतानें युक्त अशा डोहांत. ६. चिन्हें (वाह्य चिन्हांवरून) हा तव काय (देह) तसा चि (आश्चर्यचकित) दिसतो. ७. अत्यंत सरळ असा; साधा. ८. शब्दांनीं अप्रमेय (अवर्णनीय). ९. प्रकाशित करणारा. १०. किरण (प्रकाश). ११. उत्सव-पंत. १२. चैतन्याच्या (ज्ञानाच्या) ओघांस (रामकृष्णांस). १३. सूर्य लाल असतो त्या वेळीं (सायंकाळीं). १४. नेत्यांतें=नियंत्यांस.

“वसुदेवगृहासि तुम्हीं जन्हि तनय, तन्ही न तनयसम जावें;
 कंसाचें मन भजतें अत्यंत अधर्म अनय, समजावें. ४०
 वृद्धा वसुदेवाला निष्कृप नृप कंस करितसे जाच,
 ‘जा च’ म्हणतसे; रात्री त्या कंटककोटिभरित सेजा चं. ४१
 भेटां असें, न लागे दुःखाचा त्या जयाउपरि वारां;
 वारां प्रथम प्रभु हो ! तेजें भोजाधमा कुपरिवारा.” ४२
 भगवान् म्हणे, “अतर्कित जावूं, पुरराजमार्ग वा ! पाहूं;
 कंसगृह हि अवलोकूं, तूं जरि म्हणसील काय वापा ! “हूं.”
 ऐसें ऐकुनि, कृष्णप्रभुचे चित्तें नमूनियां पाय,
 राय ज्ञात्यांचा तो प्रमुदित होवुनि नृपाकडे जाय. ४४
 लब्धानुमोदन प्रभु, जैसे बंधनविमुक्त करिवर, ते
 पुरदर्शना निघाले, उत्सुक ज्यांचे प्रताप अरिवरते. ४५
 राजपथीं त्या प्रभुनीं वस्त्रार्थ प्रार्थिला रजक राया !
 ज्यांच्या चरणांचें क्षम सर्वेच्छितपूर्तिं रज कराया. ४६
 ज्याच्या प्रियार्थ वांटिति दुर्लभ सर्वस्व, परि टपापां तें;
 त्यांतें निंदुनि जोडी कंसाचा दुष्ट परिट पापांतें. ४७
 खळ रंगकार रजक न, धिक्कार करुनि, तिळ हि कोमेलां;
 प्रभुच्या तळप्रहारें सहसा मस्तक फुटोनि, तो मेला. ४८
 आवडलीं वर वस्त्रें घेवुनि, तेथुनि पुढें मग निघाले;
 निर्भयराजपथीं ते, गजवरगहनीं जसें हरि, रिघाले. ४९
 ज्यांची सत्कीर्ति अमरधेनूंच्या लाज दे खिलारा, या
 प्रभुनीं माळाकार श्रीदामा साधु देखिला राया ! ५०

१. सेवितें. २. त्यास त्या रात्री म्हणजे कांट्यानीं भरलेल्या विछान्यावर निज-
 प्याची शिक्षा भोगण्याच्या वेळा च भासतात. ३. ज्या भेटानंतर वसुदेवास किंचित
 हि त्रास होणार नाही अशाप्रकारें भेटा. ४. निवारण करा. ५. तुझें अनुमोदन
 असेल तर. ६. शत्रूवर [जाण्यास]. ७. परीट. ८. पटापट. ९. रंगारी. १०.
 लज्जित झाला. ११. उंची, सुंदर.

श्रीदाम्याला म्हणती, ' आम्हांला हार, हे तुरे, गजरे, दे माळाकारा ! तूं; वेष यथायोग्य आमुचे सज रे ! '	५१
तो पुष्पभूषणांहीं भूषवि दोघांचिया हि वरदेहा, भगवान् प्रसन्न होवुनि, जेणें बहु वित्तलाभ, वर दे हा.	५२
मग कुब्जा मागितल्या दे जगदीशांसि अंगरागां, ती केली ऋजु, झाली गुण, वांछुनियां कामसंगरा, गांती.	५३
देवुनि कामेंवर, प्रभु नर्म करुनि, पुसुनि सानुरागेला, तेथुनि साग्रज भगवान् मग कंसाच्या धनुर्गृहा गेला.	५४
जें सर्वासुरपूजित, सुविशाल, धनुष्य तें यशोधामें रामें त्र्यंबकधनुसें, तत्काल ध्वंसिलें घनश्यामें.	५५
कांपविली मथुरा निजनादै त्या भंगतां धनुष्यानें, कंसासि कळविलें तें आयुधगृहरक्षका मनुष्यानें.	५६
' आले गोप अतर्कित, वर्णें सितकृष्ण, ते वर्ये बाळ; गुरुचाप भंगिला तो कृष्णें, गरुडें जसा महाव्याळ.	५७
गेला बाळ ध्वंसुनि चापातें, जेंवि नांग खांबातें; श्रीरामभुर्जी बळ जें, या बाळभुर्जी नसेल कां वा ! तें ?	५८
गेले कोठें, न कळे; पडले आहेत दोन ते तुकडे; धावत सांगायामां आलों तुज भोजवंशकेतुकडे.'	५९
कंस म्हणे त्या आयुधगृहरक्षकपूरुषासि, ' जा निघ रे ! ' आपण जाय गृहीं; वरि धृष्ट, जळें लोष्टेंसा मनीं विघरे.	६०
चिंता हृदयांत करी, ' भगिनीचे व्यर्थ मारिले सुत सा; यलें दुर्विधि न शमे, तैलाचा सिंपिला जळें उतसा.	६१

१. उटणी, सुगंधी द्रव्यें. २. सरळ. ३. गुण गाती झाली-पंत. ४. इच्छित वर.
५. ऋडा. ६. अनुरक्त झालेल्या [कुब्जेला]. ७. ' रामें ' किंवा ' घनश्यामें ' याचें
विशेषण ८. एक गोरा व एक काळा. ९. हत्ती. १०. केतु=श्रेष्ठ पुरुष. १०. वरून
(दिसण्यांत) धीट. ११. ढेंकळासारखा विरघळला. १२. कपाळीं असलेलें विधि-
दुलिखित.

रक्षकपुरुषसमक्ष ध्वंसुनि वरधनु, न भी वर्ये बाळ;
 बहुधा नारदवाक्य न मिथ्या, माझा खरा चि हा काळ. ६२
 अथवा करिन चि अरिचा हरिचा वंचूनि घात अंतकसा.^१
 ऐसें चिंतुनि पाहे, कीं रचिला रंगकोण मंचकसा. ६३
 भृत्यांसि म्हणे, 'शास्त्रों साहित्य असेल जें जसें उक्त,
 कल्पां करीषराशिप्रमुख; धनुर्मह उद्यां, रहा युक्त.'^२ ६४
 स्वस्थ नव्हे कंस, सिरे तद्दुर्यां मृत्युभीतिचा भँल्ल;
 चाणूरमुष्टिकाभिध जे, ते गेहांत आणवी मल्ल. ६५
 त्यांसि म्हणे, 'उपकार स्मरत जरि असाल, तरि तुम्हीं आर्य
 व्हाया अनृण, करा या स्वप्रभुचें, पण करूनि, हें कार्य. ६६
 मारा रंगांत उद्यां भुजयुद्धीं रामकृष्ण हे मदरी;
 याहीं मथुरा अहिता मज, सर्पाहीं जसी च हेमदरी.'^३ ६७
 चाणूर मूढ, कंस हि; ऐकवि पण चित्ततुष्टिकर हा या;
 तो ही प्रभुच्या वरें इच्छी न स्वासु मुष्टिक रहाया. ६८
 अत्यद्भुतप्रतापीं प्रभुच्या नव्हतें चि लेश गूढपण,
 तरि तद्दुधार्थ करवी कंस, करिति ते हि मल्ल मूढ पण. ६९
 'मीं सर्वस्वें तुमचा; कार्यार्थ व्यर्थ हो न हा मात्र.'^४
 वदुनि असै, ते प्रेषुनि, आणविला त्या खळें महामात्र. ७०
 त्यासि म्हणे, 'स्थापावा रंगद्वारीं च कुर्वलयापीड;
 येतां बळ कृष्ण, गजें, ध्याया मद्रत्नसुवलया, पीड. ७१
 वसुदेवसुत करावे त्वां, प्रेषुनि नागं, पिष्ट चिरडून;
 बुडतील सर्व यादव, कीं त्यजिति प्राण इष्ट चि, रडून. ७२

१. रंगमंडपाचा कोपरा मंचकासारखा तयार केला किंवा नाहीं हें पाहूं लागला.
 २. तयार करा. ३. गोंवऱ्याचा ढोंग वगैरे. ४. तयार. ५. भाला. ६. ज्याप्रमाणें
 सुवर्णानें भरलेली गुहा सर्पांच्या योगानें घातक होते, त्याप्रमाणें ही मथुरानगरी
 या उभयतांमुळें मला घातक झाली आहे. ७. महात. ८. ह्या नांवाचा कंसाचा मदमस्त
 हत्ती. ९. माझ्या रत्नजडित कड्याला. १०. हत्ती.

- कृष्ण प्रथम वधावा, मग यादव कृष्णपक्ष मद्रिपु रे !
 किति मद्रिपु पुढें हे ? पविवेग सहावया न अद्रि पुरे. ७३
- मद्रिपु कृष्ण, तयाच्या पक्षां खळ उग्रसेन हा मंद;
 त्यजिला म्यां, त्यागावा उन्मूलन करुनि विषलताकंद. ७४
- मत्कृत यादवनिधनें सर्व तुम्हीं दृष्ट उग्रसे नाचा.
 माझे रिपु यादव, मीं यादवरिपु, न सुत उग्रसेनाचा. ७५
- हा अल्पवीर्य मानुष, ऐशापासूनि मीं महातेजा
 होइन कसा असा ? रे ! नर सुर ही कापती पहाते ज्या. ७६
- गुह्य विधिसुतें कथिलें, तरि च हिरुनि या पदा महामात्रा !
 भोगितसें मीं; माझी शक्ति असि पैरा गदा महामात्रा.' ७७
- त्यासि महामात्र म्हणे, 'न असी बहुधा कुलीनजननीती;
 चुकली असें म्हणावें, तरि तव बहु धाकुली न जननी ती. ७८
- राज्या ! कुलस्त्रिया ज्या, स्पर्शा देती न पर शरीरां या;
 जें प्राकृतां हि न करी, तें त्वज्जननी कसें करी राया !? ७९
- गुह्य विधिसुतें कथिलें तें ऐकावें, असें मला गमतें;
 अश्रद्धेय तसें हें अत्याश्चर्य, प्रभो ! मन भ्रमतें.' ८०
- कंस म्हणे, " नारदमुनि, धन्य कराया मज, स्वयें आला;
 त्याला मत्कृतसत्कृतियोगें आनंद फारसा झाला. ८१
- वदला मग मज ऐसें, 'कंसा ! आलों तुझे हित कराया;
 हो सावधान, हृदयां स्थायीं तूं मद्रिचा हितकरा या. ८२
- मेरुवरि सुरसभेतें गेलों, ऐकोनि देवमंत्रास,
 आलों धांवत चि तुझा दूर कराया विनाशसंत्रास. ८३
- होणार देवकीचा अष्टम सुत अजित विष्णु वा राया !
 ताराया स्वजनातें, द्वेषें तुज सानुगांसि माराया. ८४

१. कृष्णाच्या बाजूचे. २. रुद्र-पंत. ३. नारदानें. ४. प्रबल अशा. ५. ती
 तव जननी बहु धाकुली (असमंजस) न. ६. परपुरुष. ७. साधारण प्रतीची स्त्री. ८.
 विश्वास न बसण्यासारखें. ९. सत्कृति=सत्कार, आदरातिथ्य. १०. त्वत्पक्षियांसह.

यास्तव यत्न करूनि, प्रथमापासूनि देवकोगर्भ
 त्वां छेदावे, जैवि स्वहितानुष्ठानतत्परं दर्भ. ८५
 हा उग्रसेन न पिता, तात तुझा सौभपाळक द्रुमिळ;
 त्याच्या चि तूं मतासीं, व्हायासि सफल मनोरथद्रु, मिळ.' ८६
 किंचिद्रोषसमन्वित होवुनि वदलों मुनीस, 'सांग मला
 माझी माता कुलजा, व्यभिचार तसीस कार्य कां गमला?' ८७
 मुनि सांगे, "घेवूनि स्वसख्या क्रीडावया तुझी माय
 स्त्रीधर्मवती असतां, रम्यवनीं यामुनीं नगीं जाय. ८८
 सौभपति द्रुमिळ असुर भौविबळें त्या चि पर्वतीं आला,
 झाला स्मरवश, भुलवी त्याला तव मातृभौं जसी हार्लौं. ८९
 चितीं तो असुर म्हणे, 'निःसंशय उर्वशी च हे परमा,
 कीं श्री; यावी येथें वैकुंठ त्यजुनि, परि कधीं न रमा.' ९०
 सूतासि म्हणे, 'येथें रथ रक्षुनि तूं उभा असा चि रहा;
 जातो त्या युवतिकडे, न शकें चि इच्या सहावया विरहा.' ९१
 ऐसें म्हणुनि निघे तो, आचमन करी, धरी मग ध्यान;
 तो 'उग्रसेनभूपत्नी' ऐसें जाहलें तथा ज्ञान. ९२
 कळतां तत्व म्हणे, 'हे स्वकराला निजवधूसमा यावी.'
 घे उग्रसेनरूप, स्वमनीं तो वचकला न मायावी. ९३
 वांचित, घालुनि गाठि छुंई त्या रम्यमूर्तिसह, साथी;
 तव मातेची शंके सुरतगुरुत्वेंकरूनि सहसा धी. ९४
 'जंबुक असोनि, कपटें भ्रमवाया जाहलासि काळविट,'
 ती त्यासि म्हणे, 'वद रे! तूं कोण सतीव्रतैककाळ विट? ९५
 न कसा तनुमृत्पात्रा तुज चि अनाचार हा तडा गंमला ?

१. एक दानव. २. द्रु=वृक्ष. ३. रजस्वला. ४. होणाऱ्या दुर्दैवप्रभावानें. ५.
 भा=कांति, सौंदर्य. ६. दारू, मद्य. ७. कपटानें. ८. गुरुत्व=तीव्र वेग. ९. पाति-
 व्रत्याचा काळ असा जार. १०. अनाचार हा शरीररूपी मडक्याचा भंग कर-
 णारा आहे, हें तुझ्या कसें लक्ष्यांत आलें नाहीं?

त्वां लाविला कसा रे पापा ! लावूनि हात, डाग मला ? ९६
 त्वन्मातेसि म्हणे तो, "सौभपति द्रुमिळनाम दानव मीं;
 मूढे ! पंडितमानिनि ! कां कोपसि ? विष चि होय मान वमीं. ९७
 वद, कोणतीस नाही घडला व्यभिचार ? मानुषी योषा
 या तों अमानुषांच्या संयोगानें न पावती दोषा. ९८
 गे ! चित्तचंचळत्वे स्वप्न व्यभिचार घडतसे स्पष्ट,
 तेंवि अमानुषसंगें होय स्त्रीरत्न न व्रतभ्रष्ट. ९९
 सुरसंकाशसुतांतें व्यभिचारें प्रसवल्या स्त्रिया असती;
 झाल्या अमानुषपुरुषसंगें लोकांत कोणत्या असती ? १००
 त्वां 'कोण' असैं पुसिलें, यास्तव तुज पुत्र 'कंस' या नावें
 होयिल महाप्रतापी, कविनीं ज्याचें चरित्र वानावें." १०१
 त्वन्माता त्यासि म्हणे, 'हा ! धृष्ट ! वर तुझा जळो, पापा !
 सर्वा स्त्रिया कसा रे ! निंदिसि ? दुर्वृत्त पात्र तूं शापा. १०२
 आहेत नीचवृत्ता, किति सद्गुत्ता स्त्रिया अरे मूढा !
 काय अरुंधत्याद्या विश्वांत महापतिव्रता गूढा ? १०३
 मत्पतिवंशीं होयिल तव सुत तव मृत्यु, घे खळा ! शाप;
 ताप प्राप्त तुज असो, कोणास पचेल पामरा ! पाप ?' १०४
 ऐसा घेवुनि शाप द्रुमिळ स्वस्यंदनोत्तमीं चढला,
 आकाशपथें गेला, भ्रमला खळ वेदशास्त्र ही पढला. १०५
 अतिदीना त्वन्माता, संगें घेवूनि तापल्या आली,
 मथुरेसि, पूर्वकर्मा हृदयीं निंदीत आपल्या, आली." १०६
 कथुनि असैं, मुनि वीणा वाजवित क्रमुनियां नभा गेला,
 हें सत्य; उग्रसेना मीं त्या ही नावडें नभागेला. १०७
 बलवीर्यादिगुणांहीं भिन्न चि मीं, उग्रसेनसुत नोहें;

१. मानातें ओकून टाक-पंत. २. योषा=स्त्रिया. ३. स्वप्नांतील. ४. संकाश=सारखा. ५. भ्रष्ट, व्यभिचारिणी. ६. गुप्त, अप्रसिद्ध. ७. दुःखानें पोळलेल्या सख्या. ८. पूर्वजन्मींच्या कर्मविपाकाला. ९. दैवहीना-पंत.

स्त्रीस न म्हणंता काय, 'प्रेमोचितं पुत्ररत्न सुतनो ! हें' ? १०८
 मुनिने कथिलें सत्य, प्रत्यय आला, मजप्रति ज्ञाती
 न भजति; केली साची करणें लागे मज प्रतिज्ञा ती. १०९
 यास्तव सिद्ध समाजद्वारीं च पहात कृष्ण राम रहा;
 येतां चि करी ढकलुनि मार चि, दोषे म्हणोत पामर 'हा !' "

अध्याय सतरावा.

दुसरे दिवसीं राज्या ! पौराहीं हर्ष बहु मनीं धरिला
 समर पहाया, येवुनि शीघ्र महारंग सर्व ही भरिला. १
 त्या त्या मंचीं ते ते विप्रादि समग्र जन सुखें बसले;
 जेंवि विमानांत अमरगंधर्वादिक, तसे समुल्लसले. २
 वरमंच वेगळाले विप्रादिस्त्रीजन हि शोभविले;
 वेश्यांच्या मंचाहीं बहु कामी मधुपसे चि लोभविले. ३
 उपरिगृहीं राजवधू, जेथें अतिरम्य जंचनिका; राज्या !
 देवी च करिति भजनें; प्रिय न सहाती च लव निकारा ज्या.
 प्राङ्मुख कांचनमंचीं इंदु तसा भोजनायक विराजे;
 बसले स्वोचितमंचीं रत्नांबररम्यकाय कविराजे. ५
 प्रथम कुवल्यापीड द्विरद द्वारापुढें उभा करवी.
 मग मंचीं कंस बसे. न गमे चि प्राकृतांसि तो न रवी; ६

१. याचा कर्ता 'उग्रसेन.' २. मूळ पाठ-प्रेमास्पद. ३. हे सुंदरि ! ४. सर्वयादववध-पंत. ५. सभाद्वारीं. ६. हत्ती. ७. नागरिकानीं. ८. शोभले. ९. भ्रमराप्रमाणें. १०. वरल्या मजल्यांवर. ११. पडंदे. १२. भजनें देवी च करिति= सेवकजन त्यांची व्यवस्था राणीप्रमाणें च ठेवीत होते. १३. अपमानास. १४. पूर्वे. कडे तोंड करून. १५. रत्नजडित वस्त्रांमुळें सुंदर दिसत होते देह ज्यांचे असे. १६. धर्मनीतिज्ञ पंडित-पंत.

मग राजमल्ल आले चाणूरप्रमुख ते महाकाय;
 पाहुनि जन म्हणति, 'अहो! अतिभीषणरूप हें पहा काय!' ७
 वाजत गाजत आले बळकृष्ण नियुद्धलालस द्वारीं,
 ज्यांची पावत आली बहु बहुमानास चाल सँद्वारीं. ८
 रोधी द्वार गजानें, दे त्यांसि महात वाट न विरोधी;
 कीं, शोकीं वृष्णींची, पाहुनि बळकृष्णपाटन, विरोधी. ९
 प्रभुवरि जेव्हां प्रेरी तो तरुणा सिंधुरा महामात्र,
 सर्व म्हणति 'हा!', न म्हणे, जन्हि करुणासिंधु राम, हा मात्र.
 प्रभु चित्तांत म्हणे, 'रे कंसा! जरि वांछितोसि वध माजा,
 तरि सानुग सामात्य स्वान्यायें तूं लयासि अधमा! जा.' ११
 जो म्हणणारा शक्रा, 'अपयश होयिल, धरूं नको पविला,'
 प्रभुनें येतां तो खळ, तँळशब्द पुढें करून, कोपविला. १२
 घनसा गर्जे, गांठी, कुंडलित पुढें करी कर करुनीं;
 सर्पातें गरुड तसा, त्यातें भगवान् धरी करकरुनी. १३
 रगडुनि, धरुनि उरासीं शुंडा, दंतांतरीं चिकटला हो!
 नाग म्हणे, 'मरणातें, अरि सांपडला भला निकट, लांहो.' १४
 दंतांतरांतुनि निघुनि, चरणांत गजाचिया मग दडाला;
 बहु यत्न करि धराया; परि सांपडतो कसा प्रभु जडाला? १५
 शुंडेपासूनि सुटे, करितां दंतप्रहार ही चुकवी;
 प्रबळा हि सांपडेना तो प्रभु, कामादिकां जसा सुकवी. १६
 प्रभु पाडी तोंडघसीं, फरफर ओढी धरुनि पुच्छातें;
 शतवार सव्य दक्षिण फिरवी, करि घाबरें चि तुच्छातें. १७
 वात जसा मेघातें, प्रभु नागातें तसा चि हेबांळी;

१. कुस्तीचे शोकीं. २. सांधुसमाजीं-पंत. ३. पाटन=फाडणें, चुराडा.
 ४. बुडो, विरून (विरघडून) जावो. ५. हत्तीला. ६. [चिडविण्यासाठीं
 टाळीं वाजवून. ७. मुरडलेली. ८. सोंड. ९. मरणातें लाहो-पंत. १०.
 हेलकावे देखें; घुसळी.

- कवि म्हणती, 'साधुसभाकर्णीची युद्धकेलि हे बाळी.' १८
- आधीं बाळक्रीडा करुनि क्षण, मग मनांत वध आणी;
देवुनि चरण ललाटीं, उपडी तत्काळ दंत अरिपाणी. १९
- नगनिर्गतभुजगार्ते गरुड तसा पुच्छ धरुनि बळ ताणी;
त्याच्या दंतें चि तया दुष्टार्ते मस्तकीं च हरि हाणी. २०
- हगला, मुतला, भ्रमला, वमला रक्तप्रवाह भडभड तो;
गर्जपक तसा चि वधिला; कोल्हा हरि दूर तो चि बडबडतो.
स्थूल बहिर्द्वाराचे उपडुनि बळकृष्ण घेति खांब करीं;
गजपादरक्षक वधिति; गमति प्रभु सिंह, ते न कां बकरीं? २२
- किति म्हणति, 'रामकृष्ण प्रभु घेवुनि अशनिचे सखे दांत,
रंगीं सिरले दोघे वीरवर, अखेद ते सखेदांत.' २३
- रामप्रभु होय पुढें, कृष्णप्रभु दंतधर तयामार्गे;
अवलोकिले परजनें ते, बहीं पक्षिपति जसे नागें. २४
- श्रीरामकृष्ण पाहुनि, पावे बहु कंसमति विषादास;
यादव न भीति मल्ला, रुद्राचे जैवि अतिविषा दास. २५
- रंगीं प्रवेशले प्रभु ते दोघे दसूसे रुचिरकाय;
जनदृष्टि म्हणे, 'भाग्ये प्राशीन असे चि हे सुचिर काय?' २६
- समजे कंस बहु तदा रामीं कृष्णीं प्रजानुरागा या;
कोपोनि मनांत म्हणे, 'रे मदरिगुणव्रजा! नुरा गाया.' २७
- निःशब्द रंग करवुनि कंस म्हणे, 'लेश न धरितां भीड,
कृष्णासीं चाणूरा! रामासीं तूं हि मुष्टिका! भीड.' २८
- चाणूर प्रभुवर ये भंगायी, जैवि पर्वत पविवर;
याचें बळ किति? पावे कनककाशिपुचें हि सर्व तप विवरं. २९
- तेव्हां म्हणती वृद्ध, स्त्री, शिशु, नंदादि सर्व बल्लव 'हा!'

१. कानांतील बाळी. २. चक्रपाणी. ३. नग=पर्वत+निर्गत=बाहेर निघालेला. ४. महात. ५. दुःखी सभासदांत. ६. मोर व गरुड. ७. अश्विनीकुमाराप्रमाणें. ८. व्रज=समुदाय. ९. विळांत जाई (नष्ट होई).

- ‘पल्लव हा, कंटक हा, वा कृष्णा ! यश, वधूनि मल्ल, वहा.’ ३०
 यदु म्हणति, ‘उग्रसेन स्वच्छगुण स्पष्टहंस, हा तनय
 श्लाघ्य नव्हे या, केवळ मलिन जसा काक कंस हातनय.’ ३१
 कृष्ण म्हणे, “जन हो ! मीं बाळ, वयें अधिक मल्ल हा आहे;
 जाणे धर्म प्रभु जो, तुल्यांचें बाहुयुद्ध तो पाहे. ३२
 या गिरिसीं हि भिडेन, न दूषीन नियुद्धधर्म मीं कांहीं;
 ‘शस्त्रहता स्वर्ग जसा’ सुज्ञ म्हणति, ‘भुजहता तसा नाही.’
 शस्त्ररणीं ती सिद्धि, प्रतिभट व्हाया परांसु ताडावा;
 भुजयुद्धीं सिद्धि असी कीं, प्रतियोद्धा झटोनि पाडावा. ३४
 भुजयुद्ध अवैर, त्या स्पष्ट कराया सवैर हा पाहे;
 निग्रह पावेल रणीं, धर्म कधीं न च अतिक्रमा साहे. ३५
 याणें, ‘निजप्रताप चि रंगीं व्हावा,’ धरूनि हा हेत,
 मल्लनिपातानंतर वधिले, वृद्धांसि विदित आहेत. ३६
 रंगीं प्रतापकामें मल्लांचा घात करविता कर्ता,
 तो वध्य; अशा दुष्टां दमिता सुकृती खरा धरार्भर्ता.” ३७
 ऐसें वदोनि, विभुनें हस्तीं धरिला सलील चाणूर,
 कीं गगनगतामरमुनिचिर्ती, ‘प्रभु परवधूंत आणू रं.’ ३८
 मग मल्लशास्त्र सर्व हि धन्य कराया, करि प्रभु क्रीडा;
 त्या भुजयुद्धा उपमा योजुनि, बहु पावले कवि व्रीडा. ३९
 युद्धचमत्कारशत प्रकटुनि परमल्लमानसें भिववी;
 प्रभु वृष्णिविप्रनंदप्रमुखसकळसाधुलोचनें निववी. ४०
 सकळा मंचांत महाहर्षभरें ‘साधु ! कृष्ण ! साधु !’ असे
 बहु साधुवाद उठले, ते खळहृदयासि सोसतील कसे ? ४१
 कंस प्रस्विन्नवदन तूर्यांतें सव्यपाणिनें वारी,

१. सोडिली आहे नीति ज्यानें असा. २. कुस्तीचे नियम. ३. गतप्राण. ४. शासनकर्ता. ५. राजा. ६. गगनगत=आकाशस्थ. ७. रडें, रर. ८. घामानें भरलें आहे तोंड ज्याचे असा. ९. वाघांतें.

तौ अमित देवतूर्ये राया ! गगनांत वाजलीं भारी. ४२
 सप्तर्षि नभीं वदले, ' मार कसा यासि, होय दानव हा;
 क्रीडारसप्रवाहीं वा भक्तमयूरतोयदा ! न वही. ' ४३
 प्रभु कांहीं अधिक बळ प्रकटी, तौ कंप भूमिला घडला;
 मंच सकळ डगमगले, कंसमुकुटमणि गळोनियां पडला ! ४४
 लववुनि चाणूरातें बाहूनीं, जानुनें उरीं ताडी;
 हाणूनि मुष्टि माथां, नेत्रें बाहेर तत्क्षणीं पाडी. ४५
 लोचनपिंड संबंधन कनकाच्या जेंवि लोंबती घांटा;
 प्रभुनें क्षितिहृदयींचा तो उपडुनि काढिला असा कांटा. ४६
 हतचाणूरशरीरें होय महारंग सन्निरुद्ध; तसा
 हा काय ? प्रभुनामें नुरती कामादि परम उद्धत सा. ४७
 रामें मुष्टिक धरिला, गज सिंहें, सिंह जेंवि शरभानें,
 ज्याच्या तेजश्रवणें सोडावे तत्क्षणीं च पर भानें. ४८
 जो निजजनहृदयींचें नाहींसैं जाणतो सल्लं कराया,
 त्या प्रभुनें ही धरिला, मल्ल अतिप्राण तो सल्लंकराया ! ४९
 नगशृंगोपम गुरू परि उचलुनि रंगांत परम नीच, पळें
 फिरवुनि शतगुण, चुरिला, बहुत दिला कंप परमनीं चपळें.
 करि मुष्टिनें चि मुष्टिकशिर चूर्ण चि देव असितवासा जो;
 बळ तो बळ, खळ तो खळ; कोण म्हणो 'जेंवि असि तवा साजो'?
 प्रभुनीं भुजप्रतापें निर्मल्ल समजवाट जो केला,
 तो होय भीमदर्शन, गोपांचा धीर तत्क्षणीं गेला. ५२

१. खेळांत च गुंतूं नकोस—नुसत्या हुलकावण्या च दाखवीत वसूं नकोस.
 २. व्याप्त. ३. सिंहास हि मारणारा असा प्राणिविशेष. ४. ज्या बळरामाचा
 पराक्रम ऐकून च शत्रुनें देहभान विसरावें. ५. शल्य, कांटा. ६. महाबलाढ्य. ७.
 ह्या नांवाचा. ८. जड. ९. काळें वस्त्र धारण करणारा बळराम. १०. सभास्थान;
 रंग. ११. दिसण्यांत भयंकर.

- जेंवि वनोद्देशं वधुनि मत्त द्विरदांसि हरि, तसा रंग
वश साग्रज कृष्ण करी; पर गमले भीतिभरित सांरंग. ५३
- स्तन देवकीसतीचे स्त्रवती बहु दुग्ध धरुनि पाह्हा, ते
झाले प्रेमजळभरें अभिषेकें शंभुसे चि बा ! न्हाते. ५४
- झाला सुतविजयसुखें वृद्ध हि वसुदेव तरुणसा राया !
पुत्रप्रताप तापा पट्टु, आंधारासि अरुण, साराया. ५५
- सप्रेम वारमुख्या अवलोकिति रामकृष्णवदनातें,
जेंवि शतच्छदनातें भृंगी; सौभाग्य ये न मदना तें. ५६
- किंवहुना सर्व स्त्रीपुरुष पुरुषरत्न शौरितनुजांहीं
निपट भुलविले; वरिली तेव्हां अनिमेषता चि मनुजांहीं. ५७
- बहु अपकर्षें अयशें कंस प्रस्विन्नभाळतळ मळला;
हृदयांत करुनि दीप्त द्वेषक्रोधाग्नि बाळें तळमळला. ५८
- भृत्यांतें कंस म्हणे, 'काय पहातां उगे चि ? हूं ! गाढा,
घ्या यष्टि, वनेचर हे या रंगांतूनि या क्षणीं काढा. ५९
- हे विद्वृत पापदर्शन न पाहावे गोप, कोप मज आला;
सर्वस्व हरुनि, गवळी राज्याबाहेर सर्व ही घाला. ६०
- नंद स्वामिद्रोही, कपटी लोकांत याअसा थोडा;
खोडा चि उचित, परिहा वृद्ध म्हणुनि लोहशंखळा जोडा. ६१
- वसुदेव हि दुर्वृत्त, स्वामिविनाशैककाम हा निवटां;
स्वाहितंभूताश्रय जो, त्या तों योग्या चि होय हानि वटा.' ६२
- ऐसी आज्ञा करितां, प्रभु कोपें त्या खळाकडे पाहे,

१. उद्देश=प्रदेश. २. हरिण. ३. श्रेष्ठ वेश्या. ४. कमळातें. ५. पापण्या न लवणें हा गुण. ६. पोरसारखा अज्ञ. ७. चीत करा. ८. विद्रूप. ९. अशुभ आहे दर्शन ज्यांचें असे. १०. धन्याचा नाश व्हावा ही च केवळ ज्याची इच्छा असा. ११. समूळ नाहीसा करा. १२. आपल्यास अनिष्ट असें भूत आहे ज्यावर असा (बटवृक्ष).

न पित्याचा, नंदाचा, परम अधिक्षेप आपला साहे.	६३
ज्ञातिव्यथा विसंज्ञां निजमाता देवकी सती लक्ष्मी;	
रंगांतूनि उडे प्रभु हरिसा किंवा जसा महापक्षी.	६४
उडतां न पाहिला हो ! तो काळ जसा करावया कवळ;	
मंचावरि पौराहीं प्रभु कंसाच्या चि देखिला जवळ.	६५
कंसाला वाटे, प्रभु आकाशांतूनि पातला काय !	
उडवुनि मुकुट, कच धरुनि, रंगीं ढकलूनि घातला काय.	६६
मंचावरुनि भूवरि पाडुनि, टाकी उडी तथाचवरी;	
भगवत्क्षोभें पावे छत्रासह तत्क्षणीं लया चवरी.	६७
उद्धरितां, तीर्थपदं प्रभुनें टाकूनि वरि उडी, दमुनी,	
रोमांचिततनु म्हणती, 'केलां तांदुळ चि कीं उडीद,' मुनी.	६८
प्रभु केश धरुनि जेव्हां त्या रंगीं कंसदेह आकर्षीं,	
'श्रीकृष्णो जयति' असें म्हणुनि, करी गाननृत्य नाकर्षीं.	६९
जे दुःखित होते, त्या मित्रांतें घावयासि हरिखातें,	
प्रभु कंसदेह ओढी; निर्मीं रंगीं विशाल पंरिखातें.	७०
राम वर्धी, द्रुमिलतनुज कंसप्रियमित्र जो सुनामा, या;	
त्या तदसु म्हणति जाणों, 'याच्या याउपरि सोसुना माया.'	७१
मारुनि अरितें असकृद्दंश करि तथा जसें चि सापातें,	
तापातें हरुनि, प्रभु साग्रज भेटे नमूनि बापातें.	७२
मग देवकी स्वमाता, करुनि महाशत्रुवधउपाय, नतें	
रामें कृष्णें नमिली; दुःखशमन नमन जें उपायन तें.	७३
आलिंगी निजनंदन, शिर हुंगी, प्रेमभव सदश्रु तिचें	

१. दुर्भाषणानें केलेला अपमान. २. बेशुद्धि. ३. तीर्थ (भागीरथी) आहे पदीं ज्याच्या. ४. रोमांचिततनु मुनि म्हणती-पंत. ५. उडदाला तांदुळाच्या योग्यतेचा केला. ६. मूळ पाठ-कीं मूग हा. ७. खंदकातें. ८. रामातें-पंत. ९. भेट, नजराणा. १०. प्रेमानें उत्पन्न झालेले.

अभिषेकी, निवुनि सुखें निववी तें योगिनुत पद श्रुतिचें. ७४
जे अंधकदमनाचे, क३रुनि सदरिद३लन पा३ठ, वीर गडी,
त्यांचे भुज ती माता, पर॑मर्दनकष्ट आठवी, रगडी. ७५
आनंदविले प्रभुनीं वंदुनि, भेटुनि, यथानय ज्ञाती.
विश्वासि अक्षयसुगतिदा ये कोणहा कथा न यज्ञा ती. ७६
कर जोडुनि कुशळ पुसति सर्वा ही नम्रकाय जीनीतें;
म्हणति, 'तुम्हीं गुरु, आम्हीं शिशु, हें उपचार काय जी ! नातें ?'

अध्याय अठरावा.

कंसस्त्रिया, भिल्लुनियां आलिंगुनियां मृता इलापातें,
मगधपतिसुता करिती शोकार्ता बहुविधा विलापातें. १
तन्माता हि बहु रडे, पतिस म्हणे, 'शोक दूर सारा, जा;
कृष्णप्रभुची आज्ञा घ्या, हो संस्कारपात्र हा राजा.' २
यादवसभेंत कृष्णप्रभुस हि म्हणवी दयासुरस 'हाय !'
असुरत्रास नुराया करित चि आले जया सुर सहाय. ३
त्या उग्रसेन विनवी, 'झाला पापें चि हा तनय नाहीं;
न पहाया ऐसा खळ, जोडावे विधिस हात, नयनाहीं. ४
यश वाढविलें अद्भुत; केलें, निवटूनि दुष्ट, सत्कार्य.
सज्जनसभेंत होसिल सुकविकृतस्तवनतुष्ट, संत्कार्य. ५
कंससचिव कंसाचें सर्वस्व त्वत्पदीं वहातील,
मजसह तपोवनीं मृगसह मद्गार्या स्नुषा रहातील. ६
विज्ञाप्य तुज प्रभुला हें चि असे कीं, घडो क्रिया उचिता,

१. योग्यानीं स्तविलेला व वेदांचें महादैवत असा कृष्ण. २. शंकराचे. ३. सज्जनांच्या शत्रूंचें मर्दन करण्याच्या कामीं अगदीं तरवेज होऊन. ४. शत्रूंचें मर्दन करण्यांत पडलेले कष्ट. ५. वयोवृद्ध माणमाना. ६. औपचारिक. ७. पृथ्वीपति कंसातें. ८. संस्कार=प्रेताची उत्तरक्रिया. ९. नाहींसा, नष्ट. १०. सज्जनसभेंत सत्कार्य होतिल-पंत. ११. विज्ञापना, विनंति.

प्राप्ता तव प्रसादे हो त्या प्रेतासि केशवा ! शुचिता. ' ७
 श्रीकृष्ण म्हणे, ' वदसी या काळीं होय जें उचित, राज्या !
 व्हाव्या दोघांच्या ही, योग्या अंत्यक्रिया शुचितरा ज्या. ८
 तूं सत्कुळज, ज्ञाता, ताता ! तुज सर्व ठावुके आहे;
 कर्मै काळें होती, जाती प्राणी अशेष ही वा ! हे. ९
 दीनानुग्रहकारक, शक्रसम पराक्रमी, बहु ज्ञाते,
 दाते भूपति झाले, नेले काळें चिरायु ही वा ! ते. १०
 वा ! मीं निमित्तमात्र, स्पष्ट जसा खड्ग जाण; हा तनय
 कर्माधीनें काळें संहरिला हातधर्म हातनय. ११
 राजा ! राज्य मज नको, त्वत्सुत वधिला न राज्यकामानें;
 ठावा तुज, हा दंडावांचुनि वळता कधीं न सामानें. १२
 लोकहितार्थ, यशोर्थ, स्वकुळाचा काळ मारिला कंस;
 वायस काय सहाय सहृदया ? बहुमान्य सहुणी हंस. १३
 गोपसह जसी यमुनातीरीं गोवर्धनीं वनीं केली,
 गोवृंदांत वनेचर करिन प्रेमें तसी च मीं केली. १४
 चित्तीं व्यथा नसेल, प्रेमा मजवरि असेल जरि साचा,
 राज्यपदा योग तुझा तरि हो, लोहा जसा चि परिसाचा. १५
 राज्य तुझे तूं चि करीं, न करावा त्वां नकार वा ज्ञात्या !
 मान्या आम्हांसि तुझ्या, ज्या वेदाच्या, जशा च आज्ञा त्या.
 चित्तीं असेल करणें मत्प्रिय, तरि तूं चि पूज्य राज्य करीं;
 द्यावें भव्यार्थ पद श्रेष्ठाच्या, वहिच्या चि आज्य, करीं. ' १७
 तो उग्रसेन लाजे, मूक चि होवुनि अधोवदन राहे;
 बुध म्हणति, ' प्रभुकीर्ति च मुक्तिवधू, तुज बंधो, वद, नरा ! हे. '
 प्रभु राज्य उग्रसेना, आपण अभिषेक करुनि, दे हातें;

१. शुचि व अशुचि ह्यांच्या. २. कालास अनुसरून. ३. केवळ कारणीभूत.
 ४. हात=सक्त, सोडिलेला. ५. यादव-पंत. ६. वनांत राहणारा मी. ७.
 कल्याण होण्यासाठी. ८. तूप. ९. हातीं. १०. वश (अनुकूल) होवो.

- जगदुद्धारार्थ करी कारुण्य प्रकट, धरुनि देहातें. १९
- मग जगदीश्वर करवी कंसाची उत्तरक्रिया सारी;
बहु धनराशि तशा ही अहितकराच्या मनःप्रिया सारी. २०
- आनकदुंदुभि दोघां पुत्रांच्या आदरें करी मुंजी;
मग गेले सांदीपनि मुनिची धन्या करावया पुंजी. २१
- ते सांग वेद सिकले स्वल्पाकालें चि आद्य कवि च्यारी;
तो ही सुज्ञ समजला, प्रेम सांगे चि पाठ, न विचारी. २२
- सकळा विद्या पढवी तो काश्य द्विज अवंतिपुरवासी;
उपदेशातें सादर सेविति ते, हरिणजेवि सुरवासी. २३
- गुरु चंद्रसूर्य मानी, तों पर्वदिनीं स्वयें असे पाहे
कीं, पूजक ते, त्यांहीं एक श्रीविष्णु पूजिला आहे. २४
- पाय धरुनि बहु विनयें प्रार्थुनि परमादरें, महाभागा !
बा ! गा ! कृतविद्य प्रभुशिष्य गुरुसि म्हणति, 'दक्षिणा मागा.'
श्रीगुरु म्हणे, "प्रभासीं" तिमिनें सुत सागरांत हरिला जो,
तो द्या, तुमच्या सुयशें, मंदार म्हणति 'उदार,' परि लाजो."
आज्ञा घेवुनि गुरुसुत आणाय कृष्ण सागरा गेला,

१. मनकामना पुरविण्यासाठीं. २. खर्च करी, संपवी. ३. वसुदेव. मूळांत २१ वी आर्या २२ वी, व २२ वी २१ वी आहे; परंतु संदर्भानें पाहिल्यास, यथे जो अनुक्रम ठेविला आहे तो च प्रशस्त आहे असें दिसून येईल. ४. सांठा; गुरुच्या ज्ञानाचा खाजना. (उत्तम शिष्य मिळाल्यावांचून गुरुचें ज्ञान निरुपयोगी च म्हणावयाचें.) ५. षडंगांसह. ६. आदिनारायणाचे अवतार. ७. प्रश्न करून त्यांची परीक्षा घेण्याची त्याला आवश्यकता च वाटली नाही. ८. सांदीपनि. ९. मधुर धवनीला. १०. सांदीपनि रामकृष्णांस चंद्रसूर्य च समजे. ११. प्रत्यक्ष चंद्रसूर्य च विष्णुरूपी कृष्णाची पूजा करितात असें पाहिलें. १२. पुरी केली आहे विद्या ज्यानीं ते. १३. प्रभु-महाप्रतापी-पण शिष्यवृत्ति धारण केलेले असे-निर्णय०. १४. द्या नांवाच्या असुरानें. १५. लोक मंदाराला उदार म्हणतात; पण तो हि तुमच्या यशापुढें लाजेल, असा भाव.

सिरतां जळांत भेटे तो कीं प्रभु, गणुनि आंग, रागेला.	२७
मणिहीं पूजुनि चरणं; प्रभुसि म्हणे, 'हरत तापतिमिरा हे;'	
सांगे, 'गुरुसुतहरं तो मजमध्ये असुर पाप तिमि राहे.'	२८
सिंधूक्त श्रवण करुनि कृष्ण म्हणे, 'दुर्जना ! न वंच जना.'	
हुडकुनि सागरजठरीं प्रभुवर मारी क्षणांत पंचजना.	२९
प्रभुवर कृष्ण विदारुनि उदर स्वाचार्यशत्रुचें पाहे,	
गुरुसुत न सांपडे, मग शंख करीं पांचजन्य तो वाहे.	३०
संयमनीप्रति जावुनि मग, कृष्ण पांचजन्य वाजविला,	
कांपविला यमलोक, स्पष्ट ब्रह्मांडगोल गाजविला.	३१
यम पूजी, कर जोडी, कार्यार्थ तयासि सर्व जाणविला;	
आज्ञा करुनि प्रभुने त्याकरवीं गुरुकुमार आणविला.	३२
स्वरथीं वाहुनि, आणुनि, सुतरत स्वगुरुला निवेदून,	
वंदी साग्रज भगवान्; प्रभु हि निवे, जेवि तो निवे दून.	३३
गुरुतें गुरुपत्नीतें वंदुनि, करुनि प्रदक्षिण, भ्राते	
आले स्वपुरीं, नेले वृष्णीनीं आदरूनियां वा ! ते.	३४

अध्याय एकोणिसावा.

कंसवधू ज्या अस्तिप्राप्त्यभिधा मगधराजकन्या, या	
भेटुनि ताता, कथिती प्रभुच्या न्याया करुनि अन्याया.	१
तो सम्राट् कन्याहीं, कर्ण कुमंत्रें भरून, कोपविला,	
जो हरिस म्हणायोचा, 'गर्व हस्तीं धरूं नको पविला.'	२
जे अवनेत प्रतापें, जें मित्र, ज्ञाति, ते करीं गोळा;	

१. मीं च गुरुपुत्र लपविला असा माझा अपराध मनांत आणून. २. ह्या नांवाच्या असुराला. ३. यमपुरीप्रत. ४. अर्पण करून. ५. [पुत्रशोकानें] दुःखी [काश्य]. ६. यादवानीं. ७. अस्ति व प्राप्ति नांवाच्या कंसस्त्रिया. ८. न्याय्य गोष्ट अन्याय्य असें दाखवून. ९. वारंट सहा सांगून. १०. इंद्राला. ११. नम्र झालेले.

- अक्षौहिणी तथाच्या ठळक चहूंआंगळ्या नृपा ! सोळा. ३
- कौरव, विराट, रुक्मी, भीष्मक, मद्रेश, चैद्य, भगदत्त,
वृष्णिद्वेषी राजे सर्व मिळाले तथासि बळमत्त. ४
- राजा ! राजगृहेश्वर वेढी मथुरापुरीस कोपानें,
ऐसी वदे प्रतिज्ञा, 'शत्रुशिरांचीं करीन सोपानें.' ५
- बळ पाहुनि कृष्ण म्हणे, 'भर आर्या ! अहितशासना सत्य.
जो आधि गंद चि, होवूं सुखवाया महि, तशास नासत्य.' ६
- बहुतांचें तेज हरी अल्प हि यादवसमूह आवेशें;
कीं, एकें हि दिनकरें होतात द्युतिविहीन आवे शें. ७
- रथ थडकले रथासीं, नागासीं नाग, तुरग तुरगासीं;
यादव गांठि परांसीं घालिति, जैसे मयूर उरगांसीं. ८
- प्रभु रामकृष्ण सुरथीं बसुनि निघाले सहर्ष वाहेर;
नारद म्हणे निजनयनयुगळार्ते, 'रण यथेष्ट वा ! हेरें.' ९
- ते स्वायुधें पुराणें स्मरले प्रभु, तों चि अद्भुतें च्यारी
गगनांतूनि उतरलीं, ख्यातें सर्वायुधांत जीं भारी. १०
- सांवर्तकनामक हेंळ, अद्भुत सौनंद मुसळ तें आलें;
झालें राममनःप्रिय, पाहुनि राक्षसपिशाचबळें धालें. ११
- शार्ङ्गधनु प्रभुहस्ता ती ही कौमोदकी गदा पावे,
जीणें दितिदनुज्यांचे बहु वज्रासह्य ढीग दापावे. १२
- ओढुनि हळें हयरथद्विप, मुसळेंकरुनि राम चूर करी;
बहु वधिले, भ्याले बहु; दीन हरिपुढें जरी हि शूर करी. १३
- जाय न कथिलें मथिलें बहुत बळ महाबळें हलें मुसलें;
गेलें मगधपतिकडे, जाणों प्रभु अदय म्हणुनि तें रुसलें. १४

१. चार अधिक. २. पायन्या. ३. सैन्य. ४. उत्साहयुक्त हो. ५. जो जरासंध हा रोग च. ६. अश्विनीकुमार. ७. कुंभारांच्या शेंकडों भट्ट्या. ८. सर्पांशीं. ९. पहा. १०. नांगर. ११. बळ=समूह. १२. [बळरामानें शत्रुसंहार केला म्हणजे आपली चंगळ उडेल हें मनांत येऊन] आनंद पावले. १३. दडपावे. १४. सांगतां येणार नाही [इतकें]; अगणित.

- मगधपति म्हणे, ' भट हो ! देतां पावोनि खेद पांठ कसे ?
होतां पात्र अपुण्यापयशांसि चुकोनि वेदपाठकसे. १५
- युद्धीं जय, मृत्यु हि वर, शस्त्रधराला न लाभ यापरता;
यादव अल्प, तुम्हीं बहु, न धरि क्षत्रिय भला भया, परता. १६
- किं रणकुतुक तरि पहा, मीं वधितो रामकृष्णगोपांतें;
नाहीं दुर्घट कांहीं माझ्या वज्रप्रचंड रोपांतें.' १७
- ती सेना मगधेश्वरवचन तसें आयकोन उलटे, तें
सोसे न यदुचमूचें, साध्वीचें तेज जेंवि कुलटेतें. १८
- तो सुरहर्षद गरुडध्वजलक्षणनिजरथस्थ कंसारी
गांठी मगधेंद्रातें, यत्स्मरणे धन्य होय संसारी. १९
- ताडुनि अष्टशराहीं, पंचशराहीं वधूनि सूतातें,
हय वधुनि, विरथ करि हरि अरितें प्रभु, शरभ जेंवि भूतातें. २०
- व्यसनीं मागध पडतां, त्या कैशिक चित्रसेन रक्षाया
विंधिति बहु बाणाहीं त्रिभुवनसंरक्षणैकदक्षा या. २१
- कैशिक तीं बाणाहीं रामातें ही महारणीं ताडी;
रामप्रभु तत्कार्मुक भल्ले छेदूनि तत्क्षणीं पाडी. २२
- मग चित्रसेन, मागध, कैशिक, यांतें शरव्रजें हाणी,
ते हि तिघे रामातें बाणगणें ताडिती धनुष्पाणी. २३
- तीं तीं नाराचांहीं ताडी केशव तिघांसि, बा राया !
पांचाहीं पांचाहीं बळ हि रणीं, सर्व गर्व वाराया. २४
- छेदुनि धनु विरथ करी राम प्रभुवर्य चित्रसेनातें;
प्रेक्षकजन देवांसीं लाविति, होवूनि चित्रसे, नातें. २५

१. [स्वकर्तव्य] चुकून-पक्षीं-[म्हणताना उच्चार वगैरे] चुकून. २. युद्ध म्हणजे काय व कसलें असतें तें पाहण्याची इच्छा असेल तर. ३. बाणांस. ४. तें वचन-पंत. ५. लक्षण=चिन्ह [असलेला]. ६. तो युद्धचमत्कार पहाताना प्रेक्षकजनांच्या डोळ्यांच्या पापण्या सुद्धां लवल्या नाहींत. देव हि अनिमेषलोचन, म्हणून नातें.

- तो चित्रसेन धांवे रामावरि धरुनि गुरु गदा हातें,
जें होतें देवांचें वृंद नर्भी, बोलिलें तदा ' हा ! ' तें. २६
- राम गदा छेदुनि, अरि मारायाकारणें विशिख सोडी;
तों यांच्या चापातें वीर जरासंध तत्क्षणीं तोडी. २७
- धरुनि गदा, मग मगधक्षितिपति राया ! करि त्वरा भारी,
च्यारी रामरथींचे अतिजवन तुरंग तत्क्षणीं मारी. २८
- रामावरि ही धांवे करुनि गदेनें प्रहार माराया,
स्वरथावरुनि बळ प्रभु उतरे घेवूनि मुसळ, वा राया ! २९
- नृपरक्षणार्थ सत्वर अन्यरथीं चित्रसेन तो बसला,
बहुसैन्यासह सहसा दोघांत महारणांगणीं धसला. ३०
- झाला निजवळपरिवृत मगधपति जसा, तसा चि वा ! राम;
आला शक्र पहाया रण, सोडुनि नंदनाख्य आराम. ३१
- इकडे तिकडे केले वाद्यध्वनि सिंहनाद उत्साहें,
युद्ध मरणपर्व चि, परि सुकविमते पावलें न कुत्सा हें. ३२
- झांकुनि रवि न दिसों दे एक मुहूर्त प्रवृद्ध रज कांहीं,
शुचि शोणितसेकांहीं केलें अंबर, जसे चि रजकांहीं. ३३
- आहुक, बभ्रु, शिनि, असे यदुवीर, पुढें करुनि रामातें,
परसेनेच्या दक्षिणपक्षांच्या करिति ते विरामातें. ३४
- जो शल्य, शाल्व, मागध, चेदिपति इहीं सुरक्षिला पक्ष,
त्यातें रगडित सुटले यादव रामादि ते महादक्ष. ३५
- कंक, श्वफल्क, सात्यकि, इत्यादिक वृष्णिवीर जे भव्य,
कृष्णातें करुनि पुढें, अर्धबळें पक्ष मर्दिती सव्य. ३६
- ज्या पक्षातें रक्षिति भीष्मक, रुक्मी, तसे चि नृप अन्य;
त्यातें रगडित सुटले, कमळवनातें जसे चि गज वन्य. ३७

१. बळरामाच्या. २. मोठे वेगवान्. ३. आपल्या सैन्यानें वेष्टिलेला. ४. उपवन.
५. मरणाचा पर्वकाळ. ६. निंदा, उपहास. ७. दाट वृक्ष. ८. रक्तवृष्टीनीं. ९.
भाकाश [पक्षां] बळ. १०. उजव्या बाजूच्या. ११. नाशातें.

आहुक, भीष्मक, करिती, तैसे चि काथ, शौरि, हे युद्ध;
 गद, चेदिराज, रुक्मी, कृष्ण, जसे नाग कीं हरि क्रुद्ध. ३८
 वृत्र जसा शक्रासीं, रामासीं मगधपति करी समर;
 जाणों मदांध वन्य द्विरद म्हणे जिष्णुच्या करीस 'मर' ! ३९
 'स्पर्शो न रुक्मिणीते दुःख,' असें कृष्ण मानसीं आणी;
 न्हाणी रक्तें, न वधी रुक्म्याते शार्ङ्गकर गदापाणी. ४०
 बा ! द्वंद्वयुद्ध जें जें, तें तें देवांगनावशीकरण;
 गुरु म्हणति, 'इतर मख बहु खटखट, झट भटवरा ! न; शीकरण.'
 लक्षवधीं एक उठे, उठले शतशः कबंधे नाचाया;
 स्वःस्त्रीभुजबंध भटा, संबंध परा न बंधनाचा या. ४२
 केले अत्यद्भुत नरसिंहाहीं युद्ध नर्दमांनाहीं,
 ज्यांत रुधिरप्रवाहा आणि उणें मांसकर्दमा नाहीं. ४३
 विरथ करी राम प्रभु, बहु शर वर्षुनि, रणीं जरासंधा;
 तो मागध हि बळाते, ज्याची न च पावली जरा संधा. ४४
 होवुनि विरथ, क्रोधे करिति गदायुद्ध, शुद्ध राया ! तें,
 दोघे ही स्वजनाच्या हृदयींचें शल्य उद्धरायाते. ४५
 युद्ध न करिती सर्व हि भट, सादर लागले पहायास;
 न गडबडे मागध, जरि सत्ताविस दिवस तो महायास. ४६
 विंध्यासि जसी अशनी, करिल अनंतासि परगदा काय ?
 साहे बळप्रहारा नृप, मुनिचा जेंवि खरगंदा काय. ४७
 राम गदायुद्धीं त्या मगधेंद्राचा विशेष बा ! पाहे,

१. ऐरावतास. २. उत्तम वीराना देवांगना वरितात, म्हणून त्या वश होण्या-
 सारख्या शौर्यानें ते लढत होते, असा भावार्थ. ३. रणयज्ञाखेरीज इतर यज्ञांत
 खटपट (त्रास) फार; [फलप्राप्ती हि] झट न (लवकर नाही); म्हणून हे वीरा ! तूं
 रणयज्ञ शीक. ४. एक लाख योद्धे मेले म्हणजे. ५. धडे. ६. स्वर्गांगनांच्या भुजांचे
 बंधन (आलिंगन). ७. गर्जना करणारानीं. ८. प्रतिज्ञा [जरा न पावली-जीर्ण झाली
 नाहीं]. ९. उपद्रव काढण्यासाठीं. १०. वीज. ११. भयंकर (तीव्र) रोगांलां.
 १२. निष्णता, कौशल्य.

त्यातें आप्तजन म्हणति, 'तव भुज विजयी असोत बापा ! हे
 कोप म्हणे प्रभुसि, 'गदा सोडुनि सौनंद मुसळ घे,' राया !
 'सिंह करीस, तसा तूं या मगधेंद्रास उसळ घेराया.' ४९
 घेवुनि मुसळ उसळला रामप्रभु, होय तों नभोवाणी,
 'तुज वध्य नव्हे, याचा मृत्यु असे अन्य, हें मनीं आणी. ५०
 पावेल अचिरकालें यदुवीरा ! मागधेंद्र हा मरण,
 ऐसें ऐकुनि झाला तो नृप विमना, करी न राम रण. ५१
 वीर जरासंधाचे विंशति अक्षौहिणी नृपा ! मेले;
 उरले नृप ते तेथुनि मगधेंद्रासह निजस्थळा गेले. ५२
 श्रीकृष्णाश्रित यादव जय पावुनि, निजपुरींत हर्षानें
 करितां प्रवेश, पौरस्त्री पूजिति पुष्पलांजवर्षानें. ५३
 पुनरपि सहाय घेवुनि सेना तितुकी च आपिते राजे,
 रण करि मागध; देती भंग चि ते, पांच आणि तेरा जे. ५४
 खवळविती निजजनका त्या वारंवार लाडक्या कन्या;
 'धन्या' त्यांसि महि म्हणे, मोडिति बोटें भटस्त्रिया अन्या. ५५
 युद्धोद्योग करि पुन्हा बार्हद्रथ राजसिंह अठरावा;
 चित्तीं म्हणे, 'मजपुढें आतां तों कंसकाल न ठरावा.' ५६
 'आला मगधेंद्र' असें ऐकुनि, पावोनि फार संत्रास,
 ते रामकृष्ण घेवुनि यादव करिती हितार्थ मंत्रास. ५७
 तेव्हां विकट्टु यादव कृष्णासि म्हणे, "कथा परिस बा ! हे;
 म्यां श्रीव्यासमुनिमुखें निजवंशख्याति परिशिली आहे. ५८
 पूर्वीं हर्यश्वाभिध होता इक्ष्वाकुसुत, घनश्यामा !
 त्याचा ज्येष्ठ भ्राता राज्य करी, स्वजनचित्तविश्रामा ! ५९
 मधुदैत्यसुता, रूपें अप्रतिमा, 'मधुमती' तिचें नाम,

१. खिन्न. २. वीस. ३. लाजा=लाह्या. ४. अठरा वेळ ते (रामकृष्ण)
 भंग देती (पराजय करिते झाले). ५. दुष्टक्षत्रियभार हलका झाल्यानें. ६. पति-
 पुत्रादिकांस रणांत मृत्यु आल्यामुळे.

हर्यश्व तिणें वरिला, रतिनें अत्यादरें जसा काम.	६०
राज्यपदाच्या लोभें त्यजिला हर्यश्व भक्त हि ज्येष्ठें;	
स्त्री ने त्यासि पितृगृहा, बोधुनि बोधें हितावहें श्रेष्ठें.	६१
त्यासि मधु म्हणे 'मधुवन मात्र निरालें करूनि, हें राज्य	
म्यां तुज सर्व दिलें, घे आनर्तविषय धनावह प्राज्य.	६२
अरिनिग्रहार्थ तुजला होइल मत्सुत सहाय हा लवण;	
वक्र तुजकडे पाहे, आहे ऐसा धरातळीं कवण?	६३
वंश तुझा सोमाच्या वंशीं करिल प्रवेश; सुज्ञानें	
हें मी भविष्य जाणें, जाणावें जेंवि अन्य सुज्ञानें.'	६४
राज्यचुत जामाता, त्याचा सत्कार हा असा केला;	
गैत्यर्थ तप कराया, मग मधु लवणार्णवासि तो गेला.	६५
दिव्यगिरिवरीं वसवी पुर तो हर्यश्व, देवपुरसम तें;	
आनर्तराष्ट्रं वाढे त्याचें, जन म्हणति 'नाकसम गमतें.'	६६
हर्यश्वपुत्र योगें होवूनि ययातिपुत्र यदु धाला,	
कीं, अमृत मधुमतीच्या दावी तिळमात्र गर्व न दुंधाला.	६७
हर्यश्वाचा एक चि दुंदुभिनिस्वन कुमार यदुनामा,	
जो सर्वराजलक्षणसंपन्न स्थान अद्भुता धामा.	६८
हर्यश्व अयुतवर्षें राज्य करुनि पावला सुगति, कृष्णा !	
ज्या साधुच्या मनीं न स्वल्पा ही राहिली विषयतृष्णा.	६९
यदुराजा राज्य करी, धर्मन्यायें प्रजा सुखीं घाली;	
धाली तद्राष्ट्रमही, जाणों अमृतार्णवांत ती न्हाली.	७०
सिंधूंत जळक्रीडा यदु दयितांसह करावया गेला,	

१. वडिलभावानें. २. वगळून. ३. विषय=देश. ४. दुसऱ्या कोणत्या हि.
 ५. सद्गतीकारणें. ६. योगबलानें. ७. स्वर्गाच्या अमृताला सोडून मधुमतीच्या
 पोटीं येऊन तिच्या दुग्धपानानें तो संतुष्ट झाला म्हणून. ८. नगान्यासारख्या
 गंभीर आवाजाचा.

- तो हरुनि धूमवर्णै भुजगैर्द्रं आपुल्या पुरीं नेला. ७१
- सिंधूद्रांत पुर तें, ज्यांत फणिगृहें सुवर्णरत्नमयें;
यदु चित्तांत म्हणे, 'हें रचिलें बहुधा करुनि यत्न मयें.' ७२
- तो रत्नप्रासादीं बैसविला मणिमयासनीं राजा,
पुजिला पतिनें, भुजगी मग म्हणतिल कां न 'यास नीराजा'?
तो धूमवर्ण बोले, "राज्या ! हर्यश्वनंदना ! परिस,
निवविल तव वंश सदा बहु साधुजनास नंदनापरिस. ७४
- 'यादव' हें नाम तुझा पावेल सुवंश, यांत तनयशतें
देवर्षिपन्नगांचीं होतिल, गातील साधुजन यश तें. ७५
- जी यौवनाश्वभगिनी माझी प्राणप्रिया, इच्या पोटीं
आहेत पांच कन्या, ज्यांच्या भाळीं नृपा ! यशै मोटीं. ७६
- या विधिनें तुज देतो, होतिल पांचांसि पांच सुतरत्नें,
प्रेमें प्रतिपाळाव्या मत्कन्या त्वां वरुनि बहुयत्नें. ७७
- होतील कामरूपी, उदकीं संचार ते हि करितील,
हरितील स्वजनमनें, त्या सर्वांत सुकीर्ति वरितील." ७८
- यदु हर्षे, स्वीकारी स्त्रीरत्नें पांच आणि पांच वर;
कृष्णा ! असें यशाचें मान्य करीना सभाग्य कां चवर ? ७९
- स्वपुरीं मुचुकुंद तनुज होय, दुजा पद्मवर्ण या नावें;
माधव, सारस, हरित, ख्यात, सुरांहीं ज्यांसि वानावें. ८०
- ते सुत म्हणति, 'तरुणाता आंगी आली, मनीं हुरुप राज्या !
आज्ञा संपादूं त्या स्वमुखें करिसील तूं गुरु पंशे ज्या.' ८१
- अंजलि करुनि विनवितं विनये सुत पावले तदाज्ञा ते;
कथिल्या योग्य स्थानीं रचिते झाले पुरें तदा ज्ञाते. ८२
- मुचुकुंद नर्मदेच्या तीरीं माहिष्मती पुरीं वसवी,
तींत प्रजा तसी तो, मखरांत प्रियवधू तसी, वसवी. ८३

१. भुजगपत्नीनें. २. ओंवाळा. ३. प्राजापत्यनामक विवाहविधीनें. ४. चवरी, बहुमानघातक चिन्ह. ५. अवघड. ६. शहरें.

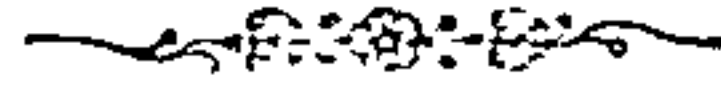
जो पद्मवर्ण यदुसुत बुधपद्माकरसहस्रकर वीर, तो साधु सैह्यपृष्ठी वसवी अत्यंत रम्य करवीर.	८४
वेणादक्षिणभागीं कौंचपुर श्रेष्ठ सारसै रचिले, मणिनीं पदक तसे, तें कृष्णा ! प्रासादवरशतें खचिले.	८५
हरितोदकीं समुद्रीं रत्नद्वीपीं वसोनियां, हरितें केलें राज्य, जयातें रत्नवणिक भजति, सुर जसे हरितें.	८६
माधव सुत सर्वांत ज्येष्ठ, त्याला स्वराज्यपद ओपी यदु नृप; देह त्यजुनि स्वर्गीं सुरगीत आत्मयश तो पी.	८७
माधवनंदन सत्वत, सत्वतसुत भीम भूप राज्य करी, तेव्हां शत्रुघ्न प्रभु होय हरि, मदांध लवण तो हि करी.	८८
छेदुनि मधुवन, मधुरा शत्रुघ्न निर्मिली, भली भरिली; अवतारोपरमीं ती भीमै मधुकन्यकान्वये हरिली.	८९
कुश राजा, युवराजा लव जेव्हां, तेधवां करी राज्य मथुरेंत भीमनंदन अंधक नृप, ज्यांत सहुण प्राज्य.	९०
अंधकसुत तो रेवत, त्याचा सुत रैवताचळीं झाला तो ऋक्ष, ऋक्षसुत जो 'रैवत' हें नाम ठेविलें त्याला.	९१
रैवतनृपनंदन जो, तो नामें विश्वगर्भ, त्या भार्या होत्या तिघी, प्रसवल्या चवघां पुत्रांसि केशवा ! आर्या.	९२
वसु, बभ्रु, सुषेण तिघे; चवथा सुत तो सभाक्ष, घननीला ! वसुसुत वसुदेव, जर्गी जेणें शुचिकीर्तिलाभ जननीला.	९३
शूरापरनामा वसु वसुदेवाउपरि, गुणवती धन्या कुंती, श्रुतश्रवा, या नावांच्या प्रसवला सती कन्या.	९४
यादववंश असा हा, कृष्णा ! तूं श्रेष्ठ यांत आलास;	

१. शाते हे च कोणी कमलसमुदाय त्यांस प्रफुल्लित करणारा सूर्य. २. सहा-
द्रीच्या पठारावर. ३. मोठमोठ्या अशा शेंकडों राजवाड्यानीं. ४. हिरव्या रंगाचे
पाणी असलेल्या. ५. रामावताराच्या समाप्तीच्या वेळीं. ६. मधुमतीच्या वंशांत
उत्पन्न झालेल्यानें. ७. वसुदेवाच्या पाठीमागून.

- साक्षाज्जसा स्वयंभू, आम्हांस प्राप्त नाथ झालास. ९५
- बा देवकीसुता ! हा वंश पराभूति पावला मागें,
व्यसनांत उद्धरावा, संरक्षावा, तुवां महाभागें. ९६
- चढला सर्व नृपांच्या माथां सांप्रत बळी जरासंध,
आम्हां प्रताप याचा, गंधगजाचा जसा गजां गंध. ९७
- आम्हीं वश तव मतिला, शक्राच्या जैवि सर्व ही अमर;
आहेस क्षम तूं ही साग्रज अरिसीं करावया समर. ९८
- परि एक दिन हि कृष्णा ! साहेल न हे पुरी निरोधातें;
वांचेल कसी अबळा, प्रवळासीं करुनियां विरोधातें ? ९९
- बा ! सोसिले पुरीनें संग्रामनिरोध, केशवा ! सतरा;
म्हणत्ये, ' सोडुनि मातें, स्वीकारुनि अन्यदेशवास, तरा '. १००
- तृणकाष्ठधान्यसंग्रह सरला, बहु पौर पावले पीडा;
नित्य उपद्रव होतां, त्यजिती पक्षी हि आपुल्या नोंडा. १०१
- प्राकार जीर्ण खचला; झाली लंघ्या भरोनि परिखा ती,
असतां यथास्थिता, दशशत ही अक्षौहिणींस परि खाती.
पहिला राजा पडला, राज्य नवें आमुचें, बळी अहित,
संग्रामविमर्द सदा, हें राष्ट्र बुडेल या जनासहित. १०३
- जन होतील व्याकुळ यावरि मथुरापुरीं निरोधानें,
म्हणतील, ' यादवांच्या सर्व बुडालों महाविरोधानें.' १०४
- मोटें संकट आलें, मूळ विरोधासि तूं चि बा ! आधीं
आम्हांसि आपणासह संरक्षुनि, कीर्ति केशवा ! सार्धी." १०५

१. ज्याच्या मदाचा गंध इतर गजाना सहन होत नाही, तो गंधगज. २. वेढ्यास.
३. घट्याला. ४. कोट, तट. ५. खंदक. ६. पहिल्यासारखी चांगली. ७. कंस.
८. शत्रू [पडला] प्रबळ. ९. युद्धाची गर्दी.

अध्याय विसावा.

वसुदेव म्हणे, ' कृष्णा ! वदला धीमान् विकद्रु हें युक्त, याचें कविमहित हित, श्रीसुरगुरुचें जसें, तसें उक्त.'	१
कृष्ण म्हणे, ' वढिलांची सत्या बहु मानली मना उक्ती; या संकटीं तराया ऐका, जी सूचली मला युक्ती.	२
नीति असी कीं, अबळें प्रबळासि रणीं कधीं न हटकावें; दैवें विरोध घडतां, बळहीनें त्यजुनि मान सटकावें.	३
साग्रज निघोनि जातो मीं येथुनि, दक्षिणापथा धरितो; पूर्वजकृतकरवीरकोंचपुरविलोकनें सुखें वरितो.	४
मानी मागध राजा आम्हांमागें ससैन्य लागेल, ऐसें करितां तुमचें मानस चिंताभरें न भागेल.	५
जीवित संरक्षाय्या बहु भीरु अशक्त जन जसा पळतो, जरि शक्तिमान्, पलायन करितो, वंचावया महाबळ तो.'	६
मंत्र असा करुनि प्रभु साग्रज मथुरापुरीस सोडून दक्षिण दिशेसि गेला, सुखवाया स्वजन विजय जोडून.	७
प्रभु कामरूप गेले, लंघुनि राष्ट्रें अनेक, करवीरा; वेणातीरतरुतळीं देखति ते क्षत्रियांतकरवीरा.	८
साग्रज विभु नमुनि म्हणे, ' भगवंता ! भासतोसि तूं राम, या मर्त्यांत असें म्यां कोठें ही देखिलें नसे धाम.	९
दुष्ट क्षत्रिय मारुनि, दिधली त्वां कश्यपासि भू दान; सागर सारुनि केलें, शुचि रम्य वसावया नव स्थान.	१०
वसुदेवात्मज आम्हीं, मथुरा पुर आमुचें; भय मुने ! तें	

१. राजनीतीचें धोरण. २. पळावें, निसटून जावें. ३. दक्षिणेकडील दिशेला (महाराष्ट्राकडे). ४. क्षत्रियांचा अंत करणाऱ्या वीराला (परशुरामाला). ५. बाण मारून समुद्र मागें हटवून कोंकणपट्टी निर्माण केली.

- बहु पावलें, निघालों; नातरि पळ सोडितों न यमुनेतें. ११
- कंस महाखळ वधिला, म्हणुनि जरासंध सासरा याचा
करितो कलह, विरोध न बा ! हा भवबंधसा सरायाचा. १२
- विरथ अशस्त्र तुजकडे आलों विजयार्थ, सांग मंत्रासै;
झाले संगर सतरा, बहु यादव पावले चि संत्रास.' १३
- राम म्हणे, " तूं विष्णु प्रभुसत्तम; भूमिभार वाराया,
अवतरलासि, मुकुंदा ! संसारीं सर्व साधु ताराया. १४
- द्याया यश मज पुससी; नातरि बहु लंघितासि कां गावें ?
म्यां तुज सर्वज्ञातें पुसिलें कर्तव्य कां न सांगावें ? १५
- करवीरपुरीं आहे अत्युग्र सृगाल वासुदेव ! खळ;
याणें यादव वधिले, येथें सांप्रत वसों नये चि पळ. १६
- यज्ञनगीं च रहाया, वेणेतें बाहुनीं तरुनि, जावें;
एक निशा चोरवनीं मग, आश्रय करुनियां तरु, निजावें. १७
- पडतो अद्रिवरुनि तो खड्गांचेचा प्रवाह पाहूनीं
नेयिन पथें तुम्हां मीं, चालेन पुढें समीप राहूनीं. १८
- मग वानप्रस्थांचें मंडळ विभु हो ! पहा महाशुचि तें;
स्वीकारूं प्रेमभरें त्यांहीं केलीं सभाजनें उचितें. १९
- दाखविन प्रभु हो ! मग बहु रम्य क्रांचपुर, जयामाजी
राजा महाकपि वसे, आहे त्या साधुवरि दया माजी. २०
- या यदुकुलजनृपातें काम नसे येधवां पहायाचें,
आनडुहमहातीर्थीं आहे माज्या मनीं रहायाचें. २१
- तेथुनि, यदुनंदन हो ! गोमंता त्या महानगा जावें;
तेथें वसुनि, कराया जलधरगर्जित लहान, गाजावें. २२

१. संसारबंधनासारखा. २. युक्तीस. ३. मोठेपणा. ४. गाव=चार कोस.
५. समुदाय किंवा राहण्याचें ठिकाण. ६. अपिलेलीं पूजनें (सत्कार). ७. तेथें
राहून मेघगर्जना लहान कराया (कमी प्रतीची होण्याकरितां) गाजावें; तुमचा
यशोदुंदुभी मेघगर्जनेपेक्षां हि दूरवर जाईल असें करावें.

- येइल माधव, होयिल पर्वतयुद्धीं अशक्त, यादव हो !
 तेथें प्रताप तुमचा परबळकक्षाचिया क्षया देव हो. २३
- समयीं हळ, मुसळ, गदा, चक्र, महाखें करांत येतील,
 देतील प्राज्य विजय, अहितांचें तेज हरुनि घेतील. २४
- ‘ चक्रमुसळ ’ या नामें संग्राम अतिप्रसिद्ध तो भांवी,
 ती फुलल्यां पळसांची अटवीसी युद्धभूमि शोभावी. २५
- यावरि भारतनामा अत्यद्भुत समरयज्ञ करवाल,
 बहु भेटकोटि खपवितिल शर खगवरसम रयज्ञ, करवाल. २६
- हे होमधेनु माजी, ईचें पय अमृत होय, हें सेवा,
 ऐसें सांगुनि अर्पी, तर्पी त्या साग्रजा महादेवीं. २७
- त्या दिव्यदुग्धपानें धाले, बळदर्पपूर्ण ते झाले;
 गेले उक्तें मार्गें गोमंतीं, राम त्यांपुढें चाले. २८
- ते, जेंवि रामलक्ष्मण नेले सिद्धाश्रमासि गांधिभवं,
 या मुनिने हे, ज्यांहीं नुरवावा जेंवि लेश आधि भेंवें. २९
- पुष्पितफलितानेकद्रुमवल्लिवनावृतीं नगीं चढले,
 जे गुरुपाशीं कार्मुकवेद अखिलखलबलक्षया पढले. ३०
- भार्गव म्हणे, ‘महीधर रामा ! कृष्णा ! वरप्रभा वर हा,
 शस्त्रें येतिल, येथें सुप्रकट करा वरप्रभाव, रहा. ३१
- शूर्पारकासि जातो, रणमख आरंभितां स्मरा मातें;
 पावाल विजय; जें यश, गेलें सोडून या न रामा तें.’ ३२
- अशावादाहीं त्या दोघांतें वर्धवूनि, तो राम

१. गनीमी काव्याच्या लढाईत. २. कक्ष=गवत. ३. वणवा. ४. पुढें होणारा.
 ५. कोटि=समुदाय. ६. गरुडाप्रमाणें. ७. वेगज्ञ. ८. तरवार. ९. तृप्त करो.
 १०. मोठ्या देवास (कृष्णास). ११. शक्ति व उत्साह यानों पूर्ण. १२. गांधिजानें,
 विश्वामित्रानें. १३. मनोव्यथा. १४. ईश्वर-पंत. १५. -वनानी व्याप्त. १६.
 श्रेष्ठ सौंदर्याचा. १७. उत्कृष्ट सामर्थ्य किंवा वराचा प्रभाव. १८. कोंकणांत.

- स्वस्थानातें गेला, ज्याचें जयहेतु संगरीं नाम. ३३
- गोमंताच्या शिखरीं रम्य वन पहात एकला राम
संचरुनि कदंबतळीं वैसे पावावयासि विश्राम. ३४
- मंद, सुगंध, सुशीतळ मारुत वीजी सुखार्थ देवास,
तों त्या प्रभुच्या नाकीं मद्याचा बहु मनोई ये वास. ३५
- तत्काळ वारुणीची स्मृति, तृष्णा, प्राप्त माधवा होय,
ये त्यांत वारुणी, जें होतें त्या वृक्षकोटरीं तोय. ३६
- गंधें शोधुनि, भगवान् बलभद्र कदंबकोटरीं पाहे;
तों आपणा प्रिया जी, स्वच्छा ती वारुणी सुरा आहे. ३७
- प्राशी परमप्रेमें, तों आला देवनायका मद या;
चित्तांत वारुणीनें केली मानी प्रसन्न राम दया. ३८
- प्रकटे कदंबवृक्षीं यास्तव 'कादंबरी' पडे नाम;
जरि मत्त होय, तरि बहु तो विश्वाधार शोभला राम. ३९
- तों वारुणी प्रकटली, मूर्तिमती श्री, शशिप्रिया कांती,
त्या प्रभुसि भेटल्या, बा ! सुजनासि जशा दया, क्षमा, शांती.
ती वारुणी म्हणे, 'मीं तव विरहें फार जाहल्यें आर्ता;
केला शोध बहु तुझा, परि कोठें ही न ऐकिली वार्ता. ४१
- करुणें वरुणें तातें कथिलें हें स्थान, पावल्यें देवा;
हे वारुणी न विरहा पावो यावरि, घडो तुझी सेवा.' ४२
- कांति हि म्हणे, 'मजकडे व्हाया मत्कामपूर्ति हेरां, हो !
तुमची च समालिंगुनि चंद्राधिक रम्य मूर्ति हे राहो.' ४३
- श्री हि म्हणे 'अभिरामा ! रामा ! घे नीलवस्त्रयुग, देवा !
हें आदिपद्मकुंडल, हार, मुकुट; मीं हि करिन तव सेवा.' ४४

१. जय होण्याला साधन. २. [इकडेतिकडे] फिरून मग. ३. वारा घाली.
४. सुंदर, मनोहर. ५. दारूची. ६. बळरामाला. ७. ही वरुणकन्या शेषाची स्त्री;
बळराम हा शेषाचा वार. ८. प्रेमानें पहा. ९. मीं (कांति). १०. आदिपद्म नांवाचें कुंडल.

स्वीकारूनि अळंकृति, होय श्रीकांतिवारुणीयुक्त;
 शोभे गोमंतीं प्रभु राम, जसा चंद्र राहुने मुक्त. ४५

प्रभु राम कृष्ण बोलत बसले असतां नर्गीं, गरुडपक्षी,
 प्रभुचें किरीट घेवुनि येतां, गगनांतुनि प्रभुसि लक्षी. ४६

दिव्यस्वाद्भुतशयनीं दुग्धसमुद्रीं सुखें रमाभर्ता
 निजला असतां, असुर प्रभुचें हि किरीट जाहला हर्ता. ४७

तो प्रभुकिरीटतस्कर वैरोचन, निजबळीं मिलुनि पळतां,
 भगवद्भक्त खगाधिप गांठी त्या अरिस सागरीं, कळतां. ४८

युद्ध करुनि, पर भंगुनि, येतां स्कंधीं किरीट वाहन,
 हर्षे, गोमंताच्या शिखरीं सहसा स्वनाथ पाहन. ४९

न वदुनि, नभांतुनि हळू च सोडुनि सुकिरीट लेववी राया!
 गुण घे, रामासि कधी, मानवला वासुदेव वीरा या. ५०

तां शोध करुनि चरद्वारे, आक्रमित मग धरा, जवन
 चतुरंग सैन्य घेवुनि, आला गांजवित मगधराज वन. ५१

सेनासिंधु विलोकुनि कृष्ण म्हणे, 'न त्वरा करीं, आर्या!
 आधीं पाहूं, राहूं स्वस्थ, करूं सिद्ध योजिल्या कार्या.' ५२

सिंधुप्रतिमा सेना त्या गोमंताचळीसि घेरी ती;
 घेरी तीव्रभयें ये, प्राणिगण परासुची च घे रीती. ५३

मागध म्हणे, 'घेनाहीं, टंकांहीं हा महीध्र फोडावा;
 गोप वधावे; हें^{१५} किति? कीं प्राणी एक ही न सोडावा. ५४

जैसा वर्षाकाळीं नीरद आच्छादितात नीराहीं,
 धीराहीं झांकावा शस्त्राहीं नग तसा चि वीराहीं. ५५

१. अलंकार. २. विरोचनपुत्र बळी. ३. शोध लागतां च. ४. अकस्मात्, एकाएकीं. ५. गरुडाचें शहाणपण त्यांच्या ध्यानांत आलें. ६. संतुष्ट झालेला. ७. दूतांकडून. ८. पृथ्वी. ९. वेगवान् (जरासंध). १०. दणाणून टाकीत. ११. मेलेल्यांची. १२. लोहमुद्गरानी. १३. टांक्यानीं. १४. पर्वत. १५. हें (गोपवध-कार्य) किति (काय मातब्बरीचें) ? हें अगदीं स्वल्प, सोपें काम आहे.

घ्या सद्यश सर्व, चहूंकडुबि खणा, नग कणल हा नाहीं;
 पसरावें गुरुनी ही यास, न कां मग करा लहानाहीं? ५६
 चेदिपति म्हणे, ' इंधनभार रचावे सहस्रशतकोटी,
 लावावा अग्नि, नृपा ! हे युक्ति असे जयावहा मोटी. ' ५७
 आलें मनास तें, मग नग पेटविला चहूंकडुन; राज्या !
 डसला काळाहि तया, लागति हरिगुणगहं कडु नरा ज्या.
 मारुत भेटे, पेटे दहन गहनसह नंगासि जाळाय,
 टाळाय प्रभु पटु, परि हर्षो दे मगधभूमिपाळा या. ५९
 सहसा व्यालश्वापदशतकाळ ज्वाळ धडकले वरते,
 व्याघ्रगजमृगेंद्रांचें राहो देती न धड कलेवर ते. ६०
 बळदेव म्हणे, ' कृष्णा ! अस्मदपयश चि जगांत नंगदाहें,
 साहो परकृत्य न हळ, न मुसळ मम, तव न चक्र, न गदा, हें.
 अर्धक्रोश क्षत्रिय सरले दहनातितप्त जे मार्गे,
 शरदंबुदसा टाकी, त्यांत उडी, वरुनि राम तो रागे. ६२
 सजळघनप्रभ कृष्णप्रभु हि उडी त्या नगावरुनि घाली,
 ज्यापासुनि किर्ति, विमद देवांचे व्हावया तरु, निघाली. ६३
 रामाच्या, कृष्णाच्या चरणार्ही दडपला महाशिखरी
 धरणांत शिरे, राया ! बहु जळधारा चहूंकडे विखरी. ६४
 प्रभुभारें श्रमला नग, लवला, न्हाला म्हणोनि घामानें;
 शमला दहन जळानें त्यांच्या चि, जसा त्रिताप नामानें. ६५
 ' मारूं चि, धरूं चि, ' असे जे आर्धी मत्त वीर बडबडले,

१. नाहींसा. २. यशास-पंत. ३. इंधन=शुष्क काष्ठ. ४. जय साधून देणारी. ५. काळसर्प. ६. विषारी साप चावलेल्या मनुष्यास गहूं खाण्यास दिले असतां कडू लागतात. ७. गहन=वन. ८. ' हां हां ' म्हणतां. ९. शतकाळ=शेंकडों यमांप्रमाणें. १०. शरीर. ११. आमची अपकीर्ति. १२. पर्वताच्या जळण्यानें. १३. शरद्वृत्ततील मेघाप्रमाणें (गोरा). १४. जलपूर्ण घनाप्रमाणें कांति ज्याची असा श्यामवर्ण. १५. मोठा पर्वत.

- येतां उडी प्रभूंची, श्येनांची चंटक तेंवि, गडबडले. ६६
- क्षोभविति परव्यूहा आंत शिरुनि, जेंवि सागरा मकर;
हरिकर हरिति अणेशिरें, तैसे चि, धरुनि राग, रामकर. ६७
- प्रभु रामकृष्ण यांच्या हस्ताहुनि अधिक काय करवाळ ?
जे, पर्वत पिष्ट करुनि, म्हणणारे पविस, "हाय कर, वाळ !"
देवुनि बहुमान प्रभु आर्धी त्या संगरांत बाहूंतें
आठविती, मग जाणों पुसती त्या, 'चक्रमुसळ बाहूंतें ?' ६९
- तीं भेटलीं करांतें, स्वामीतें भृत्य तेंवि, हातेरें;
चक्रगदाहळमुसळें करिति परांचें पळांत मातेरें. ७०
- राम प्रभुवर समरीं हयगतरथगत, पद्दति शूर करी,
त्यांचीं वृंदें स्वहळें ओढुनि, मुसळें क्षणांत चूर करी. ७१
- कृष्ण प्रभुवर खंडी परनर, हरि करिसमूह, चक्रानें;
चूर चि करी गदेनें, करिजे वज्रें जसे चि शक्रानें. ७२
- मांसांच्या पंकांतें, रक्तांच्या त्या रणांत ओघांतें,
करिते झाले; भ्याले बहुत हि हंतशेष वीर दोघांतें. ७३
- भिवुनि जरासंधाच्या जवळ सकळ वीर जाहले गोळा;
तो त्यांसि म्हणे, "परता, वहा धन्य, रणांगणीं पडा, लोळा.
वेडे हो ! पावावे क्षत्रिय सदनांत काय हे मरण ?
ध्यावें न गेहवेगड रे ! गडबडुनि, त्यजुनि हेमरण. ७५
- सुहयीं, सुरथीं, सुमजीं बैसुनि, दोघां पदाति गोपांतें
भीतां ? धिक्कार असो तुमच्या या खड्गचापरोपांतें ! ७६
- पळत्यातें पाहुनियां म्हणती कीं देवमुनि सर्हांस 'मर.'
मीं वधितों गोपांतें, येथें चि रहा, पहा महासमर. " ७७

१. चिमण्या. २. सुकून जा. ३. हत्यारें. ४. पादचारी, पायदळ. ५. मारून उल्लेखे. ६. सुवर्णरुपीं समरांगण सोडून वेगडरुपीं घर नः ध्यावें. क्षत्रियानें घरांत आंधरुणात्र मरणें. भगदीं अयोधय; त्याला रणांगणीं च मृत्यु यशस्कर. ७. रोप= बाण. ८. तिरस्कारानें हंसून.

धर्म स्मरुनि परतली ती सुक्षत्रियचमू महावेगा;
 तत्कदन प्रभु करिती, तें न त्रिदशांस^१ ही पहावे गा ! ७८
 कृष्ण म्हणे, “क्षत्रिय हो ! कंसाचा श्वशुर येत कां नाही ?
 वधू पाहत नयनाहीं बसला; ‘हा हा !’ हि घेतें कां नाही ?” ७९
 तें ऐकुनि, रामावरि ये देता भीति परमना दरद,
 ज्याचे ‘करकर’ ऐसा प्रकट करिति उग्र परम नाद रदें. ८०
 रामानें दरद, हळें समरीं ओढूनि, आणिला जवळ;
 ताडुनि माथां मुसळें काळीवाळासि तो दिला कवळ. ८१
 दरदनृपवधें होय क्रुद्ध जरासंध, तो करी लगट;
 प्रभु बळभद्र हि उसळे, वाटे काळ चि तया करील गट. ८२
 राम जरासंध नृपा ! करिते झाले तदा गदायुद्ध,
 शुद्धज्ञान व्यासस्वामी वदला, जसे करी क्रुद्ध. ८३
 सुंदती सुविरक्ताहीं, तेंवि न गणिल्या महागदा त्याहीं;
 तें प्रेक्षकां रणकुतुक विपुळ दिलें, जन्हि महाग दात्याहीं. ८४
 वारी गंगनोक्ति, वधू पाहे जेव्हां महाभुज गंदीन,
 होय विभुपुढें अरि, ज्यापरि विपतिपुढें महाभुजग दीन. ८५
 हतशेष बळ पळे, हो ! पाहुनि परिभूत मागधा त्या तें;
 नृप म्हणति मनीं, ‘मर; कर वर तप; सामर्थ्य माग धात्यातें.’
 राजा^{१६} मागध पावे भंगा अष्टादशा असा मान्यां;
 करुनि दुरभिमानें, तो नेला, कष्टा दशा असामान्या. ८७

१. क्षत्रियधर्म. २. देवांस. ३. सैन्यनाश. ४. ऐकत. ५. दांत. ६. काळरूपी
 वाळाला. ७. निर्मल ज्ञानवान् जो सिद्धपुरुष व्यास यानें वर्णिलें आहे. ८. हत्ती.
 ९. सुंदर स्त्रिया. १०. जुमानिल्या. ११. निवारण करी; न करूं देई. १२. आकाश-
 वाणी १३. गदाधरश्रेष्ठ (बळराम) पाक्षिपति गरुडापुढें. १४. असा मागधराजा अष्टा-
 दशा भंगा पावे, तो दुरभिमानें कष्टादशा असामान्या मान्या करुनि गेला—पंत-
 अठरा वेळां पराभूत झाला तरी दुरभिमान न टाकतां असाधारण दुर्दशा हि
 पत्करून परत गेला; [पण प्रभूस शरण आला नाही].

भेटे प्रभुला निजबळसह येवुनि चेदिराज दमघोष;
 आलिङ्गुनि म्हणे, " बा कृष्णा ! मजवरि नसो चि तव रोष. ८८
 तव पितृभगिनीभर्ता मीं, माझा दयिते तूं घनश्यामा !
 रामा ! बा ! माझ्या हा वळला नाहीं हितावहा सामा. ८९
 झाला भग्न, पळाला, परि यावजीव गांठि वैरा या;
 करिल उपाय तुम्हांला अन्य हि काळाननांत वैराया. ९०
 हे सुरथ तुम्हांकरितां केले, यांवरि बसा, नका राहूं;
 जाऊं करवीरपुरा; शीघ्र म्हणा, न करितां नकारा, 'हं.' " ९१
 केशव म्हणे, ' निवविले बा ! त्वां व्यसनांत तापले काय;
 अमृतघन चि ते, भेटति जे कष्टदशेंत आपले काय. ९२
 वा ! सर्व यादवांच्या सर्वा आघांत आर्ष तूं पहिला;
 झालों सनाथ, होवूं पक्षिपति च मार्गधाद्यरात्यहिला.' ९३
 ऐसें बोले प्रभु, मग चेदीश्वरदत्तशुभरथीं चढला,
 आला करवीरा, तों कोपें राजा शृगाळ तो कढला. ९४
 वैसुनि रविदत्ताद्भुतरथरत्नीं ये शृगाळ अविचारी;
 निजपुरंधर्षण मानी, किमपि हिताहित मनांत न विचारी. ९५
 तो प्रभुसि म्हणे, ' कृष्णा ! गोमंतीं साग्रजे तुवां कर्म
 केले, तें न मजपुढें होइल, शतकोटिचें असो वर्म. ९६
 मूर्ख अनायक राजे, त्यांच्या दुर्बळ बळांत तें घडलें;

१. वसुदेवाची धाकटी बहिणश्रुतश्रवा तिचा हा नवरा व शिशुपालाचा बाप. २. आवडता. ३. हा जरासंध. ४. सामोपचाराच्या मसलतीस. ५. मृत्युमुखांत अर्पाया; ठार मारण्यास्तव. ६. जे काय आपले-पंत. ७. संकटकाळीं ८. सर्वश्रेष्ठ हितकर्ता. ९. मागधादि जे अराति (शत्रु) ते च कोणी सर्पःत्याना. १०. तप्त झाला. ११. आपल्या नगराला वेढण्यास्तव हे लोक आले आहेत असें तो समजला. १२. शतकोटि (वज्र) त्याचें जारि तुझ्या अंगांत वर्म (चिलखत) असलें तरी. १३. योग्य म्होरक्या (सेनापति) ज्यांस मिळाला नव्हता असे.

- त्या दीनघातपापें व्यसन असैं हें तुझ्या गळां पडलें. ९७
- आतां जासिल कोठें ? ठाक मजपुढें करुनि शुद्ध रण;
करितों सर्वनृपहृदयशल्याचें एक मीं च उद्धरण. ९८
- दोघे चि करूं रण; मीं घेत नसें, तूं हि घे न, सेनेतें;
तेजै स्वामिभुजांत चि, अन्यत्र अरिस लया नसे नेतें. ९९
- मीं वासुदेव, तूं ही, दोघांतुनि एकला उरो जन, गा !
कोणीतरी अधिष्ठूं देववधूच्या सुखें उरोजनगा.' १००
- 'कुलज, वर्ये अधिक, म्हणुनि राज्या ! प्रथम प्रहार तूं चि करीं,'
ऐसें त्यासि म्हणोनि, त्रिजगन्नायक धरी स्वचक्र करीं. १०१
- शस्त्रसमूहें झांकी अन्याय चि तो शृगाल यां न्याया,
हरि हरि अरिशिर चक्रें; श्रम काय हरिस मृगा लया न्याया ?
यादवासिहें मथितां बळभाग्यमदांध तो इलापकरी,
बहुविध त्याची भार्या आर्या पद्मावती विलाप करी. १०३
- 'झालासि दुरभिमानें केवळ तूं स्वपरघातकर, वीरा !
या प्रभुसख्यें घडता मजसह शोकीं न पात करवीरा.' १०४
- निज शक्रदेव सुत त्या शरणागतवत्सळापुढें ठेवी,
ती अश्रुमुखी दीना येषुनि पद्मावती महादेवी. १०५
- अंजलि करुनि म्हणे, 'जो केला दंडें विशुद्ध हांतनय,
श्रीकृष्णा ! शरण तुला आला त्याचा अनाथ हा तनय.' १०६
- प्रभुनें बीळापत्या देवी समजाविली बरि द्रवुनीं;
करुणाघन कां छाया न करिल, बहु तापतां दरिद्र उनीं ? १०७

१. दुर्बळ सैन्याचा पराभव केल्यामुळे प्रवळ शत्रूचा हि पराभव करितां येईल अशा खोल्या कल्पनेनें व घमेंडीनें माझ्यावर स्वारी करण्याचें हें संकट त्वां आपल्यावर ओढून घेतलें. २. निष्कपट, धर्म्य. ३. केवळ धन्याच्या मनगटांतील जोर च शत्रुनाशास उपयोगी पडतो. ४. वसुदेवाचा नातलग. ५. उपभोग. ६. स्तनरूपी पर्वताप्रत. ७. कृष्णाला. ८. कृष्णापुढें. ९. पट्टरानी. १०. अम्यायी (शृगाल). ११. लहान ओहे मूल जिचें ती.

कृष्ण म्हणे, 'देवि ! उगी, गेला या दुर्जनासह चि रोष;
 झालों प्रकृतिस्थ, तुझा बांधव मीं; तुजकडे नसे दोष. १०८
 सति ! शक्रदेव त्याचा तैसा माझा हि पुत्र हा होय;
 अभय दिलें, अभिषेक हि करितों घेवूनि निजकरीं तोय. १०९
 म्यां अभय दिलें, हें तूं स्वमुखें सचिवादिकांसि जाणीव;
 अभिषेकार्थ सुताच्या सति ! सर्व प्रकृति शीघ्र आणीव.' ११०
 मेळविले पौर सचिव, केला अभिषेक शक्रदेवातें;
 कृष्णें प्रयाण केलें, ज्याचें भय अरिस चक्र दे वातें. १११
 दमघोषसहित आले मथुरेप्रति रामकृष्ण जयशाली,
 ते घन त्या सुक्षेत्रीं पिकवाया हर्षधर्मनयशाली. ११२
 आला यादवनागरसमुदाय, करूनि साज, सामोरा;
 त्याला बळ कृष्ण तसा, अतिहर्षद मेघ वा ! जसा मोरा. ११३
 पौरस्त्रियां तयांवरि पुष्पांच्या करिति वृष्टि लाज्यांच्या;
 म्हणती सुकवि, 'प्रभुमुखचंद्रचकोरी च' दृष्टिला ज्यांच्या.
 वांदिति वसुदेवातें, मातेतें, त्या हि उग्रसेनातें;
 येना तें प्रेम परा, सत्य करिति विश्वबंधु ते नातें. ११५
 वसले त्या मथुरेंत प्रभु होवुनि उग्रसेनवशवर्ती;
 प्रभुमूर्तिपुढें न मिरवि रवि विधु, मिरवील काय यश वर्ती?

अध्याय एकविसावा.

कृष्णानुमतें गोपप्रेम स्मरुनि व्रजासि बळ गेला,
 नंदयशोदागोपीगोपांचा स्वप्नसा विरह केला. १
 गोपांत गोपवेष स्वीकारुनि राम तो, जसा पहिला,

१. मूळच्या [शांत] स्वभावाचा. २. प्रजाजन. ३. सुदर्शन [केवळ] वातें भय
 दे. ४. सुपीक जमीनींत (मथुरेंत). ५. हर्षादि शाली (भातें-धान्यें). ६. थाटमाट
 करून. ७. ज्या स्त्रियांच्या. ८. उग्रसेनाच्या आज्ञेत वागणारे. ९. दिव्याची वात.

- राहे, पाहे क्रीडास्थानें, बहु हर्षवी ब्रजिं महिला. २
- रामातें गोप म्हणति, “आम्हीं वा यादवेश्वरा! वैन्य
धन्य स्नेहें तुझिया, लोकांत सभाग्य जन नसे अन्य. ३
- अठरा वेळ बुडविला, होयिल न विमान कां मगधराजा?
भगवंत तुम्हीं म्हणतां निहंतांसि, ‘विमान कामग धरा, जा.’
झालों हृष्ट सवांधव, वा रामा ! अधन जन जसा निधिनें;
वाटे लिहिलें भाग्य त्रिदशललाटीं नसे असें विधिनें.” ५
- राम म्हणे, “पाहें स्वप्राण तसे गोप मीं, न यादवसे.
चित्त ब्रजिं च माझें, जेंवि समुद्रांत मीनयाद, वसे. ६
- विसरेन कसें पालनलालन ? जाल न मनांतुनि स्पष्ट.
वाढवित्यांतें न भजे धर्मज्ञ हि कोण हो ! असा नष्ट ? ७
- येतें प्रथम ‘यशोदे !’ ‘रोहिणि !,’ ‘देवकि !’ असें मग मुखातें;
कीं आम्हीं पुत्र इचे, इजपासुनि पावलों बहु सुखातें.” ८
- पहिल्यापरी च सर्व व्यवहार प्रभुवर ब्रजांत करी;
नंदादि गोप गोपी सर्व यशोदादि ज्या, तंदाधि हरी. ९
- बहु गोपगोपिकार्षित उचित शुचि तथा पदार्थः आवडती;
वा ! भेटि आणिली जी, त्या श्रीगंगाधरासि कावड ती. १०
- रामातें भेटाया, भेटुनि गोपांसि, वारुणी आली;
जैसी गौमंतीं ती प्रभुनें येथें हि सेविली आली. ११
- बळभद्र म्हणे, ‘यमुने ! स्नान करिन आजि; तूं चि ये जवळ.
गंगेनें तेंवि तुझा हृद मत्तनुनें मुहूर्त हो धवळ.’ १२
- पाचारिली न आली यमुना; समजोनि मत्त रामातें.
जो प्रभु म्हणतो, ‘जाया मायाभ्रम जन्मभूमि गा मातें.’ १३

१. स्त्रिया. २. गांवढळ. ३. हरला आहे गर्व ज्याचा तो. ४. मारलेल्यांस.
५. वसणाराच्या इच्छेप्रमाणें जाणारें. ६. मासे व इतर जलजंतु. ७. त्यांची काळजी.
८. रामेश्वर शंकरास. ९. मार्गें अ० २०, गीति ३४-४५ पहा. १०. जन्माला
कारणीभूत असा मायामोह.

आज्ञेसि अनादरितां, राम हळें रविसुतेसि आकर्षीं.
 तें चरित मधुर गावुनि, नाचे गगनांगणांत नाकर्षीं. १४
 पाय धरुनि ती प्रार्थी, “ कवि जें वात्सल्य गात असती, तें
 प्रकटीं; रामा ! झाला मजला, जो दंड होय असतीतें. १५
 स्वपथत्याग, अमार्गग्रहण, व्यवहार होय हा उलटा;
 नेणें जेंडप्रकृति मीं; प्रभुनें तों ओढिल्यें जसी कुलटा. १६
 मज हांसतिल शैरण्या सर्वा ही सागरंगमा. ‘ जातों ’
 म्हणतो, आजि स्वामी ! त्वां करितां राग, रंगं माजा तों.” १७
 सोडुनि राम म्हणे, ‘गे ! तूं या वृंदावनीं असी च रहा;
 गातिल सर्व मज तुज हि; दिधला म्यां वरदनायकें वर हा.’
 तें अत्यद्भुत यमुनाकर्षण पाहोनि, ते बुधारामा
 करिति प्रणाम सर्व ब्रजवासी त्या हळायुधा रामा. १९
 गेला बळ मथुरेतें, काहीं काळ ब्रजांत राहणीं;
 सोडी स्वासन कृष्णप्रभु, दूरुनि अग्रजासि पाहणीं. २०
 आलिंगिति रामाचे सुचिर रुचिर वृष्णिनंदना भुज, गा !
 बहु सुख; न सुटे चि मिठी, ती जैसी भेटि चंदना भुजगा. २१
 ‘आहे कसी यशोदा?’ कृष्ण पुसे, ‘बा ! असे कसा नंद?
 ग्रीष्मीं असेल कैसा आराम विभो ! असेक सांनंद?’ २२
 राम म्हणे, “ बा ! होता ब्रजसह विरहाधिनें अंसानंद;
 जैवि चकोर विलोकुनि चंद्रा, आतां असे असा नंद. २३
 मज पाहतां चि, धावुनि, माय यशोदा बळें गळां पडली.
 घडली भेटि युगशतें जाणों; रडवूनि ती मला रडली. २४
 काष्ठमय वृषभ, हय, गज, रांवे, पांवे, शिकीं, विट्या, गोट्या,

१. कुलटेला. २. योग्य मार्ग सोडणें. ३. आयोग्य मार्गाचा स्वीकार. ४. जल-
 पूर्ण; मंदबुद्धि. (श्लेष आहे). ५. आश्रयदात्या [मला]. ६. सागराला मिळ.
 णान्या [नद्या]. ७. शोभा, अन्न, तेज. ८. सज्जनांच्या विसांव्यास. ९. ज्यावर
 जलसिंचन नाही तो आराम (बाग) सानंद (प्रफुलित) कसा असेल ? १०. दुःखी,
 कष्टी. ११. लांकडी.

- रक्षुनि, लक्षुनि, आहे, कृपण जसा वित्तरक्षणा मोट्या. २५
 'कृष्णा! कृष्णा! कृष्णा! कृष्णा! कृष्णा!' असें चि वा! म्हणती;
 तुजवांचुन वांचु नये; भेटायास्तव चि वांचली पण ती. २६
 हंबरल्या, पान्हेल्या, पाहुनि, लाहुनि सुखा महा गायी.
 त्या पावल्या सुकाळा, जाणों क्रमुनि प्रजा महागायी. २७
 जरि भेटतों न मीं, तरि राज्ये ही पावते न गोप महा.
 कृष्णा! स्पष्ट खगोपम गमले शुचिभाव ते नगोपम हा. २८
 वदल्या गोपी, 'हा जन अकपटमति, साधु न रुसविल यातें.
 दारुण विरहदवानळ नेवू न प्रेमतरुस विलयातें. २९
 गोपींचे वेणूच्या असती भरले च कान नादानें,
 त्या देती आशींचीं बहु गाळींचीं हि कानना दानें. ३०
 जीं केलीं, ब्रजवासीं गाती त्या त्यां चि साश्रु चरितांतें.
 गृहकृत्यासि विसरल्या; बहुत चि, न सरेल, कथन करितांतें. ३१
 सर्वत्र कुशळ त्यांचें, ज्यांचें तूं कुशळ इच्छिशी, कृष्णा!
 सर्वा हि स्वजनाची, स्मरतां सप्रेम, पुरविसी तृष्णा. " ३२
 इत्यादि अग्रजोक्त श्रवण करुनि बहु मनांत आठविलें,
 प्रभुनें प्रेम चि पुष्कळ, पावाया आपणांसि, पाठविलें. ३३

अध्याय बाविसावा.

चार प्रभुला कथिती, 'जो भीष्मक भूप कुंडिनीं राहे,
 त्याची रूपगुणखनि श्रितैसी रुक्मिणी सुता आहे. १

१. आनंदाला. २. दुष्काळ भोगून. ३. शुचिभाव (शुद्धप्रेमपूर्ण) ते (गोप) पक्ष्यांसारखे व [त्यांस आश्रय देणारा] हा (बळराम) पर्वतासारखा स्पष्ट (खरो-खर) भासले. ४. मागील सुखाच्या आठवणीनें आशीर्वाद व त्या सुस्वभावामुळे गालिप्रदान. ५. ब्रजवासांतील चरितांतें. ६. आत्मरूप होण्याकरितां. ७. हेर, दूत. ८. खनि=खाण. ९. लक्ष्मीसारखी.

त्रैलोक्यसुंदरीच्या लोभे आले कितेक, येतात,
 नृप चतुरंगबळभरें विपुळें धरणीस कंप देतात. २
 होणार आजपासुनि तिसरे दिवसीं तिचा स्वयंवर, हो !
 सर्वां हि सेवकांला वाटे निजनाथ रुक्मिणीवर हो.' ३
 ऐकुनि देव निघे, ज्या सुयशाहुनि अमृत सुरस भासेना;
 घे यादववीरांची, मुदिता व्हायासि सुरसभा, सेना. ४
 प्रभु यंदुराज्यासि म्हणे, 'रामसह स्वस्थ तूं रहा, राज्या !
 तो हा आर्य, विसंबे विजयश्री निमिष ही न हारों ज्या.' ५
 कुंडिनपुरासि पावे, पाहे रंगीं वरासनीं राजे,
 अत्यभिमानी प्रत्युत्थान न देणार ईश्वराला जे. ६
 प्रभु गरुडातें स्मरला, तों तो तत्काळ पत्रिपति आला,
 पक्षपवनवेगें ते अभिमानी न्युब्जें पाडिता झाला. ७
 नगराबाहेर महारंगस्थानीं खगेंद्र ये राया !
 उडविल अचळ हि, पाडिल तो प्रभु कां नृपजना न येरा या ?
 कृष्ण म्हणे, 'पक्षींद्रा ! आम्हीं आलों स्वयंवर पहाया,
 जावूं विदर्भनगरीं, प्रथम पुढें चाल तूं द्रुत, रहाया.' ९
 ऐसें प्रभुवर बोले, तो ऋथकैशिकपुरासि मग गेला,
 वैदभें, रम्यगृहीं स्थापुनि, सत्कार योग्य बहु केला. १०
 येतां गरुडसहाय प्रभु, राजे म्हणति सर्व ही 'हाय !'
 भीष्मकसभेंत करिती मंत्र असा कीं, 'पुढें किजे काय ?' ११
 तेजस्वी मगधेश्वर राजसभेमाजि तो वदे हंरिसा,
 "परिसो भीष्मक राजा, वचन तुम्हीं सर्व भूप हो ! परिसा. १२
 यादवबळ गरुडसहित आला कन्येसि कृष्ण साधाया;

१. गज, रथ, अश्व आणि पदाति यास चतुरंग सैन्य म्हणतात.
 २. आनंदित. ३. उग्रसेनास. ४. बळरामरूपीं तिच्या गळ्यांतील या पुष्प-
 हारास. ५. आदरसत्कारार्थ उठून उभें राहणें वगैरे. ६. पक्षिराज. ७. पालथे,
 तोंडघशी. ८. मांडवांत. ९. लवकर. १०. सिंहासारखा, (गंभीर स्वरानें).

- न चुकेल परवळा हा, घनपटला जेंवि वात, वाधाया. १३
- होते पत्ती दोघे गोमंतीं रामकृष्ण, जें काहीं
करिते झाले, नृप हो ! तें काय तुम्हांसि ठावुकें नाहीं ? १४
- गरुडों बसेल जेव्हां, सबळ उभा संगरासि राहेल,
पाहेल याकडे नृप कोण, रणांत प्रताप साहेल ? १५
- ज्ञानिमुखें अकतसों, “ पूर्वीं हा कृष्ण जाहला घोणी,
एकार्णवीं बुडाली, ती दंष्ट्रेनें चि उद्धरी क्षोणी. १६
- दैत्य हिरण्याक्ष महाबळ त्यातें तेधवां चि हा मारी;
कनककशिपुकाळ नृहरि होय, जसा अंधकघ्न कामारी. १७
- वामन होवुनि, घाली पाताळीं बळिस, करुनि बंधन, हा.
हॅरि यावांचुनि विसरे पळ हि, जसा यष्टिरहित अंध, न ‘हा !’
‘हा चि सहस्रार्जुनघनपवन परशुराम,’ सांगती संत,
‘दशरथसुत होवुनि करि दशवदनाचा रणांत हा अंत.’ १९
- प्रख्यात तारकामयसंग्रामीं षोडशार्धभुज झाला,
गरुडों वैसुनि, घाली दैत्यवळीं हा चि भूप हो! घाला. २०
- दिव्य सुदर्शनचक्रें हा चि प्रभु काळनेमिला खपवी,
जय पावता न समरीं, ज्यावरि करुनि प्रहार लाख, पवी. २१
- वसुदेवपुत्र होवुनि सांप्रत ही पूतनादि बहु मथिले,
चाणूर, मुष्टिक, द्विपं, कंस हि; याचे प्रताप शत कथिले. २२
- हा विष्णुप्रभु, नृप हो ! कैसा वाहेल गरुड अन्यास ?
करवील प्राणांचा किंवा समरांत शस्त्रसंन्यास. २३
- करुनि विचार करावें, जें काय मनास मानलें करणें;

१. पादचारी. २. रानडुकर. ३. पृथ्वी. ४. शंकर. ५. इंद्र ‘हा !’ न विसरे; म्हणजे, या कृष्णाचा आधार नसता तर त्याला ‘हाय !’ म्हणावें लागतें. ६. कार्तवीर्य-रूपी मेघाला [विसकटून टाकणारा] वारा. ७. तारा (बृहस्पतिभार्या) ही आमयवत (रोगवत्-विनाशहेतु) झाली ज्या संग्रामांत असें जें देवदानवांचें दारुण युद्ध त्यांत. ८. भष्टभुज. ९. कुवल्यापीड हत्ती. १०. संन्यास=त्याग.

- आटेल् शौरिचा शरवर्षीं न घनासमान लेंक रणें." २४
 शिशुपाल म्हणे, "नृप हो ! मगधेश्वर सत्य बोलतो, यश या
 घावें, मरुकूपीचें येइल कुणिच्या न खोल तोय शया. २५
 गोमंतरण स्मरला, कथन करितसे तयास्तव नयाचें;
 मगधेश्वर चि न, काळ हि करिल चि, पावुनि भया, स्तवन याचें.
 येतां गरुड, गति कसी झाली? कांपोनि पावलों पतन.
 कृष्ण चढेल खगेंद्रीं, तेव्हां समरीं म्हणाल कां 'वर्त !' न?" २७
 तों दंतवक्र बोले, "नृप हो ! माझे हि आयका उक्त.
 आलों स्वयंवरातें आम्हीं, तैसा चि कृष्ण, हें युक्त. २८
 आम्हां वयोधिकांतें न गणुनि, बाळें जनार्दन स्वैर
 कंस, असावध असतां वधिला, यास्तव चि लागलें वैर. २९
 साग्रज कृष्ण पळाला, तेव्हां आम्हीं हि लागलों मार्गें.
 गोमंतदाह केला, कीं घडलें कर्म तें तसें रागें. ३०
 जेथें जेथें दर्शन, तेथें तेथें हि कळि कशाला हो ! ?
 कृष्णासीं सख्य करूं, नृप हो ! हितबोध हा यशा लाहो. ३१
 कन्यार्थ कृष्ण कुंडिननगरा आला असे, न कळहातें.
 मागिल न आठवील प्रभु; निश्चय, विसरला सकळ हा तें. ३२
 प्राकृतनर अपकार स्मरतो, हा तों सुरप्रवर होय,
 तापविलें ही पुनरपि शीतळ होतें च कीं जड हि तोय. ३३
 देवीं, ईर्ष्या, मत्सर, हे बालिश बुद्धि सर्वथा नसती.
 हा तों देवांचा ही देव, दयाशांतिसुक्ष्मावसती. ३४
 हा, 'आपण विष्णु' असें कळवाया गरुडसह असे आला;
 युद्धाकरितां सेना घ्यावी न लगे चि सर्वथा याला. ३५

१. कृष्ण. २. मारवाडांतील खोल विहरीचें. ३. कुकरपुरुष कुणी-पंत.
 हात सडून गेलेल्या पुरुषाच्या. ४. हाताला. ५. मुत्सदीगिरीचें. ६. हाय ! हाय !
 ७. वयानें वडिलातें. ८. आपण होऊन. ९. [हा] निश्चय [समजा]. १०.
 वसती=राहण्याचें ठिकाण.

हा प्रीत्यर्थं चि आला, यास्तव या स्तवनपूजनं अर्हा
 कृष्णा करुं प्रसन्न; स्तुति करितिल साधु, अन्यथा गर्हा. ” ३६
 शाल्व म्हणे, “ राजे हो ! म्हणती त्यातें चि जाणते ज्याला,
 जो क्षत्रिय संरक्षी, न विसंबुनि चाप बाण, तेज्याला. ३७
 कां कृष्णाला भीतां ? करणें वांचोनि काय संधानें ?
 न क्षत्रियें त्यजावी चापलता, जेंवि यष्टि अंधानें. ३८
 अवतरला विष्णु क्षितिभरपरिहारार्थ, हें मला कळतें.
 आम्हां मारिल समयीं; यश, शस्त्र त्यजुनि वंदितां, मळतें. ३९
 कृष्णाच्या शस्त्राहीं समरांत मरोनि सुगति जोडावी.
 निश्चय हा, ‘ आयु असे, तों मरण नसे चि;’ भीति सोडावी. ४०
 वरिल जयासि, तयाची कन्या; सिद्धांत होय हा शुद्ध.
 कलहत्रास कशाला ? कृष्ण न आला करावया युद्ध. ” ४१
 भीष्मक हृदयांत वदे, ‘ कृष्णद्वेषी, महोग्र, हा तनय,
 रुक्मी वांचेल कसा ? भद्र न पावे कदापि हातनय. ४२
 जरि भार्गवास्त्ररक्षित रुक्मी बलवान् प्रचंड होय, तरी
 प्रभुबळ, याची शक्ति, स्पष्ट गमे, जेंवि सिंधुतोय, तैरी. ’ ४३
 ‘ जें दंतवक्र वदला, तें चि करावें, ’ असैं मनीं आणो,
 भीष्मक जाय गृहातें, ज्याला रुचती न नाचणीं गाणीं. ४४
 ऋथनाम स्वभ्राता, त्यासीं सुविचार करुनियां, राजा
 तो कैशिक कृष्णातें प्रार्थी, तारावया पिता आज्ञा. ४५
 नमुनि प्रभुला, सक्रथ कैशिकराजा म्हणे अगाध्या त्या,
 “ लक्ष्मीकांता ! शांता ! प्रभुवर्या ! वत्सळा ! अगा धांत्या ! ४६
 जगदीशा ! श्रीकृष्णा ! आली अस्मत्कुळासि पावनता;
 तव आगमनं झाले परितृप्त पितर; असा चि पाव नता. ४७

१. प्रेम राखण्याच्या हेतूनें. २. मान्य अशा. ३. निंदा. ४. जीवंत राहिला.
 ५. तह करून, सलोख्यानें. ६. धनुष्य. ७. नौका. ८. खोल बुद्धीच्या.
 ९. जगत्कर्त्या !

बा ! आजि पूर्वजांचा झाला उद्धार; धन्य वासर हा;
 पर्व असें न पर; म्हणे तुलसीगंधा न अन्य वास 'रहा.' ४८
 हें राज्य तुझे चि, तुझ्या चरणावरि वाहतों, महाबाहो !
 अभिषिक्त विदर्भपुरीं, या राष्ट्रा द्यावया महा, बा ! हो. ४९
 तुज राज्य, जगन्नाथा ! तुळसीचें ग्राह्य जेंवि दा ! दळ तें.
 स्पर्शमणि सुवर्ण चि करि, जरि भंगायसि लोह आदळतें. ५०
 आम्हीं जें केलें, तें कोणी भूप न समर्थ मोडाय.
 मगधेश्वर अरि हि तुला न करील उशीर हस्त जोडाय. ५१
 मूर्धाभिषिक्त राजे आम्हीं सिंहासनस्थ रंगांत;
 इतरांत राजमंडळ मान्य, जसें उत्तमांग अंगांत. ५२
 'कृष्ण अराजा कैसा येयिल या राजमंडळीं? आला
 जरि, तरि बसेल नीच स्थानीं, कीं राजपद नसे त्याला.' ५३
 ऐसें तुज लोकाधिपवंद्यातें मागधादि वदला जो,
 तो सर्व नृपति, पाहुनि तव अभिषेक, त्यजूनि मद लाजो. ५४
 अधिवासन आजि करीं, हें भद्रासन उद्यां चि साजीव.
 राजेंद्रत्वे, देवा ! कृष्णा ! राजे समस्त लाजीव." ५५
 ऐसें ऋथ कैशिक नृप विनविति, तें मान्य करि; न मन मोडी.
 तातासि अपत्याची, प्रभुसि नताची तयापरिस गोडी. ५६
 कृष्णाभिषेकवार्ता दूतमुखें ऐकतां चि गडबडले,
 'मूर्धाभिषिक्त आपण,' या गर्वें जे सभेंत बडबडले. ५७
 दीन, उदासीन हि, किति नृप झाले जे, तयांकडे बापा !
 ऋथ कैशिक पाठविती पत्र, तयांच्या हरावया तापा. ५८
 पत्रां लिहिलें ऐसें कीं, "कृष्ण सुपात्र, राज्य ओपावें,
 पूज्यातिक्रमदोषें स्वकुळीं धर्म नये न कोपावें. ५९

१. ज्याप्रमाणें अन्य वासाचें तुलसीगंधापुढें माहात्म्य राहत नाही तद्वत्. २.
 मस्तक. ३. स्थापन. ४. सिंहासन. ५. सन्माननीयांचा अपमान करण्याच्या
 पापानें.

- आम्हीं भ्राते कळवित होतो जों अर्थ हा असा यास,
तो शक्रे पाठविलें नव आसन, केशवा वसायास. ६०
- पुरुहूतदूत आला, लेख हि घेवूनि, यांत आज्ञा ती
मान्या करितील न जे, त्यांचे म्हणतील सर्व 'हा!' ज्ञाती. ६१
- यास्तव अभिषेकावा केशव आम्हीं तुम्हीं अघ सराया,
या प्रभुपदप्रसादे उच्चपदावरुनि ही न घसराया." ६२
- ऐकुनि पत्रार्थ असा, भ्याले भगवद्विरोधपापातें,
नृप बहु वळले, समजुनि शक्राज्ञाभंग हेतु शापातें. ६३
- तो गगनीं चित्रांगद बोले, "नृप हो! त्रिलोकपति शक्र
आज्ञा करितो; 'कृष्णप्रभुसीं व्हा ऋजु, न सर्वथा वक्र. ६४
- अभिषेक करा प्रभुला; करितां प्राणक्षयार्थ कां दावा?
प्रभुसीं सख्य करुनि, निजराष्ट्रीं सुखरूप सर्व नांदावा. ६५
- राजे देव नरांचे, राजांचे देव सुर, मनीं आणा.
देव सुरांचा मघवा, मघव्याचा देव कृष्ण, हें जाणा. ६६
- राजेंद्र कृष्ण व्हाया, अभिषेकीं नृप तुम्हीं च अधिकारी.
ऋथकैशिकांसि आज्ञा केली, त्यां मंडळी मिळो सारी. ६७
- रंगीं, सुनीथ, रुक्मी, शाल्व, जरासंध, भूप हे चवघे
राहोत; विदर्भपुरा जा अभिषेकार्थ नृपति हो! अवघे." ६८
- सुरपतिची चित्रांगदकथिता ऐकोनि भूप आज्ञा ते,
पुसुनि, निघाले हर्षें, जो मागध राजराज, या ज्ञाते. ६९
- भीष्मक नृप करुनि पुढें, सकटक ते भूप कुंडिनाहन
गेले, हर्षित झाले, ऋथकैशिकपुर सुरम्य पाहन. ७०
- सेना घेवुनि गेला भीष्मक नृप, खिन्न बहु मनीं परि तो,
कीं, रुक्मी ज्येष्ठ सुत द्वेष श्रीकृष्णविष्णुचा करितो. ७१
- वसुनि विमानीं, गगनीं भरले गंधर्व, अप्सरा, अमर;
कमळ विदर्भपुर गमे, मधु मधुसूदन, सुधीजन भ्रमर. ७२

सुरदुंदुभि बहु गर्जत होते, तैसे चि सुरकरी घनसे,
 सुकुसुमवृष्टिपताका म्हणती उष्णासि, 'उरक, रीघ नसे.' ७३
 तों, बैसोनि विमानीं, गगनीं सहलोकपाळ ये शक्र,
 वा! ज्यापुढें न उरले जंभ, नमुचि, पाक, वृत्र, जे वक्र. ७४
 मोटा विस्मय झाला, म्हणति मनीं भीष्मकादि ते राय,
 'हा यदुवराभिषेकास्तव आजि स्वर्ग उतरला काय?' ७५
 कैशिक येवूनि पुढें, घेवुनि, गेला पुरांत, ते राजे,
 बसवी सभेंत, घालित होते मथुरापुरीस घेरा जे. ७६
 प्रभुतें, 'आला सुरपति, राजसमाज हि,' असें निवेदून,
 आणिति सभेंत ते ऋथकैशिक, ज्याच्या यशें निवे दून. ७७
 श्रीमूर्तिं विलोकुनि, 'जय! जय!' म्हणती अशेष हर्षानें.
 अभिषेक करिति विधिनें सुर, नर, घन जेंवि तोयवर्षानें. ७८
 निधिंसंभव अष्ट कलश धरुनि करीं, लोकपाळ ते अष्ट
 प्रभुवरि अभिषेक करिति, साधूंचे सर्व नाशले कष्ट. ७९
 प्रभुच्या अभिषेकोत्सवसमयीं जन सर्व ही नृपा! धन्य;
 अद्यापि धन्य गाते, आयिकते, ते अधन्य जे अन्य. ८०
 मुकुटादि विभूषाहीं मग सर्वस्वजनकुळकळकारी
 होय अलंकृत भगवान्, त्रिभुवन जो निजयशें अलंकारी. ८१
 पूजुनि भूदेवांतें, नरदेवांतें सुरत्नकनकाहीं,
 भूषवि, जरि हि न वरिती भक्तिविना मुक्ति साधुजन कांहीं. ८२
 त्यांची आज्ञा घेवुनि, बैसे भद्रासनीं कमळपाणी.
 'राजेंद्रः श्रीकृष्णो जयति,' असी वदति देवनर वाणी. ८३

१. देवांचे हत्ती. २. वाहेर निघ. ३. दुःखित. ४. ज्यांतून कुबेराचे अष्टनिधि
 उत्पन्न झाले ते. ५. कळक=पाप+अरि=शत्रु; पाप नाहीसें करणारे. ६. ब्राह्मणाना.
 ७. अन्वयः—जरि हि साधुजन भक्तिविना मुक्ति (निगुंग मुक्ति) कांहीं (कोण-
 त्या हि प्रकारें, मुळीं च, बिलकूल,) न वरिती, [तरी अशा निरिच्छ व निष्काम
 भक्ताना हि कृष्ण] भूषवि (अलंकारानीं सजविता झाला)-निर्णय०.

प्रभुच्या दक्षिण पार्श्वीं गरुड, सकळ वृष्णिजन वसे वार्मीं.
 साधुजन म्हणे, 'सोडिन या पायांची कधीं न सेवा मीं.' ८४
 वालव्यजनच्छत्रालंकृत सिंहासनस्थ राज्यांचा
 इंद्र विराजे; त्यांचा सर्व हि पुरुषार्थ, नाथ हा ज्यांचा. ८५
 कैशिक विनवि प्रभुला, "राजेंद्रा ! प्रार्थितात हे राजे,
 'अपराध नाठवावे, केले, मानुनि मनुष्य तुज, बा ! जे.'" ८६
 त्यातें श्रीकृष्ण म्हणे, 'शब्द न निघती मदाननै लटिकें.
 वा कैशिका ! समज तूं, एक दिन हि वैर मन्मनीं न टिके. ८७
 सुक्षत्रिय जे, त्यांचा रण करणें होय मुख्य हा धर्म;
 होणें विमुख अधर्म; स्वल्प हि तेणें जर्गीं नसे शर्म. ८८
 नृप हो ! निजधर्म तुम्हीं केला, अपराध एक ही नाहीं.
 म्लान न व्हावें, उपवनवृक्षाहीं जेंवि सेकहीनाहीं. ८९
 नृप हो ! अंभिमुख मेले, आतां त्यांचा करूं नका शोक.
 व्हावे जीव मरावे येथें, नृप हो ! असा चि हा लोक. ९०
 जें गेलें तें गेलें; सुक्षत्रिय पावले शुभ गतीतें;
 जो सुभगा देवस्त्री, आवडले परम ते सुभग तीतें. ९१
 रुचती क्षमा चि आम्हां; वैर नृपति हो ! तुम्हीं हि सोडावें.
 निष्कपट नित्य सख्यें सद्यश सुकविप्रियार्थ जोडावें.' ९२
 ऐसैं, सत्य, प्रिय, हित बोलुनि, कैशिकमुखाकडे पाहे,
 विश्वसुहृत्, करुणार्णव, मग जगदीश्वर नृपा ! उगा राहे. ९३
 प्रभुला भीष्मक विनवी, 'राजेंद्रा ! हा स्वयंवर स्वमतें
 रुक्मी, मज न कळवितां, करणार बळें, असैं मला गमतें. ९४
 माझें मत एकाला द्यावी कन्या, परंतु हा तनय
 चालौ चि न दे, देवा ! कीं अतिदारुण कुबुद्धि हातनय.' ९५
 श्रीकृष्ण म्हणे, "राज्या ! रुक्मी येव्हां चि जरि असा अनय;

१. वाजूस. २. छत्रचामरविभूषित. ३. ज्यांवर पाणां शिपडलें नाहीं अशानीं.

४. [रणांत] पाठ न फिरवितां. ५. भाग्यवतो.

पावेल प्रौढदशा, तेव्हां होईल हा कसा तनय ? ९६
 कळला नसे स्वयंवर तुज कैसा, कुंडिनास घेरा जे
 घालुनि, बहुत उतरले, बहु आदरिले तुवां हि हे राजे. ९७
 मिथ्या वदतोसि, नृपा ! मिथ्या रुक्मी हि बोलतो कां गा ! ?
 आंगा अपयश कुष्ट चि, नृप हो ! हें सत्य कीं मृषा, सांगा.
 'करितों स्वयंवर,' असें रुक्मी बोलोनि, करित कां नाहीं ?
 कुलज्यांचें आयकिलें सत्य चि, मिथ्या न, चरित कां नाहीं. ९९
 'जे स्वर्गीं यज्ञाहीं संपादित असति रम्यतम लोक,
 अनृतें ते सर्व बुडति,' धर्मज्ञ म्हणति, 'घडे परम शोक.' १००
 एका ही नृपतिपुढें वदतां मिथ्या, असा असे घात;
 बहुतांसीं अनृत सुता वतीं देतोसि तूं कसा तात ? १०१
 बहुधा तुजला माजें आगमन चि हित नसे, नव्हे पात्र,
 आतिथ्य तरी च नृपा ! तुजपासुनि पावलों न मीं मात्र. १०२
 मत्संकोच न धरितां, दे पात्राकारणें नृपा ! तनया.
 मीं आलों या दोषें, दान न देवूनि करिसि कां अनया ? १०३
 'कन्यादानीं करि जो विघ्न, असुनि आयु, तो चचे नर कीं,'
 वदले मन्वादि स्मृतिकार, 'महापातकी पचे नरकीं.' १०४
 यास्तव चि तव गृहा मीं नाहीं आलों, नृपा ! मला कळलें
 कीं, आतिथ्य न होयिल; सुयश मळेल चि, कधीं न जें मळलें.
 आतिथ्यपात्र सर्व हि, मीं च नव्हे कीं, बरें, अगा राया !
 होती फार चि लाज, न जरि येतो साधुच्या अगारा या." १०६
 भीष्मक म्हणे, 'करावा अज्ञजनीं कोप न, क्षमाशीला !
 साधु न चिर्ती धरिती, घडती अपराध लक्ष माशीला. १०७

१. स्वयंवर कैसा (कसा असतो, त्याचे नियम व त्याची बंधनें कोणतीं)
 [हें] तुज कळला नसे (याची तुला बरोबर माहिती नाहीं असें वाटतें).
 २. योग्य वराला. ३. कौशिकराजाच्या. ४. माशीच्या अंगीं लाखों दोष असतात;
 परंतु त्यांचा सुज्ञ लोक राग धरीत नाहीत.

आलों शरण तुला मीं; मजवरि करिसिल दयासुधावृष्टी,
 होयिल जरि बहु मलिना नलिनाक्षा ! हे सुनिर्मळा दृष्टी. १०८
 वाटे, आतां न करिल कन्यादान स्वयंवरीं तनय;
 द्यावी एकास चि, हें होयिल; होतां असैं, नसे अनय.' १०९
 कृष्ण म्हणे, "एकाला, किंवा द्याल स्वयंवरीं कन्या,
 काय प्रमाण येथें? लंघी धर्मासि, तो न कां अन्या? ११०
 'मजला चि दे स्वकन्या, अन्या देवूं नको चि,' हा काहीं
 आग्रह सुज्ञ न करिती, भाव्यर्थीं काय होय हाकाहीं? १११
 हे दिव्यमूर्ति होय श्रीदेवी रुक्मिणी, नव्हे अन्या;
 द्यायिता विष्णुप्रभुची, परम सती समुचिता नसे अन्या. ११२
 अंशावतरणसमयीं विधिनें श्री विनविली स्वयें, प्राज्ञा !
 आयिकतां, 'हो भीष्मककन्या,' हे विष्णुनें दिली आज्ञा. ११३
 'देती धन्या कन्या अन्या, अन्याय,' म्हणुनि पंक्षीन
 आला, हा, विघ्न करुनि, म्हणतो, 'मीं स्वामिवित्त रक्षीन.' ११४
 'हे भलत्यासि न देवूं द्यावी,' ऐसा विचार आठविला,
 देवेंद्रें हा विनतापुत्र प्रार्थूनि शीघ्र पाठविला. ११५
 आलों स्वयंवरातें, साक्षाच्छीतें हि मीं पहायास;
 ब्रह्मादि देव करिती यच्चरण पहावया महायास. ११६
 जरि म्हणसि 'क्षतव्यं,' तरि आधीं च क्षमा असे केली,
 कीं, सौम्यरूप आलों, अरिवरि सेना कधीं नसे नेली. ११७
 आला घेवुनि मागध, कल्पुनि आंग, रुडहीन सेनेला,
 तेव्हां वळ कोठें हो !? आम्हीं हा गरुड ही नसे नेला. ११८
 आलों न विरोधाला, कलुष नसे आमुच्या मनीं काहीं.

१. कमलनेत्रा ! २. धर्माहून कमी महत्त्वाच्या इतरांस. ३. होणाऱ्या गोष्टीबद्दल
 उगी च भोरड काय कामाची ? ४. स्त्री. ५. गरुड. ६. क्षमा असावी. ७. मनांत
 पापबुद्धि धरून. ८. क्रोधें अहीन-अरहित;—' मागध ' विशेषण अथवा ' सेना '
 विशेषण-पंत.

- स्वस्थ रहा, वृष्णींच्या न दुखविला साधुधी अनैकांहीं. ११९
 कुलज पवित्र ज्ञाता देवद्विजभक्त तू असामान्य.
 मज उग्रसेन किंवा आनकदुंदुभि तयाअसा मान्य. १२०
 ज्यांहीं मर्दचनार्थ प्रेमभरें आपुलें दिलें राज्य,
 हे पावतील मोक्ष ऋथकैशिक, विषय सेवुनि प्राज्य. १२१
 यांचे दर्श पूर्वपुरुष गेले स्वर्गासि, शत्रुच्या काळा !
 जातील पुत्रपौत्रप्रभृति अवर ही दश, क्षमापाळा ! १२२
 नृप अभिषेका आले स्वर्गां वसतील हे हि वासवसे;
 कीं, मृत्तिकेत मृगमदसंयोगें रसिकसेव्य वास वसे. १२३
 आतां स्वपुरा जातों, स्वस्ति तुम्हांला असो, धरापति हो !
 तुमची निजधर्मसुरद्विजभजनीं सादरा सदा मति हो." १२४
 बसतां स्वरथीं भीष्मकराज्यातें स्वस्वरूप दाखविलें;
 तें विश्वरूपदर्शन त्या, रूग्णा जैवि अमृत चाखविलें. १२५
 भीष्मक भगवंतातें, गरुडातें, स्तवुनियां, करी नमनं;
 गेला शरण प्रभुला मुक्तार्थ तसा, जसा करीन मनं. १२६
 एक क्रोश प्रभुला पावितें जावुनि, परतले मार्गें,
 नेले कुंडिननगरा सर्व हि नृप भीष्मकें महाभागें. १२७
 मथुरेतें स्वबळसह प्रभु राहवुनि, स्वयंवरा गेला;
 परं राजे ते भ्याले, जैसे मृग, सिंह जरि न रागेला. १२८
 प्रभु निघतां चि निघाला, तें परमांसन पुढें करुनि, हरी
 स्वर्गातें जाय; गमन निजलोका सर्व लोकपाळ करी. १२९

१. चांगल्या बुद्धीचा. २. सेनानीं. ३. माझ्या पूजनाकरितां. ४. पूर्वींच्या दहा पिढ्या. ५. पुढील [दहा पिढ्या]. ६. पृथ्वीपते ! ७. कुशल. ८. रोग्याला. ९. अंतःकरणापासून. १०. पोंचवीत. ११. परंतु. १२. ज्यावर श्रीकृष्ण अधिष्ठित झाला होता तें श्रेष्ठ सिंहासन. (मार्गें ६० वी गीति पहा). १३. इंद्र.

अध्याय तेविसावा.

- भीष्मक म्हणे, 'नृपति हो ! कृष्णविरोध स्वयंवरीं दोष
मम अन्याये उठला, नमितौ, मजवरि करूं नका रोष.' १
- प्रभुच्या प्रतापतपने जे होते अंतरांत पोळविले,
वस्त्राळंकारांहीं पूजुनि, निववुनि नरेश बोळविले. २
- मागध, शाल्व, सुनीथ, क्रथ, कैशिक, दंतवक्र, हे होते,
म्हणती, 'कुंडिनपतिचा विदित अभिप्राय आपणा हो,' ते. ३
- भीष्मक म्हणे, "नृपति हो ! तुमची, 'श्रीकृष्ण विष्णु,' हे उक्ती
आयकिली, मग गेलों शरण त्या मीं, घडावया मुक्ती. ४
- त्रिभुवनपतिपुत्रानन पाहे सप्रेम देवकी धन्या,
भाग्यवती अदिति सती कीं हे, लोकीं असी नसे अन्याः ५
- प्रभुसीं स्पर्धा करितो, ऐकुनि हि महाद्भुता चरित्रास,
रुक्मी पावेना, परि पावतसे वृद्ध मीं, परित्रास. ६
- जो हरिपुढें करिल गज, होवुनि मदांध, काननीं चेष्टा,
प्राप्ता दशा त्याला होयिल तत्काळ कां न नीचेष्टा ?" ७
- शाल्व म्हणे, "नरनाथा ! रुक्मी तव पुत्र हा असामान्य,
रामाकृष्णावांचुनि तिसरा क्षितिवरि नसे असा मान्य. ८
- एक रथातिरथांचीं वृंदे युद्धांगणांत वाहेल;
जरि भार्गवास्त्र योजिल, तरि याचें तेज कोण साहेल ? ९
- श्रीकृष्ण तौ परपुरुष, या शूलधर हि न जितिल कदापी,
वा ! अमरीतिलकांतें एक महाभूतिचा तिलक दापी. १०

१. बखेडा; गंडांतर. २. तपन=सूर्य. ३. समजूं दे. ४. अत्यंत त्रास.
५. नीचाला योग्य अशी. ६. सर्वश्रेष्ठ पुरुष. ७. शिव. ८. देवस्त्रियांच्या तिलकांला
-सौभाग्यांला-एक महाभूतिचा (महामाया जी लक्ष्मी तिचा) तिलक दापी;
पति हें च स्त्रियांचें सौभाग्य, म्हणून देवस्त्रियांच्या सौभाग्याला अर्थात् देवाना
पराभूत करणारा एक लक्ष्मीपति विष्णु (कृष्ण) च होय, असा भावार्थ.

- तव पुत्र महातेजा शास्त्रांचें तत्व जाणतो शुद्ध;
 'जगदीश' असें समजुनि, न करी वसुदेवसूनुसीं युद्ध. ११
- त्याचा समरीं जेतां एक असे 'काळयवन' या नावें,
 कृष्णासि अवध्य, नृपा ! ज्याचें शक्रें हि तेज वानावें. १२
- द्वादश वर्षें, भक्षुनि चूर्ण अयाचें, करी सुतप, राया !
 गार्ग्य मुनि; महेश्वर दे सुत यादवपरिभवा सुतपरा यां. १३
- तो एक अवध्य असे यवनाधिप मथुरांसि या काळीं,
 होतिल वृष्णिमुखें, त्यापासुनि पावुनि पराजया, काळीं. १४
- हें जरि रुचेल, नृप हो ! यवनपतिकडे स्वदूत धाडावा;
 आणावा मथुरेवरि; कृष्णाचा सर्व गर्व झाडावा." १५
- ते नृप म्हणती, 'करितां आश्रय विजयार्थ काळयवनातें;
 पेटो' भेटोनि यवन मंत्रातें, दहन जेंवि पवनातें.' १६
- मागध म्हणें, 'नृपति हो ! आश्रय मीं; स्नेह आजि सोडून,
 करितां परसंश्रय, अरिहत राज्यें मद्धळें चि जोडून. १७
- स्वपति त्यजुनि जसा परपुरुष वरावा, तसें चि हें^६ कर्म,
 धर्मत्यागें न घडे स्त्रीस, तसें कुलजमतिस ही, शर्म. १८
- माझे आश्रित होतां अन्याश्रित, मम मना महाकष्ट,
 यावरि मरण श्रेयं, क्षितिपति हो ! मज न जीवन स्पष्ट. १९
- या तुमच्या संकल्पें झाली लोकांत मज बहु व्रीडा;
 परि देतो दूत; करा कार्य; करिन मीं तुम्हांसि कां पीडा ? २०
- न कळे कृष्णासि असा प्रेषावा दूत, जो गगर्नगामी.

१. जिकणारा. २. लोखंडाचें. ३. मुलगा व्हावा असा ध्यास लागलेल्या गार्ग्याला.
 ४. मथुरावासी जनांस (यादवाना). ५. जेंवि पवनातें भेटोनि दहन [पेटतो तेंवि]
 यवन (काळयवन) मंत्रातें (आमच्या या बेतांत) भेटोनि (सामील होऊन) पेटो
 (अतुल पराक्रम करो). ६. [काळयवनाचा आश्रय] करितां (जोडावयास पाहतां
 हें तुमचें कर्म, १० ७. हितावह; बरें. ८. आकाशमार्गें जाणारा.

- पुरवुनि काम, न होयिन देवांच्या मान्य कां मग नंगा मीं ? २१
 सौभपते ! खेचर रथ, जैसा रविचा, तसा तुझा आहे.
 जा तूं चि; काळयवना घेवुनि ये, नृप सुखी करीं वा ! हे ' २२
 शाल्वासे असें सांगे, मग मगधाधीश भोष्मकासि पुंसे,
 जाय स्वपुरा, गमले परमप्रिय राम-कृष्ण ज्या रिपुसे. २३
 रुक्मी, भोष्मक, दुर्नय चिंतुनि, होवुनि दीन गेहांत
 गेले, ज्यांच्या कांहीं नाहीं उत्साह तेज देहांत. २४
 सखियांत रुक्मिणीनें निश्चय 'कृष्ण चि वरीन' हा केला.
 शाल्व स्वपुरा जावुनि, गगनपथें यवनपतिकडे गेला. २५
 होता सभंत हरवरसंभव तो काळयवन अतितेजा;
 वृत्रा असुर तसे बहु यवन, उपासिति विशालमति ते ज्या. २६
 मंद, सुगंध, सुशीतळ वायु अकस्मात् सभांतरीं वाहे,
 पावुनि आश्चर्यांत, काळयवन साप्त तो नर्भी पाहे. २७
 तो विश्वकर्मनिर्मितरथरत्नीं शाल्व देखिला यवनें,
 तो स्वसखा ओळखिला, ज्याच्या अत्यंत निवविलें पवनें. २८
 दिव्यरथावरुनि तळीं शाल्व उतरला, तथा यवनपतितें
 भेटे, ज्याच्या वरिलें बहु सौख्य सकळ जेनें पवनपतितें. २९
 पूजोद्युक्त यवनपति होय, तथा तो म्हणे, 'महाबाहो !
 मीं दूत, नको पूजा; सिद्ध, जयें घावया मेहा, वा ! हो.' ३०
 यवनपति धरुनि करीं, बसवी सिंहासनीं स्वमित्रांत,
 कुशल पुसे, त्या पाहुनि बहु हर्षे, पद्म जैवि मित्रांत. ३१

१. ह्या ठिकाणी हस्तलिखित प्रतीत "न गा मी" असे पदच्छेद आहेत; परंतु त्यावरून कांहीं हि अर्थबोध होत नाहीं, म्हणून "नगा मी" असा पदच्छेद च योग्य दिसतो व संदर्भावरून हि "देवांच्या नगा" (कल्पतरूस) असा अर्थ युक्त आहे.
 २. आकाशगामी. ३. निरोप घेई. ४. दुष्ट मसलत योजून. ५. शंकराच्या वरानें उत्पन्न झालेला. ६. इष्टमित्रांसह. ७. ज्या रथाच्या वेगानें उत्पन्न झालेल्या वाहुटळांत पडलेल्या मनुष्यानें हि. ८. आनंदाला.

'त्वत्पूजनं सकल नृप पूजित होतील, म्हणुनि मित्रास
 तुज पूजितसे; पूजुनि पूज्यातें होय सर्व वित्रास' ३२
 सखया ! राजगृहेशें तूं पाठविलासि कोणत्या कार्या ?
 आम्हीं आश्रित ज्याचे, त्या काय असाध्य मागधा आर्या ? ३३
 आज्ञा प्रभुनें केली काय ? मला सांग; दुष्कर हि तें
 कथिलें करिन चि; करितो रवि तो श्रितभूषणपुष्करहितातें.' ३४
 शाल्व म्हणे, "यवनैद्रा ! आयिक मगधेंद्रशब्द तूं बा ! हे;
 'जगदावाधी कृष्ण क्रूरमति प्रकट जाहला आहे. ३५
 मीं या अविनीतातें समुचित शासन करावया, राजे
 सकल सबळ मेळविले, माझ्या आज्ञेत वर्तती बा ! जे. ३६
 कौंडुनि गोमंतनर्गी त्यासि, चहूंकडुनि लाविला दहन,
 दमघोषमतें सहसा पेटविलें एकदा चि तें गहन. ३७
 तों कृष्णाचा अग्रज राम उडी सैन्यसागरीं घाली;
 मागुनि कृष्ण हि; नाहीं द्वादशअक्षौहिणी चमू झाली. ३८
 हळमुसळार्हीं राम क्षय करिता जाहला, जसा काळ;
 कृष्ण गदाचक्रार्हीं; तेजें तों प्रौढ, हे वयें बाळ. ३९
 राम रणीं मज मुसळें माराया सिद्ध होय, तों धाता
 'मृत्यु विहित अन्य असे,' ऐसें वदतां चि आवरी हाता. ४०
 त्या विधिवचनें झालों मीं चिंताविष्ट, परतलों मार्गें,
 सांप्रत सर्व नृपांचें श्रेय करावें तुवां महाभागें. ४१
 गार्ग्यमुनि महोत्तपें आराधुनि शंभुच्या पदा लागे,
 'माथुरजनें नव्हे वध, तेजस्वी पुत्र दे,' असें मागे. ४२
 रुद्रवरोद्भव तो तूं हे माथुर रामकृष्ण मथिसील,

१. त्रासनाश म्ह० सुख, समाधान. २. जरासंधानें; 'राजगृह' हें मगधदेशांतील
 एक मोठें नगर होतें. ३. प्रिय [मित्रानें]. ४. आपल्या आश्रयास असलेले जे
 राजे ते च कोणी पुष्कर (कमळें) त्यांच्या कल्याणाला. ५. जगाला पीडा देणारा.
 ६. उन्मत्ताला. ७. नाहोशी; नष्ट. ८. नेमलेला. ९. काळजीनें व्याप्त.

- नृपजनताप दिगंतीं अरिजनसह जावयासि कथिसील. ४३
- स्वजनवदन विकसवितो जन्मुनि, अस्वजनवदन करपवितो;
सर्वामरबहुमत हा पुरुष, जसा दैत्यकदनकर पवि तो.' ४४
- ऐसा संदेश तुला आलों घेवूनि राजराज्याचा,
सखया ! प्रताप नाही यामागे पावला जरा ज्याचा." ४५
- यवनेद्र म्हणे, "झालों या संदेशेंकरूनि मीं धन्य.
सर्व नृपांच्या कोणी यापरि पात्र न अनुग्रहा अन्य. ४६
- मज सर्वसुरासुरगणदुर्जयकेशवपराजय कराया
सकळ नृप कथिति, त्यांच्या पुण्ये येइल बरा जय करी यां. ४७
- बहुतांचें संकल्पित जें, तें होतें चि निश्चये कार्य.
'बहुजनहितार्थ मृत्यु हि जय चि,' असें म्हणति सर्व ही आर्य." ४८
- ऐसें बोलोनि, पुढें, सत्कारुनि, शाल्वनृपतिस प्रेषी,
'आजि च सुसुहृते,' म्हणे; ब्राह्मण पूजुनि निघे प्रभुद्वेषी. ४९
- कृष्ण विदर्भपुराहुनि मथुरेसि निघोनि जेधवां आला,
मुख्य संचिव पक्षीश्वर, हृद्गत समजोनि, विनविता झाला. ५०
- 'रैवतनरवरनगरी सागरतीरी कुशस्थळी होती;
प्रभुजी ! रुक्म्यानें बहुकाळ लुटुनि ओस पाडिली हो ! ती. ५१
- अतिरम्य रैवताचळ पाहुनि, तें ही कुशस्थळीस्थान,
मग कंठकोद्धरण मीं करिन, करि जसें भवत्पदध्यान.' ५२
- ऐसें प्रभुला प्रार्थुनि गेला पक्षींद्र. 'कृष्ण मथुरेला
येणार,' उग्रसेना वृत्तांत श्रुत चरें सकळ केला. ५३
- शक्रप्रेषित यादवरूप धरुनि शंखनिधि भजे देवा,
दे वासुदेवचित्तप्रीत्यर्थ यथेष्ट धन, करी सेवा. ५४
- मांडळिकाला लक्ष प्रभुच्या आज्ञेकरुनि दे वित्त,

१. नाहीसा व्हावयास. २. सर्व देवाना बहुमान्य. ३. निरोप. ४. या माझ्या हाताला. ५. मंत्री, मसलतगार. ६. [नरवरशत्रुरूपी] कांद्याचें उच्चाटण. ७. तुमच्या पायाचें चिंतन. ८. कुबेराच्या नऊ निधीपैकी एक.

अर्बुद मांडलिकेशा; अयुतें करि हृष्ट सर्वजनचित्त. ५५
 अभिषेक देवकीतें प्रभुचा कथि उग्रसेन, शौरीतें;
 जात्रुनि गृहीं गुहाचा जेवि शिवातें हिमाद्रि गौरीतें. ५६
 हर्षे जसी अयोध्या अभिषेकमहें तसी च मथुरा, हो!
 द्विज म्हणति, 'असा चि प्रभु सुचिर सुजन पालु, शत्रु मथु, राहो.'
 बळदेवातें घेवुनि, सामोरा उग्रसेन तो गेला;
 प्रभुतें पाहुनि, पायीं चाले, कीं, विवश भक्तिनें केला. ५८
 सुच्छत्रमुकुटचामरशोभासंपन्न कृष्ण पाहोनीं,
 संकोचला प्रभुपुढें, न च टिकवे राजचिह्न वाहोनीं. ५९
 त्यातें राम म्हणे, "बा! वैस रथीं, छत्रचामरें कां गा!
 त्यजिसी? यदुराजा! हीं मातें म्हणती, 'तुम्हीं तरी सांगा.'"
 यदुराज म्हणे, 'रामा! अनुज तुझा कृष्ण विष्णु हा पहिला,
 भाव न संमजो चि दिला, ताराया पातला स्वये महिला. ६१
 अभिषेक स्वीकारुनि, झाला राजेंद्र; यापुढें शोभा
 काय पराची? कोण ग्रह तो, दिनमणिपुढें धरी जो भां? ६२
 कृष्ण प्रभु राजेंद्र, त्रिजगत्पति, हा अनंतवर्चा, या
 वांछित असें स्तवाया मीं, सर्वस्वेंकरुनि अर्चाया.' ६३
 राम म्हणे, 'जरि झाला राजेंद्र तुझा, तुझ्या गृहा आला,
 पूज्य स्तव्य पराला, गुरु तूं, पूजूं स्तवूं नको याला.' ६४
 बळ उग्रसेन, ऐसें बोलत, गेले प्रभूत्तमाजवळ;
 पूजोद्यत यदुराजा प्रभु वारी, प्रेम जरि म्हणे 'न वळ.' ६५
 'यादवराज्यपदीं तूं संप्रार्थुनि बसविलास, बसलास;
 पूजिसि कसा मज? करीं पूजा, जरि वृष्णिराज नसलास. ६६
 मत्पूजा करिन म्हणसि, मच्चित्तप्रिय नव्हे चि बापा हें;

१. कार्तिकस्वामीचा [अभिषेक]. २. महें=उत्सवानें. ३. पाडाव करो. ४.
 देहभानराहित. ५. तेज. ६. अपार तेजस्वी अशा. ७. कृष्णप्रेम त्याला 'मागें
 बळ नको' असें म्हणत होतें तरी. ८. नसतास.

- आम्हीं प्रजा, प्रभो ! तूं स्वामी, समुचित असैं चि बा ! पाहें. ६७
 बैस रथीं, नृपचिह्न स्वीकारुनि, चाल तूं पुढें, देवा !
 आम्हीं नित्य करावी यदुराजा ! आदरें तुझी सेवा. ६८
 हे लक्ष दक्षिणा, हीं दिव्यें वस्त्रें, विभूषणें, शक्रे
 तुज दिधलीं, यदुराजा ! घे, राज्यांच्या हि घेतलीं चक्रे. ६९
 या आर्या रामाला, वसुदेवाला, विभूषणें वस्त्रें
 पाठविलीं त्या देवें, ज्याच्या वृत्रादि भक्षिले शस्त्रें. ७०
 तुजजवळि जे विकद्रुप्रमुख वसति, दशसहस्र धन यांतें
 दिधलें आहे शक्रे, घावें तातें जसें स्वतनयांतें. ७१
 माथुर पौर पुरुष जे, प्रत्येक सहस्र यांस हा भाग,
 तैसे चि सूतमागधबंदी, यांला हि दे महाभाग. ७२
 वृद्ध स्त्रिया पुरीं ज्या असती, वसती गणांगनां बा ! ज्या,
 शत शत सुवर्ण यांला दिधलें आहे सुरेश्वरें, राज्या !' ७३
 यापरि सांगुनि कृष्णें, जननीचा फार सुखविला चुलता;
 परमप्रसाद नसतां, अति हर्षभरें हि तो उरीं उलता. ७४
 श्रीसाकेतीं जैसा श्रीरामाचा त्रिताप वाराया,
 श्रीमथुरेंत तसा चि श्रीकृष्णाचा प्रवेश, गा राया ! ७५
 वर्षति लाजप्रकरें, पाहुनि, करिती पुरस्त्रिया नमनै;
 वर्णिति चरितें; हरितें सोडुनि, मानिति परं प्रिया न मनै. ७६
 मातातात विसरती नमनीं घाया सुतासि आशीतें,
 या शीतें नेत्रजळें भिजवुनि, परि देति हर्ष राशीतें. ७७
 प्रभु उग्रसेन नृप बहुमान सभेमाजि बसुनि जां रक्षी,
 तों त्या कुशस्थळीहुनि आला कल्पांतवातसा पक्षी. ७८
 एकांतीं गरुडासीं साग्रज केशव वदे, 'महाबाहो !

१. देणगी. २. समुदायानें. ३. भालदार, चोपदार, भाट. ४. महाभाग्यशाली
 इंद्र. ५. वेश्या; वारांगना. ६. अयोध्येत. ७. लाह्यांच्या राशीनें. ८. अन्याला.
 ९. कल्पांताच्या वाच्याप्रमाणें वेगवान्.

अतिबल मागध; माथुरजन परिपीडित पुन्हा न हा वा ! हो.
 शत वर्षे ही करितां संगर, याची चमू न आटेल,
 कीं, हा अवध्य आम्हां; पौरांला काळ कां न वाटेल? ८०
 आम्हां मथुरावास श्रेय, पहातां विचार, वाटेना.
 अठरा संगर झाले, परि वा ! हा लेशमात्र आटेना.' ८१
 गरुड म्हणे, "कृष्णा ! मीं पाहुनि आलों कुशस्थळी रम्या,
 वसवावी ती नामें होयील ' द्वारका ' परांगम्या. ८२
 तेथें करिल, स्वर्गीं शक्र तसा, उग्रसेन हा राज्य;
 शिल्पींद्र विश्वकर्मा रचिल, स्थळ सिंधु देयिल प्राज्य." ८३
 स्वस्थानातें जाया आज्ञा दे देवदेव सुखगातें;
 जाय पदद्वय वंदुनि तो, ज्या सद्गुंद लब्धसुख गातें. ८४
 कृष्ण म्हणे, " यादव हो ! वाटे मज या पुरीं नये राहूं;
 नीतिज्ञ म्हणाल तुम्हीं, वाक्या म्हणवेल या न येरां, ' हूं. ' ८५
 जन्हि होय राजधानी वढिलांची हे पुरी न सोडावी,
 अमरावती महेंद्रें तेंवि त्यागुनि सिद्धि जोडावी. ८६
 प्रबल अराति जरासुत करिल उपद्रव पुन्हां; अनळस महा-
 द्वेषा; चेष्टा याच्या ठाव्या असती तुम्हां; अनळसम हा. ८७
 जेथें नव्हे उपद्रव, राहूं वसवूं पुरी नवा; साहे
 न विमर्दातें जीर्णा; योग्या मथुरापुरी न वासां हे." ८८
 यादव म्हणति, ' बहु बरें. ' कृष्ण म्हणे, " तरि निघा, सुवासिर हा.
 नवपुरपद्मवन तुम्हां मधुपांसि म्हणेल, ' घ्या सुवास, रहा. "'
 काळयवन बहु सेना घेवुनि आला, जरासुत हि अहित.
 कृष्ण निघे, निजमथुरानगरी सोडूनियां, स्वजनसहित. ९०
 घालुनि घटांत कृष्णव्याळ प्रभु यवनपतिकडे प्रेषी;

१. परक्यांस अगम्य (आंत येतां न येण्यासारखी). २. कारागिरांतील श्रेष्ठ.
 ३. नीतिज्ञ (व्यवहारचतुर) नव्हेत अशा इतरांस. ४. उद्योगी. ५. लढाईला.
 ६. राहण्याला. ७. चांगला दिवस; समुद्धर्त. ८. काळा साप.

कीं, 'मीं अत्युग्र असा आहे, न उरेल मजपुढें द्वेषी.' ९१
 तो बहु पिपीलिकाहीं भरुनि, फिरुनि कलश धाडिला अहितें.
 कीं, 'आम्हीं बहुत तुतें, जैवि पिपीलिकसमूह या अहितें.' ९२
 केला पिपीलिकाहीं भस्म भुजग पाहिला घटीं अजितें,
 केलें प्रयाण मथुरा सोडुनि; हँरतेज मानिलें अजि ! तें. ९३
 'कल्पक अल्प कसा अरि ?' ऐसैं मानुनि, निघोनि जलधीतें
 गेला प्रभु भुलवाया सजरासुतकालयवनखलधीतें. ९४
 जो एकलव्य बहु शर वर्षुनि, देणार लाज आखाडा,
 त्या द्रोणच्छात्राचा ज्या स्थानीं परम रम्य आखाडा, ९५
 प्रभ, त्या स्थानीं स्वजन स्थापुनि, ये एकला चि परतोन,
 मथुरेंतूनि निघुनि, दे दर्शन; उमजे प्रताप पर तो न. ९६
 देवर्षिकथितचिहें ओळखुनि प्रभुसि पाठिला लागे,
 धांवे पत्ति, धराया न शके, जड कालयवन तो भागे. ९७
 मांधात्याचा नंदन मुचुकुंद, रणांत असुर मोडून,
 श्रमला, सुर संरक्षुनि बहुकाल, प्राज्य विजय जोडून. ९८
 त्यातें प्रसन्न होवुनि सुर वदले, 'पाळका ! नृपा ! शिष्टा !
 आम्हांपासुनि मागुनि घे मुचुकुंदा ! सख्या ! वरा इष्टा.' ९९
 मुचुकुंद म्हणे, 'श्रमलों, यास्तव चिरकाल करिन मीं शयन.
 निद्राभंग करिल जो, त्या माझें भस्मसात् करो नयन.' १००
 सुर वदले, 'हें दिधलें.' होता गुरुगिरिगुहेंत ज्या सुप्त,
 तींत शिरे प्रभु, राहे मुचुकुंदशिरापलीकडे गुप्त. १०१

१. मुंग्यानीं. २. परत. ३. शंकराच्या वरानें मिळालेलें तेज. ४. असा
 चतुर शत्रु तुच्छ कसा होईल ? ५. खलधीतें=[त्यांच्या] दुष्ट बुद्धीला.
 ६. आषाढमासाच्या पावसाला. ७. शिकण्याचें किंवा व्यायामाचें ठिकाण.
 या ठिकाणीं हस्तलिखित प्रतींत सदर शब्द 'आषाडा' असा आहे; परंतु
 संदर्भावरून तो पहिल्या अर्धांतोळ 'आखाडा' या ठिकाणीं पाहिजे होता
 असैं दिसतें. ८. पार्यां. ९. राख करो.

- श्रीनारदमुनिवचने शिरला प्रभु त्या गुहेत, बा राया !
 ताराया मुचुकुंदा, त्याकरवीं त्या खळासि माराया. १०२
- कालयवन पवनजवन, लव न करुनियां विलंब मागून
 शिरला गुहेत, मानो, ' निजला वसुदेवसूनु भागून. ' १०३
- चरणे चाळवुनि, खळ केला मुचुकुंद तो बळ जागा;
 पाहे उठोनि, नागा हरि, किंवा पक्षिपति जसा नागा. १०४
- चंद्रविष जो, त्या ही दे तो नरपाळ लाज सापाला.
 तेणे भस्म चि केला खळ, दहने वाळला जसा पाला. १०५
- दर्शन देउनि भगवान् मुचुकुंदाते म्हणे, ' महाभागा !
 झाला भस्म महारिपु, जेणे केलासि तूं नृपा ! जागा. १०६
- शत वर्षे जरि करितो यासीं मीं, करुनि यत्न परम, रण,
 श्रीरुद्रवरोद्भव हा मत्तेजे पावता न पर मरण. १०७
- निजलासि सुचिर, यास्तव, उठवुनि, भेटावयासि आगमन
 नारदवचने माझे; निद्राभंगे धरो न राग मन. ' १०८
- भूप म्हणे, ' आकार श्रेष्ठ तुझा नयनमानसां गमला.
 तूं कोण ? असेल विदित, तरि माझे शयनमान सांग मला. ' १०९
- कृष्ण म्हणे, " सोमान्वयसंभव राजा ययाति, तज्जाया
 शुक्रलुता ज्या प्रसवे, लजेत शचीमहेन्द्र मज्जाया, ११०
- त्या श्रीयदुच्या वंशीं वसुदेव महायशा, महातेजा,
 'राजर्षि' किति म्हणति, किति 'देव चि,' सज्जन बरे पहाते ज्या.
 श्रीवसुदेवतनय मीं, मज म्हणती 'कृष्ण, वासुदेव,' जन.
 त्वद्भूत मज कथी तौ, ज्याचे करिती सदा सुधी भजन. ११२
- निजलासि त्रेतेत, त्रिदशपतिवरें कळीत हा बोधि.

१. वा-यासारखा वेगवान्. २. हत्तीला. ३. सापाला. ४. डोळ्यानीं च
 विषासारखा घात करणारा. ५. राजा. ६. मी कितो वेळ निजलो होतो तें. ७.
 चंद्रवंशीय. ८. देवयानी. ९. बुडवाया. १०. नारद. ११. त्रेतायुगांत.
 १२ जागे होणे.

- योधश्रेष्ठा ! नारदमुनिवचनैकरुनि लागला शोध.” ११३
- पाहुनि वृक्ष प्राणी ह्रस्व, समजला कळिप्रति ज्ञानी.
प्रभुचें पदयुग वंदी, जें मोहातें छळी प्रतिज्ञानीं. ११४
- प्रेमें प्रभुसि विचारुनि, हिमशैलवनीं तपोनीधी रमला.
आढळला न, निजोनि न तदितर तैसा तपोनि धीर मला. ११५
- तप जोडुनि, सोडुनि तनु, गेला स्वर्गासि तो महातेजा,
वदले ‘धन्य’ तपस्वी, आजन्म हिमाचळीं रहाते, ज्या. ११६
- कृष्ण हि कुशस्थळीतें जाय, वैळुनि काळयवन सेनेला.
बहु धन, परि प्रभुविना इतरें त्यांतील लव नसे नेला. ११७
- बहु काळयवनसेना, इतराची तों तसी न सेना कीं,
कांपे भूमि न केवळ, निष्कंपा सुरसभा नसे नाकीं. ११८
- ती अश्वशकुन्नामें अश्वशकुद्राशिजा नदी मोटी
झाली, अद्यापि असे, बहु सेना, गोष्टि हे नव्हे खोटी. ११९
- त्याउपरि रोहिणीशुभनक्षत्रीं पूजिले अदीन मुनी,
जो स्वस्तिवाचनविधि, प्रभुनै तो करविला, पर्दीं नमुनीं. १२०
- चित्तांत विश्वकर्मा, नगरी निर्मावयासि, आठविला;
आला तत्काळ चि तो, शक्रे सांगूनि कार्य पाठविला. १२१
- द्वादशयोजन सिंधु स्थळ दे, तितुकें चि विभु तया याची.
शिल्पिवर विश्वकर्मा पुर निर्मीं, व्हावया दया याची. १२२
- नगरींत विश्वकर्मा प्रकटी, ज्या ठावुक्या कळाकुसरी.
कनकमयंप्राकारा भासे अमरावती च ती दुसरी. १२३
- जेथें कोट कनकमय, तेथें जननिलय कां न कनकाचे ?
मग कां नसतिल सुमणिस्वर्णप्रासाद विश्वजनकाचे ? १२४
- प्रासाद लाजवी परभूपांचे द्वारका दुकानाहीं;

१. निश्चयपूर्वक. २. मार्गे पिटाळून. ३. लुटींत सांपडलेल्या धनांतील.
४. घोड्यांच्या लीदीच्या ढिगापासून उत्पन्न झालेली. ५. मार्गे. ६. सुवर्णाच्या
कोटाची. ७. निलय=घरें.

- किंबहुना, भगवत्पुरपांसुं तसा इंदुरीं बुकां नाहीं. १२५
- श्रीनाथ शंखनिधितें सांगे, 'जे द्वारकापुरीं असती,
सर्व हि धनिक करावे; न रुचे चि दरिद्रता, जसी असती.' १२६
- बहुजनसदनें भरिलीं पुष्कळ संपत्तिनें महानिधिनें.
प्रभुच्या वरप्रसादें पुसिलें, लिहिलें अभाग्य जें विधिनें. १२७
- जी द्वारकापुरजनीं भूपजनीं तेंचि संपदा नाहीं;
म्हणती अर्थिजनाच्या दारिद्र्या वैश्य 'संप' दानाहीं. १२८
- देवसभा आणविली, प्रभुनें आज्ञा करूनि वातातें;
जें स्वजनीं वात्सल्य प्रभुचें, येना चि लेश ताता तें. १२९
- ती सुरसभा सुधर्मा बैसाया यादवांसि वासव दे.
पुरबुनि काम, 'पुरवितों' ऐसें न मुखें रमानिवास वदे. १३०
- प्रभुसत्तमें पुरोहित केला सांदीपनि द्विजश्रेष्ठ.
नृप उग्रसेन, जो बहुमान्य समस्तां वर्ये गुणें ज्येष्ठ. १३१
- सचिव श्रेष्ठ विकद्रु, स्वचमूंचा पालिता अनाधृष्टि,
सात्यकि वीराग्रेसर, ज्याची निर्मळयशीं सदा दृष्टि. १३२
- दश उद्धवप्रमुख कवि केले प्रभुनें अंशेषकार्यकर,
अतिरथ दारुक सारथिवर, जो जयहेतु, जेंचि अर्यकर. १३३
- रामें द्वारवर्तीत प्रथम श्रीरेवती सती वरिली;
मति सर्वा हि नरांची, नारींची, त्या महोत्सवें हरिली. १३४

१. पांसु=धूळ, धुरळा. २. इंदूरचा बका फार सुवासिक असतो. ३. 'शंख' हा कुबेराचा एक निधि. हा इंद्राशेवरून कृष्णसेवेला मूर्तिमंत आला होता. ४. शंखनिधिनें. ५. [नशीबी] लिहिलें. ६. शेटसावकार. ७. बाकी सर्व कामाचे कामगार. ८. साधुसज्जनाचा हात.

अध्याय चोविसावा.

- दमघोष, जरानंदन, एककुलोत्पन्न भूपती वा ! हे,
मागध शिशुपाळातें पुत्रस्नेहंकरूनियां पाहे. १
- शिशुपाळार्थं जरासुत भूप, गळां पडुनि, रुक्मिणी मागे.
तें भीष्मकासि रुक्मिस्नेहें अप्रिय हि ऐकणें लागे. २
- मागध म्हणे, 'सुनीथ प्रियसुतसा, रुक्मिणीस हा लाहो.'
कृष्णद्वेषे राजे बहु घेवुनि, कुंडिनासि आला, हो ! ३
- नृप दंतवक्रनंदन पाँडूकसुत एकलव्यसुत वीर,
कालिंग-वेणुदारि-क्राथ-प्रघसाख्य नृप महाधीर, ४
- विंदानुविंद, बाह्लिक, शल्य, भजति शूर भूमिपति ते ज्या,
भगदत्त, कुंतिभोज, द्रुपद, विराट, क्षितीश अतितैजा, ५
- भूरिश्रवा, जयद्रथ, गांधाराधिपति, काश्य बलशाली,
धृतराष्ट्रसुत, असी बहु राज्यांची मंडळी सजुनि आली. ६
- ज्यांला सरहस्य धनुर्वेद गुरूपासनाबळें पाठ,
अश्रौहिणी मिळाल्या त्या राज्यांच्या नृपोत्तमा ! साठ. ७
- त्या राज्यांला रुक्मी सामोरा सबळ जाय, बहु मानी,
पूजुनि दे साहित्य प्राज्य तयां, जो समर्थ बहुमानी. ८
- पितृभगिनीपुत्राचा लग्नोत्सव रामकृष्ण जाणोनीं,
आले कुंडिननगरा, निजयादवयोध सर्व आणोनीं. ९
- भीष्मक यांतें येवुनि सामोरा, करुनि पूजन, स्थापी.
याच्या प्रीति, परांच्या चिंता, हृदयासि तत्क्षणीं व्यापी. १०
- कुंडिननगराबाहिर दूर निराळे चि राहिले हो ! ते,
जे पाण्यांत पराहीं पूर्ण परमपुरुष पाहिले होते. ११
- स्वविवाहपूर्वदिवसीं देवीच्या दर्शना वधू गेली,

- केली रुक्म्याने ज्यां, आज्ञा त्याहीं जपोनि ती नेली. १२
- जे आयकिले होते, दिव्य खोरत्न देखिले अजि ते;
- श्रुतिचें शूद्रास, तिचें ग्रहण परा तेंवि लेखिलें अजितें. १३
- हठहरणविचार करुनि, दोघे प्रभु जपत राहिले दूर,
- देवीतें पूजुनि ती बाहिर निघतां चि धावले शूर. १४
- गरुडें जेंवि सुधा, त्या प्रभुने श्रीरुक्मिणी तसी हरिली,
- धरिली करीं अनन्या, राक्षसविधिनें निजप्रिया वरिली. १५
- श्रीतें स्वरथीं वाहुनि देव म्हणे, 'दारुका! तुरग हाकीं.
- आर्य करिल कार्य सकळ; अहितायुर्वायुचा उरग हा कीं.' १६
- धांवे रक्षकवळ जे, तरु उपडुनि राम झोडपी त्यातें;
- जरि अरिला विष वाटे, लागे हरिचरित गोड पीत्यातें. १७
- हरिता जरि वज्रधर हि, तरि त्यातें तत्क्षणीं च गट करितें;
- परि पाडिलें बळप्रभुभुजतेजें, हरुनि तेज, कटक रितें. १८
- भार स्थापुनि रामीं, प्रभु जाय द्वारकापुरा नीट.
- गद, सारण, कृतवर्मा, सात्यकि, अक्रूर, राहिले धीट. १९
- नृप दंतवक्रमागधिशिशुपाळप्रमुख खवळले सर्व,
- शत्रुसमूह क्षोभे सागर येतां जसें महापर्व. २०
- समरीं रामविभुपुढें, जे कृष्णवधार्थ धांवले अरि, ते
- करिते बळ वायुपुढें घनसे पडतील मूढ कां न रिते? २१
- प्रथम जरासंधासीं युयुधान महायशा करी युद्ध;
- अक्रूर दंतवक्रा ताडुनि यां, विजय मेळवी शुद्ध. २२
- शिशुपाळातें विपृथु च्छेदी ममीं अनेक रोपार्हीं;
- त्याहीं व्याकुळ केला, सर्पाहीं जेंवि उग्रकोपार्हीं. २३

१. बलात्कारानें हरण करण्याचा बेत. २. दुसऱ्यास प्राप्त न होणारी, किंवा जिचे मन दुसऱ्यावर नव्हतें अशी. ३. आसुरविवाहपद्धतीनें. ४. बळराम. ५. शत्रूंच्या आयुष्यरुपीं वायूचा [भक्षक] सर्प. ६. आपल्या शक्तीची घमेंड करणारे. ७. सात्यकी.

- रामें वृक्षाघातें वधिला अंगेश्वर द्विरदसहित,
 बसुनि रथीं शत मांगध बाणशतें मर्दिले प्रवळ अहित. २४
- कारूष महारथ सा, रामाचे वधिति त्यांसि शर सा, जे.
 बहु शत्रुकदन करितां, बळभद्र रणांत जैवि हर साजे. २५
- राम जरासंधावरि, सिंहावरि सिंहसा, करी लगट;
 कीं कल्पांतांबुधि तो परसेनाभूमिंत करील गट. २६
- मगधेंद्र शर तीन, प्रभुनें तों त्यासि हाणिले अष्ट;
 ध्वज तोडुनि, पहिल्यापरि पावविला पार्थिवेंद्र तो कष्ट. २७
- रामादि यादवांहीं मगधेश्वरमुख्य सर्व ही भूप,
 बळ मथुनि, पराभविले; हे सागरसे चि, शत्रु ते कूप. २८
- वेचुनि सर्वस्व, मरण मेळविलें शत्रुहीं ससेनाहीं.
 नुरती पळ हि हरिपुढें गज, मग होतिल न कां ससे नाहीं? २९
- रुक्मी म्हणे, 'स्वसेतें सोडविन, प्राण शत्रुचे हरिन,
 वरिन जयश्रीतें, तरि कुंडिननगरीं प्रवेश मीं करिन.' ३०
- तो वृष असी प्रतिज्ञा करुनि निघे, त्या सहाय अविचार,
 नृप अंशुमान्, श्रुतर्वा, काथ तथा वेणुदारि, अँवि च्यार. ३१
- हरिवरि अरि तो वेगें गेला, घेवूनि बहु बळ कुद्ध;
 गांठुनि रेवातीरीं प्रभुसीं रुक्मी करी महायुद्ध. ३२
- सेनासहाय सोडुनि, रुक्मी प्रभुसीं स्वयें चि युद्ध करी,
 वनगज जरि गुरु, तेणें हरिचा होयोल काय रुद्ध करी? ३३
- उग्रचतुःषष्टिशरप्रकरें रुक्मी त्रिलोकपा वेधी,
 प्रभु सँसति शर हाणी, तों त्या अरिची भ्रमासि पावे धी. ३४
- ध्वज तोडुनि सारथिशिर उडवी, तत्काळ संकटीं पाडी,
 तों अंशुमान् महीपति दश बाणाहीं यदूत्तमा ताडी. ३५
- हाणी नृप श्रुतर्वा पांचाहीं, वेणुदारि साताहीं,

१. द्विरद=हत्ती. २. जरासंधपक्षीय. ३. प्रलयकालचा समुद्र. ४. वैल
 (बुद्धिहीन). ५. एडके-पंत. ६. ऐरावत. ७. चौसष्ट. ८. सत्तर.

काथ हि तसा चि ताडो, त्यांच्या धरिला न कंप हाताही. ३६
 ताडुनि उरांत, केला मूर्छित तो अंशुमान् महीपाळ;
 मग लक्षिला श्रुतर्वा प्रभुनें, पक्षीश्वरें जसा व्याळ. ३७
 च्यारी वाजी वधिले, च्यार चि हाणोनि बाण मग कोपें.
 त्या वेगुदारिचा ध्वज, भुज ही, तत्काळ खंडिला रोपें. ३८
 शरपंचकें श्रुतर्वा विंधुनियां विकळ नरनटें केला,
 त्यांचे शरवृष्टि करिति, सोडिति ते वीरवर न टंकेला. ३९
 एकैकातें हाणुनि बाण चतुःषष्टि, सर्व ही पळवी;
 वळ वीरोत्तम भगवान् सकळांतें आपुलें रणीं कळवी. ४०
 निजवळभंगें सायक पांच प्रभुच्या उरस्थळीं ओपी,
 ताडुनि केतु, शरत्रय हाणी त्या दारुका महाकोपी. ४१
 केशव हि बहु शराही ताडुनियां भीष्मकात्मजा पापा,
 चापा त्यांच्या तोडी, पक्षीश्वर जेंवि दारुणा सापा. ४२
 रुक्मी, अन्य शरासन घेवुनि, जगदीश्वरासि माराया
 योजी बहु दिव्यास्त्रें, प्रत्यस्त्रें त्यांसि कृष्ण वाराया. ४३
 अस्त्रें प्रत्यस्त्राहीं वारुनि, भगवान् पुन्हां हि चापातें
 खंडी, जेंवि शिखंडी पक्षी लीळेकरुनि सापातें. ४४
 छिन्नधनुष्य, विरथ, तो रुक्मी, घेवूनि खड्ग चर्म, कुंडी
 बुद्धि धरुनि, कृष्णावरि धावे, टाकुनि रथावरुनि उडी. ४५
 प्रभु खंडी खड्गातें, येतां अरि धरुनि गरुडसा वेगा.
 सोडी तीन विशिख, जे अहिसे, लक्षूनि अरु, डसावे, गा ! ४६
 ते विशिख उरीं शिरले, पर पडला वज्रभिन्नपर्वतसा,
 प्रभुसीं स्पर्धा करितां, कां हो ! न करिल अनर्थ गर्व तसा ? ४७
 शरवृष्टि करित उठले प्रभुवरि भयनघृवर्ण ते राजे

१. नररूपधारी कृष्णानें. २. चिकाटीला. ३. ध्वज. ४. अस्त्रांचा प्रतिकार
 करणारीं अस्त्रें. ५. वांकडी. ६. मर्मस्थान. ७. भयानें नाहीसें झालें आहे तेज
 ज्यांचें ते, भयानें काळवंडलेले.

दोषं चि, हरिशर गमले मूर्त महामंत्रवर्ण तेरा जे.	४८
झटले भटलेखर्षभ जे रुक्म्याचें करावया अवन, स्वनिकट येवूं न दिले कृष्णें, सुब्राह्मणें जसे यवन.	४९
रुक्मी पडला पाहुनि, पर पृथ्वीपति पळोनियां गेले; केले हतशेष परित्रस्त, कबंध चि पुढें उभे ठेले.	५०
रुक्मी पडतां, प्रभुच्या पायांवरि रुक्मिणी सती पडली, व्याकुळ होतां खळ ही बंधु, स्नेहकरूनि ती रडली.	५१
प्रेमें प्रिया प्रभुवरें उठवुनि आलिंगिली, तया भ्रात्या दिधले अभय तिच्या ये द्रव धरितां पाय, बहु दयाभ्रा त्या.	
रुक्म्यासि अभय देवुनि, जाय स्वपुरासि कृष्ण तेथूर्नी, मुख भरवुनि घेती, जे भगवद्वेष्टे मदांध, ते थूर्नी.	५३
स्वपुरा वृष्णि हि गेले, राम पुढें करुनि, शत्रु भंगूर्नी, प्रभु अरिनीं लंघावा जरि, तरि गिरिराज मेरू पंगूर्नी.	५४
वाहे रथीं श्रुतर्वा रुक्म्यातें, निजपुरासि ने त्यातें, जो जड दहांत वदला, 'मारिन काळाचिया हि नेत्यातें.'	५५
भग्नप्रतिज्ञ राहे भोजकटीं नवपुरीं च तो मानी, त्यातें मारीन म्हणे, जो संस्तुत शक्रसूर्यसोमानीं.	५६
राम सवृष्णि स्वपुरा आल्यावरि, केशवें कृपानिधिनें केलें भीष्मककन्यारत्नकरग्रहण उत्सवें विधिनें.	५७
श्रीराम जानकीसीं, गौरीसीं जेंवि हर, असा रमला. श्रीकृष्ण रुक्मिणीसीं; वाटे दृष्टांत पर असार मला.	५८
प्रद्युम्नादि दश तनय, चारुमती कन्यका तिला झाली. कालिंदी सूर्यसुता, होवुनि कृष्णप्रिया, सुखें धाली.	५९

१. बाधा, पिशाचाची वगैरे पीडा. २. जे हरिशर मूर्त महामंत्रवर्ण तेरा असे गमले-पंत. त्रयोदशाक्षरी महामंत्रांचीं अक्षरें. ३. भट+लेख+ऋषभ=वीरश्रेष्ठ व देवश्रेष्ठ. ४. दयाघनाला. ५. [लोकांच्या] छी थू करण्यानें. ६. नियमन करणाऱ्या थन्याला. ७. विवाहोत्सवानें. ८. कमी दर्जाचा; हलका.

वसुदेवाची भगिनी नामें राजाधिदेविका धन्या,
 तदपत्य मित्रविंदा आवंत्यभवा प्रभुप्रिया अन्या. ६०
 प्रख्यात जो अयोध्यापति सुयशा नग्नजित्, तथा आर्या
 सत्या कन्या धन्या झाली, ती विष्णुची तिजी भार्या. ६१
 जी जांबवत्सुता, ती जांबवती प्रभुमनःप्रिया जाया
 चवथी कथिली; जाल्या लक्ष्म्यंशे वर्णिल्या स्त्रिया ज्या, या.
 पितृभगिनी कैकेयस्त्री जी श्रुतकीर्ति, तत्सुता देवी
 ती रोहिणी, कवि म्हणति, भद्रा हि प्रभुसि पांचवी सेवी. ६३
 जी मद्रराजकन्या प्रभुदयिता होय लक्ष्मणा सांवी,
 ज्या सुंदरीपुढें रति अतितुच्छा स्त्री तसी च भासावी. ६४
 प्रभुदयिता सत्राजित्तनया, यन्नाम सत्यभामा, ती,
 वा ! जीपुढें करुनि घे चंपळा, होवूनि अत्यभा, माती. ६५
 शैब्यसुता गांधारी नामें तन्वी हि आठवी, नाहे
 प्रभुभक्त्यमृतनदींत, स्वशरीरातें हि आठवीना हे. ६६
 राया ! श्रीकृष्णाच्या पेशा या पट्टनायिका आठ,
 पाठ प्रभुभक्त्युचिता ज्यांसि चहूंआगळ्या कळा साठ. ६७
 षोडशसहस्र भार्या आर्याराध्ये रमावरें अन्या
 एकीं लग्नीं वरिल्या, रूपगुणवती, सुवंशजा, कन्या. ६८
 दश सुत, एक सुता, दे, कीं प्रभुचा सारिखा सदा धार्या,
 सर्वा प्रिया समा त्या शरणागतवत्सळा सदाधारा. ६९
 रुक्मी निजकन्येच्या सर्व नृपांतें स्वयंवरीं बाहे,
 रंगात ती शुभांगी प्रद्युम्ना कृष्णनंदना पाहे. ७०
 प्रेमें वरी शुभांगी प्रद्युम्नातें, जसी रमा हरितें;
 परतुनि उगे चि गेलें नृपमंडळ, खिन्न जाहलें परि तें. ७१
 त्या प्रद्युम्नापासुनि होय शुभांगीस पुत्र, हा नावें

१. सहावी लक्ष्मणा नांवाची. २. बीज. ३. अत्यंत निस्तेज. ४. नाहती
 झाली. ५. श्रेष्ठाना पूज्य अशा कृष्णानें. ६. पद्म.

- प्रद्युम्न, सुरवराहीं ज्याचें बळ, रूप, शील, वानाचें. ७२
 रुक्म्याची रुक्मवती पौत्री त्याकारणें अगा राया !
 प्रभुं मागती; म्हणे तो, 'देवूं, परि आमुच्या अगारा या.' ७३
 गेले सदारनंदन भोजकटीं रामकृष्ण लग्नातें,
 सुखवाया रुक्म्यातें समरपराभूतिदुःखमग्नातें. ७४
 होय विवाहमहोत्सव, मग खळ दाटुनि अनर्थ पिकवीती.
 'द्यूतीं तरि जिंकावा राम,' असें रुक्मियासि शिकवीती. ७५
 'निपुणपण नसे अक्षीं, व्यसन परि द्यूतकेलिचें आहे,'
 कथितां हें कुनृपाहीं, रुक्मी रामासि आदरें वाहे. ७६
 जो निजनामग्रहणें करणारा धन्य राम रांव्या ही,
 तां भाग्यें प्राप्त, परि प्रिय वाटेना चि पामरां व्याही. ७७
 हर्षें गेला व्याही, रुक्मी जेव्हां सभेंत बोलावी,
 कनकायुत निष्क ग्लह तेव्हां द्यूतांत राम तो लावी. ७८
 रुक्मी तो पण जिंकी, लावी तितुका चि पण पुन्हां राम,
 त्यातें ही कितच हरी, जिंकूं पाहे हरा जसा काम. ७९
 वारंवार द्यूतीं रुक्म्यानें जीयमान बळ झाला,
 लावी सुवर्णकोटि ग्लह राम, जिणोनि ने कितवें त्याला. ८०
 तो श्लाघमान रुक्मी, कपटें अनुकूल, करुनियां फांसे,
 प्रभुतें, 'अविद्य, दुर्बळ, गोरक्षणपटु,' असें म्हणे, हांसे. ८१
 'मुसळधराला ठावें धरणें द्यूतांत काय अक्षांचें?
 हें कर्म होय आम्हां राज्यांचें सर्वकेलिदक्षांचें.' ८२
 युद्धीं अजेय हळधर, केला द्यूतांत हा पराजित कीं.
 बोलों दे रामप्रभु, बोलवलीं कटु वचें परा जितकीं. ८३

१. मूळ प्रतीत 'प्रद्युम्न' असें आहे; परंतु 'प्राद्युम्न' असें असलें पाहिजे होतें, असें दिसते. २. राम आणि कृष्ण. ३. वायकामुलांसह. ४. फांसे टाकण्यांत. ५. राघूला सुद्धां (अर्थज्ञान वगैरे नसतां केवळ वाणीनें "राम राम" म्हणणाऱ्या पोपटाला सुद्धां). ६. नाणीं. ७. हरलेला. ८. पण; पैज. ९. लबाड. १०. घमेंड-खोर. ११. कीडापट्टेंचें.

द्यूतीं कलिंगराज शुलुक रुक्म्यासि मानवे, दांत
 दावी; हांसे त्या ज्या प्रभुचा साधूंत मान वेदांत. ८४
 आवरुनि क्रोधातें, राम म्हणे, ' तूं नराधिपा ! दक्ष '
 दशकोटिसहस्र ग्लह हा, हूं घे या हि, पाड हे अक्ष.' ८५
 करि अक्षपात रुक्मी, बळनिर्जित होय तो, असें चि घडे,
 कीं, रामविजयसूचक चतुरंकांकित यथोक्त अक्ष पडे. ८६
 जरि निर्जित, तरि रुक्मी ' आपण निर्जित नव्हे ' असें स्थापी;
 पापी, धृष्ट प्रभुला, मिथ्याचारा खरा, तसा दापी. ८७
 ऐसी होय गंगनगी, ' जिंकिल खद्योत काय हा रविला ?
 रुक्मी खोटा, द्यूतीं रामें धर्मकरुनि हारविला. ' ८८
 प्रभुकोप पेटवि खगी, कवि कोण म्हणेल न ' धमनी ' तीतें ?
 मग वांचतो प्रभुपुढें कैसा, लंघुनि अधम नीतीतें ? ८९
 रुक्म्यातें कनकमयक्रीडाफलकें चि राम तो ताडी,
 पाडी; अशनि च ईशें जी कोपेंकरुनि कवळिली काडी. ९०
 पाडी कालिंगाचे सर्व हि रुक्म्याचिसारिखे दांत,
 वदन गंतश्रीक पडे कां न संदुपहासकारि खेदांत ? ९१
 द्यूतसभेचा उपटुनि सौवर्ण स्तंभ घे, परित्रास
 रुक्मिसखनृपांतें दे, नरहरिच्या दाखवीं चरित्रास. ९२
 बळ जावुनि निजशिबिरीं सांगे कृष्णासि सर्व जें घडलें,
 राहे उगा चि भगवान्, संकट सद्वत्सळा त्या पडलें. ९३
 बहु रुक्मिणी रडे, परि समजों दे खेद या न दीरा हे,
 शोकीं^१ उगी च भंग, प्रेमा देखे, दयानदी राहे. ९४

१. स्तुति करिता झाला. २. रामानें पराजित केलेला. ३. चारी बाजूनें
 चिन्हित—ज्याच्या चारी बाजूंवर ठिपके आहेत अशा. ४. म्हटलेला फांसा (डाव).
 ५. आकाशवाणी. ६. फुंकणी. ७. क्रोडाफलक=खेळण्याचा पाट-पट. ८. ईश्वरानें
 काडी जरी फेंकली तरी ती वज्राप्रमाणें समर्थ होते, असा भाव. ९. निस्तेज.
 १०. सज्जननिंदक. ११. शोकामुळें उगी च थोडीशी लाट उसळत होती, परंतु त्या
 प्रभूचें प्रेम तिच्या नजरेस येऊन ती दयानदी शांत झाली. भंग=लाट-निर्णय०.

- द्रुमभार्गवतुल्य, द्रुमभार्गवशिक्षित, मखीं रणीं दक्ष,
जो भूप नित्ययाजी अर्थिजनाला सुवर्ण दे लक्ष, ९५
- तो रुक्मी स्वद्वेषी रामें द्यूतांत मारितां, झाले
विमनस्क सर्व यादव, म्हणती, 'दैवापुढें न बळ चाले.' ९६
- भोजकटपुराहूनि प्रभु दोघे द्वारकापुरा आले,
भ्याले पर नृप ज्यांच्या चरितें, बहु साधु सर्व ही धाले. ९७
- राज्या! जांवयतीचा नंदन सांब स्वयंवरीं तनया
हरितां सुयोधनाची, धरिती कौरव करूनियां अनया. ९८
- कारागृहांत केला रुद्ध, असें द्वारकापुरीं कळलें,
बळ नांगपुरा गेला, सद्यश ज्याचें कधीं नसे मळलें. ९९
- दुर्योधनासि सामें सांगे नंदन करावया मुक्त,
परि तो अतिखळ मानी मानीना त्या बळाब्धिचें उक्त. १००
- गजपुर गंगेंत हळें पाडाया पालथें बळें पाहे;
दुर्योधन रामपदीं सांबसुता, स्वशिरसंपदा, वाहे. १०१
- 'शरणागत शिष्य तुझा मीं; वा! उचिता तुज क्षमा आहे,'
ऐसें चि म्हणे, प्रभुपद नमुनि; म्हणुनि सर्वनाश तो राहे. १०२
- नगर उचलितां झाला होता गंगेकडे जसा तेल,
राहुनि तसें चि आशुनि सूचवितें यश, न बोलतां बोल. १०३
- रामें अनंतबळ प्रभु, त्याला हें नवल काय हो! आहे?
दशशतशिरांत एकीं भूमंडळ कमळदळतसें वाहे. १०४

१. नित्य यज्ञ करणारा. २. खिन्न, असंतुष्ट. ३. कोंडलेला, वंदिस्थ. ४. हस्ति-
नापुरास. ५. बळराम हा शेषाचा अवतार. शेष आपल्या दशशत (इजार)
मस्तकांपैकीं एकीं (एकावर) [जर सर्व] भूमंडल (पृथ्वी) कमळाच्या एका पाना-
प्रमाणें (सहज) वाहे (धारण करितो) तर त्यानें गजपुर नांगरानें उचललें, यांत
नवल काय?

अध्याय पंचविंशति.

भूसुत नरकाख्य असुर तो प्राग्ज्योतिषपुरीं वसे क्रूर, देवब्राह्मण पीडी, दुःसह सर्वास ही जसा धूर.	१
करिता झाला तेजें लोकांतिल रत्नमात्र तो गोळा. गंधर्वादि सुकन्या एकशत सहस्र ही नृपा ! सोळा.	२
किंबहुना सर्वाला जी पूज्या अदिति माय शक्राची, मणिकुंडलें तिचीं ने. वदवेना रीति फार वक्राची.	३
ये द्वारकापुरीतें शक्र प्रभुला स्वदुःख सांगायो, भेटोनि म्हणे, “ कृष्णा ! न करिसि अद्यापि भस्म कां गा ! या ? या गरुडीं बैस कसा; स्मरत्यांच्या नरकनाशना ! चाल.	
वदलों सुरांसि ‘ गावुनि केशवकृत नरकनाश नाचाल.’	५
तुजवांचुनि सर्वास हि नरकासुर हा अवध्य घननीला ! त्वां या अरिला मारुनि, सत्वर द्यावा प्रमोद जननीला.”	६
पापाचारा नरका प्रभु माराया करी प्रतिज्ञा त्या, ज्या रक्षायो नलगे पळ बा राया ! करीप्रति ज्ञात्या.	७
भूमिनिदेशें ^१ समरीं नरकासुर भूमिपुत्र माराया, भूम्यंशं ^२ सत्यभामा घे संगें सत्यकाम बा राया !	८
‘ गरुडीं सखीक प्रभु बसुनि नभीं जेंवि, तेंवि न विराजे सौदामिनीसह कनकनगशृंगीं मेघ,’ म्हणति कविराजे.	९
कृष्णसुरेश व्योमीं रविविधुसे जाहले जना दिसते, जे देवर्षि, स्तविती त्या मायामानुषा अनादिस ते.	१०
शक्र स्वर्गीं जावुनि, चिंतितं सुरकार्यसिद्धिला ठेलां,	

१. सर्व उत्कृष्ट पदार्थ. २. स्मरण करणारांच्या अधःपाताला चुकविणाऱ्या !
३. हें मद्रचन सत्य करावें—पंत. ४. आशेनें. ५. भूमीचा अवतार. ६. सत्य-
संकल्प भगवान् कृष्ण. ७. विजेनें युक्त ८. काळजी करित राहिला.

- प्रभु, नीलवर्ण अर्णव जो, त्याच्या उत्तरीं तटीं गेला. ११
- पाहे प्राग्ज्योतिषपुर, ज्याहुनि संपन्न नाक भासेना,
त्याच्या द्वारीं मोटी असुरांची देवदेवहा सेना. १२
- येतां निकट प्रभुवरि टाकी दानव महोग्र मुरु शक्ति;
खंडी क्षुरप्रं सोडुनि, तत्काळ तितें मुकुंद उरुशक्ति. १३
- टाकी अत्युग्र गदा, तोडी तीतें हि अर्धचंद्रशरें,
मुरुदानवशिरं खंडी भल्लें जंगदीश, जेंवि पन्न करें. १४
- मुरुपाश षट्सहस्र च्छेदुनि, मारुनि तें महासैन्य,
कृष्ण शिलासंघातें लंघी, देवूनि दानवां दैन्य. १५
- असुर निसुंद महाबळ, उग्र हयग्रीव ही दुजा भारी,
रोधिति मार्ग निजबळें, ज्यांपासुनि होय भीत जंभारी. १६
- बैसुनि निसुंद सुरथीं देवावरि उग्र बाण दश सोडी.
प्रभु सक्षति बाणाहीं शत्रुशरांतें न पांचतां तोडी. १७
- त्याचे सैनिक दानव शरजाळें झांकिती, करुनि वेगा,
तत्सत्त्वे हृदयीं तो सांधुखगांचा महांतरु निवे, गा ! १८
- एकैका असुराच्या मर्मीं प्रभु पांच पांच शर हाणी,
योजुनि पर्जन्यास्रें, क्षंतजें रंगें तसे चि पर न्हाणी. १९
- मेले, बहुत पळाले, पाहुनि करि, म्हणुनि 'हा !' निसुंद रया;
झांकी शरजाळानें प्रभुसि रणीं गणुनि हानि सुंदर; यां. २०
- झांकुनि रविला, पाडी अरिकृत शरवृष्टि अंधकारा ती,
योजी सौवित्र प्रभु जेंवि परीं चक्षुं अंधकाराती. २१
- छेदुनि शरवृष्टींतें, विरथ करुनि तो निसुंद भल्लानें
शिर हरुनि पाडिला, हो ! परमल्ल जसा प्रगल्भ मल्लानें. २२

१. इंद्राचा नाश करणारी. २. बाण. ३. फार सामर्थ्यवान्. ४. खडकाना.
५. इंद्र. ६. सत्तर. ७. ते निसुंदाचे दहा बाण येऊन पांचतात न पांचतात तो च.
८. सत्व=शौर्य, सामर्थ्य. ९. साधुरूपी पक्ष्यांचा [आश्रय-] वृक्ष. १०. रक्तानें.
११. वेगाला. १२. या प्रभुसि-पंत. १३. सूर्यास्र. १४ तृतीय नेत्र. १५. शंकर.
१६. प्रतिपक्षीय गडी.

जो एकला चि सर्वा देवांसीं रण सहस्रवर्ष करी,
 साहे सुखें सुरांचें शरवर्ष, जसें चि मेघवर्ष करी. २३
 पडतां निसुंद, धावे असुर हयग्रीव, तो शिळा मोटी
 लोटी प्रभुवरि; करिती तुकडे जगदीशशर तिचे कोटी. २४
 सैन्य हयग्रीवाचें वधिलें प्रभुनें अनेक शस्त्राहीं;
 भरिलें रजीं विभूषित रत्नाहीं जें अमूल्य वस्त्राहीं. २५
 सैन्यविनाशें क्षोभे, तरु उपडी, स्थूळ जो दशव्याम,
 त्या मर्दाया धांवे, ज्याचें काळासि भीति दे नाम. २६
 शतखंड महातरुतें करि हरि खरशर अनेक सोडून,
 हाणी बाण प्रभु, तो जाय त्याच्या उरासि फोडून. २७
 सबळ हयग्रीवाच्या निघनें पावे अनंत हरिख पवी;
 उग्र विरूपाक्ष असुर जो, त्यासि रणांगणांत हरि खपवी. २८
 प्राग्ज्योतिषपुरनिकट प्रभु दानव आठ लक्ष तो खपवी,
 त्या शक्रारिविनाशें जडें ही पावे अपार तोख पवी. २९
 श्रीकृष्णें वाजविला, दानव मर्दूनि पांचजन्य दरें.
 खवळे नरक; न ज्याला मृत्युदरें, असेल काय अन्यदर ? ३०
 ज्यासि सहस्र हय, अशा स्वरथीं बैसे त्रिनलवपरिमाणीं,
 ज्याचें दर्शन अमरीनयनीं ने अमरवदनगत पाणी. ३१
 बहु लक्ष असुरवीर, प्रबळतर, अनेकवेषशस्त्रधर
 घेवुनि, नरकासुर ये प्रभुवरि, पविपाणिवरि जसा चि धर. ३२
 रणतूर्यनादमिश्रित वीरांचे सिंहनाद, वाजींचे,
 रथाचक्रांचे, अगणित झाले ध्वनि मत्तहस्तिराजींचे. ३३
 भूमिसुताच्या सेना, प्रभुवरि पावुनि ज्यासि हर्षाया,

१. जें अमूल्य वस्त्राहीं [व] रत्नाहीं विभूषित [असें तें] रजीं (धुळीनें) भरिलें.
 २. दहा वांव [लांव]. ३. अचेतन. 'पवी'चें विशेषण. ४. शंख. ५. भीति.
 ६. नलव=४०० हात. ७. ज्याच्या दर्शनानें देवांच्या तोंडचें पाणी निघून जाई
 व ते त्यांच्या स्त्रियांच्या नेत्रांत येई. ८. इंद्र. ९. पर्वत. १०. तूर्य=एक रणवाच.
 ११. टोळ्यांचे.

- लागति विविधें अमितें खरशस्त्रें एकदा चि वर्षाया. ३४
- श्रीकृष्ण स्वाभिमुखा सर्वा ही दैत्यदानवा खाणी,
तो तो निवोनि मारण, तप्त जसा शैत्यदान, वाखाणी. ३५
- मेले बहु धन्य, पळुनि गेले अंशुभावहाललाटांचे;
प्रभुहेतिचा गुण गुरु, न अमृताब्धीच्या पहाल लाटांचे. ३६
- निजसैन्यक्षयभंगशुब्ध नरक विष्णुसीं करी समर.
हरिसीं भिडतां, कवि कां न म्हणतिल प्राकृता करसि 'मर'? ३७
- नाशति ज्याच्या नामें नरक अनेक हि म्हणोनियां 'हाय!'
त्या साक्षाद्विष्णुपुढें करिल नरक एक वापुडा काय? ३८
- योजी नरक महास्त्र, प्रभुवर लोलकरूनि तें शमवी;
प्रेक्षकसुरमति मधुसा मधुसूदनसह भिडोनि तो भ्रमवी. ३९
- कृष्णें बाणसहस्रें समरीं वधिले सहस्र जे वाजी,
जाणों निश्चळ होतां म्हणतो ते प्रभुशरांसि 'जेवां, जी!' ४०
- प्रभुनें सूत, शिर, ध्वज, कवच हि, खंडूनि पाडिला उघडा,
सुचलें, रुचलें शूलग्रहण चि तेव्हां धरासुता सुघडा. ४१
- टाको प्रभुवरि रागें नरक ज्वाळाकराळशूळतें,
जो जाळाया क्षम सुरसैन्यातें, अग्नि जेंवि तूळतें. ४२
- शूल च्छेदुनि कृष्णें, केला नरकासुर द्विधा चक्रें;
पडला धडडड, जाणों वज्रें पर्वत विदारिला शक्रें. ४३
- सुत पडतां, भूमि, पुढें ठेवुनि तीं कुंडलें, म्हणे हरिला,
'बाळकसा क्रीडसि, कीं त्वां चि दिला पुत्र, तो पुन्हां हरिला.
त्वां जेंवि लक्षिला हा, ऐसी याची प्रजा न लक्षावी,

१. मरून (अर्थात् मोक्ष पावून) मारण (वध) वाखाणी (स्तवी); जसा तप्त (तापलेला मनुष्य) शैत्यदान (शीतोपचार) वाखाणी. २. फुटक्या नशीवाचे. ३. शस्त्राचा. ४. मद्यासारखा; मदिरा ज्याप्रमाणें मतिभ्रष्ट करिते त्याप्रमाणें. ५. निश्चेष्ट (मरून) पडतां. ६. हुशार. ७. भयंकर. ८. कापसाला.

प्रभुनें करुणा करुनि, प्रणता जनता सदैव रक्षावी. १	४५
भूमिप्रार्थित विभु दे भगदत्ता नरकनंदना राज्य;	
धनरत्नराशिकन्या प्रेषी स्वपुरीप्रति प्रभु प्राज्य.	४६
मणिपर्वत पक्षिवरीं वाहुनि, तेथूनि जाय नाकाते,	
शक्राते बहु सुखवी, दूर तयाच्या करुनि धाकाते.	४७
स्वस्थानीं स्थापि प्रभु मणिपर्वत मेरुशृंग, भवनाते	
शक्राच्या जाय, करी अत्युज्वल अदितिगर्भभव नाते.	४८
देवुनि शक्रकरीं तीं मातेचीं कुंडले, तयासहित	
जाय अदितिच्या भवनीं, करुनि, हरुनि सर्वसुरभयास, हित. ४९	
तीं दिव्य कुंडले दे, कृष्णसह नमूनि शक्र मातेते;	
तीच्या हृदया द्रववी, लंघिति सत्पुत्र न क्रमाते, ते. ४	५०
नमन करि सत्यभामा, करुनि पुढें त्या शचीस, सासुस; ती	
दे आशीं, नांदाया कांतसहित सुचिरकाळ सासु सती.	५१
श्रीकृष्णाते शक्रे दिव्यांबरभूषणें दिलीं नव्यें,	
दिधलीं पुंलोमजेनें प्रेमें सात्राजितीस ही भव्यें.	५२
आज्ञा घेवुनि कृष्णप्रभु येतां नंदनीं वनीं पाहे	
त्या पारिजाततरुते, मणिवेदीसह खगेश्वरीं वाहे.	५३
ये द्वारकेसि भगवान्, संपादुनि विजय, हर्षवि स्वजन;	
निववी हें चरित, जसें गंगांबुजपत्रनिर्मित व्यजन.	५४

१. शरणागत लोक. २. अदितिच्या पोटीं जन्म घेतल्याचें नाते. वामनावतारीं विष्णूनें अदितिच्या पोटीं जन्म घेतला होता व इंद्र हा हि तिचा च मुलगा, हें नाते. ३. योग्याचारास; सन्मार्गास. ४. सत्पुत्राचें विहित आचरण. ५. जीवंत. ६. नूतन. ७. शची; इंद्रपत्नी. ८. रत्नांचा पार व आळें यासुद्धां. ९. गंगेंतलि कमळाच्या पानाचा केलेला पंखा.

अध्याय सविसावा.

- श्रीकृष्ण रुक्मिणीसह रैवतकीं पर्वतोत्तर्मां आला,
द्याया बहुमान, तिचें शुभ उपवासावसान जें, त्याला. १
- षोडशसहस्र भार्या, सुतबंधुज्ञातिवर्ग झाडून,
प्रथम पुढें हयरथगजशिविकांहीं द्विज सदरें धाडून, २
- दयिताव्रतावसानीं विप्रांतें विपुळ दक्षिणा अर्पीं,
वस्त्राळंकाराहीं, विविधान्नै, कृष्ण आदरें तर्पीं. ३
- पुरबुनि वांचित अर्थीं कृष्णें, यादव हि, सर्व जेवविले.
रामांसि रुक्मिणीनें रत्नाळंकार, सुपट, लेवविले. ४
- तां श्रीनारद आला जेथें श्रीकृष्ण, रुक्मिणी देवी;
ठेवी शिर पायांवरि, पूजी प्रभु दाससा तथा, सेवी. ५
- देवर्षि पारिजातद्रुमकुसुम प्रभुसि दे, प्रभु हि फुल तें
दे रुक्मिणीस, जीचें मन पैत्युपभुक्तसेवनें भुलतें. ६
- परमप्रसाद, यास्तव ती त्या पुष्पीं पतिव्रता लोभे;
इंगित जाणुनि पतिचें, धरुनि शिरीं, द्विगुण रुक्मिणी शोभे. ७
- तीतें देवर्षि म्हणे, " रुक्मिणि ! कृष्णस्त्रियांत तूं धन्या,
तरि च तुला पुष्प दिलें; प्रभुसि तुजअसी प्रिया नसे अन्या.
योग्य तुज चि, समलंकृत तव संसर्गैकरूनि हें झालें;
तूं सत्सभा चि, पुष्प प्रभुचरित चि, यासि शोभणें आलें. ९
- हें पारिजातकुसुम श्रीमति ! अम्लान सर्वदा असतें,
वांचित सुगंध देतें, ऊंध सुरभिचें श्रिता जसें रस तें. १०
- शीत हि, उष्ण हि, देतें; नाना पुष्पें हि वांचिलीं देतें;
सति ! दीपकर्म करितें; हें विलयातें क्षुधातृषा नेतें. ११

१. उपवासव्रताची समाप्ति. २. वायकांसुद्धां. ३. उत्तम वस्त्रें. ४. पतीनें
उपभोगिलेल्या वस्तूंच्या स्वीकारानें. ५. शोभिवंत. ६. स्तन. ७. दूध.

रुक्मिणि ! लघु गुरु होतें; ग्लानि, जरा, व्याधि, आधि, हें हारितें.
 देहीं वर्ण, कृशत्व, स्थूलत्व हि, इच्छिलें तसें करितें. १२
 हें धरितां, मति धर्मी होती, सौभाग्य वाढतें आर्ये !
 बहु वाद्यगीतनाद प्रकटितसे, लोकबंधुचे भार्ये ! १३
 बहु गुण या पुष्पाचे; देतें धरित्यासि नित्य हर्षभर;
 जायिल तरुराजाप्रति, रुक्मिणि ! तुजजवळि वसुनि वर्षभर.
 येयिल पुन्हां हि करितां स्मरण, सुकुसुमें असीं उमा देवी,
 श्रीविश्वेश्वरदयिता, विश्वनुता, भगवती, सदा सेवी. १५
 अदिति, शची, सावित्री, लक्ष्मी विष्णुप्रिया, अमरभार्या,
 भोगिति या पुष्पांतें, ज्या ज्या सुपतिव्रता, सुमति, आर्या. १६
 'पतिस बहुत आवडत्ये,' म्हणवुनि जीं आपल्यास मानवती,
 निवविल मनास या अपमानें कसि तापल्यास मानवती? १७
 'आपण सौभाग्याच्या न,' असें तीच्या मनांत बाणेल,
 सात्राजिती तुझा बहु सौभाग्योत्कर्ष आजि जाणेल. १८
 पतिला अतिलावण्ये, शीलें, वशवावयासि साजेल,
 परि परिसुनि तव सुयशा, रामा भामादि फार लाजेल." १९
 इत्यादि सुरर्षि वदे; तें दासीकथित आयके भामा;
 अपमानदुःख विरवी तद्देहा, जळ जसें घटा आमा. २०
 ऐकुनि अपमान, करी जाणों परिहारयत्न हा रमणी.
 फाडी वस्त्र क्रोधें, विखरी तोडूनि रत्नहारमणी. २१
 इतरा म्हणती, 'ज्येष्ठा वैदर्भी होय सर्वथा अर्हा.'
 भगवद्दयिता भामा मानी स्वविपक्षसत्क्रिया गर्हा. २२
 आवडती म्हणुनि करी, मानुनि निजमानघात, रुसवा हे.
 हृदयांत, ताप ज्याचें फळ, जो कोपाख्य, या तरुस वाहे. २३
 बांधुनि शिर, शून्यगृहीं निजली, नेसूनि शुभ्र पातळ ती.

१. आपल्या च तोऱ्यांत असणारी (सत्यभामा). २. गर्विष्ठ. ३. अत्यंत दैव-
 वान्. ४. कच्या, न भाजलेल्या. ५. सवतीचा मान. ६. निंदा.

- संवाहनकामा परि धाकें दासी पदा न आतळती. २४
- प्रभु हें कळतां चि, मिषें भैमीपासुनि निघोनि रैवतकीं
ये सांत्वनार्थ धावुनि, समयज्ञ, दयार्द्र, मुख्य दैवत कीं. २५
- ज्यासि म्हणे वैदर्भी, 'मत्कर्णीं धर्मसत्कथा यो, जी !'
त्या मुन्युपचारार्थ प्रद्युम्ना साधु सादरा योजी. २६
- प्रभु विश्वकर्मनिर्मितसदनद्वारांत दारुका ठेवी,
जाय हळू च न कळतां, जेथें ती खिन्नमानसा देवी. २७
- दूरुनि भीतभीत श्रीपति कुपिता मनःप्रिया पाहे,
मृदुचरणांगुष्ठनखें उकरीत क्षोणितें सती आहे. २८
- लीलाकमळदळांतें सुनखांहीं लेशलेश तोडून,
जोडून स्वमुखीं तें, ती हांसे, श्वास उष्ण सोडून. २९
- प्रेष्यार्पितं चंदनरस घेउनि, वर्णन यथेष्ट मांडून,
क्रोधावेशभ्रांता होती टाकीत सर्व सांडून. ३०
- ठेवुनि वामकरतळीं मुख, धरुनि ध्यान, ते पुन्हां सोडी;
शयनीं पळ निजुनि उठे, लागे कोठें हि न च जिला गोडी. ३१
- अंतर्बाह्य क्रोधें, पहिली प्रेमें जसी, तसी भिजली;
शिर ठेवुनि उपधानीं, झांकुनि पदरें मुखाब्ज, ती निजली. ३२
- त्या समयीं प्रेष्यांतें संज्ञां करि हरि, मुनिव्रता धरवी,
शंकित समीप जाय, प्रभुची हे रीति आयका बरवी. ३३
- प्रेष्येच्या हस्तीं जें चामर, सज्जनमयूरघन घे तें,
ढाळीत उभा राहे ! सेवी त्या देवदेव अनघेतें ! ३४
- प्रभुकरसंसर्गी त्या कुसुमाचा तीस चेव दे वास,

१. पाय चेपूं इच्छिणाऱ्या (दासी). २. हात लाविता. ३. भैष्मी-पंत.
रुक्मिणी. ४. प्रसंगावधानी. ५. नारदमुनीच्या शुश्रूषेसाठी. ६. कृष्णसारथि. ७.
भुईवर [नखानीं] खरवडीत. ८. घेऊन; धरून. ९. दासीनीं भाणून दिलेला.
१०. कांहीं तरी खोडी ठेवून व मनसोक्त बडबडून-निर्णय०. ११. उशीवर. १२.
खूप. १३. मौन धरावयास लावी. * रैवतकावरील सत्यभामेच्या मंदीरांत.

प्रेष्यांसि सुगंध पुसे, उठुनि, न जाणूनि देवदेवास.	३५
प्रेष्या नमिति, न वदती, जाणों त्या जाणती न बोलाया.	
पाहे चहूंकडे, तों देखे तीची च दृष्टि लोला यां.	३६
प्रभुते पाहुनि, भामा देवी भगवत्प्रिया म्हणे, 'युक्त'.	
पाहे अन्यत्र, निघे एकमुहूर्त न तिच्या मुखें उक्त.	३७
नेते भवाब्धिच्या जें ध्यात्यासि पलीकडील कांठीं, तें	
श्रीमुख रागें पाहे ती, घालुनि भोंवयांत गांठीतें.	३८
मग 'बहु शोभसि,' ऐसें म्हणुनि, वदन वामकरतळीं ठेवी,	
होवुनि अधोमुखी, स्फुरदधरा, लागे रडावया देवी.	३९
अंभोजदळांपासुनि शुद्ध हिमसलिलें नृपा ! जसें गळतें,	
स्त्रवले त्या भामेच्या नेत्रांपासुनि जें, तसें जळ तें.	४०
वरिचेवरि हस्ताहीं धरुनि, प्रभुवर उरस्थळीं जिरवी;	
मिरवि स्नेहातिशय, प्रीति श्रीजानिची नव्हे हिरवी.	४१
श्रीकृष्ण म्हणे, " दयिते ! तव नयनांतूनि तोय कां आलें ?	
वदन प्रभातहिमकरमध्याह्नांबुजसमान कां झालें ?	४२
केसररंजित रुचतें, किंवा कौसुंभ वस्त्रयुग, वामे !	
पूजेंत चि समुचित हें कां रुचलें शुभ्र आजि तुज रामे ! ?	४३
रत्नांलंकारांचें सति ! सुभगे ! देवि ! सर्वदा पात्र,	
केवळ अनाभरण कां आजि तुजें मन्मनोज्ञ हें गात्र ?	४४
वदन, रदनमणिरुचिनें हरुनि द्युति, पाडणार कुंद ^{११} रितें,	
गंतपत्रलेख ^{१२} जेणें, कारण वद, जें असेल, सुंदरि ! तें.	४५

१. चंचल. २. या प्रभुते-पंत. ३. 'पलीकडील' असें पाहिजे होतें. ४. जिचे ओंठ कांपत आहेत अशी. ५. दंवाचें पाणी. ६. कच्ची. ७. सकाळच्या चंद्राप्रमाणें किंवा ऐन दुपारच्या कमळाप्रमाणें [निस्तेज]. ८. केशरी किंवा कुसुंबी रंगाचें. ९. सुंदरि ! १०. माझ्या मनाला आल्हादकारक. ११. आपल्या दंतरत्नांच्या तेजानें कुंदकुसुमाचें तेज हरण करून त्याला पराजित करणारें तुजें मुख. १२. [गालांवरील चंदनरस-निर्मित] पत्रावळी-(चित्रलेखन)-चें नाहींसें होणें. १३. ज्या कारणानें.

मुक्तामणिहार सदा जो प्रिय तुज या चि हरिसम, स्तनंग,
सगुण, सुवृत्त, असावा तो, सति ! नसतील जरि समस्त नंग.
पूर्णदुसपत्ने या, उत्पळगंधे, सिमतप्रभासदनै,
सुमुखि ! किमपि न वदसि कां अमृतमधुरसूक्ति सुनिपुणें वदनै ?
न पहासी एकें ही नयने कुंवलयदलादृतस्पर्धे;
अर्धे हि तरि मला तूं देवि ! विलोकुनि, म्हण, 'सुखें ! वधे.' ४८
देवि ! तुझा किंकर मीं, हें या लोकीं प्रसिद्ध; मग मातें
कां आज्ञा न करिसि तूं ? खगमातें भव्य, जें चि अगमातें. ४९
म्यां केलें काय तुझें विप्रिय ? जेणें करुनि आयास
देसी अतिसुकुमारा देहा; सुंदरि ! असह्य हा यास. ५०
कर्म, वचने, चित्तें, त्वल्लंघन देवि ! करित मीं नाहीं;
तव मानिलें मदसुहीं, गंगेचें जेंवि चरित मीनाहीं. ५१
बहुमानापात्र मात्र श्रीमति ! अन्या स्त्रिया खरें, जाण;
स्नेह हि, बहु मान हि, सति ! तुझिया ठायीं असे, तुझी आण. ५२
यौवन तुझें स्थिर असो; न च, न घडायसि सुरत, रुसवा हो.
मन्निश्चय हा अर्थी गंधाक्षत कां न सुरतरुस वाहो ? ५३
गंधक्षमादि सुगुण प्राणेश्वरि ! जेंवि भूमिच्या राहे,
तैसा तव स्वरूपीं स्थिर माझा स्नेह सर्वदा आहे. ५४
अकीं प्रभा, हिमकरीं कांति, जसी सुरसुतोपमे ! असती,
गुणगेहीं तव देहीं तैसी मत्प्रीति, सर्वदा वसती. " ५५
ती प्रभुसि म्हणे, " पूर्वीं होती, ' माझा चि तूं, ' असी समज;

१. स्तनांबर (वक्षःस्थळावर) पडणारा. २. दागिने. ३. पूर्णचंद्राशीं स्पर्धा करणाऱ्या (वदनै). ४. कमल पत्राशीं स्पर्धा करणाऱ्या (नयने). ५. अर्धे ही नयने (निदान कटाक्षानें तरी). ६. जें चि अगमातें (वृक्षातें) भव्य (कल्याणकारक) तें [त्या वृक्षाचा आश्रय करणाऱ्या] खगमा (पक्ष्याला) [हि] भव्य.

सामान्य आजि कळतां, जाड्यें श्रम कां नसो असीस मज ?
 नेणें काळगतिस मीं, विपरीत अनित्य सर्व जी करिती;
 आजि समजली, ख्याता आहे लोकांत सर्वदा परि ती. ५७
 मेल्यावांचुनि घडलें मज दुसरें जन्म आजि, कीं, भेद
 झाला, तूं पति मीं स्त्री; हा देतो फार या मना खेद. ५८
 झाल्यें तुज द्वितीया, झालासि मज द्वितीय तूं आजी;
 किंबहुना, हृदय तुझें जाणतसे भेद, हा मनाभाजी. ५९
 कृष्णा ! माधुर्य तुझ्या न मनीं, वदनीं च नांदतें या हें.
 माझा ठायीं कपटस्नेह, असें स्पष्ट आजि मीं पाहें. ६०
 या चि जनीं कृत्रिम हा स्नेह, न अन्यत्र, हें कळों आलें;
 'आ' लेंकरुं करी जें, घालावें मधु तयांत कीं आलें ? ६१
 पुष्पांजलिसा देह स्त्री जी देवा ! घनप्रभा ! वाहे,
 कपटें तूं अवमानिसि, वंचिसि, भक्ता ऋजुस्वभावा हे. ६२
 द्रष्टव्य देखिलें म्यां ! श्रोतव्य हि ऐकिलें ! नसे तृष्णा !
 स्नेहाला फळ आलें ! झालें पर्याप्त सर्व ही कृष्णा !! ६३
 कृष्णा ! अनुग्रहाला भाजेंन हा जन असेल जरि काय,
 देसिल आज्ञा, वंचिन, तप करुनि तपोवनांत तरि, काय. ६४
 पतिच्या छंदें^६ कल व्रत तप जें काय, सर्व तें फळतें;
 मळतें यश अछंदें; स्त्रीधर्मरहस्य हें मला कळतें." ६५
 ऐसें बोलुनि, झांकुनि पतिच्या पीतांबरांचळें वदन,
 राणी पाणी आणी नयनीं, करि घाबरें जगत्सदन. ६६
 कृष्ण म्हणे, ' देवि ! असा आयास मनास सेव्य कां गमला ?
 माझा शपथ तुज असे, जें सत्ये ! सत्य, तें चि सांग मला. ६७

१. पूर्वी जी तुझी प्रीति मीं माझ्या एकटीच्या च मालकीची आहे असें अभि-
 मानानें समजत होतें, तिच्यावर इतर स्त्रियांची हि तितकीच सत्ता चालते हें मला
 आज समजून आल्यानें. २. मूर्खपणाच्या [समजुती-] मुळें. ३. सरळ मनाची.
 ४. पूर्ण. ५. पात्र; योग्य. ६. अनुमतानें. ७. विश्वाधार श्रीकृष्ण.

- म्यां भक्तें ऐकावें, वदतां नाश हि नसेल, तरि बोल.
 लोल श्रवणीं आहे; प्रेमाचें त्वन्मनीं असो ओल.' ६८
- पतिचा पाहुनि सत्या अत्यादर, गहिवरे, म्हणे, "देवा !
 माझें सौभाग्य जर्गीं वाढविलें त्वां चि, घेतली सेवा. ६९
- स्वविपक्षजनीं ऐकत होत्यें स्वस्तवनगर्भिता गाथां,
 नाथा ! माझा लवला लव लाडानें तुझ्या न हा माथा. ७०
- बहुमानगर्विता मीं होत्यें बहु मानदा विलासवती,
 हांसुनि आजि म्हणतिल, 'व्यर्थ चि बहुमान दाविला,' सवती.
 माझ्या अपमानातें ऐकुनि, मातें विपक्षजन सर्व
 हांसेल, अन्य जन ही होवुनि मजहूनि उच्च बहु खर्व. ७२
- कथिती दासी दिधलें तुज सुरतरुपुष्प नारदें, देवा !
 त्वां इष्टजनासि दिलें, वर्जुनि मज, न स्मरोनि मत्सेवा. ७३
- त्या कुसुमरत्नदानें त्या इष्टजनीं सुगुप्त जो ठेला,
 बहुमान स्नेह हि, तो त्वां आजि प्रकट वल्लभें केला. ७४
- जेंवि शिवेचें केलें ब्रह्मसुतें स्तवन सांधुवादरतें,
 त्वां ऐकिलें प्रियेचें, मोक्षपरें ब्रह्मसैं चि, सादर तें. ७५
- जरि तुजपुढें प्रियेचा ब्रह्मसुतें स्तवनसुरस वाढावा,
 तरि जो दुर्भग जन हा, तेंणें तेंथें कशास काढावा ? ७६
- देवूनि प्रेमरस, प्रभु तूं देतोसि जरि असा ताप,
 मज तप करावया दे आज्ञा, क्षालीन आपुलें पाप. ७७
- अन्यत्र प्रेम तुझें नव्हतें स्वप्नीं हि देखिलें, स्पष्ट
 प्रत्यक्ष पाहत्यें तें; मज याहुनि अधिक कोणते कष्ट ? ७८
- मुनिवर वर्णू, ती ही न म्हणो, 'वर्णन असैं नको, पावें;
 ऐकत होतासि रसैं, परिसुनि हें, म्यां कसैं न कोपावें ? ७९

१. नुकसान. २. सवतींमध्ये. ३. गाणें. ४. क्षुद्र. ५. गोडबोल्या नारदानें.
 ६. मोक्षेच्छूनें. ७. गोड पदार्थ. ८. त्या ठिकाणीं माझें नांव कां काढावें ? ९. रुक्मिणी.
 १०. मोठ्या प्रेमानें.

'मानार्थं चि वांचावें मानधनांहीं,' तुझे चि हें उक्त.
 यास्तव, 'मरेन' ऐसे म्हणत्ये मीं मानवर्जिता युक्त. ८०
 हा देवा ! जो रक्षक दक्ष, करुण, तो चि सर्वथा वक्र
 झाला मज भयदायक; काय करूं ? दीन तुजपुढें शक्र. ८१
 देवा ! न कळे, त्यजिली त्वां हे अबळा पुढें करिल काय ?
 बहुधा कुमुद्वर्ताची जी गति, तीतें इचा वरिल काय. ८२
 बहु होउनि प्रिया, मीं झाल्ये तव अप्रिया विनाकळहें;
 म्यां केलें देवांचें प्रिय अप्रिय, तरि च जाहलें फळ हें. ८३
 तुजसह तव प्रियत्वीं रैवतका जी यदूत्तमा पाहे,
 पाहेल कसी यांवरि, होवुनि तुज अप्रिया, नगा या हे ? ८४
 अप्रियपणांत मुक्ताहार कसी हे गळांत वाहेल ?
 ज्यांत क्रीडा केली तुजसह, त्या सागरासि पाहेल ? ८५
 यांवरि जाईल कसी हे सासूच्या गृहासि पदनतिला ?
 बहु मानवती, बुडवुनि मान, कसी दाखवील वदन तिला ? ८६
 'सत्ये ! तुजवांचुनि मज अन्या नाहीं प्रिया,' असें केलें
 जें भाषण या स्वमुखें, कोठें तें आजि कृष्णजी ! गेलें ? ८७
 कळलासि आजि कृष्णा ! तूं केवळ कितव, धूर्त, शठ, चोर,
 तत्पक्षे चंचळ खरा, जनवंचक मधुर गुण मुखीं थोर." ८८
 अभिमानवती देवी जी कोपें मत्सरें असें वदली,
 सांत्वन करि कृष्ण तिचें, रत ज्याच्या चरणसारसीं सँदलि.
 "ऐसें न वद, मदीश्वरि ! दयिते ! सत्ये ! त्वदीय मीं जाण,
 प्राणप्रिये ! 'मँदुक्तिश्रुति सँत्या,' तूं असें मनीं आण. ९०
 श्रीमन्नारदमुनिला प्रद्युम्नाची करि प्रसू नतितें;
 तो मत्समक्ष दे तें, करुनि दया मजवरि, प्रसून तितें. ९१

१. कमललतेची. २. यापुढें. ३. ह्या रैवतकाला. ४. पायां पडण्याला. ५. तो पक्ष (पूर्वीं माझ्याविषयीं दाखविलेला पक्षपात). ६. साधुरूपी भृंग. ७. माझे वचन हें च वेद (वेदतुल्य सत्य). ८. आई (रुक्मिणी). ९. फूल.

- देवि ! प्रसन्न हो तू, माझा अपराध एक हा साहे,
 'दिंधलें' म्हणो तव मुख, प्रकटुनि पीयूषसेकहासा, हे. ९२
- पुष्पेच्छा जरि, तरि तू 'हं' मात्र म्हण, त्वदिष्ट जाणून,
 खाणून पारिजात चि, लाविन तव मंदिरांत आणून. ९३
- तू वांछिसील जोंवरि, तोंवरि तो तव गृहांत राहेल,
 वाहेल तुला पुष्पें, त्वद्भाग्योत्कर्ष विश्व पाहेल. " ९४
- भामा म्हणे, 'मुकुंदा ! जरि तू देसील पारिजातातें;
 तेणें हर्ष मम मना, यमुनेच्या जेंवि वारिजातातें. ९५
- म्यां हा कोप त्यजिला या सुरतरुदाननिश्चयें, देवा !
 सर्व स्त्रियांत अधिका होवुनि, हर्ष करीन मीं सेवा.' ९६
- श्रीकृष्ण म्हणे, 'जाण स्वकरा आला चि देवनग, जाये !
 कासारांत न कमळें, करिणीचें काय सेवन, गंजा ये?' ९७
- प्रभु यापरि समजावी, जी होती जाहली प्रिया सांधी.
 सदनीं सत्येच्या चि स्नानाद्यावश्यकक्रिया साधी. ९८
- प्रभुनें ध्यातां चि, गृहीं भामेच्या हेतु ये कलागतिचा,
 जो सर्व मुमुक्षूला देणार ख्यात एकला गतिचा. ९९
- मुनिचरण प्रक्षाली सत्या अत्यादरें, कमळपाणी
 श्रीतीर्थपार्द घाली कांचनपात्रें स्वयें अमळ पाणी. १००
- पूजुनि परमप्रेमें, बसवुनि मणिकांचनाचिया पार्टीं,
 दोघांहीं जेवविला शुचिकनकाच्या मनोरमीं ताटीं. १०१
- नारद आशीर्वाद प्रभुला देवुनि म्हणे, 'अजितभार्ये !
 माझ्या तपोबळें तव सौभाग्य सदा असो अधिक, आर्ये !' १०२

१. अमृतवर्षावाप्रमाणें हास्याला. २. कमळाला. ३. कल्पवृक्ष (पारिजातक).
 ४. जर कासारांत (तळ्यांत) कमळें च नसलीं तर करिणीचें (हत्तिणीचें) सेवन
 (मनधरणी) हत्ती कसा करणार ? ५. दुःखी. ६. नारद. ७. मोक्षाचा. ८.
 उत्तम तीर्थ (गंगानदी) आहे पायाचे ठिकाणीं ज्याच्या असा कृष्ण-निर्णय०.

- मग देवर्षिनिदेशें भगवान् विधिसान्न आदरें सेवी,
जेवी त्यावरि पतिच्या आज्ञेन तत्प्रसाद ती देवी. १०३
- प्रभुसि मुनि म्हणे, “ आज्ञा दे, जायिन मीं महेंद्रसदनातें,
तेथें तन्मह आहे, जो करि पाहोनि भस्म मदनातें. १०४
- प्रतिमासीं परमोत्सव शंभुप्रीत्यर्थ होतसे, देवा!
गावुनि गंधर्व, करिति विभुची नाचोनि अप्सरा सेवा. १०५
- पूर्वदिनीं जें देवुनि शकें आमंत्रिलों स्वयें वा ! मीं,
तरुराजपुष्प तें या रैवतकीं तुज दिलें तुज्या धार्मीं. १०६
- हा इष्ट शचीस असे, देतो सौभाग्य पूजनें, कृष्णा!
तूं तेंवि पारिजात स्वपरांची सर्व पुरवितो तृष्णा. १०७
- सेवासत्तप करितां, अदितिस कश्यप म्हणे, ‘महाभागे !
माग, प्रसन्न झालों; वांछित वर ओपितां न हा भागे.’ १०८
- अदिति म्हणे, ‘ अतिसुभगा हे वर्णावी समस्तसुभगानीं,
तोटा न भूषणीं हो, तैसा चि न नर्तनीं, न शुभगानीं. १०९
- नित्य कुमारी च असो, न शिवावा शोक सर्वथा चित्ता,
विर्रजा, स्वधर्मशीला, पतिभक्तिमती, प्रभो ! तेंपोवित्ता.’ ११०
- पत्नीप्रियार्थ निर्मीं कश्यपमुनि पारिजातवृक्षातें;
याचें यश न परा ये; जें चंद्रा, तेज काय ऋक्षा तें ? १११
- ज्या तरुराजीं पुष्पें सर्वें हीं सर्वकामदें असती,
ज्याच्या ठायीं केली, सुगुणाहीं सज्जनीं तसी, वसती. ११२
- या वृक्षासीं बांधुनि कश्यप मज अदितिनें दिला दान,
सौभाग्यपुण्यकामें कथिल्या विधिनें, करूनियां मान. ११३
- निष्क्रय घेवुनि, केला म्यां कश्यप मुक्त केशवा ! साचा,
या दानीं बहु महिमा, इतरीं याच्या न लेश वासाचा. ११४

१. देव, पितर, ब्राह्मण, इत्यादिकाना अर्पण करून शेष राहिलेले अन्न—निर्णय०.

२. त्या [शंकराचा] उत्सव. ३. घरीं. ४. पापरहिता; सत्वशीला. ५. तपोधना.

६. नक्षत्राला. ७. किंमत, मोल.

सौभाग्यार्थं शचीने मग शक्र दिला मला चि वा ! नमुनीं,
 पतिदान रोहिणी दे, देवा ! घे तें हि हा चि दान मुनी. ११५
 ऋद्धि प्रभुसखभार्या, बहु भीड तिची हि केशवा ! पडली,
 तत्पतिदान हि घे हा, न सुटे आंगासि पात्रता जडली. ११६
 ऐसा सौभाग्यप्रद निःसंशय पारिजात अगम हिते,
 संश्रितवांछितपूरक, हा त्रिजर्गी कां नसेल मग महित ? ” ११७

अध्याय सत्ताविसावा.

कृष्ण म्हणे, “ मुनिवर्या ! येथुनि जावूनि शक्रसदनातें,
 उत्सव पाहुनि, मग तूं पूर्वील प्रभुसमीप वद नातें. १
 सांगुनि वंदन माझे, प्रार्थित मम अग्रजासि कळवावें,
 स्तवपूर्वक मधुर वदुनि, पाहुनि सुखसमय, चित्त वळवावें. २
 ‘ श्रीकश्यपमुनिनिर्मितकल्पद्रुमपारिजातयश आर्या !
 ऐकुनि साधुमुखें या, वांछिति तद्दानपुण्य मम भार्या. ३
 तरुसह दान अदितिने स्वपति दिला, तो चि तें तिला सिकवी;
 सौभाग्यार्थं शचीने मग नगसह दान तूं दिलासि कवी. ४
 तैसा चि रोहिणीने दिधला पति; ऋद्धिने हि, धन्याहीं
 केलें ऐसें चि, विभो ! वांछुनि सौभाग्यपुण्य अन्याहीं. ५
 यास्तव या स्तवनार्हा दे आर्या ! पारिजातनगराज्या,
 उत्सुक मति म्हणति, ‘ तुझ्या जावें विनवावयासि नगरा ज्या.’
 धाडुनि द्याया स्ववधूकामास्तव तरुवरा वदान्या या;
 आर्या ! समर्थ अससी, दिधल्यावरि दान, निजपदा न्याया.’ ७
 हें कार्य अगत्य करीं; वळवील न पाकशासना कार्या;

१. प्रभुसख=कुवेर. २. हित (कल्याणकारक) अगम (वृक्ष). ३. बंधुत्व.
 ४. जो (पारिजात) मागण्यासाठी. ५. कच्चा.

'नाहीं,' म्हणेल भर्ता मिळतां यश वा ! कशास नाकाचा? ८
 वा ! पशु हि वळेल तुझे सुप्रिय सेवूनि बोल कानाहीं,
 तुजसम तूं चि त्रिजर्गां, देवर्षे ! अन्य बोलका नाही. " ९
 देवर्षि म्हणे, " देवा ! विनविन शक्रासि; अर्पिल प्राण,
 पारि पारिजाततरु तो न सुखें देयोळ, निश्चयें जाण. १०
 पूर्वीं पयोधिमथनीं जैसीं तीं कौस्तुभप्रमुख रत्नें,
 देवांच्या असुरांच्या तरुराज प्रकटला परमयत्नें. ११
 प्रार्थीं शिवां शिवा कीं, 'हा मंदरसन्नर्गीं नगं वसावा,
 लोभ्या परां न, जैसा मणि वसता पन्नर्गीं न गवसावा. ' १२
 साहे, मंदरशैलीं तरु विभुनें प्रेषितां, न मघवा तें;
 विनवि प्रभुतें, ज्याच्या निर्माल्याच्या उरे न अघ वाते. १३
 'वरदवरा ! भगवंता ! शरणागतवत्सळा ! तुझी भक्ता
 आहे पुलोमकन्या या वृक्षीं, त्वहुणीं तसी सक्ता. १४
 तीच्या क्रीडोद्यानीं द्यावा लावावयासि पादप हा,
 आहे अशा प्रसादीं या तरुहुनि अधिक सार्धुवाद, पहा. ' १५
 ज्या प्रभुपुढें असत्यें सहसा विधिचे हि वेद हरपावे,
 तो हि, शचीचें करितां मिष, नाशायसि खेद हरपावे. १६
 देवीप्रियार्थ, सुयशें व्हाया जन ही भवाब्धिनिस्तीर्ण,
 करि पारिजातवन मग भगवान् गव्यूतिमात्र विस्तीर्ण. १७
 सगण प्रभु, देवी, कीं जातो मीं त्या स्वयंप्रभ वनांत;
 नाही प्रवेश अन्या, जेंवि अपूर्तां सुविप्रभवनांत. १८
 त्या पूर्वपारिजाताहुनि बहुगुण फळ असे सदा यांचें;
 जें इष्टवस्तुदानीं मातांचें, तेज तें न दायाचें. १९
 ते मूर्तिमंत वृक्ष प्रभुची गणसे उपासना करिती;

१. जेव्हा [प्रकट झालीं]. २. पार्वती. ३. वृक्ष. ४. अत्यंत (लोभ्या). ५. सर्प-
 मस्तकीं असणारा. ६. कीर्ति. ७. सबब. ८. दोन कोस लांबरुंद. ९. मूळचें च
 तेजस्वी अशा. १०. अपवित्र (चांडाल वगैरेस). ११. मूळच्या; समुद्रमंथनोत्पन्न.

- धरिती प्रेम तथांवरि देवी, पुत्रीं जसैं, तथापरि ती. २०
- तेथें अंधकनामा, वरदर्पित, पापनिश्चय, क्रूर,
सिरला, वधिला प्रभुनें, वृत्रादिक दशगुणें बळी शूर. २१
- पाहोनि सर्वभूतावध्या त्या, होय अंधकार मलां;
भगवान् स्वयंप्रभ वनीं देवीसीं, वधुनि अंधका, रमला. २२
- कृष्णा ! यास्तव म्हणतों, देयिल शतमख न पारिजातातें.
सर्वाधिक विषयरता त्याचें विषयप्रदत्व ताता ! तें. ” २३
- कृष्ण म्हणे, “ हरिला न द्रुम, युक्त चि होय तें महादेवा;
कैरुणा म्हणे, ‘ पुढें स्त्री केली कीं, तीकडे पहा, देवा ! ’ २४
- तो देव सर्वभूतज्येष्ठ, श्रेष्ठ, स्वयें जगद्गर्ता,
करिता झाला लौकिकमर्यादोचित चि तें उमाभर्ता. २५
- त्या जेंवि जेंयंत, तसा मीं बंधु कनिष्ठ लालनीय असें,
कीं, मोडिलें तदीय न ईशें; मोडील मन मदीय कसें ? २६
- यत्न करीं या कार्याविषयीं; आहेसि नारदा ! शक्त;
व्यक्त, ब्राह्मण सज्जन जे, त्यांचा वासुदेव हा भक्त. २७
- सत्येसमीप केली ‘ सुरतरु आणिन ’ असि प्रतिज्ञा, ते
रक्षीं; न भजति भंगा पुरुषाप्रति कीं असिप्रति ज्ञाते. २८
- म्यां त्यजिलें, तरि लोकीं लेश हि राहेल सत्य न मुने ! तें.
अनृत पुरुष संततितें दूषी, कालिय जसा चि यमुनेतें. २९
- सर्व सुरासुरराक्षस शकतिल माझ्या पणा न मोडाया;
आहेत समर्थ शर प्रबळा परपर्वता हि फोडाया. ३०
- सामें मागत असतां, वृक्ष न देतां, यंशासि जोडाया,
सांग स्पष्ट तथा कीं, ‘ न चुकेन उरीं गदेसि सोडाया. ’ ३१

१. मला घेरी आली. २. विषयासक्त इंद्राला. ३. विषयोपभोग-
दायित्व. ४. [महादेवाची] दया. ५. इंद्रपुत्र. ६. हें स्पष्ट च आहे कीं.
७. वचनभंग करणाऱ्या पुरुषाला व मोडक्या तरवारीला. ८. सामोपचारानें;
गोटीगुलावीनें. ९. मोठेपणास.

भ्रातृप्रेम त्यजितां, रक्षीन न शतमखा अनगदात्या;
 हाणिन उरस्थळीं मीं, मृदु हि कठिन करुनियां मन, गदा त्या.''
 प्रभुचा निश्चय ऐकुनि, नारद आला महेंद्रसदनातें,
 पाहे परमोत्सव तो, प्रेमें वंदूनि कामकदनातें. ३३
 परमेश्वर गेल्यावरि, राजर्षि, सुरर्षि, जे पर महर्षि,
 स्वस्वस्थाना गेले, होवुनि परमोत्सवें परमहर्षी. ३४
 तो उत्सव झाल्यावरि, जाय सुरसभेंत कीर्तिसदनमुनी,
 स्वासनसमासन तथा कल्पी वासव, ससभ्य पद नमुनीं. ३५
 नारद म्हणे, 'महेंद्रा! दूत श्रीकृष्णविष्णुचा झालों,
 किंचित् कार्य प्रभुनें कथिलें सांगावया तुला आलों.' ३६
 शक्र म्हणे, 'चिरकाळें कृष्णं आम्हांसि आजि आठविलें;
 बहु उत्तम! ऐकों दे, वद, सांगुनि काय कार्य पाठविलें?' ३७
 देवर्षि म्हणे:-शक्रा! तव अनुजा केशवा पहायाला
 गेलों द्वारवतीला, सरसीला गज जसा नहायाला. ३८
 शक्रा! सत्कुळदैवत रैवतकीं रुक्मिणीसहित पाहें;
 नेत्रद्वय बहुमानी, पाहुनि त्या रुक्मिणीस हि, तपा हें. ३९
 श्रीकृष्ण करित होता सप्रेम उमामहेश्वरस्तवन,
 अतिमधुररवें झालें होतें तें चित्रसै समस्त वन. ४०
 म्यां पारिजातपुष्प श्रीकृष्णाला, तदीय भार्यातें
 द्याया विस्मय, दिधलें; झालें बहु हर्षकारि आर्या तें. ४१
 करितां श्रवण प्रेमें, भार्यातें त्या अपारिजाताच्या,
 अद्भुत गुण पुष्पाचे सांगावे कां न पारिजाताच्या? ४२
 कथिलें कश्यपतेजें झालें तें पारिजातजन्म हि म्यां,
 झाल्या विस्मितहृदया प्रभुदयिता आयकोनि सन्महिम्या. ४३

१. वृक्ष न देणान्या शतमखास (इंद्रास). २. मदननाशन शंकरास. ३. देख.

४. सरोवराला. ५. अप+अरि+जाताच्या=नाहीसे झाले आहेत शत्रूंचे समूह ज्याचे अशाच्या (कृष्णाच्या).

या तरुसीं पुष्पांच्या स्वकरें बांधूनि मान दामानें,
 ऐकति, पतिदान अदिति दे मजला, हें हि मानदा ! मानें. ४४
 तूं हि दिलासि शचीनें, दिधले धनदादि ही सुदारार्हीं,
 म्यां निष्क्रयप्रकार हि, कथिला, तें ऐकिलें उदारार्हीं. ४५
 ऐकुनि, तव अनुज्याची अतिदयिता एक सत्यभामाहा,
 पतिस म्हणे, 'पुण्यक मीं करिन, तुम्हीं या सहाय कामा व्हा.'
 श्रीकृष्ण म्हणे, 'भामे ! देतो आणूनि पारिजातातें,
 मतिमति ! सति ! पतिसुरतरुदानें तूं ही उज्वि हातातें.' ४७
 इंद्रा ! करुनि हा पण, आपण तव अनुज मज म्हणे, "आर्या !
 प्रार्थुनि मदग्रजाला, सिद्धिप्रति पाववीव या कार्या. ४८
 आर्यासि वद, 'वरांच्या तुजला मीं बंधु लालनीय शतें;
 वा ! तनुजपालनीं जें, देवेंद्रा ! अनुजपालनीं यश तें. ४९
 हा सफळ तव वधूचा धर्ममनोरथ असो, प्रसादानें
 होय, शचीदेवीचा या तरुराज्याच्या जसा दानें. ५०
 नरलोकीं दुर्लभ हा, यातें पाहोत सर्व ही मनुज,
 अतुळप्रभाव होयिन या कर्मकरुनि मीं तुझा अनुज.' ५१
 या प्रभुसंदेशातें ऐकुनि वासव म्हणे, 'मुने ! आर्या
 तूं बैस आसनीं, घे उत्तर मग, कार्य साध्य तें सार्थीं.' ५२
 मुनि आसनीं बसे, मग तदनुज्ञेन महेन्द्र ही राज्या !
 वृत्रादिघन न शकले लेश हि भंगावयासि हीरा ज्या. ५३
 इंद्र म्हणे, "ज्या दहनीं झाले परवीरराय कापूस,
 देवर्षे ! मद्भचनें कुशळ तया वृष्णिनायका पूस. ५४
 सांग निरोप, मुने ! कीं, 'कृष्णा ! स्वजनाधिरोगनासत्य

१. माळें. २. पतिव्रता स्त्रियांनीं. ३. पतिदानरूप पुण्यकारक व्रत. ४. हा
 शब्द पंतानीं 'हा' असा लिहिला आहे. ५. बुद्धिमान् स्त्रिये ! ६. उजळ
 (पवित्र) कर. ७. धाकट्या भावजयीचा. ८. हातोडे. ९. हिऱ्याला. १०. आपल्या
 भक्तांच्या मनोव्यथेचे देववैद्य (अश्विनीकुमार).

मजमागें त्रिजगाचा निःसंशय तूं चि नाथ नासत्य. ५५
 हा पारिजात, रत्न अणिक हि, जीं संग्रहांत आहेत,
 सर्वस्व तुझे स्वर्गीं, तव दयितेचा पुरेल हा हेत. ५६
 सुरकार्य करुनि नाकीं यावें, भामा प्रिया हि आणावी;
 पुण्यक घडेल; योग्या मर्यादा रक्षणासि जाणावी. ५७
 स्वल्पार्थ न नरलोकीं न्यावीं स्वर्गोचितें महारत्नं;
 हे विधिकृत मर्यादा संरक्षायी च सर्वदा यत्नं. ५८
 तरु नरलोकीं जातां, किमपि न अस्मत्स्वरूप राहेल,
 सुर नर समान होतिल, आम्हां कोणी न भाग वाहेल. ५९
 अपील मानुषीला, देवींचें रूप जें, सुरतरु च तें.
 न रुचेल, अप्सरांचें आजि नरांला जसें सुरत रुचतें. ६०
 अद्भुत सुख नरलोकीं होतां, करितिल कशास जन यज्ञ ?
 या कार्या अनुमोदन देतील अदीर्घदृष्टि अनर्यज्ञ.' ६१
 मर्यादा मोडितसे; झाला, भक्षूनि मांस, मत्त; पहा;
 जरि स्यां क्षमा करावी, तरि देवर्षे ! म्हणेल मत्तप 'हा !' ६२
 बहु अयश जर्गीं होयिल, कीं, 'झाला स्त्रीस कृष्ण वश्य, पहा.
 भलतें चि कर्म करितां कां न अदितिसह म्हणेल कश्यप 'हा !'
 सुज्ञ न सोसी, सोसो ज्ञातिकृता धूर्तवणा असुज्ञा ती;
 न स्वर्गरत्न, माझे स्पष्ट 'हरिन' म्हणतसे 'असु' ज्ञाती. ६४
 सुर, सुरतरु पाठवितां, 'हा !' म्हणतिल, करुनि आठवा, नाकीं
 विटुनि म्हणेल शची ही, 'स्वपरिग्रह हां हि पाठवाना कीं !' ६५
 'नेणें देवनगाचें नरलोकीं सर्वथा नव्हे युक्त;
 सांग असें कृष्णाला; आहे बहु मत तथा तुझे उक्त. ६६

१. न+असत्य=खरोखर; निःसंशय. २. मर्यादा (चालत आलेली किंवा थोर-
 मोठ्यानीं घालून दिलेली रीत) रक्षणास योग्या (अलंघनीया) जाणावी. ३.
 क्षुल्लक कामासाठीं. ४. यज्ञभाग; हविर्भाग. ५. अदूरदर्शी. ६. नय न जाणणारा.
 ७. अपमानाला. ८. आठवण. ९. ही मी आपली स्त्री ती सुद्धां.

जा, पावे तोष असें कथिलें हें नारदा ! वद भ्रात्या;
 ज्या सुविवेका देती, बा ! जाणसि युक्ति तूं अदभ्रा त्या. ६७
 मणिहार, अगुरु, चंदन, चित्रें वस्त्रें, वधूसि ने त्याच्या;
 नरयोग्य वस्तु घेवुनि जा, जें येयिल मनासि नेत्याच्या. ६८
 'देतो दिव्यें वस्त्रें, देतो रत्नं, विभूषणं चित्रं,
 न सुरप्रिय तरु देयिन,' सांगावें युक्तिनें तुवां मित्रं." ६९
 नारद म्हणे, "महेंद्रा ! म्यां तुज हित तें अवश्य सांगावें;
 समयीं चुकतां, कविनीं 'सर्वसुहृत् साधु' म्हणुनि कां गावें ?
 कृष्णाला कथिलें म्यां, 'हालाहळ पिबुनि, जो न वमता तें,
 त्वां त्या हरा हि न दिला सुरतरु.' या जाणतो तव मतातें. ७१
 ज्या माज्या उपदेशा वेदासीं सर्व सुज्ञ हे तुकिती,
 तो मीं बहुत चि वदलों; न करावा हठ, म्हणोनि हेतु किती !
 'मीं अनुज लालनीय, द्रुम द्यावा अग्रजें,' असें च वदे.
 लोभीं विहित वचन न, द्रव्य मधुर हि ज्वरीं तसे, चव दे. ७३
 प्रभु हांसुनि वाक्यांतीं वदला, मज तें सरोषसें गमलें;
 परिस, तुला मीं कथितो, ज्याच्या श्रवणीं च मन्मन भ्रमलें. ७४
 'सर्व सुरासुरराक्षस शकतिल माझ्या पणा न मोडाय़ा,
 आहेत समर्थ शर प्रवळा परपर्वता हि फोडाय़ा. ७५
 सामें मागत असतां, वृक्ष न देतां यशासि जोडाय़ा,
 सांग स्पष्ट तया कीं, 'न चुकेन उरीं गदेशि सोडाय़ा.' ७६
 इंद्रा ! उपेंद्रनिश्चय जाण असा स्पष्ट, नीति आठीव;
 पुससिल मज तरि देवा ! देवतरु द्वारकेसि पाठीव." ७७
 इंद्र म्हणे, "देवर्षे ! जरि अग्रज निरपराध मीं आहे,
 अनुज मला लंघितसे, भ्राता म्हणवूनि सोसितो बा ! हें. ७८

१. पुष्कळ. २. नेणाऱ्या तुझ्या. ३. पदार्थ. ४. गाति ७५ व ७६ ह्या
 द्विरावृत्त आहेत. मागें गीति ३०-३१ पहा.

बहु विप्रिय कृष्ण करित आला, आम्हीं सहात आलों; वा !
 म्हणतो. आम्हांसि, 'अजाकंठस्तनसे वृथा चि' हा 'लोंबा!' ७९
 आपण सारथि होवुनि, करुनि पुढें मत्तनूज पांडव, हा
 घन वारुनि, मजकरवीं म्हणवी, जाळुनि सर्व खांडव, 'हा !'
 गोपांची मति भेदुनि, अनव महोत्सव बळें चि राहविला,
 गोवर्धन धरुनि करीं माझा सर्व प्रताप वाहविला. ८१
 स्वसंमत्व वदे, होय प्रबळारिवधीं सहाय हा न मज;
 करुनि निजभुजबळाश्रय, वधिला म्यां वृत्र नारदा ! समज. ८२
 देवासुरसंग्रामीं करितो स्वेच्छेकरुनि हा युद्ध,
 तरि मीं, प्रेम त्यागुनि, होत नसें स्वानुजावरि क्रुद्ध. ८३
 मीं कलह करित नाहीं भ्रात्यासीं, तूं चि आजि साक्षी वा !
 'हाणीन गदा' म्हणतो, नाहीं च विवेक या जसा क्षीर्वा. ८४
 अदितिसहं पिता कश्यप संप्रति उदवास करुनियां आहे,
 तन्नंदनप्रतिज्ञा त्यांला आधीं कथीन मीं वा ! हे. ८५
 अजितात्मा मद्भाता, हा ! हा ! केवळ रजोगुणें मळला,
 स्त्रीवाक्यें मज गुरुतें वधितो, धिक् ! कामवश खरा कळला.
 'स्त्रीपुत्रसहस्राहुनि अधिक भ्राता,' असें मला माता,
 तात हि, सांगे, 'सोदर जो, तो आत्मा चि, न विसरें ताता !'
 कश्यपकुळांत किमपि हि निंद्य नसे, नारदा ! अदिति झाली
 तें हि नव्हे राक्षसकुळ, कां कृष्णीं उग्रता असी आली ? ८८
 ज्या कर्मीं स्वस्तव, तें न वदावें, वा ! परंतु हा समयः
 देवर्षे ! अनवसरीं युक्त हि होतें चि उक्त हासंमय. ८९

१. माझा पुत्र अर्जुन. २. जुना. ३. आपलें तटस्थपण. ४. कैफ्यास; मत्तास.
 ५. पाण्यांत राहणें. ६. वडील भावाला. ७. बंधु, सहोदर. ८. ज्या कुळांत अदिति
 झाली तें हि निंद्य राक्षसकुळ नव्हे; तर मग पित्याचें व मातेचें कुळ चांगलें असतां
 कृष्ण कूर कसा झाला ? ९. आत्मस्तुति. १०. अयोग्य कार्त्वी. ११. हास्यास्पद.

- शाङ्गाच्या झटक्याने गुण तुटतां विष्णुचें उडे शिर तें
 म्यां जोडिलें प्रयत्न, धरिलें देह स्वयें दयानिरतें. ९०
- ‘काय म्हणेल मज पिता माता?’ ऐसें मनांत आणून
 धरिलें शरीर याचें म्यां, बंधुप्रेम अधिक जाणून. ९१
- ‘सर्व त्रिदशांत,’ म्हणे, ‘हा मीं च विशिष्ट, अन्य न विशिष्ट.’
 दपें धनुष्य चढवी, बापा ! हें जाणतात कवि शिष्ट. ९२
- श्रावणभाद्रपदांतिल पूजा म्यां आपुली दिली याला,
 बा ! लाज मला होत्ये, उद्धत मदनुज, पहा, कसा झाला ! ९३
- यत्ने अवतारांत स्वशरीरा तेंवि यासि रक्षितसें,
 स्वानुज म्हणुनि प्रेमें स्वात्म्यापरि मीं सदैव लक्षितसें. ९४
- या माज्या भवनैवरि रचिलें बहुरम्य आपुलें भवन;
 न गणुनि अपमानातें, करितों स्नेहेंकरुनि मीं अवन. ९५
- धर्म अनुज भ्राता तो पुत्र चि लालनीय बाळकसा.
 म्हणतों ‘हा दुखवावा आपण, रागें भरुनि, बाळ कसा ?’ ९६
- आवडतो ताताला, मातेला, बहु मला हि आवडतो;
 स्नेहें आश्रय केला, मार्कंडेयें जसा चि वा ! वड तो. ९७
- ‘करिन प्रहार,’ म्हणतो, यांत दिसे कीर्ति शुचितरा ज्याला,
 तो चि करो आघात प्रथम; नव्हे स्पष्ट उचित राज्याला. ९८
- अहितें रणीं हठकितां, बहु ज्याचें ज्ञान दभ्र मुरडेल,
 पाहुनि अधैर्य पतिचें केवळ न शची च, अभ्रमु रडेल. ९९
- सांग तया दारजिता, ‘ये, उत्साहेंकरुनि हो पीन;

१. हयग्रीवासुराच्या बधोपायार्थ समाधिस्थ विष्णूला जागा करण्यास देवांनी त्याच्या हातांतील शाङ्गधनुष्याची दोरी तोडिली, त्यामुळे धनुष्याचा झटका विष्णूस बसून त्याचें शिर उडालें; मग शंकरानें त्याला धोड्याची मान लाविली. या हयग्रीवावतारानें त्या असुरास मारिलें. [ही च आर्या यामागें क्रमानें ८३ व्या स्थळीं लिहिली गेली अमुन तेथें ती हरताळली आहे]. २. श्रेष्ठ. ३. नगराहून.

मीं जों अजित, तुला तों^१ तरुचें पत्रार्थ ही न ओपीन.' १००
 सांग, ' बसुनि गरुडीं ये, धरुनि गदा, शार्ङ्ग, चाप, चक्र, दर;
 कपटें तरुवर न हरीं; धरिल पविकरीं, मनीं न शक्र दर.' १०१
 ऐसैं अविहित वदतां, एकांतीं तो सुरर्षि ने त्यातें,
 बोध करी, देवांच्या, सांगोनि रहस्य तत्व, नेत्यातें. १०२
 "सांगावें राज्याला शक्रा! न विचारितां हि जें विहित;
 सुहृदुक्त युक्त कडु ही, ओखद बाळासि होय जेंवि हित. १०३
 न करावें परिणामीं तापप्रद जें मनास देहास,
 शक्रा! ज्या कर्माचा आरंभ चि रिपुजनास दे हास. १०४
 जो निर्गुण परमपुरुष नारायण, तो चि, वरुनि मायेतें,
 झाला शिव, विष्णु; विभो! प्रकृतिस्तव नामरूप या येतें. १०५
 चिच्छक्ति उमादेवी, अंशें चिच्छक्ति रुक्मिणीदेवी;
 जे वीतमोह सुकवि, प्राप्त तयांला चि होय हे ठेवी. १०६
 लीलेनें चि महेंद्रा! रचितो क्रीडार्थ कृष्ण विश्वास,
 निश्वास वेद याचे, याचा चि असे कवींस विश्वास. १०७
 पूर्वीं सुतप करुनियां, अदिति सती सुचिरकाल आराधी,
 जोची योगपथीं न च निसरे, विसरे हि विश्व, सारा धी. १०८
 भेटे प्रभु तीस म्हणे, 'माग, तुझ्या सुफल इष्ट सुतपा हो.'
 अदिति वदे, 'वरदेशा! हे तुजसम सुगुण शिष्ट सुत पाहो.' १०९
 देव म्हणे, 'मीं च तुझा सुत होतो, साध्वि! अन्य मत्सम न.
 महुपासना भजकमन तृप्त करी, सुरभि जेंवि वत्समन.' ११०
 झाला देव तव अनुज, मनुज हि सांप्रत धराभर हराया,
 राया! हा जगदीश्वर अवतरतो, बहु सुखी नत कराया. १११
 वा! पैललपिंड जेंवि स्नेहें, कृष्णें प्रपंच हा सर्व

१. जोपर्यंत जिकला गेलों नाहीं तोपर्यंत. २. मायेमुळें. ३. गेली आहे अज्ञानरूप
 भ्रांति ज्यांची असे. ४. श्रेष्ठ प्रतीची. ५. मांसाचा गोळा. ६. तेलानें (चरबानें).
 ७. संसार, विश्व.

- व्याप्त असे, देवेंद्रा ! यासीं कोणीं करूं नये गर्व. ११२
- हा सर्वात्मा सर्वा देवांला पूज्य होय सद्धेष;
तरले, न तयापासुनि बहु मेले बळसमुद्र सद्धेष. ११३
- होउनि शेष, धरेंतें केशव आधार जाहला आहे.
बा ! हे शक्ति तुज असे ? दंष्ट्राग्रों, होय किंटे, धरा वाहे. ११४
- असुर हिरण्याक्ष महादारुण, त्यासीं रची वराह रण,
एकार्णवीं करी हा तत्प्राणांचें शचीवरा ! हरण. ११५
- अत्युग्र हिरण्यकशिपु वधिला, होवुनि नृसिंह, या अजितें,
अजि ! तें काय विसरलां ? कारुण्य प्रभुसि सदवनीं सजितें. ११६
- होवुनि वामन, हा मन निववी, भू हरुनि, वळिस आकळुनीं;
न कळुनि जसें वदावें, तैसें वदतोसि काय गा ! कळुनीं ? ११७
- तुझिया ठायीं श्रीपति वळिच्या श्रीतें हरुनि हा स्थापी;
याच्या कीर्तिसुधेतें साधुसभा, बहु धरुनि आस्था, पी. ११८
- दशवदनातें मारी, तारी देवांसि, होय हा राम,
निववी नतांसि, केवळ कल्पतरूंचा असा न आराम. ११९
- कथितां भविष्य, 'नेयिल सुरतरुतें शत्रुकाल केशव हा;
नगरत्न पर्दी, जाणुनि यासि सकळलोकपालकेश, वहा. १२०
- बंधुस्नेहपराभव करिल, धरिल हात; बा ! तया पविनें
तूं तो न गदेनें तुज हाणिल.' म्यां भावि जाणिलें कविनें. १२१
- दे पारिजात सामें, घ्यावा न वृथा करुनियां बभ्रा,
दभ्रा श्री; विटवावें न भ्रात्या त्या दयेचिया अभ्रा. १२२
- म्यां कथिलें नैकसि, तरि सचिवांतें देवनायका ! पूस,
कीं स्वमना, 'वायुपुढें बळ धरुनि टिकेल काय कापूस ?' " १२३
- शक्र म्हणे, " आयकिलें, कृष्णाचें कथिसि तूं हि थोरपण,
म्हणुन चि न देयिन द्रुम ऐकुनि त्याचा तसा हि घोर पण. १२४

१. सुंदरवेषधारी. २. सज्जनद्वेषे. ३. वराह. ४. सज्ज करितें. ५. वाग.
६. तो कृष्ण बंधुस्नेह विचारांत घेणार नाही.

कीं, तो महाप्रभाव, द्रुमवर हा स्वल्प अर्थ, याकरितां
 क्रोध न धरील; कैसा परमपुरुष, कामकोप हे धरितां ? १२५
 स्पष्ट असावा चि सदा, जरि कृष्ण महाप्रभाव, सोसिक तो.
 वृद्धांचें सुपुरुष तों, म्हणतो 'स्वमहाप्रभा वसो,' सिंकतो. १२६
 पाडील स्त्रीप्रार्थिततुंछविषयकाम हा प्रभाव ढिला,
 लंघाया वांछितसे, मळवाया कां महाप्रभा, वढिला ? १२७
 जरि अदितिला दिला वर, आपण झाला कनिष्ठ हा तनय,
 स्वज्येष्ठ भ्रात्याचें ऐको, साहो, न हो चि हातनय. १२८
 योग्य महात्मा ज्येष्ठ भ्रात्यासीं व्हावयासि न विरोधी;
 कैवि रोधी मन; कां जरि परमपुरुष निजसुखीं च न विरो^३धी ?
 पूर्वी ज्येष्ठ न व्हाया कोणी कृष्णासि घातल्या आणा ?
 वढिलपणाची वांछा, तरि तें आता हि पातल्या आणा." १२९
 द्यावा न च तरु, ऐसा निश्चय जाणोनि सुदृढ शक्राचा,
 जाय द्वारवतीतें नारद, धर्ता स्मरोनि चक्राचा. १३१

अध्याय अष्टाविसावा.

ज्याच्या शरणागतिनें सर्वांची होय अत्यभा माया,
 द्वारवतींत उपासित होती स्वगृहांत सत्यभामा या. १

१. चांगला मनुष्य आपलें शहाणपण घटकाभर वाजूस ठेवून वढिलधान्यांचें ऐकतो, असा भावार्थ. २. पारिजातेच्छा-पंत. ३. शहाणा आपल्या मनास ताब्यांत ठेवितो; [असें जर आहे आणि त्यांत हा] जर [तुझ्या म्हणण्याप्रमाणें] परमपुरुष [तर याची] धी (बुद्धि) निजसुखीं च (आत्मानंदांत) कां न विरो (कां विश्राम पावत नाही) ? [बायकोचे हट्ट पुरविण्याची प्रापंचिकांची इच्छा या परमात्म्याचे ठिकाणीं कां दिसावी] ? ४. याची-पंत. अन्वयार्थ व्यावयाचें अध्याहत पद. ५. मिळत असेल तर मिळवा. ६. सुदर्शनधारी. ७. अत्यंत निस्तेज.

भामेसीं प्रभु बोले, परि चिंती मानसांत तै कार्ये,
 ज्याकरितां पाठविला जिष्णुकडे विश्वबंध तो आर्य. २
 तेथें ये प्रणतांला देता भवसिंधुपारदान मुनी,
 सामोरा जाय प्रभु, पूजी विध्युक्त नारदा नमुनीं. ३
 होतां विश्रांत, पुसे हांसुनि वृत्तांत विभु तथा तरुचा,
 मुनि सर्व विचार कथी शक्राचा स्नेहवारिच्या मरुचा. ४
 ऐकुनि शक्रोक्त म्हणे केशव, 'अमरावतीस वा ! जातों,
 मुनिवर्या ! विदित असे निश्चय तुज हा अभंग माजा तों.' ५
 सिंधुतटीं एकांतीं मग देव म्हणे, "पुन्हां मुनिवरा ! जा,
 इच्छीना चि सुरांचा कीर्तिमहाशारदी पुनिव राजा. ६
 सांग नमन आर्याला आधीं, मग, 'मजपुढें नको राहूं;
 कीं म्यां न म्हणावें तुज पौलोमीवदनशशिचकोरा ! 'हूं.' ७
 जाण खरा मम निश्चय निश्चळ तव पारिजातनगनंथनीं,
 क्रोध न यावा, आला जरि, संकोच न उरे चि मग नयनीं.' ८
 घेवुनि आज्ञा प्रभुची, स्वर्गांतें तो पुन्हा हि जाय कवी,
 देवेंद्रातें भेटुनि, कृष्णें कथिलें तसें चि आयकवी. ९
 इंद्र गुरुसि तें सांगे, तो त्यासि म्हणे, 'कळों दिला न मला,
 केला अविचार कसा ? तुज कार्ये ज्ञातिभेद कां गमला ? १०

१. विसांवा घेतलेला असा. २. प्रेमरूपां पाण्याच्या. मारवाडांत जसा पाण्याचा
 दुष्काळ तसा इंद्रहृदयांत प्रेमाचा दुष्काळ होता, असा भाव. ३. सुरांचा राजा
 (इंद्र) मला पारिजातवृक्ष देऊन त्यामुळें शरदृतूंतिल पौर्णिमेसारख्या उज्वळ कीर्तिला
 संपादूं इच्छित नाही हा मोठा च चमत्कार ! ४. माझ्यासमोर [युद्धार्थ] राहूं
 नकोस, त्यांत तुला यश मिळणें नाही. ५. पौलोमी (इंद्राणी) तिचें मुख हा
 च कोणी चंद्र त्यावर निर्वाह करणाऱ्या चकोरा ! म्ह० हे इंद्रा ! मी तुला 'हूं'
 न म्हणावें [तूं मला आडवा आलास तर तूं वडील भाऊ हें कांहीं मनांत न
 आणितां मी युद्धास तयार होईन.] अशी तुझी इच्छा असेल तर. ६. नयनीं=
 नेण्याच्या कामीं. ७. बृहस्पतीला.

- गेलों ब्रह्मसभेतें तों त्वां आरंभिलें कसैं भलतें ?
 जें नयविरुद्ध केलें, तें हृदयीं कर्म सर्वदा सलतें. ११
- अथवा निजदैवातें लंघी ऐसा कृती नसे कोणी;
 जरि वृष उडतो, पडतो, तरि त्यावरि वैश्य लादितो गोणी.
 इंद्र म्हणे, 'आचार्या ! कार्य पुढें काय ? सांग, तूं सुकवी;
 वा ! गुरु उरुप्रताप प्रारब्धातें हि युक्तिनें चुकवी.' १३
- सुरगुरु उगा चि राहे, पाहे सदुपाय, मग म्हणे, ' वा ! हे
 रक्षीं कृतप्रतिज्ञा, रण चि उचित आजि विष्णुसीं आहे. १४
- ससुतें त्वां श्रीहरिसीं आजि करावें चि युद्ध धीटपणें,
 साधिन चि कार्य; जाणें जें बक तें हा हि शुद्धधी टपणें. ' १५
- सुरपतिस असें शिकवुनि, जीवें क्षीरोदसागरा गेला,
 सांगे कश्यपमुनिला, तो त्याचें स्मरुनि आग रागेला. १६
- कश्यप म्हणे, " सुरगुरो ! करुनि अहल्याव्रतक्षयें पाप
 हा कामी गौतममुनिपासुनि अत्युग्र पावला शप. १७
- ' आपण सुरपति, मानुष हा काय ? ' असें मनांत आणून,
 माझी अवगणना त्वां, जरि केली स्वाधिकत्व जाणून, १८
- तरि मानुषाचिपासुनि परमभय प्राप्त तुज असो, पापा ! "
- शापा देता झाला यापरि, पावोनि मुनि महातापा. १९
- ज्याच्या शांत्यर्थ असा हा म्यां उदवास मांडिला, परि तो
 दोष पहा आला चि; ध्रुवें कर्मविपाक बश जना करितो. २०
- येयिन अदितिसह, उभा दोघांमध्ये रणांत राहेन;
 अनुकूल दैव होयिल, तरि, सुत वारुनि, भव्य पाहेन. २१
- त्यातें देवगुरु म्हणे, ' समयीं यावें, तपोधना ! आर्या !

१. महाप्रतापी. २. जें टपणें (आपली वेळ येईपर्यंत दम धरून सावध राहणें)
 बक जाणे तें हा हि शुद्धधी (मी वृहस्पति) [जाणें]; बकासारखा मी हि तुझा
 कार्यभाग साधीन; थोडा अवकाश लागेल एवढें च. ३. वृहस्पति; देवगुरु. ४.
 क्षीर हें च आहे उद (उदक) ज्यांत तो क्षीरोद. ५. खरोखर, बिनचक.

- भार्या हे आणावी, सिद्धिसि नेसील या महाकार्या.' २२
- म्हणुनि 'अवश्य,' विसर्जी स्वसुतकलहशांतिसादरा जीवा,
कश्यप सदार वंदी कैलासीं शंभुपादराजीवा. २३
- मारीच स्तवुनि म्हणे, 'शंभो! शरणागतास मज पावें,
अतिवत्सळें तुवां चि प्रणता जननीशतासम जपावें.' २४
- शंभु म्हणे, 'देतो मीं, चिंती जें इष्ट आत्मजनतां, तें.
त्वां देखिजेल गौतमशप्त हि अक्षेम आत्मज न तातें. २५
- जें पहिलें, न प्रेम त्यजितिल दोघे हि भक्त मम ते तें;
समजतिल, पुन्हां धरितिल अन्योन्य गुरूक्तसक्त ममतेतें.' २६
- दे अभयवर प्रभु, जो पुरुषार्थाच्या समर्पितो वर्गा,
भर्गा नमुनि, न मुनि तो धरि चिंता, जाय कश्यप स्वर्गा. २७
- श्रीकृष्ण म्हणे, 'शक्र त्यागुनि नयधर्म सत्य काचा हों.'
मृगयेचें मिष करुनि स्वरथीं घे पुत्रं सत्यकाचां, हो! २८
- प्रद्युम्नातें 'तूं ये' ऐसैं सांगूनि, रैवतीं गेला,
स्थापुनि दारुक तेथें, त्यासीं संकेत केशवें केला. २९
- स्मरतां ये गरुड, वसे त्यावरि सात्यकिसमेत कंसारी,
'भक्तीं प्रेम बहु,' असैं जाणे तो धन्य होय संसारी. ३०
- प्रभु जाय स्वर्गातें, ज्या घेती साधु दास्य मागून;
प्रद्युम्न गगनगामिस्वरथें चाले नभांत मागून. ३१
- गेलें निमेषमात्रें श्रीसगुणब्रह्म नंदनवनीं तें,
पुत्रप्रेमें पोषी स्वोच्छिष्टें ज्यासि नंद नवनीतें. ३२
- तेथें नानायुधधर होतें सुरवीरसैन्य, हरि त्यातें
न गणुनि, उपडुनि, गरुडीं घे सुरतरुं, मान्य होय हरित्या तें.

१. जाण्यास निरोप देई. २. मुलांतील कलह मिटविण्यास उत्सुक अशा. ३.
कश्यप. ४. आपली [भक्त] मंडळी. ५. वडिलांच्या शब्दास मान देणारे. ६.
धर्म, अर्थ, काम व मोक्ष यांना. ७. सात्यकी. ८. पारिजातवृक्ष हरण करणाऱ्या
कृष्णास.

तो पारिजात, होवुनि विग्रहवान्, विष्णुला करी नमन,
 त्यातें अभय प्रभुवर दे, व्हाया तन्मनोव्यथाशमन. ३४

हाका मारित, सांगों गेले, सोडूनि शक्रवन, माळी.
 रक्षक ही जावूं दे, न करी निजचक्षु वक्र वनमाळी. ३५

त्या पारिजाततरुतें स्पर्शुनि, बाहूनि खगवरीं, उजवीं;
 श्रीकृष्ण निघे तेथुनि, घालुनि अमरावती पुरी उजवी. ३६

तरु नेला हें कळतां, सुरपति ऐरावतीं गर्जीं चढला,
 कढला क्रोधज्वलन, सांग हि जरि वेद गुरुमुखें पढला. ३७

ज्या स्यंदनरत्नाचें बहु भय धरि अरिसमाज, यंतां तें
 आणी सिद्ध करुनि, दे कर, घे वरि हरिसैमा जयंतातें. ३८

मागें सुत, शक्र पुढें धांवत ये, कल्पतरुहरा पाहे,
 कीं श्रीकृष्ण सुरपुरद्वाराचिपुढें नभीं उभा राहे. ३९

इंद्रासि उपेंद्र म्हणे, 'आर्या! मीं अनुज करितसैं नमन.
 दिसलें प्रभुचें निष्ठुर बहु बाहिर, आंत परि तसैं न मन.' ४०

सुरतरु पाहुनि गरुडीं, क्षोभ तो भेदधीं, म्हणे 'हाय!
 मग विभुतें शक्र वदे, 'कृष्णा! वद, हें प्रवर्तलें काय?' ४१

कृष्ण स्मित करुनि म्हणे, 'परमोदारा! सुरेश्वरा! आर्या!
 हा वृक्ष तव वैधूच्या नेतों मीं पुण्यकांभिधा कांर्या.' ४२

शक्र म्हणे, 'मद्दानी आयिक तूं पुष्करेक्षणा! आधीं,
 साधीं कृतप्रतिज्ञा, ज्ञाते न इच्या प्रवर्तती बाधीं. ४३

मजसीं युद्ध न करितां योग्य नससि तूं वरागमा न्याया;
 बा! पण आपण चि कसा लंघिसि? यावा न राग मान्या या.
 देवर्षिजवळ केली स्वपणोक्ति तुवां मनांत आणावी,

१. मूर्तशरीरधारी. २. उज्वल अर्थात् धन्य करी. ३. सारथि. ४. इंद्रासारखा
 च जो इंद्रपुत्र त्याला. ५. भिन्नभाव म्ह० 'मीं' 'तूं' अशी बुद्धि झाली आहे.
 ज्याची असा इंद्र. ६. तुझ्या धाकट्या भावजयीच्या (सत्यभामेच्या). ७. पुण्यक-
 नामक व्रतासाठीं. ८. श्रेष्ठ वृक्षाला (पारिजाताला).

- स्वगदा जगदाधारा ! आधीं माझ्या उरांत हाणावी. ४५
- माझ्या देहासि करीं तूं चि प्रथम प्रहार यदुपा ! या
गुरुकीर्तिच्या समजसी सर्वज्ञ गुरुप्रहार सदुपाया. ४६
- ज्याची आज्ञा विधिला बहुमान्या, होय अग्रजाज्ञा त्या;
बाणार्ही हाणावें लागे समरांत अग्रजा ज्ञात्या. ४७
- कृष्णाचे शर तोडी, आपण ही शक्र बाण बहु सोडी,
झोडी त्यांला, प्रभु जो नखरें च खरें च दिव्य यश जोडी. ४८
- सोडी या हरिवरि तो, त्या हरिवरि हा हि, जें शरपटळ, तें,
पडतें च वैरें, तरि बा ! तपना न म्हणावया 'करप' टळतें. ४९
- वाखाणितें शचीच्या 'बहु वत्सळ' म्हणुनि देवरां जग ज्या,
तो भगवान् रिपुवाणी हाणी बहु बाण देवराजगज्या. ५०
- गरुडातें हरि हाणी, पावे तो वीर अणु हि न त्रास,
तद्बहुमानाकरितां सोडी एकैक रम्य पैत्रास. ५१
- गरुडस्थ तरु हराया शक्रसुत जयंत तो करी लगट,
प्रद्युम्नासि हरि म्हणे, 'वारीं या, हा यशा करील गट.' ५२
- दारुण संगर करिति प्रद्युम्नजयंत हे चुलत भावू;
कीं रणदर्शनरत जो, स्वनयनयुग धन्य तो डुलत भावू. ५३
- जो सर्वावध्य तपें संपादी स्वर्गलोक विप्रवर,
हरिसख वृक्ष हराया ये भार्गवशिष्य तो कवि प्रवर. ५४
- प्रभु सांगे सात्यकिला त्या प्रवरा वाडवास वाराया,
ज्याचें सख्य सुखप्रद अमृताहुनि वाडें वासवा राया. ५५
- युयुधानप्रवरांचें युद्ध हि बहु उग्र काय सांगावें?
यां सोडुनि, सिंहगजां, तरि, हंसां त्यजुनि, वायसां गावें. ५६

१. मोठ्या यशाच्या. २. वडील माणसांवर हात टाकणें. ३. कृष्णास-पंत.
४. [जर सूर्याशीं] वैर पडलें असतें तर. ५. दीर जो कृष्ण त्यास. ६. बाणाला.
७. आनंदानें डुलत मानो-समजो. ८. इंद्रमित्र. ९. ब्राह्मणास. १०. चांगलें,
गोड-निर्णय०.

सात्यकितें हाणुनि खर शर साठ प्रवर विप्र तो भेदी;
 त्याचें धनुष्य, सोडुनि सायक, सहसा चि सात्यकि च्छेदी. ५७
 युयुधान म्हणे, 'प्रवरा! चाप कशाला? कशास हे बाण?
 अहित हि अवध्य भूसुरें यदुवीरांला, यथार्थ हें जाण.' ५८
 प्रवर म्हणे, 'क्षांति पुरे, मीं भार्गवशिष्य यादवा! आहे,
 बा! हें ऋण सख्याचें वाराया युद्ध, सत्व तूं पाहें.' ५९
 शस्त्रास्त्रांतें योजिति दोघे ही कुशल, शुद्ध, समयज्ञ.
 प्रेक्षक सुर मुनि म्हणती, 'लोकांत नसे चि युद्धसमयज्ञ.' ६०
 शक्रसुताच्या अस्त्रें प्रद्युम्नाचा जळोनि रथ गेला;
 बहु देवमंडळीला झालें आश्चर्य गंगनपथगेला. ६१
 प्रद्युम्न म्हणे, 'ऐसे रथ मीं निर्माण लक्ष मायावी;
 केली क्षमा चि पाहुनि जिष्णुकडे, जरि हि न क्षमा यावी. ६२
 हा तव बळप्रवाही, नसता जरि गुरुपदा नत, वहाता.
 येयिल यावरि वृक्ष स्पर्शाया ही कदा न तव हाता.' ६३
 अस्त्रें च्यार चहुकडे, एक वरि हि अस्त्र, शक्रसुत सोडी;
 शमवुनि पांच हि अस्त्रें, प्रभुनंदन साधुवाद बहु जोडी. ६४
 प्रवरधनुष्य पुन्हा ही, सात्यकि परम त्वरा करी, खंडी.
 हरिदत्ता चापलता धरि तो परकंपदा, जसी थंडी. ६५
 शैनेयाच्यां तोडी मग विप्र प्रवर तो धनुष्यातें;
 देव चि तो शक्रसखा; कैचें सामर्थ्य बहु मनुष्या तें? ६६
 युयुधान नवधनुष्यें सोडी शरनिकर; आड वारा या
 येवूं न शके; वेधी ममीं लक्षूनि वाडवा, राया! ६७
 हाणुनि अन्योन्यातें, क्षतजें दोघे हि वीर ते न्हाले,
 झाले पुष्पितकिंशुकसमं समरीं देव देखतां भ्याले. ६८
 द्विज अष्टधारबाणें माधवकर्मुक पुन्हा हि तो तोडी;

१. शत्रु देखील. २. ब्राह्मण. ३. आकाशमार्गी असणान्या. ४. सात्यकीच्या.
 ५. पळसासारखे. ६. सात्यकीचें धनुष्य.

सोडी तीन शर, नृपा ! सात्यकिचें मर्म हरिसखा फोडी. ६९
 करितां सज्य नव धनु, प्रवर गदेनें उरस्थळीं ताडी,
 युयुधान चर्म असि घे, खड्ग हि तोडूनि विप्र तो पाडी. ७०
 विप्राच्या उत्कर्षे क्रोधावेशें उरांत उलत्यातें
 प्रद्युम्न स्वकरींचा समयीं दे दिव्य खड्ग चुलत्यातें. ७१
 तो त्या ही खड्गातें प्रवर च्छेदी, तथा हि चर्मतें;
 मग शक्ति उरीं हाणी, झोंबे व्याळीतसी च मर्मतें. ७२
 सात्यकितें विकळ असें जाणुनि, तरुत्न यश हि तो धवळ
 प्रवर हराया भिडवी स्वरथातें त्या खगाधिपाजवळ. ७३
 तों उडवी पक्षांच्या सरथ प्रवरासि पक्षरथ वातें,
 विघ्नेश्वर विघ्नातें, त्या तापा रामनाम अथवा तें. ७४
 तो सरथ प्रवर द्विज उडुनि पडे दोन कोस दूरवर,
 त्यातें स्वरथीं, धावुनि, घेता झाला जयंत शूरवर. ७५
 आश्वासिला जयंतें, तो प्रद्युम्नें हि आपुला चुलता,
 अत्यद्भुत रणरस हा नसता, तरि रसिक सर्व कां भुलता? ७६
 कुरवाळी सात्यकितें वत्सळवर विभु मुखावरुनि हातें,
 गेलें कैश्मळ सहसा सर्व हि, सोडुनि तथा, करुनि 'हा!' तें.
 तरुच्या दक्षिण पार्श्वीं राहे प्रद्युम्न वीर रक्षाया,
 वार्मीं सात्यकि; न शके प्रवर जयंत हि तथासि लक्षाया. ७८
 एकरथस्थित वीर प्रवर जयंत हि नगार्थ जे आले,
 झाले झड घालाया सिद्ध खगेंद्रीं, न लेश ही भ्याले. ७९
 त्यातें देवेंद्र म्हणे, 'येवूं देयिल न हा निकट कांहीं,
 यापासुनि अनुभविली अहितांच्या प्राणहानि कटकांहीं. ८०
 या माझे पार्श्वद्वय रक्षा, सावध रहा, पहा युद्ध,
 कुद्ध द्विजराज पुन्हा उडविल; यश मीं च जोडितों शुद्ध.' ८१
 ऐसे सांगुनि सुरपति झांकी गरुडासि सायकासारें,

वा! सारें व्यर्थ चि तें, जलनिधिचें होय काय कासारें? ८२
 न गणुनि शक्रशरांतें गांठी पक्षींद्र देवराजगजा,
 दोघांचे ही स्वामी हरि, म्हणतें भजुनि 'दे वरा' जग ज्या. ८३
 हांसुनि शक्रशरांतें, जावुनि भिडला चि तो सुरगज्यातें;
 तेज प्रकटी, भीती स्मरुनि स्वप्नांत ही उरग ज्या तें. ८४
 गरुडावरि वेग बहु व्यापारुनि हात कान नीट करी;
 धीट करीश्वर हाणी त्या, वप्रा जेंचि काननीं टकरी. ८५
 शक्रें ही गरुडावरि कोपुनि तो नागराज वा! हुंलिला;
 वेगांत पहात्यांच्या दिसला स्थानाविना न बाहुलिला. ८६
 दंतकराघातांतुनि, हाणुनि मर्मस्थळांत चंचु, निघे;
 कंठ असाया ओला, जाणों तद्रक्त, त्यासि वंचुनि, घे. ८७
 करिती फार चि अद्भुत युद्ध गजेंद्र द्विजेंद्र दोन घडी;
 प्रभुकेलिमोहरांतें व्यास कवि, क्षुद्र अन्य होन घंडी. ८८
 हा ही हस्ती हाणी शुंडादंडें धवाधव तयातें,
 देवर्षि म्हणे, 'पुण्यें सामर्थ्य दिलें अबाध बत! यातें?' ८९
 हा हाणी पक्षाचे बहु फडफड पक्षिराज फटकारे;
 तेव्हां देवर्षि म्हणे, 'साधु! सखे! साधु! दैत्यकटकारे!' ९०
 नखरांकुशधरचरणेण गरुड द्विरदासि मस्तकीं ताडो;
 त्या पारियात्रगोत्रीं सहसा मूर्छित करुनि तो पाडी. ९१

१. पसरून-टक्कारून. २. सोंड. ३. मातीच्या टेंकडास. ४. अंगावर सोडला.
 ५. पहात्यांच्या (पाहणारांच्या) बाहुलिला (डोळ्यांना, दृष्टीस) [तो] वेगांत
 (अतिशय वेगाने धांवत असतां) स्थानाविना (स्थान सोडल्यावांचून) न दिसला.
 अत्यंत वेगवान् पदार्थ स्थानस्थित दिसतो हें अनुभवसिद्ध आहे. ६. कर=सोंड;
 आघात=प्रहार. ७. पराक्रमी वीरांच्या क्रीडारूप मोहरा (सुवर्णाचीं नाणीं)
 घडण्याचें सामर्थ्य फक्त व्यासासारख्या कुशल कारागिराचें च. बाकीच्यानीं
 होनासारखीं हलकीं नाणीं च घडावी. ८. आश्चर्यचोत्कर्षे अव्यय.
 ९. दैत्यसैन्याच्या शत्रो! १०. नखरुपी अंकुश असणाऱ्या पायाने. ११. पर्वतावर.

- स्वर्गापासुनि पडतां देवगजातें न वृत्रहा सोडी,
गोडी त्याच्या सुगुणीं बहु, ऐसी प्रीति आश्रितीं थोडी. ९२
- काळ हि देना, पोतां यज्ञामा सिद्धपारिया, त्रास,
त्या खगवर घेवुनि ये, पडतां गज विद्ध पारियात्रास. ९३
- त्या पारियात्रगोत्रीं होतां तो सावधान शुद्ध करी,
पुनरपि शस्त्रास्त्राहीं जगदीशासीं सुरेश युद्ध करी. ९४
- वज्रेंकरुनि करी तो जां जां शक्र प्रहार रागानें,
तां तां पत्र खगानें सोडावें एक भूरिभागानें. ९५
- सर्वावध्य महाबळ पक्षीश्वर एक पत्र जें सोडी,
तें पविबहुमानार्थ चि; थोरा परमानरक्षणीं गोडी. ९६
- गरुडें गिरि आक्रमितां धरणींत शिरे, महाभरें दडपे;
जेंवि जळीं नाव बुडे शिखरसहित लोपले कडे खडपे. ९७
- किंचिच्छेष विलोकुनि गिरितें, प्रभु गरुडसह नर्भीं राहे;
प्रद्युम्नासि म्हणें, “जा, दारुक रथयुक्त रैवतीं आहे. ९८
- जा द्वारकेत सत्वर, भेटुनि कुंकुराधिपास आर्यास,
सांग, ‘उद्यां येइन मीं जिकुनि सुरपतिस, करुनि कार्यास.’ ९९
- दारुकसह रथ घेवुनि ये, मत्तेजेंकरुनि हो युक्त.”
प्रद्युम्न निघे सत्वर, ऐकुनि निजजनकविष्णुचें उक्त. १००
- गेला क्षणांत, आला उक्त करुनि, वररथासि आणून,
बसला स्वरथीं भगवान्, गरुडभरें भग्न अद्रि जाणून. १०१
- जेथें वसुनि निजगर्जीं शक्र म्हणें, ‘द्वारकेसि हो त्रास,’
स्वरथीं बैसुनि गेला यदुनायक पारियात्रगोत्रास. १०२
- अद्रि म्हणें, ‘प्रभुरथ सुखगति हो; न घडो प्रभुप्रभावज्ञा;’

१. मारुन सिद्ध केलेल्या पा=पाला. २. महाभागानें (‘खगानें’ याचें विशेषण).

३. बळरामास. ४. बिनहरकत आहे चाल ज्याची असा. ५. प्रभु कृष्णाच्या परा-
क्रमाची अवज्ञा.

- धरि शाणपादसमता; बहुमानो त्या प्रभु प्रभावज्ञा. १०३
- प्रभुमार्गे गरुड नभों, त्यावरि तो पारिजात रक्षाया
वैदभीसुत, सात्यकि, कोणी न क्षम जयासि लक्षाया. १०४
- अस्तातें रवि गेला, तरि पाहुनि शक्र संगरा सिद्ध.
योजी युद्धोपरमा प्रभु जाणुनि देवनाग तो विद्ध. १०५
- इंद्रासि म्हणे, 'आर्या! या चि धरेचा धरूनि संग, रहा.
रवि मावळला; झाला विद्ध गज; उद्यां घडेल संगर हा.' १०६
- शक्र 'अवश्य' म्हणे, मग उतरे पुष्करसमीप तो रात्री,
जांत वसे, सावरणा करि गिरिनीं ती सभोवती धात्री. १०७
- ब्रह्मा, कश्यप, अदिति, त्रिदश सकळ ही, त्या स्थळीं आले;
ते हि मिळाले तपते, सेवुनि जळ, वात, वाळले पाले. १०८
- श्रीकृष्ण पारियात्रीं राहे, त्या पुण्यपर्वता पावे.
जड ही नम्र निवावे, ज्ञाते हि अनम्र सर्व तापावे. १०९
- 'हो परमरम्यकानन, हिमगिरिपुण्यार्धकीर्तिपद लाहें,
हो शाणपादनामा,' त्या गिरिला देवदेव वदला हें. ११०
- देवुनि बहु वर गिरिला, ज्या ध्यातां जन कधीं न भंगे, तें
शिवपदकमळयुग नमुनि, अच्युत चिंती मनांत गंगेतें. १११
- आली श्रीविष्णुपदी, श्रीकृष्ण जी मनांत आठविली;
'आलों' हें कळवाया प्रथम प्रभुंनं चि काय पाठविली. ११२
- गंगेत स्नान करुनि, गंगोदक बिल्वपूजना स्थापी,
बा! पीतपट प्रभु त्या चिंती, ज्याच्या यशें तरे पापी. ११३
- सर्वेश्वरेश्वर प्रभु झाला बिल्वोदकांवरि प्रकट,
वरदवर, दयासागर, देणारा सर्व आपणासकट. ११४
- ज्याहुनि न शिवा सदया, काय म्हणावें मग 'प्रसू नाही'?

१. पाऊल नीट पडेल अशा प्रकारचा शाणांचा (=शिळांचा) सारखेपणा;
सपाटी-नितळपणा-निर्णय०. २. युद्धाच्या समाप्तिला. ३. पृथ्वीचा-अर्थात्-जागेचा.
४. आवरणसह (कोट-तट-युक्त) ५. जागा, धरा. ६. गंगा. ७. शंकरानें.
८. पार्वती.

- श्रीशिवभक्त श्रीपति पूजी त्या सुरनगप्रसूनाहीं. . ११५
- ‘ तव हेति कीर्ति अतुळा, करिति जना पूर्णकाम रुद्रा ! ज्या.
नसतासि परम वत्सळ, करितासि न चूर्ण कां मरुद्राज्या ?
आघातें सांकळतें, त्वद्रक्त न तत्समान सांकळलें;
वत्सळगुरु तूं; हें, तव कीर्ति सुरभि, वत्समानसां कळलें.
झालासि नीलकंठ प्रभु तूं; जड सुकवि म्हणु न कां पविला ?
लोकीं स्वयश उराया जेणें तव कंठ अणु न कांपविला. ११८
- मीं, ब्रह्मा, अदितितनुज, दनुज, मनुज ननु जगत्पते ! सर्व
झाले तुजपासुनि; बा ! किंबहुना तूं चि विश्व हें सर्व. ’ ११९
- दक्षिण कर करुनि पुढें, शंकर भगवान् म्हणे, “ स्वनगरा जा,
होसिल सिद्धमनोरथ; नेसिल तूं पारिजातनगराजा. १२०
- मज बहु रुचतें भाषण भक्ताचें; भक्त कीर, मैना कीं;
तूं मत्प्रसाद वांछुनि, पूर्वीं तपलासि धीर मैनाकीं. १२१
- ‘ अजित, अवध्य, मजपरिस शूरतर त्रिभुवनांत होसील,’
मैनाकीं वर दिधले; सत्य चि यश मत्प्रसाद पोसील. १२२
- सिद्धोपयाचन प्रभु नामें ‘ बिल्वोदकेश्वर ’ ख्यात,
मीं या देसीं वसतां, ताराया भक्तजन असंख्यात. १२३
- होयिलं या गंगेचें ख्यात ‘ अविंध्या ’ असें जर्गी नाम;
स्नातांचे पुरविल हे, दूर करुनि ताप, सर्व ही काम. १२४
- धरणांत दानवांचें नामें ‘ षट्पुर ’ वसे महानगर,
स्पष्ट ज्येष्ठ गमे हें, याहुनि दुःसहपणें लहान गर. १२५
- हे दानव देवांला ब्रह्मवरास्तव अवध्य आहेत;
नररूपें देवांचा तूं पुरवीं ‘ हे मरोत ’ हा हेत. १२६
- स्मरुनि वर, स्थैर्य धरीं; गातिल सुर हे तुतें; विशंक रहा.
चातकतृप्तिस मेघ, श्रिततृप्तिस हेतु तेंवि शंकर हा. ” १२७

१. इंद्राला २. खरांखर. ३. सिद्ध (पूर्ण) होतात उपयाचनें (वांछा) ज्याच्या-
मुळें असा. ४. विप.

ऐसें श्रीकृष्णातें साधूंचा साधु सोयरा शिकत्री
 आलिंगुनि, गुप्त नृपा ! होय कृपाकीर्तितोयराशि कवी. १२८
 प्रभु गिरिसि म्हणे, ' पिडिले सुर असुरानीं तुझ्या अंधःस्थानीं,
 तूं रोधिलासि बापा ! त्यांचा या व्हावया वध स्थानीं. १२९
 देवावध्य असुर हे ब्रह्मवरें मत्त जाहले असती,
 द्वारनिरोधें कोंडुनि, केली म्यां या तुझ्या शिरीं वसती. १३०
 चहुनि तव शिरीं, जन जे मद्रूपातें नगा पहातील,
 गोदानसहस्राच्या शुभ पुण्य फळासि ते लहातील. १३१
 पूजील तव शिळेची करवुनियां भक्तिनें जरि प्रतिमा,
 जनता पावेल सुखें मद्रति, जसि पावली हरिप्रति मा.' १३२
 हा वर जाणुनि, सुकृती प्रतिमा या पुण्यकीर्तिपात्राच्या
 करवुनि भजति शिळांच्या वैकुंठोत्कंठ पारियात्राच्या. १३३

अध्याय एकुणतिसावा.

बिल्वोदकेश्वरातें नमुनि, रथीं चहुनि, अजित हरि हरितें
 हटकी, आठवि नातें, निजशार्ङ्गधनुष्य सजित हरि ! हरि ! तें.
 स्वरथीं ससुत हरि चढे, होवुनियां युक्त अमरसेनाहीं;
 नारद म्हणे, 'सैमिति ! तुजसम कुतुक अनन्यसमरसे ! नाहीं.'
 प्रभु शरपटलें झांकी गुरुसि, म्हणे, 'मलिन हा पतिद्रोहें
 पाहों ना; तूं न तसा, घडली माझी तुला गति द्रो ! 'हें.' ३

१. तोयराशि=समुद्र. २. खाली (षट्पुरांत) राहणाऱ्या. ३. जाण्यायेण्याचा
 मार्ग अडवून. ४. वैकुंठीं उत्कंठा ज्यांस-पंत. ५. रणदेवते ! ६. असाधारणानंदे !
 -पंत. ७. वडील भावाला (इंद्राला). ८. द्रो ! (हे पारिजातकवृक्षा !) हा
 मलिन (दुष्ट, पापी) पति (तुझा पूर्वींचा धनी, इंद्र) [तुज] द्रोहें (द्वेषानें) ना
 पाहों; [कारण जरी] हें (हे ?) माझी गति (संगति) तुला घडली [तरी] तूं तसा
 न (माझ्यासारखा तूं शत्रू नव्हेस).

शक्र हि तेव्हां कोपें झांकी प्रभुच्या रथासि रोपानीं;
 कवि म्हणति, 'यत्कथांच्या चित्त, धरुनि सत्पथा सिरो, पानीं.'
 याची त्या त्याची या हेति न, उरवावया न यश, हाणी;
 जाय जवें, हळु च सिवे, सुकवींचा जाणती नय शहाणी. ५
 शक्राच्या एकैका हाणी दश दश सुबाण अश्वास;
 असते कुबाण, तरि ते घेवूं देते त्यासि न श्वास. ६
 शैब्यादि भगवदश्वप्रवरांतें शक्र शरगणें ताडी,
 तो सरळ, सुवृत्त, सुगति, हरिवाहकहरिशरीररज झाडी. ७
 हरिहय म्हणति हरिशरा, 'यन्नामैं नित्य पाप लक्ष तरे,
 तत्संश्रितांसि म्हणतां कवि, 'करूं, धरुनि चापल, क्षत?' रे!"
 कोणी रक्त हि काढी शर, तो बहुमानिला तिहीं व्यक्त,
 तें अर्थिदानें; हरिचे जे त्यासि अभक्त ही जसा भक्त. ९
 प्रभु देवगर्जां, अचळीं जेंवि जलद जळ, तसे चि शर विखरी.
 झाला मंदांत वंश; यश बुडवाया, हीं अनीति करवि खरी. १०
 परि करुणा, नाहीं तरि लागति केव्हां चि अभ्रमु रडाया;
 घे अभिमुख प्रहार हि, चुकता मार्गें न दभ्रें मुरडाया. ११
 स्पर्शुनि पवित्र झाले, जे शक्रें प्रेषिले बळें पत्री.
 पत्रीश्वरापुढें किति? न त्रिजर्गीं विप्रवर जसा अत्री. १२
 भूगतहरिसमरींचा दिवस गमे जेंवि एक हांयन, हो!
 मुनि जपति, म्हणति, 'लोकीं शोकमहागरळसेक हाय! न हो.'
 भूकंपप्रमुख परमभयद महोत्पात जाहले शतशा,

१. 'हेति'चे विशेषण. २. शैब्य, सुग्रीव, मेघपुष्प आणि बलाहक हीं भग-
 वंताच्या चार घोड्यांचीं नांवे. ३. शरगण. ४. कृष्णाला वाहून नेणाऱ्या घोड्यांच्या
 अंगावरील धूळीला. ५. कृष्णाचे घोडे. ६. इंद्राच्या बाणास. ७. याचक (जे
 इंद्रबाण) त्यांना दिलेलें रक्तदान. ८. हरीच्या दासाना भक्त व अभक्त हे सारखे च
 वाटतात. ९. मदोन्मत्त. १०. हत्तीला आलेला मद (मस्ती). ११. अल्प बल (पेरावत).
 १२. पक्षीश्वर गरुड. १३. भूमीवर उतरलेल्या जिष्णुविष्णूंच्या युद्धाचा. १४. वर्ष.

- कीं न प्रवर्तले ते निकैरा गजपक्षिवाह लेश तशा. १४
- तौ विधि म्हणे, "म्हणो न त्रिभुवन, विसरुनि वचा शुभा चिर 'हा!'
जा, कश्यपा ! वधूसह पुत्रांच्या अंतरीं उभा चि रहा." १५
- कश्यप म्हणे, 'अवश्य;' स्त्रीसह ठाके सुतांचिया मध्ये,
ज्यां दोघां परिपाल्ये साधुकुळें, खळकुळें सदा वध्ये. १६
- स्वरथावरुनि उतरले, ठेवुनि धनु, पाहतां चि पितरांतें;
अत्यद्भुत भाग्य जर्गी वा ! त्यांचें जें, नसे चि इतरां तें. १७
- इंद्रोपेंद्र पित्यातें मातेतें वंदिती; तया आशी
दे कश्यप, अदिति सती, भव्याच्या ज्यांत नांदती राशी. १८
- अदिति, कर धरुनि, बोले, "सुजांचे वत्स हो ! तुम्हीं राय,
स्वल्पार्थ असोदरसे कां करितां कलह ? योग्य हें काय ? १९
- ताताचें मातेचें ऐकावें, धर्म होय तनयाचा;
तरि अस्मत्सूक्त करा; वा ! यांत नसे चि लेश अनयाचा. २०
- सुत हो ! तुम्हां म्हणोत 'व्यसनीं अन्योन्य उद्धरा' हीरे.
द्या आम्हां हें, अस्मत्प्रीत्यर्थ व्यर्थ युद्ध राहो, रे !" २१
- नारद म्हणे, "म्हणा 'हूं.' स्वगुरुवचन होय मत नयशतातें.
द्याचें वचनकराला प्रेमें सर्वस्व, वतन, यश, तातें." २२
- म्हणुनि 'तथास्तु,' कलहमति तत्काळ चि विष्णु जिष्णु ही सोडी,
करुनि दिली मातेनें किंवा श्रीशिववरोक्तिनें गोडी. २३
- प्रिय कश्यपादि यांचा ज्या देशीं । सेद्ध जाहला काम,
'प्रियसंगमन' असें त्या स्थानाचें सुमुनि ठेविती नाम. २४
- गंगास्नान कराया जातां श्रीविष्णुसीं वदे शक्र,
'देवुनि सुरराज्य मला, बापा ! होतोसि तूं कसा वक्र ?' २५
- गंगेंत स्नान करुनि, येवुनि पितरांसमीप, वनमाळी
अभय हरिस दे. कंटकदोषें सुकवील काय वन माळी ? २६

१. कधीं हि-पंत. २. घोर युद्धाला. ३. इंद्र व कृष्ण. ४. मध्ये. ५. प्रति-
पाळ करणास योग्य ६. सुमुहूर्त. ७. सलोखा.

- ब्रह्माद्यमरगणांसीं भेटुनि, मग पितृनिदेशवशचित्त
अग्रजसहितें केलें तातविमानें चि यानं मुनिवित्तें. २७
- स्वर्गांतें प्रभु गेला, कैसा 'नाहीं' म्हणेल मातेतें?
गुंर्वाज्ञागोतिहरिण होतें सदपत्य, जें न माते तें. २८
- एक दिवस झाल्यावरि, अदिति म्हणे वासवानुजा कृष्णा,
'ने पारिजात; वा ! तव दयितेची पुण्यकें पुरो तृष्णा.' २९
- जनकातें, जननीतें, देव नमी, जिष्णुतें, शचीतें ही;
ख्याति जर्गी, भक्ता जें प्रिय सगुण ब्रह्म, तें रचीतें ही. ३०
- प्रार्थुनि शक्रासि, शची प्रभुच्या सोळा सहस्र भार्यांतें
दिव्यांबर भूषण दे, जें प्रियकर योग्य होय आर्या, तें. ३१
- आला रैवतकाला, कालाहिमदघ्न राहता झाला,
धाडी सात्यकिस पुरीं, कळवाया विजयवृत्त हें त्याला. ३२
- सात्यकि पुरासि जावुनि, भगवद्यश कथुनि हर्ष देवून,
पुनरपि रैवतकीं ये, सर्व हि यादवकुमार घेवून. ३३
- उष्णकर न झांकावा द्वारवतीमाजि कां पताकांहीं?
वैकुंठलोक ही, ती शोभा पाहोनि, कांपता कांहीं. ३४
- द्वारवती बहु शोभासंपन्ना जेंवि नृपतिची महिला,
तींत सुरद्रुम घेवुनि गरुड प्रद्युम्नसह सिरे पहिला. ३५
- त्यामागें प्रभु चाले, मग सात्यकि, सांव हे तयामागें.
जन म्हणति, 'हरि च सुरतरु, हृदया ! हो पूर्ण हेत, या मागें.'
जन आनर्तनिवासी हर्ष पाहोनि दिव्य नग, नाचे;
जयजयकारें तेव्हां भरले अवकाश गेहगगनाचे. ३७
- तो कल्पतरु पहातां, वृद्धांची तत्क्षणीं जरा गेली;
अंधा गंधानें ये दृष्टि हि, तन्नियति ही न रागेली. ३८

१. गमन. २. मुनींचें वित्त जां कृष्ण त्यानें. ३. गुरूची आज्ञा हें च गायन,
त्यास वश असणारें हरिण [त्यासारखें]. ४. कालियासर्पाचा गर्व नाहीसा कर-
णारा कृष्ण. ५. सूर्य. ६. त्याचें दैव.

कर्माचे तरुगंध न बंधन उरवी जना सरोगार्ते;
 नीरोग करि, म्हणे, ' जें इष्ट न वाटे मना, सरो गा ! तें.' ३९
 देवःसीं स्पर्धाया वृद्ध हि, होवुनि युवा, सजे. पिके ते
 शुभ्र तथा वृक्षवरीं अन्यत्र सकळ सुवास जे पिकेते. ४०
 झाले जन वाद्यांहीं रोमांचितरुचिरकाय गेयांहीं;
 देवी म्हणति, ' कळेना केलें तप सुचिर काय गे ! याहीं.' ४१
 पितरांतें, राज्यातें, प्रभु सुखवी, पाय नमुनि, रामातें;
 दे यश सतीस चुकुनि हि, बहु पावे काय न मुनिरामा तें? ४२
 ती नमुनि म्हणे, ' प्रभुजी ! दास्य चि, तारावयासि सत्या, द्या.
 श्रीचरणाहीं केली हे धन्या, जैवि शक्ति सत्याद्या.' ४३
 ' आच्छादी पुर केव्हां, केव्हां तरुराज होय करहार्य,
 अंगुष्ठमात्र केव्हां प्रभुसंकल्पें, ' असैं कथिति आर्य. ४४
 जय मेळविला, ज्याच्या सुगंदेसीं करुनि समर, न गदानीं,
 तो प्रभु सहाय; मग का न धरिल ती हृदय अमरनगंदानीं? ४५
 सत्या अत्यादितमति वदली, ' साहित्य पुण्यकाचें हो.'
 प्रभुनें सर्व हि केलें; काय तिचें पूर्वपुण्य काचें हो !? ४६
 द्याया निजदान, प्रभु चिंती श्रीनारदा सुपात्रास;
 होय अलेपा सिवतां, न सलेपां वंशजां सुपात्रास. ४७
 स्मरतां चि सुधर्मज्ञ प्रकटे मुनिराज नारद नयज्ञ,
 ज्याचे शुचि फळ देती स्वसम दयाभाजना रंदनयज्ञ. ४८
 पूजुनि मुनि, भामेसह विभुनें प्रार्थुनि सद्ग्न जेवविला,

१. कोकिल. २. उत्पन्न होतात, आढळतात. ३. गायनानीं. ४. तिच्या
 हातून चूक घडली असतां हि; सबतीमत्सरानें भलत्या च गोष्टीबद्दल सत्यभामेने
 हट्ट घेतला असतां हि. ५. अहल्या-पंत. ६. सतीत आद्या शक्ति जगदंबा-पंत.
 ७. हातं पंचण्यासारखां. ८. इच्छेप्रमाणें. ९. कल्पतरू देण्याच्या कार्मी. १०.
 अतिशय आदरयुक्त बुद्धीची. ११. सारविलेल्या. १२. वेदूपासून केलेल्या.
 १३. दंतरूप यज्ञ-पंत.

- त्याकारणें स्वसह तरु सत्येकरवीं यथोक्त देवविला. ४९
- त्या सुरतरुसीं बांधुनि तत्पुष्पांच्या चि मान दामानें,
देवी देती झाली देवाद्या दान मानदा मानें. ५०
- तिल, सर्व धान्य, कांचन, रजत, सुमणि, पर्वत द्रुमासहित,
ती गोसहस्र ही दे. जन्महित जगांत जें चि सन्महित. ५१
- मुनितिलक ज्या मुहूर्तीं आला, त्या साधुजन घेंवाड वदे;
करुनि विनोद, क्षण भयें सत्येला परम अनघ बांडव दे. ५२
- मुनि संप्रहृष्ट होय, स्त्रीवद्धा त्या त्रिलोकभर्त्यातें
लीलेनें मुक्त करी आपण, जीवांसि मुक्त कर्त्यातें. ५३
- प्रभुसि म्हणे, “ कृष्णा ! तूं भामेनें मज दिलासि जोडून
वहुतांसमक्ष विधिनें, संकल्प करून, उदक सोडून. ५४
- वा ! यावरि तूं माझा, ये मजमागून सद्धना ! चाल.
जीवांसि म्हणेन, ‘ सुटा, किति होवुनि विषयबद्ध नाचाल ? ’
जें सांगेन तुला मीं स्वामी, तूं तें समग्र कार्य करीं;
होसिल याहनि सुखी; भाग्यें आलासि आजि आर्यकरीं.” ५६
- देव म्हणे, ‘ साधूंची आलों सेवा करीत सेवकसा,
हें च मज रुचे, स्वामी ! दावा कैलासवासि देव कसा.’ ५७
- करि तें तें देव, म्हणे, ‘ चित्ता ! हें यश चि, एवमस्तु, सहा.’
आज्ञा करुनि, नेववि, घेववि, मुनि पादुकादिवस्तुस हा. ५८
- तो ज्ञानि भक्त गुरुवर विश्वाच्या भांग्यपुण्यपुंजातें
द्वारापावेतों ने, जेंवि उपाध्याय सोडमुंज्यातें. ५९
- क्षणभरि करुनि विनोद, प्रभुकंठांतील काढिलें दाम,

१. कृष्णाचा गळा. २. माळेनें. ३. एका अत्यंत शुभदायक मुहूर्ताचें नाव. ४.
‘ दान घेतलेल्या कृष्णाला मी आतां परत देत नाहीं ’ अशा तऱ्हेचें भाषण
करून भय दे. ५. वाडव=माक्षण. ६. साधुजनांच्या सर्वस्वा ! ७. भल्याच्या हार्ती.
८. एवं (असें च) अस्तु (असो). ९. सौभाग्याचा पुण्यकारक समूह-सांठा-जो
कृष्ण त्याला.

ज्याचे म्हणति, 'यशोदे ! वेड्यानीं, अमृत, जोडिलें दाम.' ६०
 'झाले दश पुत्र जनकगुण, कन्यारत्न भव्य अकरावें,
 स्वस्था रहा, पहाल हि; दत्तपुनर्ग्रहण काय न करावें?' ६१
 कपिला धेनु सवत्सा नुचली पद दोह च्यारदा करितां;
 दे तिलपूर्ण सकांचन कृष्णाजिन आत्मनिष्क्रयाकरितां. ६२
 हा निष्क्रय जगदीशें श्रीरुद्रें योग्य कल्पिला आहे,
 बहु निःसंगोपासन दुष्कर, तुज युक्ति सोडवू वा ! हे. ६३
 भक्तिवश श्रीवल्लभ, सांगे मुनिराज, ती च गोठि करी.
 सत्कीर्ति कृष्णकीर्तिस रुचि दे, कैथिकेसि जेंवि ! हो ठिकरी.
 श्रीकृष्ण द्रुनि म्हणे, 'बा ! तूं मत्प्रीतिकेलिसदन मुनी,
 दुर्लभ वर मागुनि घे, देतो, ज्या त्यजि न कीर्ति, पद नमुनी.'
 नारद म्हणे, "मुकुंदा ! 'माग चि' म्हणतोसि 'वर' मला काय.
 'भेदव्यवहार नसो, साधूंचा यांत वरमला काय. ६६
 तव सालोक्य घडो, हो विप्र अयोनिज,' असा च वर दे हा.
 ब्रह्मज्ञ सार्वभौम न हें स्वीकारिल कसा चवर देहा ?" ६७

१. ज्याचे (ज्या भगवंताचे भक्त) म्हणतात:—हे यशोदे ! [त्वां] अमृत जोडिलें; व वेड्यानीं दाम (द्रव्य) जोडिलें; म्ह० यशोदे ! तूं धन्य आहेस; कारण, तूं भगवंताची जोड संपादिलीस; इतर वेडे लोक द्रव्य संपादण्याच्या कामीं झटत आहेत. २. ही गीति मूळ हस्तलिखित प्रतीत ५८ व्या गीतानंतर आहे. परंतु संदर्भावरून हलींच्या ठिकाणी च ती असली पाहिजे असें दिसत असून निर्णय-सागरी प्रतीत हि ती या च ठिकाणी आहे. झाले=झालेले; हा आर्यार्ध पुढील आर्यार्धातील 'पहाल हि' याचें कर्म. ३. कढीला. ४. कोठें हि भेददृष्टि नसावी; सर्वत्र समदृष्टि असावी हा वर दे. कारण या च गोष्टींत सर्व साधुसंतांस खरा आनंद आहे. किंवा, जी भेददृष्टि पाहून साधूना लज्जा उत्पन्न होते ती भेददृष्टि कोठें हि नसावी हा वर दे. ५. सलोकता' नांवाची मुक्ति. ६. हें सार्वभौम चवर (सलोकता मुक्तीमुळें मिळणारें ईश्वरासीं सान्निध्य हें च सार्वभौमसत्तादर्शक चिह्न) देहा (स्वतःकरितां) ब्रह्मज्ञ (खरा ब्रह्मज्ञानी) कसा न स्वीकारिल ?

श्रीकृष्ण म्हणे, 'सुज्ञा! जें आवडलें, दिलें असो दे हें.
 वा! आम्हीं सर्वस्वें जैसे तैसे तुझे असों देहें.' ६८
 आमंत्रुनि सत्येनें सर्व श्रीकृष्णदार जेवविले,
 दिव्यपट्टालंकार स्वकरें हरिदत्त त्यांसि लेवविले. ६९
 सुरतरुसंपत्कौतुक देखाया कृष्ण सोयरे बाहे,
 ते आप्त म्हणति, 'योग्या रीति तुझी तुज चि होय रे! वा! हे.'
 पुत्रस्नुषासह पृथा आली, ते ही श्रुतश्रवा ससुता.
 भीष्मक हि ससुत ये, ते आले सुहदां जयां दिली असुता. ७१
 श्रीकृष्ण प्रभु सार्जुन सांतःपुर बहु सुखें सदा रमला,
 गमला मंदरसुरतरुवनविहितविहार हर सदार मला. ७२
 कृष्णें नेला स्वर्गीं तरुवर ठेवूनि एक वत्सर तो,
 अदिति म्हणे, 'वा! याच्या संपत्तीसीं महेंद्र वत्सर रतो. ७३
 बंधुत्वीं वैधिष्णु स्नेह असो.' प्रभु म्हणे, 'महाभागे!
 करिल जसें म्हणसी तूं, गुर्वाज्ञा वाहतां न हा भागे.' ७४
 आज्ञा घे पितरांची, निघतां तेथूनि, करुनियां नमना,
 नमुनि पुसे स्वभुजांहीं कृष्ण ज्येष्ठासि धरुनि यानमना. ७५
 केशव शक्रासि म्हणे, 'आज्ञा केली शिवें मला कांहीं,
 ज्याच्या कीर्तिमराळा लाजावें परयशोबलाकांहीं. ७६
 त्या पारियात्रशैलाखालें भूर्मींत असुर आहेत,
 विधिवरमत्त वधावे ते म्यां, श्रीशंभुचा चि हा हेत. ७७
 मानुषदेव असावा एक, दुजा देवपुत्र, तन्मरणा
 प्रवरजयंत सहाय प्रेमें द्यावे; मंदीय जन्म रंणा.' ७८
 म्हणुनि 'अवश्य' सुरेश्वर, अमृतसमुद्भव किरीट दे हरितें;
 तैसें चि सुकुंडलयुग; कृष्णार्चनहीन गेह देह रितें. ७९
 प्रभुयोगें स्वर्गाहुनि वा! सरस द्वारकापुरावास.

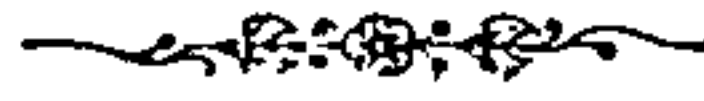
१. शिशुपाळमाता. २. ज्या मित्राना असुता (पंचप्राण) दिलां (मानिले) ते
 जिवलग मित्र आले. ३. वाढणारा. ४. गमनोत्सुक. ५. रणार्थ जन्मलों-पंत.

'एक चि' म्हणे 'अमित ही वासर' सद्धार 'कापुरा वास.' ८०
 श्रीरुक्मिणी पुसे, मुनि सांगे पुण्यक, कथूनि उत्पत्ती;
 कीं तो वर कवि, पर कवि; मारुतिसम होय काय उत्पत्ती ? ८१
 "देवी उमा भगवती प्रकटी सद्गतविधि स्वयं पहिला;
 आमंत्रिल्या तिणें त्या आल्या समयीं पतिव्रता महिला. ८२
 दक्षसुता अदितिदितिप्रमुखा, तैसी च ती शची देवी;
 जी रोहिणी प्रियतमा सोमाची पतिपदें सदा सेवी. ८३
 जी रेवती गुणवती, जी पूर्वाफल्गुनी तपःसक्ता;
 जी शतभिषा, मघा, या सर्वा हि पतिव्रता उमाभक्ता. ८४
 गंगा, सरस्वती, रविकन्या, वेणा, तसी च ती गोदा,
 वैतरणी, पुण्यनदी सुजना जी गंडकी हि दे मोदा. ८५
 अन्या हि नदी आल्या, लोपामुद्रा पतिव्रता आली,
 अद्रिसुता, वहिसुता, प्रकट स्वाहां हि ते स्थळीं झाली. ८६
 आली श्रीसावित्री, धनदाची स्त्री, तसी च वरुणाची,
 आली यमधर्माची महिषो देवी अपारकरुणाची. ८७
 वसुभार्या ही, श्री, धृति, मति, आशा, प्रीति, कीर्ति, मेधा, या
 ख्याति हि, सन्नति हि, तयां श्रीदेवी सुबहुमान दे ध्याया. ८८
 देवुनि रत्ननग, मला अवसानीं स्वव्रताचिया आर्या,
 देवर्षिसिंधुपर्वत यांच्या पूजी पतिव्रता भार्या. ८९
 व्रतविषयकथा त्यांत प्रथम निघाली, पतिव्रता सर्वा
 म्हणती अरुंधतीतें, 'पूस, कथिल तत्व भगवती शर्वा.' ९०
 व्रतविधि अरुंधतीने पुसिला, सांगे स्वयें उमा पतिचा

१. सद्धार (साधुसमुदाय) कापुराला नेहमीं च एक चि (एकसारखा) वास
 असतो असें सांगतात. प्रभु स्वर्गीं असला किंवा द्वारकापुरींत मृत्युलोकीं असला
 तरी त्याचें ऐश्वर्य व त्याच्या संगतीचा परमानंद हा सर्वत्र सारखा च असावयाचा.
 २. पर (इतर) कवि (नांवाचे कवि). ३. मूळ पाठ-मारुति होयील. ४. गगनीं
 उडाला प्यादा-पंत. एखादा मोठी उंच उडी मारुणारा झाला तरी त्याच्या व
 मारुतीच्या उडीची बरोबर होईल काय ? ५. संतुष्ट करुण्याकारितां. ६. पार्वती.

मुख्य प्रसाद, पुण्यकविधि ही, प्रेमा व्रतीं उमाप तिचा. ९१
 'बायी! अरुंधति! सदा सर्वज्ञा मीं पतिप्रसादाने;
 दे पति च; सतीस इतर सर्वार्थाचीं न दे असा दाने. ९२
 प्रभुने व्रतविधि कथिला; म्यां हि ज्ञाने विलोकिला भव्य;
 श्रवण करीं, तुज कथित्ये, व्रतविधि हा प्रकट जाहला नव्य.'"
 देवर्षि म्हणे, 'रुक्मिणि! जे तत्व उमा अरुंधतीस वदे,
 ते श्रवण मला घडले, श्रवणे ही पुण्य जे जसा सब दे.' ९४
 ऐसे म्हणोनि, नारद आपण ही रुक्मिणीस आयकवी,
 ते मूर्खीं च पहावे, विस्तर भाषेत करिल काय कवी? ९५

अध्याय तिसावा.

असुरांते भस्म करी त्रिपुरासह अस्त्रपावके त्र्यक्ष,
 दैवे प्रधान उरले जे संख्येकरुनि साठ, ते लक्ष. १
 जंबूमार्गीं तपले, त्यांच्या विधि नाठवूनि परमागा,
 होय प्रसन्न, भगवान् तो त्यांसि म्हणे, 'अभीष्ट वर मागा.' २
 असुर हरद्वेषी वर न वरिति हरपरिभवाविणे इतर;
 त्यांसि म्हणे, "मज म्हणतां भलते चि अशक्य ते कसे 'वितर'?"
 कैसे या ब्रह्मांडप्रासादाच्या खणाल जोत्याते?
 न घडेल चि दृढनिश्चय उग्रतपःक्षम गणाल जो त्या "ते." ४
 गेले शरण प्रभुते किति, ऐकुनि पद्मयोनिबोधाते;
 असुर उमजले अतुळे भाग्ये लोकत्रयैकयोधाते. ५
 न च रव्यभाव होयिल खद्योतशता, न पव्यभाव नगा,

१. [पती—] खेरीज पदार्थ. २. प्राकृत भाषेत. ३. त्र्यंबक, शंकर. ४. दे. ५.
 जो दृढनिश्चय. (दृढनिश्चयी) व उग्र तपाने समर्थ झाला आहे. [असा] गणाल
 (मानाल) त्या (त्याला सुद्धां) ते (खनन) न घडेल चि. ६. मूल पाठ—म्हणाल.
 ७. रवीचा. किंवा इंद्रजाल्या पूर्ण नाश.

- नं शिवपराभवं जीवा हँ समजति असुर भव्यंभावन, गा ! ६
 कुमतींस म्हणे, 'वेतन ठेवावे प्रभुवरें न दासाचें.
 रुद्रक्रोधावांचुनि मागा, घ्या इष्ट तें, वदा साचें.' ७
 वदले असुर, 'असावीं सुसमृद्धें षट्पुरें रहायाला,
 तीं धरणींत वसावीं, न शकावे सुर त्यां पहायाला. ८
 पहिलें, दुसरें, तिसरें, चवथें, कीं पांचवें अयन सावें,
 देवू न परा; आम्हां देवांचें लेश ही भय नसावें. ९
 रुद्रापासुनि आम्हां मरण नसो; मारिले बहु ज्ञाती;
 हृदयांत तसी च असे, वा ! झाली भीति जी बहुज्ञा ! ती.' १०
 त्यातें चतुरास्य वदे, 'हें सर्व दिलें तुम्हांस जें इष्ट;
 व्हाल सुरांसि अवध्य, श्रीरुद्रास हि, न मोघंवाक् शिष्ट. ११
 चिर नांदाल सुखानें, सद्ब्राह्मण एकतरि न भाजाल;
 माजाल, न वांचाल स्पष्ट, विलंघूनि जरि नभा जाल. १२
 नारायण साहेना ऐकुनि विप्रोपघात कानाहीं,
 स्मरुनि प्रभुवर होत क्षुब्ध असा अन्य पातका नाहीं.' १३
 आज्ञा होतां गेले इष्टस्थानीं सुरारि, वर वरुनीं.
 देव तँपःसंकोचें करिती दुष्टीं प्रसाद वरंवरुनीं. १४
 श्वेतीं वृषभीं बैसुनि शिव ये शरणागतांसि ताराया,
 ज्याची कीर्ति क्षीरधिलहरीहुनि शतगुणें सिता, राया ! १५
 असुरांतें शंभु म्हणे, 'आलां जरि देवरिपु मला शरण,
 मजसह कर्मरण तसा, श्रीरामासीं जसा पलांशरण. १६

१. मूळ पाठ—ईशपरिभव न. २. भवे (शंकराचे ठिकाणीं) रता (सक्त)
 भव्याः (भव्या) भावना (वासना, मति) येषां ते=शंकरासक्त मति ज्यांची असे असुर.
 ३. वसतिस्थान. ४. [ब्रह्मदेव] परा (इतराना) न देवू (देवो) : हें आमचें षट्पुर-
 वैभव इतर कोणाला मिळूं नये; म्हणजे, आमच्या बरोबरीचे अन्य कोणी नसावे.
 ५. फोल आहे वचन ज्याचें तो. ६. अन्य पाप स्मरुनि प्रभु असा क्षुब्ध होत
 नाहीं—पंत. ७. तपाच्या भिडेनें. ८. मनापासून नव्हे, वरवर. ९. भक्तकर्मकृत—
 पंत. १०. राक्षसांचें युद्ध. (रामाशीं रण करितां जसा राक्षसांचा नाश झाला तसा

- ज्यांहीं दीक्षा दिधली, त्यांसह उत्तमगतीस पावाल.
 ऋण शरणागति खंडी, देणें स्वर्गादिलोक हा वाल. १७
- तुमच्या सुतपस्थानीं तीन दिवस मात्र आपुल्या धर्मे
 वर्ततिल, तयां मिळतिल उत्तमलोकीं तुम्हांअसीं शर्मे. १८
- तरतिल बहु जन तुमच्या शुद्धतपस्थानवासिसहवासें;
 चंदनसंगि नग वरिति पूजा, देवुनि जनासि महें वासें. १९
- पूजील प्रेमें जो सन्मनुज श्वेतवाहना मातें,
 पावेल मद्रतिस तो, घेवुनि हि श्वेतवाहनामातें. २०
- ऐसें वदुनि, तयांसह गेला श्रीरुद्र रुद्रलोकाला,
 आहे गात्या श्रोत्या, शोकाला हरुनि, देतें ओकांला. २१
- ‘जंबूमार्गा जायिन, जंबूमार्गीं वसेन,’ हें बोले,
 तो पुरुष रुद्रलोकीं पूजा पावोनि, बहु सुखें डोले. २२
- श्रीब्रह्मदत्तनामा पंडितवर याज्ञवल्क्यशिष्य गुणी,
 जो पद्महस्त हि सदा घ्याया दुष्टप्रतिग्रहासि कुणी. २३
- श्रीवसुदेवाकरवीं करवी हयमेध हा कविप्रवर;
 देणारा अर्थिजना सर्व, न देतां हि हाक, विप्रवर. २४
- तो एका वर्षाचें प्रारंभी शंभुसा सुधी सत्र,
 अध्वर्यु सहाध्यायी श्रीवसुदेवासि पाठवी पत्र. २५
- वसुदेव देवकीसह सत्राला षट्पुरस्थळीं गेला,
 स्वउपाध्याय सखा तो, सदनीं येवूनियां, सुखी केला. २६
- आवर्तेच्या तीरीं मुनिसंकीर्णीं सुसत्र राया ! तें,
 बहुदक्षिण बह्वन्न स्तविलें सत्कविजनें समायातें. २७

माझ्याशीं गांठ पडतां माझ्या भक्तांच्या पूर्वाजित कर्मांचा नाश होतां).

१. मग तुम्ही शरण येऊन कर्जमुक्त झाल्यामुळे स्वर्गादि लोक तुम्हांला देणें हें अगदीं क्षुद्र देणें होय-निर्णय०. २. आनंद. ३. शिवनामाला. ४. रुद्रलोकीं सन्मंदिरें देत आहे-पंत. ५. कमळाप्रमाणें सुंदर असतां हि दुष्टापासून प्रतिग्रह (दान) घेण्यास तो कुणी (ज्याच्या हाताला कोड भरलें आहे असा.) [-प्रमाणें हात पुढें करण्यास लाजे]. ६. हाक मारूं न देतां च वर देणारा-पंत. ७. आलेल्या सुश लोकांनीं.

गुरुसत्रों हरि जावा सादित्य सरुद्र सांश्विवसुदेव,
 त्या ब्रह्मदत्तसत्रों तैसा चि सदार जाय वसुदेव. २८

जैमिनि, सुमंतु, कृष्णद्वैपायन, याज्ञवल्क्य, जाजलि, हे
 मुनि देवलादि, मीं ही होतों, ज्यां तो सुविप्रराज लिहे. २९

भूप ब्राह्मण म्हणती, 'वसुदेवाचा सखा खरा होय.'
 तो यजमान करि सुखी, धन वांटी देवकी, जसें तोय. ३०

श्रीश सुत जिचा, द्याया विप्राला धन तिला उणें काय?
 देतां, घेतां, वदतां, श्रमवी सत्रांत शतगुणें काय. ३१

तें सत्र होत असतां, षट्पुरवासी निकुंभमुख दैत्य
 आले, ज्यांसि पहातां यावें अमराधिपास ही शैत्य. ३२

यजमाना खळ म्हणती, 'आम्हां प्राशावयासि दे सोम,
 दे कन्या, दे रत्नें, चालों देवूं तरी च हा होम.' ३३

यजमान म्हणे, 'नाहीं असुरांला यज्ञभाग वेदांत;
 मानेंधनाला योग्य हि वस्तु न दावूनि मागवे दांतें. ३४

झाला संकल्प खरा, द्याव्या सदशांसि आपल्या कन्या;
 धन्या मिळति न अन्या, अन्यायेंकरुनि पंडितंमन्या. ३५

रत्नें देयिन सख्यें मीं, येतां सबहुमान सत्रास.
 हा कृष्णाश्रित पावे; पाहुनि परें न बहु मानस त्रास.' ३६

क्रोधांधें असुरांच्या कटकें वा! यज्ञवाट तो लुटिला,
 कुटिला रक्षकजन ही; मर्यादा काय हो! त्या कुटिला? ३७

कीं तो तदैवाला विलयाला अज्ञ वाटला जावा;

१. अश्विनीकुमार व अष्टवसु यांसह. २. पत्र लिही, आमंत्रण करी. ३. 'कुबे-
 राचा' असा हि अर्थ करावा. ४. थंडी, हुडहुडी, कांपरें. ५. मानी स्वभावाच्या
 माणसाला योग्य अशी वस्तु सुद्धां दांत विचकून मागवत नाहीं. ६. जर आला
 असतां. ७. बहु पर पाहुनि मन्मन त्रास पावत नाहीं—पंत. मूळ पाठ—स्वप्नीं ही.
 ८. त्या असुरांच्या दैवाला तो मूर्ख असुरसमूह विलयाला जावासा वाटला.

- वरदत्त निकुंभ असुर कां लुटितां यज्ञवाट, लाजावा? ३८
 तं यज्ञवाटलुंठन सत्रीं तैसै प्रवर्ततां क्षिप्र;
 करि शौरि रामकृष्णध्यान, सुखी व्हावया सखा विप्र. ३९
 कृष्ण म्हणे, 'प्रद्युम्ना! जा, कन्या रक्ष, समय हा, निघ रे !
 वा! मुनिहृदयीं पाडू खरशरततिसी न कीर्तिहानि घरे. ४०
 येतो, यादवसेना घेवुनि, मीं षट्पुरास सत्वर ची;
 तो रक्षीं. यत्न शत स्वर्जनसमवना सुधी ससत्त्व रंची.' ४१
 कृष्णातें नमुनि निघे, कार्यार्थ यशोर्थ असु हि ओपावे,
 प्रद्युम्न निमेषांतरमात्रे त्या षट्पुरासि तो पावे. ४२
 प्रभुपुत्र षट्पुरा ये, सत्या सत्रांत लोपवी कन्या,
 तो मायामय कन्या स्थापुनि तैशा च सुंदरी अन्या. ४३
 कन्या रक्षुनि, सांगे प्रद्युम्न नमुनि रहस्यं आजीतें,
 कीं, 'आला यदुसेनासह कृष्ण करावयासि आजीतें.' ४४
 त्या मायामय कन्या हरुनि, सुंराराति षट्पुरा गेले;
 चालविलें सत्र, सुखी वसुदेवें सर्व विप्र ते केले. ४५
 यजमाननिमंत्रित नृप सर्व जरासंध, दंतवक्र, तथा
 शिशुपाल, सुकीर्ति सुगुण पांडव ज्यांची महापवित्र कथा. ४६
 विद्वानुविद, रुक्मी, शल्य, शकुनि, धार्तराष्ट्र, मालव, ते
 बहु आले, जे वात चि, ज्यांचें रिपु ते दिवे चि मालवते. ४७
 भूप उतरले होते बहु सेनायुक्त षट्पुराजवळ,
 पाहुनि देवर्षि म्हणे, 'देतें यश हरिस हें सुराजवळ. ' ४८
 'येथें कांहीं आपण युक्ति करावी,' असें मनीं आणी,
 दे भेटि निकुंभाला, ज्याची सर्वां रुचे सुधावाणी. ४९
 त्यासि म्हणे, 'स्वस्थ कसे बसलां? निश्चित वर्ततां स्वैर?
 जयशालि यादवांसीं करुनि तुम्हीं असुर हें असें वैर. ५०

१. वरामुळें गर्विष्ठ झालेला. २. लुटालूट. ३. मूळ पाठ—साधुमनीं. ४. आपल्या लोकांच्या रक्षणार्थ. ५. करितो. (याच कर्म "यत्नशत"). ६. युद्धाला. ७. दैत्य.

जो ब्रह्मदत्त, तो चि श्रीकृष्ण स्पष्ट कीं, सखा त्याचा,
 काळाअशा हि उतरों देणार शास जो न खात्याचा. ५१

जीं ब्रह्मदत्तकन्यारत्नें, घाया हि नृपजनीं कांहीं
 व्हा युक्त, नरवरांच्या विजय रणीं व्हावया अनीकांहीं.' ५२

ऐसें त्या असुरांतें शिकवुनि देवर्षि सटकला गाया,
 यश करि, पांडववारी विलयांतें दुष्टकटक लागाया. ५३

शिकवुनि मुनि जाय, असुर मग मगधवरादिकांसि ते रत्नें
 देती कांहीं, कन्यारत्नें ही, जीं सुदुर्मिळें यत्नें. ५४

राजे म्हणति, 'निकुंभा! प्रत्युपकृति सर्व वांछिती आर्य,
 केले आतिथ्य तुम्हीं, सांगा चित्तीं असेल जें कार्य.' ५५

माहात्म्य सत्य वर्णुनि नरनाथांतें निकुंभ तो मागे,
 'व्हावें सहाय युद्धीं, कीं, निजधर्मीं तुम्हीं सदा जागे.' ५६

त्या पांडुसुतांवांचुनि म्हणति नृप सकळ 'अवश्य' ते, राया!
 तों वृष्णिसेन्य घेवुनि, हरि आला त्या खळांसि घेराया. ५७

सत्रसमीप प्रांतीं प्रभु यादवसेन्य उतरवी, उतरे;
 नारद म्हणे, 'असुर हो! आला असुरारि देवकीसुत, रे!' ५८

वचन महादेवाचें चित्तांत धरून चक्रधर आला,
 यद्यश म्हणे परांला, 'चैलदळदळसें चि थरथरां हाला.' ५९

रक्षार्थ परिभ्रमणीं प्रद्युम्नास स्वयें चि तटकारी,
 जो आकळी खळांतें सहजें, चटकांसि जेंवि चटकारी. ६०

भवतें गुल्मस्थापन करि सेनासन्निवेश रक्षाया,
 हें नयलालन; काळ हि दक्ष न हरिसंश्रितांसि लक्षाया. ६१

आवर्तांगंत स्नान करुनि, राम, कृष्ण, युयुधान,

१. यमासारख्या खाणाऱ्याचा. २. ? . ३. पिपळाच्या पानांप्रमाणें. ४. ताबड-
 तोब हुकूम करी—निर्णय. ५. ससाणा. ६. कोट, तट. ७. तळ, छावणी. ८. मूळ
 पाठ-नयदर्शन. युद्धाच्या रीतीचें हें प्रदर्शन किंवा ही पाळणूक होय; ती फक्त
 लोकांकरितां.

- गरुडों बसले वंदुनि, घेवुनि बिल्वोदकेशवरदान. ६२
- प्रद्युम्नातें गगनीं स्थापी सेनेपुढें रमाकांत,
पांडुसुतांतें सत्रीं, कीं, हे शुचि, शूर, शुद्धधी, शांत. ६३
- जीमाजि षट्पुरांची वसति, नृपा ! त्या गुहेचिया निकट
विकट स्वरिपु वधाया, यादवसेनेसि विभु म्हणे, 'चिकट.' ६४
- मग जगदीश जयंत प्रवर स्वमनांत आठवी, राया !
शक्रसुता, शक्रसखा, तत्सम चि परांत पाठ वीरा या. ६५
- आले प्रवरजयंत प्रद्युम्नसमीप ठेविले व्योमीं,
सादर रणीं तिघे हीं, श्रोत्रिय जैसे सदैव हीं होमीं. ६६
- रचिला सांबगदाहीं जो मकरव्यूह परशताभेद्य,
अनिरुद्धोद्धव रक्षिति, ज्यांसि असे विदित सर्व हीं वेद्य. ६७
- मग रणदुंदुभि वाजे, आधीं प्रभु युद्धसिद्धता करवी;
सुरकार्य तो चि नैरतारीति धरी, जो चि सिद्ध ताक रवी. ६८
- असुर हि षट्पुरवासी सर्व गुहेतून सरति बाहेर,
मुनि आपणा म्हणे, "हे, व्यर्थ अनय करुनि, मरति, बा ! हेर-
तरले, परि भक्तिसुखा अंतरले मूढ सर्व दानव, रे !
भक्त कसे हे मिरवति मुक्तिवधूसहित सर्वदा नवरे ? ७०
- भक्तिसुख श्रवण करुनि, करिसील चि, म्हणुनि 'हा !' निकुंभा ! रें ;
कुळपुरुषहानि साहे प्रभु हि न, सत्कलशहानि कुंभार." ७१
- नानावाहनगत ते मणिकांचनभूषितांग गगनातें
व्यापिति, कां न सुरांसीं वांढ्याचें लावितील मग नातें ? ७२
- भूमितळा जैवि, करी दैत्यांची तेंवि पर्द नभा सेना.
शर ईश्वरावरि धरी, कां कविस निकुंभ मदन भासेना ? ७३
- राजे सहाय झाले असुरांला, असुरहित करायास.
सफळ कधीं तरि झाला काय जर्गी असुरहितकरायास ? ७४

१. शत्रुनाश. २. जाणावयास योग्य तें. ३. मनुष्यकृति. ४. रर, रड. ५. हिश्याचा संबंध. ६. राहण्याचें ठिकाण. ७. असुरहितकरांचा आयास-पंत.

मागध, विराट, कौरव, रुक्मी, भगदत्त, शल्य, शकुनि, असे
 नृप असुरांसि मिळाले; कीर्ति न, लोभे नयां न शकुनि, असे.
 दैत्य निकुंभ महाशरवृष्टि करी; लेश ही न भागे हा;
 वृष्णिबळ असो, व्यापी ग्रहसिद्धसुरांचिया नभा गेहा. ७६
 झांकी सबळ निकुंभा तों यादवसैन्यपति अनाधृष्टी,
 उघडूं न दे चि तैच्छरसंहतिविद्युत् परा जना दृष्टी. ७७
 मोहुनि, गुहेत ने तो, हरुनि अनाधृष्टितें, महामाय,
 जय मानुनि, कृतगर्व ब्रह्मांडीं ही कुधी न हा माय. ७८
 षट्पुरगुहेत नेवुनि, दैत्य अनाधृष्टितें ठकवि, रोधी,
 कृतवर्म्यातें हि हरी तो, मायावी, महाठक, विरोधी. ७९
 तैसा चि चारुदेषण हि, वैतरण, सनत्कुमार ही नेला,
 ऋक्ष, निशठ, उल्मुक ही; थोर निकुंभें अनर्थ तो केला. ८०
 नेतां यादवं, कोणा तो मायेच्या न दाविला पदरें?
 वीरवधू परि करित्या, ऐकुनियां हें, तदा विलाप देंरें. ८१
 श्रीकृष्ण म्हणे, 'नेले रे! यादव वीरमणि कसे चोरा! ?
 होरा साधुनि, बहुधा केलें त्वां घोर कदन हें, घोरा!' ८२
 वीरपुरुषरत्नांच्या अपहारें फार राम रागेला,
 हासुनि म्हणे, 'सरुनि कीं तव आयुर्दाय, पामरा! गेला.' ८३
 युयुधान म्हणे, 'यावरि न जगाचा हेतुं वांचविल यातें,
 दुष्टा! नेले अनयें निज आश्रित हे तुवां च विलयातें.' ८४
 प्रद्युम्न बहु क्षोभे, खवळे अनिरुद्ध, सांब न च साहे,
 यादव भट कडकडले, एकाच्या हि न मनीं क्षमा राहे. ८५
 सज्ज करुनि शार्ङ्गधनु, प्रभुनें बहुकोटि सोडिले बाण,
 प्राण हरिति असुरांचे, त्यां प्रभुची काय घातली आण. ८६

१. न्यायरक्षणीं न शकतां कीर्ति नाही-पंत. २. ग्रह, सिद्धपुरुष व सुर
 यांच्या घराला (आकाशाला). ३. त्याच्या बाणसमुदायापासून निघालेली वीज. ४.
 आच्छादनानें. ५. भयानें. ६. आयुष्याची पुंजी. ७. भगवान् श्रीकृष्ण. ८. बाणांस.

सर्वासुरसर्वायुधवृष्टीतै स्वस्थचित्त हरि साहे,
 वृष जैवि वृष्टि, सज्जननिंदा, दृष्टांत योग्य परिसा हे. ८७
 प्रभुबाणांतै समरीं परसमुदाय न विशाल ही साहे,
 सिंकतासेतुशतांत न एक हि वृष्टींत बा ! जसा राहे. ८८
 समरीं असुर हरिपुढें, न टिके, सिंहापुढें जसा बैल,
 मेघ जसा वायुपुढें, अथवा शक्रापुढें जसा शैल. ८९
 नारायणापुढें ते हतबळ झाले समस्त, मग नीच
 गेले उडोनि वरि, परि अरि हरिसुतमित्र वधिति गगनीं च. ९०
 पाडिति शिरें परांचीं, जैवि फळें उग्र वायु ताडांचीं,
 ते तपन, दहन, राहों देतो त्या जीवनें न आडांचीं. ९१
 प्रद्युम्न कर्णमागधमुख मायामयगुहांतरीं कौंडी,
 पडले मोहीं, निघणें नेणति ते, जैवि कर्दमीं धोंडी. ९२
 धृतराष्ट्रसुत, विराट, द्रुपद, शकुनि, शल्य, मनुजवर विंद,
 अनुविंद, कौंडिले हे; प्रभुसुत विधु, भूपवृंद अरविंद. ९३
 भीष्म हि तयांत ! खळगुण ! हा ! तो कवि काय कौंडला जावा ?
 ज्या षडरिवर्ग उग्र हि बहु दावायासि तौंड लाजावा. ९४
 भगदत्त हि, शिशुपाल हि, त्या गतिंतै मान्य तो करी रुक्मी;
 कुदशा अरिला हि नसो, म्हणतां, ' तीहूनि बहु बरी रूक्मी.'
 त्यांतै प्रद्युम्न म्हणे, ' मायेसि तुम्हीं दिलां उपायनसे,
 संबर्धगुरुत्व कळे, प्रभुच्या आज्ञेपुढें उपाय नसे. ९६
 बिल्वोदकेश्वराच्या आज्ञेनें घातलां गुहागर्भीं,
 अर्भीं तात, तसा प्रभु विनतीं, अनतीं शिखी जसा दर्भीं.' ९७
 शिशुपाल राजसेनापति धरितां प्रथम खवळला भारी,

१. वाळूच्या शेंकडों बांधांतून. २. इंद्राचा पुत्र जयंत व मित्र प्रवीर. ३. उदकें.
 ४. दुष्टसंगति कशी बाधते पहा ! तिच्यामुळें शहाण्या भीष्मास देखील कैदी व्हावें
 लागलें ! ५. रोग. ६. नातें व वडीलपणा. ७. अर्भकावर. ८. अग्नि.

- मारी प्रद्युम्नाते खरशर परकीर्तिधवळलाभारी. ९८
- विल्वोदकेश्वराते वंदुनि, ते बद्ध नृप करायास
प्रद्युम्न सिद्ध झाला जाँ, सदहितशक्तिते हरायास, ९९
- ताँ, ज्याच्या आज्ञेने चळवळति न शैल मेरुशैलादि,
त्याचा पार्षदवर जो, तो तेथें प्रकट होय शैलादी. १००
- नंदी प्रद्युम्नाते बोले, “विल्वोदकेश्वरें पाश
पाठविले, घे, नृप हे बांध, कराया कुबुद्धिचा नाश. १०१
- प्रभुने आज्ञा केली, कथिले रात्रौ जसें, तसें चि करीं,
बांधुनि गुहेत घालीं राजे, यांच्या नसो दया निकरीं. १०२
- आधीं नृप बांधावे, वधिल्यावरि सर्व दैत्य, सोडावे;
कृष्णास हि सांग, ‘रणीं असुर मथुनि, कीर्तिराशि जोडावे.’
जे असुरांसि मिळाले मुनिकन्यांच्या धरुनि लोभातें,
जे कलुष-कर्म केले, दीन करील चि हरुनि शोभा ते.” १०४
- सांगुनि नंदी गेला, ते दिव्य सहस्र पाश ओपून.
प्रद्युम्न मग नृपाते बांधुनि टाकी, गुहेत कोपून. १०५
- बांधुनि बळपति, धनपति, करि हरिचा पुत्र सुगुणखनि रुद्ध,
सर्वस्व हरुनि त्यांचे, ठेवी तद्रक्षणासि अनिरुद्ध. १०६
- केले कर्म निवेदी प्रद्युम्न; मग स्वतातमित्रास
प्रभु सत्रीं नमुनि म्हणे, ‘कर्म करीं, मन करुनि वित्रास. १०७
- ज्या रक्षक पांडव, त्या पाहेना शक्र वक्र नयनाहीं,
अर्जुन-पहा, असुर किति ! तुज काळाचे हि लेश भय नाहीं.
ताता ! त्या असुरांहीं हस्ते हि स्पर्शिल्या न तव कन्या.
तुझिया चि यज्ञवाटीं मायेने ठेविल्या, पहा, धन्या.’ १०९
- त्या ब्रह्मदत्तविप्रा-सांगुनि ऐसें, सुरारि माराया,
ताराया विश्व-यशें, ताँ होय मुरारि सिद्ध, बा राया ! ११०

१. शत्रुकीर्तिरूप शुद्ध लाभाचा शत्रु; शत्रूना कीर्तिलाभ होऊं न देणारा. २. विशेषनाम. ३. खाण. ४. ब्रह्मदेवास. ५. त्रासमुक्त; शांत.

अध्याय एकतिसावा.

जाणुनि गति राज्यांची, भ्याले बहु असुर, सर्व मग मोहें
 ते लागले पळाय़ा ! भंगीं आश्चर्य किमपि न गमो हें. १
 त्यांसि निकुंभ म्हणे, “रे ! धरितां अपकीर्तिहेतु कां चाल ?
 धर्म अधर्म पलायन, यमपाशीं सांपडोन कांचाल. २
 किति दिन, अयशें पावुनि ताप म्हणत ‘हाय ! हाय !’, वांचाल ?
 परमाधर्म नरकीं, विष्टेंत किडे तसे च, सांचाल. ३
 विजयें येथें शर्म, स्वर्गीं मरणें यथेष्ट भोगाल;
 गेहीं स्त्रीचे सुस्मितविकसित देखाल काय हो ! गाल ?” ४
 धिकारिले निकुंभें असुर परतले करून येकोपा,
 ते द्विगुण वेग करिती, कीं निजधर्म करूं नये कोषा. ५
 सर्त्रीं दानव साग्रज सानुज ने पार्थ हा तदा विलया,
 कृष्णसखा काय रणीं असुरांचा सार्थ हात दाविल या ? ६
 गगनीं शिरतां मारिति असुरभटांतें जयंत सप्रवर,
 प्रसरुनि सर्वत्र, परा भिववी सर्वत्र, जेंवि सप्रवर. ७
 असुरांच्या रक्ताची उग्र नदी त्या रणांत वाहविली,
 भूकरवीं निजभारार्पणमानंदें चि चिळस साहविली. ८
 सर्व स्वसहाय असुर मरतां चि, निकुंभ तो नभीं उसळे.
 ज्याच्या शरा पर, जसे श्रुधिता हिरवे हरेभरे उसळे. ९
 मारी प्रवर, जयंत हि, शरततिची तच्छिरांत चडकण गा !
 घे काढुनि तेज गमे; आपण चि म्हणेल काय ‘चड’ कणगा ?
 सुखवाया परलोकीं स्वसहायस्वजनचित्त अरिघातें,
 हाणी प्रवरोरावरि तो असुरोत्तम निकुंभ परिघातें. ११

१. अर्जुनास. २. समुदाय, मंडळ. ३. एका गोत्राचे. ४. अपगम=नाश;
 नाहीसे होणे. ५. वर चढ. ६. कर्णिंग; टोपली.

प्रवर पडे क्षितिवरि, तों कवळी त्यातें जयंत बाहूनीं;
 संप्राणातें सोडी, ताडी खड्गें अरीस बाहूनीं. १२
 हाणी निकुंभ परिघें, स्वस्ति रंची देवराज तनयाला;
 नारद म्हणे, 'करीं बा ! तूं चि शचीदेवरा ! जतन याला.' १३
 स्तुति वरि परिघा बरवी, परि घाबरवी न तो शचीतनया;
 आला जो अमरींच्या उष्णें नयनोदकें रचीत नया. १४
 विक्षत होय अरि, म्हणे, 'श्रमवूं येथें स्वबाहु, तरि त्यातें
 वधिन कसा मीं समरीं या परिघें ज्ञातिघातकरित्यातें ?' १५
 होवुनि गुप्त सटकला, गेला, जेथें सराम अरिहोता;
 धन्य खळ हि ते, ज्यांच्या दृष्टिस सद्भयेय पडत हरि होता. १६
 तों ऐरावतनागीं चहुनि सहअमर, पहावया समरा
 आला, म्हणे, 'असुर हो ! या स्वर्गीं चिर रहावयास, मरा.' १७
 पोटासीं पुत्रातें धरि, भेटे कडकडून सखयातें,
 सन्मित्रप्रेमविपुळ, दृष्टांतीं योग्य शून्यं न खं या तें. १८
 जयवंत जयंत रणीं झाला, शक्रास ही महानंद.
 'पुत्रप्रेम बहु' म्हणति कवि, करि विजयीं व्रजीं महा नंद. १९
 शक्राच्या आज्ञेनें सुरदुंदुभि वाजले, मग नगानीं
 मंडिति तसे स्तवानीं, भरिती गंधर्व ही गगन गानीं. २०
 सत्रसमीप चि देखे प्रियसखफाल्गुनसमेत अजितातें;
 प्रभुवरि धावे. व्यावा पुत्र असा चि प्रवीर अजि ! तातें. २१
 देवर्षिप्रमुख महायोगी कंदुकसमा उसळल्याला
 वदले, 'निकुंभ मरतो, कीं प्रभुसंमुख चि तो मुसळ ल्याला.'
 शिखरच्युत उपळतसा दानव जगदीश्वराउपरि घसरे,

१. जीवंत [आहे असें पाहून] त्यास. २. आह्वान करून; बोलावून. ३. कुशल चिती. ४. तें शस्त्र स्तुति पावलेलें (नांवाजलेलें) होतें. ५. दुःखामुळें कढत. ६. नद्या. ७. क्षतरहित. ८. शत्रूंचां होम (नाश) करणारा. ९. पोकळी; आकाश. [विपुलपणाबद्दल]. १०. दगडाप्रमाणें.

- तेव्हां बरीक मागें, गरुडों हाणोनि तो सुपरिघ, सरे. २३
- ताडी रामा, कृष्णा, सात्यकितें आणि धर्मराज्यातें,
भीमकिरीटियमातें; तैसें चि अचाट कर्म राज्या ! तें. २४
- न दिसे, करी प्रहार प्रद्युम्नातें हि, काय सांगावें ?
- प्रभुहत म्हणुनि अशांतें, देवनदींतील वायसां, गावें. २५
- सर्व हि सांपडले त्या दैत्यवराच्या महोग्रपरिघातें
न, 'रिघा' तें कर्म म्हणे, शोकीं कोणाचिया हि परि घातें. २६
- बिल्वोदकेश्वरदयेप्रति म्हणती, 'वाळतात नदि ! सेतें;
हें, बाळां व्याघ्रवनीं वीर सकरवाळ तात न दिसे तें.' २७
- सांबीं प्रहार परिघें, वसुदेवीं ही, तदा करी राया !
कोणी न देखती वा ! शास्त्रपट्टु हि, ताडितां, शरीरा या. २८
- बिल्वोदकेश्वरातें लागे प्रार्थूनि केशव ध्याया,
देखाया मायेचें सामर्थ्य नुरोनि लेश वध्या या. २९
- श्रीशंकर प्रसादें कृष्णा, इतरा हि, तो जना दिसला.
हें किति ? काढी प्रभुचें ध्यान मनींच्या तमा अनादि सला. ३०
- दिसतां निकुंभ, त्याच्या परिघीं, देहीं, सिंताश्व शर हाणी;
कुंठित होवुनि पडले; न करिति अरिची, जरी हि खर, हाणी.
अर्जुन कृष्णासि पुसे, 'मद्गाणाहीं महाद्रि फोडावा,
मग हा कसा महास्त्रप्रखरांहीं संगरांत सोडावा ?' ३२
- प्रभु सांगे, 'लक्ष सर्मा, जावुनि उत्तरकुरुंत, हा तपला;
ज्ञाला प्रसन्न ईश्वर, कीं यमनियमांसि सर्वदा जपला. ३३
- रूपें तीन वरी हा जीं अत्युग्रें सुरासुरावध्यें,
रक्षी द्वार श्रीशिव, या असुराला दिल्या वरामध्यें. ३४
- श्रीशंभु म्हणे, 'माझे विप्रांचें, कीं महासुरा ! हरिचें
अप्रिय परि जरि करिसिल, जाळिल तुज तेज विष्णुच्या अरिचें.

१. नकूलसहदेवांस. २. हे [बिल्व-] दयानाद ! ३. खड्गधारी रक्षणकर्ता. ४.
५. प्रखर अशा महास्त्रांनीं. ६. वर्षें. ७. सुदर्शनचक्राचें.

- ब्रह्मण्य मीं हर, हरि, ब्राह्मण आम्हांसि आश्रय व्यक्त,
भक्त ब्रह्मकुळाचा निर्भय, जो धर्मनयपथासक्त.' ३६
- देहत्रयांत एकें दितिची सेवा सुरारि हा करितो;
आम्हांवरि द्वितीयें देहें सांप्रत महायुधें धरितो. ३७
- भानुमतीच्या हरणीं म्यां याचा देह नाशिला तिसरा,
ऐसा अवध्य देवासुरशस्त्रास्त्रांचिया महाविसरा.' ३८
- देव म्हणे, 'तुज कथिली वरदानकथा सुरारिची थोडी,
युद्धप्रसंग हा, वा! वरवीररसीं च तूं धरीं गोडी.' ३९
- षट्पुरगुहेंत अर्जुन, वाजाया देवमुरजें शिरला, हो!
मागुनि तो हि विधि म्हणे, ज्याचें पदपद्मसुरज 'शिरलाहो.' ४०
- चंद्रार्कद्युतिहीना, निजतेजें चि प्रकाशिता मोटी,
षट्पुरगुहाविचित्रा, दैत्यांच्या जींत नांदती कोटी. ४१
- जीमाजि उष्ण, शीत, स्पष्ट स्वेछानुरूप वा राया!
वारा या सुगुहेंत क्षम समयीं सर्व ताप वाराया. ४२
- शिरला अशा गुहेंत प्रद्युम्नप्रमुख सर्व ही योध,
शोध करुनि, सोडविले यादव, केला जयां खळें रोध. ४३
- प्रभु समर निकुंभासीं करितां सांगे सुतासि कीं, 'तोडा
वृष्णिभटांचें मायाबंधन; ते नृप हि वांधिले सोडा.' ४४
- वा! जे प्रद्युम्नानें प्रभुवचनें करुनि सोडिले राजे,
लाजे मुख दावाया सर्व हि, न तयांत एक ही साजे. ४५
- हाणी परिघें शुद्धीं युद्धीं तो, बहु खिजोनि, घोर तया,
शरणागतां म्हणे जो, 'स्वस्थ विमानीं निजोनि घोरत यां.' ४६
- प्रभु हि गदेचा बसवी घोर चि घोरासुरासि फटकारा,
पाहे वाट कराया काळप्रभुची जयासि गट कारा. ४७
- परपरिघाभिहत अजित, अजितगदाभिहत पर हि तो पडला,

१. ब्राह्मणसेवक. २. मोठ्या समुदायाला. ३. मृदंग (दुंदुभी). ४. स्वर्गी या.

न घडावा, तो चि पहा स्वयंशःप्रेमें प्रकार हा घडला.	४८
पांडव 'हा! हा!' वदले, कीं ते शिशु, देवदेव हे माता;	
यादव 'हा! हा!' वदले, कीं ते झर्ष, कृष्ण तोय, गा ताता!	४९
मुनिवर कृष्णहितार्थ श्रुतिजप करिति, स्तुती हि सूक्तानीं,	
प्रत्यागतासु झाला प्रभु, यश हें मानिजेल मुक्तानीं.	५०
उठला उपेंद्र आधीं, मग तो हि निकुंभ, पुनरपि कवी ते	
युद्धीं प्रकार दाविति नव, सुहृदां जेंवि सुनर पिकेवीते.	५१
वृषभतसे, द्विरदतसे, कीं शालावृकतसे हि ते कुद्ध	
युद्ध करिति. सत्कविनीं गावें यश हें सदा महाशुद्ध.	५२
अत्यद्भुत हें, साहे, हाणी हि ब्रह्म जें, तडाखा तें;	
प्रभुरक्षित नसतें, तरि वाटे ब्रह्मांड ही तडा खातें.	५३
विष्णुस हि ईश्वराची लेश हि न वरोक्ति अन्यथा करवे,	
अमृताचे चि, प्रभुयश गावुनि नटनांत धन्य, थाक, रवे.	५४
यत्न न चाले, तेव्हां झाली अशरीरिणी असी वाणी,	
'कृष्णा! देवब्राह्मणकंटक हा तूं सुदर्शनं हाणीं.'	५५
विल्वोदकेश्वर चि हें बोले, 'यातें वधूनियां चक्रें,	
धर्मयश विपुळ पावें; स्वमुखें वाखाणिजेल तुज शक्रें.'	५६
विल्वोदकेश्वरातें नमुनि, प्रभु चक्र तत्क्षणीं सोडी,	
तोडी निकुंभमस्तक; गोडी यांत चि, सुधारसीं थोडी.	५७
असुरांच्या नाशानें झाला विल्वोदकेश्वरा तोष;	
फार चि आला होता विप्रात्यपमानमंतुनें रोष.	५८

१. अद्भुत लीला दाखविण्याची जी परमेश्वराची हौस तिच्यामुळे—निर्णय ०. २. मासे. ३. परत आले आहेत प्राण ज्याचे असा. ४. स्वकष्टोपाजित संपत्समर्पण—पंत. ५. लांडग्यासारखे. ६. तळोन; गुंग. ७. ढेंपा; कण; घट्ट झालेले भाग. [जे] प्रभुयश गावुनि नटनांत धन्य [व] थाक [असतात ते] अमृताचे चि रवे (त्यांना मृत्युभय नाही). परमेश्वराच्या कृपेस पात्र झालेल्यांस कोणी हि मारता नाही. ८. विप्र+अति+अपमान+मंतु (अपराध).

सुर दुंदुभि वाजविती, देवावरि पुष्पवृष्टि शक्र करी.	
हरि हरि च, सत्र तें सर, ते दैत्यब्रह्मदत्त नक्रं करी.	५९
मुनि सुप्रसन्न झाले, जग होय प्रमुदित, क्षमापाळा !	
प्रभु यादवांसि वांटी दैत्यांच्या रूपगुणवती बाळा.	६०
त्या क्षत्रियांस ही दे कन्यारत्नें हि देव, समजावी.	
हे श्रुतिपैथें कथारुचि हृदयीं, नाशावयासि तम, जावी.	६१
उत्तम वस्त्रें, रत्नें, सतुरग रथ षट्सहस्र, धर्मातें	
दे, ब्रह्मदत्तविप्रा षट्पुर विभुंगीतपुण्यकर्मा तें.	६२
बिल्वोदकेश्वराच्या प्रीत्यर्थ प्रभु करी सँमाज्यातें,	
शिववार्ता सुरभिसमा, इतरा वार्ता खरीसमा ज्यातें.	६३
मल्लकीडा, गानें, नृत्यें, बहु रम्य करविलीं वाद्यें,	
दिधलीं महासमार्जीं अन्नें, वस्त्रें, धनें, तयां आद्यें.	६४
सत्र समाप्त यथोक्त प्रभु करवी ब्रह्मदत्तविप्रकरें;	
त्यातें मग नमुनि निघे, जो स्तविला नित्य सत्कविप्रकरें.	६५
केला धन्य प्रभुनें जन्मुनि वसुदेव देवकीसहित,	
हें किति अद्भुत ? साधुनि सँन्मुनिवसु देव दे वकीस हित.	६६
स्वजनसह मुकुंद धरुनि वाँसरस, द्वारकापुरा गेला;	
वैकुंठ न तें म्हणतां, कान चि सद्वार कापु रांगेला.	६७

अध्याय बत्तिसावा.

विष्णुं हतसुता दिति किति दिवस शिवसमा सुसृष्टिकर्त्यातें
बहु आराधी, मागे सर्वसुरावध्य पुत्र भर्त्यातें. १

१. सुसर व गजेंद्र. २. कानावाटें; ऐकून. ३. प्रभुनें वणिलें आहे पवित्र कर्म ज्याचें अशा (ब्रह्मदत्ताला). ४. समारंभाला, उत्सवाला. ५. साधूंचें धन जो श्रीकृष्ण तो. ६. बकीस (पतनेस). ७. स्वगृहीं जाण्याची इच्छा. ८. रागेला (क्रुद्ध) सद्वारं (साधुवृंद) कान चि कापु (कापून टाको). ९. विष्णूनें मारिले आहेत सुत जिचे ती.

कश्यप म्हणे, 'प्रिये ! तुज आलय संपन्महाविलासाचा,
 एका रुद्रावांचुनि सर्वसुरावध्य सुत दिला साचा. २
 तो देवदेव भगवान्, सति ! माझे बळ तयापुढें न चले,
 खचले गिरि तत्तेजें, ज्याला विषकाम हे दहन पचले.' ३
 ऐसें बोलुनि कश्यप मुनिवर्य स्पर्शला जया बोटे,
 पोटे धरिला गर्भ ! ब्राह्मणसामर्थ्य सर्वथा मोटे. ४
 झाला सहस्रमस्तक, अत्यद्भुत सुत सहस्रबाहु तिला,
 द्विसहस्रेक्षण, तावच्चरण, गिळायी शिखी च आहुतिला. ५
 अंध नसोनि, मदालस तो मीलितनेत्र अंधसा चाले,
 यास्तव 'अंधक' ऐसें नाम तया लोक ठेविते झाले. ६
 आपण अवध्य ऐसें जाणे, जाची उदंड लोकांतें.
 कामी, लोभी, निर्भय हरिल, जर्गी रत्न जें न तो कां तें? ७
 स्त्रीरत्नें, हरिरत्नें, करिरत्नें या जगांत जीं रत्नें,
 हरिलीं निजबाहुबळें, जीं ज्यांहीं जोडिलीं महायत्नें. ८
 देवासुरराक्षसनरनागमुनि हि जरि हि म्हणति 'ननु,' गांजी;
 कोणांस हि प्रतिष्ठा नाही, त्याच्यासमीप अनुगां जी. ९
 परदारापहरण पररत्नविलोपन करी सदा मोहें,
 झाला सिद्ध, 'करावा विश्वविजय,' धरुनियां मनीं तो हें. १०
 तें जाणुनि, तातातें शक्र म्हणे, 'अंधकें असें कार्य
 आरंभिलें, करावें आम्हीं जें काय, सांग तूं आर्य.' ११
 योग्य नव्हे चि कनिष्ठें केला ज्येष्ठा व्यतिक्रम सहाया,
 वधितां इष्ट सुत, करिल रोष दिति, म्हणुनि वर्धी प्रभु न हा या.
 कश्यप शक्रासि म्हणे, 'शतमन्यो ! भद्रमस्तु ते तात !

१. कालकूट विष व मदन. २. दोन हजार डोळे असलेला. ३. तितके च पाय
 असलेला. ४. नको, नको. ५. चाकरांस. ६. हरण. ७. अपमान. ८. हे इंद्रा!
 बापा ! तुझे कल्याण असो !

- वारीन अंधका मीं. आयु असलिया गुरूक्त घेतात.' १३
- दितिसह कश्यपमुनि तो हरिकीर्तिधरावराह वीरा या
वारी बहु कष्टे, परि तत्संकल्पा न राहवी, राया! १४
- अंधक निवारिला, तरि पीडा देवांसि सर्वदा हि करी,
उच्चैःश्रवःसुतांतै, दिगिभसुतांतै हि, तो बळें चि हरी. १५
- देवोद्याने भंगी, विध्वंसी सर्वसाधुजनयज्ञ,
कनककशिपु जैवि, तसा सत्पथ चालों न दे चि अनयज्ञ. १६
- तपन तपे इच्छेने त्याच्या, उगवे शशी, पवन वाहे,
त्या दितितनयापासुनि धरिती संत्रास वा! नवनवा हे. १७
- सुर ऋषि दुःखित झाले, होतां वेदऋतुक्रियालोप;
ते म्हणति, 'या खळाचा यावा जगदीश्वरा! तुला कोप.' १८
- देवब्राह्मण चिंतातुर, त्यांतै गुरु म्हणे, "अहो! युक्ति
स्फुरली, या, श्रीनारद विनवूं, हा देतसे नता मुक्ति. १९
- देवद्विजकंटक तो, न हरावांचुनि परा मरायाचा;
सह्य प्रभुचा शर या, जैवि दशमुखा न रामरायाचा. २०
- साधु असाधूंपासुनि रक्षावे, त्यांत सर्वथा विप्र;
प्रभुचें व्रत हें कळतां, स्वजनाचा ताप वारिल क्षिप्र. २१
- कळविल, मन वळविल, घन करुणेचा हा बरे उपाय सखा
प्रभुचा जाणे, जीवां म्हणतो, 'शिवयश अरे! सुपायस खा.'
मुनि कथिल, प्रभु करिल चि तुमचें अश्रुप्रमार्जन स्वकरें."
हें ऐकोनि, विनविला श्रीनारदमुनि सुरद्विजप्रकरें. २३
- नारद म्हणे, 'अवश्य, स्वस्थ रहा, करिन यत्न, हें माजें.
प्रभुपासीं शिशु शब्दै करि कार्य, न होय रत्नहेमा जें.' २४

१. सुहृद्वाक्यं न शृण्वन्ति गतायुषः (आयुष्य च संपलें असलें तर हितोपदेश कस
रुचेल?). २. हरिकीर्तिरूप पृथ्वी [धारण करणारा] वराहावतार. ३. अंधकाच्या
इच्छेस. ४. दिग्गज. ५. अश्रु पुसणें, दुःखाचें परिमार्जन करणें. ६. माझें काम.

- इतिकर्तव्य विचारुनि, भगवान् देवर्षि मंदरा गेला,
 प्रभुचा वयस्य नारद असुरा जाणोनि मंद रागेला. २५
- मुनि एक रात्रि राहे श्रीशंभुसमीप, फार सुख लाहे,
 भगवत्प्रसादसुरतरुपुष्पांचे दाम तो गळां वाहे. २६
- मंदारवर्नी प्रभुते नमुनि, निघे, भेट दे तया काळा,
 तो मुनिस पुसे, 'कोठिल वणें, गंधें हि, अद्भुता माळा? २७
- मीं पारिजातपुष्पग्रथिता माळा सदा, तुरे, गजरे
 भोगितसें; परि हे बहु. सांग तरुस्थान नाथ! वा! मज रे !'
 देवर्षि म्हणे, "ज्यांच्या पुष्पांची हे विनिर्मिली माळा,
 ते मंदरीं महेश्वरनिर्मित मंदार, असुरभूपाळा! २९
- या मंदारांचें वा! अद्भुत गंव्यूतिमात्र वन आहे,
 ज्यांत प्रमथगणांचें पावे शोकाग्निची न मन आहे. ३०
- त्या पारिजातवृक्षाहुनि याचा वा! अनंत महिमा गा!
 योग्या भक्ता देतो, देखिल हि, पहा, अनंत महि, मागा. ३१
- स्त्रीरत्नें, मणिरत्नें, अन्नं, वस्त्रं, विभूषणें, वाद्यें,
 गीतें, नृत्यें, सर्व हि रस देते तरु विनिर्मिले आद्यें. ३२
- नाम 'स्वयंप्रभ' असें मंदारांच्या प्रसिद्ध सुवनाचें,
 स्वर्गाचा स्वर्ग खरा, मूर्त महावैभव त्रिभुवनाचें. ३३
- न तपे तेथें रवि, मग कोण परा असुरनायका! पुसतो?
 त्राते स्वयंप्रभाचे गण दहन चि, अन्य काय कापुस तो? ३४
- आधिव्याधि नसे वा! तेथें, ग्लानि, क्षुधा, तृषा नाहीं;
 तें चि सुखाचें सुख वन, म्हणती 'इतरें सुखें मृषा कां हीं?'
 एक हि दिन जो कोणी मंदारद्रुमवनांत राहेल,
 वा! त्रिभुवनविजयश्री स्वशिरां तच्चरणरेणु वाहेल. ३६
- तेथें क्रीडे भगवान्, भलत्यास पहावया कसें मिळतें?

१. ह्याप्रमाणे करावयाचें कार्य. २. मित्र. ३. त्या अंधकासुराला. ४. दोन कोस विस्तृत. ५. ज्वाला. ६. प्रकाश. ७. रखवालदार. ८. खोटी. ९. पायधूळ.

पर आखुं, प्रमथगणव्याळांचें होय अंधका ! विळ तें. ३७
 ज्या श्रीस्वयंप्रभवनीं नित्य श्रीसांब अंधका ! रमला,
 तेथें प्रकाश, लोकीं वाटे अन्यत्र अंधकार मला. ३८
 भगवद्रूप चि केवळ, सुमनोहर, परम रुचिर मंदर तो
 जांवरि न देखिला, बा ! तांवरि विषयांत सुचिर मंद रतो.”
 नारदवचनें अंधक असुरचमूसहित मंदरा गेला,
 सधनीं अभाग्य तैसा, सांबशिर्वीं अहित मंद रागेला. ४०
 रूपी मंदर भेटे, त्यातें अंधक म्हणे, ‘अगाधमते !
 समयज्ञा ! तूं साधु, व्यर्थ इतर जे जर्गी, अगाधम ते. ४१
 मीं नाथ, रत्नभोक्ता, मज वश हे सर्व लोक आहेत.
 मंदारवन पाहावें, झाला आहे मनांत हा हेत. ४२
 कश्यपमुनितातवरें सर्वासि असें अवध्य, कां ठावें
 हें तुज नसेल ? अचळा ! दाबुनि वन, यश विशुद्ध गांठावें. ४३
 मजसीं युद्ध कराया कोणी च पुढें अगा ! धसेना, गा !
 माझी अगाध शक्ति क्षोणिधरा ! तूं अगाध सेना गा. ४४
 मंदारांचें सामें मजला जरि दाविसील तूं न वन,
 तरि पीडीन तुला मीं; कोण करिल संकटीं तुझें अवन ?’ ४५
 अंतर्धान चि केलें, किमपि न बोलोनि, मंदरागानें;
 ऐसें बोले, पेटुनि अंधक अत्यंत मंद रागानें:— ४६
 ‘मम वीर्य पहा, जेणें अरि पाबुनि सर्व ताप, हारे, तें.
 मच्छक्तितें अरे ! तूं किति ? पापड, पर्वता ! पहारेतें.’ ४७
 उपटी शृंग, करी, जें वदला, तें वीर्यतोयराशि खरें;
 चुरि एक शृंग त्या तो संपत्तीचा कुसोयरा शिखरें. ४८
 गडबडला तो नग, मग जगदीश्वर शंभुच्या वरें झालें

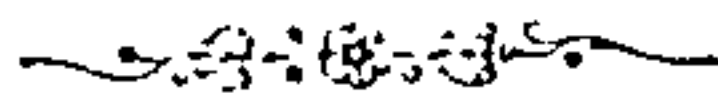
१. उंदीर. २. मूर्तिमंत. ३. क्षुद्र पर्वत. ४. माझी शक्ति ही च माझी सेना.
 ५. वर्णन कर—पंत. ६. मंदरपर्वतानें. ७. पराक्रमाचा समुद्र. ८. अन्यायानें
 संपत्ति मिळविणारा—निर्णय०. * इस्तदोषानें ‘पाहावें’ असें लिहिलें गेलें आहे.

- शिखरयुग प्रकट, तथा पहिल्याहुनि फार रम्यपण आलें. ४९
- बहुयोजन शिखरें जें बहुयोजन शिखर असुर चूर्ण करी,
नाहीं होय, प्रकटे; बुडुनि सरां, दृश्य जेंवि तूर्ण करी. ५०
- जें जें शृंग नगाचें उपडुनि, ते असुर उडविती दूर,
तें तें मागें लागे, त्या दैत्यांची चमू करी चूर. ५१
- जे दैत्य हात जोडुनि होते, ते मर्दिले न शिखराहीं;
मुक्ताफळें शिवयशें, सज्जनहंसांपुढें चि विखरा हीं. ५२
- स्वबळक्षयकुपित असुराराज म्हणे, 'कोण तूं वनस्वामी?
हो प्रकट, छळ न करीं, भ्रमवूं देयीन न च मन स्वा मीं. ५३
- उक्ति रुचो, छळ न करीं, हे अनुचित, ये समोर, सारा हे
अहित अहि तसे यांची शूर धरुनि वेस मोरसा राहे.' ५४
- ऐसें गर्जुनि, अंधक बाहे जां, तां चि पावला भर्ग,
स्वर्गप्रद यश ज्याचें, साधूंचे ज्या उपासिती वर्ग. ५५
- वृषभवरीं बैसोनि प्रभुवर कर्पूरगौर, तूळतें
वात, तसा उडवाया, आला तोलीत दिव्यशूळतें. ५६
- 'हिमनगशिखरीं शारद सोम, तसा' कां म्हणें न 'भासो' मीं?
वृषभीं ती न हिमनगीं, जी जगदीशीं, तसी न भा सोमीं. ५७
- किरण चि रणपटु गण, हर रवि, अंधक अंधकार किति काय?
यत्तेजें चैतन्यें ब्रह्मादि पिपीलिकांतें जितिकायें. ५८
- झाले उत्पात, मुनि ब्रह्मपरिस्फूर्तिशांतिमुद्रहित.
शूळें अंधक जालुनि, विश्वाचें करि पळांत रुद्र हित. ५९

१. स्वजनास स्वस्थ करीन-पंत. २. छळ करणें-पंत. ३. हे सारा उक्ति-
पंत. ४. सर्पासारख्या अहितांची (शत्रूंची) वेस धरुन (वाट आडवून) तूं
शूर मोरासारखा रहा. ५. शिव. ६. समुदाय. ७. कापुसाला. ८. शरदृतूतील
चंद्र. ९. शोभा, तेज. १०. ब्रह्मापासून मुंगीपर्यंत अखिल विश्व. ११. जीवंत
आहेत देह ज्यांचे तां. १२. ब्रह्माची स्फूर्ति झाल्यानं होणारी शांति व मुत
(आनंद) यांविरहित.

देवगण, मुनि तपोधन, बंदीजन जो, तथा सम स्तविती,
 पुरुप्रार्थ प्रणतप्रियकामे ज्याची दया समस्त विती. ६०
 सुर पुष्पवृष्टि करिती, गाती गंधर्व शंभुचै कृत्य,
 वाजति दुंदुभि गगनीं, प्रकटिति सर्व हि वराप्सरा नृत्य. ६१
 झालें स्वस्थ त्रिभुवन, धालें, भगवद्यशोमृतीं न्हालें;
 भ्यालें होतें बहु, परि आलें बहु धैर्य, सुख, कराखालें. ६२
 'पाव' असें म्हणतां चि, प्रणतांच्या पावला चि हाकेला;
 प्रकट प्रताप न, सुखें जगदीशें पावलां चि हा केला. ६३
 प्रभु वधुनि अंधकातें, निजनिर्मित पारिजातवन सेवी;
 ते वीतमोह करित्ये लीला स्मरतां, जसी शिवा देवी. ६४
 शक्रप्रमुख सकळ ही केले सुर सुप्रचार लोकांत,
 प्रभु वात्सल्य बहु करी विश्वांत, जसा चि तात तोकांत. ६५
 असुरें जो क्षोभविला मंदरगिरि, तो विशेष शोभविला,
 लोभ विलासीं या बहु, तरि च स्वगुणीं हरी हि लोभविला. ६६

अध्याय तेतिसावा.

भूप म्हणे, 'श्रीकृष्णें वधिला दुसरा निकुंभ काय कसा?
 सांग मुने! श्रोत्यांची वांछा पुरविसि महर्षिनायकसा.' १
 वैशंपायन सांगे:—कोणी आलें नृपा! महापर्व,
 पिंडारकासि यादव गेले स्नानार्थ सिंधुच्या सर्व. २
 वसुदेव, उग्रसेन, द्वारवतीमाजि राहिले अवना,
 वरकड सर्व हि गेले, कीं यात्रोत्सव भजों न दे भवनां. ३
 बळ हरि जसे, निराले करुनि निघाले अनेक लोक थवे;

१. हातां. २. केवळ पवित्रा च; नुस्ती सलामी. ३. अज्ञानरहित. ४. ज्यांच्या
 जाण्वायेण्यास हरकत येणार नाहीं असे. ५. व्यासासारखा. ६. घरीं राहूं देईना.

अत्यद्भुत उत्सव जो, न सविस्तर कविजनासि तो कथवे. ४
 प्रभुच्या इच्छामात्रें धरि सिंधु सुगंध अमृतसैं तोय,
 जानुप्रमाण कोठें, कोठें वक्षःप्रमाण तो होय. ५
 बळदेव रेवतीसीं मधुरसमुद्रोदकीं करी केली,
 बहुदयितांसीं क्रीडा बहुरूपें केशवें बरी केली. ६
 प्रभुसि भजुनि, मान करिति, साहुनि तपविघ्न सर्व ही रमणी,
 चहुनि शिरीं, धरिति न कां शाण्डनोत्तीर्ण गर्व हीरमणी? ७
 जी ती चित्तांत म्हणे, 'मीं च बहु श्रीधरास आवडती.'
 संसारग्रीष्मपथीं पांथ अतिश्रांत कृष्ण हा, वड ती; ८
 कृष्ण जसा स्ववधूंसीं, यादव यादवकुमार ही व्रीडा
 सोडुनि, कृष्णाज्ञेन करिती मधुरोदकार्णवीं क्रीडा. ९
 बहु विश्वकर्मनिर्मित नौका मणिहेममंडिता कोटी,
 ज्यांत प्रासाद, वनें आकृति इच्छेकरुनि लघु मोटी. १०
 कौचमयूराकारा, नागाकारा, प्रकार अर्णव तो,
 श्रीशप्रभुचा, भलत्या बहुभाग्यविलास काय वर्णवतो? ११
 निजतेजें आप्यायित केले स्त्रीपुरुषकाय ते, अजि! तें
 बहु नवल, दिले त्यांला समयोचित सुगुण आयते अजितें. १२
 कोणी स्त्री जळ सिंची, कोणी मँजनभयें गळां पडली,
 कोणी 'अबळांपासुनि परिभूति' म्हणे, 'गळां भली जडली.'
 कोणी मीनाकारें उँडुपें सिंधूंत, कच्छपाकारें,
 क्रीडे, मकराकारें, स्त्री जाणे जेंवि धीवरी सारें. १४
 भूमितळीं, तेंवि जळीं, क्रीडुनि गगनीं हि पावल्या हर्षा,
 स्वजना प्रभुची करुणा, जेंवि मयूरांसि निवविती वर्षा. १५
 त्या सर्व यादवांसीं क्रीडाया अप्सरा हि आठविल्या,
 आल्या, प्रभुनें त्या त्या सांत्वुनि, त्यांत्यांसमीप पाठविल्या. १६

१. गुडघामर. २. निसणा व घण यांतून निभावलेले (परीक्षेत टिकलेले) हिरे.

३. युक्त. ४. वृद्ध्याच्या भीतीनें. ५. पराभव. ६. नक्षत्रें. ७. नाविक स्त्री.

कैलासमेरुमंदररूप प्रासाद देति शर्मातें;
 नौकांत, सत्य गमती, करि अद्भुत शिल्प विश्वकर्मा तें. १७
 अन्न चतुर्विध वांछित, नानाविध मद्य, मांस जेवायाः
 गीतें, वाद्यें, नृत्यें, सर्वास हि सिद्ध सर्व सेवाया. १८
 तो सिंधु अप्सरांहीं, चपळांहीं मेघ, तेंवि शोभविला;
 वृष्णिजन नर्भीं नार्कीं नेला भोगार्थ, सर्व लोभविला. १९
 इच्छित शीतोष्ण, तयां नाहीं चिंता, क्षुधा, तृषा, ग्लानि;
 ध्यानीं आलें, सिद्ध चि, मानी सन्मुक्तिसुख चि तें ज्ञानी. २०
 ऐसैं करिती नादें, देहीं^१ बहु हर्ष ये कंचा, तूयें;
 करि नवल विश्वकर्मा, बहु लाजवि अमृतसेक चातुर्यें. २१
 नौकेंत प्रासाद प्रभुचा ऐसा विराजला मोटा,
 स्वपुर चि मानिति देवी, ज्यांत न कोणा हि वस्तुचा तोटा.
 वंदूनि रेवतीतें, देववधूनीं करूनि सलगीतें,
 आराधिला सुवाद्यें, नृत्यें तो राम पौनकल गीतें. २३
 त्या प्रभुपुढें करिति त्या प्रभुचरितांच्या जपोनि अनुकारा,
 जेणें नाहीं व्हावी, न सुट्टे जी तप तपोनि, तेंनुकारा. २४
 स्वस्वानुजचरितांच्या अनुकारांहीं प्रसन्न बळ झाला,
 गावूं लागे प्रेमें, कीं तो स्वयशें स्वयें हि बहु धाला. २५
 पानमदमधुरकंठ प्रभु लागे रेवतीसहित गाया,
 जी देहीं वृत्ति, न दे आश्रय तो देव तीस हि तगाया. २६
 झाला निजचरितांच्या अनुकारांहीं प्रसन्न केशव ही,
 मर्ग कसि धरिल यर्माची जीवरचित कर्मलेखलेश वही? २७
 प्रभु सत्येसह आला, हरिण जसा ये भुलोनि नादानें,

१. विजानीं. २. अंगावर हषरोमांच उभे राहिले. ३. तुताऱ्या. ४.
 मद्यपानविकल-पंत. ५. अनुकरणास. ६. देहरूपी बंदिखाना. ७. देहभान.
 ८. जीवानें केलेल्या कर्मांचा अल्प हि उल्लेख यमाच्या [चित्रगुप्तलिखित] वहीत
 येणार नाहीं.

- गाय स्वयं हि सुस्वर, शिवचरितांचीं जयांत आदानें. २८
- बळभद्र रेवतीसह, सत्येसह कृष्ण लागला गाया;
कवि हो ! सुपथा धृतिचा लागाया शीघ्र लाग लाग या. २९
- आला होता यात्रेकरितां नरलोकवीर तो पार्थ,
गाय सुभद्राकृष्णांसह यश परपापगर्वलोपार्थ. ३०
- प्रद्युम्न, सांब, सात्यकि, उद्धव, अक्रूर, हे हि गानाचा
करिति प्रसंग, सादर कवि हो ! तैसे तुम्हीं हि गा, नाचा. ३१
- जों जों रंग, तसा तो गानाचा बहु समाज ही वाढे,
तों तों वाढे नाव हि, तीस स्वर ते चि मानले काढे. ३२
- प्रभुगानामृत पुष्कळ नारद सज्जन सुराग आला पी,
मग आपण हि तयांत श्रीहरिहरयश सुराग आलापी. ३३
- श्रीमुनि वीणा लावुनि, गावुनि सप्रेम डोलवी त्यांतें,
करिता उमेश्वर हि जे त्यां विश्वाच्या हि लोल वीत्यांतें. ३४
- गानरसीं हास्यरस प्रकट करी हा नयज्ञ, समयज्ञ,
वदले श्रीबळ, कृष्ण प्रभु हि, 'नसे गानयज्ञसम यज्ञ.' ३५
- बळ हांसविला मुनिनै, हांसविली रेवती हि; अन्या या
सात्राजिती, सुभद्रा, हांसुनि ही न करिती च अन्याया. ३६
- सर्व स्त्रिया पुरुष ते वाहविले गानहास्यरसपूरें,
सूरें भवतिमिराच्या प्रभुभक्तिज्ञानदानबहुशूरें. ३७
- त्या भगवदिंगितज्ञा देवी देती अमूल्य आभरणें,
त्या रासैं बहु हर्षवि देवमुनि, तसा न पद्मनाभ रणें. ३८
- जाणों शंकर हि म्हणे, 'बहु सुखकर तुज उमे ! रुचो रास.

१. संग्रह, संचय. २. या सुपथा-पंत. ३. कृष्णा=द्रौपदी. ४. पाप व गर्व. ५. नावेच्या वाढीस कारण झालेल्या स्वरांस पुष्टिवर्धक काढ्यांची उपमा दिली आहे. मानले=प्रकृतीस मानलेले. ६. प्रेमयुक्त. ७. गुण-पंत. ८. उत्तम राग-रागिणींत. ९. उत्पन्नकर्त्यांस. १०. संसाररूपी काळोखाच्या सूर्याने. ११. कृष्णाचा हेतु जाणणारी.

श्रुद्रा न घेववे रस हा दिव्य, जसा सुमेरु चोरास.' ३९
 जो श्रवण ही करावा शंकरदुर्गाचिया हि नवसानीं,
 प्रभु त्या राससवाच्या अवभृथ करि सागरांत अवसानीं. ४०
 दक्षिणकरीं मुनीतें भामेसह, धरुनि पार्थ सव्यकरीं,
 टाकी उडी समुद्रीं प्रभु, ज्यातें म्हणति साधु 'भव्य करीं.' ४१
 सात्यकिला प्रभु सांगे, 'एक फळी सागरांत आर्याची,
 माझी दुर्जा फळी, या सिद्धि करावी तुवां चि कार्याची' ४२
 प्रांजलि सागर होता; त्यासि म्हणे कृष्ण, 'शीघ्र हो मधुर,
 प्रसव प्राज्य सुगंध, प्रसवे जैसा पवित्र होम धुर. ४३
 हो ग्रांहरहित, मृदुमणिसैकत, तव तोय शर्करामधुर;
 जलकेलिची वहातो, पँरविधुचा नित्य अँक रँम धुर. ४४
 वैडूर्यकनकमुक्तामणिचित्र असोत सौम्य मीन मनीं,
 कांहीं अप्रिय घडतां, न च होयीन प्रसन्न मीं नमनीं. ४५
 नानाविध मद्याचे भरले, बहु दिव्यपरिमळा वरिते,
 मणिकांचनमयघट भटतोषार्थ असोत तव जळावरिते.' ४६
 सांगुनि असें जलधितें, कृष्ण किरीटीसवें करि क्रीडा;
 प्रभुभावज्ञा भामा सिंची मुनिला, न ती धरि त्रीडा. ४७
 तों राम, रेवतीतें धरुनि करीं, सागरीं उडी घाली,
 झाली यादवसंहति तिकडे, मग अर्ध हरिकडे आली. ४८
 रामाकडील यादव ते धरिती चिन्ह वेगळें धीर,
 कृष्णाच्या पक्षींचे लक्ष्म निराळें चि वरिति ते वीर. ४९
 जळवाद्यें वाजविती, उडविति जळयंत्रहस्त नीरातें,
 गाती भार्षागीतें, ताडिति सिंधूंत वीर वीरांतें. ५०
 जरि चंद्रसहस्रांतें निर्मळ आकाश एकदा धरिल,

१. यज्ञसमाप्तिसमयींचें स्नान. २. बळरामाची. ३. नक्रादि जलचर नाहीत असा.
 ४. मऊ रत्नांचें वाळवंट ज्याचें असा. ५. शत्रुरूप चंद्राचा सूर्य च असा
 राम. ६. जूं (पुढारीपणा). ७. खूण. ८. देशभार्षेतील गाणी.

तरि वृष्णिसुरवधूमुखरम्य जलधिची बरोबरी करिल. ५१
 प्रथम निघुनि बाहिर, हरि सर्वांत कळवि हा, ' रहा, निकर
 होतो अभिमानास्तव, म्हणुनि न हो जळविहार हानिकर.' ५२
 मदिरामत्त, महाबळ, मानी, यादव न भंग लव घेते,
 जळकेलींत हि मरते, कलह परस्पर करुनि, अवघे ते. ५३
 यदुपति निघतां चि, निघुनि सर्व हि आले क्षणांत बाहेर;
 असुनि हि तेज, नियमिते कैसें भाले क्षणांत, बा ! हेर. ५४
 मग आपण घे, आधीं मुनिला अनुलेपनादि दे, वरद;
 शोभाप्रद शुद्ध द्विज मानी, निज तेंवि तो न देव रद. ५५
 कृष्ण म्हणे, ' अवसर हा, यादव हो ! पानभोजनाचा, या.'
 लागति, पावुनि हरिपद निजपदसोपान, भोज नाचाया. ५६
 नानाविधें सदन्नै, मांसै, सेविति तसे च आसव, ते
 बासव तेज न साहे, अजिताचे जन जनांत वा ! सवते. ५७
 उद्धव, अक्रूर, असे जे धर्मसहाय विष्णुचे भक्त,
 व्यक्त श्रीविष्णु च ते, कीं विषयीं सर्वथा न ते सक्त. ५८
 सेविति पायसगोघृतभक्तांतें संतराय शाकांतें,
 ऐसें जें बुडविल सुखसह, मळवुनि अंतरा, यशा, कां तें ? ५९
 रात्रौ सभंत वैसुनि, सांगे छालिक्य गेय योजाया,
 ज्या ते भजति, म्हणति जे, ' स्वर्गादि पदार्थ हेयै; यो जाया.' ६०
 छालिक्य गेय अद्भुत अति एके रेवती जधीं, कन्या
 च्यार सहस्र युगांतें मानी दिन एक तातसह धन्या. ६१

१. कृष्ण-पंत. २. युद्ध ३. आवरलें. ४. दांत. ('शुद्ध' 'द्विज' हीं पदे श्लिष्ट
 आहेत.) ५. यथे आद्यंतयमक साधण्यासाठी व चा व केला आहे. ६. कांहीं अपूर्व,
 वेगळ्या च प्रकारचे; इतरांप्रमाणें नव्हेत असे. ७. भक्त=भात. ८. अंतःकरणाला.
 ९. गाण्याचें नांव. १०. त्याज्य. ११. जावयास येवो; आला असतां आम्हांकडून
 त्याचा सत्कार होणार नाही.

षड्ग्राम जयांसि, अशा रागाहीं दे जना समार्थीतें.	
मुनि वीणा घे, रुचली सुमहाविद्याधनासमा धीतें.	६२
वाजवुनि वेणुतें, जें गाणें नटणें बहुस्त्रियांसहित,	
तें हल्लीसक वरितो विश्वोद्धारार्थ सत्सभामहित.	६३
हल्लीसक आदरिलें जेव्हां सप्रेम सर्वदेवाद्यें,	
पार्थ मृदंगप्रमुखें सर्वातें परम हर्ष दे वाद्यें.	६४
देववधू वाजविती अद्भुतगुणरूपराशि वाद्यांतें,	
ज्या मान्या, देवांच्या करणाच्या रूपें शिवाद्यांतें.	६५
प्रथम प्रसन्नचित्तें ये रंभा देवैर्नर्तकी रंगीं,	
ती राम कृष्ण सुखवी, अभिनयनिपुणत्व बहु जिच्या अंगीं.	६६
ये उर्वशी मग महानिपुणा रंगीं, जसी सदा रंभा,	
करि ती मोमापरिणयनाटकरसरीतिच्या सदारंभा.	६७
तैसी च मिश्रकेशी, तिलोत्तमा, मेनका हि, हेमा, या	
प्रभुतें त्या त्या रूपें सुखविति, ज्याची त्रिलोक हे माया.	६८
अनिरुद्ध, सांब, राम, प्रद्युम्न, प्रभु तसा चि कंसारी,	
गाय स्वयें, रसें त्या होयील कसा न धन्य संसारी?	६९
त्या त्या वाद्यें, नृत्यें, भरिला तो सर्व रंग रांगानें.	
छालिक्यें जीव निवे सकळ, जसा देह अंगरांगानें.	७०
छालिक्यें अत्यद्भुत गांधर्वें सर्व पाप, ताप, सरे;	
चंद्रासि चकोराचा, रसिकाचा या रसासि 'आ' पसरे. ७१	

१. ग्राम=सप्तस्वरांचा समूह; षड्ग्राम=षड्जापासून निषादापर्यंतच्या आरोहाचें सप्तक. राग=मनास रंजविणारी सप्तस्वरांची विशिष्ट रचना. २. नाचणें. ३. नाचण्याचा एक प्रकार. ४. देवशत्रुतें उडविणाऱ्या-भस्म करणाऱ्या-अग्निशिखा-पंत. ज्या (.देववधू) शिवादिक देवाना. पूज्य व देवांच्या परा शत्रूना) रू (कापसासारख्या) करणाऱ्या. ५. स्वर्गातील कलावंतीण. ६. समेत. ७. मा. (लक्ष्मी)+उमा+परिणय (लग्न). ८. उत्तम आरंभास. ९. प्रेमानें, उत्साहानें. १०. चंदन वगैरेच्या उटीनें.

छालिक्य सिंधु, तद्रस नरलोकीं एकबिंदुसा राया !	
प्रभुनें लेश उरविला, जनतापा, जैवि इंदु, साराया.	७२
छालिक्य परम मंगळ मुनिराजें वर्णिलें सविस्तर तें;	
याच्या श्रवणें हि भर्वां श्रोत्यांचें वृंद बहु सुखें तरतें.	७३
भगवच्चरणांसि नमन करुनि सुरवधू, प्रसाद पावून,	
गेल्या स्वस्थानातें; प्रभु निववि स्वजन कुतुक दावून.	७४

अध्याय चवतिसावा.

क्रीडाप्रसक्त यादव असतां, दानव निकुंभ मायावी	
भानुसुता भानुमती ने; खळहृदयांत कां क्षमा यावी?	१
कीं वज्रनाभ याचा भ्राता, त्याची प्रभावती तनया	
हरिली, तो ही वधिला, प्रद्युम्न, या स्मरे मनीं अनंया.	२
होता छिद्रं पहात द्वारवतीच्या वनांत दानव हा,	
ज्याच्या त्रासें म्हणती सुर, मग कां न म्हणतील मानव 'हा!'	
बहु आर्त नाद करिती अबळा अंतःपुरांत भानूच्या,	
द्राक्षा खातो लंघुनि खर कटकाला हि रत्नसानूच्या.	४
वसुदेव, उग्रसेन, त्राणार्थ त्वरित धांवले, परि तो	
नाहीं दिसला, गेला; मायाबळ खळ असें चि बा ! करितो.	५
ते भानुमतीहरण प्रभुतें कथिती स्वयें चि भेटोन,	
सार्जुन गरुडीं बैसे, क्रोधें भगवान् मुकुंद पेटोन.	६
चहुनि रथीं, 'मागुनि ये,' प्रद्युम्नातें असें स्वयें सांगे;	
गांडुनि वज्रपुरपथीं अरिस, म्हणे प्रभु, 'मुली ! भिसी कांगे!'	
पाहुनि तिघांसि, झाला तो आपण हि त्रिधां गदापाणी;	
वामकरीं कन्येतें धरुनि, गदेनें तिघांस ही हाणी.	८

१. व्यासानें. २. न्यून, व्यंग, कळ काढण्यास निमित्त. ३. हिऱ्याचीं शिखर
असलेल्या पर्वताच्या (मेरुपर्वताच्या) तीक्ष्ण कळ्याला. ४. तीन प्रकारें.

- जरि हि समर्थ परवर्धो, वीरांच्या वीरराज नति घेते,
निर्दय होवुनि, कन्येकरितां करिति प्रहार न तिघे ते. ९
- वैतस्तिक बाणाहीं प्रद्युम्नजनार्दनार्जुन क्रोधे
ताडिति, कन्या रक्षुनि शिक्षेने आणि युक्तिच्या शोधे. १०
- भानुमतीसह होवुनि गुप्त निकुंभ त्रिदेह चोर, पळे;
जाणों तो गज त्यांच्या सायकदावानळांत होरपळे. ११
- परि लागले चि त्याच्या कृष्णार्जुन काम वीर हे मार्गे;
वज्रापुढे धरावा प्रबळ ही काय धीर हेमार्गे? १२
- गांडुनि समीप येतां शीघ्र तिघे वीरराज मारीत;
झाला पक्षी सहसा तो मायावी निकुंभ हारीत. १३
- हाणी वैतस्तिक खरतर शर नैरराय गाढकायाला;
कन्या महौषधि करीं, शस्त्रांचा काय गा ! ढका याला? १४
- सप्तद्वीपां पृथ्वी श्रीकृष्णानुगत तो अरि भ्रमला,
गमला वातमनोगति, बहुबळ परि धांवतां बहु श्रमला. १५
- उत्तरगोकर्ण महागिरितें तो दुष्ट लंघितां पडला,
त्रिजगदलंघ्यप्रभुपदलंघनपरमापराध त्या घडला. १६
- असुर, सुर, तपोधन मुनि, ज्या परमेश्वरपदा सदा नमनें
करिति, त्यातें लंघी, जें लंघावें नृपा ! कदा न मनें. १७
- पडतां गोकर्णातें लंघुनि, तो देवसिंधुपुलिनीं च,
प्रभुसुत सांवरुनि म्हणे, 'हो सावध, हा मरेल मुलि ! नीच.' १८
- मूर्छा जाय, उठे, तो कृष्णशरार्दितें निकुंभ, मग नातें
लावी मित्रपणाचें पंवनासीं, आक्रमूनि गगनातें. १९
- जाय यमदिशेसि, तयामार्गे केशव सपार्थ तो लागे;

१. बाणविशेष. २. बाणांच्या वणव्यांत. ३. प्रद्युम्न. ४. पक्षिविशेष. ५. अर्जुन. ६. दृढदेही निकुंभाला. ७. श्रीकृष्ण आहे अनुगत (पाठीस लागलेला) ज्याच्या तो. ८. वारा व मन ह्यांप्रमाणें गति असलेला, अत्यंत वेगवान्. ९. गंगेच्या वाळवंटांत. १०. पीडिलेला. ११. वाऱ्यासारखा पळाला. १२. दक्षिणेस.

वनदिग्देवी म्हणती, 'राहुसर्वे हा अपार्थ तोला, गे!' २०
 अरि षट्पुरांत गेला, सार्जुन हरि राहिला बिलद्वारीं,
 ज्याचा प्रताप पूजित साधूंच्या वरसभामिलद्वारीं. २१
 प्रभु पुत्रासि म्हणे, 'ये सत्वर, नेवुनि पुरासि मुलगीतें.'
 केलें क्षणांत तें चि प्रद्युम्न सर्ववृष्णिकुलगीतें. २२
 तन्नियति गुहेसि म्हणे, 'हा असुर कशास गे सखि ! लपाला ?
 वांचेल कसा गरुडा वंचुनि अहि, तेंवि या अखिलपाला ?' २३
 प्रभु, पार्थ, प्रद्युम्न द्वारीं असतां हि, धरुनि आवांका,
 असुर बिळांतूनि निघे, म्हणता देवांसि, 'करुनि आ वांका.'
 निघतां बिळांतुनि, तया पसरुनि शरजाळ, पार्थ कवि रोधी.
 हाणी गदा नरशिरीं, व्हाया निजबाहुसार्थक, विरोधी. २५
 बहुकंटका परगदा वसतां चि शिरीं धनंजय भ्रमला;
 भ्रमला, गमला मृतसा, कृतसाहस रक्त भडभडां वमला. २६
 प्रद्युम्नशिरीं हि गदा घाली, चुकवूनि दृष्टिला, दुष्ट;
 हा ही मूर्छित होतां, झाला चित्तांत पाप तो तुष्ट. २७
 पुत्र हि, सखा हि, मूर्छित पाहोनि, गदा गदाधरें धरिली;
 परि लीला हे प्रभुनें संकल्पें सृष्टि निर्मिली, हरिली. २८
 आला समर पहाया, निजगजरार्जीं चढोनि पाकारी,
 गर्जे; प्रभुते जाणों निववाया दृष्टि देव हाकारी. २९
 जेंवि महापुरुष धरी, तेंवि अरिवधा महासुर गदेतें,
 दे भय इतरां, गांडुनि मूषकपति, मूषकां उरग दे तें. ३०
 मंडळगति हरि, अरि ही, गर्जे, गरगर गदा येंदा फिरवी,
 हरि हि, अरि हि, गज वाटे, परि गज तो, जो सदा मदा मिरवी.
 असुरेश सुरेश करिति पुष्पवतीकारणें महायुद्ध;

१. वन व दिशा यांच्या देवता. २. व्यर्थ-पंत. ३. श्रेष्ठ सभेमध्ये येऊन
 मिळणाऱ्या समुदायानीं. ४. विश्वपालकास. ५. शत्रु. ६. इच्छामार्त्रेकरून. ७.
 नाहीशी केली. ८. इंद्र. ९. जेव्हां.

वृषभ जसे, द्विरद जसे, कीं शालावृक जसे, तसे क्रुद्ध. ३२
 जो हारिस अरि समरपट्ट, ताडी तों अरिस हरि सदाधार,
 ज्याच्या अहितवधूंच्या डोळ्यांला लागली सदा धार. ३३
 साहुनि अरिप्रहार, स्वगदेनें अरिस मस्तकीं ताडी,
 पाडी, आपण हि पडे, पतनें सुरधृति दिगंतरीं धाडी. ३४
 वैकुंठांगुष्ठोदरगत बहुशिव सुरसहाय हा यव दे.
 तत्पातें जग, जैसें गळतां करसुरस, 'हाय! हाय!' वदे. ३५
 देखति बहु प्रपंचीं सर्वत्र अनित्यवस्तुचा लोक,
 त्यां जाणों प्रभु दावी अत्यद्भुत नित्यवस्तुचा शोक. ३६
 जें गंगनदीजीवन बहु शीत, सुगंध, अमृतमिश्र करी,
 सिंची शक्र प्रभुवरि, तें तत्क्षण सर्व मोहताप हरी. ३७
 प्राप्तप्राण हरि उठे, चक्र उगारुनि म्हणे, 'अरे! घे रे!
 संसारींचे चुकविल षडरातींचे हि हें अरे! घेरे.' ३८
 ऐसें देव वदे, तों अतिमायावी निकुंभ, देहातें
 सोडुनि उडे, पळे, खळ, सोडी, जन जेंवि दीप्तगेहातें. ३९
 श्रीव्यास म्हणे, 'आले कपट खळाचें न केशवध्यानीं.
 केलें असें हि जरि, परिहरिलें प्रभुयश न लेश वध्यानीं.' ४०
 देव म्हणे, 'उठल्यावरि वधिन, उचित हा असा वधा नाही;
 कीं, वीर व्रत रक्षी, बुडते वधिल्यां असावधानाहीं.' ४१
 तों सावधान होवुनि, पार्थ, प्रद्युम्न, पातले जवळ;
 अरि वधुनि, मेळवाया यश शशधरराशिहूनि जें धवळ. ४२

१. लांडगे. २. सज्जनांचा आश्रय. ३. देवांचें धैर्य सुटलें. ४. वैकुंठ
 (विष्णूच्या)—अंगुष्ठोदर (हाताच्या आंगठ्याच्या मध्यभागीं)—गत (असलेला)
 हा यव (कृष्ण-कृष्ण हा विष्णूच्या अंशानें अवतरला असल्यानें त्यावर शरीराच्या
 एका भागाचा आरोप केला आहे) अत्यंत कल्याणप्रद असा देवाना सहाय्य दे.
 [यव (आंगठ्यावरील चिह्न) शुभप्रद आहे हें सामुद्रिकांस माहित आहे च].
 ५. हातांतील उत्तम रस. ६. परब्रह्म जो कृष्ण त्याचा. ७. आकाशगंगाजळ.
 ८. कामक्रोधादिकांचे फेरे.

मायावी काम मनीं समजे, प्रभुला म्हणे, 'अहो तात !
 येथें निकुंभ नाही; अंतिकपटी हत सुखें न होतात.' ४३
 ऐसें प्रद्युम्न वदे, तों होय अदृश्य परकळेवर तें;
 मायाबळ योगबळाहुनि नीच, पळार्ध पर कळे वर तें. ४४
 करिती यदुकुरुकुळवर कृष्ण, न पाहुनि कळेवरा, हास्य;
 हें कुतुक ध्यातृजना, अधिक तयाहुनि कळे वराहास्य. ४५
 नरनारायण हांसति, वंचन करितां, धरुनि रागा, जां,
 तों लागले निकुंभ व्योमीं बहु शतसहस्र बा ! गाजां. ४६
 अयुतसहस्रं भूवरि, गगनीं भरले निकुंभ, किति हरितें,
 किति कामातें वेष्टिति, किति विजयातें; विचित्र करि अरि तें.
 किति पार्थाच्या धनुतें, किति झोंबति ते निकुंभ भात्यातें,
 किति भुज, किति चरण, धरिति, संख्या, भीति हि, नसे चि बा ! त्यातें.
 यापरि धरुनि धनंजय, गगनीं नेला, नृपा ! असी मोटी
 माया केली; दिसती ते कोटि निकुंभ, पार्थ ही कोटी. ४९
 अंत निकुंभांसि नसे, गगनीं, पार्थास ही नसे अंत;
 ऐसें मायाकौतुक असुराचें अतुळ वर्णितो संत. ५०
 दिव्य ज्ञानें, कृष्णें, प्रद्युम्न, मुख्य शत्रु लक्षून,
 केले द्विधा शरांहीं सर्व हि ते, मूळ पार्थ रक्षून. ५१
 कपटनिकुंभ च्छेदुनि बाणांहीं, मुख्य मारिला चक्रें,
 सोडविला पार्थ, जसा प्रभुनें गजराज पीडिला नक्रें. ५२
 गगनांतुनि पार्थ पडे, पडतां होता चि निश्चयें चूर्ण,
 प्रद्युम्न प्रभुवचनें त्यातें परि सांवरुनि घे तूर्ण. ५३
 सन्मुनि करिती, 'जय ! जय ! पाहि ! नमस्ते !' अशासह स्तवन;
 स्वर्द्रुचें, गंगेचें, जोडी ज्याच्या यशास हस्त, वन. ५४

१. त्या कपटी राक्षसाचे कपट आहे ही गोष्ट. २. लबाड सुखे (सहजगत्या)
 हत न होतात (मरत नाहीत). ३. परंतु एक क्षणभर तें श्रेष्ठ प्रतीचें वाटलें. ४.
 वराहाचें तोंड. ५. कृष्ण व भर्जुन. ६. रक्षण कर. ७. तुला नमन असो.
 ८. स्वर्गतर्चें (कल्पवृक्षाचें). ९. अरण्य [पक्षीं] उदक.

सुर कुसुमवृष्टि करिती, वाद्ये विविधे उदंड वाजविती,
 गाजविती सर्व दिशा जयजयकारे, घनांसि लाजविती. ५५
 पार्थाते सांत्वुनियां, गरुडीं वाहुनि, सकाम वनमाळी
 गेला, पुर सुखवाया धावुनि जैसे स्वकीय वन माळी. ५६
 द्वारवर्तीत हि होतां, देता भवसिंधुपारदान मुनी;
 त्या परमप्रियभक्ता पूजा श्रीकृष्ण नारदा नमुनी. ५७
 भानुमतीजनकार्ते विधिज म्हणे, “स्ववशे जग न भानो ! हें
 क्षणभरि ही; आश्रय तूं या दैन्या मोहखगनभा नोहें. ५८
 दुर्वासा दुर्ललिते भानुमतीच्या धरी मनीं ताप,
 ‘जायिल हे शत्रुकरिं,’ पेसा दे रैवतीं इला शाप. ५९
 तो मुनि, मुनिजनसह म्यां स्तवुनि, विनविला, ‘असा कुलीनार्हीं
 न करावा कोप, मुने ! काय चुकत लाडक्या मुली नार्हीं ? ६०
 दे कन्येसि अभय, बा ! भरितो चि तुझा अनुग्रह रित्याते,
 आम्हीं तुज विनवितसों; निजबालक जें, अनुग्रह हरि त्याते.’
 द्रवला मुनिवर, वदला, ‘शत्रुकरिं सांपडेल, परि कन्या
 दूषण पावेल न हे, वाहेल सुगंध सर्वदा, धन्या. ६२
 सुभगा पुत्रवती हे होयिल, वांछिति जसा मुली नवरा,
 पावेल, वाढवाया लोकांत यशा, तशा कुलीन वरा.’ ६३
 देता झाला भगवान् दुर्वासा प्रार्थिला वर दहानीं.
 न करिति च, पाय धरितां करितां, विज्ञापना, वरद हानी. ६४
 म्हणुनि सुता शत्रुकरिं गेली, केली यदूत्तमें मुक्ता,
 युक्ता सहदेवा हे घावी, हंसा खगा जसी मुक्ता.” ६५
 या श्रीनारदवचने हा अर्थ युधिष्ठिरासि जाणविला,
 प्राणविलासी साक्षात् कृष्णेचा केशवे चि आणविला. ६६

१. नारद. २. आपल्या अर्धीन, आपल्या तंत्रानें चालणारें. ३. अज्ञान.
 रूपां पक्ष्याच्या आकाशाला-दैन्याला-तूं (भानु) आश्रय करूं नको; वेड्यासारखें
 मनाला वाईट वाटूं देऊं नकोस. ४. हट्टीपणानें. ५. सिद्ध. ६. हेतु.

माद्रेयासि दिली ती, विधिवत् पूजूनि, भानुने कन्या.

या प्रभुविजयश्रवणे विजय मिले आस्तिका जना धन्या. ६७

अध्याय पसतिसावा.

- राजा म्हणे, 'मुनींद्रा ! सूचविला जो मला निकुंभवर्धी,
तो वज्रनाभवध, वद, कामे केला कसा, तसा च कधी?' १
- वैशंपायन सांगे:-मेरुनगीं वज्रनाभ तो तपला,
लुब्ध जसा वित्ताला, बहु यमनियमांसि सर्वदा जपला. २
- 'देवावध्य असावे' वरदा धात्यासि असुर मागे हे,
'वज्रपुर पुर, धरावे तेणे बहु जेवि वेसु रेमागेहे. ३
- माझ्या आशेवांचुनि ज्याच्या सुसमर्थ हात, शिर, काया,
अक्षम हो, किंबहुना मम वज्रपुरांत वात शिरकाया. ४
- चिंतन केलें नसतां, कामांची प्राप्ति नित्य हि असावी,
मद्वज्रपुराभवती शाखानगरालि सुंदर वसावी. ५
- अतिरम्य आसमंतांन्मंडल नंदनतसें उपवनांचे,
त्यांत असावे तांडव सर्वतूंचे सदा, सुपवनांचे.' ६
- ब्रह्मा म्हणे, 'दिले हे.' झाले तैसें चि सर्व वरदाने,
पुरवुनि काम, उरविला चिंतामणिचा न गर्व वरदाने. ७
- ख्याति वराची झाली राया ! लोकत्रयांत ती मोटी;
आणुनि रत्नोपायन, दैत्यांच्या त्यासि भेटल्या कोटी. ८
- प्रमुदित रत्नसमृद्धीं वज्रपुरीं वज्रनाभ तो राहे,
त्रैलोक्यस्वामित्वप्राप्तीचा काम मानसीं वाहे. ९
- स्वर्गी जावुनि भेटे तो शक्राते, म्हणे, 'तुवां प्राज्य
त्रैलोक्याचे केलें, कश्यपसुत मीं हि, करिन हे राज्य. १०

- दे राज्य, हो निराळा, कीं' मजला दे सुरेश्वरा ! युद्ध.'
 सांत्वुनि तथा, हरि वदे सुरगुरुनं शिकविलें तसें शुद्ध. ११
- 'सत्र करितसे कश्यपमुनि, तुमचा आमुचा पिता आर्य;
 तें सत्र संपल्यावरि तो चि करो, बा ! असेल जें कार्य.' १२
- शक्रासि पुसुनि गेला तो, देवांतें करुनि सत्रास;
 भेटे कश्यपमुनितें, जेथें होता वरुनि सत्रास. १३
- 'हें सत्र होय, तोंवरि जा वज्रपुरीं सुता ! असायास;
 मग युक्त तें करिन मीं,' तो तात निदेश करि असा यास. १४
- ऐसी गुरुची आज्ञा होतां तो वज्रनाभ मग, राज्या !
 गेला त्या आपुलिया, वात हि लंघी स्वयें न नगरा ज्या. १५
- जाय द्वारवर्तीत, प्रभुतें तो वज्रनाभवृत्तांत
 कळवी एकांतीं, जो चितेनें फार वज्रभृत्तांत. १६
- श्रीकृष्ण म्हणे, 'आर्या ! करिताहे अश्वमेध तात, न या
 सोडुनि जावें, गोता जेंवि हरिण, साधु वेधेंतात नया. १७
- हा हयमख झाल्यावरि मारीन झटोनि वज्रनाभातें,
 संपादाया आळस कोण करिल सुद्ध किर्तिलाभातें ? १८
- परि वज्रपुरीं त्याच्या इच्छेवांचून वासवा ! राया !
 नाहीं प्रवेश कोणा; भीतो घ्यायासि वास वारा या. १९
- त्या पविपुरप्रवेशीं चिंतावी म्यां तुवां हि बा ! युक्ती,
 सामर्थ्यें लंघावी कैसी त्या आत्मयोनिची उक्ती ?' २०
- अभयवर प्रभुपासुनि पावुनि, अति दुर्लभा हि नमनातें,
 गमनातें करि हरि, दे चिंतूं युक्तीतरार्थ न मनातें. २१
- त्यावरि वसुदेवाचा तो हयमेध प्रवर्ततां, आला
 अतिनिपुण भद्रनामा नट तेथें, प्रिय मुनीश्वरां झाला. २२
- मुनि सुप्रसन्न झाले, वदले ते त्या नटासि, 'वर मार्गें,

१. किंवा. २. त्रासयुक्त; पीडलेले. ३. इंद्र. ४. [तांत=] ग्लानि पावला-
 पंत. ५. मोडिले जातात, गुंग होतात. ६. दुसऱ्या युक्तीकरितां.

- अस्मत्प्रसादमित्रं वरिली भा भक्तपूर्वचरमार्गं.' २३
- देवेंद्रश्रीकृष्णप्रभुसंकल्पे चि नाटकीं घाले,
कीं, त्या सुमानसीं बहु हरिहरगुणहंस आदरें आले. २४
- बोले सरस्वतीनें प्रेरित तो भद्रनट असें नमुनीं,
भावी चित्तीं, 'यांचा पुत्र चि जन्मांतरीं असेन मुनी.' २५
- भद्रनट म्हणे, 'मुनि हो ! व्हावें सर्व द्विजांसि मीं भोज्य,
वाटावा साधूला स्वप्रियसंपादनार्थ हा योज्य. २६
- तुमचा प्रसाद, तोका सज्जनक, तसा मला जडा वाहो;
सप्तद्वीपांत सुखें संचार हि सर्वदा घडावा, हो ! २७
- सकळां भूतांलां हा नित्य असावा अवध्य, सन्मुनि हो !
गगनगति, अरोग, अजर, मर्त्यांत हि हा अमर्त्य जन्मुनि हो.
जो वर्तमान, जो मृत, जो होणार हि, तसा चि वेषानें
व्हावें, ख्याति वहावी शुद्ध म्यां, जेवि भूमि शेषानें. २९
- द्या, सुगुण, तिहीं व्हावे मजवरि बहु सुमुनि अन्य ही तुष्ट;
मित्रकरें शशिमंडळ, हो यश तुमच्या वरें तसें पुष्ट.' ३०
- वदले 'तथास्तु' मुनि ते, झाला भद्र प्रसिद्ध, तो हर्षे
हिंडे सप्तद्वीप, प्रेक्षी त्यांतील सर्व ही वर्षे. ३१
- सन्मुनिवरप्रसादें सत्कृति सर्वत्र भद्रनट पावे;
त्या उत्तरकुरु भजले, कोण पहायासि भद्र न टपावे ? ३२
- पर्वाँ पर्वाँ ये तो भद्रनट, द्वारकेसि उद्धव दे,
करि नाटकप्रयोग, ब्राह्मीशुकपतिपरीस शुद्ध वदे. ३३

१. अस्मत्प्रसादमित्रं (आमचा संतोष हा च कोणी सूर्य त्याच्या प्रभावामुळें)
भक्तपूर्वचरमार्गं (भक्त हा च कोणी अस्तपर्वत त्यानें) भा (प्रभा, तेज) वरिली.
सूर्यामुळें जसा अस्तपर्वत तेजस्वी होतो, तसा आमच्या प्रसादानें भक्त आनंदपूर्ण
होतो—निर्णय०. २. त्या नाटकरूप उत्तम मानससरोवरांत—निर्णय०. ३. आव-
डता. ४. सूर्यकिरणानीं. ५. देश. ६. आनंद. ७. सरस्वतीचा पोपट.

शक्र म्हणे हंसांतें, “सुरकार्य करा प्रियंवद भ्राते
 कश्यपपुत्र तुम्हीं शुचि; कीर्ति करिति, कुलज जे, अदभ्रा ते.
 सर्वत्र तुम्हीं सत्कृत, जा वज्रपुरांत वज्रनाभाच्या,
 क्रीडा वार्पांत करा, स्मरुनि उपायासि कीर्तिलाभाच्या. ३५

झालो आहे त्याला श्रीमद्गौरीप्रसादजा कन्या,
 धन्या त्रैलोक्यांत हि तैसी नाहीं मराळ हो! अन्या. ३६

शोभे सरसी तुमच्या तेंवि गुणाच्या प्रभावती व्रातें;
 मृदुनें तीव्र कराया क्षम, मृदु हि जिचा प्रभाव तीव्रातें. ३७

अंतःपुरवार्पांत क्रीडा करितां प्रभावती रमणी,
 भाग्ये पहा तुम्हीं ती, व्हा अर्थिसुविप्रभावतीरमणी. ३८

कर्णी प्रद्युम्नाच्या पेरा तद्रूपशीलगुणबीजा,
 पिकवा प्रेम, करा त्या, अनलस यत्नासि करिति कुणवी ज्या.
 मुख, नेत्र; कर्ण तीचे, प्रद्युम्नाचे, तुम्हीं स्वये, जा, व्हा;
 तीस तयाची, त्यास हि तीची, सुतृषितसुधा चि हो आह्वा.
 वृत्तांत मला कळवा प्रतिदिवस, तसा चि तो मदनुज्यातें;
 श्रुति हि म्हणे ‘अतिवत्सळ,’ परि ‘अतिवत्सळ’ म्हणे न दनु ज्यातें.
 तूं गंधर्वाह, नलिनी ती, तद्गुणगण सुवास, अळिवर तो,
 भेटो प्रभावतीसीं, हंससमाजा तदिष्ट कळिव, रतो. ४२

देवावध्य असुर तो ब्रह्मवरें बहुत वाहतो दर्प,
 क्षीरें पोषुनि, जैसा मत्त करावा निजाहिता सर्प. ४३

देवसुतप्रद्युम्नप्रमुखीं हंतव्य थापटुनि रसिकीं,
 उन्मूलुनि युक्तीनें विचलितं दंत, व्यथा पटु निरसि कीं. ४४

भद्रनटाचा, त्याच्या परिवाराचा हि, वेष धरितील,

१. समुदायानें. २. याचक व ब्राह्मण यांचा जो भाव (हेतु) आहे, [तो मनांत आणून] तो पूर्ण करण्याच्या कामीं तीर (बाणासारखे वेगवान्-चपळ) बाणि मणि (चिंतामणीसारखे इच्छापूर्क) व्हा-निर्णय०. ३. कृष्णाला. ४. वारा. ५. मारण्यास योग्य. ६. सावध करुनि कीर्तिसलुब्धांहीं-पंत. ७. हलणारे.

- वृष्णिकुमार पविपुरीं प्रद्युम्नादि प्रवेश करितील. ४५
- पवन हि शिरे पविपुरीं आज्ञेवांचूनि न पविनाभाच्या,
युक्ति करा, जीणें तो रुक्म्याच्या दैत्य खपविना भाच्या. ४६
- त्या शंबरासुराच्या पूर्वीं मायावती जसी भवनीं,
तुमची युक्ति असावी प्रद्युम्नाच्या तसी रता अवनीं. ४७
- याची प्रभाषती ही, ती दमयंती जसी च, आर्यकरा.
हें काश्यप हो ! आम्हां निजबंधूंचें जपोनि कार्य करा.” ४८
- शक्रप्रेरित, निपुण प्रथम तैसे हंस अरिपुरा गेले,
अंतःपुरवापींत हि, शुभदर्शन म्हणुनि न रिपु रागेले. ४९
- त्या वापींत सुरम्यें, कनकाचीं, स्पर्शनक्षमें, कमळें;
अमळें, अमृतसमरसें, शीतसुगंधें, यथेप्सितें, कमळें. ५०
- वापी नाकीं न तशा बहुरम्या, रत्नरसनसोपाना;
यदमृत पिवुनि म्हणावें तृषितें, ‘तो अमृतरस नसो पाना.’ ५१
- त्यांतें पविनाभ वदे, ‘स्वर्गांचे शुद्ध खग तुम्हीं वसते
आलां, बरें, सुखें या, गृह तुमचें, घ्या, अभीष्ट जे रस, ते. ५२
- येत असावें उत्सवसमयीं हृदयीं धरुनि विश्वास,
मंगळ मिळतें तुमच्या दर्शनलाभेंकरुनि विश्वास.’ ५३
- ऐसी आज्ञा हि दिली त्या पविनाभें; सुखें मग मराल
अंतःपुरीं हि सिरले, म्हणति मनीं, ‘पीडितां जग, मराल.’ ५४
- युक्तीनें उपडाय़ा दृढमूळा जिष्णुच्या अरिचंयातें,
दैत्यांच्या दयितांसीं करिती कवि हंस ते परिचयातें. ५५
- गीर्वाणदेशभाषानिपुण कथिति हंस कवि कथा राया !
स्वर्गीं सुरांसि देत्या शत्रूंचें हरुनि भैविक थाराया. ५६
- हंस प्रभावतीतें कथुनि कथा, करिति परिचिता, राया !

१. प्रद्युम्न ला. २. रती. ३. लागले च-निर्णय०. ४. गेले-पंत. ५. हात लाव-
ण्यास योग्य. ६. उदक. ७. रत्नखचित पायऱ्यांच्या. ८. मूळ पीठ-पीयूषरस.
९. मराल, हंस. १०. चय=समूह. ११. कल्याण.

जाणों त्या रतिस शिवावाक्यें ते सिद्ध वरिति ताराया. ५७
 हंसी एक शुचिमुखी, तीस करि सखी प्रभावती, राया !
 प्रद्युम्नाचा वर्णी स्वजना म्हणता प्रभाव 'तीरा या.' ५८
 प्रथम कथा कथुनि म्हणे, " यौवन न सखि प्रभावति ! मिरासी!
 करिसि असें व्यर्थ कसें वपु, हरि ज्याचा प्रभाव तिमिरासी ?
 वर न वरिसि, बंधूनीं तूं केलीस स्वयंवरा धन्या;
 बहु अननुरूप गणिले, गेले सुर असुर, न भजसी अन्या. ६०
 कामोपभोगतुल्या प्रीति जर्गी स्त्रीजना नसे दुसरी,
 पतिच्या संगवांचुनि सर्व स्त्रीच्या वृथा कळाकुसरी. ६१
 सुंदरि ! सुंदरवर वर येतां प्रद्युम्न जरि पहातीस,
 श्रीविष्णुला जसी श्री, त्याला सर्वस्व तूं वहातीस. ६२
 परि तो कशास येयिल येथें जगदेकवीर ? सुंदर हा
 अमृतनद्द म्हणे, 'प्या, जननयनें हो ! वाढवूनि तुंदें, रहा.' ६३
 सखि ! नारींचा धीर प्रद्युम्नातें विलोकितां गळतो,
 स्त्रीजन मीन चि वाटे, त्याचा रूपादि सुगुण जो गळ तो. ६४
 देवांत देव, सुंदरि ! योग्यगुणें दानवांत दानव तो,
 सखि ! मानवांत मानव, या नवल करुनि सर्व मानवतो. ६५
 सर्व जगत्सार करुनि एकत्र, अनंग जो सुचिर काय,
 केला सांग प्रभुनें तो, जैसा आपुला रुचिर काय. ६६
 यदुवंशीं अवतरला विष्णु, त्याचा चि हा कुमारमणी;
 श्रीरुक्मिणीसुततसा सुत वांछी शंभुची उमा रमणी. ६७
 त्रैलोक्यांतिल गुरु गुण या प्रद्युम्नीं च वसति एकवट,
 जाणों ग्रामव्याकुळ पांथ चि ते, तो हि वसति एक वट." ६८
 इत्यादि प्रद्युम्नस्तुति ऐकुनि, ती प्रभावती वदली,
 "सखि ! तात वदे, 'प्रसवलि अद्भुत कर्पूर देवकीकदली. ६९

१. कायम टिकणारे. २. दोंद.-पंत. ३. सत्व. ४. जो काय अनंग (मदन)
 सुचिर (पुष्कळ काळ) अनंग (अंगरहित) तो प्रभुनें सांग केला. ५. वासस्थान-पंत.

श्रीकृष्ण विष्णु साक्षात्, सर्वेश्वर, दैत्यदानवाराती,
 ज्याची कीर्ति, सुरांच्या तप्ता दे शैत्यदान वारा ती.' ७०
 वृद्ध म्हणाति, 'असुरांसीं कृष्णासीं तो कर्धीं नसे साम.'
 जनककुळाहुनि पतिकुळ अधिक असावें असा वधूकाम. ७१
 आंश्रु असति दैत्य श्रीकृष्णविनिग्रहार्थ मत्तातें,
 हा त्यातें भंगाया बहु जपतो, तो हि या प्रमत्तातें. ७२
 स्मरतें याचें त्याचें अनुदिन अन्योन्यवैर आग मन,
 या वज्रपुरीं कैसें प्रद्युम्नाचें घडेल आगमन? ७३
 व्हाया भर्ता प्राप्त प्रद्युम्न मला, मनांत सदुपाया
 योजुनि सांग, सये ! जो द्रववुनि आणील शीघ्र यदुपां या. ७४
 प्रद्युम्नोत्पत्तिकथा सर्वा वृद्धस्त्रियांत आयकिली,
 मीं म्हणतसें मनीं कीं, 'या सुखनिधिची मिळेल काय किली ?'
 हें कार्य कराया, त्या प्रभुसूनुकडे तुवां चि सखि ! जावें;
 राशीनें ही, देतां जीवेंन रुग्णानुगोसि, न खिजावें. ७६
 हे तव अनुजा, तनुजा, अथवा दासी च, म्हण, न आलि; सये !
 या कार्या हि न व्हाया कोणा उपकारगणन, आलिस, ये." ७७
 हंसी म्हणे, 'करिन, तो प्रभु तुज नेयील सुदति ! शयनातें.
 मज, साधुसभेस हि, सखि ! तुमचें देयील मुदतिशय नातें. ७८
 घालिति, परार्थ चि, धवलतर यश लक्षुनि, न आंग, जन कास;
 परि मम कथाकुशलता, स्वहितार्थ, जपोनि सांग जनकास.'
 तीची तातासि कथाकथनकुशलता प्रभावती कळवी,
 श्रवण कराया त्याच्या चित्तातें रसिकतास्तवें वळवी. ८०
 तो त्या हंसीस पुसे, 'शुचिमुखि ! कांहीं अपूर्व सांग मला,
 मीं हि कथारस जाणें, स्त्रीजन चि तुला रसज्ञ कां गमला ?'
 ती हंसी मधुर वदे, 'असुरेंद्रा ! शांडिली सती मोटी

१. समूहास-पंत. २. आशापिलेले. ३. पकडण्यासाठीं. ४. पाणी. ५. रुग्णा
 (रोगी) अनुगा (दासी). ६. अत्यानंद.

म्यां देखिली सुपुण्या, कीर्ति जिची सेविती सुधी कोटी. ८२
 हे सुमति मेरुगिरिच्या पार्श्वीं वसती; असी च वा ! दुसरी
 ती सुमना कौशल्या, तनु ज्यांची वाळली जसी उंसरी. ८३
 या प्रियसखी शिवेच्या करुनि सदा सर्वभूतहित राया !
 जीचा प्रसाद नव्हतां, योग्य भवाते न पूत हि तराया. ८४
 ज्याचें, सुर, सज्जन ही, सप्रेम पहावया वदन टपती,
 तैसा चि देखिला मुनिदत्तवर सुसत्क्रियापद नटपती. ८५
 द्विजभोज्य, कामरूपी, सर्वद्वीपांत हिंडतो, याचें
 शुचि गीत, नृत्य सुमधुर, मित्र न देवूनि खिंड तोर्याचें.' ८६
 पविनाभ म्हणे, "चारणसिद्धमुखें ऐकिला असे नट तो,
 नाना कौतुक करितो, सर्वद्वीपांत सर्वदा अटतो. ८७
 शुचिमुखि ! हंसि ! अनुभवुनि सुरगांधर्वादिका, महा वाहें
 चित्तांत सर्वदा मीं, 'सद्गुणनिधि भद्रनट पहावा' हें." ८८
 हंसी म्हणे, "म्हणतसे 'भद्रा बुधतोष हें चि' भद्र 'सिकें;
 सर्वें हि देखिला हो ! तो नटगुण हार्य आर्यसद्रसिकें. ८९
 'तूं सुगुणज्ञ प्रभु,' हें कळतां येयील आपण चि राज्या.
 वांछी रसिक नवाज्या, करितो न पवोनि आ पण चिरराज्या.
 लोकांत गुणी जन, ते सुगुणज्ञातें स्वयें चि हुडकीती,
 गुणवत्ता एक, दुजी, ज्ञात्याची साधुउक्ति, कुडकी ती." ९१
 असुरेंद्र म्हणे, 'हंसि ! त्वरित चि यो भद्रनट पुरा; तनया
 कथिती कुशलपण तुझें; हंसत्वा स्तविति कवि पुरातन या.'
 पविनाभें असुरेंद्रें हंस शुचिमुखीसमेत बोधूर्नी
 पाठविले आणाय भद्रनटातें जगांत शोधूर्नी. ९३

१. सुकविलेली भाजी. २. चांगल्यानीं सत्कार करण्याजोगा. ३. ब्राह्मणांचा आवडता.
 ४. ? ५. फिरतो. ६. मुणज्ञ-पंत. ७. मनोहर किंवा प्रयत्नानीं अंगां आणलेले. ८.
 उत्तम रसिकानें. ९. राज्याप्रति-पंत. १०. ताज्या तुपाला. ११. परंतु शिळ्या तुपाला
 [तें प्राप्त झालें तरी] 'आ' करीत नाहीं. १२. चिरकालीन वृत्तातें-पंत. १३. गुणीपणा.

त्या या हि हरिस कथिती स्वर्गी, सागरपुरी, सुख गमाया,
 सुरसाधुशत्रुनाशाकरितां करिती असी सुखग माया. ९४
 प्रभुने आज्ञा करितां होय प्रद्युम्न भद्र नटपाल,
 सुचवि, 'उराल, सँदहितें जरि कीं व्हाया स्वभद्र, न टपाल.'
 प्रद्युम्न होय नायक, सांब विदूषक, तसा चि गद राहे
 श्रुतिधर होवुनि, भगवन्मायेने पावती च न दरा हे. ९६
 निपुणा वेश्या सजिती, वेषे होवूनियां नटी, काया,
 भरतकृत ग्रंथ चि हे नट, यांच्या होति कां न टीका या? ९७
 मायारचितविमानीं ते प्रद्युम्नादि सर्व ही बसले,
 छळुनि, अरिस बुडवाया गेले, कीं अनय कां मनीं न सले? ९८
 वज्रपुराच्या शाखानगरीं ते नट नभःपथे गेले.
 ठेले, जेथे असुरप्रवर बहुत नगरपाल जे केले. ९९

अध्याय छत्तिसावा.

सुपुरींच्या असुरांतें, 'द्या गृहसाहित्य सर्व जें इष्ट,'
 पविनाभ करी आज्ञा हे; कीं, प्रतिकूल जाहलें दिष्ट. १
 भद्र महानट आला, झाला बहु हर्ष असुरवर्गांत,
 स्वर्गांत तयाहुनि बहु, ज्याच्या गणनीं न शक्ति गर्गांत. २
 भेटति परवृंदें त्या, बहुरत्नांचें उपायन वहातीं;
 कीं, परमानंदाचा आला अद्भुत उपाय नव हातीं. ३
 भद्रा सुरारि सेविति, तेंवि पिपीलिक रसा न सेव्या ही,
 व्याह्या प्रियतनयेच्या लग्नीं जपला तसा नसे व्याही. ४

१. इंद्रास व कृष्णास. २. द्वारकेंत. ३. उत्तम पक्षी, हंस. ४. सुर देणारा;
 साथीदार. ५. सुपुरीं—पंत. ६. देव. ७. गर्गाचार्य हे प्रसिद्ध ज्योतिषी व
 उत्तम गणिती होते. * साधूंचें अहित करून.

ते वेषधारणार्थं श्रेष्ठं मणि स्वर्णभूषणं, वस्त्रं,
 देती बहुमोलार्थी बहु, न मिळार्वी कधीं च जीं शस्त्रं. ५
 पौरासुरवीरार्ही तन्नाट्य पहावयासि, आधीं तें
 आरंभविलें विनवुनि, दारांसि वहावयासि आधींतें. ६
 जें श्रीमद्रामायणनाम महाकाव्य नाटकीं रचिलें,
 आरंभिलें नटें तें, सत्पदक चि सुगुणमणिगणें खचिलें. ७
 श्रीविष्णुजन्म आधीं, सांगें आणूनि, सांग दाखविलें.
 त्यां तें वेड चि लावी, जैसं बाळांसि अमृत चाखविलें. ८
 जें लोमपाददशरथ धाडुनि पटु गोपिकांसि शांतार्थ
 विषयांत ऋष्यशृंगा आणी, दावी समस्त शांतार्थ. ९
 तें दाखविलें सुचरित सुरसभरित; परि तसें जना झालें,
 तृषिता मिळे सुरस जळ, पीतां चि सरे, न चित्त जीं धालें. १०
 तो भद्र, राम, लक्ष्मण, शत्रुघ्न, भरत, सुनाटकीं दावी.
 वा ! ऋष्यशृंग, शांता, त्यां असुरांस हि नमावया लावी ! ११
 नटवेषें दाखविती तत्तद्रूपा, असत्य परि सांगा;
 त्या काळींचे दानव मानवले, हें गुरुक्त परिसों, गा ! १२
 वृद्ध सुविस्मित झाले, रावणवध, दशरथें दिले वर तें
 दाखविलें, जाणविलें नाटक कीं अमृत हें इलेवरतें. १३
 ते असुर नाटकींचे सर्व चमत्कार अतुळ पाहून,
 नाट्यविशेषीं देती भूषण, वस्त्र, स्वयें, न बाहून. १४
 जें कांहीं उत्तम, तें ते दानव दैत्य अर्पिती वस्तु;
 स्वस्तुत्यादि न करिती, तद्वर्धनसक्त म्हणति ते 'अस्तु.' १५

१. युद्धानें. २. आपल्या बायकांस दुःख भोगावयास लावण्याकरितां. ३. शांता-
 नामक मुलीसाठीं. ४. देशांत. ५. शांतरसपूर्ण नाटक. ६. न मागतां. ७. नाश-
 पंत. तद्वर्धनसक्त (त्यांचा म्हणजे असुरांचा नाश करण्यास तत्पर असे) ते
 (भद्रादि) स्वस्त्युत्यादि न करिती (आपला वरा च कार्यभाग झाल्याबद्दल आनंद
 न प्रकट करितां) ' अस्तु ' (ठीक आहे, असो) असें म्हणती.

- त्या असुरांतें स्तविती, तत्तद्वंशप्रवर्तका ऋषितें;
वर्धविति अरिजनातें, अंती कापावया जसें ऋषितें. १६
- परकटक नटकविवरें प्रद्युम्नें प्रभुसुतें कुटिलकुटिलें
भुलबुनियां, श्रीरामायणनाटकरसवरैसर्वें लुटिलें. १७
- कोणी दे कुंडलयुग, कोणी ग्रैवेयें, मुद्रिका कोणी,
कोणी उष्णीष, पदक, हार, न पुरती नगां अयुत गोणी. १८
- ‘हा नट सत्काराया योग्य तुला दितिजदनुजपाळाला,
सांगुनि पाठविलें हें पौराहीं अहितकटककाळाला. १९
- दैत्य म्हणे, ‘आणावा,’ नेती ते पौर पट्टु नटा कविला,
न त्यजिला विषय जनें, दैवें जो कट्टु न झट्टुन टाकविला. २०
- सिरला, स्वीकारुनि नटवेष, पविपुरांत कृष्णसुत, राज्या!
सुरदुस्तरा सहस्र हि शंबरमाया रणांत सुतरा ज्या. २१
- त्या विश्वकर्मनिर्मित मंदिर दे दैत्यदेवें उतराया,
सदाहित बुडे चि, जपतप वर, हर हि जिणूनि, देवबु तरायां.
वेषार्थ शतगुणोत्तर तो दे साहित्य, भूषणें, वासें;
करवि महाकाळोत्सव, ज्या प्रभुच्या नुरति दूषणें वासें. २३
- रचवी स्थळ देखाया स्वस्त्रीपौराप्तवीरसमुदाया,
सांगे सचिवांसि, ‘नटा पूजुनि, घेवूनि, ‘धीर समुदी या.’ २४
- परिविश्रांत नटातें असुरप्रभु विपुल पाठवी रत्नें;
वेषग्रहणाकरितां आज्ञापी सचिव बुद्धिच्या यत्नें. २५
- आपण मुख्य स्थानीं सज्ञाति बसे नटांसि देखाया,
मंत्री एकैक तबक मुख्य विड्याचें भटांसि दे खाया. २६

१. वंशाचे मूलपुरुष जे त्याना. २. शेतातें. ३. वरासव=उत्तम मद्य. ४. कंठां-
तील अलंकार. ५. मंदील, पागोटें. ६. राजा. ७. जपतप शंकराला जिंकून (वश
करून घेऊन) [स्वतःला] तारण्याकरितां वर देणें भाग पाडील; पण त्याचें काय?
तो जपतप करणारा जर सज्जनांशीं वैर करील तर तो तरून न जातां बुडेल च बुडेल,
असा भाव. ८. वस्त्रें. ९. राहण्यानें. १०. वज्रपुरपंडित-पंत. ११. सानंदित होण्यास.

- असुरवरांतःपुरजन, करवुनि मणिरत्नजवनिका मुक्ता,
स्थिति करि साप्तसखीजन रत्नगवाक्षीं सुखें जसी युक्ता. २७
- सद्रक्षणार्थ यादव सुरशत्रुपुढें स्वयें चि गानाचा
अधिकार घेति, म्हणते जे गंधर्वाप्सरसि 'गा, नाचा.' २८
- नांदी करिती, स्तविती प्रभुतें विद्यानदीनगातें हो !
ज्याचें सद्यश म्हणतें, 'कविकुळ मातें न दीन गातें हो.' २९
- यादवनट वाजविती शिववीणावेणुतालमुरज्यातें,
आलापिति रागातें, वदले ऐकोनि 'साधु!' सुर ज्यातें. ३०
- छालिक्यश्रवणामृत जें सुरगांधार, तें नटी गाती;
जाय समार्थीत जसी, परमसुखाची तसी घटी गा ! ती. ३१
- गंगावतरणगीतें नांदी करिती, धरूनि नटतेतें,
सर्वजनमनोहर तें, प्रकटिति सत्कुतुक भैमं भट ते तें. ३२
- रंभाभिसारनामक नाटक जें करिति ते तदारंभा,
गद रावण होय, गणस्त्री मुख्य मनोवती तदा रंभा. ३३
- प्रद्युम्न होय तेथें नलकूबर, सत्य तो गमे आला;
झाला सांब विदूषक, हास्यरसें रंगें सर्व ही धाला. ३४
- मायेनें कैलासा शैला सामर्थ्यसिंधु ते रचिती,
शोभा दाविति सर्वा, जी करिती अन्य अद्रि, येर चि ती. ३५
- ज्या कर्में दशवदना कोपुनि नलकूबरें दिला शाप,
दाखवि, चाखवि सांत्वनरस, हरि रंभामनस्थ जो ताप. ३६
- रावणशापाह्लादें, जें पादोद्धरणनाम, तें नृत्य .
दाखविलें, त्या मुनिचें, ज्याचें सुप्रिय चि सर्व ही कृत्य. ३७

१. पडदा. २. खालीं सोडलेला. ३. बसवी. ४. गवाक्ष=खिडकी. ५. मंगला-
चरण. ६. विद्यारूपी नदीचा उत्पादक पर्वत त्याला, याचा उद्देश 'प्रभुतें' याजकडे.
७. रुद्रवीणा, मुरली, टाल व मृदंग यातें. ८. वाहवा ! ९. गंगा खालीं येण्याच्या
पद्दानें. १०. भयानक. ११. वेदया. १२. कुबेरपुत्र. १३. समाज. १४. नारदाचें.

हें प्रकरण दाखविलें, असुरांत न भान लेश राखविलें;
 बा ! त्यांत श्रीनारदरूपवरामृत यथेष्ट चाखविलें. ३८
 रंभाभिसारनाटकसुरसीं, वर्षावर्नीं जसे रेडे
 खेडेगावांचेसे, पाहुनि ते असुर जाहले वेडे. ३९
 देती मुख्यें वस्त्रें, देती रत्नें, अमूल्य आभरणें,
 सानुग हि उदारपणें, रसिकपणें, अतुळवज्रनाभरणें. ४०
 लुटिला कुटिलानीं तो खोजन ही, काय देय न गमो त्या ?
 शोभार्थ जें उरे, त्या नाकींच्या, लाज देति नग, मोत्यां. ४१
 कोणी विमान ही दे, कोणी दे दिव्य रथ गगनगामी,
 हय, गज, चिंतामणि ही, 'सर्वा हि' म्हणों न कां मग 'नगा' मीं ?
 परमवदान्या बळिचें प्रभु तो सर्वस्व जेंवि बटुरूपें,
 त्या पविनाभाचें ही, अरिकरिहरि हरि च या हि पटु रूपें. ४२
 घटजें सिंधु, त्यापरि केले कामें अशेष अहित रिते,
 भुलले महाप्रयोगें, भुलती मंत्रें, महोग्र अहि, तरि ते. ४४
 हंसी स्वसखीस म्हणे, "प्रद्युम्ना प्रणतमानदा सांजे
 देखसिल आजि, वरिसिल, ते म्हणती चरण 'मा' न दासां जे.
 तुज भेटतो प्रदोषीं; यदु न वदति गुरूपदानते ! लटिकें.
 दीपकलिकेसि म्हणतें, बहु देखुनि हुरूप दान, तेल 'टिकें.' " ४६
 ती त्या हंसीस म्हणे, 'मज मत्सदनांत धीर दे, वस, ये;
 प्रथमसमागम, भीतें मन, कीं तो वीर, धीर, देव, सये !' ४७

१. पावसाच्या पाण्यांत. २. अतएवाचाप्यधोमुखं लंबते— पंत. इतर
 दागिने सदुपयोगास लागले यावद्दल, दानार्थ न लाविलेल्या नथाना इतकी लाज
 वाटली कीं, तेव्हांपासून अद्याप हि त्यांचें मुख खालीं आहे तें आहे च. ३. सर्वा
 हि नगा (अलंकाराना) [दे, असें] मीं कां न म्हणों ? ४. प्रद्युम्नानें. ५.
 शरणागतास मान देणारा. ६. जे चरण दासां (सेवकांना) 'मा' (नाहीं)
 न म्हणती ते आजि देखसील. ७. सायंकाळीं. ८. हे आशाधारक कन्ये ! यदु
 यादव) लटिकें (खोटें) न वदति (बोलत नाहींत). ९. दिव्याच्या ज्योतीस.

हंसी म्हणे, 'सये ! मीं सोडिन तुज पळ हि न, सद्ना चाल,
 भय काय ? तुम्हीं दोघें, पावुनि नवसंग रसद, नाचाल.' ४८
 हांसवुनि तिला, तीसह जाय तिच्या विश्वकर्मकृतगेहीं.
 संकेत करी सुदती, धरि सात्विक भाव ती सकळ देहीं. ४९
 'प्रद्युम्नातें येत्यें घेवुनि,' ऐसें पुसोनि ती गेली,
 ये फिरुनि, म्हणे, 'प्रियसखि ! येतो प्रियतम करावया केली.'
 स्त्री माल्य नेत होती त्या राजसुतेकडे, तथा पाहे,
 प्रद्युम्न भ्रमरांत भ्रमर चि होवूनि तो, शिरे, राहे. ५१
 माल्य प्रभावतीच्या सन्निध ने स्त्री, नमी पदा, स्थापी;
 त्या पी अलिकुल, हलिकुलमणि तल्लावण्य, धरि तेंदास्था, पी.
 संध्याकाळीं गेले अन्य मधुप, मधुपकुळगुरु चि राहे,
 कीं हा कविवर पद्मा जाणे, जाणति न या सुरचिरा हे. ५३
 होय प्रभात्रतीच्या येउनि कर्णोत्पळांत तो लीन,
 तद्दृश्यपुंडरीकीं सिरल्या, यासीं च यासि तोलीन. ५४
 तों राजसुता पाहे, भी, उदया पावतां हिमकरातें.
 न च दैत्यसुता भीती, मुख पसरुनि धांवतां हि मकरातें. ५५
 "जो होता हिमकर, सखि ! झाला अद्भुत चि अहिमकर तो कीं;
 मारूं, गिलूं पहातो, हा दितिज्याच्या चि, अहि, मकर, तोकीं.
 'द्विजराज' म्हणवितो जरि, अकरुण, हिमकर नव्हे चि, गैरकर हा;
 बाळा म्हणतिल, 'होउनि, या कर्म, दुर्यशांत गरक, रहा.' ५७
 झालें मुख शुष्क, हृदय उत्सुक, सखि ! तापलीं पहा अंगें.
 कोण अनौषध गद हा ? दाह अधिक शीतवस्तुच्या संगें. ५८
 मारुत सुगंध, शीतळ, मंद हि, देहास या दवानळसा;

१. आनंददायी. २. दासी. ३. फुलें. ४. बळरामकुळाचें भूषण च असा प्रद्युम्न. ५. त्याची [ती मिळण्याची] आशा. ६. भ्रमरांचा कुलगुरु असा तो प्रद्युम्न. ७. प्रद्युम्नाला च कमळाची परीक्षा, ती इतर भ्रमरांस नव्हती, असा भाव. ८. कर्णरूपी कमळांत. ९. चंद्राला. १०. सूर्य. ११. विषकिरण.

म्हण, ' हे दमयंतीसी, भेटुनि दे हास यादवा ! नळसा.' ५९
 पूर्वी न देखिला, श्रुतमात्र प्रिय वांचिला हि कांपवितो,
 तापवितो, न्यून नव्हे, प्रियसखि ! विरहापरीस कां पवि तो ?
 धिक्कारातें लोकीं सखि ! होय स्त्रीस्वभाव हा पात्र,
 गात्र व्याकुळ होतें, भ्रमतें मन, कांत ऐकिला मात्र. ६१
 मरती च हे तव सखी, मदुपक्षा करु नको, पहांड सला
 काढी प्रभुच्या म्हणती; मदनभुजग करुन कोप हा ! डसला. ६२
 गेलें धैर्य, नव्हे स्थिर हें, जेंवि प्रथम वासरूं सुटलें;
 घडिभरि दर्शन नव्हतां, सुमुखि ! समज, सूतें आयुचें तुटलें."
 कामविकारें पवनें पावलि कंप प्रभावतीकदली,
 वदली, बहुत असो तें; गावें जें काय बोलिला सँदलि. ६४
 मदन मनिं म्हणे, ' सुतनुसि हा मोह नव्हे, सुँदंड हे बाळा,
 शर हो ! खर होवु नका, वश झालीस न उदंड हेबाळा.' ६५
 हंसीस म्हणे, " शुचिमुखि ! आलों मीं हें सखीस कळिव, ' रहा
 स्वस्थ' असें म्हण, ' सुंदरि ! जो तव कर्णोत्पळांत अळि वर हा.'
 'वर्तो यथेष्ट मजसीं,' हे करु आज्ञा हि मज अधीनातें,
 देयिल संपाहुनि जें दयिता, विसरेल मम न धी नातें." ६७
 ऐसें वदत निघे, मग अलिरूप त्यजुनि, होय सुरुचिर हा;
 भेटि तिस म्हणे, ' नलिनी तूं, हा रवि, भाग्य तोय, सुँरुचि ! रहा.'
 प्रभुनंदनप्रकाश सहसा सोमप्रकाश लोपविला,
 स्वकुलजकृतें परिभवं शुद्धात्मा निवविला, न कोपविला. ६९
 प्रद्युम्नातें पाहुनि वाढे सहसा प्रभावतीकाम,
 विधुतें विलोकुनि जसा सागर; अद्भुत तसैं चि तें धाम. ७०
 राजात्मजा सलजा होवूनि, उभी अधोमुखी राहे,

१. शरीर. २. प्रभुनिमित्तक मोठ्या कांद्याला. ३. विकळत्वे वदत्ये-पंत.
 ४. आयुष्याची दोरी. ५. चांगला भ्रमर (प्रद्युम्न). ६. सरळ वर्तनाची. ७.
 तीव्र. ८. हेवाळणें=हिसकाहिसकी करणें. ९. हे सुंदरि !

- साहे तेज न बाळा, मदनानन तिर्यगीक्षणे पाहे. ७१
- स्पर्श स्मर, देखाया मुख, वदवाया, प्रभावतीहनुते. ७२
- रोमांचरूप कंचुक तो त्याच्या स्पर्श लेववी तनुते. ७३
- “ करुनि अधोमुख मुख, सखि ! मजसीं काहीं च तूं न कां वदसी ? ७३
- या दासाची उक्ति स्वीकारिं; काय चंद्र घे न दसी ? ७३
- न करीं उपमर्द वदनशशिशोभेचा स्वये चि दाटून,
कष्टोत न ओष्टांच्या प्रांता लोचनचकोर चाटून. ७४
- झाला मनोरथांच्या प्राप्त तुज शतेंकरुनि हा, रमणी !
प्राणांत मेळवावा घेवुनि, हारांत जैवि हारमणी. ७५
- भीरु ! भय त्यागावें, हा दास तुझा, मिळो अनुग्रह या,
प्रेमें चि करिति कुलजा वश, सुखलीनें जसें अनुग्रह या. ७६
- हो गांधर्वविवाहानुग्रह, अंजलि करुनि याचितसें;
मातें तुवां म्हणावें, सुवदान्यें, कर धरुनि, ‘या चि’ तसें.” ७७
- ऐसें प्रभावतीतें प्रार्थीं, वदलों तदन्वये हो ! मीं,
मंत्र म्हणोनि मणिस्थितदहनीं पुण्याहुति स्वये होमी. ७८
- रत्नाभरणविभूषित कर तीचा धरुनि विष्णुचा सुत तो
मणिवहितें प्रदक्षिण करि; जो सत्कुलज काय तो उततो ? ७९
- करितां प्रदक्षिण, मणिप्रवरीं प्रकटे स्वये अनळ साचा,
कीं, ती देवी वरजा, तो ही सुत सदवनीं अनळसाचा. ८०
- वरुनि वधूतें, सांगे द्वारीं स्वत्राण काम सुखगीतें,
मग जें, तें वर्णावें लक्षें ही काय कामसुख गीतें ? ८१
- दक्षिण कर धरुनि, स्मर शयनीं ने, बैसवी तिला अंकीं,
चुंबी मुख, आलिगी, मदर्नीं सुख बहु, धनें जसें रंकीं. ८२
- रमवी प्रद्युम्न बहु प्रेमें, पाहोनि तदधिकार, तितें;

१. वांकड्या दृष्टीनें. २. चांगल्या लगामानें. ३. त्यास अनुसरून. ४
रत्नांच्या पोटी असलेल्या अर्शांत (तेजांत). ५. श्रेष्ठपुरुषापासून जन्मलेली, कुलीन
६. [अर्थात्] कृष्णाचा. ७. आपलें रक्षण (रंगमहालाचें द्वारपाळपण). ८. हंसीला.

- करि सुरत नवोढेसीं जें, दे तन्मतिस तदाधिका रति तें. ८३
- प्रातःकाळीं कष्टें प्रद्युम्नातें प्रभावती सोडी;
गोडी लावुनि जाय; क्षणदा घटिका तसी गमे थोडी. ८४
- अलिरूपें ये, राहे दिवसभरि नटांत तो गुरु नटांचा,
यजनकाच्या नुरविति मद, कालियफणिफणा चुरुन, टांचा.
सायंकाळीं जावें, प्रातःकाळीं नटालयीं यावें,
रात्रौ कामचकोरें मुखचंद्रामृत तिचें सुखें प्यावें. ८६
- यापरि वसतां व्हावा, परि माया मायसी च बोभाट
होवूं देना, झाला त्याचा पर पौर सर्व ही भाट. ८७
- प्रेमें वेड चि लावी प्रद्युम्नास प्रभावती, राया !
त्या रसतरंगिणीचा लागों दे न प्रभाव तीरा या. ८८
- राहे नटांत अर्थ, अर्थ देहें प्रभावतीजवळ;
धवळच्छद संरक्षिति, घेतां तदधरमहासुधाकवळ. ८९
- दक्षत्व, ऋजुत्व, विनय, विद्वत्ता, शील, सन्नति, सुलीला,
असुरमतिला बहु रुचे, अधनाच्या जेंवि भूषण मुलीला. ९०
- भाषा आर्यत्वमृजा, सौगंध्यविलासरूप गुणशोभा,
इच्छिति नटस्त्रियांची सर्वा असुरस्त्रिया, धरुनि लोभा. ९१
- बंधु सुनाभ महावळ पविनाभाचा, नृपा ! तया तनया
दोघी होत्या, नामें चंद्रवती, गुणवती, अयातनर्या. ९२
- चंद्रवती, सुगुणवती, दोघी जाणोनि उचित वेळा या,
भगिनी प्रभावतीच्या सदनीं जाती सदैव खेळाया. ९३
- पुरुषवर प्राप्त तिला झाला, हें इंगितें तयां कळलें;
यश जेंवि मृगमंदाचें, सुरतसुखाचें कधीं नसे मळलें. ९४
- करुनि स्मित, एकांतीं विश्वासवतीस कृत्य नव पुसती,

१. नूतन वधूशां. २. रात्र. ३. शृंगारनदोचा. ४. हंस. ५. प्रेमाची व लडिवाळपणाची. ६. न गेला न्याय ज्यांपासून-पंत. ७. कस्तुरीचें.

कीं, भगिनी झांकाया शकली कृतसुरतनृत्य न वपुसं ती. ९५
 सांगे, 'ज्याच्या देती पुष्टि अनशने, न नाश, देहा तीं,
 श्रीदुर्वासा भगवान् जो, विद्यादिव्यपाश दे हातीं. ९६
 सुर कीं असुर असो जो कांक्षित, विद्या जपोनि आणावा.
 वरपुरुषसंग बायी ! ब्रह्मानंद स्त्रियांसि जाणावा. ९७
 मीं सुरसुत आणितसें, दाविन, झांका परं स्वसा हो ! तो;
 प्राणाधिक दैयित मना या चोराच्या परं स्वसा होतो. ९८
 प्रद्युम्ना देवसुता मोठ्या भाग्यंकरुनि आवडती
 झाल्ये भगिनी हो ! मीं, जैसी रामेश्वरासि कावड ती.' ९९
 दावी प्रिय भगिनीला, ज्यासीं गुप्त प्रभावती राते.
 स्तवि विद्येचे, नेती कामजलधिच्या, प्रभाव तीरा, ते. १००
 स्वप्रिय दावुनि, तन्मन करुनि बहुत आपणापरिस वेडें,
 'ऐसा देवसुत वरा कांत,' म्हणे, 'सुपति, कुपति, पुर, खेडें.
 सुर साधु, असाधु असुर, सुमति, कुमति; म्हणुनि देवसुत वरवा.
 वरवा वरमतिकरवीं, परं खाजविला नखें जसा वरवाँ.' १०२
 चंद्रवती तीस म्हणे, 'पतिस पुसुनि, सुवर तूं चि सांग मला;
 तुज निजदेहाहुनि हा देह प्रिय, भगिनि ! भिन्न कां गमला ?'
 ती गुणवती म्हणे, 'गे ! सेव्यफळीं प्रथम पाहती गोडी,
 आतें म्हणुनि म्हणावें काय सुहृत्प्रीति जाहली थोडी ?' १०४
 तद्योग्य वर पुसे ती प्रद्युम्नातें प्रभावती चतुरा,
 कर्णासि यद्यशाहुनि सुरकुसुमांचा हि होय नीच तुरा. १०५
 काम म्हणे, 'विद्येच्या सामर्थ्ये मीं तसा चि आणावा
 गद चंद्रवतीस, असे सांव गुणवतीस योग्य जाणावा.' १०६

१. सुरतक्रीडा केलेल्या देहास. २. उपोषणे. ३. प्रसिद्धे-पंत. ४. परंतु. ५.
 प्रियकर. ६. परक्याच्या धनासारखा. ७. पर (असुर) [हा] जसा नखें खाजविला
 वरवा [तसा]. वरवा=खाजविल्यानें जास्त च फुगणारा व त्रासदायक होणारा
 एक त्वग्रोग.

मग ती भगिनींस म्हणे, देवुनि विद्या, प्रभावती, 'धन्या कन्या सौभाग्यवती होय इणें, स्त्री असी नसे अन्या.'	१०७
वंदिति मुनितें कन्या, ज्याची सर्वत्र सारिखी सत्ता, इच्छुनि गदसांबांतें, जपती विद्या प्रभावतीदत्ता.	१०८
प्रद्युम्न मायेनै ते कन्यारत्नलाभ जाणविले, विद्याजपावसानीं, सहसा गदसांब वीर आणविले.	१०९
गांधर्वविवाहें त्या चंद्रवती गुणवती तिहीं वरिल्या, धरिल्या कंठीं प्रेमै, त्यांच्या चित्तस्मरव्यथा हरिल्या.	११०
रमविति विचित्र सुरतें मन्मथगदसांब हे तिघे त्यांतें, माराया असुरांतें जपले विजयार्थ हेति घेत्यांतें.	१११

अध्याय सदतिसावा.

त्या वज्रपुरीं वसतां नरनाथा ! प्राप्त होय घनकाळ, जो दयितासंगिजनप्रियकर केवळ वियोगिजनकाळ.	१
त्या काळाचे वर्णीं सुज्ञ प्रद्युम्न सर्व गुणदोष; तेणें प्रभावतीच्या हृदयातें दे सदैव परितोष.	२
वर्णीं बहु सोमातें, तद्वंशजराजसाधुरीतीतें, भुलवी यदुवसुदेवश्रीकेशवकीर्तिमाधुरी तीतें.	३
कश्यपसत्र समाप्तिस पावे, स्वस्वस्थळासि सुरजन, गा ! असुर हि गुरुसि, जयाचें तेज म्हणे, 'वाजवूनि मुरज न गा.'	
त्रैलोक्यविजयकामुक असुरेश्वर वज्रनाभ आला जो, कश्यप तया म्हणे, 'वस वज्रपुरीं, स्वर्गवास या लाजो.	५
ज्येष्ठ भ्राता शतमख, हा ज्या आला करीत अधिकारा,	

१. शस्त्र. २. विरही लोकांचा यम. ३. चंद्रवंशांतील राजांच्या शुद्ध वर्तनाला.

त्या चि करो, बा ! तृष्णा जैवि निरुद्धा, तसी न वधि कारा.
 ब्रह्मण्य, धर्मपाळक हा, याच्या जय न जोडिला अहितें.
 जा, स्वपुरी वस, वत्सा ! मरसील चि लंघितां तया अहितें.
 ऐसें वदतां, कश्यपमुनिला तो करुनि जाय नमनातें;
 त्याच्या गुरुबोध, जसा बधिराच्या जैवि गायन मनातें. ८
 येवुनि वज्रपुरातें, म्हणवाया सुरवरा हरिस 'हाय !'
 त्रिभुवनविजयारंभीं सिद्ध करी जिष्णुचे अरि सहाय. ९
 तों त्या प्रद्युम्नातें हंस कथिति जिष्णुविष्णुसंदेश,
 कीं, 'हा समय असे; त्वां मारावा वज्रनाभ मंदेश.' १०
 शक्राच्युतांसि कळविति गर्भवती असुरपतिसुता रमणी,
 आधिस उपाय मागति हंस चर, अहिस जसा उतार मणी. ११
 प्रद्युम्नप्रोक्त जसे संकट कथिलें प्रभूसि हंसानीं,
 आधि हराया त्यातें वर दिधला निहंतवृत्रकंसानीं. १२
 'सुत उपजतां चि होतिल अतुलबलज्ञानरूपगुण तरुण;
 अरुण तमीं जैवि, तसे जे परमथनीं सदैव निष्करुण.' १३
 हंस असा वर कथिती, तों ती पुत्र प्रभावती प्रसवे,
 तो हंसकेतु नामें, सुकवींस जया न वर्णितां नसवे. १४
 एकें मासें झाला चंद्रवतीला हि पुत्र, हा नावें
 चंद्रप्रभ गदनंदन, सत्कविनीं बहु जयासि वानावें. १५
 जो गुणवतीस झाला, तो गुणवान् सांबपुत्र वरतेज्या,
 मातामह, मातुळ जे, गमति सुनाभादि असुर पर ते ज्या. १६

१. तो च अधिकार तो [इंद्र] चालवो, निरुद्धा (कोणी कोणचा अधिकार चालवावा वगैरे नियमांनीं जो बांधला गेला त्यास अर्थात् तुला) तृष्णा (ही इंद्रपद घेण्याची हाव) जितकी त्रासदायक होईल तितकी बंदिशाळा हि होणार नाही. या महत्वाकांक्षेनें तुझे हित न होतां उलटें तुझे अकल्याण च होईल, हा भाव. २. त्या इंद्ररूप सर्पाला. ३. मूर्खाचा राजा, महामूर्ख. ४. दूत. ५. मारिले आहेत वृत्र व कंस ज्यानीं त्या इंद्र व कृष्ण या दोघानीं. ६. न राहवे.

- जन्मीं च तरुण जो तो सुत, सर्व हि सांग वेद पाठ वदे,
अभ्यास सुदृढ पहिला, जाणों समयीं तयांसि आठव दे. १७
- पितरांच्या आशींची दशदा दिवसांत जे सुतति घेते,
हर्म्यांशीं असुरांहीं वृष्णींचे देखिले सुत तिघे ते. १८
- त्या प्रभुच्या देखिले ते इच्छेनें चि बा ! परजनांहीं,
ज्याच्या करि चरणांचें ब्रह्मवधायखिलपाप रज नांहीं. १९
- बहु भिवुनि हर्म्यरक्षक, कथिती त्या स्वर्गविजयसिद्धातें;
गृहधर्षणें तया जें दुःख, न विषदिग्धवाणविद्धा तें. २०
- असुरपति म्हणे, “ दिसतां खिलिले कां ? देव मानव धरा, हो !
जा त्या पोरींस म्हणा, ‘ गिलिले कांदे वमा, न वध राहो.’ ”
- कन्याहर्म्य व्यापुनि, असुर असें गर्जले, ‘ धरा, बांधा.’
कां ‘ धामधर्षकांतें ’ प्रभु न म्हणे राक्षसांसि ‘ खा, रांधा ’ ? २२
- वदली प्रभावती ‘ हा ! ’ चंद्रवती, गुणवती हि, बा ! भ्याल्या;
कीं, सोसेल कसा हो ! केळीच्या तप्त शूल गाभ्याला ? २३
- हांसे प्रद्युम्न, म्हणे, “ रडतां कां ? वेड लागलें काय ?
‘ हाय ! ’ म्हणावें न तुम्हीं; वृष्णींचा रक्षिता सुखी राय. २४
- आम्हीं तुमचे नाथ, स्वस्थ अजित अजितसंश्रयें आहों,
पाहों शके न इकडे काळ हि, ताडुनि भुज, पुढें राहों. २५
- तात, पितृव्य, तसे चि ज्ञाति भ्राते, तुझे गदापाणी,
प्राणांसह सर्वस्वा सोडितिल सुखें न हे मदा पाणी. २६
- आम्हांतें मारावें, या अहितांच्या मनांत हा हेत,
तुझिया संबंधें तों, सर्व हि हे मान्य, पूज्य आहेत. २७

१. परंपरा. २. वाळ्याच्या अग्रभागीं, गच्चीवर. ३. धूळ. ४. नाहींसे. ५. स्वर्ग जिंकण्याविषयीं सिद्ध अशा (वज्रनाभाला). ६. घर बळकाविल्यानें. ७. घर बळकावणाऱ्यांना. ८. वज्रनाभ. ९. तुझे आप्त जे असुर ते सर्वस्वनाश झाला तरी मस्ती सोडणारे नव्हत, म्हणजे शरण येणार नाहींत व नाश च पावतील, हा भाव.

भगिनीस पूस, मतिमति ! पिकवध कर्तव्य वायसां गमला,
 या संकटीं करावें आतां म्यां कार्य काय ? सांग मला." २८
 सुमति प्रभावती दे प्रद्युम्नकरिं कराल करवाल,
 ती त्यासि म्हणे, "वांचा, वांचोनि यशें कराल, करवाल. २९
 जीणें साधु निवावे, ती ठावी या न दानवां चाल,
 अहितजनीं करुनि कृपा, शस्त्र न धरितां, कदा न वांचाल. ३०
 कल्याण असाल जरि, स्त्रीपुत्रांतें तुम्हीं तरि पहाल,
 आधि न आर्येसि म्हणो, कदलीस म्हणे जसा करिप 'हाल.'
 मज मुनि वदला, 'होसिल जीवत्पतिका सदैव जीवसुता,
 हा भरवसा असे कीं, गुरु ती रक्षी, न दैव जी वसुता." ३२
 चंद्रवती हि असें चि प्रार्थुनि, दे असि गदासि उपसून,
 सांबासि गुणवती ही, माराया पर, उरांत खुपसून. ३३
 प्रद्युम्न सुतासि कथी, 'सांबसहित तूं महायशा लाहें.'
 'खळबळ मदीं चि,' म्हणे, "न वदोत निजा, न 'हाय!' शाला^६ हे."
 ते हंसकेतु, चंद्रप्रभ, गुणवान्, सांब निकट तो स्थापी;
 मायारचितरथावरि बसुनि, शरांहीं अरिब्रंजा व्यापी. ३५
 भगवान् सहस्रमस्तक सारथि झाला रणांत कामाचा,
 कीं, त्या पुत्रीं प्रेमा त्या कृष्णाहूनि फार रामाचा. ३६
 भासे वा ! सेनांत त्रिदशारींच्या वनांत या दव हा,
 म्हणवी जिकडे तिकडे, क्षय करितां, परजनांत यादव 'हा !'
 गदसांबांसीं करिती, जे शक्रावध्य असुर, संगर ते;
 जो संमुख ये पर, तो परतोनि न, धरुनि देहसंग, रते. ३८
 दैत्यांच्या दमनातें सामरण शक्र ये पहायास,
 चित्तीं म्हणे, 'पुंरारे ! प्रद्युम्नाला नसो महायास.' ३९

१. भयंकर तरवार. २. मोठा हत्ती. ३. कांप. ४. जिच्या जीवमानापर्यंत
 पति व पुत्र हयात असतील अशी. ५. धन-पंत. श्रीमंती. ६. निजा (आपल्या
 स्त्रिया) [व] हे शाला (वाडा) शोक न करोत. ७. व्रज=समुदाय. ८. शेष.
 ९. देवशत्रूंच्या. १०. त्रिपुरांतकं शंकरा ! चिंता, दुःख.

- मातलिपुत्र सुवर्चा सारथि, निजरथ, गदासि दे शक्र,
सांबाला प्रवरसहित गज, असुरांचें मथावया चक्र. ४०
- तैसा चि जयंत दिला प्रद्युम्नाला सहाय समरांत,
जों जों ते खळ गळती, तों तों बहु हर्ष होय अमरांत. ४१
- सजयंत प्रद्युम्नप्रभु आटोपी क्षणांत तें हर्म्य,
देवुनि रथ, गज, सांगे त्या सांबगदांसि 'कर्म हें धर्म्य.' ४२
- "आजि द्वारवर्तींत श्रीरुद्राची असे महापूजा,
येयिल सकाळ, पावे वृष्णींची पाहतां महा पू ज्या. ४३
- मग कृष्णाज्ञप्त म्हणों लोकांसि, 'न या पहाल पविनाभा,
करितों विधान जेणें शक्राची पाप हा लपविना भा. ४४
- स्त्रीधर्षणें बुडे यश; मानी वपुस न, जपो कळत्रास.
मृतिचा पोकळ, भार्यापरिभव जो हा न पोकळ त्रास." ४५
- ऐसें गदसांबांतें सांगुनि, माया करी प्रकट मोटी,
निर्मी तो प्रद्युम्न प्रद्युम्नांच्या रणीं बहुत कोटी. ४६
- जें पररचित, उरों दे त्या भैमदिनेश तेंवि न तमातें;
हा मायावींद्र म्हणे, 'परमायालक्ष तें विनत मातें.' ४७
- बहु देवेश्वर हर्षे पाहुनि रिपुमर्दना हरिसुतातें,
कीं, 'पुत्रयश' म्हणारें, 'स्वयशोधिक जग सदा परिसु,' तातें.
देखति सकळें भूतें सकळां शत्रूंत कृष्णतनयातें,
जो क्षेत्रज्ञ अशेषां देहांत जसे चि सुज्ञ जन यातें. ४९
- रण करितां रात्रि सरे, त्या असुरांचा त्रिभाग तो खपवी,
श्रीरुक्मिणीसुताच्या तेजें पावे अपार तोख पवी. ५०
- काम करी रण, संध्या तों विष्णुपदीजळीं जयंत करी;
जों युद्ध जयंत वरी, काम प्रातर्विधि स्वयें हि वरी. ५१

१. पुरी-पंत. २. कृति, युक्ति, उपाय-निर्णय०. ३. अभिमानी पुरुष. ४. भार्येला. ५. मरणाचा. ६. भैम=माघशुद्ध एकादशी; या दिवशीं दिनेश (सूर्य) फार प्रखर असतो. ७. क्षेत्र=शरीर; क्षेत्रज्ञ=ईश्वर, आत्मा. ८. गंगेच्या पाण्यांत.

त्रिमुहूर्तादिवस आला, प्रभु ही गरुडीं चढोनि अरिनगरा;
 जो म्हणतो, 'गर अमृता, अमृत चि लीलेकरुनि करिन गरा.'
 प्रभु अग्रजासि वंदुनि, आकाशीं तत्समीप मग राहे.
 पाहे असुरांसि, म्हणे, 'मिरवूं देतील गर्व न गरा हे.' ५३
 अहितांसि भयद ज्याचा नाद, जसा गरुडनाद सर्पांस,
 तो पांचजन्य वाजवि, गाजवि नभ, नुरवि दैत्यदर्पांस. ५४
 ऐकुनि दरवररव, जव करुनि, प्रद्युम्न ये, चरण नमुनी,
 निकट चि राहे, लाहे सुख, ज्याचें विसरति स्मरण न मुनी. ५५
 प्रभु निजपुत्रासि म्हणे, 'प्रद्युम्ना! पातलों पहायाला,
 हूं, मार वज्रनाभा, अनुचित वध संगरीं न हा याला. ५६
 हा वज्रनाभ वध्य चि, यां हर तूं, खगवरीं चढ, गरा हो.
 शत्रु तुजपुढें जरि, तरि वायुपुढें अंबरीं च ढग राहो.' ५७
 हरियार्दीं बसुनि प्रभु, बसवी प्रद्युम्न तोक विवरीं, हो!
 बसवाया रवि तमसैं शत्रुकुळ, करीत शोक, विवरीं हो. ५८
 प्रभुसि नमुनि, पविनाभा गांठी तो चित्तपवनवेगानें,
 ज्यांतें देति सुर, असुर, सुयशाच्या हर्ष नवनवे गानें. ५९
 ताक्ष्यगतें प्रद्युम्न, नाशाया परचमूमर्दाघातें,
 पविनाभ पाडिला, उर ताडुनि, मूर्छित रणीं गदाघातें. ६०
 बहु रक्त असुर वमला, भ्रमला, गमला गतासुसम, राया!
 हरिपुत्र करी कौतुक, हरिस श्रम लागता सुसमरा या. ६१
 प्रद्युम्न म्हणे, "म्हणतें, 'योग्य न मूर्छित असा वधा,' नातें;
 हो सावध, पविनाभा! यादव न वधिति असावधानातें." ६२
 उठुनि मुहूर्तें, तो पविनाभ म्हणे, "परम शत्रु, पण साधु,

१. खगवरीं (गरुडावर) चढ [आणि] या (वज्रनाभरूप) गरा (विषाला-
 हालाहलाला) तूं हर हो (शंकरासारखा पिऊन टाक-नाहींसा कर). २. प्रद्यु-
 म्नातें, वज्रनाभातें ही-पंत. ३. गरुडावर बसलेल्यानें. ४. मद (गर्व-दर्प)
 * अध (पाप).

मग कां देव न म्हणतिल, 'सद्यश, होवूनि सत्य पण, सांधु' ?
 तूं लोकीं श्लाघ्य मला शत्रु; भला ! यादवा ! भला ! साहें
 आतां प्रतिप्रहार, स्थिर अभिमुख संगरीं उभा राहें." ६४
 ऐसें म्हणुनि, ललाटीं स्वगदेनें प्रभुसुतासि तो ताडी,
 पाडी मुहूर्त मूर्छित, भान सुरांचें दिगंतकीं धाडी. ६५
 शोणित वमतां, भ्रमतां, सुत, फुंकी कृष्ण पांचजन्यातें,
 ज्याच्या नादें व्हावा स्वजनातें मोद, मोह अन्यातें. ६६
 त्या पांचजन्यनादें उठला प्रद्युम्न मोह सोडून,
 जाय करीं चक्र, तथा द्याया यश नव्य भव्य जोडून. ६७
 श्रीकृष्णछंदें जें आलें स्वकरांत चक्र, तें सोडी,
 तोडी पविनाभाचें शिर, चिर कविगेय विजय तो जोडी. ६८
 हर्म्यगत गदावरि, तो पविनाभानुज सुनाभ करि लगट,
 वाटे तत्तनयातें, निजपतिसह आपणांसि करिल गट. ६९
 त्यातें मारुनि समरीं, केले व्याकुळ महासुर गदानें,
 देती आशींचीं, या प्रेक्षक सुर, नर सुधो, उरग, दानें. ७०
 वरकड असुर निवटिले सांबानें संगरांत झाडून;
 प्रभुनें प्रसुदित केले स्वर्गीं ते दिव्यदेह धाडून. ७१
 दैत्य निकुंभ पळाला, गेला तो षट्पुरास मायावी,
 असुरमनीं शांति कसी, रुचतां दुर्भति सुरांसमा, यावी ? ७२
 इंद्रोपेंद्र उतरले वज्रपुरीं, वज्रनाभवधभीता
 अभयें प्रजा सुखविती, कीर्ति जयांची महत्सभागतीं. ७३
 राज्य चतुर्थीं केलें, प्रद्युम्नजयंतसांबगद यांचे
 अभिषेचिले यथाविधि सुत अनुभविति प्रसाद सदयांचे. ७४
 सुत विजय जयंताचा, कामाचा हंसकेतु सन्महित,
 चंद्रप्रभगुणवान् गदसांबज, ज्यांचें जनांत जन्म हित. ७५

१. प्रतिज्ञा. २. मिळवां. ३. छंद=इच्छा. ४. कवींस गाण्याजोगा. ५.
 मद्यासारखां. ६. गीता=वणिलेली. ७. चार भागांचें.

जे ग्राम च्यार कोटी, शाखानगरें सहस्र, तें प्राज्य
 सर्व चतुर्धा केलें, वांटुनि चवघांजणां दिलें राज्य. ७६

शक्र जयंतासि म्हणे, “त्वां हे राजे सदैव रक्षावे;
 दक्षा ! वेळोवेळा प्रेमें स्वप्राणसे चि लक्षावे. ७७

उच्चैःश्रवा हयोत्तम, तत्सुत, जे दिग्गजात्मज प्रथितं,
 यां मागतील तितुके दे, यांचे व्हावया अरि व्यथित. ७८

आकाशग ऐरावतसुत शत्रुंजयरिपुंजय प्रेमें
 गदसांबांतें द्यावे, समलंकृत करुनि मणिगणें हेमें. ७९

आकाशपथें येतिल यांवरि वैसोनि सुत पहायाला;
 पुर, चिर नांदो, माझें न म्हणों देयील सुतप ‘हा!’ याला. ८०

स्वच्छंदानें यावे स्वर्गासि, द्वारकेसि, हे चवघे;
 चव घेवूत यशांची यांच्या, जे रसिक, साधु ते अवघे.” ८१

ऐसें सांगुनि शक्र स्वर्गासि, पुसोनि केशवा, गेला,
 प्रभु हि द्वारवतीला; बहु उत्सव पौर वृष्णिहीं केला. ८२

गद, काम, सांब, होते वज्रपुरीं, पुसुनि हरिस, सा महिने;
 प्रभुवर हा कीं नांकीं स्पष्ट, करुनि दंड अरिस, सांम हि ने.

‘मौसल’ रण झाल्यावरि गेले गदसांबकामसुत राज्या;
 गांवे हें वैतरणी व्हावी, अति दुस्तरा हि, सुतरा ज्या. ८४

हीं राज्यें मेरूच्या उत्तर पार्श्वीं प्रसिद्ध आहेत,
 व्यास म्हणे, ‘या चरितश्रवणें होतो चि पूर्ण वा ! हेत.’ ८५

१. प्रसिद्ध. २. स्वर्गांत शांतता स्थापी. ३. ब्राह्मणाशापान उत्पन्न झालल्या
 मुसळानें यादवांचा संहार झाल्यावर. (आर्याभारत-मौसलपर्व पहा.) ४. ज्याला
 अतिदुस्तर अशी वैतरणी सुलभपणें तरतां यावी अशी इच्छा असेल (ज्याला स्वर्ग-
 प्राप्ति हवी असेल) त्यानें हें आख्यान पठण करावें.

अध्याय अडतिसावा.

नाकीं हि न जें कौतुक, करि शंक्रप्रोक्त विश्वकर्मा तें;	
द्वारवतीच्या न शके वर्णाया लेश विश्व कर्मातें.	१
द्वादश योजन दीर्घा द्वारवती शुद्ध रत्नकनकाची,	
तैसी च अष्टयोजन विस्तीर्णा वसति विश्वजनकाची.	२
पूर्वेसि रैवताचळ, अद्रि लतावेंष्ट दक्षिणेसि असे,	
अक्षय पश्चिमदिगिरि, उत्तरदिक् वेणुमन्नगें हि लैसे.	३
चित्रक, नंदन, पुष्पक, ऐशीं अतिरम्य उपवनें चवदा,	
जीं म्हणति “पहा त्यांतें, ‘झाला कृतकृत्य सुपवनें च,’ वदा.”	
प्रासाद रुक्मिणीचा कांचन, तैसा चि भोगवान्नामा	
तो ख्यात, ज्यांत नांदे श्रीकृष्णाची मनःप्रिया भामा.	५
जांववतीचा दिव्य प्रासाद व्यक्त संजनननामा;	
नागजितीचा मेरुप्रासाद, स्तुत्य जिष्णुच्या धामा.	६
भीमेचा प्रासाद ख्यात पुरीं पद्मकूल या नावें;	
प्रासाद लक्ष्मणेचा सूर्यप्रभ, बहु जयासि वानावें.	७
परनामा प्रासाद श्रीव्यासें फार वर्णिला आहे,	
ज्यामाजि मित्रविंदा श्रीकृष्णाची मनःप्रिया राहे.	८
जीचें नाम सुवार्ता भगवन्महिषी, तिचा महारुचिर	
प्रासाद केतुमान्, जो प्रेक्षावा प्रेक्षिला तरी सुचिर.	९
देवद्विजपूजा ज्या प्रासादीं, परम रम्य तो विरजा,	
शिल्पींद्र विश्वकर्मा जपुनि रची, करुनियां मन स्थिर, ज्या.	१०
प्रभुच्या प्रासादाचें अत्यद्भुतरूप, आठ ही यामें	

१. इंद्रानें सांगितलेलें. २. शोभे. ३. अन्वय—[ज्यांतील] सुपवनें च कृत-
कृत्य झाला त्यांतें पहा [असें जनाना] वदा [असें] जीं म्हणति. ४. येथें ‘ नादें’
असें लिहिलें गेलें आहे. ५. इंद्राच्या राजवाड्याला. ६. पुष्कळ वेळपर्यंत. ७.
चोवीस तास; अहोरात्र.

- ज्यामध्ये परमोत्सव बहु, ज्याचें वैजयंत हें नाम. ११
- त्या हंसकूटगिरिचें शिखर, तथा मेरुचें हि जें रम्य,
तें द्वारकेंत नेलें प्रभुनें, केलें नरांस ही गम्य. १२
- आला केशव ऐशा अतिरम्य द्वारकेंत निजगेहीं,
भरले, यादव तेथें जे, सात्विक भाव सर्व तद्देहीं. १३
- बहु देवकी यशोदा हर्षे, तैसी च रोहिणी देवी;
सर्व हि जन नयनाहीं भगवन्मुख, तृषित अमृतसें, सेवी. १४
- ज्या श्रीपतिच्या भार्या, सौभाग्यें त्यांत उत्तमा भामा;
प्रभुच्या दे वैदर्भी सर्वकुटुंबेश्वरी प्रभा धामा. १५
- प्रियसख जसा प्रियसखें, कृष्णें सत्कारुनि स्वयें प्रेमें
पक्षिपति स्वस्थाना पाठविला, यत्प्रभा नुता 'हेमें. १६
- आला, सकाल जावुनि, संपादुनि विजय, कृष्ण जरि सांजे;
गुरुपूजेनें लाजवि ते, भेटति गुरुसि फार दिवसां जे. १७
- धन आणिलें परांतें जिंकुनि, तेणें स्ववृष्णि तज्जाया
तर्पी, अर्पी अभिमत, निजजन सुखसागरांत मज्जाया. १८
- श्रीमत्सांदीपनि गुरु, आँहुक, वसुदेव वृद्ध जे वाहे
तच्चरणीं मस्तक; कीं, रीति रुचे फार फार देवा हे. १९
- सत्कीर्ति यशोदेची तनुजा दे भेटि, योगमाया जी;
सर्व म्हणति, 'कल्पलतासुरभिगुरु गुणें तुम्हीं गमा, या, जी!'
त्या एका नंशेतें आलिंगिति रामकृष्ण बाहूनीं,
प्रेमें हुंगिति माधां, पूजिति वृष्णिस्त्रिया हि पाहूनीं. २१
- म्हणती, 'या अनुजेनें अग्रज गोविंद रक्षिला, गावें,
पूजावें नित्य इला, ईच्या चरणीं चि अक्षि लागावें.' २२
- प्रभु यादवांप्रति वदे, 'तुमच्या पुण्यें चि दुष्ट हे खपले,

१. जाण्यास सुलभ. २. अमृत=पाणी. ३. रुक्मिणी. ४. आदिमाया व लक्ष्मीचा अंश अशी-निर्णय०. ५. सोन्याहून पिवळा. ६. इष्ट. ७. उग्रसेन. ८. वाटां किंवा वाटा. ९. यशोदेची योगमायानामक कन्या तिला. १०. डोळे.

- जपले बहु, दारुण जे शक्राचें पद हरावया तपले.' २३
- यादव वदले, 'प्रभु तूं सद्यश शारदसुधांशुगौर विसी,
त्या निजविभूषणें वा ! आम्हां, पुत्रांसि तेंवि, गौरविसी.' २४
- तों सुरराजप्रेषित नारद ये, प्रभुचरित्र जें भूत,
जें वर्तमान, भावि हि, वर्णी, जग होय ज्या यशें पूत. २५
- जनमेजय नृपति पुसे, 'कैसा प्रद्युम्न शंबरें हरिला ?
अरि लाधला कसें तो विवर, तनयशोक घावया हरिला ? २६
- प्रद्युम्न तो शंबर कैसा वधिला ? अशेष सांगावें.'
त्यासि मुनि म्हणे:-राज्या ! ऐकसि तूं रसिक, मग न कां गावें ?
प्रभुदृक्पातें झाला पूर्वीं जो दग्धदेह, तो काम
आला श्रीच्या पोटा, त्याचें 'प्रद्युम्न' हें नृपा ! नाम. २८
- सुररिपु शंबरनामा, होय तथा सप्तरात्र जों पूर्ण,
पळवी निशीथसमयीं वृक मृगतोका जसा, तसां तूर्ण. २९
- जाणुनि करी उपेक्षा प्रभुवर, सुरकार्यसिद्धि साधाया;
नाहीं तरि, कोण क्षम सुतशोकें ईश्वरासि बाधाया ? ३०
- मायावत्यभिधाना निजभार्या, जी रतिप्रतिच्छाया,
राया ! तीस प्रभुसुत दे सुतसा, अरि हि तो करी माया. ३१
- काळप्रेरित शंबर, कीं स्वगृहीं ने स्वकाळ पोषाया;
पावुनि कांता हर्षे; पाळी ती असुरराजयोषां या. ३२
- स्तनपानदान अनुचित, यास्तव तो काम कांत रतिदायी
पोषविला, प्रार्थुनियां, देवुनि धनवस्त्र, सांधुमति दायी. ३३
- मायावती सुनिपुणा स्मरुनि करी प्रेम बाँढ वीरा या,
सुरसायनप्रयोगें मदनातें शीघ्र वाढवी, राया ! ३४

१. संधी, अवकाश. २. शंकर. ३. रुक्मिणीच्या. ४. मध्यरात्री. ५.
मूळ पाठ-अजतोका. ६. जाणूनबुजून. ७. रतीचें प्रतिबिंब. ८. पतीला. ९.
स्त्री. १०. चांगल्या बुद्धीची. ११. पुष्कळ. १२. उत्तम पौष्टिक औषधें व अन्नें
खावयास घालून-निर्णय०.

त्या धात्रीच्या कथितें मानी मायावतीस तो माता,
 झाला तरुण, तथा ती शिकवी माया सुरारिच्या घाता. ३५
 हास्य विनोद बहु करी ती, इच्छुनि अंगसंग, वदनातें
 सादर पाहे, समजे कां सुज्ञा इंगितें न मदना तें? ३६
 मायावतीस समजुनि निजसंगीं लोल, बोल तो लावी;
 'होसी माय कसी स्त्री? सुरसरितेसीं सुरा न तोलावी. ३७
 रीति मनीं त्वां धरिली हे धर्माधर्म नेणत्या पशुची;
 स्पष्ट घडेल चि एणें सकळां नरकांत नरक जो अशुची.' ३८
 मायावती म्हणे, "तूं जरि मज म्हणतोसि, 'सत्य वद नातें;
 मदना ! तें ऐक, तुला कथित्यें सहजुणसुकीर्तिसदनातें. ३९
 तूं प्रिय, तुझी प्रिया मीं, प्रद्युम्ना ! मज म्हणों नको 'माता,'
 शंबर तव तात नव्हे, असुराधम योग्य होय हा घाता. ४०
 यदुवंशीं जन्म तुझा, तात श्रीकृष्ण, रुक्मिणी माता,
 सप्तम दिवसीं असुरें हरिलासि अँरातिघनघटावाता ! ४१
 रडली बहु वैदर्भी, रात्रिदिवस बहु तुला चि आठवि ती,
 शोकें सा विति बहुधा होयिल, तुज भेटतां चि आठ विती. ४२
 नेणति, येथें तूं, हें प्रभुवर ते रामकृष्णमामाजी,
 पँडलं पुत्रवियोगें स्वमतिश्रीसांत्वनश्रमामाजी." ४३
 मायाशस्त्रास्त्रस्वज्ञान प्रथम प्रियासि दे, मग ती
 मायावती सुतेज हि, जेणें शत्रु न तथापुढें तगती. ४४
 प्रद्युम्न बहु क्षोभे, दीर्घोष्ण श्वास सर्पसा सोडी,
 खोडी कलहार्थ करी, भल्लें तो रणगतध्वजा तोडी. ४५

१. सांगण्यानें. २. देवनादी जी गंगा तिजशीं. ३. शत्रुरूपी मेघसमुदा-
 याच्या वाता ! ४. मनुष्यदेहाचें प्रमाण प्रायः साडेतीन हात (सात विती) असते;
 पुत्रशोकानें रुक्मिणी सहा विती झाली आहे (खंगली आहे), पण तुझ्या दर्शनानें
 ती आठ विती (आनंदानें उंच) होईल. ५. स्वतांचें व श्रीचें (रुक्मिणीचें) सांत्वन
 करण्यांत गुंतलेले. ६. आसुरी विद्येनुरूप. शस्त्रास्त्रांची स्वतःची माहिती.

- तो असुर चित्रसेनप्रमुख शत सुत स्मरासि माराया,
आज्ञापी, समरार्थ स्वरथीं बैसे रतीश, बा राया ! ४६
- युद्ध प्रवर्ततां चि त्रिदशसहित शक्र, नारद, महा या
वसुनि विमानीं आला, गंधर्ववराप्सरांसह पहाया. ४७
- विनवी देवेंद्रातें अद्भुतनामा महाप्रतीहार,
'प्रभुजी ! जी विजयश्री, घालिल कोणासि आजि ती हार? ४८
शंबरसुत शत, यांसीं रण करितो एक कृष्णसुत, राया !
न कळे, कैसी होयिल असुरचमूसिंधु आजि सुतरा या.' ४९
- हांसुनि सुरराज म्हणे, "श्रीरुद्रक्रोधवह्निनें काम
केला पूर्वीं भस्म, प्रभुचें साहे न लंघना धांम. ५०
- प्रभुसि शरण जाय, धरी प्रणतांचे कल्पवृक्ष पाद रती,
गौरविली अभयवरें त्या वरदवरें, करूनि आदर, ती. ५१
- प्रभुवर वदला रतिला, 'वत्से ! सत्सेव्य विष्णु नरतेतें
वरिल, करिल यश, तरतिल जीव, पळ हि विसरतील न रते ! तें.
द्वारवतींत वसेल, त्वत्पति होयील तत्तनय पहिला;
त्या हरिल सप्तमदिनीं शंबर मरणार्थ, शिशु जसा अहिला. ५३
जा शंबरसदनीं तूं, हो, मोहाया तयासि, तज्जाया,
लज्जा यास्तव न धरीं, वरिजे शव^३ हि न नदीं^३त मज्जाया. ५४
- तव हस्तीं, पाळायी बाळा यादववरात्मजा कामा,
देयिल शंबर; होयिल सिद्ध चि तें, वांछिसील ज्या कामा. ५५
- तूं यत्नें कांतातें तोषासह, जपुनि शीघ्र वाढीव;
शिकवुनि माया, विद्या, पतिहस्तें हृदयशल्य काढीव. ५६
- होवुनि तरुण तुझा पति अतितेजा, शंबरासि मारील,
वारील त्वच्चिंता, तो शोकीं रुक्मिणीस तारील. ५७
- जायिल तुजसह, जोडुनि वर विजय, द्वारकेसि काम रते !
सामर तेजस्वी जे वीर, उडवितील कीर्तिचामर ते. ५८

हा या नंगतनयेसीं नंगतनयेसीं जसा रमे, यश तें
 जोडिल रमोनि तुजसीं; हरि परिभविला न सारमेयशतें.' ५९
 ऐसा रतिस तेंपौतीं वर देवुनि, हरुनि शोक, शैलास
 श्रीशंकर जाय; करी स्वनिवासें विश्ववर्ण्य कैलास. ६०
 शंबरभार्या होवुनि, त्याच्या अंतःपुरांत वास रती
 करि, अरितें मायेनें मोही, कंठी उदंड वासर ती. ६१
 पुरुषोत्तम शिव वदला तें सत्य असें मनांत बाणावें,
 प्रद्युम्न रणीं वधितो सुतशतसह शंबरासि जाणावें." ६२
 ऐसें शक्र वदे, मग समरीं प्रद्युम्न शत हि तो खपवी,
 त्या विजयें बहु पावे बळवृत्रघ्नापरीस तोख पवी. ६३
 कामें शंबर, शंभर सुत मारुनि, संगरांत कोपविला;
 छिरद कुसुमहाराला, तेंवि न मानी मनांत जो पविला. ६४
 ऋक्षसहस्रयुतरथीं शंबर संगर करावया चढला,
 सुतशोकप्रभवमहाकोपें, अनळें कटाहसा, कढला. ६५
 दुर्धर, तथा प्रतर्दन, रिपुहंता, केतुमालि, हे सचिव
 पाहुनि, म्हणे गुरु, 'सुभटपूजासाहित्य सुरपते ! रचिव.' ६६
 उत्पात फार झाले, परि दानव रण करावया आले,
 नाहीं मरणा भ्याले, भट लोकीं शस्त्रहत सुखें धाले. ६७
 केशवचक्रसमप्रभ सोडी तो केतुमालि चक्रातें,
 तेणें चि तथा मारी, वाटे आश्चर्य फार शक्रा तें. ६८
 तो केतुमालि चक्रें वधुनि, निववितां रतीश्वरें दृष्टी,
 गंधर्व, अप्सरा, सुर, कुसुमांची करिति मन्मथीं वृष्टी. ६९
 बळ मथुनि, क्षतजनदी वाहवुनि रणांगणांत, कामानें
 अत्युग्र शत्रुहंता वधिला, प्लवगेंद्र जेंवि रामानें. ७०
 क्रोधें वदे प्रतर्दन, 'रडविन मीं रुक्मिणीस हरिसहित;

१. पर्वतकन्येशीं (पार्वतीशीं). २. नाहीं गेली नीति जिची अशा. ३. शेकडों
 कुठ्यांनीं. ४. तपाच्या शेवटीं. ५. विश्वानें वर्णन करण्याजोगा. ६. हत्ती. ७. वाली.

म्यां देखिल्या न साधे या लोकीं तों कदापि अरिस हित ७१
 उचली प्रतर्दनाचा सारथि तुरगांसमेत बाहूनीं,
 निमिषांत जाय मकरध्वज सध्वज रथ नभांत वाहूनीं. ७२
 गरुड व्याळासि, तसा घेवुनि, नेवुनि महाजवे दूर,
 चूर क्षितिवरि टाकुनि करि; परि तो, सजुनि रथ, निघे शूर.
 हाणी रतिपतिचें उर, परि दुखवी लेशमात्र न गदा तें,
 परवश होय, फिरे स्त्री पतिवरि च, जसी मिळुनि नगदातें.
 त्याच्या चि गदेनें तो स्वर्गपथा लाविला सचिव, राया !
 शौर्ये रिझोनि, जाणों प्रभुपुत्रें हा विलास चि वराया. ७५
 वधितां प्रतर्दन सुटे त्रासें पळ शेषदैत्यसमुदाया,
 अँविसंघ सारमेया भ्याला, तैसा चि शत्रु समुदाया. ७६
 जसि रुधिरदिग्धवस्त्रा, गतशोभा, स्त्री रजस्वला, राया !
 संकोचे परपुरुषा, शंबरसेना तसी च ती वा ! या. ७७
 सेनासचिवविनाशें शंबर कोपे, करी महासमर,
 त्यासि म्हणे श्रीनारद, 'देव कराया जयें सहाँस, मर.' ७८
 अस्त्रें सुटतां कांपे भूमि, मुनि म्हणे, 'धरित्रि ! अंब ! रहा
 स्थिर धैर्य धरुनि; होतो प्रद्युम्नकरें परासु शंबर हा.' ७९
 अग्रयस्त्र तथा योजी, प्रकटी जें वृक्षवर्ष देवारी,
 अस्त्रातें प्रत्यस्त्रें प्रद्युम्न, सुरांसि हर्ष दे, वारी. ८०
 शंबर सिंह प्रकटी, काम तयांवरि महाशरभ, राया !
 शुद्धीं पिशाचसे न क्षम, अरिचे प्रभुसुतीं शर भराया. ८१
 शस्त्र न चाले काहीं, अस्त्र हि, शंबर म्हणे, 'निदांनींच्या
 मीं मुद्दरें वधिन या, करुनि दृढ उरःस्थळीं भिदां नीच्या. ८२

१. देखिलेल्या. २. काम (प्रद्युम्न). ३. नगदातें मिळुनि (अलंकार देणान्याची संगत धरून) जसी स्त्री पतिवरि च फिरे व परवश होय, तशी प्रतर्दनाच्या गदेची अवस्था झाली. ४. पळापळ. ५. बकन्यांचा कळप. ६. आनंदयुक्त प्रद्युम्नाला. ७. आनंदयुक्त. ८. सिंहाला मारणारा पशु. ९. अखेर उपयोगी पडणान्या. १०. भेद, फोडणें.

तप करुनि रचुनि, जेणें शुंभनिशुंभांसि संगरीं निवटी,
 तो मुद्गर मज दे ती, जी शत्रुबळीं, जसी तमीं दिवटी.' ८३
 ज्यासि अवध्य न कोणी, त्या दुर्गादत्त मुद्गरें अरि तो
 कामवध मनीं योजी, शक्र म्हणे, 'हाय! हा यशा हरितो.' ८४
 प्रार्थी नारदमुनिला, 'उपदेशीं वैष्णवास्त्र कामातें,
 रावणवधार्थ सांगे सूर्यहृदय घटज जेंवि रामातें. ८५
 जा, जातिस्मरण, तथा कवच अभेद्य हि मुने! तथा दे हें;
 समयीं साहित्य करुनि, उद्धरिले बहु तुवां दयादेहें.' ८६
 केलें शक्रोक्त सकळ, भेटोनि प्रभुसुतासि सत्वर, तें;
 दुर्गास्तवन हि कथिलें देवर्षिवरें विशुद्धसत्वरतें. ८७
 असुरें मुद्गर धरितां, झाले उत्पात, न स्फुरे तर्क,
 रोमांच देवदेहीं उठले, द्वादश नभों नृपा! अर्क. ८८
 क्षम दुर्गोद्भव मुद्गर अमरादिप्राणिलक्ष माराया,
 कांपे ब्रह्मांड हि, मग धृति कोटुनि आणिल क्षमां राया! ८९
 उतरे रथावरुनि रतिपति, म्हणुनि 'नमो नमः' स्तवी तीतें,
 'श्रितकल्पलता,' जीतें म्हणती हें जग समस्त वीतीतें. ९०
 होय प्रसन्नचित्ता, दर्शन देवुनि, म्हणे तथा आर्या,
 'वत्सा! वर माग, शरण ज्यास्तव आलासि करिन त्या कार्या.'
 बद्धांजलि काम म्हणे, "माते! मज जय रणीं घडावा गे!
 त्वदनुग्रहें चि, भगवति! जीव सुखें, वरुनि ही जंडा, वागे.
 माझ्या उरीं विराजो, होवुनियां पद्महार मुद्गर हा;
 म्हणसील सति! अपथ्या मार्षा 'होवूनि पथ्य मुद्गं रहा.'" ९३
 दुर्गा 'तथास्तु' ऐसें बोलुनियां, गुप्त होय जो, अरि तो
 स्वमनांत म्हणे गरगर मुद्गर फिरवीत, 'घात मीं करितों.' ९४

१. दुर्गादेवी. २. मंत्रविशेष. ३. कुंभोद्भव, अगास्त्यमुनि. ४. पूर्वजन्माची
 आठवण. ५. पृथ्वी. ६. उत्पन्न करणारीला. ७. देहाला. ८. उडिदांस. ९. मृग.

- सोडी शंबर मुद्गर, उद्गरधर कोपला जसा काळा,
परि तो शिवाप्रसादें पद्मांची होय, लागतां, माळा. ९५
- जयजयकार करिति सुर, मुनि, जे गगनांत दाटले होते;
दुर्गाप्रसाद मुद्गरि चि, शक्रादि मयूर वाटले हो ! ते. ९६
- मग वैष्णवाख्य योजी तो जीमूताभदेवसुत, राज्या !
सोडी वर खरतर शर, परसेनासिंधुकोटि सुतरा ज्या. ९७
- शर, शंबरोर भेदुनि, धरणांत शिरे, फणी जसा सिरतो;
जाणों 'भोगवतीच्या' काम म्हणे 'पिवुनि हा रसांसि रतो.'
त्या शंबरासि म्हणतो कवि 'सिकतासेतु,' सायका 'पूर,'
किति अंधकार तो, शर खरकर, तो दीप, काय कापूर? ९९
- श्रीवैष्णवाख्यतेजे झाला नाहीं च त्या शरें काय;
प्रद्युम्न म्हणे, 'केलों पूर्वीं ऐसा चि मीं हरें काय?' १००
- झाला भस्म, परि नृपा ! गेला उत्तम गतीस शंबर तो,
तरि च प्रभुसुरभीतें स्मरुनि सदा, साधुवत्स हंबरतो. १०१
- सुर गंधर्व निवाले, हर्षे नर्तन वराप्सरा करिती,
वर्षति दिव्ये कुसुमें, जयजयकारें नभासि ते भरिती. १०२
- सुर गेले स्वर्गांतें गात प्रद्युम्नकृष्णशर्वांतें,
रतिलक्ष्मीदुर्गांतें; ज्यांचें यश निववितें चि सर्वांतें. १०३
- स्मर ऋक्षवंतनगरीं जावुन, मायावतीस घेवून,
सेवून स्वस्तुतिंतें, गगनपथें द्वारकेसि येवून, १०४
- देवून प्रथम प्रभु गुरुच्या अंतःपुरांत सहसा च
मातेस हर्ष, विस्मय मातृसपत्नींस, होय मह साच. १०५
- वैदर्भीच्या अंतःपूर्वा ससुरर्षि हरि पुरा गेला,
कळवी सुतवृत्त प्रभु, वाटवि हितकर चि, न रिपु रागेला.

१. विष ओकणारा सर्प. २. मेघ. ३. मेघकांति (कृष्ण) देवाचा पुत्र. ४. पाताळगंगेच्या. ५. पाण्याला. ६. सूर्य. ७. नाहींसा, नष्ट. ८. 'अंतः' आहे पूर्वी ज्याच्या अशा 'पुरा'ला म्ह० अंतःपुराला.

भुलवी रूपे, चरिते, द्वारवती पुत्र जळजनाभाचा,
रुक्म्यासि गमे हरिपरिभवकर, भंगूनि खळजना, भाचा. १०७

अध्याय एकुणचाळिसावा.

बळदेवाह्निक अद्भुत, ज्याच्या संकीर्तने निवे ताप,
पाप त्रासोनि पळे, गरुडाच्या जेवि मनुजपे साप. १
आत्मविनाशाकरितां जेव्हां प्रद्युम्न शंबरै हरिला,
सुत सांब या चि मासीं शंभुवरें प्राप्त जाहला हरिला. २
सांबावरि राम करी प्रेमा, शस्त्रास्त्र सर्व या सिकवी,
मानिति रामासि जसे यादव, सकळ हि तसे च यासि कवी. ३
दुर्योधन यज्ञ करी, देखाया पातले नरेश तदा,
ऐकति जे तज्ञमुखे प्रभुचे संपत्तिगुण बरे शतदा. ४
दूत प्रेषुनि, करुनि प्रभुसीं संधान, भूप सर्व तथा
भेटौं जाति, म्हणे त्या पक्षिरवे रैवताख्य पर्वत 'या'. ५
पांडवकौरवकोसलगंधारप्रमुख देशपति, अन्य
आले, त्यांच्या सेना अठरा अक्षौहिणी, सुराजन्य. ६
भेटे त्यांतें सुखघन, बैसे सिंहासनीं, तथां बसवी,
वसवी चकोर, ते प्रभु चंद्र चि, सत्कार तो सुधारस वी. ७
तेजस्वीप्रभुदर्शनहृष्ट कथिति धर्मनयकथा राजे,
देते हिमालयीं ही अहितजना तापहर न थारा जे. ८
तो तेथे श्रीनारद आला, सिंहासनीं, प्रभुसि पाहे;
वाहे प्रभु भव्यासन, तेथे सानंद साधु तो राहे. ९
प्रभुसि म्हणे, 'देवांत श्रीशा ! आश्चर्य, धन्य, तूं मात्र;

१. इंद्राला जिकणारा. २. बळरामाचे नित्यधर्मकृत्य. ३. गारुडमंत्राच्या जपाने.

४. चांगले राजे.

कृष्णा ! लोकांत नसे तुजवांचुनि अन्य या यशा पात्र. ' १०
 प्रभु मुनिस म्हणे, ' साधो ! जें तूं वदलास काय, गा ! बा ! हे
 सत्य, परि दक्षिणांसह धन्य हि, आश्चर्य ही, स्वयें आहे. ' ११
 ऐकुनि देवर्षि म्हणे, ' कृष्णा ! पर्याप्तवाक्य मीं झालों,
 जातों, दया असों दे, देवा ! यास्तव चि या स्थळा आलों. ' १२
 इतुकें वदोनि निघतां, विनवुनि कृष्णासि, पुसति ते राय,
 ' सांग, विभो ! तूं नारद दोषे हें गूढ बोलिलां काय ? ' १३
 श्रीकृष्ण म्हणे, ' नृप हो ! हें या देवर्षिनें चि सांगावें,
 अर्थिजनें, कल्पतरु त्यजुनि, परातें धनार्थ कां गावें ? ' १४
 मग देवदेव मुनितें हसुनि म्हणे, ' यांसि सांग, बा ! राहें,
 तुज चि यश मिळे, न परा ध्रुवुनि तपें अब्द आंग बारा हें. ' १५
 वैसुनि कांचनपीठीं देवर्षि वदे, " नृपाळ हो ! परिसा,
 स्नानार्थ सुरनदीप्रति गेलों, भीती जिच्या जळा अरि सां. १६
 गंगेंत देखिला म्यां तों कूर्म क्रोशमंडलाकार,
 स्पर्शुनि वीणाकारा, वदलों, ' तूं धन्य कच्छपा ! फार. ' १७
 मज कूर्म म्हणे, ' कांहीं नाहीं आश्चर्य, धन्य, बा ! हा मीं,
 जीत असे, बहु गंगा धन्या, आश्चर्यरूपिणी, स्वामी ! ' १८
 गंगेतें वदलों, ' तूं माते ! आश्चर्यभूषिता, धन्या. ' १९
 ' आश्चर्य धन्य सागर, मीं न, ' असें जहुची वदे कन्या. १९
 ' आश्चर्य ! धन्य ! ' ऐसें वदतां, प्रकटोनि, भेटि अर्णव दे,
 ' जीवरि मीं, हे धन्या भूमि, ' असें सिंधु शुद्धवर्ण वदे. २०
 ' आश्चर्य ! धन्य ! ' म्हणतां, क्षिति हि म्हणे, ' मज म्हणों नको, पावें,

१. यज्ञ=विष्णु; यज्ञपत्नी=दक्षिणा. जें काय तूं बोललास हें खरें; परंतु
 माझ्या ठिकाणीं धन्यत्व व आश्चर्यत्व दक्षिणेमुळें आलें आहे. २. समाधानकारक
 पूर्ण उत्तर जसास मिळालें असा. ३. शिजवून. ४. बारा अब्द (वर्षे)-पंत.
 ५. [कामक्रोधादि] प.टिपु. ६. वीण्याच्या आकाराच्या त्यास. ७. असले
 माझ्यासारखे.

पर्वत सर्व तसे, बा ! धरिति मला, कीं, तिहीं न कोपावें.' २१
 नृप हो ! क्षितिची झाली कर्णाला उक्ति तोखराशि खरी,
 आश्चर्य धन्य गमला, जो मेरुप्रमुख, तो खरा शिखरी. २२
 मग सर्व भूधरातें म्हणतां 'आश्चर्य ! धन्य !' ते प्रणती
 करुनि, 'प्रजापतीतें म्हण, देवर्षे !' असें मला म्हणती. २३
 बदलों प्रजापतिस मीं, 'देवा ! आश्चर्य ! धन्य ! तूं कर्ता,
 भर्ता, या विश्वाचा, भक्ताचा पातकव्यथाहर्ता.' २४
 तों विधि मला म्हणे, 'म्हण, वत्सा ! 'आश्चर्य ! धन्य !' वेदांतें;
 हे ज्ञानामृतघन या मोराच्या हरिति सर्व खेदांतें.' २५
 बदलों त्यां, 'आश्चर्य हि धन्य हि कथिलांत वेद हो ! तातें,
 हरिलें अज्ञान तुम्हीं, जेणें जीवांसि खेद होता, तें.' २६
 वेद बदले, 'प्रजातें देती जी रति नरेश महिवरि, ती
 आम्हां मख, सांसि भजुनि भाग्य महद्यश, अरे ! शम हि वरिती.
 आश्रय आम्हां मख, रे ! न खरे याहूनि सर्व जे अन्य,
 आश्चर्य जर्गी यज्ञ चि, देवर्षे ! हे चि जाण वा ! धन्य.' २८
 ब्रह्मयाहुनि वेद परम, वेदाहुनि परम यज्ञ, हें कळलें;
 मन्मन सद्यश जिकडे, खावू तिकडे चि तोकसें वळलें. २९
 गुरु गमले जे त्यांवरि कळतां मख परम, मीं न कां बदलों ?
 'आश्चर्य, धन्य हि तुम्हीं; यज्ञ त्रिजगांत मुख्य,' हें बदलों. ३०
 मख बदले, 'विष्णु चि, जो जाणे आश्चर्य तो कवि न यज्ञ,
 त्यां 'धन्य' म्हणे, तद्वच गुरुसि रुचे, जेंवि तोक विनयज्ञ. ३१
 आश्चर्य परम विष्णु चि, धन्य परम एक विष्णु, हा नियम;
 हें बोधामृत पीना, त्याची न करील काय हानि यम ? ३२
 आश्चर्य धन्य विष्णु चि देवर्षे ! यज्ञ दक्षिणासहित,

१. होत होता. २. प्रेम. ३. यज्ञांतें आश्चर्य जो जाणतो [तो] न कवि-पंत.
 ४. विष्णूतें-पंत. ५. विनयशील.

- धन्य असा अन्य नसे, सन्यस्ताखिलमहत्सभामहित.' ३३
 यज्ञोक्त असै ऐकुनि, आलों येथें खरें करायास,
 सफळ मैदायास, जसा मार्गी रचिल्या सरें कराय़ास. ३४
 आलों शोध करित, तों श्रीविष्णु विलोकिला तुम्हांआंत,
 बद्ध हि, मुक्त हि, काळव्याघ्राचे हा चि करितसे, दांत." ३५
 जें आश्चर्यत्व, तथा धन्यत्व हि जें जर्गी असे, याची
 श्रीकृष्ण पराकाष्ठा, वर्णुनि कूर्मादि, मुनि कथी, साची. ३६
 श्रीकृष्ण म्हणे, 'जे बहुदक्षिणमख करुनि, यज्ञपतिस मज
 यजिति, तयांस चि होत्ये हे, इतरा दुर्लभा चि अति समज.'
 मुनि कथुनि असै गेला, प्रभु हि, अमृततृप्तकर्ण ते राजे;
 किति हें ज्ञान सुरक्षिति, जपति महामंत्रवर्ण तेरा जे. ३८
 हें 'धन्योपाख्यान' श्रवण करावें, कधीं न भागावें,
 देवानीं हि विमानीं बसुनि सुखें लंघितां नभा, गावें. ३९

अध्याय चालिसावा.

- सायंकतल्पशयानश्रीगंगानंदने महाप्राज्ञा
 कृष्णसखा, 'वद धर्मा प्रभुचें माहात्म्य,' केलि हे आज्ञा. १
 अर्जुन धर्मासि म्हणे, "गेलों संबंधिजन पहायाला

१. सर्वसंगपरित्याग केलेल्या महात्म्यांच्या सभानीं स्तविलेला. २. माझे श्रम.
 ३. [तृपित पांथस्थांच्या उपयोगार्थ] वाटेवर बांधलेल्या सरोवरावद्दल हातांस
 पडलेले श्रम जसे सफळ होतात तसे. ४. अखेरची अत्युच्च स्थिति, अवस्था. ५.
 ज्यांत पुष्कळ दक्षिणा वाटण्यांत आली असे यज्ञ. ६. पराकाष्ठा. ७. अमृतासारख्या
 भाषणानें तृप्त झाले आहेत कान ज्यांचे असे. ८. 'श्री राम जयराम जयजयराम'
 वा त्रयोदशाक्षरी मंत्राचीं अक्षरें. ९. वाण्यांच्या विछान्यावर निजलेल्या भीष्मानें.
 १०. महाबुद्धिवान् अर्जुनाला.

- श्रीद्वारकैत, राज्या ! प्रभुसीं क्रीडत सुखें रहायाला. २
- प्रभु सोमयाग करि, घे दीक्षा राज्या ! महामुनिस्तुत्या
सुत्यागवद्वरिष्ठा, ज्यामध्ये एक मात्र बा ! सुत्या. ३
- त्या यज्ञमंडपीं प्रभु दीक्षित तो सुद्विजवर्जी आहे,
तो 'रक्ष, रक्ष,' ऐसें वदत, ब्राह्मण पुढें उभा राहे. ४
- कृष्ण म्हणे, 'विप्रवरा ! भय न धरीं, रक्षितों, न हो लोल्ल,
कोणापासुनि तुज भय काय ? कळों दे मज, स्वयें बोल.' ५
- "म्हणवितसे, मदपत्यें तीन तळीं करुनि शुष्क, राक्षस 'हा !'
'प्रारब्धकर्म', न म्हणसि एक प्रभु तूं चि पुष्कराक्ष, 'सहा.' ६
- मदपत्य चतुर्थ तरी श्रीकृष्णा ! त्वां जपोनि रक्षावें,
लक्षावें सुकृत यश, ब्राह्मणकुळ राक्षसें न भक्षावें. ७
- श्रीकृष्णा ! धांव कसा ! बहु निकट ब्राह्मणीप्रसवकाल,
बा ! चवथा, तरि रक्षुनि दे चि मज, गिळो निशाचर न बाळ." ८
- मज देव म्हणे, 'दीक्षा वरिली म्यां, व्रत कधीं न मोडावें,
सर्वां हि अवस्थांत ब्राह्मण रक्षूनि, सुयश जोडावें.' ९
- वदलों मीं, 'मज कृष्णा ! ब्राह्मणसंरक्षणांत योजावें,
यश करिल, या सख्यातें त्वां अजिता ! निजभुजांत मोजावें.'
कृष्ण स्मित करुनि म्हणे, 'विप्रातें रक्षिसील ?' हे वाचा
बहु लाजवी, नृपा ! कीं मीं गोप सखा न वासुदेवाचां. ११

१. उत्तम दानामुळें श्रेष्ठ (दीक्षा). २. सोमरसाची निष्पत्ति. सोमवल्लीचा रस काढण्याचें भांडें—निर्णय०. ३. घाबरा, चंचल, कांपणारा. ४. [गगन—] तळीं (आकाशांत) नाहीशीं करून. ५. 'हें तुझे दैव आहे, निमूट सहन कर,' अशा प्रकारचा हताश व नेभळट उपदेश न करणारा, असा काय तो तूं च एक कमल-नेत्र मला दिसत आहेस—निर्णय०. ६. माझ्या वायकोचा प्रसूतिसमय. ७. कीं (कारण) मीं [यद्यपि] वासुदेवाचा सखा [तरी] गोप न (त्याच्या इतर गुराखी भिन्नांप्रमाणें युद्धकर्म न जाणणारा नव्हतो).

- मज लज्जा झाली, हें जाणोनि, प्रभु म्हणे, 'न लाजावें,
अवनीं शकसिल, तरि तूं द्याया यश आपणा, मला, जावें.' १२
- रामप्रद्युम्नांतें सोडुनि, वरकड कुरुत्तमा ! अवघे
युयुधानप्रभृति अहितसैन्यतृणाचे समागमें दव घे. १३
- कृष्णाज्ञेनें घेवुनि वृष्णिबळ, पुढें करुनि तो विप्र,
गेलों तद्ग्रामातें, धर्मा ! मीं द्वारकेहुनि क्षिप्र. १४
- ग्रामाजवळि उतरलों, करुनि स्वस्था चमू समग्रा मीं,
मग सात्यकिप्रमुख भट घेवुनि, शिरलों मनोरम ग्रामीं. १५
- तों उत्पात निशीथीं झाले, उल्का पडे नृपा ! मोटी,
सेना सिद्ध करविली, ती वेळा समजली मला खोटी. १६
- सर्व रथावरि चढलों, तों तो द्विज ये, म्हणे, 'प्रसवकाळ
स्त्रीचा आतां चि असे, रक्षा सावधपणें सकळ बाळ.' १७
- बहु सावधान आम्हीं झालों, राया ! मुहूर्त जो गेला,
'हरिला ! हरिला !' ऐसा आक्रोश द्विजगृहीं जनें केला. १८
- त्यामाजि दीनरोदनरव सहसा ऐकिला, अगा राज्या !
रक्षित होतों देवुनि विप्राच्या अभय मीं अगारा ज्या. १९
- तों सहसा आयकिलें आम्हीं रोदन नभांत बाळाचें,
वपु देखिलें न शिशुचें, न तया ही विप्रवंशकाळाचें. २०
- जेणें चवथें हि बळें विप्राचें तोक जन्मतां हरिलें,
तो राक्षस रोधाया आहीं नभ तें शरव्रजें भरिलें. २१
- सर्व दिशा शररुद्धा केल्या, कौडावयासि चोरा ज्या,
तेणें नेला चि नभीं, न दिसों देवुनि, बाळ तो, राज्या ! २२
- विप्र करी आर्त स्वर, कार्तस्वरपटसखा मला गांजी,
कां जी ! धिक्कारीना 'दुध देतो' म्हणुनि अर्पितां कांजी ? २३

१. शत्रूसैन्यरूपी गवताचे वणवे. २. मध्यरात्रीं. ३. पीतांबरधारी मित्र
(कृष्ण) [मला काय म्हणेल हा विचार] माझ्या मनाला अतिशय दुःख देत
आहे. कार्तस्वर=सोने.

यादव हतसंकल्प, स्पष्ट चि ज्ञालों विनिष्टचेतन मीं,
 त्या विप्रातें शापत्रासैं, धिकृति दहांत घेत, नमीं. २४
 ब्राह्मण म्हणे, “ धनंजय हें जरि हि असत्य नामपद, लासी.
 शिशु रक्षिला न, ‘रक्षिन’ ऐसैं कैसें मृषा चि वदलासी? २५
 आयिक, रे! तुज कथितों जें तुजला योग्य, तेंचि; मन, पार्था!
 न तुझे शुचि, कीं करिसी प्रभुसीं स्पर्धा सदैव अनपार्था. २६
 तूं काय! अमितकर्मा काय श्रीकृष्ण! यासह स्पर्धा!
 तद्धामपदनखाचा गुणमहिमा न सगळा, नसे अर्धा. २७
 येता कृष्णप्रभु, तरि अत्याहित हें कधीं न आतळतें;
 रे! सुतशोककटाहीं अति मृदु मम मन, करुनि ‘आ’, तळतें.
 ‘रक्षिन’ म्हणोनि, रक्षी बुध, धर्माचें चतुर्थ फळ घेतो.
 रक्षि न जो, अघगिरिच्या चवथ्या शृंगीं न काय वळंघे तो?
 ‘रक्षिन’ म्हणुनि न रक्षण केलें, मज भरवसा दिला लटिका.
 व्यर्था तव प्रतिज्ञा, जसि पांक्रमिषें विभूतिची वंटिका. ३०
 निष्फळ गांडोव तुझे, व्यर्थ तुझे वीर्य, यश तुझे मोघ,
 पोकळ वीराकार स्पष्ट तव, जसा मृगांवांचा ओघ. ” ३१
 किमपि न वदतां, आलों परतुनि, लाजुनि मनांत आपलिया;
 निसटे यादवसेना; याद वसेना हदांत तापलिया. ३२
 समजे झारवतींत प्रभु, पाहुनि मन्मुखा अवनता तें^{१३} १४
 समजावी, खेद हरी; यापारि केलें नसे अवन तातें. ३३

१. भयप्रतिज्ञ. २. आतिष्ठ. ३. शाप देईल या भयानें. ४. धनंजय (अग्नि)
 हें खोटें नामाभिधान जरी तूं घेतलें आहेस, असें तुला माझ्या मुलाचें रक्षण
 करितां आलें नाहीं यावरून उघड होत आहे, तरी मला मात्र तूं लासी (भाजीत
 आहेस). ५. व्यर्थ. ६. तुझ्यांत व कृष्णांत केवढें अंतर? ७. भयंकर संकट.
 ८. येऊन पोचतें. ९. शिखरावर लोंवकळतो. १०. पक्कान्नाच्या मिषानें [दिलेली]
 भस्माची वडी. ११. व्यर्थ. १२. मृगजळाचा. १३. [लज्जेनें] खालीं घातलेल्या.
 १४. विप्रग्रामवृत्त-पंत.

सांत्वन करि विप्राचें, स्वरथीं हरिराज योजवी, राया !
 अतुळप्रताप हा, बा ! कोणासीं ही न मोज वीरा या. ३४
 स्वरथीं सद्विज बैसे, वरि चढल्या दारुका तळीं उतरी,
 मज सारथि करि, वरि जो मम सारथिता, भवांत जी सुतरी.
 दोघे सखे निघालों उत्तर दिग्धरुनि, तो हि होय तिजा,
 ज्या विप्राचें सद्यश वदलें शरदिंदुला हि ' हो यति, जा.' ३६
 गेलों क्षिप्र विलंघित बहु नग, विपिनें, सरोवरें, सरिता;
 रूपी सागर वंदी, सत्कारी, स्तुति हि फार जो करिता. ३७
 परि कृष्ण म्हणे, ' सिंधो ! निजतोयावरुनि शीघ्र दे वाट.'
 जलधि म्हणे, ' तूं रक्षिसि मर्यादा, म्हणुनि सुर तुझे भाट. ३८
 तूं लंघिसील, तरि नृप इतर हि लंघावया पहातील;
 प्रभुनें चि सेतुलंघन करितां, पर कां उगे रहातील? ३९
 यमुनेनें जेंवि दिली, देतां शोषुनि जळ, तशी वाट,
 यादांसि मदुदरीं तूं, आला भेटावया शशी वाट.' ४०
 कृष्ण म्हणे, ' नररत्नें नेणतिल, न पावसिल शोषा तें,
 सत्य असो मंदूरवच, कोणी लावू न यासि दोषातें. ४१
 स्तंभित जळ करुनि, मला किंवा सुब्राह्मणासि दे अयन.
 नय नयत्वे न बुडे सुरतीं, धरि अणु हि न त्रपा नयन.' ४२
 ' जी जी आज्ञा प्रभुची, बहु मान्या मज,' असें वदे, तो या
 स्तंभित करी, तिलभरि हि अजितरथभरें लवों न दे तोया. ४३
 कैलास जयंत, तथा विजयंत हि, रजत, नील, नग, वाटे,
 गिरि, चंद्रकूट, मेरु हि, भेटति; आश्चर्य कां न मग वाटे? ४४
 ' किं कुर्म ' असें पुसती, कृष्ण म्हणे, ' विवरमार्ग ओपावा.'
 देती रथपथ सप्त हि, कीं प्रभु वागलंघनें न कोपावा. ४५

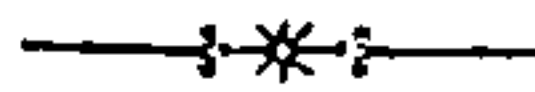
१. उत्तम अश्व. २. उत्तम नौका. ३. मार्गें अ० ३२।४१ पहा. ४. मर्यादातिक्रमण.
 ५. माझ्या वराचे शब्द. ६. निश्चल. ७. मार्ग. ८. लज्जा. ९. वाटेला, वाटेंत.
 १०. किं कुर्मः=आम्हीं काय करावें ?

नगपंक्तौ धडक रथ चाले, घनराजिमाजि जैवि रवी;
 स्पृशै कळे असे तम मग लागे, तुरगतेज जै विरवी. ४६
 कष्टे चालति वाजी, पंकसम तम क्षमावरा ! दाट,
 वाट क्रमूं न दे तें, मन उपदेशा जसे, जया काट. ४७
 लागे महानगाचा मग मार्गामाजि अंधकार गडी,
 त्या चक्र तसे प्रभुचें, शूल जसे काय अंधका, रगडी. ४८
 चालविले तिमिरांचळ भेदुनि, जे निष्प्रयत्न, ते वाजी;
 चक्रद्युति 'बहु' म्हणती हिमरजतकनकनगांसि, 'तेवा जी !'
 तम नाशुनि, प्रकाशुनि नभ, दाखविला हयांसि अच्छपथ;
 चक्रापुढें तिमिर किति ? काळ हि लंघील वा ! न तच्छपथ. ५०
 मरण तमीं झालें, मग जन्म पुन्हां मतिस वाटलें हो ! तें;
 बाहेर तिमिर तैसें कंश्मळ हृदयांत दाटलें होतें. ५१
 गेलों दूर पुढें, तो झालें आश्चर्य, ऐक बापा ! हें,
 मीं अत्यद्भुत गगनीं शुचि पुरुषाकार तेज वा ! पाहें. ५२
 आम्हांसि रथीं स्थापुनि, अमित चमत्कार आयते ज्यांत,
 आर्या ! धर्मा ! सहसा त्या हा यदुराय जाय तेज्यांत. ५३
 एक मुहूर्ते, तेजोनिधिमाजि शिरोनि, हा निघे, राया !
 त्या विप्राते न पुन्हां स्वप्नांत हि पुत्रहानि घेराया. ५४
 रिक्त^{११} कवींच्या व्हाया, आणी द्विजभवचतुष्टया, दर्वती;
 तप्ता तदृष्टि निववि शरणागतकवंच^{१२} तुष्ट^{१३} यादव ती. ५५

१. मेघपंक्तौत्न. २. शृंगाला जणूं काय चिकटणारें च असें-निर्णय०. ३. नाहीसें
 करी. ४. चिखलासारखें. ५. मळ, कलंक, गंज. ६. तिमिर (अंधार) अचल
 (पर्वत). ७. अगदीं अडून राहिलेले. ८. सुदर्शनचक्राचें तेज वर्फ, रुपें व सोनें
 यांच्या पर्वतांस 'बहु (सारखे, पुष्कळ) जळत रहा' असें म्हणे. ९. स्वच्छ वाट.
 १०. अंधारी. ११. कवींच्या [शाईच्या] दवती [चरित्रवर्णनपर काव्यें लिहून]
 रिकाम्या व्हाव्या, म्हणून चौघे द्विजभव (ब्राह्मणपुत्र) आणी (परत आणी).
 १२. रक्षणकर्ता. १३. प्रसन्न-पंत.

हर्षे विप्र, प्रभुने दिधले नंदन विलोकितां अवघे;
 माझे तों अतिविस्मित करुनि हरुनि हृदय रुक्मिणीधव घे. ५६
 द्वारवतीते परतुनि, अर्ध हि दिन न भरतां, नृपा! आलों,
 झालों विस्मित मीं, या प्रभुच्या चरिते महामृते धालों. ५७
 ब्रह्मण्ये श्रीकृष्णे ससुत द्विज मंदिरासि आणून,
 न्हाणून, अळंकारुनि, जेवविला शंभुरूप जाणून. ५८
 वाळांसि वाळलेणें देवुनि, करुनि प्रहृष्ट धनदानें,
 फार निवविला ब्राह्मण, जैसा चातक, मयूर, वनदानें. ५९
 सुरथीं बसवुनि, विप्र, स्वग्रामाते नमूनि पाठविला,
 महिमा दिसांत शतदा या प्रभुचा म्यां मनांत आठविला. ६०
 पुसतां, कृष्ण मज कथी, 'तो श्वेतद्वीपपति महायास
 शिशु हरुनि दे द्विजाते, परमाश्चर्या मला पहायास.' ६१
 जो यज्ञांचा भोक्ता श्रीश्वेतद्वीपपति, तथा हि सदा
 आश्चर्यभूत भगवान् कृष्ण, असे तत्व या कथेंत वदा." ६२

अध्याय एकेचाळिसावा.

बळिपुत्रशतज्येष्ठ, श्रेष्ठगुण, ख्यात दितिकुळीं बाण;
 शौण तथा हीरा तप झालें, जनमेजया! नृपा! जाण. १
 गुहकृत शंकरभजन प्रेक्षुनि, आपण हि तो हरास भजे;
 भजतो च कुलज भावें, न भजति ते, प्राप्तमोह रासभ जे. २
 होय प्रसन्न भगवान्, वरदेश्वर, देवदेव, हर पावे;
 'वर माग,' म्हणे ज्याच्या चरणस्मरणें चि ताप हरपावे. ३
 बाण म्हणे, 'दे देवीपुत्रत्व हि, बाहु, उरु, सहस्र मला;

१. मेघानें. २. पुष्कळ त्रास. ३. कसोटो. ४. कार्तिकस्वामीनें केलेलें. ५.
 देवी=पार्वती.

तुजसम तूं चिं, रविसमं न कोणी जंन्हि तंपुनि गुरुसह श्रमलाः'
 दे वर देव रजनिकरंचूड, दर्यासुरनदीसुमेरु च तो;
 गौरीस म्हणे, "घे सुत, बाण रुचो, गुह जसा उमे ! रुचतो. ५
 वढिल गुह तसा चि रुचो देवि ! तव मना कनिष्ठ हा तनय;
 अस्मद्भक्त असुतपा सति ! होय न, नाकनिष्ठ हातनय. ६
 गुहजन्मभूपदेशीं व्हांवें पुर रम्य नाम 'शोणित,' या
 मीं आंगें रक्षीन; स्पर्शेल न अहिततेज कोणि तथा." ७
 दुर्गा पुत्रत्वे घे, अनुजत्वे स्कंददेव बाणातें;
 बाणातें भजतो द्विज, भक्तातें शंभु, तुल्य जाणा तें. ८
 पुर ईश्वरें रचविलें अप्रतिम त्रिभुवनांत बाणा या;
 प्रभुला भक्त प्रिय बहु, हें श्रोत्यांच्या मनांत बाणाया. ९
 ज्याचा भालदृग्नि प्राशी रतिजानिचें शरीराज्य,
 त्याच्या वरसामर्थ्यें बलिसुत शोणितपुरीं करी राज्य. १०
 झाला बाहुसहस्रें वीर्यमंदोत्सिक्त बाण अतितेजा,
 रणकाम धरी, भीती शक्रादि सलोक लोकपति ते ज्या. ११
 स्कंदे या स्वभ्रात्या स्वध्वज वाहनमयूर दिधला हो !
 प्रेमें शिवा म्हणे, 'जें रत्न जर्गी, तें अनेकविध लाहो.' १२
 गंधर्व, यक्ष, राक्षस, न टिकति समरांगणीं, न वा सुर ते;
 उरते घन वायुपुढें, तरि अरि बाणासि संगरीं पुरते. १३
 सुर म्हणति, "या जयश्री जोडुनि देतो महामद नवि च कीं.
 ईश्वरतेज म्हणेना कां हो ! तेजोतरा 'वदन विचकीं'?" १४
 गुरु हरिस म्हणे, "व्यर्थ चि न, वरूनि तपा नवा, सुकिव देहा;

१. चंद्रचूड—(मौलि) शंकर. २. दयारूपी गंगानदीचें [उगमस्थान असा] मेरुपर्वत.

३. असुतपा (ज्याचें तप उत्कृष्ट नाही तो) अस्मद्भक्त न होय, [तसा च] जो नीति-
 मान् नाही तो स्वर्गप्राप्तीला योग्य होत नाही. ४. शिवलिंगाला. ५. कपाळा-
 वरील [तृतीय—] नेत्राग्नि. ६. रतीच्या पतीचें (मदनाचें) शरीररूपी तूप. ७.
 वीर्यमदानें उन्मत्त. ८. अष्टदिक्पाळ. ९. अन्य तेजाला.

बा ! बाण असह्य तुला, गरुडरणीं कां न वासुकि वदे 'हा !' ?"
 प्रतिभट मात्र सुदुर्लभ बाणाला, त्रिभुवनीं नसे अन्य,
 कष्टी चिर्त्तीं तेणें, जरि केला ईश्वरें असा धन्य. १६
 बलिसुतभुजा क्षम नग न, वारण हरिहरिनखा जसें नाही.
 एकाची हि सुरांच्या हरिली हरि ! हरि ! न खाज सेनाही. १७
 प्रभुतें नमुनि पुसे तो बाण असें कीं, 'मज श्रम स्फोर
 देती रणाविणें हे भुज, भुजगवरांगदा ! वृथा भार. १८
 जें अचळत्व, दृढत्व, न धरिति नग लहाति बा ! हुलां जे तें,
 खाजेतें न सहाती, पावती वंध्येच्छ बाहु लाजेतें. १९
 होयिल निःसीम कधीं भुजकंडूप्रशमहेतु युद्ध ? वद ;
 ब्रह्मांडीं मज नाही समरसम रस प्रगल्भ उद्धवद.' २०
 'होवुनि असपत्न,' म्हणे जो प्रभु बलिसूनुतें, 'विशंक रहा,'
 तो त्याच्या या कामें वदला, कितवाप्त तेंवि शंकर 'हा !' २१
 शंकर हांसुनि सांगे, 'जरि काम तुझ्या मनांत संगर हा,
 तरि बा ! निजध्वजाचा वांछितपूरक पहात भंग रहा. २२
 जेव्हां ध्वजभंग तुझा, होयिल तेव्हां महासमर जाण.'
 ऐसें प्रभुचें वचन श्रवण करुनि, फार हर्षला बाण. २३
 प्रभुतें बाणासुर तो स्तवि, सविनय बहु पुनःपुन्हा नमुनी ;
 ज्ञानक्षीर^{१३}धिलाभें वाटे झाला सुखी असा न मुनी. २४
 प्रभुनें आज्ञा देतां, वंदुनि गेला स्वकीय सदनातें.

१. प्रतिस्पर्धी. २. एका हि भुजाची. ३. फार. ४. उत्तम सर्प आहेत बाहु-
 भूषणें ज्याचीं अशा शंकरा ! ५. स्थिरपणा. ६. जे नग हुला (उंचीला ?)
 लहाति (धारण करितात) म्ह० उंच पर्वत जें अचलत्व, दृढत्व धरिति तें [ते] न
 धरिति=माझ्या बाहूंचें अचलत्व, दृढत्व मोठमोठ्या उंच पर्वतांचे ठिकाणीं हि
 नाही, असा भाव. ७. निर्फळ झाली इच्छा ज्यांची ते. ८. बाहूंची खाज शम-
 विणारें. ९. आनंददायी. १०. शत्रुरहित. ११. ज्याचा आप्त जुगारी किंवा दु-
 र्व्यसनी निघाला आहे अशा मनुष्याप्रमाणें. १२. मनोरथ पुरविणारा. १३. समुद्र-

- जेथें तो ध्वज, तेथें बैसे चिंतीत कामकदनातें. २५
- स्मित करुनि म्हणे, 'कथिन, प्रिय कुंभांड प्रधान जो त्यातें,
बलिमोक्षादि महोदर्यं वर चिंतुनि परमहृष्ट होत्यातें. २६
- कुंभांड पुसे, 'सांगें सुवरा पावोनि, हर्ष वीरा ! ज्या,
त्या ऐकों दे; न तुला भलतासा लाभ हर्षवी, राज्या !' २७
- सांगे बाण सविस्तर वरद्वरप्राप्त युद्धवर हा या,
कुजनगृहीं सुजन, तसा त्याच्या हृदयीं न उद्धव रहाया. २८
- कुंभांड म्हणे, 'म्हणतो देवांच्यां बहु यशें न शोभ नगा,
त्या ऐसें मागावें ? केले राजा ! तुवां न शोभेंन, गा !' २९
- वदति असें, तों चि ध्वज सहसा पावोनि भंग, तो खचला.
सुरमुनि म्हणे, 'अमर हो ! रण पाहूं, व्हावयासि तोख चला.'
शोणितपुरांत शोणित वर्षे घन; भूमि पावली कंपा;
शंपा उल्का हि, पडे, म्हणती उत्पात, 'असुर हो ! संपा.' ३१
- बहु युद्धोत्सुक बाण ध्वजभंगें कां यथेष्ट नाचेना ?
कुंभांड म्हणे, "होतां उत्पात, बुडेल हे न कां सेना ? ३२
- दिसतें अनिष्ट भारी, परि लंघिल शंभुतें न, न गुहातें;
हें तेज, जें उपासिति मुनिवर्यं वरुनि महावन गुहा, तें. ३३
- न मिरविल च्छत्र शिरीं, तैसें चि सुमत्त बाण हा चवर.
कों मागे प्रभुपासीं दाटूनि, म्हणावयासि 'हा !' च, वर." ३४
- बाण प्राशी हर्षें, संगें घेवूनियां सुरामा, ती,
जी श्रीची कीर्तीची, पुंण्यधींची, करी सुरा माती. ३५
- एके समयीं शिव करि देवीसह सन्नदीतटीं केली,
ज्या प्रभुनें, स्वीकारुनि, करुणा चि विभूषणीं पटीं केली. ३६
- गंधर्व, अप्सरा बहु होत्या सेवेंत, चित्रलेखा या

१. शंकरास. २. महोत्सव. ३. कल्पवृक्षाला. ४. चांगले. ५. वीज. ६. सुंदर स्त्री. ७. पुण्याच्या समृद्धीची. ८. भिकार वस्त्राभरणांची करुणा येऊन च शंकरानें त्यांस धारण केले होते, असा भाव.

- प्रभुतें मोहूं पाहे, रूप धरी सत्य मित्रं लेखाया. ३७
- हांसे प्रभु, देवी ही समजे तीच्या तशा हि परि सोंगा,
किंचित् कोपे, लंघन साहे न, असा वशाहि, परिसों, गा ! ३८
- देवीच्या आज्ञेनें देवीचें रूप अप्सरा धरिती,
पार्षद हि शंभुरूप, भ्रांत क्षणमात्र ते तिला करिती. ३९
- त्यास्तव अंशें झाली कुंभांडसुता वराप्सरा, बापा !
रामा जातिस्मृति ती प्रभुच्या बहु मानवे मनीं शापा. ४०
- सेवेंत नगसुतेच्या त्या बाणाची सुता उषा होती,
पाहे प्रभुसीं क्रीडा देवीची निकटवर्तिनी हो ! ती. ४१
- इच्छी अनुरूपसुगुणपतिसीं क्रीडा तसी च ती धन्या.
समजे, स्मित करुनि म्हणे तीतें ती श्रीहिमाद्रिची कन्या. ४२
- ‘वत्से ! करिसिल तूं ही ऐसी च प्रियतमासह क्रीडा,’
या श्रीदेवीवचनश्रवणें आलीं पावली व्रीडा. ४३
- ‘पतिलाभ घडेल कधीं ?’ ऐसें जों ती उषा मनीं आणी,
तें ही समजोनि, वदे श्रितकल्पलता शिवा असी वाणी. ४४
- ‘जो रमवील स्वप्नीं वैशाखद्वादशीनिशाकाळीं
कन्ये ! तो दयित तुझा, तूं त्याचें वचन सर्वदा पाळीं.’ ४५
- दे तृप्ति वरें मिथिला, जसि दधिपृथुकें नवें तुषांतीतें;
दैत्यसुतादिस्वसखीजनसह वंदुति निघे उषा तीतें. ४६
- सखिया हसति, हसविती, म्हणती, ‘वांछितवरा उखा लाहो,
स्वप्नीं लग्न ! वराडी आपण चि ! सुपात्र हे सुखाला हो.’ ४७
- करितां पतिप्रतीक्षा, झाली बहु काममोहवशगा ती,
व्हाया स्वस्था आलि श्रीदुर्गेचें चि भव्य यश गाती. ४८

१. ईश्वरें आपणास दुर्गा मनाया-पंत. २. स्वाधीन आहेत सर्प ज्याच्या असा.
३. कुंभांडकन्येचें नांव. ४. जवळ असणारी. ५. मैत्रिणींमध्ये. ६. मध्यंतरे रिपवः
यया इति मिथिला=शत्रुदमन करणारी श्रीदुर्गा. ७. तुष (कोंडा) त्नाहीं ज्यांत अशा
दर्शपोखानें.

न निजे जेवी, सेवी न जळ हि, तांबूल ही न ती चावी,
 पांडुत्वार्ते देह प्रतिपळ अतिशक्तिहीन तीचा वी. ४९
 निंदी शीतकराते, सेव्य हि वाटे तिला असेव्य जन,
 'आर्द्र हि नलगे चि,' म्हणे, 'भाजितसे तापलें असे व्यजन.'
 पुसति वयस्या, 'होतें काय तुला ? सांग, न व्यथा राहो.
 क्लेशासि, स्वजनहृदय, मृदु हें हि न आंग नव्य थारा हो. ५१
 सखि ! न तुझा राहों दे शत्रुमनामाजि गर्व लव तात,
 यातें शिवप्रसादें प्रबळ हि लोकेश सर्वलवतात.' ५२
 प्रभुजलकेलिविलोकनसमयापासूनि फार माते, तें,
 दासी कथिति उषेच्या देहींचें व्याकुळत्व मातेतें. ५३
 माता धात्रुनि आली, प्रियकन्येतें विलोकिती झाली;
 चित्तीं बहु ती भ्याली, घर्माच्या, अश्रुच्या, भरें न्हाली. ५४
 आलिंगी, कुरवाळी, वदवी, परि किमपि ती सुता न वदे,
 दावी चिकित्सकांला, तीस परम भय तिचें सुतानेंव दे. ५५
 पटु वैद्य वदति, 'देवि ! स्वस्थ रहा, ईस लागली दृष्टि,
 कीं अति सुंदरपण हें, न असैं अन्यत्र, शोधितां सृष्टी. ५६
 अभिषेक करा, उतरा सर्षप, लावा मुलीस आंगारा,
 सांगा रामकवचमनुपाठ; सुधा जवळि असुनि, कां गारा ?' ५७
 वदल्या चतुरा नारी, 'केला देहीं प्रवेश तारुण्यें.
 पति शीघ्र उषेसि मिळो पितृवात्सल्यें महेशकारुण्यें.' ५८
 त्याउपरि भगवतीनें कथिल्या काळीं उषा सखीसहिता
 निजहर्म्यवरीं निजली, स्वप्नीं पाहे तसें चि ती महिता. ५९
 देवीवरसामर्थ्यें अतुळें, नागोत्तमै जसी नागी,

१. चंद्राला. २. मैत्रीण. ३. मस्त होई. ४. परीक्षकाना (वैद्यांस). ५. सु
 (अत्यंत) कृशत्व. ६. हस्तलिखित प्रतीत 'देव' असैं आहे; परंतु तो हस्तदोष
 असावा. संदर्भावरून 'देवि' हा च पाठ योग्य आहे. ७. मोह-न्या. (दृष्ट काढा).
 ८. रामरक्षामंत्राचा पाठ. ९. पाण्याच्या गारा. १०. आपल्या उत्तम महालांत.

स्वप्नों सभोगचिह्ना पुरुषवरें होय भोगिली जागी. ६०
 झाले ते नवसंगीं होतात विकार भोगिलीला जे,
 कुळदूषण मानी, भी, प्रबळ विट्टे^३ जेंवि भोगिली लाजे. ६१
 कुंभांडसुता रामा तीस म्हणे, 'सखि! धरूं नको ताप,
 घडतां स्वप्नों संग, खोस हि, पुरुषास ही, नसे पाप. ६२
 स्मर वर, सखि! अखिलेश्वरदयिता बदली, तसें चि हें घडलें;
 जडलें कंठीं चिंतारत्न, क्लेशांत हृदय कां पडलें? ६३
 ईश्वररक्षितशोणितपुरपतिकन्येसि तुज बळें भोगी,
 तो गीष्पतिहुनि, हरिहुनि, कवि, तेजस्वी, महेशसम योगी.
 तुज जो कांत शिवेनें दिधला, तो त्रिभुवनीं असामान्य;
 सखि! तूं धन्या, कन्या कोण दुजी, पति जिचा असा मान्य?
 न कळे सुर कीं दानव मानव; या नवस करुनि, रतिचोरा
 बांध दृढ प्रेमगुणें, प्राप्ता हो देवि! कीर्ति तुज थोरा.' ६६
 रामेसि उषा प्रार्थी, 'प्रियसखि! न सुचे चि, मन्मति भ्रमली;
 तूं सांग उपाय, सुजनजिह्वा न च सांगतां हित श्रमली.' ६७
 रामा सांगे, 'कार्या करिल निजा तेंवि चित्रलेखा या,
 कविनीं न सुमैत्रीहुनि कल्पलतेतें विचित्र लेखाया.' ६८
 तत्काल अप्सरा ती प्रभुपौत्रीनें समीप आणविली,
 पडुनि गळां, अतिपीडा, वांछा, विनवूनि तीस, जाणविली. ६९
 देवी तीस म्हणे, 'सखि! हें कार्य अशक्य; कीं न कुल, शील,
 देश हि, लोक हि, ठावा; परि विरहें तूं उरांत उलसील. ७०
 याकरितां लिहित्यें मीं, त्रैलोक्यामाजि पुरुष जे महित

१. भोग घडला जिला तीस. २. जारानें. ३. चिंतामणि. ४. बृहस्पति. ५.
 चोरून संभोग घेणाऱ्याला. ६. प्रेमरज्जूनें. ७. कविनीं सुमैत्रीहुनि कल्पलतेतें
 विचित्र (अधिक चमत्कार दाखविणारी) न लेखाया (मानावें म्हणून) चित्रलेखा
 या कार्या निजा तेंवि (आपलें च असतें तर जसें करिती तसें) करिल-असा
 अन्वयार्थ. ८. प्रभु (शंकर) त्याचा पुत्र बाणासुर त्याच्या मुलीनें (उषेनें).

सुरदानवयक्षोरगराक्षसगंधर्वमानवांसहित.

७१

परि दिवस चित्रपट्टीं लागतिल मला लिहावया सप्त,
पाहुनि पावसिल प्रिय, तोंवरि तव मन उषे ! न हो तप्त. ' ७२

प्राप्तसुखा वदलि उखा, 'तुज जन परिपाल्य आलि ! हा, याचें
स्मरण असों दे, मतिमति ! घेवुनि साहित्य जा लिहायाचें.' ७३

देवस्त्री ती आणी पट्टातें सप्त दिन सदा लिहुनीं,

प्रिय संसारांत करी, सेविलि संपत्ति हि न सदा लिहुनीं. ७४

उकलुनि, उषेसि देवी लिहिला तो चित्रपट्ट नव दावी;

दुर्गावरशक्ति च ती; स्वर्वेश्याबुद्धिशक्ति न वदावी. ७५

देवासुरादि सुपुरुष जे चित्रपटांत रेखिले होते,

सादर सर्व उषेनें, वळखाया दयित, देखिले हो ! ते. ७६

नंदाचें भाग्य म्हणे, 'व्रज तारायासि, वळ खिलारा,' ज्या,

त्या प्रभुचा पौत्र परम सुंदर अनिरुद्ध वळखिला, राज्या ! ७७

वदली स्मित करुनि उषा, 'रतितस्कर हा च साच जाणावा,

सखि ! कोणाचा कोण, ध्यानीं त्वां प्रथम नीट आणावा. ७८

कुल, शील, नाम, याचें प्रथम मला त्यां अशेष कळवावें,

मग मीं कथिन उचित तें, जन्मुनि पितृयश सये ! न मळवावें.

सांगे देवी, ज्याची कीर्ति निवविती, सुधा जसी तप्ता,

त्या श्रीकृष्णप्रभुचा सखि ! अनिरुद्धाख्य होय हा नप्ता. ८०

सखि ! धन्या तूं, तुज हा योग्य पति प्रथितकीर्ति, शिवशील;

निवसील, श्री आजी याची, तीच्या पदांसि सिवसील.' ८१

ती तिस म्हणे, 'सखि ! करीं, बहुत न लावुनि दिवस, भेटि कसी;

सेवेंत शिवेच्या. तूं शीलितयोगींद्रशिवसभे टिकसी.' ८२

१. मीं. २. चांगल्या मैत्रिणीहून. ३. नातू. ४. प्रख्यात आहे कीर्ति ज्याची
असा. ५. शिव (कल्याणकारक) शील (स्वभाव) ज्याचा असा. ६. ज्याचें भक्ति-
शील माठें आहे अशा श्रेष्ठ योग्यांच्या मंगल सभेंत. तुला योगमाया फार उत्तम
ठाउकी आहे, असा या गोतिचरणाचा भाव-निर्णय०.

- स्वप्नों सभोगचिह्ना पुरुषवरें होय भोगिली जागी. ६०
- झाले ते नवसंगीं होतात विकार भोगिलीला जे,
कुळदूषण मानी, भी, प्रबळ विट्टे^३ जेंवि भोगिली लाजे. ६१
- कुंभांडसुता रामा तीस म्हणे, 'सखि! धरूं नको ताप,
घडतां स्वप्नों संगं, खोस हि, पुरुषास ही, नसे पाप. ६२
- स्मर वर, सखि! अखिलेश्वरदयिता वदली, तसें चि हें घडलें;
जडलें कंठीं चिंतारत्न, क्लेशांत हृदय कां पडलें? ६३
- ईश्वररक्षितशोणितपुरपतिकन्येसि तुज बळें भोगी,
तो गीष्पतिहुनि, हरिहुनि, कवि, तेजस्वी, महेशसम योगी.
तुज जो कांत शिवेनें दिधला, तो त्रिभुवनीं असामान्य;
सखि! तूं धन्या, कन्या कोण दुजी, पति जिचा असा मान्य?
न कळे सुर कीं दानव मानव; या नवस करुनि, रतिचोरा
बांध दृढ प्रेमगुणें, प्राप्ता हो देवि! कीर्ति तुज थोर.' ६६
- रामेसि उषा प्रार्थी, 'प्रियसखि! न सुचे चि, मन्मति भ्रमली;
तूं सांग उपाय, सुजनजिह्वा न च सांगतां हित श्रमली.' ६७
- रामा सांगे, 'कार्या करिल निजा तेंवि चित्रलेखा या,
कविनीं न सुमैत्रीहुनि कल्पलतेतें विचित्र लेखाया.' ६८
- तत्काळ अप्सरा ती प्रभुपौत्रीनें समीप आणविली,
पडुनि गळां, अतिपीडा, वांछा, विनवूनि तीस, जाणविली. ६९
- देवी तीस म्हणे, 'सखि! हें कार्य अशक्य; कीं न कुल, शील,
देश हि, लोक हि, ठावा; परि विरहें तूं उरांत उलसील. ७०
- याकरितां लिहित्यें मीं, त्रैलोक्यामाजि पुरुष जे महित

१. भोग घडला जिला तीस. २. जारानें. ३. चिंतामणि. ४. बृहस्पति. ५. चोरून संभोग घेणान्याला. ६. प्रेमरज्जूनें. ७. कविनीं सुमैत्रीहुनि कल्पलतेतें विचित्र (अधिक चमत्कार दाखविणारी) न लेखाया (मानावें म्हणून) चित्रलेखा या कार्या निजा तेंवि (आपलें च असतें तर जसें करिती तसें) करिल-असा अन्वयार्थ. ८. प्रभु (शंकर) त्याचा पुत्र बाणासुर त्याच्या मुलीनें (उषेनें).

सुरदानवयक्षोरगराक्षसगंधर्वमानवांसहित. ७१
 परि दिवस चित्रपट्टीं लागतिल मला लिहावया सप्त,
 पाहुनि पावसिल प्रिय, तोंवरि तव मन उषे ! न हो तप्त. ७२
 प्राप्तसुखा वदलि उखा, 'तुज जन परिपाल्य आलि ! हां, याचें
 स्मरण असों दे, मतिमति ! घेवुनि साहित्य जा लिहायाचें.' ७३
 देवस्त्री ती आणी पट्टातें सप्त देन सदा लिहुनीं,
 प्रिय संसारांत करी, सेविलि संपत्ति हि न सदा लिहुनीं. ७४
 उकलुनि, उषेसि देवी लिहिला तो चित्रपट्ट नव दावी;
 दुर्गाविरशक्ति च ती; स्वर्वेश्याबुद्धिशक्ति न वदावी. ७५
 देवासुरादि सुपुरुष जे चित्रपटांत रेखिले होते,
 सादर सर्व उषेनें, वळखाया दयित, देखिले हो ! ते. ७६
 नंदाचें भाग्य म्हणे, 'ब्रज तारायासि, वळ खिलारा,' ज्या,
 त्या प्रभुचा पौत्र परम सुंदर अनिरुद्ध वळखिला, राज्या ! ७७
 वदली स्मित करुनि उषा, 'रतितस्कर हा च साच जाणावा,
 सखि ! कोणाचा कोण, ध्यानीं त्वां प्रथम नीट आणावा. ७८
 कुल, शील, नाम, याचें प्रथम मला त्वां अशेष कळवावें,
 मग मीं कथिन उचित तें, जन्मुनि पितृयश सये ! न मळवावें.
 सांगे देवी, ज्याची कीर्ति निवविती, सुधा जसी तप्ता,
 त्या श्रीकृष्णप्रभुचा सखि ! अनिरुद्धाख्य होय हा नप्ता. ८०
 सखि ! धन्या तूं, तुज हा योग्य पति प्रथितकीर्ति, शिवशील;
 निवसील, श्री आजी याची, तीच्या पदांसि सिवसील.' ८१
 ती तिस म्हणे, 'सखि ! करीं, बहुत न लावुनि दिवस, भेटि कसी;
 सेवेंत शिवेच्या तूं शीलितयोगींद्रशिवसभे टिकसी.' ८२

१. मीं. २. चांगल्या मैत्रिणीहून. ३. नातू. ४. प्रख्यात आहे कीर्ति ज्याची
 असा. ५. शिव (कल्याणकारक) शील (स्वभाव) ज्याचा असा. ६. ज्याचें भक्ति-
 शील मांठें आहे अशा श्रेष्ठ योग्यांच्या मंगल सभेंत. तुला योगमाया फार उत्तम
 ठाउकी आहे, असा या गोतिचरणाचा भाव-निर्णय०.

देवी म्हणे, 'जसें हें प्रभुसंरक्षित, तसें चि कीं पुर तें;
 तेथें प्रवेश दुर्घट सहसा, आयुष्य साहसें पुरतें. ८३
 सखि ! तूं साहस न करीं, रक्षीं मज, आपणास, जनकास;
 साध्या कार्याविषयीं घाली स्वपरार्थ सुज्ञ जन कास.' ८४
 ती तीस म्हणे, 'आहे तुज मायायोग ही सुतनु ! ठावा;
 कोण म्हणेल, अमृतरस पुष्कळ असतां करीं, सुत नुठावा ?
 जीवितसंदेहा, कीं कामार्त न वंशदूषणा, पाहे;
 साहे सर्वस्वक्षय, देवि ! तुला सर्व ठावुकें आहे. ८६
 चित्तांत मरणनिश्चय, वदत्यें, वाहूनि आण, जांगे हा;
 आल्यें शरण तुला मीं, सखि ! पति पाहूनि, आण, जा, गेहा.'
 देवी वदली, "जात्यें, म्हणसि, मज स्तवुनि साहसी आण;
 करिल भगवती करुणा, कीं वदसि 'मरेन,' वाहसी आण."
 वदुनि असें गुप्तपणें ती प्रभुच्या नित्यनव पुरा नेली,
 कीं, कीर्ति, सदुपकारीं करितां श्रमपात्र न वपु, रांगेली. ८९
 द्वारवतीप्रति पावे, प्रभुभवननिकट नभीं सुधी राहे,
 पाहे अनिरुद्धहरण विभुसि कळायसि, युक्ति धीरा हे. ९०
 मज्जन करीत होता श्रीनारदमुनि, तयासि, पाहून,
 तो आपणासि पाहे, तों कर जोडी, समीप राहून. ९१
 पाहूनि देवर्षि पुसे, 'वद, कां या द्वारकेसि आलीस ?
 एका हि चित्रलेखे ! नाणूनि समागमें स्व-आलीस.' ९२
 पायांकडे चि, देवी ती बहु विनयें तदा नमुनि, पाहे;
 आगमनहेतु सांगे, पावुनियां अभयदान, मुनिपा हे. ९३
 वृत्त सविस्तर परिसुनि, करि सुनिपुण तो दया दयालु बरी;

१. पुरें होतें, संपतें. २. जगण्याच्या संशयास. ३. मनांत वागत आहे. (याचा कर्ता 'हा मरणनिश्चय'). ४. नेहमीं नव्याप्रमाणें असणाऱ्या द्वारकेला. ५. परोपकारार्थ शरारत झालेली नाही तर कीर्ति रागावते (मिळत नाही.) ६. स्तान. ७. मुनिश्रेष्ठाला.

या आवडलो बहु हे, जो भोळा जन जसी तथा लुंबरी. ९४
 दे तामसी सुविद्या, अभय प्रभुकडिल ही, तिला गाया;
 मुनि भाविरणें हर्षें, जो कारण साधुरीति लागाया. ९५
 मग ती अनिरुद्धातें पाहे, जावूनि रम्य गेहांत,
 ज्याच्या ऊषाविरहज्वर दुःसह सुप्रवृद्ध देहांत. ९६
 उपभोग जिचा स्वप्नीं, चिंतित होता उषेसि चित्तांत;
 तद्रूपीं तो तैसा, लुब्ध जसा दृष्ट नष्टचित्तांत. ९७
 चिंती उषेसि तो त्या प्रेमें हृदयांत राम सीते ज्या;
 त्यासीं वदे, स्त्रियांतें मोहुनि, पसरूनि तामसी, तेज्या. ९८
 “अनिरुद्धा! यदुवीरा! कुशल असे कीं? तुला पहायाला
 आल्यें, दूती होवुनि, मीं बाणसुतासखी बहायाला. ९९
 दिधलासि भगवतीनें जीचा स्वप्नीं तुला समागम, ती
 मत्प्रियसखी उषा पतिविरहें त्या जानकीसमा गमती. १००
 प्राण उषेचे विरहीं यावरि यदुसत्तमा! न वांचावे;
 ज्ञात्यां हि सुरां असुरां, स्मर-अहि अतिमत्त मानवां चावे. १०१
 शिरलें असेल हृदयीं जरि काय स्त्रीसहस्र ही, तरि ती,
 ‘कामर्थ्यमाना कविनें रक्षावी,’ प्रैणति तुज असी करिती. १०२
 आहे, तव चित्र दिलें म्यां जें, त्यातें उषा सदा पाहे,
 म्हणती, ‘अजि नाथ! गिळों स्मरशर पसरिति मुखास, दंभा हे.’
 बलिसुत शोणितपुरपति बाण, तथाची सुता उखा, लाहो
 तुज ती, तिस तूं लाहें, बा! हें यश सत्सभासुखाला हो.” १०४
 अनिरुद्ध म्हणे, ‘मज ने, सत्य करीं स्वप्न, रक्ष तीस मज;
 जी उपकृति अत्यार्ती, देवि! स्वल्पा हि लक्ष ती समज. १०५
 तुज सत्य चित्रलेखे! वाटो, स्वप्नीं विलोकिली, परि ती

१. पुढें पुढें करणारी स्त्री. २. लवकर च सुरू होणाऱ्या युद्धामुळे. ३. अत्यंत वाढलेला. ४. इच्छा करणारी, ५. विनंति. ६. जीवंत-पंत. ७. आवरून धरा. ८. अतिदुःखितावर.

- करिती खरीपरीस हि बहु विकळ, मन क्षणक्षणीं हरिती.' १०६
 देवी चित्तांत म्हणे, 'पावलि परमेश्वरी उखा यास;
 चंद्रासि चकोरीसी; सेविल हा जन जर्गो सुखायास.' १०७
 मग अनिरुद्धासि म्हणे, 'भेटवित्यें शीघ्र अंगना, चाल;
 दोघें परमानंदें, पावुनि अन्योन्यसंग, नाचाल.' १०८
 श्रीनारददत्ताद्भुत विद्येने ती तयासि झांकून,
 घेउनि जाय, करूं दे कोणां पुरुषस्त्रियांसि कांकूं न. १०९
 शोणितपुरांत ने त्या, न धरूं दे विरह नेटें वीरा ज्या;
 अनिरुद्धासि उषेसीं, क्षण करुनि विनोद, भेटवी, राज्या! ११०
 ती तीस म्हणे, 'अनघे! धन घे शोधुनि दिलें, उखे! नाच,
 दोघें सावध वर्ता, जेणें मन लेश ही दुखेना च.' १११
 वाढे शरजाहृदयीं, निःसीम प्रीति, भीति ही राया!
 आधीं सखीस मग, ती आलींगी साधुरीति हीरां यां. ११२
 बाणात्मजा म्हणे, 'सखि! कैसें हें कर्म गुप्त राहेल?
 पाहेल प्रभु जरि, तरि हरिल चि असु, न क्षणार्ध साहेल.' ११३
 ती अप्सरा म्हणे, 'गे प्रियसखि! न मनांत काळजी वाहें,
 वरदापदयुग चितीं; ध्यात्या हित सर्वकाळ जीवा हें.' ११४
 श्रीहरिहरांसि वंदुनि, गांधर्वें सुज्ञ इष्ट संपादी;
 दुर्गावरविश्वासें सोडी ती सुतनु दैन्यकंपादि. ११५
 कांहीं काळ प्रेमें क्रीडा व्रीडावती करी, राज्या!
 निववी पतिसंगसुखें, कामदहन तापवी शरीरा ज्या. ११६

१. 'परमेश्वरी' या पदाचा अर्थ 'मोठा सत्ताधारी जो बाणासुर त्याची कन्या' असा करावा. 'परमेश्वरी' म्ह० 'पार्वती' असा अर्थ करून 'पावलि' क्रियेचा संबंध 'पार्वती' व 'उखा' या दोन्ही कर्त्यांकडे आहे असें समजावें.
 २. आपण अप्सरा-पंत. हा जन जर्गो सुखायास (जे श्रम करण्यांत आनंद वाटतां ते) सेविल. ३. धोर. ४. शरजा=बाणकन्या. ५. पुरुषरत्नातें -पंत.
 ६. पार्वतीपदयुग.

रक्षक दक्ष कपट तें समजुनि कळविति अनर्थ बाणातें,
 तो असुरांसि म्हणे, 'जें शासन चोरासि, यासि जाणा तें. ११७
 मत्कुळदूषक दुर्जन मारा चि, धरूं नका चि आळस, जा;
 हूं, घ्या शस्त्रें, कवचें; शीघ्र तुम्हीं सर्व शत्रुकाळ सजा.' ११८
 या बाणाज्ञेनें तें असुरांचें धांवलें नृपा! सैन्य,
 वेदुनि मंदिर, म्हणती 'मारा,' तों पावली उषा दैन्य. ११९
 बहु भिवुनि, रडों लागे, दयिता, त्या बाणवंशभूषेतें
 अनिरुद्ध स्मित करुनि, स्वमुखें कळवी स्वतेज ऊषेतें. १२०
 गर्जति दानव, परजिति शस्त्रांतें, दांत ओंठ ते खाती;
 संकटसमयीं स्मरली श्रीनारदमुनिस चित्रलेखा ती. १२१
 तों भगवान् मुनि गगनीं प्रकटे, हांसे, म्हणे, 'कुमारा! हो!
 निर्भय, हूं, झगड, रगड कटकचटक, चित्रैसी उमा राहो.' १२२
 हर्षोत्फुल्लवदन मुनिपद नमुनि उठे धरुनि परिघातें;
 अरिघातें यश मिळवी, असुरबळ म्हणे, 'शिखींत न रिघा' तें.
 त्या हर्म्यद्वाराच्या कवळुनि करे सलील परिघास,
 पळवी, पळ वीर गमे तो दीप्त ज्वलन मूर्त, अरि घास. १२४
 पाहुनि असुरभटकदन, देवर्षि म्हणे, 'भला! भला! साधो!
 बाधो न त्रास तुला, जय कोणास हि न लाभला साधो.' १२५
 हतशेष क्षंतजोक्षत भट म्हणती, 'रक्ष, रक्ष,' बाणातें,
 तो अन्यांसि म्हणे, 'रे! जा, कुलदूषण समूल खाणा तें.' १२६
 पुनरपि वीर अयुतशः प्रेषी द्वेषी मदांध तो बाण,
 प्राण हराया गेले, परि न शकति आपुलें चि ते त्राण. १२७
 तच्छस्त्रांहीं च रणीं केलें तत्कदन मदनतनयानें,
 न्यायापुढें टिकावें कैसें, बहुत हि झटोनि, अनयानें? १२८

१. भूषा=अलंकार. (उषा). २. सेनारूपी चिमणी. ३. चित्रासारखी, तटस्थ,
 स्तब्ध. ४. अडसराला, मुद्गराला. ५. अर्शीत. ६. लीलेनें, सहज. ७. गवत. ८.
 [आजवर] मिळालेला. ९. मिळो. १०. रक्तानें माखलेले, भरलेले.

शोणितपुरांत शोणितपूरीं घाली परांसि आंधोळ;
 न करिल करिकटकाचा कंठीरव एक ही न कां घोळ ? १२९
 वरचर्मखड्गधर परकदन करो तो कुमार मदनाचा,
 त्याचा सिंहखं म्हणे सुरमुनितें, हरुनि दैत्यमद, ' नाचा.' १३०
 मेले, बहुत पळाले, सोडुनि बाणा, सहाय्य ' हा ! ' करिती.
 याची परांत पडली न च म्हणवायास ' हाय ! ' हाकें रिती. १३१
 होतां बळभंग, बहु क्रोधें हृदयांत बाण तो कढला,
 ज्यासि सहस्र हय, असा दशनैलव रथीं मग स्वयें चढला. १३२
 कुंभांड करुनि सारथि, नानायुधधर सहस्रबाहु निघे,
 हांसे अनिरुद्ध, ' भला ! ' म्हणुनि मुनि मुखें तयासि बाहुनि घे.
 तो बाण ' धरा, मारा, ' ऐसें क्रोधें वदे, करी लगट;
 ऊषा भिवुनि बहु रडे, तीस गमे स्वपतिला करील गट. १३४
 तीतें अनिरुद्धं म्हणे, ' मज यापासूनि लेश भय नाहीं,
 स्वस्थ रहा, अधिक न हा, सुमुखि ! पहा शुद्ध युद्ध नयनाहीं.
 वीरसुता तूं सुज्ञे ! पडुनि गळां ठाकसी; समर सिकता
 मीं यादव कीं ? करितां रडुनि गळांठा कसी समरसिकता ? '
 बाणप्राण हराया कोपें बाणादि शस्त्र जें सोडी,

१. सिंह. २. ' न ' विनाकारण अधिक आहे. ३. साह्यकर्ते मित्र. ४. अनिरुद्धाची हाक (गर्जना, सिंहनाद) शत्रूना ' हाय ! हाय ! ' म्हणविण्यास रिती न पडली (फुकट गेली नाहीं). ५. चार हजार हात प्रमाणाच्या. ६. सुज्ञे ! तूं वीरसुता [आहेस तरी] गळां पडुनि ठाकसी (' माझे रक्षण करा ' म्हणून गळां पडत आहेस); मीं यादव समर सिकता कीं ? (मीं यादवकुलोत्पन्न आहे, तेव्हां आज च कांहीं नवीन युद्धकलाभ्यास करणारा नव्हे). [तूं] रडुनि गळांठा (गाळण) करितां (दाखवूं लागलीस तर) समरसिकता कसी ? = वीरसुतेस व वीरपत्नीस योग्य असे गुण तुझ्या ठिकाणी आहेत असें कोण समजेल ? तुझ्या या वर्तनानें ' वीरसुता ' व ' वीरपत्नि ' हीं विशेषणें व्यर्थ होतील, हें कसें तुझ्या ध्यानांत येत नाहीं, असा भाव.

तोडी खड्गें, चमै उडवी, बहु साधुवाद तो जोडी. १३७
 असि, मुसळ, शूळ, पट्टिश, तोमर, हाणी सहस्रभुज बाण,
 तो धीट नीट त्यावरि जाय, म्हणे 'हाणिसील किति ? हाण.'
 बाण उपाय वधाया, येतां अनिरुद्ध निकट, लाख रची;
 ईषा खंडुनि, तद्धरि, होउनि अनिरुद्ध, चिकटला खरची. १३९
 त्यातें बळिसुत झांकी बहु विशिखप्रमुखशस्त्रवर्षानें,
 'मेला अनिरुद्ध,' असें मानुनि, गर्जति सुरारि हर्षानें. १४०
 घनजाळातें रविसा क्षिप्र विदारुनि शस्त्रजालातें,
 बाहिर निघे, सुरांला बहु नवल गमे तशांत ज्याला तें. १४१
 पार्श्वी उडोनि येतां बाणानें देखिला स्वजामाता,
 केवळ न उषेचीच, स्कंदाची ही प्रसन्न ज्या माता. १४२
 'कन्या होयिल विधवा,' ऐसें चित्तांत बाण तो नाणी;
 सोडी शक्ति महोग्रा, सुरजैन ही 'हा !' असी नर्भी वाणी. १४३
 येतां प्रद्युम्नावरि वह्निज्वाळा भयानका वमली.
 भ्रमली प्रेक्षकजनता, जैसी कृत्या, तसी च ती गमली. १४४
 पाठविली बाणानें जी कृत्यासी करावया कवळ,
 अतिवेगें कृत्यासी, आली जो उग्र शक्ति ती जवळ, १४५
 धरिली त्या अनिरुद्धें, गरुडें भुजगी, तसी च उडुनि करे;
 स्तविला तो सुरनिकरें जेंवि शरत्पूर्ण चंद्र उडुनिकरें. १४६
 मूर्छित केला प्रभुच्या पौत्रें त्या शक्तिनें चि तो बाण,
 प्राण व्याकुळ झाले, शकला न करावया निजत्राण. १४७
 त्यातें कुंभांड म्हणे, 'तूं विषय असा वधा न हो, माया
 प्रकटी, शीघ्र न शकसिल या अरिस असावधान होमाया.'

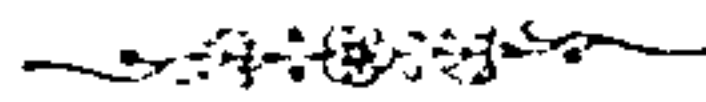
१. अनिरुद्ध (अनावर) होऊन चिकटला (भिडलेला) [अनिरुद्ध] [बाणाच्या रथाची] ईषा (जूं) मोडून त्याच्या घोड्यांस खरची (मारिता झाला). २. जीवंत राहिला. ३. सोडी ' हा ! ' असी-पंत. ४. निकर=समुदाय. ५. शारदीय पौणिमेचा. ६. उडु=नक्षत्र. ७. होम करणें=नाश करणें.

तो सावधान आर्धी, गुप्त रथामात्यसहित होय मग,
 वर्षे सर्पशर, म्हणे, 'कुळदूषक, धृष्ट, अहित हो यमग.' १४९
 फणिकुळ चंदनतरुला, अनिरुद्धा त्यासमान वेढी, गा!
 त्या मुनि मानी बाणा, कीं नागांच्या न मानवे ढीगा. १५०
 फणिरुद्धा अनिरुद्धा पाहे अतिकुपित बाण माराया,
 मंत्री म्हणे, 'दिसतसे वरपुरुष, करीं विचार, बा राया! १५१
 ज्याच्या देहीं दिसतें तेज सुदुःसह अरीस अधिक रणीं,
 उत्तरमीमांसेच्या जैसे पहिल्यापरीस अधिकरणीं. १५२
 कोणाचा हा? कवणें तव गेहीं आणिला? कसा आला?
 झाला बहुमत तनयाहृदयाला, मारिशी कसा थाला? १५३
 त्वदधिकेवळ गांधर्वें वरिला वर हा, तुझी उषा कन्या
 धन्या, कीं हे राज्या! अन्याय स्पष्ट अर्पितां अन्या. १५४
 वा! तूं दशशतभुज, हा द्विभुज, तदपि वद, पिनांकिपुत्रास
 तुज देता झाला कीं नाहीं समरांगणांत उत्रास? १५५
 रूप कसें? तेज कसें? प्रभु हि वधिल वामदेव तात न या,
 चतुरा आहे, पाहे, या पुरुषीं कामदेवता तनया. १५६
 क्षतविग्रह, विग्रहपटु, कृतनिग्रह हि, ग्रहप्रवरतेजा,

१. यमाकडे जाणारा, मृत्युपंथास लागणारा २. अनिरुद्धा-पंत. ज्या सर्पांच्या
 ढांगानें (अनेक सर्पांच्या समूहानें) अनिरुद्धास वेष्टिलें होतें, त्याचें विशेष महत्व
 नारदाला वाटलें नाहीं; परंतु सर्पांखाला योजिणान्या बाणासुराची मात्र त्याला
 धन्य वाटली. ३. दिव्य. ४. वाटाघाटीनें निश्चित सिद्धांत काढण्याच्या पद्धतीस
 'अधिकरण' म्हणतात. अधिकरणाच्या पांच अंगांचा जो जो अधिकाधिक विचार
 करावा तो तो सिद्धांत अधिक च प्रकाशित होत जातो, तद्वत् अनिरुद्धाचें तेज
 जसजसें त्याजकडे पहावें तसतसें वाढणारें दिसे. ५. तुझ्यापेक्षां अधिक बळवान्
 ६. शंकरपुत्रास (बाणास). ७. अतिशय त्रास. ८. इच्छा पुरविणारी देवता.
 ९. जखमा झाल्या आहेत अंगावर ज्याच्या. १०. युद्धकुशल. ११. बांधून
 घातलेला. १२. श्रेष्ठ ग्रह जो सूर्य त्याप्रमाणें तेजस्वी.

व्रदन पहा, भय लेश हि, वांधुनि, देती न. सर्पशर ते ज्या.
 ऐसें हित, विहित वदे जें मंत्री, मान्य धन्य तो करि तें;
 कीं, सन्नीतिसुरभिचें न पडे, पडतें चि अन्यतोक रितें. १५८
 रक्षक अनिरुद्धनिकट ठेवुनि, तो बाण जाय गेहातें;
 गेला मुनि हि कथाया तें त्या लीलामनुष्यदेहातें. १५९
 चित्तीं अनिरुद्ध म्हणे, 'मुनिवर सांगेल वृत्त हें हरिला,
 अरिला मर्दिल; मदगद कोणाचा न प्रभूत्तमें हरिला?' १६०
 बाणसुता, ती पतिगति अतिकष्टा पाहतां, रडे, मोहे.
 अनिरुद्ध म्हणे, 'प्रभुला कळविल मुनि भीरु! मदशा तो हे.
 येतिल बळ कृष्ण प्रभु, तूं शोकैचळभरें नको चिरडों;
 स्वप्ननिधनसम हा श्रम, अंतीं होयिल बरें, नको चि रडों. १६२
 मरतिल बळबाहुरवें, दामोदरदररवें चि देवारी;
 गळतिल गर्भ वधूंचे; तूं या दुःसंगतीस दे' वारी.' १६३
 ऐसें जरि सत्य कथी परमेश्वरपौत्र वीर तो, तरि ती
 अरितीक्षणत्वे ऊषा चिंता चित्तांत जाहली करिती. १६४

अध्याय बेचालिसावा.

फणिशरबद्ध प्रभुचा पौत्र घडायसि आपणा मुक्ती,
 युक्ति मनीं योजी, तों सुचवी गुरुची शिवास्तवा उक्ती. १
 नमुनि, मनांत म्हणे तो, "इंद्रोपेंद्रानुजे! महामाये!
 तूं स्वाश्रितवत्ससुरभि, तव महिमा त्रिभुवनीं न हा माये. २

१. मूर्छित होई. २. शोकरूपी पर्वताच्या भारानें. ३. स्वप्नांतिल मरणा-
 प्रमाणें. ४. पाणी दे=सोड; त्याग कर. ५. अरि (बाणासुर) त्याचा क्रूर-
 पणा मनांत येऊन. ६. गुरुची उक्ति (नारदाचें वचन) पार्वतीची स्तुति सुचवी;
 म्हणजे, नारदाच्या सांगीप्रमाणें त्यानें पार्वतीचें स्तवन केलें.

भगवति ! शंकरदयिते ! महिषादिमहासुरांतंदायिकरे !
 तूं म्हणसि प्रणतांच्या दुर्विधितें, 'हो चि दूर, आयिक, रे !' ३
 झाली प्रसन्नचित्ता शरणागतवत्सळा, स्वयें आली;
 व्याली शिशुच्या साध्वससमयीं च, जसी, तसी उडी घाली. ४
 नक्रापासुनि जेंवि प्रभुनें केला क्षणांत मुक्त करी,
 अहिशखंधविमोचन करुनि, तसें त्यासि बोधयुक्त करी. ५
 "हरि ये, तों, मुक्त हि तूं, वत्सा ! या बंधनीं असा चि रहा;
 प्रभु बहु कोपेल न, तरि हा बाण म्हणेल बा ! कसा चिर 'हा !' ?
 ज्ञानी असोनि दिसतो संसारिजनासि जेंवि संसारी;
 मुक्त हि दिस बद्धतसा, जों ये शोणितपुरासि कंसारी. ७
 बाणभुज च्छेदील, स्वपुरा नेयील तुज सदारास,
 गातील रण प्रभुचा, प्रेमें गाती जसे सदा रास." ८
 करुनि दया, देवीनें यापरि अनिरुद्ध सुखविला साचा;
 याच्या जाया रडती, कीं, झाला नाश सुखविलासाचा. ९
 नेला अनिरुद्ध, असें तहयितांच्या कळे विलापानें;
 ताप द्वारवतीला या वृत्ताच्या पुन्हां दिला पानें. १०
 'व्हा सिद्ध,' असें कळवी दुंदुभि गर्जांनि उग्रसेनमतें;
 'गमतें अनिष्ट मोटें,' जन म्हणती, 'बहु भयें मन भ्रमतें.' ११
 यादव धांवुनि आले, म्हणती अन्योन्य, 'काय हा निकर ?
 अनिरुद्ध हरुनि, दिला अहितें हृदयांत घाय हानिकर.' १२
 कोणासि किमपि न सुचे, चिंता यादव समस्त ही करिती.
 धरि ती च स्थिति हरि ही, मौनादिगुणेंकरुनि जी नं रिती.
 विपृथु म्हणे, 'श्रीकृष्णा ! शक्राची ही मनोव्यथा हरिसी,

१. अंतदा०=नाश करणाऱ्या हाताचे देवि ! २. आई. ३. संकटकाळीं. ४.
 रासक्रीडा. ५. 'पुन्हा' म्हणण्याचें कारण, यापूर्वीं शंकरासुरानें प्रद्युम्नहरण केल्याचा
 प्रसंग आहे. ६. कठिण प्रसंग. ७. रिकामी नव्हे म्ह० भरलेली अर्थात् मौना-
 दिकेंकरुन युक्त अशी स्थिति. ८. यादवविशेष.

- श्रितयादवचिंतामणि तो तूं चिंता स्वयं कसा करिसी?' १४
 कृष्ण म्हणे, 'विपृथो ! मीं या कार्याच्या चि चिंतितो गतितें,
 परि पावेना; न कळे, कोणें केला अनर्थ हा, मतितें. १५
 श्रवण करुनि हे वार्ता, मानितिल अशक्त आहुंका राजे;
 मज ते उपहास जर्गी, हतरत्ना होति साहुकारा जे. १६
 सप्तम दिवसीं पूर्वीं सहसा प्रद्युम्न शंबरें हरिला,
 परि तो शिवप्रसादें आला, वधुनि स्वयें तथा अरिला. १७
 शाल्वें नेला होता या नगरींतूनि आहुक वळून,
 परि सोडविला आम्हीं; जिरविल रवि काय राहु कवळून? १८
 अनिरुद्धहरण सुविषम वाटे माज्या मनासि यादव हो!
 आतां श्रीशिवचरणस्मरण चि चिंतावनासि या दव हो.' १९
 सात्यकि म्हणे, 'करावा, चार प्रेषुनि केशवा ! शोध.'
 प्रभु आहुकासि सांगे; तो चार, तसे चि पाठवी योध. २०
 सैन्यपति अनाधृष्टि प्रभुसि म्हणे, 'केशवा ! तुवां हरिला
 परिभवुनि, पारिजात स्वर्द्रुम पूर्वीं, न अर्पितां, हरिला. २१
 या वैरें शक्रानें हरिला अनिरुद्ध, मज असें गमतें;
 न शमे दायदाचें, इतराचें हृदय तापलें शमतें.' २२
 कृष्ण म्हणे वळपाळा, 'देवांची प्रकृति बा ! नव्हे क्षुद्रा,
 आंत कलुष कीं निर्मळ तें सुशजनासि कळविती मुद्रा. २३
 अकृतघ्न, भक्तवत्सळ, अक्षुद्रप्रकृति, सर्व सुर समज;
 वाटे वासवशील चि उच्च, जरि हि अमृत खर्व सुरस मज. २४
 माझा तों बा ! घेउनि गेली या पुंश्चली असा तर्क,
 अर्क प्रिय नलिनीस, स्त्रीस रुचिर, शूरमतिस तो कर्क.' २५
 अक्रूर म्हणे, 'होवुनि मानुष, याचें चि साधितों कार्य;
 संरक्षितों महेंद्रा, तो ही आम्हांसि रक्षितो आर्य.' २६

१. उपायाला. २. उग्रसेनाला. ३. इंद्रानें आपखुषीनें न देतां. ४. सेनापतीला.
 ५. हलकें. ६. जारिणी; दुर्वर्तनी स्त्री. ७. सूर्य. ८. शुभ्राश्व उच्चैःश्रवा -पंत.

- ‘गंधर्व, यक्ष, राक्षस, यांतुनि तों’ प्रभु म्हणे, ‘नसे हरिला,
प्राद्युम्नि पुंश्चलीने नेला, हें वाटतें मला, हरिला. २७
- दितिज्यांच्या, दनुज्यांच्या, नाना मायाविचक्षणा रामा,
त्यांहीं बहुधा हरिला; त्या चुकतिल सर्वथा न या कामा.’ २८
- सर्वत्र शोध केला, आले ते सर्व चार परतोन,
वदले, ‘उपश्रुति कुशळ कथित्ती, दिसला कुमार पर तो न.’ २९
- यापारि गडबड करितां, रात्रि युगसमा जसी तसी सरली,
प्रातःकाळीं च सकळ यदुवीराहीं महासभा भरली. ३०
- तों ये पारद नारद, फार दया यादवांवरि कराया;
संशय सर्व हराया, तत्वज्ञ समर्थ हा वरिक, राया! ३१
- स्वीकारुनि सत्कार, स्वस्थ वसुनि आसनीं, पुसे तो, कीं,
‘दिसतां संचित, सिरलें यादव हो! आजि चित्त कां शोकीं?’
कृष्ण म्हणे, ‘देवर्षे! प्रद्युम्न जसा, तसा चि तत्तनय
अनिरुद्ध हि वा! नेला; बुडति तदपि बुडवितात मत्त नय. ३३
- श्रुत, दृष्ट, असेल तुला जरि हा वृत्तांत, सांग ताराया.’
ऐसें ऐकुनि हांसे श्रीमुनि, मग होय सांगता, राया! ३४
- “बळिसुत बाण महेशप्रियपुत्र चि होय, तत्सुता ऊषा,
वा! ती तद्वंशाची, शैलकुलाची जसी शिवा भूषा. ३५
- अनिरुद्ध तिणें नेला, धाडुनि निपुणा वराप्सरा दूती;
कुचकुंकुम नयनजळें अत्युष्णें आजकाल ती धूती. ३६
- त्या पंक्तिशतभुजासीं करिता झाला कुमार शुद्ध रण,
शक्रहृदयशल्यार्चें करित चि होता सुवीर उद्धरण. ३७
- भर्गुनि मारित होता शत्रुपराभूतिदक्ष मायावी,

१. कपटविद्येत (जादूत) निपुण. २. रात्रीं झालेल्या शुभाशुभसूचक ध्वनीं-
वरून (फक्त) त्याची खुशाली समजून आली. ३. संकटाच्या तडीस लावणारा.
४. वरिक (फक्त, मात्र). ५. पर्वतकुलाची. ६. दुःखाश्रूनीं. ७. पंक्ति=दहा. ८.
[अनिरुद्धाला] पराभूत करून.

- कन्यादूषण गमलें बा ! ज्यास, तयास न क्षमा यात्री. ३८
- धर्मनयज्ञें सचिवें कुंभांडें प्राण रक्षिले यत्नें,
समरें सुटो, न सोडिल याच्या भारें समर्पितां रत्नें. ३९
- ऊठ त्वरित अरितमस्तपना ! हा समय होय अचनाचा,
म्हण कृष्णा ! स्वजनांतें, 'प्रेमें गावूनि विजय नव, नाचा.' ४०
- आहे धैर्यें, कंठीं प्राण धरुनि, नागबद्ध अनिरुद्ध
युद्धश्रांत पहातो त्वत्पथ, घे सोडवूनि यश शुद्ध." ४१
- बळ कृष्ण प्रभु झाले सिद्ध द्रुत सर्व यादवांसहित,
पुनरपि मुनि सांगे अरिकैक्षीं व्हायासि या दवांस हित. ४२
- 'बाणाचें शोणितपुर तें एकादशसहस्र योजन कीं,
गरुडें घडेल जाणें; ऊषेच्या भंग शीघ्र यो जनकीं.' ४३
- या मुनिवचनें कृष्ण प्रभु गरुडाचें मनीं करी स्मरण,
तो तो प्रकटे, वंदी जगदीशाचे नतें शिरें चरण. ४४
- गरुड वदे, " 'धन्य !' म्हणें, ज्याप्रति तूं करिसि वरद यात्रा त्या
कवणा मारिसि? तारिसि? सांगुनि मजवरि हि कर दया, त्रात्या!"
- गरुडातें वृत्त कथी प्रभु, वर्णी तत्प्रताप, जो समर
केला अमृताहरणीं, लीलेनें सर्व जिकिले अमर. ४६
- दास्यापासुनि माता सोडविली तें वदे, म्हणे, 'गातां
त्वद्यश, मद्यशताहुनि भुलवी, तैसें चि बा ! करीं आतां. ४७
- शोणितपुरासि आम्हां घेवुनि तूं शीघ्र चाल, नागानीं
अनिरुद्ध रुद्ध सोडिव, कवि या बांधोत पालनां गानीं. ४८
- अनिरुद्धमोक्षणानें बा ! वैदर्भी, तव स्तुषा, हर्षा,
अश्रु पर्दां हे नगरी, लाजकुसुमराशि तव शिरीं, वर्षां.' ४९

१. शत्रुरूपी अंधकाराच्या सूर्या ! २. तुझी वाट. ३. कक्ष=गवत. ४. जिकडे तूं जातोस. ५. अनिरुद्धाच्या-पंत. ६. अनिरुद्धाला सोडवून आणिलेंस तर हे नागरिक तुझ्या पायाचें वंदन करून त्यांस आनंदाश्रूनीं मिजवितील व तुझ्या मस्तकावर लाह्यांचा व पुष्पांचा वर्षाव करतील.

- हर्षे गरुड, म्हणे, 'वा! दासातें तूं चि फार गौरविसी,
तरि च यश सुधांशुपरिस कोटिगुणें विमळ, मधुर, गौर विसी.' ५१
- प्रद्युम्न, राम, कृष्णप्रभु, वाहुनि, पक्षिपति उडे तूर्ण,
वृष्णिसुरांचे विजयें सर्व मनोरथ करावया पूर्ण. ५२
- निजरूप प्रकट करुनि, गेले कृष्णादि हे तिघे, राया!
उत्सुक अरींस, घेवुनि चक्रहळाद्युग्रहेति, घेराया. ५३
- राम म्हणे, 'श्रीकृष्णा! अस्मत्तनुवर्ण पीत कां गमला?
सहसा चवघे हि असे झालों, या हेतु कोण, सांग मला.' ५४
- कृष्ण म्हणे, 'शोणितपुरपाळाहवनीयतेज हें आलें,
वाटे त्याच्या द्युतिनें वर्णांचें वैपरीत्य हें झालें.' ५५
- राम म्हणे, 'जरि निष्प्रभ झालों आतां चि पावतां जवळ,
कैसें होयिल? कृष्णा! अग्निवळ करो न आमुचा कवळ.' ५६
- कृष्ण म्हणे, 'पक्षिपते! घडतें शोणितपुरीं कसें गमन?
न मन व्यग्र तुझे, वा! करिसिल तूं एक वहिचें शमन.' ५७
- प्रभुवचनें विनतेचा सुत तो सहसा सहस्रमुख होय,
घनसा शरीर सत्वर पोषी, शोषी नभोनदीतोय. ५८
- वर्षे प्रलयजलदसा, त्या आहवनीय वहिला शमवी;
प्रभुचें मन निजचरितें, प्रभु विश्वाचें जसें, तसें रमवी. ५९
- वैर अंगिरा जयांत, श्रीरुद्रानुचर अग्नि ते आले,
झाले भय, न काहीं तत्तेज प्रभुपुढें रणीं चाले. ६०
- तो अंगिरा महात्मा प्राण हराया त्रिशूल जें सोडी,
त्या अर्धचंद्रसायक सोडुनि, मधुसूदन स्वयें तोडी. ६१
- स्थूणाकर्णे बाणे छेदुनि उर, अंगिरा महातेजा
प्रभुनें मूर्छित केला, 'मेला' जन बोलिले पहाते ज्या. ६२

१. आमच्या शरीराचा रंग पिवळा (फिकट व निस्तेज) कां झाला? २. शोणित-पुराचा नगररक्षक जो आहवनीय अग्नि त्याचें तेज. ३. आकाशगंगाजळ. ४. प्रलय-काळच्या मेघासारखा. ५. मुख्य, श्रेष्ठ.

अग्निपराभव करितां देवर्षि म्हणे, 'जनार्दना ! वा ! हें
 बाणाचें शोणितपुर, यांत श्रीरुद्र नांदतो, पाहें.' ६२
 हास्य करुनि कृष्ण म्हणे, 'देवर्षे ! आठवूनियां भक्ती,
 बाणत्राणा येतां श्रीरुद्रासीं भिडों यथाशक्ति.' ६३
 शोणितपुरनिकट प्रभु दरवर गगनांत वाजवी, राज्या !
 खिजवी, त्यास न सोसे, वाहंची फार खाज वीरा ज्या. ६४
 शोणितपुरांत सिरतां, प्रभुवरि बहु कोटि जीं महासैन्यें
 प्रमथगणसहित आलीं, वधिलीं, वरिलीं हि राहिलीं दैन्यें. ६५
 अग्रयस्त्र प्रभु योजी, तेणें किन्नरबळ प्रथम मोडी,
 प्रमथासुरबळ बळ हळमुसळें, मेघांसि वातसा, झोडी. ६६
 रामें, मेघश्यामें, प्रद्युम्नं, सैन्य भंगितां सर्व,
 त्रिशिरा, त्रिपाद, आला, नवनेत्र, ज्वर, धरूनियां गर्व. ६७
 तो भस्ममुष्टि टाकी बळभद्राच्या उरीं, उडे वातें
 कांहीं कनकनगाच्या शिखरीं जावूनियां पडे वा ! तें. ६८
 त्या भस्माच्या स्पर्शें मेरुनगशिखर गळे, जळे सगळें;
 मग हळधरधैर्यातें, पडुनि उरीं, तें म्हणेल कां 'न गळें' ? ६९
 राम म्हणे, "कृष्णा ! मीं जळतो, अत्यंत तापला काय;
 अभयंकरा ! उपेक्षिसि अतिकर्षीं बंधु आपला काय ? ७०
 ताप शमेल कसा ? रे ! तूं स्पर्शुनि काय, वा ! पहा, हातें;
 कृष्णा ! न घडो, शोकें म्हणतिल जें मायबाप 'हा ! हा !' तें." ७१
 स्मित करुनि, 'न भेतव्यं' ऐसं बोलोनि, पापहर पावे;
 त्यातें आलिंगी प्रभु, यत्स्मरणें तीनै ताप हरपावे. ७२
 स्नेहें दाहापासुनि रामातें सोडवूनियां, हरि तो
 माहेश्वरज्वरातें बाहे, जो मृत्युभीतितें हरितो. ७३

१. राहिलीं (जीवंत राहिलेलां सैन्यें) दैन्यें (दैन्यानें—दीनपणानें) वरिलीं
 (घेरलीं, व्याप्त झालीं). जें सैन्य जीवंत राहिलें तें उत्साहरहित झालें. २.
 भिऊं नको. ३. त्रिविधताप. (आधिदैविक, आधिभौतिक व आध्यात्मिक.)

त्या तैशा भस्माच्या टाकी प्रभुवरि हि दोन तो मुष्टी,
 होय प्रदीप्तगात्र, प्रभु एक मुहूर्त दे तथा तुष्टी. ७४
 प्रभुदेह ज्वालाकुळ साक्षात् कर्पूरराशिसा गमला,
 भ्रमला न लेश हि प्रभु, पेटोनि मुहूर्त वह्नि तो शमला. ७५
 मर्द्यार्द्र पदार्थ जसा, दीप्तै भस्मै तसा चि तो धडके,
 धड केशव परि राहे, कीं, तत्कंठीं अनंत हाँ अडके. ७६
 मधुसूदनासि मग तो उग्र ज्वर वज्रमुष्टिनीं ताडी,
 पाडी प्रभु हि तथातें, तद्गान क्षण दिगंतरीं धाडी. ७७
 मूर्च्छित करितां, अंशे प्रभुच्या ज्वर तो मनोहरीं देहीं
 शिरुनि करि बहूपद्रव, खळ जैवि निरंतरोत्सवीं गेहीं. ७८
 जी बळभद्रावस्था, होय प्रभुची हि तीपरिस भारी;
 पूर्वज्वरावरि ज्वर निर्मीं, धृति धरुनि, तो अरिसभारी. ७९
 तो वैष्णवज्वर जिणुनि आणी, माहेश्वरज्वरा धरुनीं,
 मान नभोवाणीतें प्रभु दे, सोडी तथा, दया करुनी. ८०
 धरि पाय, जाय शरण ज्वर हरिस, म्हणे, 'दयासुधासुसरा!
 म्यां चि असावें लोकीं, न च हा जो निर्मिला तुवां दुसरा.' ८१
 कृष्ण म्हणे, 'हें हि दिलें, माझा ठायीं दुजा असो लीन,
 शरणागतवत्सळ मीं; प्रभुवर ही शर्करा न सोलीन.' ८२
 पावुनि अभयवर, ज्वर विनवी कीं, 'करिनि मीं वचन कथिलें;

१. मद्यानें भिजलेला. २. सुरक्षित. ३. त्या अग्नीनें केशवास गिळून पार
 केलें असतें; परंतु हा केशव पडला 'अनंत,' व त्यामुळें अग्नीच्या घशांत 'केश-
 वाचा घांस' अडकला. सर्वभक्षक अग्नीचा जबडा प्रचंड खरा, पण केशव हा विश्व-
 व्यापी असल्यानें त्याचा आस अग्नीस करवला नाहीं, एवढें च नव्हे तर, उलट
 खाणाऱ्यावर च श्वास कोंडून प्राण सोडण्याची पाळी येऊन ठेपली. ४. त्याचीं
 शुद्धी-देहमान. ५. अंशतः, जरासा. ६. नेहमीं आनंद चालत असलेल्या. ७.
 शत्रुसमुदायाचा शत्रु. ८. सु (चांगल्या) सरा! (सरोवरा!). ९. सामर्थ्य आहे
 म्हणून मी उगी च भलत्या च निरर्थक कामाला लागणार नाहीं, असा भाव.

- काँ, सिद्धपारदाचें श्रेयस्कर लंघिजे वचन काथिलें.' ८३
- देव म्हणे, 'श्रद्धेनै श्रवण करिल हें चरित्र जो ज्वरित,
सोडावा, द्विजं गरुडें, तैसा माहेश्वरें तुवां त्वरित.' ८४
- शौसन वाहोनि शिरां, चरणद्वय हि, प्रदाक्षिणा करुनीं,
गेळा माहेश्वर तो, रूप मनीं, नाम ही मुखीं, धरुनीं. ८५
- ज्वर गेल्यावरि, करिती असुरबलक्षय पुन्हां हि ते चवघे,
उरले प्रमथ पळाले, हतशेष सुरारि धाकले अवघे. ८६
- बाण म्हणे, 'दैत्यकुळीं जन्मुनि घेतां लघुत्व कां? पळतां,
मळतां अशें, परता, भट हो! करितां अधर्म, हें कळतां? ८७
- मीं असतां कां पळतां? आश्रय ईश्वर असोनि, कां चळतां?
परता रे! परता रे! भट हो! सद्गति घडे, रणीं गळतां.' ८८
- कुंभांड ही म्हणे, 'रे! भट हो! मुरडोनि, पळ विशंक रहा;
हा बाण, हा गुह, पहा, काळव्याळा हि पळवि शंकर हा.' ८९
- फिरतील कसे ज्यांचे गेले पहिले चि निघुनि आंवांके?
जो तो हो भीतिभरें कश्मळपंकांत, करुनि 'आ,' वांके. ९०
- वर देवुनि, आपण चि श्रीहर रक्षावयासि बाणातें
श्रीहरिसां ये समरा, कारण या प्रेम शुद्ध जाणा तें. ९१
- अग्निरथीं हर चढला, सारथि नंदीश्वर स्वयें झाला,
प्रभुवरि नानारूप प्रमथमहाभटसमाज ही आला. ९२
- गरुडों चढोनि आला श्रीरुद्राभिमुख अजित ही, राया!
कोपे, नाराचशतें वेधो तो देवदेव वीरा या. ९३
- पर्जन्यास्त्र प्रकटो श्रीविष्णु, नृपा! कृपानिधि हि कोपे,
उत्पात फार झाले, ज्ञानिजनीं धृति, विवेक ही, लोपे. ९४
- अश्रयस्त्र रुद्र योजी, तों चवघांचे हि पेटले काय,

१. सिद्ध केलेल्या पान्याची अवज्ञा कथिलानें करून उपयोगी नाही; तात्पर्य थोरांचें बोलणें लहानांस मोडणें कल्याणकारक नव्हे. २. पक्षी. ३. आज्ञा. ४. कळत असतां. ५. धैर्य. ६. मूर्छा. ७. बाणशतें. ८. महादेव. * यथे चुकून 'अशयें' पडलें आहे.

त्या तैशा भस्माच्या टाकी प्रभुवरि हि दोन तो मुष्टी,
 होय प्रदीप्तगात्र, प्रभु एक मुहूर्त दे तथा तुष्टी. ७४
 प्रभुदेह ज्वालाकुळ साक्षात् कर्पूरराशिसा गमला,
 भ्रमला न लेश हि प्रभु, पेटोनि मुहूर्त वहि तो शमला. ७५
 मद्यार्द्र पदार्थ जसा, दीप्त भस्म तसा चि तो धडके,
 धंड केशव परि राहे, कीं, तत्कंठीं अनंत हा अडके. ७६
 मधुसूदनासि मग तो उग्र ज्वर वज्रमुष्टिनीं ताडी,
 पाडी प्रभु हि तथातें, तद्भ्रान क्षण दिगंतरीं धाडी. ७७
 मूर्च्छित करितां, अंशें प्रभुच्या ज्वर तो मनोहरीं देहीं
 शिरुनि करि बहूपद्रव, खळ जेंवि निरंतरोत्सवीं गेहीं. ७८
 जी बळभद्रावस्था, होय प्रभुची हि तीपरिस भारी;
 पूर्वज्वरावरि ज्वर निर्मी, धृति धरुनि, तो अरिसभारी. ७९
 तो वैष्णवज्वर जिणुनि आणी, माहेश्वरज्वरा धरुनीं,
 मान नभोवाणीतें प्रभु दे, सोडी तथा, दया करुनी. ८०
 धरि पाय, जाय शरण ज्वर हरिस, म्हणे, 'दयासुधासुसरा!
 म्यां चि असावें लोकीं, न च हा जो निर्मिला तुवां दुसरा.' ८१
 कृष्ण म्हणे, 'हें हि दिलें, माझा ठार्यां दुजा असो लीन,
 शरणागतवत्सळ मीं; प्रभुवर ही शर्करा न सोलीन.' ८२
 पावुनि अभयवर, ज्वर विनवी कीं, 'करिन मीं वचन कथिलें;

१. मद्यानें भिजलेला. २. सुरक्षित. ३. त्या अग्नीनें केशवास गिळून पार
 केलें असतें; परंतु हा केशव पडला 'अनंत,' व त्यामुळे अग्नीच्या घशांत 'केश-
 वाचा घांस' अडकला. संवभक्षक अग्नीचा जबडा प्रचंड खरा, पण केशव हा विश्व-
 व्यापी असल्यानें त्याचा आस अग्नीस करवला नाहों, एवढें च नव्हे तर, उलट
 खाणाऱ्यावर च श्वास कोंडून प्राण सोडण्याची पाळी येऊन ठेपली. ४. त्याची
 शुद्धी-देहभान. ५. अंशतः, जरासा. ६. नेहमीं आनंद चालत असलेल्या. ७.
 शत्रुसमुदायाचा शत्रु. ८. सु (चांगल्या) सरा! (सरोवरा!). ९. सामर्थ्य आहे
 म्हणून मी उगी च भलत्या च निरर्थक कामाला लागणार नाहीं, असा भाव.

- काँ, सिद्धपारदाचें श्रेयस्कर लंघिजे वचन काथिलें.' ८३
- देव म्हणे, 'श्रद्धेनै श्रवण करिल हें चरित्र जो ज्वरित,
सोडावा, द्विजं गरुडें, तैसा माहेश्वरें तुवां त्वरित.' ८४
- शासन वाहोनि शिरां, चरणद्वय हि, प्रदक्षिणा करुनीं,
गेल्ला माहेश्वर तो, रूप मनीं, नाम ही मुखीं, धरुनीं. ८५
- ज्वर गेल्यावरि, करिती असुरबळक्षय पुन्हां हि ते चवघे,
उरले प्रमथ पळाले, हतशेष सुरारि धाकले अवघे. ८६
- बाण म्हणे, 'दैत्यकुळीं जन्मुनि घेतां लघुत्व कां? पळतां,
मळतां अशें, परता, भट हो! करितां अधर्म, हें कळतां? ८७
- मीं असतां कां पळतां? आश्रय ईश्वर असोनि, कां चळतां?
परता रे! परता रे! भट हो! सद्गति घडे, रणीं गळतां.' ८८
- कुंभांड ही म्हणे, 'रे! भट हो! मुरडोनि, पळ विशंक रहा;
हा बाण, हा गुह, पहा, काळव्याळा हि पळवि शंकर हा.' ८९
- फिरतील कसे ज्यांचे गेले पहिले चि निघुनि आंवांके?
जो तो ही भीतिभरें कश्मळपंकांत, करुनि 'आ,' वांके. ९०
- वर देवुनि, आपण चि श्रीहर रक्षावयासि बाणातें
श्रीहरिसीं ये समरा, कारण या प्रेम शुद्ध जाणा तें. ९१
- अग्निरथीं हर चढला, सारथि नंदीश्वर स्वयें झाला,
प्रभुवरि नानारूप प्रमथमहाभटसमाज ही आला. ९२
- गरुडीं चढोनि आला श्रीरुद्राभिमुख अजित ही, राया!
कोपे, नाराचशतें वेधो तो देवदेव वीरा या. ९३
- पर्जन्यास्त्र प्रकटो श्रीविष्णु, नृपा! कृपानिधि हि कोपे,
उत्पात फार झाले, ज्ञानिजनीं धृति, विवेक ही, लोपे. ९४
- अश्रयस्त्र रुद्र योजी, तों चवघांचे हि पेटले काय,

१. सिद्ध केलेल्या पान्याची अवज्ञा कथिलाने करून उपयोगी नाही; तात्पर्य थोरांचें
बोलणें लहानांस मोडणें कल्याणकारक नव्हे. २. पक्षी. ३. आज्ञा. ४. कळत असतां.
५. धैर्य. ६. मूर्छा. ७. बाणशतें. ८. महादेव. * यथे चुकून 'अशयें' पडलें आहे—

- सुर म्हणती, 'हे दहना दहन चि होवूनि भेटले कांय?' ९५
- सुरशत्रु 'दग्ध झाला कृष्ण,' म्हणति, हृष्ट गर्जती हरिसे,
सामरमुनि विधि आला, निजलोकीं सिंहनाद ते परिसे. ९६
- प्रभु वरुणाखें शमवी अश्रुयखातें, मुहूर्त साहून;
'स्वास्त्र प्रतिहेत केलें,' ऐसैं त्या संगरांत पाहून, ९७
- पैशाच, रौद्र, राक्षस, आंगिरस असीं महेश्वरें च्यार
अखें केलीं प्रकट, क्रूरत्व जयांत सर्वदा फार. ९८
- अखें पाहोनि म्हणे, 'जरि उग्र असेल अन्य, तरि यो, जी !'
सावित्र आणि वासव, मोहन, वायव्य, च्यार हरि योजी. ९९
- वारी च्यारी अखें, मग वैष्णव अख विष्णु तो टाकी;
भग्न प्रमथ हि झाले, भ्याले शक्रादि सर्व ही नाकी. १००
- तों आला श्रीकृष्णप्रभुसीं संगर करावया बाण,
रणसाहित्य त्याचें भुजसम अद्भुत चि सर्व-ही जाण. १०१
- वैष्णवतेजें समरीं व्यापुनि बहु कामकाळ तापविला,
त्रिपुरघ्न शर करीं घे, ज्यांची साजे न बाळता पविला. १०२
- पाहे त्रिपुरांतक शर जोडाय सत्प्रभापद् पिनाकीं,
तों प्रभुसि जुंभणाखें प्रभु मोही, भय शिरे तदपि नाकीं. १०३
- तो सशरचाप जुंभित होय, न संज्ञां मुहूर्त हर पावे,
ज्याच्या चरणस्मरणें भक्तांचे मोह ताप हरपावे. १०४
- मोहुनि जगदीशातें, वाजविला पांचजन्यदर अजितें,
भ्रमलें सुरमुनिमन, कीं, नेणे त्याहूनि अन्य दूर अजि तें. १०५

१. कीं काय किंवा जणू काय. २. निरुपयोगी. ३. स्वर्गवासी; देव. ४. त्रिपुरनाशाच्या वेळीं योजिलेला. ५. त्या वाणाशीं तुलनेत पविला पोरपणा सुद्धां शोभत नव्हता. प्रौढ व कसलेल्या वीरापुढें जसें एखादें पोर तद्वत्-छे ! तितकें सुद्धां नाहीं-इतक्या कमी प्रतीचें वज्राचें तेज दिसलें. ६. उत्तम तेजाचें ठिकाण. ७. शिवधनुष्यावर. ८. महादेवास. ९. जांभया देण्यास लावणाऱ्या अस्त्रानें. १०. तें भय स्वर्गांत देखील शिरलें, असा भावार्थ. ११. शुद्धि, भान. १२. भय.

जृम्भित होतां, प्रभुच्या निघति मुखांतूनि भडभडां ज्वाळा,
 जैवि विषज्वलनाच्या, मंत्रभरें भारितां महाव्याळा. १०६
 ब्रह्म्यातें भूमि म्हणे, 'मीं हरिहरबळभरा सहायाला
 न शकें; मशकें व्हावें क्षम गरुडभरा कसें वहायाला?' १०७
 ब्रह्मा म्हणे, 'धरे! त्वां धैर्य धरावें मुहूर्त, होसील
 स्वस्था शीघ्र, तुजविना कोणी सर्वसहे! न सोसील.' १०८
 प्रभुसि म्हणे, 'वर देवुनि, खाज भुजांची रणीं परिहराया,
 संरक्षिसि तूं चि कसा, वरदात्यांचा धणी, परि हरा! या?
 तूं कोण? कृष्ण कोण? ध्यानांत पहा, रुचे न समर मला;
 तुमचा भक्त हि न अशा खेदीं, भेदीं त्यजूनि शम, रमला.' ११०
 आणी, 'आपण हरिहर एक,' शिव विचार हा असा ध्यानीं,
 व्हावें पुरुषार्थानीं सुखसाध्य यदाश्रिता असां ध्यानीं. १११
 शंभु म्हणें, 'सत्यपते! स्वस्था हो भारपीडिता क्षोणी,
 केलें युद्ध पुरे म्यां; साध्वंस चित्तीं धरूं नये कोणी.' ११२
 मग हरिहर अन्योन्य प्रेमें आलिंगिती, न दोघांसीं
 अंतर दिसे, फुटोनि हि पुनरपि मिळतां जसें संदोघांसीं. ११३
 विधि कथित नारदसहित मार्कंडेया, 'रहस्य तें परिसा,
 परि सात्विक हो! रक्षा यासि, विसंबो नये जसें परिसा. ११४
 मंदरगिरिच्या पार्श्वीं जी नैलिनी अतिमनोहरा आहे,
 मंद, सुगंध, सुशीतळ, जेथें पर्वमान सर्वदा वाहे, ११५
 तेथें रात्रि स्वप्नीं मीं भाग्येंकरुनि एकदा वा! हें

१. विषरूपी अग्निज्वाला. २. हे पृथ्वी! (सर्वांचा भार सहन करणारी म्हणून पृथ्वीस 'सर्वसहा' हें नांव आहे). ३. तुमचा भक्त सुद्धां शांतवृत्ति सोडून व कलह-निमग्न होऊन दुःखांत आपणास पाडून घेणार नाही; असें असतां, तुम्हीं मात्र या गोष्टी करीत आहां, तेव्हां तुम्हांस काय म्हणावें? हा भाव. ४. ज्याच्या सेवकास. ५. 'पुरुषार्थानीं' याचें विशेषण. ६. सत्यलोकपते ब्रह्मदेवा! ७. पृथ्वी. ८. भय. ९. चांगल्या स्वच्छ पाण्याच्या प्रवाहांस. १०. नदी. ११. वायु.

- अद्भुत हर हरिरूपै, हरि हररूपै, मुनीश्वरा ! पाहै. ११६
 पीतांबरधर दरकर चक्रगदापाणि देखिला भर्ग;
 चर्मत्रिशूलपट्टिशधर हरि, जो अपिता चतुर्वर्ग. ११७
 गरुडध्वज हर भगवान्, वृषभध्वज हरि, विलोकिला व्यक्त;
 कथिले रहस्य तुज, कीं, कथिसिल तूं त्यांसि, जे भले भक्त.
 मार्कंडेय हरिहरस्तवन करी, अनुसरोनि वेदांतें,
 खेदांतें जीवांच्या नाशाया, भग्न करुनि भेदांतें. ११९

अध्याय त्रेचाळिसावा.

- बाणरथीं गुह वैसुनि, कुंभांडांतें करुनि सूत, रणीं
 गांठी एक तिघांतें; वाटे तो पाहत्यांसि भूतरणी. १
 रामांतें, कृष्णांतें, प्रद्युम्नांतें, मंहेषु तो हाणी,
 न्हाणी रक्तें त्यांतें, आणी नेत्रांसि जिष्णुच्या पाणी. २
 वातदहनमेघास्त्रें सोडिति, कोपोनि, हे तिघे तीन,
 हेतींपुढें जयांच्या, 'साधु!' म्हणुनि, शत्रु हेति घेती न. ३
 वारी पार्वतवारुणसावित्राहीं तयांसि तो स्वामी,
 यदुत्रीर अस्त्रमाया उडविति, 'देती म्हणों न ते या 'मीं.' ४
 स्वामी ब्रह्मशिरोस्त्र प्रकटी, तें प्रलयतपनसम तावी;
 त्रासें रोमांचितता त्या समयीं कोण न पनसमता, वी? ५
 इतरांची काय कथा? 'हा! हा!' उच्चारिलें तदा शक्रें;
 रविमंडल जेंवि घनें, निष्प्रभ केलें चि अस्त्र तें चक्रें. ६
 करितां ब्रह्मास्त्रप्रतिघात प्रभुनें, कुमार कोपानें

१. शंखधारी. २. पट्टिश=भाला, बरची. ३. चार पुरुषार्थ. ४. पृथ्वीवरील सूर्य.
 ५. मोठा बाण. ६. ते या (याला) 'मीं' म्हणों न देती=अहंकार काढून टाकते
 झाले; गर्व उतरला. ७. पनसमता (फणसाळा सुद्धां मान्य अशी) रोमांचितता.

सोडी शक्ति, करी जी परतेजांचीं रणांत सोपानें. ७
 शक्तिधराची शक्ति प्रभुवरि ये ज्वाळपुंज ओकीत,
 हत मानी नंत मानी ज्या त्या 'हा ! हा !' चि शक्र घोकीत. ८
 येतां शक्ति समीप, प्रभु हुंकारें चि लोळवी तीतें,
 सुब्राह्मण कृत्येतें, अग्नीचे जैवि लोळ वीतीतें. ९
 सुर 'साधु ! साधु !' वदले, 'मद लेश नुरे चि तुजपुढें अरिचा,'
 हरिचा स्तव बहु करिती देवर्षिप्रमुख मुनि परोपरिचा. १०
 चक्र धरी हरि, अरिवरि सोडाया, धगधगीत, जां फिरवी,
 मिरवी तें रविशतरुंचि, धैर्य परांचें विलोकितां विरवी. ११
 रुद्र म्हणे देवीतें, 'रक्षावा संकटीं कुमारमणी,'
 प्रेष्ठी स्वाष्टमभागजदेवीतें शंभुची उमा रमणी. १२
 मध्ये चि उभी राहे नग्ना तत्काळ कोटवी, राया !
 ती कनकशक्ति चित्रा, भासे, बा ! होय कोट वीरा या. १३
 दृष्टि प्रभुवर फिरवी, पाठ करुनि तीकडे, रणीं राहे,
 त्या लंबादेवीतें क्रोधीं हि न धर्मपाल तो पाहे. १४
 तीस म्हणे, 'गे लंबे ! अंबे ! वेड्ये ! निघोनि जा गेहा,
 धर्मत्राणाविषयीं, क्रोधभरीं ही रिघोनि, जागे हा.' १५
 गेली निघोनि, घेवुनि शंभुनिकट पुत्र, कोटवी, तीचें
 यश चि, न दुर्यश जाणे, हें वरवात्सल्य पोर्ट वीतीचें. १६
 प्रभु धर्मज्ञत्वस्वप्रेमामृत हें कवींस वाढूनीं,
 लंबा अंबांशभवा ती गेल्यावरि, गुहासि काढूनीं. १७
 तो बाण मयूरध्वज गरुडारूढासह स्वयें समर

१. जिना जसा पायानें तुडवितात त्याप्रमाणें त्यानें शत्रुतेज पायाखालीं तुडविलें. २. पडले, जखमी झाले. ३. तोंडानें बाहेर टाकणाऱ्या (कृत्येतें). ४. तेज. ५. पार्वतीनें आपल्या आठव्या अंशानें उत्पन्न केलेली जी कोटवी (नग्न स्त्री) नांवाची देवता तिला. ६. सख्या आईचें. ७. धर्माज्ञेविषयीं स्वतःचें प्रेमामृत. ८. बाहेर एकीकडे नेऊन. ९. गरुडावर आरूढ (बसलेला) श्रीकृष्ण.

- करिता झाला निरुपम, ज्या पाहुनि चकित जाहले अमर. १८
 बाण म्हणे, 'मरसी तूं, ज्यांला अरिदलन हें भलें पाठ,
 ते हे मद्भुज कोठें ? कोठें त्वद्वाहु यादवा ! आठ ? १९
 सुहृदवलोकन केंचें ? यावरि न द्वारका पहासील,
 गोपा ! मला न तरसिल, सरसिल, मरसिल, न तूं रहासील.' २०
 बाणोक्तें मुनि गगनीं हांसें सर्वां हि हास्य आयकवी;
 ऐकुनि अबद्धें, उगला राहेल प्रभुसमक्ष काय कवी ? २१
 भगवान् म्हणे, 'प्रलाप व्यर्थ करिसि, यांत काय गा ! जीव ?
 बाणा ! नाम, रणमखीं व्यापारुनि आजि कार्ये, गाजीव.' २२
 ऐसें गर्जुनि, भगवान् सोडुनि शतें अनेक बाणांचीं,
 भेदी ममैं, शमैं द्याया, खंडुनि गर्व, बाणांचीं. २३
 हांसें बाण, प्रभुतें झांकी, नानाविधायुधें सोडी,
 वृष्टि सहस्रभुजाहीं केली, घनवृष्टि तीपुढें थोडी. २४
 खर परशु, परिघ, पट्टिश, शक्ति, गदा, मुसल, शूल, बाण, असी,
 सोडी, जोडी, थोडी घनवृष्टि, ख्याति वीर बाण असी. २५
 त्या हि सहस्रभुजाला तो द्विभुज हि रामें विप्रें आटेना,
 हा तों अष्टभुज प्रभु, विफल स्वायास यास वाटेना. २६
 जें दानवास्त्र होतें प्राप्त कुळीं कनककशिपुपासून,
 तें योजी, अरि ज्याच्या तेजें मेले चि तोंड वासून. २७
 तों दाटलें निबिड तम, त्यांत विविधशस्त्रवृष्टि वा राया !
 वारा यातायात न करि, परि हरि होय सिद्ध वाराया. २८
 पर्जन्यास्त्रें शमवी प्रभुवर तो दानवास्त्र, आंगातें
 प्रभुच्या हि पेटवी जें, करितें त्रिभुवन न भस्म कां गा ! तें ? २९
 क्रोधें बलिसुत हांसे, शरानिकरें पिहितं करि पुन्हां याला,

१. पुढील २६ वीं गीति पहा. २. असंबद्ध भाषण. ३. अर्थ, तासर्थ. ४. अंग-
 महनत करून दाखवून. ५. परशुराम. ६. जा ये-निर्णय०. ७. झांकलेला असा.

रक्तं न्हाणायाला, चुकला तो मत्त न रिपु न्हायाला. ३०
तो करि बाणरथाचे, हाणुनि खर विशिख, तिळतसे तुकडे,
जातात सुकवि ज्या भवसिंधूच्या, गुरुसि मिळत, सेतुकडे. ३१
प्रभु हस्तावाप कवच तोडुनि, मणिकनकमुकुट ही पाडी,
ताडी उरांत विशिखें, गर्व दिगंतासि तत्क्षणीं धाडी. ३२
मूर्छित बाण पडे, त्या प्रासादाग्रावरुनि मुनि पाहे,
वाहे प्रहर्ष, वाजवि नखें, शतमखसँख वसे, उभा राहे. ३३
कक्षास्फोटनतत्पर नारद हांसे, म्हणे, “भलें झालें,
धालें नेत्रयुग, विभो ! माझ्या जन्मासि सुफल हें आलें. ३४
गायिन मीं तुज हरिला, अरिला ही लावितोसि वाटेतें;
हर ! हर ! मदगदहर हर, कीं तूं; मज अन्य गुरु न वाटे तें. ३५
मार कसा, तारकसा दारकसा पाल्य तुज गमे, खळ हा;
न म्हणों बळ ‘हा !’ बळहा हर्षों, यासीं पुन्हा न यो कळहा.” ३६
तो करिति कृष्णबाणध्वज गरुडमयूर ते महायुद्ध,
क्रुद्ध द्विजवर जोडी यश, पाहुनि बर्हिसत्तमा, शुद्ध. ३७
रणभूवरि बर्हिणसह सहसा तो बाण पावला पतन,
गतनय तनया न करी व्यसनांत पिता महेश ही जतन. ३८
पावुनि पराभवातें, पश्चातापेंकरुनि तो भाजे,
‘सुहृदुपदेश,’ म्हणे, ‘अवगणिले, देती सुकीर्ति शोभा जे.’ ३९
करणारा शरवृष्टि प्राज्या वर्षाघनासम क्षम हा,
झाला भंग बळिसुता या देवासुरजनासमक्ष महा. ४०

१. याचें कर्म ‘कृष्णाला.’ २. [स्वतः]. ३. संपादन करून; मिळवून. ४. हातांचें रक्षण करणारें एक कवच. ५. येथें ‘धाली’ असें लिहिलें गेलें आहे. ६. चुटकी. ७. इंद्रभित्र-नारद. ८. हांसून हांमून याच्या कुशी फुटतील कीं काय असें वाटावें, इतक्या मोठ्यानें व आवेशानें हांसूं लागला-निर्णय०. ९. मारतोस [पक्षीं] स्वर्गपद देतोस. १०. पुत्रासारखा. ११. सैन्य. १२. बळनामक असुराला मारणारा-इंद्र. १३. पक्षिश्रेष्ठ-गरुड. १४. मयूरश्रेष्ठाला.

- समजोनि भक्तवत्सल भव भक्ताची व्यथा, म्हणे, 'तूर्ण
जा, नंदिकेश्वरा ! ने रथ, बाणीं मत्प्रसाद बा ! पूर्ण. ४१
- हो सारथि, बाण रणीं विरथ नसो, बसिव मद्रथावरि तो;
मज भक्त स्वामीसा, आप्त विपत्तींत भद्र थावरितो.' ४२
- 'संकटसमयीं स्वाश्रित रक्षावा सर्वथा,' असें पढवी.
तो नंदिकेश्वर द्रुत, आज्ञा सांगुनि, तया रथीं चढवी. ४३
- ब्रह्मरचित दिव्य रथीं चढला, भरला पुन्हा हि उत्साहे,
ब्रह्मशिरोस्त्र प्रकटी, नुमजे होयिल तसी च कुत्सा, हे. ४४
- सर्वास्त्रपातनें त्या अस्त्रे सुरलोक सर्व तापविला,
ब्रह्मशिरोस्त्रा चक्रा गांठि पडे, जेवि पर्वता पविला. ४५
- वारुनि अस्त्र, हरि म्हणे, "कोठें तीं कथितें तुझीं ? बाणा !
कां न विकथन करिसी ? सुहृदांच्या तों न मानिसी आणा. ४६
- जेवि सहस्रभुजाची गति केली संगरांगणीं रामें,
तेवि तुझी करितों मीं; दंडें खळ वळतसे, न तो सामें. ४७
- जो ज्ञाता, हितकर्ता, म्हणतो, 'कुलजीं न दर्प राहो,' तो;
कीं, या सर्वस्वहरा भजतां जन पात्र खर्परा होतो. ४८
- आलों, बाहु च्छेदुनि, सर्व तुझा आजि दर्प साराया;
न भला हा देहांत क्षण ही, गेहांत सर्पसा, राया ! " ४९
- भुजकर्तनप्रतिज्ञाश्रवणें लागे सुरर्षि नाचाया,
बा ! नावरे चि कांहीं केल्या अतिहर्षवेग याचा या. ५०
- जे वज्राचें तेज, व्याळांचें तेज, तेज यक्षांचें,
जे ब्रह्मचारितेज, ब्रह्मर्षींचें स्वकर्मदक्षांचें, ५१

१. आप्त (हितकर्ता) विपत्तींत (आश्रितांस विपत्ति प्राप्त झाली असतां) भद्र (कल्याण) थावरितो (सांभाळून धरितो)—होतां होईल तों अकल्याण होऊं देत नाहीं; अकल्याण न व्हावें म्हणून शक्य ती खटपट करितो. २. सर्व अस्त्रांचा वर्षाव करणाऱ्या अस्त्रे. ३. बडबड, वलगना. ४. विनविण्या. ५. सर्व नाश करणाऱ्या [दर्पाला]. ६. खापराला, दरिद्राला. ७. कर्तन=कापून टाकणें, छेदणें.

रविचै, पतिव्रतांचै, त्रेताग्रींचै, तसै चि शक्राचै,
 तेज स्थापुनि, केलें आप्यायन केशवें स्वचक्राचै. ५२
 वरद हर दयासागर, मानुनि विड्वर तदा सकळ, वळला;
 गौरीस म्हणे, 'रक्षीं, स्पष्ट पहावे न दास कळवळला.' ५३
 लंबा अंबाप्रहिता तत्काळ प्रभुपुढें गभीरा हे
 प्रकटे, अन्यादृश्या नशा, स्मरणें जिच्या न भी राहे. ५४
 तीस म्हणे कृष्ण, 'अगे देवि ! विवस्त्रा पुन्हा हि आलीस,
 कोटवि ! तुज हे स्फुरली, किंवा तुझिया सुयुक्ति आलीस ? ५५
 सोडुनि दृष्टिपथातें, हो असितापांगि ! दूर, न वधीन
 वाणातें, द्विभुज करिन, हरीन मद चि; वृष्णिर्वीर नवधी न.' ५६
 लंबा म्हणे, "दयार्णव तूं, तारक सत्य देवदेवांचा,
 शरणागतासि तव पदपंकजरज अभय दे, वदे 'वांचा.' ५७
 होसील जीवपुत्री, मीं याचे बाहुमात्र खंडीन,
 आर्थे ! हो एकिकडे, या, व्हाया सावधान, दंडीन." ५८
 दे अनुमोदन, व्हाया, होता सुत सिंह, तो चि अवि, लंबा;
 जाय, करुनि अवश्य प्राप्तापत्प्रार्थनार्थ, अविलंबा. ५९
 कृष्ण म्हणे, 'रे वाणा ! धिक् तव या पौरुषा असो लोकीं;
 आपण बुडोनि, पितरां बुडवितसे दुष्ट पुत्र तो शोकीं; ६०
 आली, जैवि अशक्ता, तुज रक्षायसि कोटवी, राज्या !
 हूं, भीड, काय भय त्या, प्राप्त असा दिव्य कोट वीरा ज्या ?' ६१
 ऐसं गर्जुनि हरिसा, हरि, साराया मदासि, अंरि सोडी,

१. पोषण, वाढ. २. संकट. (हा शब्द आर्या भारतांत हि एकदा योजिला आहे).
 ३. वस्त्ररहित-नग्न. ४. ही फकड युक्ति तुझी तुला च सुचली कीं तुझ्या मैत्रिणीनें (पार्व-
 तीनें तुला सुचविली ? ५. शामनयने ! ६. यादववीरांची बुद्धि वरचेवर बदलत नाहीं;
 मी बोलतो त्याप्रमाणें च करीन; याला ठार करीत नाहीं म्हणून तुला आतां दिलेलें
 वचन अन्यथा होणार नाहीं. ७. प्राप्त झालेल्या संकटाविषयीं प्रार्थना [करणें]
 हा च उद्देश त्यास. ८. विलंब न लावितां. ९. सुदर्शनचक्र.

- त्या बाणाचे नवशत साष्टनवति संगरांत भुज तोडी. ६२
- छेदूनि पाडिले ते, उग्रत्वं हांसते भुज गरा जे,
चक्रं लीलालेशं, श्रीखगशंक्रं जसे भुजगराजे. ६३
- दंडुनि, वर भुज खंडुनि, जैसा विच्छिन्नशांख तरु, अरितें,
करितें झालें, आलें प्रभुच्या हस्तांबुर्जां पुन्हां अरि तें. ६४
- रक्ताद्रं गमे, गैरिकगुरुगिरि अतिवृष्टिनं जसा उलला,
गर्जो लागे घनसा, शोणितगंधंकरुनि तो भुलला. ६५
- गर्जित ऐकुनि, अरिकरिहरि हरि अरि धरि पुन्हां करीं रागें,
तो सगुह शिव पुढें ये, कीं त्यासि 'अभय' द्या म्हणे 'मागें.'
शंभु म्हणे, 'जगदीशा ! कृष्णा ! मधुसूदना ! महाबाहो !
आतां क्षमा करावी, भस्म तव सुदर्शनं न हा वा ! हो. ६६
- म्यां अभय दिलें आहे या बाणाकारणें, न कोपावें;
भुज खंडुनि, मद हरिला, वा ! योजूं मारणें नको, पावें.' ६७
- कृष्ण म्हणे, 'विश्वेशा ! वांचो त्वद्भक्त दैत्यचक्रप हा,
तूं मान्य सुरां असुरां, म्यां हें आटोपिलें स्वचक्र, पहा. ६८
- माझे नमन तुज असो, न करिन तें, जें महेश्वराकार्य,
जातों, जाया आज्ञा द्याया मजलागि योग्य तूं आर्य.' ६९
- यापरि या परिपूर्णं प्रार्थुनि परमेश्वरा, तदाज्ञा त्या
मागुनि निघतां झाला अत्युत्सव नारदा तदा ज्ञात्या. ७०
- अनिरुद्ध रुद्ध जेथें, भगवान् गरुडें तथा स्थळीं गेला,
अंतर्बाह्य मळ हरुनि, लाजविती यत्सुकीर्ति गंगेला. ७१
- श्रीकीर्तिमदै बुडवुनि, ज्याच्या बहु दुर्दशा दिली देहा,
त्या बाणाला नंदी तारी व्यसनांत, गुरुकिली दे हा. ७२
- 'बाणा ! प्रसन्न होयिल शंकर, पंकरहित क्षणें होसी:

१. अष्ट्याण्णव. २. अगदीं सहज. ३. गरुडानें. ४. तोडिल्या आहेत खांद्या
ज्याच्या असा. ५. कावेचा मोठा पर्वत. ६. शत्रुरूपी हत्तीचा सिंह. ७. चक्र
(मंडळ) + प (पाळणारा). ८. महेश्वरास अकार्य (अयोग्य कृत्य).

- शंभुपुढें नृत्य करीं, कथितौ तुज हें घवाड मीं जोसी.' ७३
- नंदी ने, त्या विकळा बाणा वाहुनि रथीं, हराजवळ;
धवळ क्षीरधिहुनि यश घे, दे उपदेश जो सुधाकवळ. ७४
- 'रे बाणा ! रे बाणा ! निःशंक प्रभुपुढें करीं नृत्य,'
ऐसें पुनरपि नंदी सांगे, मग तो हि नाचला भृत्य. ७५
- होय प्रसन्न नृत्यें, 'वर माग' म्हणे तयासि वरदेश;
ज्याच्या भक्तासि नसे कोणी पर, देश तो हि परदेश. ७६
- बाण म्हणे, 'अंजर अमर भजनार्थ तुझ्या असो, दयालो ! हा;
स्पर्शमणि जया स्पर्शें, देतो चि सुवर्णता तया लोहा.' ७७
- शंकर म्हणे, "दिला हा वर तुज, दुसरा हि माग, ओपीन;
द्रवली माय बहु म्हणे, 'सेवुनियां स्तन्य वत्स हो पीन.'"
बाण म्हणे, 'नृत्य असें करितां, हो पुत्रलाभ सर्वास,' ७८
- हा देवुनि वर, 'तिसरा माग,' म्हणे; भक्त इष्ट शर्वास. ७९
- बलिसुत म्हणे, 'न बाधो पीडा चक्रप्रहारजन्या या,
अन्या यादा न, दयासिंधो ! व्हावी, करूनि अन्याया.' ८०
- जगदीश म्हणे, 'जाइल आतां चि त्यजुनि हे तुला पीडा,
चवथा ही मजपासीं घे वर मागोनि दितिकुलापीडा !' ८१
- बाण म्हणे, "प्रमथोत्तम व्हावें निकटस्थ आठ याम हि म्यां,
नाम 'महाकाळ' असो, लोकीं जन करुत पाठ या महिम्या. ८२
- हे देवुनि, देव वदे, 'वत्सा ! वर माग पांचवा यास,
हा वरदोत्तम जैसा, न क्षम अमृताब्धि वांचवायास.' ८३
- बाण म्हणे, "या माझ्या क्षण हि करु विरूपता न घर देहा;
आश्रितकल्पतरो ! हा अल्प तरो, 'हा !' म्हणो न, वर दे हा."
त्र्यक्ष म्हणे, 'बाणा ! हे ठाकेल विरूपता न या देहीं,
वा ! जैसी दुर्गतता स्वर्द्रुच्छायाश्रिताचिया गेहीं.' ८५

१. एक शुभ मूर्त. २. म्हातारपण न येतां. ३. स्तनांतील दूध. ४. पुष्ट.
५. दैत्यश्रेष्ठा ! ६. प्रमथनामक गणांत श्रेष्ठ. ७. त्र्यंबक, शंकर. ८. दारिद्र्य.

देवुनि वर, परमेश्वर, घेवुनि बाणासि, जाय कैलासीं.	
सिद्धि गिरिशभक्तासीं जैसी, देवी तसी न ऐलांसीं.	८६
अजित म्हणे, 'देवर्षे! कोठें अनिरुद्ध रुद्ध दाखीव,	
मूर्त सुधारस माझ्या सुतृषितदृष्टींस शीघ्र चाखीव.'	८७
देवर्षि म्हणे, 'देवा! आहे कन्यापुरांत अनिरुद्ध,	
मणिमंत्रौषधितेजें प्रज्वलित, ज्वलन जेंवि वनि रुद्ध.'	८८
तों प्रभुसि चित्रलेखा सामोरी ये, नमूनि नेत्यातें,	
रामप्रद्युम्नगरुड यांसह अंतःपुरांत ने त्यातें.	८९
नाग गळाले, झाले, गरुडातें देखतां चि, ते बाण,	
कुटिलपण त्यजुनि, सरळ जन होती प्रभुपुढें तसे जाण.	९०
अनिरुद्ध मुक्त होवुनि आधीं, पावोनि हर्ष, रामातें,	
कृष्णातें, गरुडातें, वंदी चित्रेषुपाणि कामातें.	९१
ऊषा, गुरुजन पाहुनि, होऊं दे व्याकुळ श्रमं न मन,	
करि रामकृष्णगरुडप्रद्युम्नातें अनुक्रमें नमन.	९२
तों आला देवर्षि त्रिदर्शद्राचा निरोप आणून	
वैर्धापन करि हरिचें, त्या जयसमयांत युक्त जाणून.	९३
अनिरुद्धसह श्रीवर वैर्धवि त्या नारदा, करी नमन,	
मुनि दे आशीर्वाद प्रभुला, जो हर्षवी करीनमन.	९४
नारद म्हणे, 'करावा अनिरुद्धाचा विवाह, मीं श्रवण	
जंवूलमालिकेचें करिन; कवण या रसीं नसे प्रवण?'	९५
या नारदमुनिवचनें आलें सर्वासि हास्य बहुतर तें,	
कविवृंद यद्विनोदें करितें, हर्षोनि लास्य बहु, तरतें.	९६
केशव म्हणे, 'करावा अनिरुद्धाचा विवाह, तरि तूर्ण.'	

१. ह्या नांवाच्या सिद्ध पुरुषास. २. पुर=राहण्याचें ठिकाण; वसा. ३. नेता= उपदेशकर्ता, मार्गदर्शक. ४. विचित्र बाण आहेत ज्याच्या हातांत अशा. ५. अभि- नंदन करिता झाला. ६. गजेंद्राचें मन. ७. जंवूल=नवरानवरीची स्त्रीपुरुषांनीं विवाहसमारंभांत केलेली थट्टामस्करी-निर्णय०. ८. लोळप. ९. नृत्य.

- कुंभांड करी सर्व हि, मुनिचा ज्यामाजि काम परिपूर्ण. ९७
- कुंभांडातें देवुनि शोणितपुरराज्यराष्ट्र वरदानें,
आयुष्य, अभय, सद्यश, ऐसीं दिधलीं तयासि वरदानें. ९८
- निघतां, महेश्वरातें वंदुनियां, द्वारकेस जायाला,
कुंभांड कथी प्रभुतें, वरुणावरि हि स्वयें सजायाला. ९९
- बाणाच्या बहु गायी होत्या वरुणाकडे सुरुचिरा ज्या,
ज्यांचें जैराज्वरापह वीर्यप्रद पय सुंधासुरुचि, राज्या ! १००
- ज्यांच्या अमृतसम गुण क्षीराचा व्यक्त देखिला, राया !
प्रभुकारणें उचित तें, यास्तव तो भक्त दे खिलारा या. १०१
- गेले सुर शतमख, विधि, वर्धवुनि प्रभुसि, पुसुनि हर्षानें,
संत्यार्थस्तवनानें, पूजुनियां दिव्यपुष्पवर्षानें. १०२
- वाहन मयूर देवुनि, हर्षवुनि द्वारकेसि पाठविली
ऊषा जगदंबेनें, तन्मातेहूनि फार आठविली. १०३
- अग्रजसुतपौत्रसह प्रभु ही गेला दिशेसि वरुणाच्या,
धेनु विलोकुनि, धाडी अनुजातें करुनि दूत अरुणाच्या. १०४
- भामा हि बाणधेनुक्षीराशनकाम जाणवी पतितें,
'आवश्यक कार्य' म्हणे यास्तव ही देव तो, 'महामति ! तें.'
आपण वरुण रण करी, सामें प्रभुला हि दे न हा गायी,
बहुधा सुविवेकाची सर्वत्र सुरांत ही महागायी. १०६
- राम, घनश्याम महाधाम, गरुड, काम, तत्तनुज यांहीं
नाहीं त्या वरुणाचें समरीं राहों दिलें कटक कांहीं. १०७
- केशव वैष्णव योजी, तों प्रकटे अग्नि, दारुणतरा या

१. जाण्याला, स्वारी करण्याला. २. महातारपण व आजार यांस घालविणारें.
३. अमृताप्रमाणें उत्तम रुचि ज्यास असें. ४. खऱ्या अर्थाच्या स्तुतानें, हांजांखोर-
पणानें नव्हे. ५. बळराम, प्रद्युम्न व अनिरुद्ध यांसह. ६. अरुणाच्या धाकट्या भावास
(गरुडास). ७. अशनकाम=सेवनाची इच्छा असलेला.

न शके वरुणप्रेरित, बहु वृष्टि करुनि, वारुण तराया. १०८
 वैष्णवतेजे शमतां स्वास्त्र, म्हणे वरुण, “केशवा ! परिस,
 जे समयाचे भेदक, अपवित्र जगांत ते शवापरिस. १०९
 ‘वाणाचें गोधन दे,’ म्हणसी, तरि समयभेद नव घडतो,
 तव अग्रजासि मज, वा मेघश्यामा ! जगांत अवघड तो. ११०
 तुज वाणाच्या गायी, जीवंत असोनि, मीं न ओपीन,
 मज मारुनि ने, न्यासत्राणें मद्यश जगांत हो पीन. १११
 रक्षीं, वरुणीं करुणा करणें चित्तीं असेल, तरि समया;
 नाहीं तरि मारुनि, ने गायी, जरि लेखिसील अरिसम या.”
 जैसी सुद्धती तरुणा, करुणाकीर्ति प्रिया जया धीरा,
 तो सांत्वुनि त्या वरुणा अरुणानुजरथ असें म्हणे, वीराः- ११३
 “धेनु असोत तुजकडे, वरुणा ! तव सत्यसंधता राहो,
 म्हणतो सत्यरतांतें, ‘जन विखरुनि पुण्यगंध, तारा हो !’ ११४
 जेंवि धरि बहु कुटुंबी, चित्तीं च न, विप्र भोजनांत रुची,
 धरितो यशीं, न विषयीं मीं तरि च नवि प्रभो ! जनांत रुची.
 तुज मारुनि, कां न्याव्या ? देवूत तुला चि या मँहा गायी;
 नंदगृहांत न यांची पोषार्थ मुलाचिया महागायी.” ११६
 दे अभय, ये वरुणकृत पूजन, ये प्रभु महर्षिसुरसहित,
 पुर यां म्हणे, तसें त्या स्वरगा होवुनि न हंर्षि ‘सुरस हित’.
 श्रीनारदप्रमुखमुनि, जे शक्रप्रमुखदेव, ते सर्व
 प्रभुने सुतांसि सांगुनि पूजविले, होय तें महापर्व. ११८
 शक्र यदुसभेत कथी वाणपराभूतिची कथा, राया !
 भगवत्तत्वज्ञानें भवभय जनमानसीं न थाराया. ११९
 सांगे, बहु मर्यादा रक्षुनि, केली जयांत करुणा, तें,

१. वरुणानें सोडिलेले वारुणास्त्र. २. प्रतिज्ञा (वचन) भंग करणारे. ३. ठेव
 ठेविलेल्या वस्तूच्या संरक्षणानें. ४. सुंदर स्त्री. ५. गरुडवाहन कृष्ण. ६. सत्यप्रति-
 शत्व. ७. आनंदाला. ८. कृष्णाला. ९. आनंदयुक्त.

जें, परिभव करुनि, रणीं दे अभय श्रीमुकुंद वरुणातें. १२०
 अवतरला ज्यास्तव, तें उरलें नाहीं च कार्य होयाचें,
 तारक, सार, कविस्तुत चरित हरि तमासि आर्य हो ! याचें.
 या गावें, स्वस्थानीं स्वस्थानीं स्थिर वसोनि, कृष्णातें;
 याचें यश चि शमवितें, अमृत शमविना चि ताप तृष्णा तें.
 कृष्णातें आलिं गुनि, पुसुनि, चरित गात, जाय हरि नाकीं,
 न म्हणे प्रभुप्रतापें ज्याचें मन 'शत्रु ठाय हरिना कीं?' १२३
 देवुनि आशीराशी, होवुनि परम प्रसन्नवदन, मुनी
 गेले स्वस्थानातें, प्रभु दे आज्ञा ज्यांसि, पद नमुनी. १२४
 आहुक म्हणे, " मुकुंदा ! कुंभांडाची सुता सती रामा,
 मज वाटतसे योग्या जांबवतीच्या सुतास ती रामा. १२५
 बहु असुरांच्या कन्या ऊषेच्या आलि आलिया धन्या,
 यांला संकृति अन्या न हिता, जसि नागरा जना वन्या. १२६
 त्या द्यावी, ज्या पाहुनि, जीचें मन काँमसायकाकुळ, ती;
 'सेवें' म्हणुनि काय करिल, वरुनि रसिकधाम, साय काँकुळती?"
 ऊषा, रामा, इतरा हि तराव्या, म्हणुनियां विवाह नया
 धर्मा रक्षुनि करी, सुखवि सुता गणुनियां, विवाहन या. १२८
 परिपक्व विवाहोत्सव, उत्सव जे इतर, सर्व ते हिरवे;
 फिरवे न गृहीं, जीं बहु सुकुमारी, द्वारकेंत ती फिरवे ! १२९
 उत्सव नित्य यदुपुरीं, परि म्हणति तयांत परम हा च कवी,
 प्रभु वैकुंठ चि गमवी, दावुनि विधिर्जा हि परमहा चकवी.

१. शांतचित्तानीं. २. शत्रु माझें पद हरणार तर नाहींना? ३. आल्या—
 निर्णय०. ४. मदनवाणानीं व्याकुळ झालेली. ५. दुधाची साय [खाण्याच्या
 कामांत पटाईत अशाच्या घरीं] 'माझें सेवन कर' अशी काकुळती करील
 काय? ६. वि (गरुड)+वाहन=कृष्ण. ७. या लग्नोत्सवांत वायकाना मिरविण्याची
 इतकी हौस झाली कीं, कधीं घराच्या बाहेर न पडणारी सुकुमारी देखील
 उन्हातान्हांतून हिंडू लागली! ८. नारदाला सुद्धां. ९. अति आनंदाला.

अध्याय चव्वेचाळिसावा.

- शौनक पुसे, 'प्रतिष्ठित हा पांडववंश कोणत्या भूर्पीं?
सौते ! वद, या श्रवणीं बहु गोडी वा बुधा ! सुधारूपीं.' १
- सौति म्हणे, "जनमेजयभार्या काश्या, तिचे तनय दोघे,
सूर्यापीड ज्ञानी, जो चंद्रापीड, राज्यपद तो घे. २
- त्या चंद्रापीडाचे नंदन शत, सत्यकर्ण तो ज्येष्ठ;
त्या श्वेतकर्णनामा, सुगुणांहींकरुनि तो नृपश्रेष्ठ. ३
- धार्मिक हि, अपुत्र नृपति; वृद्धपणीं मानलें तपोवन या.
स्त्री मालिनी प्रसवली दैवबळें त्या तपोवनीं तनया. ४
- त्या पुत्रातें त्यागुनि, पतिमार्गे द्रौपदीतसी जाय,
'हाय !' स्वांतीं न म्हणे; पतिहूनि अधिक सतीस तें काय ? ५
- मातृमहाप्रस्थानीं सुकुमार कुमार तो रडायाचा
गिरिकुंजीं वेग करी, वा ! झाला कंठ कोरडा याचा. ६
- चळबळ करितां, शिशुचे दोनी ही पार्श्व घांसले गा ! ते,
छाया घन करिति पुढें, त्याचे धात्रीस हांसले गांते. ७
- त्या पैप्पलादि कौशिक परम करुण आश्रमासि वेमाच्या
नेती, न शिवायाचे, न पहायाचे हि, राशि हेमाच्या. ८
- वेमस्त्री अनपत्या, विधवा, मानूनि पुत्र बाळा या
पाळी, विधिनें केली धात्री त्या संकटांत पाळायी. ९
- पार्श्व शिलाघृष्टं अजश्याम तयाचे, म्हणोनियां नाम
'अजपार्श्व' असें झालें, आलें त्यामाजि विष्णुचें धाम. १०
- ते पैप्पलादि कौशिक धरिति, करुनि बहु दया, सचिवरीती;
जी पौरवराजांची श्री, अजपार्श्वी तयास चि वरी ती. ११

१. मनांत. २. आईच्या मरणकाळीं. ३. वर्णन करणारे. ४. दगडावर धांस-
लेलें. ५. बकन्यासारखे काळें.

स्वजरास्वीकारिं बहु होय ययाति प्रसन्नमति, डोले;
 'होइल अपौरवा भू न कधीं च,' असें चि तो वरद बोले. १२
 चंद्रार्कग्रहरहिता होयिल, परि भू न पूरुकुलरहिता,
 कथिली असी मुनिवरा ! हरिवंशकथा तुला सुजनमहिता."
 विप्रवर म्हणे, 'सौते ! ऐकुनि आख्यान, सर्प कंपवुनि,
 जनमेजय भूप पुढें काय करी, सांग, सत्र संपवुनी.' १४
 सौति म्हणे:-जनमेजय हयमेधातें उपक्रमी आर्य,
 सांगे हय सोडाया, प्रार्थुनि ऋत्विक् पुरोहिताचार्य. १५
 तो हयमेधोपक्रम जाणुनि, ये व्यास या पहायास;
 नृप पूजुनि मुनिस, वदे, ज्याच्या सूक्तें चुके महायास. १६
 'सत्य महाभारत हें परमामृत, फार पावलों हर्ष,
 श्रवणसुखांत स्वामी ! न कळत गेलें निमेषसें वर्ष. १७
 वा ! सर्वज्ञ प्रभु तूं, पुसतों, करुणा करुनि, सांग मला;
 धर्मासि राजसूय क्षत्रक्षयहेतु कार्य कां गमला ? १८
 आयिकतों मीं, पूर्वीं केला हा राजसूय सोमानें;
 संग्राम तारकामय झाला कीं या चि नानुलोमानें ? १९
 वरुणें हा केल्यावरि, देवासुरयुद्ध जाहलें मार्गें;
 बहु भूतक्षय घडला अन्योन्याच्या दुराग्रहें, रागें. २०
 यासि हरिश्चंद्र करी, येणें चि वसिष्ठ जाहला आंडी,
 ताडी गाधिज यातें, बक होवुनि, विश्व संकटीं पाडी. २१
 त्या आंडीबकयुद्धीं रिक्तं यमाचे न राहिले पांश,
 दोघांच्या पक्षींचे क्षत्रिय तेव्हां हि पावले नाश. २२
 आर्यें धर्में केला क्षत्रक्षयकर, असें असुन, यज्ञ;

१. आरंभ करी. २. क्षत्रियांच्या नाशाला कारण असा. ३. मार्गें अध्याय ९ वा पहा. ४. अनुलोम=स्वाभाविक अनुक्रम; झाला न कीं ?=झाला नव्हे काय ? असें च खरें ना ? ५. जलचर पक्षी-पंत. ६. ह्या युद्धाची हकीकत पंतकृत हरि-श्चंद्राख्यानांत दिलेली आहे. ७. यमाला खूप काम पडलें-प्राणनाश अतिशय झाला.

- सुनयज्ञ मन तयाचें, स्वामी ! झालें कसें असुनयज्ञ ? २३
- त्वां ज्ञानिवरें आप्तप्रवरें कां तो न वारिला राजा ?
- माजा संशय वारीं, गुरुवर बहुमान्य तूं तया आज्ञा. २४
- पुसतों तुज हें भावें कीं, कां वरदा ! न वारिला गा ! तो ?
- साधुजन तुला, जैसा जोडुनि कर दानवारिला, गातो.' २५
- व्यास म्हणे, "राज्या ! ते केले विपरीत सर्व ही काळें,
- न पुसति, मीं न वदें; दे स्तन माता, वदन पसरितां बाळें. २६
- सांगत नव्हते काय ब्राह्मण धर्मज्ञ पापरत वेना ?
- काळाची गति उग्रा, कोणा हि भविष्य बा ! परतवेना. २७
- वदलों सत्य; प्रत्यय याया तुज, कथिन अर्थ, जो भावी,
- जरि म्हणसि, पुरुषयत्नं, फिरवूनि भविष्य, कीर्ति शोभावो. २८
- 'हयमेध करिन' म्हणसी, विघ्न करिल तुज, न शतमख वळेल,
- त्यजुनि विवेक खवळसिल, कां नसतां दीप, न तम खवळेल ?
- हयमख पुढें न व्हाया कारण होसील; भावि टाळाया
- शकसिल, तरि तूं टाळीं येणार निमित्त, भां विटाळींया. ३०
- हयमेध राजमार्ग न लोकांत त्वन्निमित्त वाहेल,
- तुजपासूनि पुढें हा वेदज्ञद्विजमनीं च राहेल." ३१
- भूप म्हणे, 'भ्यालों, मीं होणार निमित्त यास्तव, नयज्ञा !
- वा ! करिल काय कोणीतरि न, परा जेंवि, या स्तवन यज्ञा ?'
- व्यास म्हणे, 'द्विज काश्यप योगी प्रकटेल खाणितां क्षोणी,
- तो एकमात्र हयमख करिल कलियुगीं, न याविना कोणी.' ३३
- ऐसें सांगुनि, सांगे मुनिवर कलिधर्म घोरतम राया,
- कीं जागो द्रुत, सेवुनि विषय जन, निजो न घोरत मराया. ३४
- हित सांगुनि मुनि गेला, मग जनमेजय सुबुद्धि हि भ्रमला,

१. दानवांच्या संहारकाला (विष्णूला). २. पुढें होणारा प्रकार. ३. तेज मलिन होण्याला. ४. तुझ्यामुळे यापुढें राजेलोक अश्वमेध करणार नाहीत आणि त्याची आठवण फक्त वेदपठण करणाराना च असेल.

आरंभुनि ह्यमेध, प्रंत्यूहंकरुनि तो बहु श्रमला. ३५
 यज्ञांत मारितोश्वस्थानीं काश्या वपुष्टमा देवी
 जाय, वसे; तौ तीतै, होवूनि सजीव अश्व तो सेवी. ३६
 त्या संज्ञां अश्वीं शिरला विघ्नार्थं तत्क्षणीं योगी,
 जो गीष्पतिचा शिष्यं त्रिदशांचा नाथ, तो तितै भोगी. ३७
 ऐसा विकारै झाला सहसा, जनमेजयासि तो कळला;
 पळ लागेना, तौं चि क्रोधें सुविवेक नृपतिचा मळला. ३८
 अध्वर्युतै नृप म्हणे, 'ध्वंस; असा अश्व काय मारित? रे!
 माझा अरि न कधीं ही, जैसा न म्हणोनि हा यमारि, तरे.'
 ज्ञानी अध्वर्यु म्हणे, 'दूषी गौतमवधूसि जो विट, तो
 तुरगीं सिरला, राज्या! दुष्टपणा दुष्ट काय गा! विटतो?' ४०
 राजा म्हणे, "मदांधा शक्रगजा जोडितो महात, पहा;
 दुष्टा दंड न करितां, माझें न म्हणेळ कां महातप 'हा!?' ४१
 यज्ञप्रजावनसुकृत माझें निर्मळ असेल, तरि, वक्रा!
 यंजितिल न आजिपासुनि ह्यमेधें नृप पुढें कुमति शक्रा." ४२
 जे ऋत्विक्, त्यांसि म्हणे, 'व्यर्थ तुम्हीं दुर्बळ, प्रभा वंसती,

१. विघ्नमुक्तें. २. ज्या ठिकाणीं तो अश्व मारिला होता तेथें राजाची मुख्य राणी जी काशीपुराधिपतिकन्या वपुष्टमा ती जाऊन वसली; ही वपुष्टमा करंभानामक अप्सरेचा अवतार होती. ३. संज्ञप्त=ठार मारलेला. ४. इंद्र. ५. विपरीत गोष्ट; अनुचित प्रकार. ६. रे! ध्वंस (मर जा; तुझा नाश होवो); असा काय अश्व मारित [असतात]? तो पुनः आपोआप जीवंत होईल, अशा रीतीनें यज्ञपशु मारतात काय? ज्या अर्थीं तुझ्या या कृतीनें अश्व पुन्हा सजीव होऊन त्यानें हें अमंगळ कृत्य केलें, त्या अर्थीं "तुझा नाश होऊं दे" असा माझा तुला शाप आहे. ७. जैसा यमारि (विष्णु) न म्हणोनि (अंतकालीं विष्णूचें नांव न घेतां) हा (कोणी हि) न तरे (मोक्षास जाणार नाहीं) [तद्वत्] माझा शत्रू होऊन कोणाचा कधीं हि टिकाव लागणार नाही. ८. अंतर्ज्ञानी. ९. यज्ञाची व प्रजारक्षणाची पुण्याई. १०. तुमच्या अंगीं तेज असतें तर.

- तरि दाखविती दुष्टा शक्रा, महिषा जसी प्रभाव सैती. ४३
- भसतां तुम्हीं प्रतापी, देवाधम दूषिता न यज्ञातें,
जें अयशस्कर, अनुचित शुद्धयशोभूषिता नयज्ञा तें. ४४
- जा, सर्व निघा येथुनि, माझ्या राष्ट्रीं तुम्हीं नका राहूं;
प्रस्थान करा आतां, ब्राह्मण हो ! न करितां नकारा, हूं ! ४५
- ‘जा ! जा !’ म्हणतां, ब्राह्मण, सोडुनि तत्काळ नरवरा, गेले;
ते याचे, तेंवि कधीं ऐकुनि कटु अन्य न रव रागेले. ४६
- राजा म्हणे स्त्रियांतें, ‘मत्सदनांतुनि वपुष्टमा जावी,
स्त्री श्रमरहिता भोगें देह बहु करुनि न पुष्ट माजावी. ४७
- जें यज्ञानुष्ठानें, भूत्राणें, शुद्ध मद्यश, तपानें,
या कुकळत्रें गेले, जावें जैसें चि मद्यशतपानें.’ ४८
- गंधर्वांचा राजा विश्वावसु नृपतिला म्हणे, “परिस
परि सत्य, मान देसी स्वाश्रितलोहा सुरूप तूं परिस. ४९
- यज्ञ त्रिशत नृपा ! त्वां केले, उत्कर्ष हा तुझा भारी;
यासि न साहे, बापा ! तापा पावे मनांत जंभारी. ५०
- जरि, ‘अनुसरली’ म्हणसी, ‘कां महिषी काशिराजकन्या या ?
तरि हे रंभादेवी, स्पर्शीं पाहों नको चि अन्याया. ५१
- त्रिसवशतसुकृतभीतें शक्र केली जपौनि हे माया,
लावुनि दोष, नको चि त्यागूं तूं शुचिकळत्रहेमा या. ५२
- हरि हरिदेहीं सिरला; काशीशसुता यथार्थ, परि रंभा;
आला देत इला तो प्रभु, देयील चि एढें हि परिरंभां. ५३
- तुजपासुनि बहुत जसा, विप्रांपासुनि तसा चि तो भ्याला;
शक्राला स्वपदाचा, वित्ताचा लोभ जेंवि लोभ्याला. ५४
- तूं, तव ऋत्विक्, सर्व हि, एका कार्यें चि तत्क्षण स्पष्ट

१. महिषासुराला. २. जगदंबा. ३. दुराचारी स्त्रीमुळें. ४. तीनशें यज्ञांच्या
पुण्यानें भ्यालेल्या. ५. मोठ्या काळजीनें. ६. शुद्ध अशा स्त्रीरूपी सोन्याला. ७.
भालिंगन.

क्रोधे मोहुनि, केलां उत्कृष्टक्रतु महाफळभ्रष्ट. ५५
 पावोनि जयंताचा, सुखवाया निजसभा, जनक विवर, ५६
 हे माया करि, परि बा ! याचें करिती सभाजन कविवर.
 बोलुनि न च विटवावी, स्त्रीरत्न वपुष्टमा, नव्हे असती;
 कां शक्र भोगिता, जरि भोगानुचिता चि सर्वथा असती? "५७
 ऐसा विश्वावसुनें राजा समजाविला, समजला, हो !
 समजावी स्त्रीस, म्हणे, 'संप्राप्त इसीं विलास मजला हो.' ५८
 मुन्युपदेशीं वसवी, प्रासादीं शंभु, तैवि विश्वास.
 कीं सत्य, अत्यहितहर, तो संतत परम मान्य विश्वास. ५९
 कथिलें या सच्चरितश्रवणाचें फळ अनंत तज्ञाहीं,
 जें तीर्थसेवनार्हीं, दानार्हीं, सांगचीर्ण यज्ञाहीं. ६०

अध्याय पंचेचाळिसावा.

पुष्करसंभवं अमृत चि, वाटेना काय हो ! मला गावा ?
 परि, बहु विस्तर होतां भाषाग्रंथीं, न गोड लागावा. १
 दुर्जनचोरांपासुनि संरक्षायसि तत्व हें रत्न,
 केलें परोक्षभावे कथन, मुनिवरें करूनियां यत्न. २
 प्रथमाध्यायीं तत्वप्रश्नोत्तर रम्य वर्णिलें आहे,
 ऐसें पुष्करनाम प्रादुर्भावांत साधुधी पाहे. ३
 ज्ञानपरमसाधन जें वैराग्य, तदीय सिद्धिला दुसरा
 अध्याय वदे; सेविति या, हंस जसे चि मानसा सुसरा. ४

१. छिद्र; व्यंग. २. पूजा, सत्कार. ३. मुनीच्या उपदेशावर (विश्वास ठेवी.)
 येथें 'उपदेशी' असें लिहिलें गेलें आहे. ४. अति+अहित+हर (नाश करणारा).
 ५. परिपूर्ण केलेल्या ६. उत्पत्ति. ७. अप्रत्यक्ष रीतीनें. (आडून, गुढ प्रकाराने-
 निर्णय०). ८. पुष्कर नांवाच्या ईश्वरविभूतीत-अवतारांत.

- सर्व हि दृश्य विनाशि, श्रद्धावान् नाशरहित पद लाहो,
 म्हणवुनि योग तिसरिया अध्यायांत द्विजेंद्र वदला, हो! ५
- मार्कंडेयसमाधि व्यास चतुर्थांत जाहला कथिता,
 निववाया परतत्वामृतरसपानें भवव्यथाव्यथिता. ६
- जो ब्रह्मज्ञ ब्राह्मण, तो शुद्ध ब्रह्म होय, या भावें
 मुनि आपवादिजन्म व्यक्त कथी पंचमांत, हें गावें. ७
- मुनिनै, बाह्याभ्यंतरविश्वांतें भेद लेश ही नाही,
 षष्ठांत वर्णिलें हें, समजावें दुरूपदेशहीनाहीं. ८
- तामस, राजस, दोघे जे लय, विक्षेप, सातव्यामाजी
 मधुकैटभरूप वधी सत्वमहाविष्णु, करुनियां आंजी. ९
- ईश्वरसूत्रात्मविराट्भाव त्यागूनि, चिति उरे शुद्धा;
 तीपासुनि सृष्टि पुन्हां, हें कळवी व्यास अष्टमीं बुद्धी. १०
- सांख्याचें, योगाचें, देणार रहस्य आशुं भव्यास,
 तद्विस्तरार्थ कथिता झाला, नवमाख्य हा शुभ, व्यास. ११
- मुनिराज सांख्ययोगात्मक सांगे ब्रह्मयज्ञ दशमांत,
 सांख्यब्रह्मविचार स्तवि, जीव पडे जयास्तव शमांत. १२
- कर्मफलपरिच्छेदा मुनि वर्णी भोगभूमितें, जाणा;

१. श्रेष्ठतत्त्व, ब्रह्म. २. संसारदुःखानें गांजलेल्यास. ३. वसिष्ठादि. ४. बाहेरील व आतील जगाना. ५. दुष्ट उपदेश ज्यांस झाला नाही त्यानीं; सदुपदेश झालेल्यानीं. ६. सात्त्विक गुणाचा पूर्ण लय ज्या अवस्थेंत होतो ती मंद अजगरस्थिति. ७. सत्वगुणाचा केव्हां केव्हां किंचित् उदय होतो ती चंचल अवस्था. ८. सत्वगुणरूपी महाविष्णु. ९. युद्ध. १०. ईश्वर सूत्रात्मा (लिंगस्वरूप) व विराटात्मा (विश्वरूप) या उपाधी काढून टाकिल्या म्हणजे केवळ चित्चैतन्य (शुद्ध ब्रह्मज्ञान) शिल्लक राहतें. ११. ज्ञान्यास. १२. आत्मानात्मविचारशास्त्राचें, ज्ञानयोगाचें व निष्काम कर्मयोगाचें किंवा आत्मसमाधीचें. १३. तावडतोब. १४. शांतवृत्तींत. १५. पूर्वजन्मींच्या सुकृतदुष्कृतांचें सुखदुःखात्मक फळ भोगावयास लावणारी जी ही भूमि तिला.

मग योग्याग अक्षरलाभा, एकादर्शीं मनीं आणा.	१३
योगोपसर्ग कथिले श्रीमुनिने द्वादशांत समजावे,	
कीं, ते पर वैराग्ये वितळुनि, वाते पयोदसम, जावे.	१४
मुनिने त्रयोदर्शीं मग कथिल्या सर्वा हि धारणा व्यक्ता,	
दाविति महाचमत्कृति भुलविति ज्या, सुंदरी जशा सक्ता.	१५
देती बहु भीति पृथग्भूतांच्या धारणा, जशा कारा;	
यास्तव चतुर्दर्शीं मुनि सांगे सूत्रात्मधारणा सारा.	१६
जीवन्मुक्त्यर्थ कथी मुनि आधीं ब्रह्मतत्व, चवदाहीं,	
बाराहीं धर्म क्रममुक्त्यर्थ, जसा पयोद दवदाहीं.	१७
पंचदर्शीं, ज्या ब्रह्मज्ञान नसे, त्या महत्तमं कर्म	
विधिलोकच्युत करिती, हे सांगे द्यावया बुधां शर्म.	१८
कथिले श्रीमुनिनाथे जे सनिवृत्तिप्रवृत्तिधर्मफळ,	
निखळं प्रवृत्तिनिष्ठस्थिति सोळाव्यांत, जावयास मळ.	१९
सप्तदर्शीं अध्यायीं, म्हणती ज्या 'द्विभुज हरि' असे तज्ञ,	
तो प्राणयज्ञ सांगे चित्तजयावह, दुजा हविर्यज्ञ.	२०
अष्टादर्शांत कथिले, वृषु श्रेदाया अशक्त जे, त्यांहीं	
अविमुक्तांत करावे निजधर्माचरण चित्तजेत्याहीं.	२१
कामादिविघ्न आहे श्रौतीं यज्ञीं हि; विष्णुभक्ति बरी;	

१. योग (समाधि)—रूप यज्ञ. २. अव्यय जे ब्रह्म त्याच्या प्राप्तीला. ३. योगास होणाऱ्या पीडा. ४. परम, श्रेष्ठ. ५. मेघाप्रमाणे. ६. मन ताव्यांत ठेवण्याच्या सर्व शक्ति. ७. प्राणिमात्रांत भेद आहेत अशा. ८. सूत्ररूपाने सर्व एक च आहे अशी भावना. ९. चौदा अध्यायांनी. १०. एका ठराविक क्रमाने होणाऱ्या मुक्तीसाठी. ११. वणव्याच्या सपाट्यांत. १२. अतिशय मोठी. १३. ब्रह्मलोकापासून श्रेष्ठ. १४. निवृत्ति=विषयपराङ्मुखता; प्रवृत्ति=कर्तव्यपरायणता. १५. निव्वळ, निर्भेळ. १६. कर्तव्यपरायणता असण्याची अवस्था. १७. व्यास. (हा विष्णूचा अवतार). १८. नियत आहार वगैरे करून प्राणापानवायूम ताव्यांत ठेवण्याचा प्रकार (भगवद्गीता चतुर्थ अध्याय २८-३० पहा). १९. काशीक्षेत्रांत. २०. वैदिक सकाम कर्मांत सुद्धां

- मुनिवर एकुणिसाव्या अध्यायामाजि हें चि सिद्ध करी. २२
- मोहें देहीं निर्गडीं आत्मा बांधोनि पाडिला आहे,
उद्धरिजे सत्वबळें; विंशीं हें वर्णिलें कृती पाहे. २३
- सत्वे मोह निवटितां, गुरुशास्त्रप्रमुख विश्व जें आहे,
पाहे हार्द ब्रह्मां, एकविसाव्यांत हें कृती लाहे. २४
- द्वाविंशीं विष्णवादि हि योगें ऐश्वर्य पावले मोटें,
श्रद्धार्थ वदे, धरिला सत्यवतीच्या मुहूर्त जो पोटें. २५
- कर्म करावें योगप्रत्यूहशमार्थ, हें त्रयोविंशीं
मुनि पूर्वकल्पकथने सांगे, व्हायासि सन्मने हिंशीं. २६
- श्रीव्यास चतुर्विंशीं सांगे हें कीं, समान ही कष्ट,
योगफळा मोक्षातें, सात्त्विक पावति, न तामस स्पष्ट. २७
- तम सिंधु, मन चि मंदर, कथिले शंभकाम जे, सुरासुर ते,
अभ्यास हें चि मंथन, मुक्ति सुधा, जाणती सुधी पुरते. २८
- जो कूंटशिष्य, तो ही काळें साधुत्व पावतो तज्ञ,
श्रीव्यास पंचविंशीं कथि, सांगुनि कनकनकशिपुचा यज्ञ. २९
- श्रीमंत मत्त होतो, तद्धन, करुणा करुनि, हरि हरितो;
कनककशिपुविभ्रंशें कळवी मुनि, साधु हें मनीं धरितो. ३०
- पडिंशीं, द्रोही जो दक्ष, तथा शंभु सत्पथीं लावी,
मग काय बल्यनुग्रह सांगावा? व्यास तत्व हें दावी. ३१
- ईशद्रोहिकृत हि जो धर्म, असे सर्वथा महाफळ तो;
मुनि दक्षनिग्रह कथी, यास्तव हा भाव साधुला कळतो. ३२

१. देहरूपीं वेडींत. २. विसाव्या अध्यायांत. ३. शहाणा. ४. हृदयस्थ ब्रह्मांत.
५. सत्यवतीच्या गर्भाशयांत जो दोन घटका होता असा व्यास. ६. पूर्व-
काळांतील कथानीं. ७. थंडशीं, शांत. ८. सात्त्विक योग व तामस योग हे दोन्ही
सारखे च कष्टमय आहेत; परंतु पहिल्याचें फळ 'मोक्ष' असून दुसऱ्याचें फळ
'मोक्ष' नाही. ९. शांति व कामना (वासना). १०. कपटशिष्य. ११. पतन,
नाश. १२. ईश्वराचा द्वेष करणारा धर्म अर्थात् विरोधभक्ति. १३. दक्षबंधनकथा.

पेसैं रहस्य पद्मप्रादुर्भावांत वर्णिलें कविनें,
 सत्यवतीपुत्रानें, श्रीहरिहरजनसभाब्जिनीरविनें. ३३
 तइज्ञा मोह न लंघी, नकुळ्याच्या गरळधर विलाग्रांस.
 होतो तूम पिता, जरि बाळानें एक भरविला आस. ३४

अध्याय शेचालिसावा.

भूप म्हणे, 'वाराहप्रादुर्भाव हि अशेष आयकिव,
 प्रणतीं जसि गुरुरसना, तसि तोकीं करिल माय काय किंव?' १
 वैशंपायन सांगे:-जगदुपसंहार करुनियां कल्पीं,
 जगदोश योगनिद्रा करिता झाला निर्जां महार्तलपीं. २
 स्रजिलें अंड हिरण्मय, तें भेदुनि, सृष्टि मग अजें रचिली.
 पृथ्वी बुडे समुद्रीं बहुविपुलसपक्षनगशतें खचिली. ३
 उच्छ्लित शतयोजन, दशयोजनविस्तीर्ण तोयदासम, हा
 जलकेल्युचित वषु धरी, जें अद्भुत हेतु होय दासमहा. ४
 होवुनि यज्ञवराह प्रभु सिंधूतूनि उद्धरी महिला,
 मग निजमुखभेदविधितें प्रभुवर अधिकार दे जसा पहिला. ५
 विधिरूपें दे राज्य, ज्येष्ठ अदितिपुत्र जो, तथा हरितें;
 ज्या श्रीश्रीकांताचें नाम स्मरतां चि भवभया हरितें. ६
 असुरांचें राज्य प्रभु दैत्य हिरण्याक्ष जो, तथा दे, हा

१. पुष्करोत्पत्तिकथनांत. २. श्रीहरिहरभक्तमंडळरूपी कमलिनीच्या [विकासास कारण अशा] सूर्यानें. ३. मुंगसाच्या विळाच्या तोंडाला. ४. गुरुची जिह्वा म्ह० वाणी. ५. दया. ६. जगाचा लय. ७. प्रलयकाळीं. ८. तल्प=शय्या. ९. उत्पन्न केले. १०. सोन्याचें. ११. सपक्षनग=पंख असणारे पर्वत. १२. उंच. १३. जलक्रीडेस योग्य. १४. दासांच्या (भक्तांच्या) आनंदास. १५. आपल्या मुखापासून जन्मलेल्या.

करि करुणा सर्वावरि देव, धरुनि मंत्रमखमया देहा. ७
 दिधलें ज्या ज्या जें जें, तो तो तें तें सुखें करी राज्य;
 धर्मन्यायें वर्तति, भव्यप्रभ भाग्य भोगिती प्राज्य. ८
 अद्रि हिरण्याक्षाच्या रम्यपुरातें उडोनियां गेले,
 कलहार्थ कुमंत्र कथिति, देवांवरि पूर्वदेव रागेले. ९
 'जन्हि सुर कनिष्ठ, करिती विश्वाचें आधिपत्य; जे ज्येष्ठ,
 ते सर्व अनीश तुम्हीं, म्हणति, गुणाहीं असोनि हि श्रेष्ठ.' १०
 राजा कनकाक्ष शिखरिवचनातें श्रवण करुनियां कोपे;
 युवराज कनककशिपु हि; असुरजनविवेक विधिवळें लोपे. ११
 दितिज, दनुज, भट झाले युद्ध करायासि सर्व ही सिद्ध,
 इद्ध ज्वलन तसे चि त्रिदश हि, अन्योन्य करिति ते विद्ध. १२
 सामर शक्र वदे, त्या असुरांसीं करुनि तुमुल संगर; 'हा!
 कनकाक्ष कीं विधि म्हणे, सर्वासि, 'उगे चि, वरुनि भंग, रहा.'
 तत्काळ, हिरण्याक्षें स्तंभित करितां रणांत शक्रातें,
 प्रकटे प्रभुवर सहसा, द्याया परिभूति दैत्यचक्रातें. १४
 प्रभुदरनादें क्षोभे, दृग्युग कनकाक्ष तो करी शोणें,
 पाहुनि असुरांसि, म्हणे, 'हूं! मारा; अरि अपूर्व हा कोण?' १५
 नानाविध शस्त्रांची वृष्टि करिति सर्व असुर हरिवरि ते,
 जरि वर्षुनि घन, गिरिच्या भंगें, प्रभुच्या जयासि अरि वरिते.
 त्या अक्षत परपुरुषीं कनकाक्षें सोडिली महाशक्ति,
 ज्याची, पुरुषार्थ सुखें साधुनि देती पदानिता, भक्ती. १७
 ज्वलिता घोरा शक्ति प्रभुच्या भेदावया उरा लागे,

१. मंत्र आणि यज्ञ यांच्या स्वरूपाच्या. २. कल्याणरूपी तेजाने युक्त. ३. पर्वत.
 ४. दैत्य. ५. ईश नव्हे असे-सत्ताहीन. ६. पटलेला. ७. जखर्मा. ८. कनकाक्ष किंवा
 सर्वांचें दुर्देव. ९. डोळे. १०. लाल. ११. जरि घन वर्षुनि (पुष्कळ वर्षाव करून)
 गिरिच्या भंगें (पर्वत फोडून) जयासि वरिते (यशस्वी होते) [तरि] प्रभुच्या भंगें
 १०. १२. सहज. १३. शरणागतास; नम्र झालेल्यास.

भंगे, द्रुहिण म्हणे, 'तू किति? या तेजांत रवि मुराला गे!' १८
 बहु 'साधु! साधु!' ऐसे वदला चतुरास्य यज्ञवाराहा,
 म्हणति, 'स्वरिपुघनांचा' ते सुर शक्रादि तज्ञ 'वाराहा.' १९
 स्तविला कविलास्यप्रदपदपद्म प्रभु परासि चक्राने
 शिर हरुनि, पळे पाडी; भंगावे दुग्ध काय तक्राने? २०
 आधीं मूर्धा पडला कनकाक्षाचा, विशाल मग काय;
 मुनि वदले, 'हा पविने केला भिन्न प्रचंड नग काय?' २१
 'काय करावे?' ऐसे पुसती शक्रादि चरण लक्षूर्नी;
 देव म्हणे त्यांसि, 'असा स्वस्थ स्वस्वाधिकार रक्षूर्नी.' २२
 देवुनि अभय सुरांतें, अंतर्हित होय तोयदश्याम,
 नाम स्मरतां ज्याचें, भक्तांचा पूर्ण होतसे काम. २३
 देवांसीं, असुरांतें शिकवूनि कुबुद्धि, लाविते कळहा,
 त्यांचे पक्ष च्छेदी वज्रें सुरराज, म्हणति ते खळ 'हा!' २४
 झाले पावुनि पक्षच्छेदातें, पात्र सर्व तापातें;
 वापा! तें न जलधिच्या एका मैनाकपर्वता पातें. २५
 सुर म्हणति, 'शरण आला, चुकला, परि न व्यथा जडाला हो,
 मैनाक पक्षरक्षणकाम धरुनि, सागरीं दडाला हो!' २६
 तरती प्रादुर्भावा गावुनि, ऐकोनि, सर्व वाराहा;
 'वारा हानि,' गुरु म्हणति, 'गा या, अघ मेघ सर्व, वारा हा.'

अध्याय सत्तेचालिसावा.

वैशंपायन सांगे:-प्रभुची भव्या कथा परिस, राया!

उग्रा बहुकल्पांची होय जनिमृतिव्यथा परि सराया. १

१. कवीना नाचावयास लावणारें पदकमल ज्याचें असा. २. मस्तक. ३. पडण्यानें
 (समुद्रांत दडून राहिल्यानें). ४. वराहावतारास. ५. जननमरणपीडा.

श्रीनारसिंहनामा प्रादुर्भाव प्रभूत्तमाचा या,
 श्रवण करुनि, भगवजन लागति, होवूनि मुदित, नाचाया. २
 दैत्यांचा आदिपुरुष, विख्यात हिरण्यकशिपु या नावें,
 तप करि, जें, रोमांचित होवुनि, देवादिकीं हि वानावें. ३
 तप अपविघ्न करी तो सार्धैकादश सहस्र हायन हो!
 ब्रह्मा प्रसन्न झाला; धीरा कृतनिश्चयासि काय न हो? ४
 बैसुनि दिव्यविमानीं सुरजनमुनिजनसमेत ये धाता,
 'ताता! वर माग,' म्हणे, 'आलों घाया अभोष्ट मीं दाता.' ५
 कनककशिपु नमुनि म्हणे, "देवासुर, उरग, यक्ष, गंधर्व,
 राक्षस, पिशाच, मानव, न वधुत, शापुत, ऋषिप्रवर सर्व. ६
 शस्त्रास्त्र, वृक्ष, पर्वत, शुष्कार्द्र, इहीं नसो चि वध माजा,
 येतां काळ, म्हणावें त्या, 'अयश नसो फिरोनि; अधमा! जा.' ७
 स्वर्गीं कीं पाताळीं, भूवरि, गगनीं, नसो निशा, दिवसा;
 लोकपतींस म्हणावें, 'होवुनि मम दास, शतमखादि, वसा.' ८
 व्हावें म्यां तपन, शशी, वायु, दहन, उदक, गगन, नक्षत्रें;
 दशदिशूप धरावें, ठाकावें मजसमोर न क्षत्रें. ९
 धात्या! व्हावें त्रिजगीं म्यां चि अहंकार, कोप, यम, शक्र,
 वरुण, धनद, विदिगींश हि; असुरांचें वश मला असो चक्र. १०
 मज सूर्तिधरें अस्त्रें व्हावीं युद्धीं उपस्थितें सर्वें;
 गवें आला अरि म्यां भंगावा, पंचशरें जसा शर्वें. ११
 एके करप्रहारें सबळा मज जो शकेल माराया,
 त्यापासुनि मृत्यु असो," वर मागे विधिस दैत्य हा, राया!. १२
 द्रुहिण म्हणे, 'वर दिधले, तूं या सर्वा हि पाव कामातें;
 वातें जेंवि म्हणावें, होवुनि अनुकूळ, पावका, 'मातें.' १३
 वर देवुनि निजलोकीं जातां, मुनिदेव म्हणति, 'बा धात्या!

१. विघ्नरहित. २. साडे अकरा. ३. वर्षें. ४. बाळा! ५. अवांतर दिशांचे
 अधिपति. ६. मदन. ७. माज; उन्मत्त हो.

दिधले असे कसे वर, विश्वासि करावयासे बाधा, त्या ? १४
 अद्भुत वर जरि दिधले लोकक्षयकर पितामहा ! यास,
 चिंतीं वध हि, घडों दे स्वापत्यासि न पिता महायास.' १५
 ब्रह्मा म्हणे, 'तपाचें फळ पावावें अवश्य दितितनयें,
 भगवान् वाधिल, तपस्या सरतां, त्यातें तयाचिया अनयें.' १६
 विधिवाक्य श्रवण करुनि, गेले ते स्वस्थळासि देव मुनी.
 सर्व प्रजांसि भय तो, सिंधु कुशांस न विषाग्नि देवमुनी. १७
 जे सत्यधर्मनिरत ब्राह्मण होते धरुनि आश्रम, ते,
 कनककशिपुकृत धर्षण बहुशत, झाले म्हणोनि 'हा !' श्रमते. १८
 सर्व हि सुर जिंकुनि, तो त्रैलोक्य करुनि वश, वसे नाकीं;
 असुरांसि पुसे, 'कोणीं अजित पर त्रिभुवनीं असेना कीं ?' १९
 सुर केले यज्ञाच्या भागासि अपात्र, असुर ते पात्र;
 वा ! त्रस्त साधु झाले, भ्याला अनयें न एक हा मात्र. २०
 गेले शक्रादि सकळ देव शरण विष्णुतें शरण्यातें,
 ज्याचा प्रतापदावानळ नुरवी नतविपत्त्यरण्यातें. २१
 श्रीविष्णु म्हणे, 'सुर हो ! व्हा स्वस्थ, रहा, धरुनि न भयातें;
 वरमत्त अवध्य जरि हि, करितां लोलकरुनि नभें यातें.' २२
 देवुनि अभय स्वमुखें, आला जगदोश हरि हिमनगातें,
 सत्कवि म्हणति, 'जयातें, ज्ञात्यांचें मुक्त तरि हि मन, गातें.' २३
 चिंती प्रभु तुहिनैनगीं ऐसें कीं, 'शीघ्रसिद्धिकर रूप
 म्यां कोणतें धरावें ? माराया उग्र हा असुरभूप.' २४
 दिव्य, अनुत्पन्न, असैं अत्यद्भुत नारसिंहरूप धरी;
 मग ये कनककशिपुच्या अतुळ सभेतें वधावयासि अरी. २५
 शत गावें रुद्र सभा दिव्या ती, लांब दीड शत गावें,

१. सिंधु—[नद] विषाग्नि वमुनी [किंवा] (सिंधुपक्षां—पुराच्या पाण्यानें वाहून;
 अग्निपक्षां—विष आंकून) कुशांस (गवतांस) [देखील जें] भय न दे (देणार नाहीं)
 [तें] भय तो सर्व प्रजांसि दे. २. अनेकवार. ३. रक्षण करणाऱ्यास. ४. अन्य,
 वष्ट. ५. हिमालयावर. ६. योजनें.

- जी उंच पांच गावें, जींत गुरु हि दुःख लेश न तगावें. २६
- जींत मणिस्तंभ रुचिर, मणिवद्धें हंसमंडितें सुसरें,
नंदनवनाधिक वनें, एक सभारत्न तें, नसे दुसरें. २७
- हस्तचतुःशतमात्र स्वर्णकशिपुचें अनैर्घ आसन तें,
ज्या भजति अमरवृंदें, निकटस्थितिची च धरुनि आस, नतें. २८
- विरजस्क मंद वाहे जेथें सुख पवन नव नव सुवास;
धरि, तेंचि महेंद्राचें धनदाचें भवन न वन वसुं, वास. २९
- रचुनि प्रबंध सुललितें, याचें गंधर्व सर्व यश गाती,
नाचति वराप्सरा, जी लोकेपसंपत्, तयासि वशगा ती. ३०
- तेजें गमे विचित्राभरणांवरधर हिरण्यकशिपु रवी,
उग्र परि स्वजनांची, पद्मांची प्रीति भानु कशि पुरवी? ३१
- लब्धवर विरोचन, बलि, नरक, प्रह्लाद, विप्रचित्ति, असे
दैत्य शतसहस्र, तयांमध्ये दैत्येंद्र तो प्रहृष्ट असे. ३२
- होता स्त्रीशतवेष्टित दिव्यसभेमाजि रत्नपर्वतसा,
वरतेजा, पर ते ज्या तृणसे, दैत्येंद्र मूर्त गर्व तसा. ३३
- तो नरहरि दैत्यांहीं त्या दिव्यसभेंत देखिला, राया!
आश्चर्य क्षण, मग भय, वृषभांच्या फार दे खिलारा या. ३४
- ते दैत्य कनककशिपुप्रमुख म्हणति, 'देखिलें न हें मार्गें,
शैशिसित नरहरिरूप स्त्रीजिलें न असें हिमागहेमार्गें.' ३५
- प्रह्लाद पित्यासि म्हणे, 'या नरहरिच्या विचित्ररूपातें
नीट पहा, यांत दिसे, जें आहे विश्व, दैत्यभूपा! तें.' ३६
- दितिसुत म्हणे, 'सुभट हो! जीवंत धरा नृसिंह पाळायो.
जरि सांपडेल न सुखें, हो कंठी प्राप्त शस्त्रमाळा या.' ३७
- सुररिपुनिकरें, त्रिपुरें ज्यापरि भव, देव वेढिला हो! तो;

१. हंसानीं सुशोभित. २. चारशें हात प्रमाणाचें. ३. अमूल्य.
४. धूळ नाही ज्यांत असा. ५. धन. ६. गद्यपद्यग्रंथ; चंपू. ७. सुंदर. ८. इंद्रादि
लोकपालांची संपत्ति. ९. फार तेजस्वी. १०. चंद्रासारखें पांढरें. ११. उत्पन्न केलें.

अहिगण झटो, न गरुडा त्या परिभव देववे, ढिलां होतो. ३८
 गर्जे नरहरि, भंगी क्रोधे दिव्या तसी अरिसभा जी;
 असुरपतिस, दांवानळ जैवि गजा, बहु तयापरिस भाजी. ३९
 श्रीनरहरिवरि योजी आर्धी दंडास्त्र देवरिपुंशक्र,
 मग काळचक्र सोडी अतिदारुण, विष्णुचक्र, ऋषिचक्र. ४०
 तो धर्मचक्र सोडी, पैतामहचक्र दैत्यपति टाकी,
 शुष्कांशनि, आर्द्रांशनि सोडी बहु; 'हाय !' म्हणति तों नाकी.
 कंकाळ, मुसळ, शूळ, ब्रह्मास्त्र, तसें चि ऐंद्र तो सोडी,
 ऐपीक आणि शैशिर, आग्नेय, महानगासि जें फोडी. ४२
 वायव्य कपाळाभिध, किंकरनामास्त्र, हयशिरोस्त्र, तथा
 क्रांचास्त्र, महाशक्ति हि, जी दावी अरिस मृत्युलोकपथा. ४३
 पैशाच, सर्प, मोहन, शोषण, संतापनास्त्र ही योजी,
 टाकी विलापनास्त्र हि जृंभण, पातन; न देव तें मोजी. ४४
 त्वांष्ट्र प्रकटी मोहन, संवर्तन, कालमुद्गर हि भारी.
 मायाधर गांधर्व हि, असिरत्न हि, जें अरातितें मारी. ४५
 क्षोभण, वारुण योजी, प्रस्थापन ही वधावया सवारी,
 प्रमथन हि पाशुपत ही, बा ! कोणी ही न अस्त्र ज्या वारी. ४६
 ऐसीं अस्त्रें, शस्त्रें, कनककशिपु, तद्भटौघ ही वर्षे,
 स्पर्श पदांसि, तें तें, पायुनि दुःसंगमोचना, हर्षे. ४७
 अस्त्रें वेचीं, मानो धन योजुनि जैवि काज वेचितसे;
 ते ते प्रताप झाले, भास्करभंगेच्छु काजवे चि तसे. ४८
 अक्षत नरहरिवरि ते अरि तेजें बहुत सोडिती चक्रें,
 प्रभुनें गिळितां, केला बहु जयजयकार सामरें शक्रें. ४९

१. [स्वतः च] सैल (निःशक्त) होतो. २. दैत्येंद्र. ३. निर्जळ व सजल बीज.
 ४. हाडांचें केलेलें हत्यार. ५. त्वष्ट्यानें निर्माण केलेलें. ६. निद्रास्त्र. ७. स्व+अरि.
 ८. त्याचा वीरसमूह. ९. दुष्ट हिरण्यकशिपूच्या संगतीपासून झालेल्या सुटकेला.
 १०. खर्च करी, फुकट दवडी.

- मग पावकप्रभा त्या अहितानें प्रेरिली महाशक्ती,
प्रभुहुंकारें भंगे, प्रत्यूहें जेंवि तामसी भक्ती. ५०
- मग नरहरिवरि अरि ते उपळांची करिति दारुणा वृष्टी,
प्रभुतनु भंगी तीतें, मायेतें सुकविची जसी दृष्टी. ५१
- जळवर्ष सोडिलें मग, रज्जुसमा प्रकटल्या तदा धारा,
वरि जळति, गळति बाहिर, त्या नाहीं स्पर्शल्या सदाधारा.
केले प्रकट दितिसुतें दहन, पवन, पेटला महादहन,
मह न त्रिदशांत उरे, कीं, वाटे गिल्लिल तो जगदहन. ५३
- नरहरिपुढें शिखीच्या त्या तेज्याचें न मांडलें कांहीं,
'झाला भस्म अरि,' असा केला बोभाट रांडलेंकांहीं. ५४
- शक्र, घनातें आज्ञा करुनि, महावृष्टि पावकीं करवी;
होय प्रसन्न भगवान्; सेवा स्वल्पा हि अवसरिं बरवी. ५५
- पावकमाया शमतां, प्रकट असुरराज घोर करि तम तो,
देवर्षि म्हणति, 'कां हो ! अद्यापि प्रभुपुढें हिं अरि तमंतो?' ५६
- प्रकटो नरकंठीश्व निजमूर्तिद्युति, तमासि ती निवटो,
ज्याची स्मृति होय महामायातिमिरीं जडा जना दिवटो. ५७
- सर्वा माया शमतां, भ्याले ते असुर सोडिती धीर,
जाती कनककशिपुला शरण, न रणमरण वांछिती वीर. ५८
- तेव्हां कांचनकशिपु क्षोभे, बहु कांपवी धरा समुंदी;
गडबडली देवी च न, देवांच्या विरह दे करास मुंदी. ५९
- सागर हि उचंबळले, तटिनीचा जो प्रवाह तो उलटा;
खचलीं गुरुगिरिशिखरें; धृति हृदयीं न, सुपथीं जसी कुलटा.
उत्पात विविध झाले, शास्त्रश्रुत अनुभवासि ते आले,
असुर बहु मनीं भ्याले, प्रेक्षक रोमांचकचुका ल्याले. ६१

१. अग्नितेज आहे जिला अशी. २. दगडांची. ३. विश्वरूपी अरण्य. ४. योग्य वेळीं, प्रसंगीं. ५. वलगना करितो-निर्णय०. ६. नरसिंह. ७. समदी, संबंध, सर्व-निर्णय०. ८. आंगठा.

दितिसुत शुक्रासि पुसे, 'कथितो उत्पात काय हो तात !?
 अत्युग्र हे पहातां, रोमांचित वीरकाय होतात.' ६२

शुक्र म्हणे, 'राष्ट्रीं ज्या राज्याच्या प्रकटतात हे घोर,
 होतें राष्ट्रहरण कीं राजमरण, सांगतात हें थोर.' ६३

ऐसें उत्पातांचें फळ बळवत्सत्य, भावि, आयकवी,
 परमगुरु तें निवेदुनि निजशिष्या, स्वाल्यासि जाय कवी. ६४

गुरु जातां, असुरेश्वर हृदयीं पावे मुहूर्त मोहातें,
 धांवे नरहरिवरि अरि अत्युग्र गदा धरुनि तो हातें. ६५

तेव्हां कांपे अचळा अचळांसह चळचळां, जशी तरणी;
 शीत रणीं देवांला ये, विप्रभ जाहला शशी, तरणी. ६६

तक्षक वासुकि, शेष हि, कांपे, मग कां न आंन कांपावे ?
 कनककशिपु सिंहध्वनि दे, परमोत्साह आंनकां पावे. ६७

कृष्णा, गोदा, सरयू, यमुना, इत्यादि आपगा, त्यांतें
 तो कांपवी, न बाधों देती ज्या पापताप गात्यांतें. ६८

तो रुद्रादित्यादि प्रभुसि म्हणति, " कांपतात लोक पहा,
 देवा ! मारावा हा अरि शीघ्र, म्हणोत हे न लोकप 'हा !' ६९

नरसिंहा ! काळाहुनि देताहे न्यून कांप हा काय ?
 डळमळतो भू पादन्यासें, बुडविल न कां, पहा, काय ? ७०

विश्वस्वस्तिकर नसे तुजवांचुनि अन्य, पाव, नाश तशा
 कनकाक्षाचा केला; वधिसि सदरि तूं चि पावना ! शतशा." ७१

सर्वामरसंप्रार्थित, भगवान् नरकेसरी करी लगट,
 गर्जे बहु, मुख पसरुनि, वाटे विश्वास ही करील गट. ७२

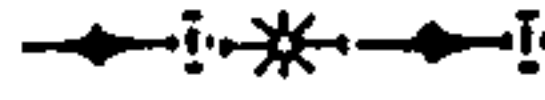
असुरांच्या हृदयातें झाला नरसिंह गर्जनें चिरिता,
 तज्जीवन किति ? करिता जलनिधि ही नादसर्जनें चि रिता.

१ शुक्राचार्य. २. पर्वतांसुद्धां पृथ्वी. ३. नौका. ४. हुडहुडी, कंप; हॉव. ५. अन्य, दुसरे. ६. नगान्याना. ७. नद्या. ८. पाय ठेवण्यानें. ९. स्वस्ति=कल्याण. १०. आवाज उत्पन्न करण्यानें च. * येथे 'निजशिष्य' असें लिहिलें गेलें आहे.

जेंवि करावी गरळावरि म्हणवायास 'हा!' निकड कंडुनीं,
 अरिनीं केली प्रभुवरि तसि, जरि करि गर्वहानि कडकडुनीं.
 मोठ्यांमोठ्यां असुरांसह धांवे दैत्यराज माराया,
 नरहरि, उडोनि, गांठी त्या प्रबळातें पळांत, वा राया ! ७५
 सत्सुख खळक्षय करी, ठाव्या जगदेककोविदा रीती,
 जी अंशनिगुरु अरितनु, प्रभु नखरांहीं च तो विदारी ती. ७६
 त्या शशका, व्याघ्र चि तो दे, वरि घालूनियां कंव, चपेटा;
 न उरे व्याघ्रीपासुनि, न धरुनि बहुलीनताकवच, पेटा. ७७
 प्रभुनें पळांत पर परमोग्र हि सहसा, हरुनि मद, वधिला;
 जो मत्त म्हणे, 'ईश्वर मीं च, प्रभु कोण करिल मदवंधिला?'
 इतरांतें हि, न लावी पळ तो निजभक्तसुरतरु, चिराया,
 प्रभुचें उग्र हि सुचरित गाती, विसरुनि सुरत रुचिरा या. ७९
 वंदिति, पुष्पें वर्षति सुर, 'जय ! जय !' म्हणति, करिति सुस्तवन,
 'कीं हें चि सुसुख, राज्य त्यजुनि, वरिति कवि चरित्रपुस्तं वन.
 गातिल सत्कवि सादर या सुयशा विजितें देवतर्वतुला,
 ध्यातिल मोह शमाया, श्रीनृहरे ! पूजितील सर्व तुला.' ८१
 अर्चुनि, आज्ञा घेवुनि, सामर विधि जाय आत्मलोकाला,
 प्रभु हि श्वेतद्वीपाप्रति गेला, हरुनि विश्वशोकाला. ८२
 पूजाया भक्ताहीं, पुरुषार्थ सुखेंकरुनि साधाया,
 प्रभु निजनरहरिमूर्ति स्थापी, पीडा जना न वाधाया. ८३
 अत्यद्भुत नरसिंहप्रादुर्भाव प्रभुप्रसादानें
 हा लेश गायिला म्यां, पर अभयार्चीं न दे असा दानें. ८४

१. चाल, स्वारी. २. कडू पदार्थांनीं. ३. सज्जनांस सुखदायी. ४. अखिल जगांतील
 अद्वितीय ज्ञात्यास. ५. वज्राहून बळकट. ६. नखानीं. ७. पकड, वेग. ८. वाधाचें
 पिलं. ९. माझ्या नाशाला. अवाधि=आयुष्याची मर्यादा-शेवट. १०. पुस्त=ग्रंथ,
 पुरतक. ११. जिंकिला आहे कल्पवृक्ष ज्यानें व म्हणून तुलनारहित अशा सुयशाला.

अध्याय अट्टेचालिसावा.

श्रीप्रद वामननाम प्रादुर्भाव त्रितापहर, पाया
 पुरुषार्थाचा, गावा, ऐकावा स्वत्रिताप हरपाया. १
 असुरांच्या राज्यपदीं सहुणसंपन्न म्हणुनियां विधिने
 विधिने अभिषेक करुनि, बळि वैसविला स्वये दयानिधिने. २
 सचिव म्हणति असुरेंद्रा, 'हित कथितों, जाणतोसि, पण तूतें;
 सुरहत कनककशिपुचें राज्य हरीं तूं प्रवीर पणतू तें.' ३
 'देवानीं प्रपितामह वधुनि, त्रैलोक्य आपुलें हरिलें,
 वळिनें ऐसें समजुनि, तत्प्रत्याहरण तें मनीं धरिलें. ४
 त्रैलोक्यजयाकरितां आज्ञा करुनि स्ववीरचक्रातें,
 केलें प्रयाण राज्यभ्रष्ट कराया स्वशत्रुशक्रातें. ५
 बळिसुत सहस्रभुज जो बाण, त्याचे रथातिरथ कोटी,
 मोटी चमू निघे, ती वाटे तेजें खरी, दुजो खोटी. ६
 बाणें अधिष्ठिला, परमद नेता जो रथ त्रिनैल्व लया,
 आयुधरत्नाकर हा, होय रणीं शत्रुयान पल्वल या. ७
 रथ शतसहस्र ज्याचे, बळनामा असुर हा निघे राया !
 ऋक्षसहस्रयुतरथें, द्याया अहितांसि हानि, घेराया. ८
 खरयुक्त, सर्वभीषण, रथ षष्टिसहस्र घे नमुचि ऐसे,
 व्याघ्रसहस्रयुतरथीं, साध्याया विजय वीर तो बैसे. ९
 अयुत शतसहस्र रथ प्रबळ करुनि सिद्ध अष्टनल्वमितीं
 ऋक्षसहस्रयुतीं मय बैसे, जो निरत असुरराजहितीं. १०
 षष्टिसहस्र स्यंदन घेवुनि, खड्गांककेतु जो, धीर,

१. मूळ, आधार. २. पणजा (हिरण्यकशिपु) ३. त्रैलोक्य परत मिळण्याचें काम.

४. बाणासुर रथावर बसला. ५. बाराशें हात. ६. समुद्र. ७. शत्रूचें वाहन. ८. डबकें.

९. सर्वांना भयंकर असे. १०. रथ. ११. तरवारीच्या चिहाचें निशाण ज्यावर असा.

- उष्ट्रसहस्रयुतरथीं वसुनि, पुलोमा निघे महावीर. ११
 वीर हयग्रीव गिरिप्रतिमस्यंदनवरीं वसोनि, नृपा !
 रथलक्षसह निघाला, स्वपरांची ज्या नसे रणांत कृपा. १२
 प्रबळबळ प्रहाद स्यंदनरत्नें निघे महातेजा,
 'अमरपरिवृत पितामह' ऐसें कवि मानिती पहाते ज्या. १३
 शंबर अंबरमणिसा तेजस्वी, सर्ववीरजनमहित,
 दशशतहययुतरथगत, तो त्रिंशच्छतसहस्ररथसहित. १४
 पुत्र अनुहादाख्य प्रहादाचा, मृगेंद्रमुख वाजी,
 ज्याच्या त्रिनल्व सुरथा, भट म्हणति जया, 'जयें स्व सुखवाजी !'
 याचे सुभटाधिष्ठित सद्रथ शत शतसहस्र, गा राज्या !
 शात्रवें चमू विराव्या पावुनि, तपनासि जेंवि गारा, ज्या. १६
 बलिचा तात विरोचन, संचुरंग सहस्र तद्रथा, राज्या
 प्रेमें करीत आले पुण्य, यश श्रेष्ठ, भद्र, थारा ज्याः १७
 अगणितरथसहित निघे हा जोडाया यशा शशिवल्लक्षा,
 ज्याचा प्रहाद पिता, जेंवि रवि तमा तसा अशिवलक्षा. १८
 विश्रुत विरोचनानुज, असुरोत्तम, जो कुजंभ या नावें,
 वानावें वीराहीं ज्या, अमराहीं स्वकाळ मानावें. १९
 रंणरुचि शुचि भट घेवुनि, उत्साह मनीं धरुनि, हा समरा
 निघता होय, म्हणे तो स्वरिपुसुरांतें, करुनि हास, 'मरा'. २०
 असिलोमा, जो स्वप्नीं देवांसि म्हणे, 'सशक्र समरा या,'
 तो उग्र निघे, ज्याचे डोळे ते शकटचक्रसम, राया ! २१
 पर्वतपादपयोधी असुरसहस्रौघ घे पर दग्नाया,
 गर्जत निघे महोग्रा ज्या दे धाता महावरद माया. २२
 दिव्यरथें वृत्र निघे, घेवुनियां सुरथ बहुसहस्र, जिती

१. वेष्टित. २. सूर्यासारखा. ३. सिंहमुखी. ४. स्वकीय-पंत. ५. शत्रूच्या.
 ६. उत्तम घोडे. ७. बलक्ष=बलक्ष=गांढरें. ८. अशिव=अकल्याण. ९. युद्धप्रिय. १०.
 गाडांच्या चाकासारखे. ११. पर्वत व वृक्ष या आयुधानीं युद्ध करणारे. १२. जिंकलेली.

मानी स्वःश्री, मायाशत रण करितां सुरांसह स्रजिता. २३
 तैसा चि एकचक्र हि युद्धोत्साहं महारथीं वळघे
 प्रबळ अंशीतिसहस्र त्रिदशपतिपराभवार्थ तो बळ घे. २४
 जो शतशीर्ष, शतोदर, विक्रंष्ट, दृढ रथीं चढोनि राहु निघे,
 'साधु!' असैं म्हणुनि, स्थिर कोणी हि जयापुढें न राहुनि घे.
 तो बहुसैन्यसह निघे, परबळ पाहुनि रणांत परते ज्या,
 जो सवसहस्रकर्ता, कश्यपसुत विप्रचित्ति वरतेज्या. २६
 रथ अष्टनल्व दशशतहययुत कैलासशिखरसम, राया!
 ज्याहीं स्वीकारावा रण दाटुनि, जैवि विखरस मराया. २७
 केशी, शताक्ष, शतभुज, जोडुनि रथीं महामहिखं, वळला
 घनसा चि; निघे दुःसह जो अहितांला, जसा अहि खवळला,
 यद्भट, उग्र, महाबळ, बावन्न सहस्र, काळसम राया!
 ज्यांस नसे, माराया किंवा कलहांत आळस मराया. २९
 वृषपर्वा, सुरसूदन, मेरुशिखरसम रथीं वसोनि, करीं
 उग्र धनु धरुनि, निघे; 'जय न सुरांच्या' म्हणे, 'वसो निकरीं.
 षोडशनल्व, मयरचित, बळिरथ अत्यद्भुत प्रभा वाहे;
 वाहति दितिसुत, गजमुख, विकृताकृति, या महाप्रभावा हे. ३१
 कनकमयचित्रपुष्पा, रुचिरा, विजयप्रदा महामाळा
 बांधुनि, असुरेंद्र निघे, पूजुनि सद्विप्र, वा धरापाळा! ३२
 वर्णावा तेव्हांचा त्याचा उत्साह कायसा राया! ?
 अत्युत्कंठित समरीं विजयार्थ द्रव्यकाय साराया. ३३
 करिति जयसमारंभा, जैवि विवाहक्रियासमारंभा;
 जेणें सुभटांसि भजे श्री, सत्कीर्ति, प्रियासमा रंभा. ३४
 मग जगदीशें शक्रे, त्या असुरांसीं करावया समर,

१. स्वर्गलक्ष्मी. २. उत्पन्नकर्ता. ३. वेधे, चढे. ४. ऐशी हजार. ५. भयप्रद
 [आकाराचा]. ६. विप. ७. महिष, रेडा. ८. देवांचा नाशकर्ता. ९. द्रव्य व देह,

आज्ञापिले वसुमरुद्विश्वादित्याश्विरुद्रमुख अमर.	३५
दशशतहरिहययुक्त स्यंदनरत्नीं बसोनियां, शक्र निघता झाला क्रोधे, ते दैत्यांचे मथावया चक्र.	३६
दिव्यकिरीटकवचधर धरि जननीदत्त कुंडले कार्नी, चित्तांत म्हणे, 'वरिलें दितिच्या वैराग्निकुंड लेकानीं.'	३७
कंठांत वैजयंती घाली आपांदलंबिनी माळा, जांबूनंदरचिता, त्या फार रुचे दानवांचिया काळा.	३८
सप्तर्षि स्तुति करिती, बहु आशीराशि ओपिती हरितें; करितें आशीर्वचन चि साधूचें भव्य, संकटें हरितें.	३९
राजर्षि, ब्रह्मर्षि, त्रिदश सकळ, चालती तयामागें; वज्र धरुनि, शक्र निघे, मर्दाया असुर सर्व ही रागें.	४०
श्रीहरसखा विलोकुनि समरीं पावे द्विषज्जन दरा ज्या, तो हरिसहस्रयुक्तीं सुरथीं बैसुनि निघे धनद, राज्या!	४१
गर्जति पुढें महायुधधर राक्षसयक्ष राजैराज्याच्या, शिवली प्रभुप्रसादें कीर्तिस न तनुस हि, वा ! जरा ज्याच्या.	४२
ये शतहरियुक्तरथीं चढुनि करायासि दैत्यहानि यम, ज्याच्या दंडें न उरे पर, दहनें जैवि शैत्य हा नियम.	४३
क्षोभोनि उरों देती जे नव दृढ ही कदा न वपु रोग, ते काळाचे झाले, राहों द्याया न दानव, पुरोग.	४४
आला, त्रिशीर्षपन्नगयुक्तरथीं चढुनि, पाशधर वरुण, जो जळपति खळ पतितां अकरुण, सद्धर्मनयरतां करुण.	४५
याचे पुत्र महाबळ मूर्त पयोनिधि, महाविष व्याळ, आले प्रवळखळक्षयकामें रक्षावया पयःपाळ.	४६
रविअंश अर्यमा जो, त्वष्टा, पर्जन्य, मित्र, भग, धाता, चंद्र, मनु, रुद्र, आले दिव्यरथारूढ परचमूघाता.	४७

१. अश्विनीकुमार. २. पायापर्यंत लोंबणारी. ३. सुवर्णरचिता. ४. शत्रु.
५. कुबेराच्या. ६. पुढारी. ७. तीन मस्तकांच्या सर्पांनीं युक्त. ८. वरुण.

वसु, अश्विनीकुमार, प्रख्यात महानुभाव जे सिद्ध,
 जे साध्य, सर्व आले गंधर्वेश्वर, शिखी जसे ईंद्र. ४८
 श्रीहरिहर गुप्त नर्भी त्यांची अवलोकितो थडक, राया !
 स्मरण हि समर्थ ज्यांचें सुलभा भवसिंधुची थंड कराया. ४९
 वसुनि विमानां, समुनि ब्रह्मा पाहे महासमरयज्ञ,
 सुर, असुर, प्रकट करिति शस्त्रास्त्राद्भुतमहा सम रयज्ञ. ५०
 वाजति गोमुख, काहळ, आनक, डिंडिम, मृदंग, दर, भेरी;
 झाली सुरासुरचमू, श्रवण करुनि नाद उग्रतर, भेरी. ५१
 सेनासिंधु मिसळले क्रोधावेशे करुनि जव, दोर्नी,
 घालिति गांठि सुरांसीं असुर रणीं, नाम ते निज वदोनीं. ५२
 परिस, प्रवर्तलीं जीं द्वंद्व अत्यद्भुते नृपा ! युद्धे,
 सावित्रे बाणासीं गांठि रणीं घातली अतिकुद्धे. ५३
 ध्रुव वसुंसीं युद्ध करी बलनामा असुर, नमुचि हि धरासीं.
 तैसा चि विश्वकर्मा देव मयासीं महायुधधरासीं. ५४
 वायुसह करि पुलोमा रण, इच्छुनि कीर्तिरूप वरभूषा;
 त्या हि हयग्रीवासीं, बांछुनि निजभुजबळें विजय, पूषा. ५५
 जे दैत्य चंद्र, भास्कर, शरभ, शलभ, करिति समर सोमासीं;
 शंबर हि भगासीं, कीं, युक्त सदा शूर या चि होमासीं. ५६
 संगर करी विरोचन, जो विश्वक्सेन साध्य, यासहित;
 असुर कुजंभ तयासीं, जो नामें अंशवसु जगन्महित. ५७
 करि समर मारुतासीं असिलोमा; देववैद्य जे त्यांसीं
 वृत्र भिडे, राजेंद्रा ! प्रणतांच्या सर्वरोगजेत्यांसीं. ५८
 जो साध्य देव, यासीं युद्ध करी एकचक्र, गा राया !
 वृत्राचा भ्राता बळ, त्यासि मृगव्याध रुद्र माराया. ५९

१. भडकलेले, पेटलेले. २. पैलतीर. ३. वेगवान्. ४. गाईच्या
 तोंडासारखा घाट ज्याचा असें रणवाद्य. ५. नगारे. ६. वहिरी. ७. स्थिर,
 अचल अशा. ८. उत्तम अलंकार.

भगवान् अजैकपाद् त्रिदशोत्तम देव जो महाबाहु त्या शतशीर्ष, शतोदर, तो विकृताकार 'ये' म्हणे, राहु.	६०
समरांगणीं महाबळ केशी दानव धनेश्वरा पाहे, वृषपर्वा ही विश्वेदेवा निष्कंभुला रणा बाहे.	६१
असुरवर महावीर्य प्रहाद झटे परेतपाळासीं, झगडे कुवेर हि अनुहादासीं देवसैन्यकाळासीं.	६२
रण विप्रचित्ति हि करी वरुणासीं द्विषदजांतकरुणासीं, असुरेंद्र बळि करी त्या इंद्रासीं युद्ध नित्यतरुणासीं.	६३
जे देव, दैत्य, दानव, या नवयागा रणाभिधा झटते, नटते झाले अद्भुत रणरंगीं, फार शोभले भट ते.	६४
देवपराभवसूचक झाले उत्पात तेधवां घोर, थोर प्रभु तें स्मरती, करिती रणयज्ञ, न करिती घोर.	६५
त्या समरमहायज्ञीं नेता प्रहाद दैत्यकुळपाळ, अध्वर्यु तो विरोचननामा, जो बळिपिता अमरकाळ.	६६
प्रस्तोता वृत्रासुर, नरनाथा ! नमुचि दैत्य तो होता, यष्टा बाण महाबळ त्या रणयज्ञांत जाहला होता.	६७
जीं ब्रह्मास्त्रप्रमुखें अस्त्रें, ते मंत्र, मय हि उद्गाता, बळि तो ब्रह्मा, इंधन वैर, समर अग्नि, जाण गा ताता !	६८
रथपंक्ति यूष, भूपश्रेष्ठा ! जें रक्त तें चि वा ! आज्य, दीक्षित बळि, तत्पत्नी सेना, जें रुधिर, सोम तो प्राज्य.	६९
शाभिन्नकर्मकर्ता शंबर ऐसें नृपोत्तमा ! जाण, जो काळनेमिनामा, ती विपुळा दक्षिणा मनीं आण.	७०
अस्थि, कपालें, मस्तक, ते चि पुरोडाश या सवा सवते,	

१. यमासीं. २. शत्रूविषयीं उत्पन्न झाली नाहीं दया ज्यास अशा (वरुणाशीं).

३. रण नांवाच्या नव्या यज्ञाला. ४. यज्ञांतील निरनिराळ्या कामांकडे ज्या
ब्राह्मणांची योजना केलेली असते त्यांपैकीं एक. ५. यज्ञस्तंभ. ६. यज्ञपशूला मार-
ण्याचें काम करणारा. ७. होमद्रव्य. ८. निराळे, स्वतंत्र.

पंडित दितिदनुज, करिति न असे सुर कुशळ वा ! सवासवते
 तेथे सदस्य राया ! जंभकुजंभादि वर्णिले असती,
 वर्णावा रणमख किति ? त्यांत नृपा ! सर्व सुगुण ते वसती. ७२
 बळि करिल सुरपराभव, यज्ञांत तें चि अवभृथस्नान;
 गान व्यास असें करि, ज्याचें विश्वांत निरुपम ज्ञान. ७३
 मर्दुनि सुरसेनेतें, सावित्राचे हरावया प्राण,
 बाण प्रखरतर रणीं वर्षे श्रीमार्ककिरणसे बाण. ७४
 सावित्र शक्ति टाकी बळिपुत्रीं, हरि नगीं जसी अशनी,
 ती खंडितां गमे तो उग्र तथा, तेंचि मानवा न शनी. ७५
 मग विश्व कर्मनिर्मित असि घे सावित्र, पररथाजवळ
 शीघ्र भिडे, गरुड जसा उग्र फणीचा करावया कवळ. ७६
 बळिसुत खरतर वर शर सरसर परमर्म भेदिते सोडी,
 झोडी तरुसि पवनसा, सावित्र पळे, पराभवा जोडी. ७७
 सावित्रातें जिंकुनि, बळिनंदन बाण तो महातेजा
 शक्ररथाप्रति गेला, सुर भीति, वरायुधें वहाते ज्या. ७८
 वळ दैत्य ध्रुववसु हे करिति महायुद्ध दिव्य शस्त्राहीं,
 झांकिति अन्योन्यातें, समयज्ञ सखे जसे चि वस्त्राहीं. ७९
 बहु आप, अनळ, हे वसु केले व्याकुळ महारणीं वळकें,
 सुरबळ तसें अपयशें दिसलें, कानन जसें दिसे जळकें. ८०
 शस्त्रें सारीं सरलीं, मग केलें बाहुयुद्ध वा ! बहुत;
 ध्रुव होवुनि भग्न पळे, 'ज्वलनीं व्हावें,' म्हणे, 'बळें न हुत.' ८१
 धरवसु नमुचिवरि शर क्रोधें वर्षे, गमे पयोधर तो,
 जोडायी कीर्ति, रणीं शुचि शस्त्रास्त्रज्ञ कां न योध रतो ? ८२
 हास्य करुनि, नमुचि तथा नव बाणाहीं महातपा वेधी,
 वसुची, अतितापातें, अहितोत्कर्षा पहात, पावे धी. ८३

१. सभासद; निर्णय करणारे. २. यज्ञसमाप्तीचें स्नान. ३. उन्हाळ्यांतील
 सूर्यकिरणांप्रमाणें. ४. मुद्दाम, हट्टानें.

खरतरशरप्रहारें फार क्षोभे धराख्य वसु, राया !
 अभिमुख निजरथ हाकवि हा कवि, मारावयासि असुरा या. ८४
 स्वरथाश्व वसुरथाश्वामध्ये तो कश्यपात्मभू मिसळी,
 चक्रें धररथ जाळी, कों ज्ञाति प्रबळ हरुनि, भूमि सळी. ८५
 द्वदीप्तद्रुमसम रथ गमला धरवसु हि तेधवां पक्षी,
 लक्षी अधिक यशाहुनि वपु चि, तयातें पळोनि तो रक्षी. ८६
 प्रख्यात विश्वकर्म दोघे देवासुरांत धीरा ! जे,
 स्पर्धेने रण करिती चतुरांचे वळपैयोनिधी राजे. ८७
 त्वष्टा तीक्ष्णशरही ताडी, न करुनि आळस, मयातें;
 पंडित न चुके चि, चुको देव पावोनि वारळ संमयातें. ८८
 त्वष्टा तीस शर, मय हि तीस, तया, व्हावया स्वयश, हाणी.
 ज्यांच्या बुद्धिसमाना वा ! कोणाची हि बुद्धि न शहाणी. ८९
 सोडी शक्ति अशनिसी, कृत्यासी, स्वाहितावरि त्वष्टा;
 तोडी सप्त शरानीं, मय गरुड चि, सर्पिणी च ती स्पष्टा. ९०
 मय गमवी व्यमर, तसा, त्वष्टा निजनायका व्यसुर समय;
 सादर युद्ध पहाती रसिक, जसे काव्य काव्य सुरसमय. ९१
 गरगर फिरवुनि कोपें मय, मोहायासि सुर, गदा हातें
 सोडी, जेंवि विषानेंळहेति करायासि उरग दाहातें. ९२
 मय हय वधुनि गदेनें, शरयुग्में केतुसारथी ताडी,
 पाडी मोहीं तत्परिभूति सुरबळा, मुला जसी ताडी. ९३
 झाला विरथ त्वष्टा, जरि समरीं पावला दशा कष्टा,

१. कश्यपपुत्र नमुचिदैत्य. २. प्रबळ (बलशाली) असे ज्ञाति (अष्टवसु हे पृथ्वीचे अगदीं जवळचे आप्त) हरुनि (पराभवून) भूमि (पृथ्वीला) सळी (दुःख दत्ता झाला). ३. समजला, मानिता झाला. ४. त्वष्टा व मयासुर. ५. वळसागर. ६. अज्ञानी, मूर्ख. ७. वेळेला, प्रसंगाला. ८. नष्ट झाले आहेत अमर ज्यांत असा समय. ९. नष्ट झाले आहेत असुर ज्यांत असा समय. १०. विषाग्निज्वाला ११. फेंपन्यासारखा रोग—निर्णय०.

- तरि शर वर्षे, नष्टा न व्यसनीं होय सद्भृति स्पष्टा. ९४
- ताडी मय विरथाते बहु बाणार्ही, तथास ही सुर तो
सव्यभुर्जी शर हाणी, धीर व्यसनीं सखा तसा उरतो. ९५
- हाणी मर्मां, धर्मां दृष्टि न ठेवूनि, संपरिहास मय,
त्वष्टा निधे^३, म्हणे, 'हे^४ अयशस्कर, जयद न परि हा समय.' ९६
- दैत्य पुलोमा, त्यासीं घाली गांठि प्रभु स्वये वायु,
बा ! युद्ध अतिभयप्रद तें, कीं हा होय सर्वजीवायु. ९७
- जे कोणी हि न केले, करि रणपांडित्य नव पुलोमा तें,
धरि वायुचें शरांतें, शल्याचें तेंवि न वपु लोमांतें. ९८
- छेदी परबाणातें प्रकट करुनि अतितरा पवनवेगा,
प्रथम नव, पुन्हा विंशति, हाणी शर शत्रुतें नवनवे गा ! ९९
- तेव्हां मरुद्रणोत्तम दश म्हणती, 'साधु ! साधु !' पवनातें;
स्तवनातें आप्त करिति, करितां व्यसनीं झटोनि अवनातें. १००
- तें स्तवन पुलोम्यातें, तद्दोरांतें, न सोसलें कांहीं;
कीं, वीरसू म्हणति, 'हा नित्य वहावा चि सोसलें कांहीं.' १०१
- त्या पवनासि पुलोमा, प्रेरुनि बहु दैत्ययोध, वेढी गा !
मर्दी त्यांतें तो प्रभु; न तृणांच्या दहन रोधवे ढीगा. १०२
- वधिले सप्त महारथ दानव पवनें करप्रहारें च
बहु शत्रूंचा उतरी त्या समरामाजि वीर हा रेंच. १०३
- असुरकटकरक्ताची वाहविली खळखळां नदी पवनें,
वाढुनि लोभ, उरों दे मोटीं हि कुळें, जसीं न दीप वनें. १०४
- देवांच्या कटकाचा बहु नाश करी रणीं पुलोमा तो,
जाणों म्हणे पंळाशन, बळ पळरुधिराशनें भुलो, मातो. १०५

१. साधूंचें धैर्य. २. उपहासानें. ३. परते. ४. रणांतून पळून जाणें. ५. सर्व जीवांचें आयुष्य. ६. शालिंद्राचें. ७. केसाना; साळपिसाना. ८. वाढुनि लोभ (रक्तनदीची हांव वाढल्यानें) [ती] मोटीं ही कुळें उरों न दे; जसीं दीप वनें उरों न दे [तसीं]. ९. पळ (मांस) आहे भशन (खाणें) ज्यांचें ते राक्षस.

त्या रणरंगीं वेष्टिति दैत्य महारथ सहस्र पवनातें,
 परं भंगाया न शकति, जैसे भगवत्प्रसादकवनातें. १०६
 मारुनि अष्टशत, निघे, पवन वनांतुनि, शिखी जसा इद्ध,
 त्या पवनकृतपथातें अद्यापि विलोकित्ती नर्भी सिद्ध. १०७
 शरवृष्टि हयग्रीव प्रथम करी, मग तसा चि तो पूषा;
 समयीं विक्रमं करणें याहुनि पुरुषा नसे परं भूषा. १०८
 असुर हयग्रीवातें, सुर वदले 'साधु! साधु!' पूषातें;
 परि होउनि विरथ निघे, म्हणुनि सुरांचें न तेज दूषा तें. १०९
 शंवर म्हणे, 'खरशरव्रजदहनं भस्म भीं करीन भगां,'
 अक्षसमांशुगनिकरें तो वा जनमेजया! भरी नभ गा! . ११०
 जें रुंद सप्तकिष्कुं, स्पष्ट द्वादशं अरत्ति लांब, करीं
 कार्मुक धरी, मग न कां तो हरि? तीं सुरबळें न कां वकरीं?
 होत्या सहस्र ठाव्या राया! त्या शंवरासुरा माया,
 तद्यज्ञ न ढळों देती, जपती त्या अंवरा सुरामा र्यां. ११२
 भग हि, महाचापातें सज्ज करुनि, सुरसमूह हर्षाया,
 त्या शंवरदैत्यावरि लागे प्रलयाब्दसा चि वर्षाया. ११३
 असुरबळा भग, शंवर अमरबळा, भंग दे, वदे 'हा!' तें,
 जेंवि दितिजदेहातें, ये किंशुकरंग देवदेहातें. ११४
 वाणाहीं भगवपुचें करि शंवर असुर तो विदारण गा!
 भग हि विदारी राया! त्या मायायोगकोविदा रणगा. ११५
 तो होय खंड शंभर शंवर भुजवीर्यमत्त मायावी,

१. परंतु. २. भक्तिपूर्ण प्रासादिक काव्याला. ३. पराक्रम. ४. अधिक श्रेयस्कर.
 ५. प्रखरवाणसमूहरूपी अग्नीनें. ६. सूर्याला. ७. सापासारख्या वाणाच्या
 समूहानें. ८. किष्कु=कोंपरापासून पुढील हात. ९. अरत्ति=कोंपरापासून करं-
 गळीच्या टोंकापर्यंत हात. १०. चांगल्या स्त्रिया आपल्या वस्त्राना जशा जपतात त्या-
 प्रमाणें ३०. ११. पलसपुष्पांचा तांबडा रंग. १२. रणांगणीं आलेल्या त्या कपट-
 विद्यानिष्णाताला.

- कीं, स्पष्ट पराभूति भ्रमयोगे देवसत्तमा यावी. ११६
- क्षणभरि अरि, पसरुनि मुख, भुज, चरण, रणीं विचेष्ट तो पडला,
घडला सत्य वध गमे, कीं, त्याचा आप्तवर्ग ही रडला. ११७
- क्षणभरि अदृश्य होय, प्रकटे, क्षण युद्ध करि महातेजा,
शत रूपें धरि, मानिति सुर सर्व सपक्ष गिरि पहाते ज्या. ११८
- होय प्रादेशमित क्षणभरि, कोणी नसेल खर्व तसा,
तत्क्षण विशाल देह प्रकट करी विंध्यमेरुपर्वतसा. ११९
- वैसुनि दिगिर्भों भांडे, होय पयोधर, करी महावृष्टी,
सृष्टिग्रास कराया प्रलयानळ होय, तापवी दृष्टी. १२०
- शस्त्रें सगळीं च गिळी, भीती सुर, असुर ही महाकाया,
त्यातें कोणी शकती, व्याघ्रासि जसे, ससे न हाकाया. १२१
- तो प्रलयकालघनसा लागे सर्वत्र शत्रु वाढाया,
सुर म्हणति, 'फुटाण्यापरि याच्या नग रगडितील दाढा या.'
रूपें उग्रें प्रकटो बहुसंख्य सहस्रमाय शंभर हा;
'शंबर हानिकर,' म्हणति निर्जर, अवलंबुनी हि अंबर, 'हा !'
सुर पळति, सुमुनि म्हणती, 'असुराच्या काय भीति भंगला हे?'
शक्रासि शरण जाय, त्यजुनि समर, फार भीति भंग लाहे.
भंगुनि भगदेवातें, तो शंबर अग्नितें म्हणे, 'दहना !
करितों भस्म तुला मीं, जैसा करितोसि काय तूंगहना.' १२५
- यापरि दटावुनि, असुर अंतर्हित होय, आघ्रि अनळातें
व्याकुळ फार करी, वा ! कलि उग्र, परंतु तेंवि न नळातें. १२६
- सोम करी असुरांच्या चंद्राकांसीं महोग्र कळहातें,
देवांचें दैत्यांचें, सर्व म्हणे सुक्ष्मार्त बळ 'हा !' तें. १२७
- द्विजराजें शिशिरास्त्रें त्या असुरांचा बळौघ करपविला,
हरपविला मद, जैसा शक्र सोडुनि विनाशकर पविला. १२८

१. आंगळ्याएवढा. २. दिग्गजावर. ३. युद्ध. ४. मायेला. ५. देव. ६. मोठ्या

दैत्यांचे चंद्रार्क क्रोधभरें वधिति देवसैन्यातें,
 रक्तनदी वाहविली, झाले हतशेष पात्र दैन्यातें. १२९
 शिशिरास्त्र सोम सोडी, जिकडे तिकडे सुरारि 'हा !' करिती,
 जळती, पळती, गळती, त्यांची पडली रणांत हाक रिती. १३०
 साहो न शकति कोणी शिशिरकरें सोडिल्या स्वशैत्यातें,
 म्हणता 'येना कां पवि कांपवि सहसा तशा हि दैत्यातें ?'
 हिमकर हि बरें म्हणवी त्या ग्रीष्मींच्या हि अहिमकरसमया,
 शिशिरास्त्र प्रकटी जें, मानिति ते दैत्य अहिमकरसमया. १३२
 'जित,' 'अजित हि,' मुनि न म्हणे, जो ब्राह्मणराज अत्रिनयनज, या
 त्रिनयनजय करि वृक, मग कां न करिल काळ अत्रिनयनजया ?
 वीर विरोचन साध्या विष्वक्सेनासि शरशतें झोडी,
 विष्वक्सेन हि कोपें रोपें तदुर प्रगाढ ही फोडी. १३४
 कोपे, सप्तशराहीं मूर्छित करि देवकाळ साध्या या,
 ध्वज धरि, निश्चळ वाटे वसला, सोडूनि आळसा, ध्याया.
 तो साध्य होय सावध; ठाके असुरांत, धरुनि चापातें;
 सुरमथन करि विरोचन, सांगों निःसीम काय वापा ! तें ?
 बोळविले स्वर्गातें बहु बळिजनकें, मनांत पोळविले,
 जे साध्यपार्दरक्षक देव चतुर्दशसहस्र लोळविले. १३७
 विष्वक्सेनसहित सुर काळतसे अरिस धांवले खाया,
 बहु झटति, आपुलें जें, तें कविनीं प्रथम नांव लेखाया. १३८
 स्वरथ त्यजुनि त्यांतें मारी घेवुनि कराल करवाल,
 हर्षोनि, वीरलोकीं त्यांसि म्हणे, 'स्तव कराल, करवाल.'
 असुर कुजंभ हि करि, बहु होवुनियां क्रुद्ध, युद्ध अंशासीं;

१. उष्णकाळा. २. अद्रि (सर्प) + मकर (सुसर) + सम=प्रमाणें. ३.
 अत्रिक्रपीच्या डोळ्यांपासून उत्पन्न झालेला द्विजराज (चंद्र). ४. ज्यास तीन
 डोळे नाहींत अशावर जय मिळविण्याला. ५. बाणानें. ६. फार बळकट. ७. देवाना
 काळासारखा असा. ८. पाठीराखे. ९. भयंकर, तीक्ष्ण.

लोभें होय अदितिच्या, दितिच्या दारुण विरोध वंशासीं. १४०
 सुर न गणिले कुजंभें, मत्तें वारणवरें जसे दंश,
 दिव्य दशसहस्र गज प्रेषी वारावया तथा, अंश. १४१
 वीर कुजंभ गदेतें घेवुनि, टाकी उडी रथावरुनीं,
 मारित सुटे, भिडाय़ा शकती सुरगजघटा न थावरुनीं. १४२
 उग्र कुजंभामात्य हि गजयोधिशिरें शरव्रजें हरिती,
 त्रस्त गज फिरुनि पळतां, सुरसेनामथन बहु रणीं करिती.
 एकें चि गदाघातें मारी वर गज कुजंभ बलशाली,
 भंगी मत्तगजघटा, दंडकर जसा सलील कलशाली. १४४
 शतमुख तथा वधाया प्रेरी कोपोनि सर्व जें सैन्य,
 वैन्यें क्षितिधरनिकरा, तेंवि परवळासि दे महादैन्य. १४५
 'असिलोमा हरिमारुत यांसीं रण होय,' म्हणति कवि, 'भारी.'
 हरि भारि संगरीं त्या झाला तो, जेंवि राहु रविभारी. १४६
 मारिति सुर असुरांतें, असुर सुरांतें अगा ! धसाधस ते;
 गमले कातर, मिळता जरि इतर जलधि अगाधसा धसते.
 त्या देवांदैत्यांवरि दैवें पडला असा नवा घाला,
 त्यांत हि तरे न सुर असिलोम्यास, जसा ससा न वाघाला.
 असिलोम्याच्या धनुची हरिनें भल्लें चि खंडिली कोटी,
 शर रोविले शरीरीं, शक्ति असी दाविली रणीं मोटी. १४९
 कोपे कोटिच्छेदें, सज्य करी अन्य चाप देवारी,
 झांकी हरिस शराहीं, बहु सुरसेनेसि ताप दे, वारी. १५०

१. डांस. २. घटा=समुदाय. ३. हातांत काठी आहे ज्याच्या असा. ४. कलश (मातीच्या घागरी) + आलि (पांक्ति, उतरंडी). ५. पृथुराजा. (ह्याने च पृथ्वी सपाट केली अशी कथा आहे). ६. पर्वतसमुदायास. ७. सूर्यप्रभेचा शत्रु. ८. ते इतके भ्याले होते कीं, सैन्धसागर सोडून दुसरा अत्यंत खोल असा जलसागर जर तेथें असता तर त्यांत त्यानीं रणांगणांतून सुटका होण्याकरितां उड्या घेतल्या असत्या. ९. शेंवट.

पाडी मूर्छित हरितें, हाणुनि वक्षःस्थळांत शर भारी;
 देव म्हणति, ' हा ! हा ! हा ! झाला देवें चि सिंह शरभारी !'
 पाडुनि हरितें, मदीं एकत्रिंशत्सहस्रपरिवार;
 असिलोमा शक्ररथाप्रति गेला, कांपवूनि अरिवार. १५२
 रण अश्विनीकुमार क्रोधें वृत्रासुरासवें करितो,
 यांचे, वृत्राचे भट, अन्यान्यप्राण संगरीं हरितो. १५३
 केली सुरवीरांहीं शस्त्रांची वृष्टि वृत्र तो उडवी,
 बुडवी मोहीं परबळ, नळवैन गजसा, महायशा तुडवी. १५४
 बहु खरशरवृष्टि करी, लाजवि मेवांसि वृत्रहा हातें.
 साहे ताप न, पावे दैन्य, म्हणे देवसैन्य, ' हा ! हा !' तें. १५५
 तो अश्विनीकुमारें एके पार्श्वीं च वत्सदंतांहीं
 अरि ताडिला, प्रहार स्तविला बहु नारदादि संतांहीं. १५६
 कोपे वृत्र, गदा घे; गर्जे नासत्य, शूल सोडून;
 धिकारी असुर तथा, शूल गदाग्रें पळांत तोडून. १५७
 गगनीं उडोनि, हाणी वृत्र गदेनें उरांत नासत्या;
 जिंकी समरीं, स्वयुगीं बळि कळि जैसा पुरातना सत्था. १५८
 शक्राकडे, पराभव पावुनियां, जाय देव नासत्य,
 निजकीर्तिकारणें तो, असमय जाणोनि, दे वना सत्य. १५९
 साध्यविशेष रणाजि क्रोधें करि युद्ध एकचक्रासीं,
 पावेल विजय कैसा, झगटुनि सरलस्वभाव वक्रासीं? १६०
 आधीं पाहुनि निजभटशवलक्षव्याप्त तें रणाजिर हा,
 मग खिजुनि एकचक्रा असुरासि म्हणे, ' उभा ' रणाजि ' रहा.'
 मथनास्त्र प्रकट करी, त्यापासुनि शूल लक्षशा निघती;
 अर्थी वदान्यगेहीं, सुररिपुदेहीं विशंक ते रिघती. १६२

१. शरभघातक-पंत. शरभानें सिंहास ठार करावयाचें तें दुदैवानें उलटें च झालें !
 २. वार=मंडळ, समूह. ३. देवनळांचें (बोरूंचें) रान. ४. ह्या नांवाच्या वाणानां.
 ५. सत्य धर्माला. ६. जळ सोडा-पंत. ७. रणमूर्ति.

तो एकचक्र वारि, प्रत्यस्त्र प्रकट करुनि, मथनातें;
 गजहय वधी गदेनें; कवण सविस्तर करील कथनातें ? १६३
 कनककाशिपुसा सुररिपु तो त्रिंशच्छतसहस्र अरि खपवी,
 हा जेंवि बळिस, तैसा हरिस रणीं दे कधीं न हरिख पवी.
 जिंकुनि रणाजितें, तो गेला शक्राकडे चि जितकाशी;
 रणभू वीरासि रुचे, कीं हे करिती, जसें चि हित काशी. १६५
 रुद्र मृगव्याध करी रण नपरस्वापहारतृतासीं
 अतिबळवळासुरासीं, विद्यासद्वंशजन्मदृतासीं. १६६
 भंगुनि पार्षदबळ, बळ पळवि, कळवि कळहकर्म मुद्रहित;
 असुर वधुनि शुचिशस्त्रें, करि शत्रूंचें हि देव रुद्र हित. १६७
 रुद्र वळाच्या हाणी शिखरिशिखरसम शिरीं विशिख सप्त,
 गर्जे, नभीं शिरे तो, होय क्रोधेंकरुनि बहु तप्त. १६८
 व्योमीं ऋपटखगांचा तो आश्रय अरितरु द्रुवे, गा ! तें
 वंचन समजे, धांवे त्यामार्गे करित रुद्र वेगातें. १६९
 वर्षे अरिवरि खरशर रुद्रप्रभु, घन नगीं जसा तोया;
 पडुनि रथीं चूर्ण करी, नभ सोडुनि, सेववी रसा तो यां.
 साहति न, विरथ खांतुनि तो रुद्र रणांगणीं उतरला, तें;
 पारिषद, नभीं वेदुनि, ताडिति शस्त्रव्रजे सुंतरलातें. १७१
 न गणुनि रुद्रगणातें, भूवरि उतरे, विशाल शालनंगा

१. उलट अस्त्र. २. हर्ष. ३. जयशाली. ४. परद्रव्याच्या अपहाराने संतुष्ट न झालेल्या (अद्यापि ज्याची ती इच्छा शमली नव्हती अशा), विद्येचा व प्रतिष्ठित कुळांतील जन्माचा ज्याला गर्व होता अशा (वळामुराशीं). ५. गणांचें सैन्य. ६. वळासुर. ७. आह्लादरहित म्ह० कष्टमय असें. ८. मायेनें उत्पन्न केलेल्या पक्ष्यांचा) ९. शत्रू हा च कोणी [आश्रय—] वृक्ष. १०. पळें. द्रु=पळणें; ११. तो या (याला) रसा (पृथ्वी) सेववी (ध्यावयास लावी); त्यान त्याला जमीनदोस्त केलें. १२. आकाशांतून. १३. पार्षद, गण. १४. अत्यंत चपल जो त्याला. १५. शाली वृक्षाला.

- उपहुनि, पारिषदांतें मारी, रुद्रा न होय पालन, गा !. १७२
- मग नगशृंग महाबळ बळ समृगव्याळवृक्ष उपटुनि घे,
तेणें चूर्ण करुनि गण, तो शेषवळक्षया, हि सुपटु निघे. १७३
- अश्वें अश्व, रथें रथ, नागें नाग, क्षयासि ने बळ तो;
कातर म्हणती, 'याचा न टळे, काळप्रहार ही टळतो.' १७४
- झाले सुरासुरक्षयकारक बळरुद्र रण असा रचिते,
वीरांसि गमति रणमखगुरु, इतर श्रेष्ठ, पण असार चि ते.
तैसा चि राहुसीं करि संगर दुसरा अजैकपाद्रुद्र,
ज्याच्या वीररसाहुनि रसिकासि गमे रसांतर शुद्र. १७६
- शमविति महद्रणकथा, जो न शमे, तो हि ताप गारा या;
श्रीरुद्रराहुसमरीं चिर वाहे लोहितापंगा राया !. १७७
- क्रोधें युद्ध कराया या रुद्रासीं शतौस्य राहु निघे,
केले प्रहार रुद्रें, पारिषदें ही, समोर राहुनि घे. १७८
- रुद्रें वररथ चुरितां, क्षोभे कल्पांतकाळसा राहु,
भंगी तळप्रहारें रुद्रस्यंदन रणीं महाबाहु. १७९
- पारिषदांतें मदीं, रुद्रशराहत रणीं न राहु टळे;
गण म्हणति, 'गुरु हि तृणसे केलों परवाणवृष्टिवाहुटळे !' १८०
- रुद्रक्षतदैत्यांच्या लाजविले फुल्ल पळस सेनाहीं,
झाले जेंवि हरिपुढें राहुनि वाहूनि पळ, ससे नाहीं. १८१
- उठले कबंध बहुशत, पुष्कळ समरांगणांत पळ सांचे.
रक्तस्नात सुरासुर गमले वृक्ष प्रफुल्ल पळसांचे. १८२
- धूम्राक्षरुद्र भेदी केशीतें शक्तिनै नृपा ! मर्मीं,
गण ही वर्षति शस्त्रें, जे बहु सादर रणाभिधीं धर्मीं. १८३
- केशिमुखांतुनि कोपें धडक निघाल्या सुदारुणा ज्वाळा,

१. हत्ती. २. निरर्थक. ३. अन्य रस. ४. रक्तनदी. ५. शंभर तोंडांचा. ६. सहन करिता झाला. ७. डगमगे. ८. मांस. ९. धुरासारखे (पिंगट) डोळे ज्याचे.

शस्त्रपदस्पर्श बळें केला जाणों तथा महाव्याळा.	१८४
पीडी सकळ सुरकटक, सोडुनि खर बाणकोटि, केशी तें;	
तत्तेजें धीर तसा, वृद्धांत जसा न तो टिके शीतें.	१८५
जेव्हां दे हाकेशी देहा केशी प्रकंप दे अरिच्या,	
याच्या सुर जेंवि, तसे नादा भ्याले न मृगकरी हरिच्या.	
गेले सर्व सुरांचे केशीच्या गर्जितें चि आवांके,	
बहुभारें बाळवृषभ, तेंवि अरि भयें, करुनि आ, वांके.	१८७
जाणों ज्वालावन्मुखभव रवं, यास्तव चि सर्व तापविते	
झाले; वा ! लेखांच्या अत्यद्भुतधैर्यपर्वता पवि ते.	१८८
भ्रमले रजोधकारें, केशिध्वानें हि, देवदानव ते;	
स्वजनातें चि निवटिती, कवि झाले बहु तथासि मानवते.	१८९
वज्रास्त्रें करुनि महा पारिषदमनोरथद्रु अवकेशी;	
विजयश्रीचा झाला त्या धूम्राक्षासमक्ष धैव केशी.	१९०
वृषपर्वा, सूतातें आज्ञापुनि, करि रणीं महावेगा,	
वर्षे बहु शर घनसा, न सुरांसि तथाकडे पहावे, गा !.	१९१
निष्कंभु विश्वदेव क्रोधें त्याउपरि शालतरु भारी	
हाणी, त्यातें चि असुर घेवुनि तेणें चि देवबळ मारी.	१९२
निष्कंभु तथा ममीं हाणी कोपोनि बाण तीस महा,	
असुर हि खर शर वर्षे, काळासीं देव जाणती सम हा.	१९३
निष्कंभूचे अवयव वृषपर्वा क्षत रणांत करि सगळे,	
तद्देहांतुनि शोणित वर्षीं गैरिकनगांबुपरिस गळे.	१९४
निष्कंभूचे भट पळति पृष्ठवंदन करुनि आयुधन्यास,	
रक्षी त्या वृषपर्वप्रलयज्वलनांत आयु धन्यास.	१९५

१. शस्त्ररूपी पायाचा ढका. २. ज्वाळा ओकणाच्या मुखांतून उत्पन्न झालेला नाद (गर्जना). ३. देवांच्या. ४. ध्वान=गर्जना. ५. निष्कळ, वांझ. ६. पति. ७. वर्षाकृतंत. ८. गेरूच्या (कावेच्या) पर्वतावरील [लाल] पाण्यापेक्षां जास्त. ९. पाठीकडे तोंड केलेले; पराङ्मुख. १०. शस्त्रत्याग. ११. आयुष्याची दोरी.

- युद्ध प्रहादासीं काळासीं होय तुमुल, गा राया !
 होम स्वस्त्ययन करी प्रारंभीं शुक्र, शिष्य ताराया. १९६
- विजयप्राप्त्यर्थ करिति शुक्राचे अयुत शिष्य जे जप, ते
 तपते ब्राह्मण योगी, तत्तेजें विघ्न जाहले लपते. १९७
- कंठीं, हस्तीं, माथां, प्रहादाच्या सदोषधीमाळा
 गुरु अभिमंत्रुनि बांधी, सुतिलक लावी तयाचिया भाळा. १९८
- मंत्रित मणिकनककवचमुकुट श्रीशुक्र लेववी, राया !
 मंत्रितरथरत्नस्था पाहों शकती न देव वीरा या. १९९
- सप्ततिसहस्र रथ, गज, घेवुनि पादात, लक्षशा सौदी,
 काळातें प्रहाद प्रभु तो युद्धांगणांत आसौदी. २००
- असुर प्रहादाचे अमित, यमाचे रविप्रभ व्याधी,
 जे सोडितां न रणभू भंगीं हि, जसे न विप्र भव्या धी. २०१
- झंगुल हि असों दिधलें क्षतवर्जित दैत्यकाय न गदाहीं,
 तापे प्रहाद, उरे तिल हि नंगीं शैत्य काय नगदाहीं? २०२
- सर्वास ही सुदुःसह काळाचे प्रबळ जरि, तरि, पुरोग
 असुराहीं लोळविले, जे होते कदन करित रिपु रोग. २०३
- हतशेषा दिसति पुढें परिघ, मुसल, शूल, सायक, गदासी;
 सकळा हि असुर झाले काळासम भीतिदायक गदासी. २०४
- प्रहादाच्या व्यूहीं अतितेजा काळनेमि, गा राया !
 काळाच्या सैन्यांत क्षय परम क्षम अरोंस माराया. २०५
- होतां असुरांचा जय, गद म्हणति, 'कौसि नाथ ! ही ! काल !'
 कां झाला शत्रूंच्या शस्त्रांला रोगनिकर हा काल. २०६

१. कल्याण हे फळ ज्याचें असा. २. चांगल्या गुणकारी वनस्पतींच्या माळा.
 ३. स्वार. ४. गांठी. ५. चांगली बुद्धि. ६. दान बोटें सुद्धां. ७. वणवा पेटला
 असतां पर्वतावरील वृक्षाचे ठायीं थंडावा कोठून असणार ? ८. आघाडीचे
 वार; पुढारी. ९. गदा+असि (तरवार). १०. हाय ! हाय ! हे आमच्या
 नाथा ! काळा ! तूं कोठें आहेस ?

स्वबलविनाशक्रोधे करिति प्रहादकाल कलहा ते,
 झाले स्वपरजनमुखें स्तुति असुरव्याधिपालक लहाते. २०७
 कालप्रहादांचें युद्ध मनुष्येश्वरा ! जसे काय
 झालें, तसे न मागें, होयिल न पुढें हि, म्हणवि तें 'हाय !' २०८
 दे पाठ प्रहादा, सोडुनि अभिमान, अन्यसम यम हा;
 सुर म्हणति, 'अधन्य समय,' शेष असुर म्हणति, 'धन्य समय महा.'
 प्रहाद विजय पावे, काल हि समरीं पराभवा लाहे,
 झाले विजयी भजुनि श्रीशुक्रा गुरुवरा भवाला हे. २१०
 प्रहादानुज दैत्यश्रेष्ठ अनुहाद धनद हे धन्य
 वन्यद्विपसे, हरिसे, करिति क्रोधांधशरभसे जन्य. २११
 धनु धरुनि, अनुहादे शर वर्षुनि, जे रणीं महादक्ष,
 यक्षक्षणादाचरवर गुह्यकवर वीर मारिले लक्ष. २१२
 यक्षबळा न च तरवे तो, जैसा नग नरा जरा ज्याला;
 बहु असुर वर्धी, साहे निजवीरक्षय न राजराज्याला. २१३
 प्रखर अनुहादानें धनदातें हाणिले असे बाण,
 त्यातें भेदुनि, तदनुग जे, त्यांचे ही विनाशिती प्राण. २१४
 शरवृष्टि यक्षराक्षससहितें ईश्वरसखें असी केली,
 मेली बहु, रक्तनदीमध्ये वाहूनि परचमू गेली. २१५
 शारदवर्ष वृष जसे डोळे झांकुनि नरवरा ! साहे,
 तेंवि अनुहाद धनदशरवर्ष, मनीं न भीतितें वाहे. २१६
 अतिकुपित अनुहाद क्षितिहूह उपडी विशालसा तूर्ण,
 धनदरथाचे वाहक वाह करी त्या द्रुमें चि तो चूर्ण. २१७
 मर्दिति असुर सुरांतें, सुर असुरांतें, रणांत खवळून,
 कुंलिशकठिन कुपित कलहकुशल करिति कदन, केश कवळून.

१. प्रहाद व यम. २. स्वीकारते. ३. युद्ध. ४. यक्ष व रात्रिचर (राक्षस) यांतील
 श्रेष्ठ. ५. त्याचे अनुयायी. ६. महादेवाचा मित्र कुबेर ह्यानें. ७. शरदृतूतील
 वृष्टि. ८. वृक्ष. ९. घोडे. १०. वज्रासारखा कठिण.

त्र्यंबकसख शर सोडी, प्रलयजलदवृष्टि ही गमे थोडी.

असुरांतें बहु झोडी भुजमस्तक लक्ष तडतडां तोडी. २१९

धनदरथावरि टाकी तो असुर करावयासि घात शिळा,

ज्याच्या पर प्रतापा, जेंवि द्रविडद्विजासि भात शिळा. २२०

सगद रथावरुनि उडी टाकुनि, वित्तेश जाहला दूर,

तां वरि पडुनि शिलेनें केला सहसा शंतांग तो चूर. २२१

सोडुनि सायक, सारी सुरसेना मथुनि, दूर पळवून,

पर्वतशृंग असुर घे, परवीरांचे मुखेंदु मळवून. २२२

गर्जे असुर क्रोधें, धांवे परि धनद भय मनीं नाणी,

गरगर फिरवूनि गदा त्याच्या वक्षःस्थळीं वळें हाणी. २२३

रुद्रसखगदाघाता साहे तद्धृदय सत्वराशि खरें!

प्रहादानुज ताडी धनदा अत्यंत सत्वरा शिखरें. २२४

वज्रें जेंवि नग, तसा नगशृंगें यक्षपाळ तो खचला;

यक्ष म्हणति, 'ईश्वरसख रक्षूं, झाला परांसि तोख, चला.' २२५

तैसें चि परतले ते राक्षसगुह्यकपतीस रक्षाया;

रक्षिति, न क्षिति सोडिति युद्धाची, जपति शत्रु भक्षाया. २२६

होता मुहूर्त मूर्च्छित, सावध होवूनि गर्जला धनद,

घन दर्प त्यजुनि, पळति असुर, जसे वातवेगहत वनद. २२७

त्या धनदभयें वरिती जे सुमहा काळपूर्वनेमि पळ,

त्यांसि अनुहाद म्हणे, 'कां पळतां? रे! रहा धरूनि बळ.

आहे पोकळ कळला, भिववितसे आरडोनि वित्तप हा;

आतां यासि पळवितीं, कलहकुतुक, कठिन करुनि वित्त, पहा.

म्हणती असुरांसि असुर कोपारुणखरतराक्ष 'समरा या.'

यक्ष वदे, 'दुर्लभ यश होतें, रे! परत राक्षस मराया.' २३०

सुरशत्रु, यक्षराक्षस, वीर करिति युद्ध हें तुमुल गाया

१. रथ. २. स्वामी जो कुबेर त्याला. ३. मेघ. ४. काळनेमि. ५. क्रोधानें लाल व भयंकर झाले आहेत डोळे ज्यांचे असे (असुर).

कनककशिपुचा झाला, होवुनियां क्रुद्ध, हेतु मुलगा या. २३१
 निजपक्षयक्षराक्षससंक्षय लक्षूनि, यक्षप क्षोभे,
 अरिस क्रूरशराहीं वेधूनि सहस्रकरतसा शोभे. २३२
 विद्ध अनुहाद वमे क्रोधे अंगारमिश्रिता ज्वाळा,
 मारी सहस्र सायक 'हाय!' करविते उदग्दिशापाळा. २३३
 शर शिरकतां शरीरीं, मोहे रक्तं भरे, धरोसि वरी;
 पुनरपि सावध होवुनि, नुरवाया परमदा, गदा चि धरी. २३४
 क्षिप्र अनुहादावरि हरसख तो त्या गदेसि भिरकावी;
 कीं, अचळीं अशनि जसी, ती त्या अरिच्या उरांत शिरकावी;
 शीघ्र महाकृत्येनें कृत्येते जैवि जाणता फिरवी.
 स्वगदेनें धनदगदा फिरवुनि, तो असुर जय जर्गी मिरवी. २३६
 धांवे त्या चि गदेनें ताडाया धनद पुनरपि तयाते,
 समजोनि गुरु हि, कोपे हाणाय जैवि कुनर पितयाते. २३७
 सुगुरु गिरिशिखर उपटुनि, सुपटु निकामप्रताप तो अहित
 प्रहादानुज धांवे, योजुनि धनदक्षय क्षमारहित. २३८
 परते शिवसख पुनरपि वेतां अरि कीर्तितें विटाळाया,
 कवि काळा प्रतिकूळा, देतो अलकेश तेंवि टाळा या. २३९
 झाला निरुपम राज्या! वरुणासीं विप्रचित्तिसीं झगडा.
 ते स्वभटांसि म्हणति, 'हूं! दगडा घेन, तेंवि परबळा रगडा.'
 शर विप्रचित्तिचे खर शकला वारावयासि न जलेश;
 सिंहापुढें प्रबळ ही न समर्थ जसा रणासि गज लेश. २४१
 मुख विप्रचित्तिचें रविमंडळसें, त्याकडे पहावेना,
 सर्वेश्वरतेज तसें वरुणा तत्तेज तें सहावेना. २४२
 वरुणाचा धीर, करीं धरितां तेणें महापरिघ, सरला;
 उत्साहनर्गी चढला होता जयकाम हा, परि घसरला. २४३

१. उत्तरदिशापतीला (कुबेराला). २. अत्यंत पराक्रमी. ३. भलका.
 नगरीचा स्वामी (कुबेर). ४. झुकांडी. ५. घण, हातोडा. ६. वरुण.

शस्त्रास्त्रज्ञ, जरि सरथ सकवच, जरि बहु कृती, परि सहाय
 झाले निश्चेष्ट भयें त्रिदश, म्हणति, देखतां अरिस, 'हाय !.' २४४
 भ्याला न एक शक्र चि, धरिति भयाची च सरणि वरकड, वा !
 केले त्या अरिपरिघें पडुनि अयुत वीर धरणिवर कडवा. २४५
 तो चि पुन्हां त्या असुरें वरुणावरि टाकिला परिघ, राया !
 होय विशीर्ण, शरीरें न करि तिळसम हि तसा परि घरां वा.
 जे परिघकण उसळले, दिसले विस्फष्ट काजवे चि तसे,
 गमला, विटोनि, तेज, न करितां निज मुख्य काज, वेचितसे.
 एकवटुनि कटक, म्हणे वरुण, 'करा वीर हो ! जसें कथितों,
 मारा असुरांसि तुम्हीं, हा मीं वा विप्रचित्तिं मथितों.' २४८
 जें पतिवच अनुग, श्रुतिवच धरितिल कां न विप्र चित्तीं तें ?
 सोडुनि भय, गांठिति ते त्या असुरांतें स्वविप्रचित्तींतें. २४९
 डसले सागरवासी आंशीविष कडकडोनि सदर्शींतें,
 सुस्वामिभक्त समर्थीं वेचिति, जें धन असेल पदरीं, तें. २५०
 जे उग्र असुर होते, दंश करुनि मारिती अहि तयांतें,
 वाराया, माराया, वा राया ! न शकले अहित थांतें. २५१
 शस्त्रें धरुनि करिती युद्ध हि, डसती हि, ते महासर्प;
 तो विप्रचित्ति त्यांचा गरुडास्रें संहरी रणीं दर्प. २५२
 सर्पादिक्षय होतां, असुर वधी बहु सक्रोप सलिलेश;
 बळ विप्रचित्ति याचें, धर्माचें जेंवि नुरवि कलि लेश. २५३
 बहु विप्रचित्तिं भी वरुण, न भीता चि वरकडा खात्या,
 न वसों दे असुराचा युद्धाध्वरभूमिवर कडाखा त्या. २५४

१. शत्रुरूपी कोयत्यानें, खुरप्यानें. २. छिन्नभिन्न, चूर्ण. ३. क्षत-पंत.
 ४. [तो परिघ] निज मुख्य काज (शत्रुहनन) न करितां, विटोनि (स्वतः च
 निर्वाय होऊन) तेज वेचितसे (फुकट घालवित आहे) [असा] गमला
 (वाटला). ५. सर्प. ६. सज्जनांच्या शत्रूना (असुरांस). ७. वरुण. ८. रणभूमी-
 वर अध्वर=यज्ञ.

अरितेज, जलेश्वरतां आंगीं सत्यां असोन, सोसेना;
एकाकी च हरिकडे जाय, म्हणे, तो, 'असो, नसो सेना.' २५५
भगवान् वह्नि क्षोभे, त्याचा मारुत सखा तथा भेटे,
सहसा सुरशत्रूंच्या सैन्यामध्ये चहुंकडे पेटे. २५६
व्यापुनि कटक चहुंकडे, अत्युग्र ज्वाळ धडकले वरते.
कोणां ही असुरांचें राहो देती न धडकलेवरते. २५७
ते असुर पराभविले प्रहादप्रमुख सर्व ही दहनै,
सर्वत्र पेटलीं तीं कटकें, दावानळें जसीं गहनै. २५८
पेटे ध्वज, रथ, कार्मुक कोश, शरधि, चर्म, वर्म, पल्याण,
पर म्हणति, 'हाय ! आतां या कल्पांतांत काय कल्याण ?' २५९
तत्काळ भग्न केले, जे तेजस्वी, अशेष, ही पर ते;
बहु लागले पळायामोटे मोटे; न एक ही परते. २६०
प्रकट करिति, मय, शंबर, दोघे पर्जन्य वारुणी माया;
वा ! या महाप्रयोगें झाला मंदार्चि अग्नि तो, राया ! २६१
होता मंदज्वाळ, स्तवुनि बृहस्पति म्हणे, 'अगा धात्या !
सुर रक्षीं, प्रकट करीं, आहे निजतेज जें अगाधा त्या.' २६२
जाणों न स्तवन तथा बळद खळदमार्थ सर्पि तें, दे हां,
होय पुन्हा दीप्त शिखी, स्तोत्रं अमृतसं चि तर्पितें देहां. २६३
पहिल्याह्नि अधिक तो असुरांतें देवैरंजना भाजी,
सदरिक्षयार्थ दहना शक्ति भजे ती च, कंजनाभां जी. २६४
भ्याले दग्धांग असुर, मग गेले शरण सर्व ही वळितें;
प्रहाद म्हणे, " रक्षीं, शिखितेज त्वज्जना बहु च्छळितें. २६५

१. खरें खरें जलाचें स्वामित्व—निर्णय०. २. शरीर. ३. म्यान. ४. माता.
५. कवच. ६. खोगीर. ७. अर्चि=ज्वाला. ८. मला वाटतें, यानें त्याला तें 'स्तवन'
दिलें नाहीं, तर शत्रूंचा फडशा उडाविण्यास्तव बळ देणारें असें 'तूप च' दिलें.
९. अमृतानें जसा देह तृप्त होतो तसा तो स्तुतीनें होतो. १०. देवांच्या संतोषार्थ.
११. विष्णूला.

तूं अग्नि, वायु, भास्कर, सालिल, शशी, व्योम, भूमि, नक्षत्रें,
 झालासि, दिशा, विदिशा; हें मेळविलें कधीं च न क्षत्रें. २६६
 झालासि सिद्ध सुतपें तूं भूत, भविष्य, वर्तमान; तुला
 विधिदत्त वर असे कीं, 'त्रिजर्गी या त्वन्महोदया न तुला.' २६७
 ईशत्व, वैशित्व, अमित शुभ बळ, सर्वेश्वरत्व, तुज आलें,
 इंद्रत्व हि, अमरत्व हि, समरीं अपराजितत्व ही झालें. २६८
 शूरत्व रणांत, महायोगीश्वरता, प्रभुत्व जें काय,
 अमितत्व, लघुत्व तुझें, सत्वगुणांचा निवास तूं राय. २६९
 शक्रातें, देवातें भंगुनि, तूं विश्वपाल हो चि कसा;
 अहितांच्या नयनीं तव भाग्योदय सर्वकाल हो चिकसा. २७०
 विधिनें वरदान दिलें जें तुज, तें सर्व सत्य जाणावें.
 सुरपतिहृतनिजपूर्वजराज्य पुन्हां त्वां जिणोनि आणावें." २७१
 प्रहादाच्या वचनें वळि होवुनि परम हृष्ट, विजयाला
 पूजुनि विप्रांसि, निघे; वैर्धवित्ती सर्व वीर निज याला. २७२
 शुक्रप्रमुख मुनीश्वर बहु आशीर्वृष्टि मंगळें करिती,
 असुरेश्वरप्रयाणीं रणतूर्यध्वनि दिशा दहा भरिती. २७३
 गुरुवर दे त्या वळिला, रत्नमया जेंवि अर्क तेज नगा,
 रूप विलोकुनि, करिती, 'जय होतो,' हा चि तर्क ते जन, गा !
 पाहे निजवळ दहनें विसकटिलें फार, राहिलें दभ्र;
 जैसें वातें वा ! तें गगनांत ध्वस्त होतसे अभ्र. २७५
 सांवरले क्षीण पुन्हां त्रिदश सबळ पावकाश्रयें सर्व;
 सिंधूचे ओघ जसे बहु उसळति भेटतां महांपर्व. २७६
 वळि सुरकटकीं वर्षे बहु नाना शस्त्र, करि तदा 'हा !' तें;
 सुटला कल्पांतींचा दहन जसा, तेंवि करित दाहातें. २७७
 शक्राहुनि इतर सबळ सुर वळिनें भंगिले रणीं सर्व,

१. दुसऱ्यांस वश करण्याची शक्ति ही अष्टसिद्धींपैकीं एक. २. अभिनंदन
 करिती, उत्तेजित करिती. ३. तूर्य=वाद्यें. ४. पौणिमा व अमावास्या.

ते त्या अतिशक्तिपुढें, प्रांशुपुढें वा ! जसे नृपा ! खैर्व. २७८
 वदले सुर शक्रातें, 'देवेंद्रा ! देव जसा अरण्यातें,
 बळि तेंवि तव बळातें, रक्ष, तुज प्रार्थितो शरण्यातें.' २७९
 देवुनि अभय, अशेषस्वबळसहित अहिततिमिरभानु निघे;
 शतरविसमप्रभ प्रभु बळिवध हृदयांत शक्य मानुनि घे. २८०
 सप्तर्षिसुरर्षिस्तुत हरि धरि अरिवरवधार्थ उत्साहा;
 कीं, मानधना स्वजनानवनें बहु म्हणविती च कुत्सा 'हा !'
 दशशतलोचन, शतमुख, शतपर्वप्रहरण, त्रिदशपाळ,
 शतबाहु, शतशिरोधर, योगी प्रभु होय तो असुरकाळ. २८२
 अदितिप्रियसुत परबळ उडवी, बुडवी भयांत समरीं तें;
 गांठी बळितें, द्याया निजविजयें परम हर्ष अमरींतें. २८३
 अरिकरिहरि हरि कोपें गांठी बळितें रणांत मग, राया !
 तो हि महामगर तथा तुमुलरणसरोवरांत मगरा या. २८४
 स्तवनें प्रबोधिला तो, पवनें दावाशि, तेंवि आज्यानें,
 आरंभिलें तयासीं समर समर्यें चि देवराज्यानें. २८५
 राज्यांसीं रण होतां, ते देवासुर हि करिति कळहातें;
 मुखपँव त्रैलोक्यश्रीनें धरिलें जयांत तळहातें. २८६
 खरशस्त्रवृष्टि बळिवरि तो देवेश्वर महातपा सोडी,
 झांकाया दृष्टि जसी मत्तगजशिरीं महात पासोडी. २८७
 बळिवर बळि वरशस्त्रें खंडी तत्काळ वर्जभृन्मुक्तें,
 युक्तें वाक्यें वादी प्रतिवादिमुखोद्गतें जसीं उक्तें. २८८
 अश्वस्तु शक्र सोडी त्यातें असुरेंद्र वारुणें वारी,

१. उंच मनुष्यापुढें. २. ठंगू. ३. स्वजनांचें अवन (रक्षण) न केल्यानें. ४.
 शतपर्व (वज्र) आहे आयुध ज्याचें तो. ५. ब्रह्मदेवानें. ६. सारख्या च वेगवानानें.
 त्रैलोक्यलक्ष्मी [चिंताक्रांत होत्साती] तळहातावर मुखकमल टेंकून बसली. ८.
 इंद्रानें सोडिलेलीं.

अरिहस्तं देवविलें प्राणां ज्या परमदारुणें वारी. २८९
 तें बळिचें अत्यद्भुत बळ झालें देवसैन्य कांपवितें,
 मग नगभेत्ता न धरिल वाराया स्वजनदैन्य कां पवितें? २९०
 परजी परजीवनहरवजातें शक्र बळिस माराया,
 वाराया यातें तों झाली वाणी नभांत, वा राया! २९१
 'शक्रा! परत, वरतपा हा न कराया विनाश शकशील,
 आद्य हरि च जिंकिल बळिहरिस, इतर याविना शशंकशील.
 अत्यद्भुत तप याचें, अन्यत्र, त्यजुनि सत्य, हा न रते.'
 वर तेज अधिक ऐकुनि, बळितें सोडुनि, देवराट्ट परते. २९३
 बळिजयतूर्यरव असुरलोकांतें घावया सुख निघाला,
 सुर म्हणति, 'साहिलें कसा स्वस्वर्गस्थिति सुमुत्सुखनि घाला?'
 बहुसाधुवादजयजयकारस्तुतिलाभ जाहला बळिला,
 त्रिजगद्राज्यपद मिले नव मानसनीररुह जसें अळिला. २९५
 इंद्रपदीं प्रहाद प्रमुखाप्तजनासमेत तो कविनें
 अभिषेचुनि शोभविला कर देउनि पद्म वा ! जसा रविनें. २९६
 सद्धर्मन्यायपथें होवुनि देवेंद्र, बळि करी राज्य,
 आज्य ज्वरितपरातें पाववि, तो स्वप्रजां सुख प्राज्य. २९७

१. इंद्रानें सोडलेल्या अश्रयस्त्राचें बळीनें पर्जन्यासोडून निवारण केलें, यावर
 पंत म्हणतात:—परमदारुणें अरिहस्तें (इंद्राच्या हातून—इंद्राच्या अश्रयस्त्रयोजनेनें)
 ज्या [बळीच्या] प्राणां (प्राणांस) वारी देवविलें (पाणी सोडविलें—ज्या
 प्राणांची आशा सोडविली होती) [त्या प्राणांस] अरिहस्तें (बळीकडून)
 परमदारुणें (वारुणास्त्रानें) [पुनः] वारी (जीवन—जल) देवविलें; (बळीनें
 वारुणास्त्रानें अश्रयस्त्र शांत करून आपल्या प्राणांस जीवन च जणूं दिलें—आपल्या
 प्राणांवरील संकट वारिलें). २. इंद्र. ३. सशाच्या स्वभावाचे. (भित्रे). ४. देवांचा
 राजा इंद्र. ५. उत्तम आनंदाची चांगली खाण च अशी जी आपली स्वर्गातील
 स्थिति (वसति) ती इळा कशी सहन करील ? ६. मानससरोवरांतील कम-
 ळाल. ७. शक्राचार्यानें. ८. हस्त—किरण. ९. तापकन्याला.

पद्मकरा श्रीदेवी आली भेटावया स्वयें बळिला,
 अत्यद्भुत हें, यावी नलिनी भेटावया जसी अळिला. २९८
 'कनककशिपुपरिस अधिक अससि,' असैं ती म्हणे तया लुबरी,
 तरि च 'चपळा' असैं या श्रीस म्हणति, हे नव्हे दयालु बरी.
 स्तवन बहु करुनि, शिरली श्रीदेवी प्रेमयुक्त बळिदेहीं;
 गुरुचा प्रसाद ज्यावरि, त्याच्या ये असि च मुक्ति ही गेहीं. ३००
 मातेतें शक्र म्हणे, 'मृत्युसम चि भंग अदिति ! हा समज,
 असकृत् सुहृदुक्त हि न, स्वास्थ्यप्रद होय सँदितिहास मज.'
 ती जाय शरण ससुता, जाया निःशेष ताप हा, पतितें;
 कीं, सत्पुरुषा नमितां न म्हणावें, स्मरुनि पाप, 'हा !' पतितें.
 स्त्रीपुत्रांसह कश्यप कळवी, जावूनि शरण, आज्याला;
 विधि त्यासि म्हणे, "विनवा पावुनि यदनुग्रहासि हा ज्याला.
 सुतपें क्षीरधितीरीं मधुकैटभसूदनासि आराधा,
 हरिल हरि लक्ष दुःखें, त्याच्या सेवुनि यशा चि सारों, धाँ.
 आराध्या सारा ध्या, त्या वरदवरा नमूनि, परमागा
 प्रभुसि, अदितिकश्यप हो ! 'अस्मत्सुत हो,' असा चि वर मागा."
 नमुनि ब्रह्मपदातें, क्षीरधिच्या उत्तरीं तटीं गेला,
 ठेला अमृतस्थानीं मुनि, विधिनें बोध या जसा केला. ३०६
 कश्यपमुनि, अदिति, तिचे सुत दिव्य सहस्र अब्द ते तपले;
 जपले नामसुमनुतें, यमनियमांतें सदैव ही जपले. ३०७
 कश्यप करी स्तव, वदे नामें जीं भव्य, तीं च दोन शतें;
 कविशत बहुवत्सर जें सुग्रंथांच्या शके वदों न शतें. ३०८

१. शांति देणारा. २. साधूनीं कथन केलेला पूर्वेतिहास; चांगल्या लोकांवर अशीं
 च पूर्वीं संकटें आलीं; परंतु अखेर त्यांचें निवारण होऊन संकटें आणणारांचां च नाश
 झाला, वगैरे संकटकारीं माझें समाधान करण्यासाठीं सांगत आहां त्या गोष्टी.
 ३. जीवंत राहिला. ४. श्रेष्ठ अशा [यशास]. ५. तृप्त व्हा. ६. नामरूपी
 उत्तम मंत्राला.

न दिसे विश्वगुरु, प्रभु सप्रेम म्हणे तयासि परं 'मागा';
 कश्यप, अदिति विधिकथित वर मागति त्या स्वकल्पपरमागा.
 'हो पुत्र, वरद्वरदा ! भेट कसा, तापले असों देहें;
 रूपीं तुझिया चि सदा मन,' मागति 'आपले असोंदे हें.' ३१०
 अदितिसह कश्यपातें विष्णु म्हणे, 'शीघ्र पुत्र वा ! होतों,
 तुमचें नेत्रयुग सुखें, जोंवरि इच्छा, यथेष्ट पाहो तों. ३११
 जा सुर हो ! स्वस्थ रहा; तुमचा मीं सर्वथा अनुज होतों.'
 ऐसें वदे दयामृतसागर, जों प्राण, गा मनुज हो ! तों. ३१२
 'तुमचे शत्रु मजपुढें, घन वाता काय ? न उरतिल काहीं;
 करिजेल परवधूंचें विरहें कां दीर्ण न उर तिलकांहीं ? ३१३
 लाविन पुन्हां तुम्हांला यज्ञाचे भव्य भाग भोगायां,
 लक्ष्म्यास हँरि चरित माझें, व्हा सावधान लक्ष्म्या. ३१४
 जाणा या साध्वीच्या आलों हा देवदेव मीं पोटा;
 तो टाका खेद तुम्हीं, बंधु अजित काय हो ! जया तोटा ? ३१५
 सर्व सुधी स्वस्थ असा, हे आर्या, हा हि आर्य, साधि न हो.
 परदुष्कर, परि तुमचें मीं लीलेनें चि कार्य साधिन हो !' ३१६
 प्रभुतें वंदुनि कश्यप सुतदारसहित निजाश्रमा आला,
 प्रभु हि अदितिच्या उदरा, हर्षोदय सर्वसुरमनीं झाला. ३१७
 दिव्यसहस्राब्द धरी अदिति जगद्भव्यहेतुगर्भातें,
 प्रकटे मग नुरवाया प्रभुपावक दैत्यगर्वदर्भातें. ३१८
 म्हणती, 'मूर्त प्राशूं अमृत, असों परम चिर तृषित, यातें.'
 वंदिति; सादर पाहति बहु भाग्यें सर्वसुरऋषि तयातें. ३१९

१. [दिसला नाही] परंतु [म्हणाला]. २. आपल्या श्रेष्ठ कल्पवृक्षाला.
 ३. ? . ४. तिळांजलीच्या तिळानीं. ५. 'भक्ष्या' हा पाठ दामयमक वगैरेच्या
 वृष्टीनें बरा दिसतो; तथापि मूळ प्रतीप्रमाणें 'भोगाया' हा पाठ दिला आहे.
 ६. लक्ष भ्रायास (संकटें, कष्ट). ७. नाहीसें करितें. ८. संचित; चिंतातुर.

हाहा, हूह, नारद, तुंबुरु, गंधर्ववर तदा गाती,
 नाचति वराप्सरा, सुखवेलौषधि हरि मनोगंदागा ती. ३२०
 झाले परमप्रमुदित रुद्रादित्यादि सर्व ही सुर ते,
 मेघश्यामीं नसते रत, तरि त्या संकटीं कसे उरते? ३२१
 त्यापासुनि कवि बहुधा बहु धांती 'दीनबंधु' या नावें.
 मानावें हें सत्य, प्रभुचें यश सर्वकाल वानावें. ३२२
 प्रभुतें वंदुनि, पाहुनि, झाला आनंद फार बा ! धात्या,
 देवांसि म्हणे, 'साक्षात् सत्पति हा विष्णु हरिल बाधा त्या.'
 श्रीवामन वामें नयन लक्ष्मीचें पुण्यकीर्ति जो स्फुरवी,
 सुरवीरांसि म्हणे तो, 'वर मागा, मम कथा व्यथा नुरवी.' ३२४
 इंद्रप्रमुख अखिल सुर जोडुनि कर, म्हणति, 'वामना ! भ्रात्या !
 बळिव प्रसादवातें, गेल्या सोडुनि कामनाभ्रा त्या. ३२५
 अधिकार दिला होता त्वां जो आम्हां सुरांसि हव्याचा,
 कव्याचा पितरांला, ज्यांत सदा प्राज्य लाभ भव्याचा. ३२६
 तो अधिकार विधिवरें विधिनें हरिला करुनि सुतपाला,
 बळिविक्रम वात, तया साहेना सर्व अदितिसुत पाला. ३२७
 हरिलें त्रिभुवनराज्य प्राज्य बळें जाण बाणजनकानें,
 तें सोडवूनि द्यावें; ऐको हे तव सुकीर्ति जन कानें. ३२८
 सांप्रत करितो, अरि तो आपण होवूनि इंद्र, हरिमेधा;
 कविमेधेतें पाहुनि, गुरुची बहु लाज आज धरि मेधा. ३२९
 बळिपासुनि सुरराज्य प्रभुवर्या ! व्हावया सुखें मुक्त,
 चिंतावें त्वां वरदें सर्वज्ञें सिद्धिकारि जें युक्त.' ३३०
 विष्णु म्हणे, 'तरि सुर हो ! व्हावा आचार्य गुरु, न लाजावा;
 बळिच्या हयमेधातें, घेवुनि शिष्यास हा मला जावा.' ३३१

१. सुखदायक वेळ हो च औषधी. २. मनांतील रोगराशीला. ३. तृप्त होती.
 ४. डावा. ५. इच्छारूपी मेघाला. ६. बळिपराक्रमरूपी. ७. अश्वमेघाला. ८. शुक्रा-
 चार्यांच्या बुद्धिमत्तेला.

होय त्रिजगद्गुरुच्या आज्ञेनें गुरु तदीय गुरुसा जो,
 तद्यश विश्वां होउनि, सर्व गुरु यशांत कां न उरुंसाजो? ३३२
 धरुनि कमंडलु, मौंजी, छत्र, ध्वज, दंड, अजिन, बटुता, तें
 ब्रह्म निघे, द्रुहिण म्हणे, 'रचिला सदुपाय कार्यपटु तातें.' ३३३
 भटगुप्त यज्ञवाटद्वारें मोडुनि सलील शिरला, हो!
 ब्रह्मादि म्हणति, 'ज्याचें पदपंकजरज सकृत् स्वशिर लाहो.'
 जावुनि सभेंत वर्णी बळि, मुनिजन, यज्ञवाट, वामन या;
 कपट करि तद्धिता, जे देती अनयज्ञ वाट वाम नयां. ३३५
 यज्ञप्रयोगविषय प्रभु बळिच्या यज्ञमंडपीं काढी,
 कविस हि निरुत्तर करी, अमृत चि सभ्या जनासि तें वाढी.
 श्रौती, शास्त्री, जिंकी वादांत, प्रकट करुनि पटुतेतें;
 खंडित हि पांडित हित चि मानिति न म्हणति 'बदूक्त कटु' ते 'तें.'
 चालों दे तो कांहीं सर्वसभासद कविप्रसर बटु न,
 घे पांडित्यकरानें बळिचा महिमा सविप्र सरबटुन. ३३८
 वर्णुनि पांडित्य, म्हणे बळि, 'केला त्वां बरा जय ज्ञानें,
 यश या सर्वें मिळविलें हें कोणा ही न राजयज्ञानें. ३३९
 देवर्षिकुमार असति बहु, परि तुजसम नसे चि वा! इतर,
 जित रविविधुवहि तुझ्या या तेजें, धन्यतम तुझे पितर. ३४०
 न कळे तूं कोण, असो माझे तुजकारणें बटो! नमन,
 वद, काय करूं? भुललें भवदागमनोत्सर्वें नटोन मन.' ३४१
 वामन म्हणे, 'नको मज राज्य, स्त्री, रत्न, यान, हें काहीं;
 विषयार्थ इंद्रियें तिळमात्र करिति राजया! न हेंका हीं. ३४२
 अससिल तुष्ट जरि, तुझी मति धर्मी सादरा असेल जरी,

१. श्रेष्ठ. २. मृगचर्म. ३. योध्यानीं रक्षित. ४. वाट=स्थान. ५. जे अनयज्ञ
 वामनया (वक्रनीताला) वाट देति (अंगिकारितात) तद्धिता कपट करी=त्यांच्या
 हिताविषयीं खोटो कळकळ दाखविता झाला-निर्णय०. ६. शुक्राचें वर्चस्व.
 ७. साफ पुसून; निपटून.

गुर्वर्थ अग्निशरणाकरितां दे त्रिपदमात्र भूमि तरी.' ३४३
 हास्य करुनि बळि म्हणे, 'विप्रेंद्रा! काय तुज पदें तीन?
 घे शतलक्ष पदें भू; अल्पार्था उक्ति जी वदें ती न.' ३४४
 शुक्र म्हणे, 'वंचाया तुज आला कनककशिपुचा काल,
 देवूं नको चि राया! मायावी विष्णु हा, नव्हे बाल. ३४५
 सर्वस्व तुझें हरुनि, प्रिय हा करणार, जाण, शक्राचें.
 झाला कपटें बटु, हें हरिल सकळ भाग्य दैत्यचक्राचें.' ३४६
 चिर चिंतुनि, बळि बोले, "बहुभाग्यें त्रिभुवर्नी मला मात्र
 झालें प्राप्त सुदुर्लभ अत्यद्भुतपुण्यकीर्ति हें पात्र. ३४७
 विमुख न व्हावें; पात्र च्छात्र, असो कीर्तिधन; न वारावा;
 गुरुजी! 'कुरु जीवें,' म्हणा; मोर अनुसरो चि घनन^३वारावा."
 बळि मानीना, झाला तो बहु, मारुनि हांक, विप्र कटु;
 विष्णु म्हणे, 'शिष्याचें अत्यद्भुत सत्व हा कवि प्रकटु.' ३४९
 पूजुनि, जळ सोडाय घे असुरोत्तंस हेमभृंगार;
 श्रीवामन कर पसरी, श्रीचा ज्याच्या अधीन शृंगार. ३५०
 असुरकुळक्षयकर कर करि करिवरवरद तो पुढें बळिच्या,
 प्रहादोक्ति हि त्याच्या, जसि गंधफळी नये मना अळिच्या. ३५१
 बळि मनिं म्हणे, 'यश उरो, जीवितसह भाग्य सर्व हा निपटु,'
 त्रिपदक्षितिदानोदक दे, घे सुरशत्रुगर्वहानिपटु. ३५२
 त्रिपदक्षितिदानाचें पडतां बळिनें दिलें करीं तोय,
 वामन तो चि अवामन तत्क्षण जनमेजया! नृपा! होय. ३५३
 अमृतें तरुसा, वामन दानजळें क्षिप्र वाढला गावा;
 या महिम्या दोष, जसा वज्रा शिखरी, न बाढ लागावा. ३५४

१. अग्निशालेकरितां. २. कर (दान दे); चिरायू हो. ३. मेघाच्या नूतन गर्जनेस.
 ४. कानीकपाळी ओरडून. ५. सोन्याची झारी. ६. रसहीन चांप्याची कळी.
 ७. उंच. ८. पुष्कळ.

प्रभुनें निजरूप अखिलदेवमय प्रकट करुनि दाखविलें.
 तें अमृत चि सुजनाला, कुजनाला स्पष्ट विष चि चाखविलें.
 भू पाद, मस्तक द्यौ, नेत्रें रवि चंद्र, वदन वह्नि, असें
 रूप प्रभुनें धरिलें, जें गात्यांतें म्हणे, 'उगा चि असें.' ३५६
 प्रभु चरणकरतळांहीं असुरांचें तेधवां करी मथन,
 तन्नामाकारांचें किति विस्तरभीरु मीं करूं कथन? ३५७
 दिसले वाढत असतां चंद्रादित्य स्तनांतरीं हरिच्या,
 मग ऊरुजानुदेशीं, सुकर्वीच्या वर्णनोक्ति यापरिच्या. ३५८
 यापरि वा! परिस नृपा! मथुनि महोदाम दैत्यचक्रातें,
 लीलेनें लोकत्रय जिंकुनि दे देवदेव शक्रातें. ३५९
 बळिला म्हणे त्रिविक्रम, 'साप्त अधिष्ठुनि सुखें रहा सुतळां;
 सुखमय चि नित्य तूं हो, कनकरसें ओतिला जसा पुतळा. ३६०
 न करीं शक्रद्वेष, प्राप्त तुला सर्व भोग होतील;
 वा! एकनिष्ठचातकवदनीं घन कां न अमृत ओतील?' ३६१
 बहु हर्षे, खेद मनीं न धरी प्रह्लादतनयसुत लेश;
 केला प्रभुनें, शिकवुनि निजवदनें धर्म सनय, सुतलेश. ३६२
 प्रभु पाशवद्ध बळितें स्थापुनि सुतळां, निजालया गेला;
 मग नारदें अनुग्रह, त्या पाशांतुनि सुटावया केला. ३६३
 "सर्वस्वदान दिधलें, बळि न म्हणायासि योग्य यास्तव 'हा!'"
 नारद असें विचारुनि, कथि हरिचा, प्रार्थितां चि, यास्तव हा.
 तो मोक्षविशंक स्तव, आरंभ 'नमोऽस्त्वनंतपतये' हा,
 ज्याच्या पाठें न मुखा, होतां भगवत्पदासि नत, ये 'हा!' ३६५
 स्तवपाठ बळि करी, तों सेवकचातककिशोरतोयद या
 मुक्त कराया धाडी गरुडातें, बहु मनांत होय दया. ३६६

१. आकाश. २. छातीवर. ३. मांड्या व ढोंपरें यांजवर. ४. या प्रकारच्या.
 ५. विष्णु; विक्रम=पाऊल. ६. ह्या नांवाच्या पाताळलोकाला. ७. नीतीसह धर्म.

सुतळीं जाय खगोत्तम, कापावें ज्यासि अहितसेनाहीं,
 दोष जसे विष्णुगुणें, गरुडें झाले चि अहि तसे नाही. ३६७
 फणिपाशमुक्त बळितें गरुड म्हणे, 'असुरनायका! अजितें
 आज्ञापिलें असें तें परिस, प्रणतासि जें शिवें सजितें. ३६८
 होवुनि मुक्त वसावें सुतळीं त्वां स्वजनसह, न लाजावें,
 येथूनि दोन कोश हि न च, न गणुनि सर्वथा मला, जावें. ३६९
 तूं लंघिसिल समयें जरि, तरि दंडाया नको मला वुशिर;
 शतधा करिन, कठिनपण पण मच्चक्रा तुझें न लावु शिर.' ३७०
 त्यासि बळि म्हणे, 'प्रभुच्या मान्य असे दास हा निरोपातें,
 कल्पावा भाग मला, होवूं द्यावी न हानि रोपातें.' ३७१
 गरुड म्हणे, 'जे करितिल यज्ञ विधिरहित, न देव घेतील;
 कीर्तित दानादिसुकृतभाग हि, ते तुजकडे चि येतील. ३७२
 यज्ञादि भाग यापरि तुज जगदीशें चि योजिला आहे,
 स्वस्थ रहा, तूं प्रभुची आज्ञा विसरूं नको बरें वा! हे. ३७३
 होयिल लोकीं त्वत्कृत अत्युत्तम कल्पनगसम स्तव हा,
 देहीं सत्वगुण, सुखी व्हाया, फणितल्पनग समस्त वहा.' ३७४
 सांगुनि ऐसें बळिला, गेला त्यातें पुसोनि पक्षिवर;
 न शक्ति जयापुढें पर कोणी हि करावयासि अक्षि वर. ३७५
 लिहिला वामननामा हा प्रादुर्भाव, यांत रसिकांहीं
 द्यावें मन, रुचि आहे, व्हावा परम प्रमोद, असि कांहीं. ३७६

अध्याय एकुणपन्नासावा.

जनमेजय नृपति पुसे, 'कृष्णप्रभु शंकरासि आराधी,
 तें सांग मुने! माझी इच्छितसे या हि आजि सारा धी. १

- आराध्यै आराधक हर कां आराधिला ? सदाराध्या
या पूर्णा याचें मन कां प्रेरी कीं, शिवा सदारा ध्या ?' २
- श्रीव्यासच्छात्र म्हणेः-श्रद्धेनै पुससि, म्हणुनि तुज राया !
कैलासाचळयात्रा कथितों सद्गजनमार्ग उजराया. ३
- हरिहर हे सर्वोत्तम एक चि, बा ! यांत लव नसे भेद.
वेद प्रमाण येथें, या चि ज्ञानें नृपा ! सरे खेद. ४
- ज्वलनीं ज्वलन, जळीं जळ, तेंवि हर हरींत, हरि हरीं जाण.
देहद्वय धरि योगी जैसें तैसें चि हें, तुझी आण. ५
- कोठें ईश्वरता हे, कोठें धरितात जीवता, राया !
भजती अन्योन्यातें, लीळेंनै दास, जीव ताराया. ६
- हरि तो हर, हर तो हरि, एक चि पर पुरुष नित्य, नव दोन;
हृदयीं तत्व धरावें, मंदापासीं कदापि न वदोन. ७
- हरिहरवृत्त महाद्भुत, परिस, नृपा ! सांगतों तुला आतां,
पापें सरती, तरती सर्व हि जन, ज्यासि ऐकतां, गातां. ८
- नरकाद्यसुर, नृप हि, बहु वधितां थोडे चि राहिले असतां,
श्रीवैदर्भी प्रार्थीं कृष्णातें द्वारकापुरीं वसतां. ९
- 'स्वपदाश्रितकल्पतरो ! तुज सर्व हि अर्थ भक्तजन याची,
आहे वांछा त्वत्सम सद्गुणसंपन्न साधु तनयाची.' १०
- कर जोडुनि, एकांतीं सुयशःकर्पूरपूरिता कदली,
पदलीनदृष्टि, साध्वी, देवी, ती रुक्मिणी असें वदली. ११
- कृष्ण म्हणे, 'देवि ! तुला देयिन सुतरत्न, यत्न करुन, सती !
आराधिन शंभुचरण, ऐसे कल्याण कल्पतरु नसती. १२
- जो सुखदायक, धरणीधरनायक, साधुसेव्य कैलास,
प्रभुतें आराधाया जातों त्या पुण्यपुंज शैलास. १३
- आर्जविन सिद्धिसद्गै, शिवपदपद्गै, करूनि सुतपा, तीं;

पावसिल, पाहतां जो स्तब्ध करिल, मन हरुनि, सुत, पातीं.
 करिल प्रसाद भक्तीं प्रभु हि, प्रभुची हि ती उमा रमणी,
 देखिल तुज सुजनप्रियकर शंकर वांछिला कुमारमणी. १५
 वंदुनि सांबशिवातें, बदरींत तपेन, परिस, रसना मीं
 योजिन गुणगण गाया, प्रभुच्या अमृताहिपरिस रस नामीं.
 ऐसें बोलुनि रात्रौ निजला निजलांभपूर्ण पर्यकीं,
 जेणें स्त्रीश्री उतरुनि, मुक्ति बसविली बळें चि अर्यकीं. १७
 प्रातःकाळीं च करी स्नान, जप, ध्यान, दान, जें कार्य;
 प्रस्थानप्रारंभीं प्रभु पूजा द्विज, तपोनिधी, आर्य. १८
 आस्थानमंडपीं मग बैसे, बळभद्र, उग्रसेन, तथा
 कृतवर्मा, सात्यकि हे बाहे, ज्यांची जगत्पवित्र कथा. १९
 उद्धव शुद्ध वदाया, बहु पटु, परहृदय जो विदाराया,
 त्यातें आणवि जाणवि पुररक्षण, नीतिकोविदा ! राया ! २०
 “परिसा हो आर्य ! बळप्रमुख तुम्हीं, उद्धवा ! बुधा ! परिस,
 जाणतसां बाळपणापासुनि मम यत्न मारितां अरिस. २१
 साक्षी सर्व अहां त्या तैश्या अत्युग्रपूतनागतितें,
 होते भयंकरत्वे 'स्वगुरु' म्हणत काळदूत, नाग, तितें. २२
 अघ, बक, अरिष्ट, केशी, कंस वधुनि, मगधराज मारविला,
 वाधिला सृगाळ, नरक हि, जो लावी 'हा !' म्हणावया रविला.
 उरला अद्यापि सखा नृप पाँडूक वासुदेव नरकाचा,
 हा द्रोणशिष्य भार्गवसम, या साहेल कोण नर काचा ? २४
 संतत माझा द्वेषा, अतिकुशळ, ब्राह्म अस्त्र जाणतसे,
 याचे जसे, न सांप्रत कोणाचे ही महोग्र बाण तसे. २५
 छिद्र सदैव पहातो माझा अत्यंत शत्रु हा नीच,

१. ज्या पुत्राला पाहतां च डोळ्यांचीं पातीं लवण्याचीं बंद राहतील, असा पुत्र तुला मिळेल. २. आत्मतृप्त. ३. शत्रूच्या मांडीवर. ४. सभामंडपांत. ५. मागध. देशाधिपति जरासंध.

- पावेल रंभ्रं जरि, तरि होयील द्वारकेसि हानी च. २६
- सिद्ध असा, पर जेणें यदुवंशाश्रयपुरा न बाधे या,
कीं आधारा होतें जें भय तत्काळ तें चि आंधेया. २७
- मीं तों कैलासातें जातों श्रीशंकरा पहायाला,
कांहीं काळ ध्यानीं स्थिर किंचित्कारणें रहायाला. २८
- मीं नाहीं यांत, असें कळतां चि प्रबळ बहु बळासहित
येवुनि निर्यादव पुर करिल, हरिल यश, असा चि तो अहित.
यत्त असा रात्रिदिवस, शिव सतत मनीं स्मरा, धरा कवच,
नव चतुरंग बळ उभें राहो, विसरा कदापि हें न वच. ३०
- एक असो वागाया, बहुत बरीं द्वारकेसि न द्वारें,
वर्तावें एकें चि, श्रुत्युक्तमते चि जेंचि सद्वारें. ३१
- त्यां हो जाणें येणें, राज्याची प्राप्त होय ज्या मुद्रा,
शुद्रा हि परा भ्यावें, मग बुध हो ! कोपल्या न कां रुद्रा ? ३२
- मीं ये तों वीरांची जी क्रीडो न पतिसीं सुरामा ती,
न प्राशावी कोर्णां, ज्ञानाची करितसे सुरा माती. ३३
- युयुधाना ! जी निजजनसंरक्षा, ती च सत्क्रिया संध्या,
वीरांत ख्याति तुझी, धर्मधनुर्निपुणता न हो वंध्या. ३४
- मृगया, भलती क्रीडा, स्पष्ट करावी कधीं न बाहेर,
वार्ता अरिच्या चि परिस, आहेत तुझ्या अधीन वा ! हेर." ३५
- सात्यकि वदला, 'देवा ! भय नाहीं त्वज्जनासि काळाचें,
सेवेसि असें सादर, मीं वचन करीन कामपाळाचें. ३६
- तुज नय कथितां, लज्जा तातसखा उद्धवा, मला, होती,
सुज्ञा ! जी अहिताची जययुक्ति, कधीं फळा न लाहो ती.' ३७
- उद्धव म्हणे, 'प्रभो ! तूं मजवरि करुनि प्रसाद, हें वदसी,

१. व्यंग. २. द्वारकेस. ३. आधारावर असणान्या वस्तूला. ४. सावध; तयार.
५. आंतबाहेर येजा करण्यास. ६. राजमुद्रा ज्याचेजवळ असेल त्याला च मात्र
येण्याजाण्यास परवानगी असावी. ७. भयंकर अशा. ८. परत येईपावेतो.

मन्नीति स्वीकारिसि सर्वज्ञ गुरु हि, शशी त्यजी न दसी.' ३८
 रामासि 'म्हणे, आर्या! राहो तुझिया गदा सदा हातीं,
 ज्यां अमृतकर त्राता, पावति कुमुदें कदा न दाहा तीं. ३९
 किति हें पुर? आर्या! तूं सुसमर्थ त्रिभुवना हि राखाया,
 लागे उपहासास्तव वा! मानधना जना हिरा खायी.' ४०
 राम म्हणे, 'मन कृष्णा! स्वस्थ शिवाराधनीं असो, आधीं
 चिंतीं त्यातें चि स्थिर चित्तें तूं, तत्प्रसाद जा सार्धी. ४१
 आहेत पुष्ट, दुष्टक्षयपटु हे भुज, गदा, मुसल, हल कीं,
 किति नरसुरासुरबळें? तेजें सकळें हि रविपुढें हलकीं.' ४२
 प्रभु नमुनि गुरुजनातें, बैसोनि निघे स्मृतागतीं विवरीं,
 जाय बदरिकेसि, म्हणे, 'जीं जीं विषयज सुखें, न तीं विवरीं.'
 गगनीं स्तविती सुर मुनि सामोरे येवुनि त्रिजगदाद्या;
 म्हणती, 'तोखद ओखद घ्या, हानि सचक्षु हो! निजगदा द्या.'
 प्रभु दीपिकाप्रकाशितपथबदरींत प्रवेश करि सांजे,
 श्रीचरण पूजिती मुनि, दिसले दैवें उदंड वरिसां जे. ४५
 जेथें चिर तप केलें शकें, रामें हि, जावया हत्या,
 अत्याश्चर्या बदरी, कीर्ति सुगतिदा असी जिची सत्या. ४६
 पूर्वस्वतपःस्थानीं गंगेच्या उत्तरीं तटीं अजितें
 धरिला समाधि, भासे तद्देह निवातदीपसैं अजि! तें. ४७
 अत्याश्चर्य हरिचरित, परिपूर्ण हि बैसला तप कराया;
 'प्रभुयश चि' म्हणति कविवर, 'परम मधुर, अमृत तें सपक' राया!
 धरि हरि समाधि, चिंती निरुपाधिक तत्त्व चित्रसम यांत,

१. शुद्धद्वितीयेच्या नूतन चंद्राला वस्त्राची दशी वाहण्याची जी चाल आहे तिचा यथे निर्देश आहे. २. चंद्र. ३. मरावें लागे. ४. स्मरण केल्याबरोबर आलेल्या पक्षिश्रेष्ठ गरुडावर. ५. स्वस्मिन्संस्थितप्राणिजातंप्रति बदरी वक्ति-पंत. जी (बदरी) [त्या ठिकाणीं राहणाऱ्या प्राणिमात्रांला] म्हणे 'विषयसुखें न विवरीं.' ६. दिवट्यानीं प्रकाशित आहेत मार्ग ज्या बदरीचे तींत. ७. उपाधिरहित असैं निर्गुण परब्रह्म.

ताँ मृगयासंबंधी शब्द उठे घोर रात्रिसमयांत.	४९
‘श्वान प्रेरा, मारा मृग, मांसै खा पिवूनि रक्तातें, या, देव शार्ङ्गधन्वा उद्धरितो भलतशा हि भक्तातें.	५०
रोधा गज, न विलंघूं द्यावे हे लेश वंप्र, साँदानें भिववा, निववा स्वात्मा रक्तरसें केशवप्रसादानें.	५१
करिल प्रसौद यादव, या दवदेशीं वराह रोधावे, हे कृष्ण भक्तवत्सळ ! गेले ^१ इकडे चि शैल्य शोधावे.	५२
मर्दा मदमत्त द्विपपति, हा माधव मनांत आणावा, हाणावा शशसंघ हि, भगवान् कृष्ण प्रसन्न जाणावा.	५३
हे अज ! हे गजराजप्राणत्राणप्रवीण ! हे विष्णो ! हे कृष्ण ! हे जनार्दन ! हे माधव ! हे मुकुंद ! हे जिष्णो !’	५४
ऐसे सिंहव्याघ्रद्विपमृगनादांत मिसळले शब्द, त्यांत रव श्वानांचे, वाटे कल्पांत, खचळले अँब्द.	५५
कोलाहळ लौला हळभृदनुजविभुवृत्तितें नृपा ! करि, तो सोडी समाधि, परिसा कैसी शरणागतीं कृपा करितो ?	५६
सोडुनि निश्वास, प्रभु विस्मित होवुनि, म्हणे मनीं, ‘कां ह्रीं होताति गर्जितें बहु, जैवि करावीं रणीं अनीकांहीं ?’	५७
शब्द ममस्तुतिमिश्रित कोणाचे काय ? काय हें आहे ?’ वाहे विस्मय भगवान्, पाहे आशा, उगा चि जां राहे,	५८
ताँ सर्व वनेचर ते प्राणी त्या भगवदाश्रमीं भरले, सरले ताप जयाच्या नामें, बहु जीव यद्यशें तरले.	५९
त्यामागें बहु गर्जत शिरले चिर लेश न करितां कुतरे, उतरे हरिमद ज्यांहीं, सरमेचे उग्र ते असे सुत रे !	६०
बहुदीपिकाप्रकाशें बहु भूत पिशाच आश्रमीं आले; न्हाले रक्तवसाहीं, खावुनि सगळे हि गज न जे धाले.	६१

१. कडा, तट. २. आरडाओरडीनें. ३. पळून गेलेले मृग. ४. मेघ. ५. चंचल.
६. हलधर वळरामाचा भाऊ कृष्ण त्याच्या मनोवृत्तीला. ७. दिशा. ८. विलंब.

शुचि जी क्षोणि तपानै, शोणितपानै करीत, तीमाजी
 भूत पिशाच निशाचर भरले, ते लंघिती च सीमा जी. ६२
 हांसति, नाचति, गाती, चरचर मृगमांस सेविती हिरवें,
 आश्रमपद कांपविती, गज, सिंह, पिशाच, भूत, ते हि रवें. ६३
 जो तो ही संत्वांतें, होवुनि जठरानळास वश, हाणी;
 हिंसेविषयीं यांची मति, कोणांची हि तेंवि न शहाणी. ६४
 आले भीत प्राणी प्राणत्राणार्थ केशवानिकट;
 दोघे मुख्य पिशाच हि, खरशूलप्रोतनरशिरें विकट. ६५
 प्रभु हृदयांत म्हणे, ' हे कोणाचे भूत भृत्य आहेत?
 मज सादर स्तवावें, कोणाचा या अशांत हा हेत? ६६
 मन्नामैं जीत, असी कोणाची भव्यभूषिता उक्ती?
 युक्ति श्रेष्ठा सुचली, रुचली कोणा महाजना मुक्ती? ६७
 कोणाच्या काय मनीं या प्रेक्ष्याची असी वसे लहरी?
 कोणा सहुरुचनें हृदयीं हा प्रकटला असेल हरी?' ६८
 ऐसें प्राकृतसा प्रभु चित्तीं चिंतन करीत जों राहे,
 तों दोघे उग्राकृति आले सहसा पिशाच तो पाहे. ६९
 ते उच्च, अंत्रवेष्टित, पिंगलरोमे, सुदीर्घजिह्वतनु,
 लंबकच, विरूपनयन, सुकृशोदर, विकृतमुख, विशालहनु. ७०
 नरमांसरक्त सेवित, शवशत कर्षीत, भूमि कंपवित,
 रद खात, गाल चाटित, आले श्वापदसमूह संपवित. ७१
 सर्व पिशाचवरांच्या किति वर्णू बहुभयावहाकारा?
 त्यांचा सत्व उरों दे कोणाच्या ही मनीं न हाकारां. ७२
 त्यांच्या उपडुनि पडती तरु ऊरुत्पन्नलेशवातें हो!
 पाहति पिशाच सहसा, येवूनि समीप, केशवातें हो! ७३

१. प्राण्याना. २. प्रोत=टांगलेली, अडकविलेली. ३. कल्याणकारी. ४. सामान्य
 जनासारखा. ५. अंत्र=आंतडी. ६. पिंगट केसांचे. ७. विकृत=कुरूप. ८. ओढीत.
 ९. त्यांचा हाकारा (भारडा)...सत्व (धैर्य) न उरों दे.

कृष्णासि न जाणुनि, ते पुसती, 'तूं मर्त्य, सांग गा ! कवण ?
 श्रवण करूं दे, मर्त्या ! त्वद्वृत्तीं आमुचें मन प्रवण. ७४
 तूं सुकुमार, श्यामल कामललितरूप विष्णुसा गमसी;
 भ्रमसी कां घोर वनीं ? कां अस्मद्दर्शने हि न भ्रमसी ?' ७५
 कृष्ण म्हणे, "जन म्हणति 'क्षत्रिय' मज, यदुकुळांत मीं झालों,
 मीं लोकनाथशास्ता कैलासीं शिव पहावया आलों. ७६
 मद्दत्त असैं; सांगा, कोण तुम्हीं ब्राह्मणाश्रमीं आलां ?
 भ्यालां न मनीं कांहीं, न क्रव्यक्षतजसेवनें धालां. ७७
 मृगयास्थान नव्हे हें, पुण्या हे पुण्यरतमता बदरी;
 न दरिद्र एक येथें, वसति तपोधन, न या स्थळीं सदरी. ७८
 मुनिराजपदत्राण हि जेथें दूर प्रवेशतां उतरे,
 त्या या पुण्यस्थानीं घेवुनि आलां कसे शवें, कुतरे ? ७९
 श्वापद न करिति हिंसा, करितां पुण्याश्रमीं कसी मृगया ?
 ब्राह्मणतेज सुदुःसह, झाला कीं सरड लंघितां नृगं या. ८०
 न पुढें जावें; नसतां, गुरु देती करुनि वाळका समज;
 नातरि कास कसावी लागेल स्थानपाळकास मज. ८१
 कोण तुम्ही ? कां आलां ? कोठें जातां ? खरें, रहा, बोला,
 मुनिसिंहदरी बदरी, वृत्ति नसावी च या स्थळीं लोला." ८२
 ज्याला अमृताहुनि बहु भगवद्गुणनाम दिननिशा चव दे,
 जो घोर, दीर्घबाहुक, दोघांतिल एक तो पिशाच वदे. ८३
 "मर्त्या ! श्रवण कराया इच्छिसि, तरि परिस सावधानमनें,

१. मदनाप्रमाणें मुंदर रूप ज्याचें असा. २. क्रव्य=मांस. ३. सज्जनशत्रु. ४.
 ऋषि व राजे लोक हि जेथें प्रवेश करिताना आपले जोडे दूर काढून ठेवितान.
 ५. हिंसक प्राणी देखील. ६. ह्या नांवाचा राजा. ७. वाळकांस समजून नसली तर
 वडील माणसें समजावून सांगतात; तसें, येथें कसें वागावें याविषयीं तुम्हीं अज्ञ आहां
 म्हणून तुम्हांला मीं योग्य सल्ला दिला आहे, तो न ऐकतां पुढें जाण्याचा हट्ट धराल
 तर मी या ठिकाणचा संरक्षक असल्यानें तुम्हांस हरकत करणें मला भाग पडेल.

- निजवृत्त तुला कथितौ, करुनि श्रीकृष्णविष्णुला नमनें. ८४
- मीं घंटाकर्णाभिध, धनदानुग, कालसा महाघोर;
मदनुज पिशाच दुसरा, क्रूरत्वे मृत्युहनि हा थोर. ८५
- हे श्वकुळ कटक माझे, मृगया हे विष्णुपूजनाकरितां,
कैलासाहुनि आलों ऐसा मीं; द्वेष विष्णुसीं धरितां, ८६
- कर्णांत बांधिल्या म्यां घंटा, कीं विष्णुनाम नायकर्णे,
बहु कृष्णनामवर्णे चित्तीं; नयनांत ताप काय कर्णे? ८७
- संपादिला बळें चि श्रीविष्णुद्वेष हा असा मोटा,
तोटा ज्यांत स्वसुखा, मर्त्या! मीं आत्महा महाखोटा. ८८
- नाशिति ह्येत्तम, हृदयामाजि सदा जो धरुनि तपन, मनीं,
आराधिला सुचिर शिव, कैलासीं म्यां करुनि तप, नमुनीं. ८९
- झाला प्रसन्न भगवान्, 'वर माग' म्हणे, तदा पदा नमुनीं,
म्यां मुक्ति याचिली, ज्या याहुनि मागति दुजे न दान मुनी. ९०
- शंभु म्हणे, 'मुक्तिप्रद विष्णु चि, देयील, जा बदरिकेला;
तेणें मुक्त, स्मरतां, द्वेषा कंसादि ही सदरि केला.' ९१
- श्रीशिववचनें जाणुनि परम श्रीविष्णुतें चि, मर्त्या! तें
वैर त्यागुनि, गेलों शरण मनें त्या चि विश्वकर्त्यातें. ९२
- मागाया मुक्ति तया नवसंतडिद्धनसमानसद्वेषा
आलों, आतां माझे स्पर्श त्याच्या न मानस द्वेषा. ९३
- तो द्वारकेंत, करितो, ज्यातें गाऊनि, भर्ग लास्याला;
शरणागता नसे त्या प्रभुपासीं, जेंवि अर्गला स्याला. ९४
- मनुजा! 'ननु' ज्या म्हणती ब्रह्मादिक विष्णु तो पहायास
जातों, गातों, ध्यातों; सरतिल तद्दर्शन महायास. ९५
- प्रकट प्रभु असतां, जें न पहाणें, याअसा अनय नाहीं,
जावें काय, पहावें काय, तया पंगुहीं, अनयनाहीं? ९६

१. आत्मघाती. २. मनांतील अज्ञान. ३. सतडित्=बीजेनें युक्त. सद्वेषा=
उत्तम वेषधारी [कृष्णाजवळ]. ४. आडकाठी; हरकत. ५. मेहुण्याला. ६. होकार.

जी पिंगळाभिधाना वेश्या प्रभु उद्धरी तितें गा! तो;
 प्रभु पूतना हि तारी, व्यास अशा शुद्ध रीतितें गातो.” ९७
 स्वाभिप्राय प्रकटुनि, बहु यश वर्णुनि, म्हणे, ‘अगा मर्त्या!
 जा येथुनि तूं, करितों नित्य नियम, चिंतितों रमाभर्त्या.’ ९८
 बोलुनि असें, यथेष्ट क्रव्यरुधिर सेवुनि प्रथम, राया!
 आचमन करुनि, मांडी सुकुशासन, सुविधिनें जप कराया. ९९
 श्वगणातें वारुनि, ध्यान धरुनि, तो पिशाच बसला हो!
 प्रेमें ध्याया, पावुनि जगदीश्वरदर्शनातिरस लाहो. १००
 तो अष्टाक्षर मंत्र प्रथम जपे, द्वादशाक्षर हि भावें;
 प्रांजळि पिशाच बोले, ‘विष्णो! शरणागतास मज पावें. १०१
 त्वच्चरणजगंगेचें सर्वा जीवांसि सुमति दे वारी,
 चक्रे हें शिर खंडीं, उद्धरिले, वधुनि कुमति देवारी. १०२
 वा जगदीशा! भ्रमतें मन अनुदिन बहु दहा दिशा चपळ;
 यां अळि शको कराया तवपदपद्मांत हा पिशाच पळ. १०३
 सदया! दावानळ हो, जाळीं पापा वना, नता पावें;
 तुज हस्त जोडिल्यावरि दीनें वा पावना! न तापावें.’ १०४
 प्रार्थीं बहु, नासार्थीं दृष्टि करि, प्रणवजप असा ध्याया,
 वैसे पिशाच शुचिमति भक्त, कवण सिद्धि मग असाध्या या?
 त्या तैशा हि पिशाचीं निजनामाच्या हरि द्रव्हे गानें;
 निववावा चि सुरनगें तो, आला जो दरिद्र वेगानें. १०६
 ध्यातां पिशाचहृदयीं प्रकटे श्रीकृष्ण, दाखवी मूर्ति,
 त्याची तत्काल करी करुणार्णव सर्वकामनापूर्ति. १०७
 श्रीमूर्ति मनीं पाहे तो, बहु कृतकृत्यता नृपा! लाहे,
 ध्यान धरुनि चिर राहे; ‘धन्य’ म्हणे ‘कोण मजअसा आहे?
 होय समाधिविरत, मग पाहों लागे पिशाच वाहेर,
 तों देखे तें सन्मतिकन्येचें जें सभाग्य माहेर. १०९

जैवि समार्थीत, तसा भूभार्गी कृष्ण देखतां, हर्षे;
 'हा हरि, हा विष्णु,' म्हणे, प्रेमाश्रु पिशाचपाळ तो वर्षे. ११०
 नाचे, हर्षे हांसे, 'जो विष्णु विलोकिला समार्थीत,
 बाहेर हि तो चि,' म्हणे, "हा चि वसे सत्संभारमार्थीत. १११
 आदिपुरुष नारायण, हा यज्ञवराह, मीन, कच्छप, हा;
 होतो पिशाच पापी, झालो भाग्ये परंतु अच्छ पहा. ११२
 वधुनि हिरण्यकशिपुते, हतदर्प करी सुरारिचक्राते,
 जो नारसिंह, तो हा, देतो सुरराज्यदान शक्राते. ११३
 बलिके सर्वस्व हरी, जो लीलेंने धरुनि वामनता,
 हा मन तापहर निववि, होय न, दोष स्मरुनि, वाम नता. ११४
 सर्वक्षत्रक्षयकर परशुधर, श्रीहरप्रियच्छात्र,
 हा त्रस्ताखिलशूरकूर, करी कश्यपा धरापात्र. ११५
 भस्म कराया शकला, दंड करी धरुनि, ज्या न कीनाश;
 याच्या चि करे पावे तो रावण, हरुनि जानकी, नाश. ११६
 तो की हा कृष्ण, करी जो स्पर्शुनि तीर्थ पूतनाकाया,
 ज्याच्या नामरतांते सुर म्हणति, 'कराल पूत नाका, या.' ११७
 गति देता झाला हा कृष्ण अरिष्टा, वका, अघा, बरवी,
 शरणागतासि याच्या रचित महापाप ही न घाबरवी. ११८
 केला आनंद चि या कृष्णे, जो पाप कंस तापावा,
 याची च कीर्तिगंगा म्हणती काकांसि 'हंसता पावा.'" ११९
 अवतारचरित्र असे बहु बहु वर्णुनि, पिशाच तो लास्य,
 हास्य हि फार करि, पडे, पोट धरुनि, करुनि विस्तृत स्वास्य.
 मग तो हतविप्राचे नव शव करुनि द्विधा, त्वरा सांडी,
 प्रोश्रुनि उदके, पात्रीं स्थापुनि, सप्रेम विभुपुढे मांडी. १२१
 अंजलि करुनि, सविनय प्रभुसि म्हणे, नमुनि, "आज देवा! हे

१. साधुसमाज व रमा यांच्या बुद्धीत. २. स्वच्छ, पुण्यवान. ३. आचरलेले.

४. सुखरूप. ५. आपले तोंड.

भक्षावें, आवडि मज म्हणती, 'टाकूनि लाज दे, वाहें.' १२२
 सुब्राह्मणशव नव हें शुचितम, म्हणवूनि तुज शुचितभास
 प्रेम दिधलें; कृष्णा! भक्षावें, होय बहु उचित मास. १२३
 न कळे काय मज दिजे देवाला; जो पदार्थ अनसुट, तो
 स्वप्रियवस्तु निवेदुनि, भवपाशांतूनि भक्तजन सुटतो." १२४
 होय प्रसन्न भगवान् भावप्रिय, भक्तवत्सला गावा
 प्रभुदृष्टि वश चि, येतां कासेला भक्तवत्स लागावा. १२५
 देव स्वमनांत म्हणे, 'हा परमस्नेह, परमकारुण्य,
 प्रेम चि मज वश करितें, कामिजना जेंवि सुतनुतारुण्य.' १२६
 द्रवुनि, दयालुवर वदे, "वत्सा! मज पावलें, पुरे, शव न
 स्पर्शावें म्यां, निववि प्रेम तुझें, न च असें सुरेशवन. १२७
 वा! ब्राह्मणवध न बरा; ब्राह्मणहंता रडे, पडे नरकीं;
 ब्राह्मण पूज्य जगद्गुरु, हे आम्हीं यांसि जोडितों कर कीं. १२८
 जो भक्ति करी, होतों क्षिप्र भवतेंमोरवि प्रसन्न तथा.
 भक्ता नीचा हि म्हणति, जावूनि समोर, विप्र सन्नत 'या'. १२९
 अंतःकरण शुचि तुझें झालें मद्भक्तिनें, अगा! धाया,
 पावाया, हेंचि करिति कवि अविलंबें, अजा अगाधा या. १३०
 सुखधाम नामकीर्तन केलें त्वां आदरें अनवरत, रे!
 येणें घंटाकर्णा! अंबर हि, होवूनियां अनवर, तरे." १३१
 ऐसें बोलुनि निववी, जो कुब्जा तत्क्षणीं च उंजरी ती;
 करि दिव्य पिशाचातें; वा! प्रभुची कथिन काय तुज रीती?
 प्रभु अंग पिशाच्याचें, मृदुल करे स्पर्श करुनि, कुरवाळी;
 सुंदरता वरि, जाणों तें चि शुचि शरीर देवपुर वाळी. १३३

१. अर्पण कर. २. अनुच्छिष्ट. ३. अर्पण करून, नैवेद्य दाखवून. ४. प्रभु-
 कृपादृष्टि ही च गाय. ५. संसारांधकाराचा सूर्य. ६. फार नम्र. ७. निरंतर.
 ८. क्षुद्र, हीन जातीचा. ९. सरळ करी. १०. घेई. ११. मला असें वाटतें कीं,
 तें सुंदर स्वरूप स्वर्गाला हि बहिष्कार घालितें—निर्णय०.

न बुधै, न अश्विनीच्या गणिलें निज रम्य आंग लेंकांहीं,
 अद्यापि न त्रिभुवर्नी वा ! तैसें रूप चांगलें कांहीं. १३४
 भुलतिल कां न सुरमणी पाहुनि अत्यद्भुता सुरमणीया ?
 प्रभु सुप्रसन्न ज्या, त्या म्हणतिल शक्रादि ही सुरमणी 'या'.
 प्रभु त्यासि म्हणे, 'जों हरि, तोंवरि भोगीत भोग, वस नाकीं,
 तुज वांछिती सुरसभा, जीभ रसा, स्त्री नगा सुवसना, कीं.
 शक्राच्या अवसानीं तूं मत्सायुज्य मत्प्रसादानें
 पावशिल; जसा देतो हा, काय स्वर्गतरु असा दानें? १३७
 त्वद्भ्राता हा हि सुरस्वर्गी, जों देवराज, राहेल,
 पाहेल प्राज्य सुखें, सद्वृत्तिं मज भजोनि लाहेल. १३८
 साधो! बाधो न तुला माया, गावूत यश तुझें शिष्ट;
 वर माग सुदुर्लभ ही, देतो, बा ! तुज गमेल जो इष्ट.' १३९
 तो घंटाकर्ण म्हणे, 'वरदा ! जो आठवील संगम हा,
 व्हावी त्वद्भक्ति तया, त्याच्या स्पर्शो कधीं न भंग महा. १४०
 करिल मदुद्धाराचें श्रवणपठन रसिक जीव जो भावें,
 शोभावें शुद्ध यशें तेणें, गतिनें तयासि लोभावें.' १४१
 हे विज्ञप्ति परिसुनि श्रीकृष्ण म्हणे, 'तथास्तु,' ताराया,
 ऐसी मज भद्रुनें, म्यां तुज कथिली कथा स्तुता राया !. १४२
 दिव्यालंकाराहीं प्रभु, हरुनि पिशाचता, अळंकारी,
 करुनि प्रसाद तारी, बा ! हा चि महायशा कळंकारी. १४३
 त्या प्रभु म्हणे, 'पहातो स्वर्गाचा ससुरवृंद वाट पती,
 जा शक्रातिथि हो, तुज देखाया देवद्वार बा ! टपती.' १४४
 ऐसें परिसुनि, मस्तक त्या भक्तें पदरजांत लोळविला,
 प्रभुनें भ्रात्यासह तो स्वर्गांतें, उद्धरोनि, बोळविला. १४५
 तो ब्राह्मण हि उठविला, ब्रह्मण्यें केशवें महाकरुणें;

१. नाशकारी. २. [तुझा माझा] भेटीचा प्रसंग. ३. माझा वैशंपायनाचा
 गुरु जो व्यास त्यानें. ४. पापशत्रु-पापाचा नाश करणारा. ५. देवस्त्रिया.

झाला असा सुतेजा, लाजावें ज्यासि भास्करें तरुणें. १४६
 त्यासि म्हणे, 'स्वस्थाना जा, वा ! हो तूं बुधा ! न दीनमना.'
 प्रभुदृष्टिकारणें कां न करिल दासी सुधानदी नमना ? १४७
 श्रीहरिहरभक्तिरसिकसेव्या भव्या कथा यथावुद्धि
 लिहिली भक्तमयूरें, विनयें पावावया मनःशुद्धि. ४४८

अध्याय पन्नासावा.

बदरींत रात्रिवृत्त प्रातःकाळीं मुनींस आयकवी,
 झाले ते बहु सात्विकभावपरिव्याप्त रम्यकाय कवी. १
 गरुडीं बैसोनि निघे कैलासातें मुकुंद तो जाया;
 'यावें,' म्हणे मुनीतें, कल्याणपथीं तयांसि योजाया. २
 गेला प्रभु कैलासीं, जेथें धनपति उपासितो भर्गा,
 जेथें मानससर, जें हंसांच्या पोषितें सदा वर्गा;
 जेथें सिंहगजमृगव्याघ्र, सहजवैरभाव सोडून,
 ऋडति एकत्र सुखें, शाश्वत अन्योन्य सख्य जोडून; ४
 जेथें गंगादि नद्या उत्पन्ना सागरंगमा झाल्या;
 तप करुनि, साधकांच्या जेथें बहुकोटि निजसुखें धाल्या; ५
 शिर जेथें ब्रह्म्याचें करितां अन्याय ईश्वर च्छेदी;
 खेदी कोणी हि नसे जेथें, कीं त्रास काळ ही नेदी; ६
 जेथें सुमुनिप्रार्थित हिमगिरि दे शंकरासि निजकन्या,
 धन्या झाली पावुनि जगदीशा, ज्या न पावली अन्या; ७
 शतपत्रपुष्करांहीं स्वनयनकमळें हि पूजुनि शिवाला,
 जेथें सुदर्शनातें पावुनि हरि, चिर उपासुनि, निवाला; ८
 सखीक सिद्ध, किन्नर, करिति मणिगुहांत निर्भय ऋडा,

१. दृष्टि=कृपादृष्टि. २. भाव=मनोविकार. ३. समुद्राकडे जाणाऱ्या (मिळणाऱ्या).

- जेथें स्त्री, प्रतिबिंब स्वविपक्ष गणूनि, पावती व्रीडा; ९
व्यसनीं पडला, ज्यातें जातां पौलस्त्य उद्धरायातें,
आसादिलें मुकुंदें नगरत्न हिमांशुशुद्ध राया ! तें. १०
त्या कैलासीं जावुनि, रम्य स्थळ देवकीतनय पाहे,
मानससरोवराच्या उत्तरतीरीं करीत तप राहे. ११
हरि संकल्प द्वादशवर्षपर्यंत करि तप कराया,
श्रीपंचाक्षर मनुजेंप धरि, अमृत जयापुढें सपक राया !. १२
निष्काम चि जो झाला तो चीरीं वल्कली, जटी, कामी,
भगवदभिप्रायाची स्पष्ट कराया शकें न टीकां मीं. १३
प्रभु, शार्कभक्ष, कृतजप, करि वेदाध्ययन नित्य होमास;
ज्यांत तपःप्रारंभ श्रीशाचा, फाल्गुनाख्य तो मास. १४
होमाकरितां काष्ठें, समिधा आणूनि दे महापक्षी;
मूर्तिधर पांचजन्य प्रभुतें सर्वा दिशांत संरक्षी. १५
वेंचूनि विल्व, पुष्पें, दे प्रभुला चक्रराज आणून,
प्रभुची गदा तदा करि परिचर्या, न वदतां हि जाणून. १६
तैसा चि मूर्त नंदकं खड्ग हि अत्यंत कुशल या नेत्या
आणुनि दे, दुष्टांच्या, समयीं नव मृदुलःकुश, लया नेत्या. १७
मूर्तिधर शार्ङ्गचाप हि, जोडुनि कर विभुपुढें उभा राहे;
बा ! हे ऐसी सेवा करिती कीं, ईत शिव सदा आहे. १८
होम करी व्याहृतिहीं, प्रभु, संपादुनि घृतादि हव्यास;
ने मास एकभुक्त पहिला, भजनीं च फार हव्यास. १९
दुसन्या मासीं दुसन्या दिवसीं शाकादि अल्प भक्षावें,
तिसन्या मासीं तिसन्या दिवसीं, हें एक वर्ष लक्षावें. २०
मासीं द्वितीय वर्षीं शाकान्नं करि महातपा भुंकी,

१. आपल्या सवती. २. रावण. ३. उचलण्यास. ४. गांठल. ५. 'नमः शिवाय'
हा मंत्रजप. ६. चिंध्या पांघरणारा, लकतरें घेणारा. ७. फोड. ८. भाजी खाणारा.
९. सुदर्शन. १०. सेवा. ११. 'अभूर्भुवस्वः' या मंत्रानें. १२. येथें 'एकभक्तें' असें
चुकीनें लिहिलें गेलें आहे. १३. भोजन.

- तिसन्या वर्षीं तिसन्या मासीं, जो दे पदानता मुक्ती. २१
- गुरुं उत्तरोत्तर नियम धरि, आराधी जपोनि उग्रास;
 'शिव भोक्ता,' म्हणवुनि घे तो शाकांचा हि होय सुग्रास. २२
- एकं चि उरला, व्हावे क्रमितां संपूर्ण अब्द बारा ज्या;
 लागों दिधला न यमा, नियमा, काहीं च शब्द वा राज्या !. २३
- बैसुनि देवगजेंद्रीं, आला देखावयासि हरि हरितें;
 महिषीं चढोनि यम ही, ज्याचें दर्शन अघासि परिहरितें. २४
- हंसीं वरुण बसुनि ये, आले आदित्य, रुद्र, वसु, खांत,
 गंधर्व, अप्सरा, सुर, मुनि, झाले सर्व उद्धर्व सुखांत. २५
- सुर म्हणति, 'यदर्थ वरिति सुज्ञ महावृष्टि, हिम, महोतप, तो
 साक्षात् सर्वार्थप्रद भगवान् कृष्ण स्वयं, पहा, तपतो. २६
- करितो ऐसैं चि नवल नव लक्ष्मीकांत हा, कवि तराया;
 जीवांसि अर्थ सर्व हि देवुनियां, कीर्ति, हाक, वितराया.' २७
- शंकर म्हणे, 'प्रसादप्रौसादा देव शौरिसुत पाया
 रचितो, चाल, विलोकूं, मागो तो इष्ट, गौरि ! सुतपा यां.' २८
- शशिधवलवृषीं बैसुनि, साधूंच्या बुद्धिचा निवास हित,
 सगण सधनद प्रभु ये प्रभुला भेटावया शिवासहित. २९
- येतां प्रसन्नचित्तें गंगागौरीयुतें, शिवें, आद्यें,
 गंधर्व गाति, नाचति सुरवेश्या, वाजती पुढें वाद्यें. ३०
- सुर हरिजवळ मिळाले जे आटोकाट दाट, थाटें, तसे
 पाहुनि, म्हणे शिव, 'शिवे ! मज बहु आनंद आजि वाटतसे.'
 नियमांतीं भेटाया हरितें, शिव उतरला वृषावरुनीं,
 पाहोनि मानसातें, हंस नभांतुनि जसा तृषा वरुनीं. ३२
- श्रीहरिहरस्तुति करिति मुनि नारदपर्वतप्रमुख सर्व,
 'जय विष्णो ! जय शंभो ! जय भगवन् ! जय मुकुंद ! जय शर्व ! ३३

१. कठिण. २. मास-पंत. ३. निमग्न. ४. प्रखर ऊन. ५. कृपारूपी
 वाड्याचा. ६. मज वरदास-पंत. ७. दाटी.

जय जय ! जय भजदंघहर ! जय पर ! जय वर ! जय प्रणतपाळ !
 जय देव ! सिंधुजाधव ! जय गिरिजाधव ! जय स्वरिपुकाळ ! ३४
 इत्यादि बहु स्तविती कवि, ती श्रीहरिहरस्तुति नव सुधा,
 सर्वार्थ दाखवी, दे आश्रय जीवां, रविद्युति, न वसुधा. ३५
 श्रीकृष्ण पुढें पाहे प्रभुतें, जोडूनि कर, उभा राहे,
 स्तुतिपुष्पांजलि वाहे, लाहे सुख, 'रुचि' म्हणे, 'स्तवीं आहे.'
 भिन्न दिसे, परि पाहे भेदास द्वारकेश वास्तव न,
 बहु आवडे शिवाचें, धाया सद्गौर, केशवा स्तवन. ३७
 'भगवन् ! सांब ! नमस्ते, शर्व ! नमस्ते, महेश्वर ! नमस्ते,
 त्वं प्रभुरसि शिव ! जगति त्रातुं शरणागतानिह समस्ते. ३८
 तेजस्विवर, सदयवर, वरदवर, त्रिभुवनांत तूं एक,
 भक्तीं तुझा अनुग्रह, दवदग्धदवीं जसा सुधासेक. ३९
 शंभो ! दंभोलिधरप्रमुखां सकळां हि लोकपाळांतें
 भर्गा ! स्वर्गादिपदै देता तूं विश्वनाथ बाळांतें. ४०
 विघ्न न बाधति, साधति पुरुषार्थ सुखें समस्त तव भजनें,
 यजनें जें, तें काय त्वन्नामजपें चि जोडिलें न जनें ? ४१
 देवा ! हरिहररूपा ! सर्वा ! तुजकारणें असो नमन,
 आत्मघ्न तो स्मरेना जो संसारी तुला असोन मन.' ४२
 स्तवनें प्रसन्न होवुनि शंभु, करें धरुनि कर, म्हणे, "बा ! हें
 तप कां ? स्वयें तपाचें तप कीं तूं काय अन्य मीं आहे ? ४३
 व्हावी तुला तपस्या, पुत्रार्थ प्रार्थना तरि कशाला ?
 चिंतामणिची वरितिल, विषयेच्छु अपूर्ण ते बरिक शाला. ४४
 पूर्वीं च उचित पुत्र प्रेमें म्यां तुज दिला असे कृष्णा !
 बा ! मीं काम पुरवितों, प्रियजनहृदयीं न जन्मता तृष्णा. ४५

१. भक्तपापहर. २. साधुसमूह. ३. शिव ! (शंकरा !) इह समस्ते
 जगति (या सर्व जगांत) शरणागतान् (शरणागतांस) त्रातुं (तारण्यास) त्वं
 (तूं) प्रभु (समर्थ) असि (आहेस). ४. इंद्रादिकांस. ५. घर, जागा.

- तप उग्र कृतयुगीं मीं कृष्णा ! होतों करीत, हे देवी
ताताज्ञेनें माते, परिचर्या करुनि, सर्वदा सेवी. ४६
- ऐशा समयीं भीत त्रिदशाधिप काम मधुसह प्रेषी,
शीघ्र मजप्रति आला श्रीकृष्णा ! शांतमानसद्वेषी. ४७
- वैरवर्णिनी, नगसुता, सुमति, उमा परमपुण्यचरिता हे
मजकारणें मुकुंदा ! जों प्रियपुष्पादिदान करिताहे, ४८
- तों सहसा काम करी मज निजशरलक्ष्य, सजलघननीला !
ये दुःसह कोप मला, वा ! व्याघ्राच्या जसा चि जननीला. ४९
- येतां क्रोध निघे या भाळींच्या लोचनांतुनि ज्वाळा,
कामातें भस्म करी ती तत्काळ चि, जगत्रयीपाळा ! ५०
- आली दया मनीं, ती तद्रति पाहोनि वा दयालो ! कीं,
परवश तो; दीनवधें लेश नसे साधुवाद या लोकीं. ५१
- शक्रचिर्कीर्षित कळलें, जें होतें हृदय पळ तमें मळलें,
तें विधिवचनें वळलें, रतिचें तप ही दयाफळें फळलें. ५२
- मन्त्रेत्राग्निज्वाळादग्ध मदन जो, 'त्वदीयकायज' या
'हो,' ऐसें मीं वदलों; होयील न मत्प्रसाद काय जया ? ५३
- तव पुत्र ज्येष्ठ स्मर होयिल लोकैकनायका ! महित,
करिल सुरांचें तेजें त्वतुल्यसुरम्यकाय काम हित." ५४
- ऐसें बोलुनि, शिव करि हरिला अंजलि पुन्हां वदायाला,
शक्रादि सुर सुरार्षि हि जोडिति कर सर्व ही तदा याला. ५५
- शंकर म्हणे, "मुकुंदा ! तूं चि ब्रह्मांडसृष्टिचा कर्ता,
भर्ता तूं चि श्रीशा ! तूं चि त्रैलोक्यनायका ! हर्ता; ५६
- विधि तूं चि सृष्टिकाळीं स्थितिकाळीं विष्णु तूं चि गा देवा !
वा ! तूं चि रुद्र विश्वक्षयकाळीं, मुक्तिदा तुझी सेवा. ५७
- 'शं' सुख याचा कर्ता, यास्तव 'शंकर' तुला म्हणति सुकवी;

१. मधु=वसंत. २. गोरी, सुंदर. ३. लक्ष्य=बाणांच्या नेमाचें ठिकाण.

४. इच्छा. ५. अस्तित्वाच्या समयीं.

हरिसी सर्व प्रलयीं यास्तव 'हरि' नाम, हे व्यथा चुकवी. ५८
 'क' ब्रह्मा, मीं 'ईश' प्राण्यांचा, यां निजांगजातांतें
 वश करिसि, म्हणुनि 'केशव' तूं स्मरतां हरिसि सर्व घातांतें.
 'मा' विद्या, ईचा तूं त्राता, दाता प्रभूत्तमा ! स्वामी;
 यास्तव 'माधव' ऐसें नाम तुझे स्पष्ट जाणतों वा ! मीं. ६०
 लोकगुरुंत ब्रह्मा, तूं अश्वत्थद्रुमांत, जो हा मीं
 रुद्रांत तूं चि, कृष्णा ! तूं देवर्षींत नारदस्वामी. ६१
 मीं हा तूं, तूं हा मीं, शब्देंअर्थेंकरुनि कांहीं च
 तुज मज अंतर कृष्णा ! वा ! बंध्यापत्य तेंवि नाहीं च. ६२
 जीं लोकीं त्वन्नामें लाजविति गुणें सुधारस, ख्यातें,
 माझीं हि तीं च, न करिति पळ मोक्षाच्या उधार सख्यातें. ६३
 माझी उपासना वा ! ती च तुझी होय जळजनाभा ! जी;
 त्वद्वेषा मद्वेषा; तव हि, मम हि, सुयश खळजना भाजी. " ६४
 ऐसें वदुनि शिव म्हणे, " मुनि हो ! काथितों रहस्य, हे परिसा;
 हरिसा हरि च त्रिजर्गी, या स्पर्शावें मनें अयें परिसा. ६५
 हे चि परम वस्तु असे, याहुनि दुसरें नसे, असें जाणा,
 परम तपःफल हे चि, ब्राह्मण हो ! निश्चयें मनीं आणा. ६६
 हे चि ध्येय, श्रेय; ज्ञाते हो ! हे चि परम धन होय;
 जन्मफल हे चि, जीवन हे चि तुम्हांला, झुषां जसें तोय. ६७
 तुमचा पुण्याश्रय हा; जो शाश्वत मुख्य, हा चि तो धर्म;
 सत्पथ हा चि तुम्हांला; मोक्षाभिध हा चि अर्पिता शर्म. ६८
 जे ब्रह्मज्ञ, स्तवित्ती या कृष्णातें चि ते, अहो ! मुनि हो !
 हे चि गति, यज्ञ; नेणुनि, कोणी कष्टी वृथा न होमुनि हो. ६९
 ध्यावा हरि; प्रसन्न ध्यातां चि क्षिप्र होतसे; 'चिप' हा
 विधिस म्हणे; या, चातक जेंवि घना, विप्र हो ! तसें चि पहा.

१. स्वशरीरोत्पन्नांस. २. विराटस्वरूपी पिंपळांत. ३. प्रसिद्ध. ४. लोखंडानें.

शुचि मन करा प्रयत्नै, शुद्धांत प्रकटतो चि हा सत्य;
 यास, त्यागुनि लज्जा, गा; हा चि भवामयासं नासत्य. ७१
 'या हरितें पावावें' ऐसें वांछित असाल तरि सारे,
 महुपासना करावी, हें प्रिय, हित, सत्य सर्व परिसा, रे ! ७२
 मीं सुप्रसन्न होतां, होतो हरि सुप्रसन्न, सन्मुनि हो !
 जो मोक्षेच्छु विवेकी, तो अस्मदभेदभक्त जन्मुनि हो. ७३
 आम्हांत भेद करि जो, या होय न पात्र महुपदेशाला,
 त्या हा स्वभक्तिरूपा चिंतामणिची न यदुप दे शाला." ७४
 नमुनि मुनि म्हणति, 'देवा ! विश्वगुरो ! तुज नमो, हरा ! हेती
 हे^३ तीव्रा अशनिपरिस भवदुक्ति, जिणें न मोह राहे^३ ती. ७५
 हें गहन तत्व न जना, तुमचा नव्हतां प्रसाद, समजावें;
 भवदुपदेशें, तैसें न गुहेंतिल भास्करें हि, तम जावें. ७६
 आलों या कैलासा शैला साधुप्रियाश्रया सर्व,
 यास्तव चि, विश्वनाथा ! लक्षुनि हें मुक्तिचें महापर्व. ७७
 झालों कृतकृत्य सकळ हे आम्हीं, धन्य अन्य होतील,
 शरणागतकर्णी हें परमामृत युष्मदनुग ओतील.' ७८
 ऐसें म्हणुनि, नमिति ते सुमुनि हरातें, तथाचिपरि हरितें,
 हें चरित हरिहरांचें श्रद्धावत्तापपाप परिहरितें. ७९
 पुनरपि सर्व मुनीतें द्याया विस्मय असीम, हा देव
 कृष्ण प्रसन्न व्हाया, प्रेमें स्तुति करि असी महादेव. ८०
 "रविशशिविधिहररूपा ! बहुसंख्य असोत तव पदा नमनै,
 तुज भक्तिचें चि वरदा ! मागावें, मुक्तिचें न, दान मनै. ८१
 च्यार किती वर्णाया ? न क्षम ते आठ वेद या लीला,
 तुझिया अवन चि नतहितदक्षमते ! आठवें दयाऽलीला. ८२

१. निश्चल. २. संसाररूपी रोगास. ३. जिणें मोह न राहे ती हे भवदुक्ति
 अशनिपरिस तीव्रा-पंत. ४. तुमचा चाकर. ५. भक्तिमानांचें दुःख व पाप.
 ६. दयारूपी सखीला.

गरळस्तन्य तुला दे ती पावे पूतना महितकाय,
 मग न करिसिल, ध्यातां, जपतां निजपूत नाम, हित काय ? ८३
 स्पर्श कौस्तुभपदवी देतील चि पाय विंगळाला हे,
 मीं पंचवदन वर्णू किति करुणा ? मुक्ति पिंगळा लाहे. ८४
 मजला प्रसाद वेड चि लावितसे तो, गजा मिळाला जो,
 त्वन्नामपराङ्मुखमुख शुचि साक्षर ही अजामिळा लाजो. ८५
 आयकिलें साधुमुखें कीं, गति दिधली तुवां अघा वरवी,
 त्यापासुनि पाप बहु हि वापा ! पापा जना न घावरवी. ८६
 नाम चि घेतां, पोटीं घालुनि अपराध सकळ, वळलास;
 करिसि अरिसि निजसम तूं, बा ! कंसीं काय न कळवळलास ?
 नमन तुला, श्रीकृष्णा ! हृतसत्तृष्णा ! तुला असो नमन,
 नमन तुला, गोविंदा ! हो निश्चळ, तव पर्दीं वसोन, मन. ८८
 बहु शोभे, त्वत्सद्गुण गाता जो साधु भक्त, निष्कपट;
 नसतां भवत्प्रसाद, न सुंदर हि धरुनि दिव्य निष्कपट. ८९
 धर्म म्हणे, “दूता ! जो न हरिजन, न यो समोर माज्या, ने.
 प्रभुसम पूज्य मला तो, म्हणता, ‘तुभ्यं नमो रमाज्ञाने !’” ९०
 हें किति ? गावुनि तुझिया वसुदेवा ! देवका नरा धाती,
 कुब्जा हि परमपूज्या, बा ! केवळ सेवका न राधा ती.” ९१
 स्तवन करि बहु प्रभुचें, शिव म्हणुनि ‘नमो, नमो, नमो’, हा तें
 स्तोत्र म्हणे भावें, जो जन, त्याच्या दे उरों न मोहातें. ९२
 श्रीशंभु म्हणे, ‘मुनि हो ! ऐसें विकसित करुनियां गाल,
 या प्रभुतें सांजलि जरि, सुप्रेमरसें भरुनियां, गाल, ९३
 तरि सर्व तराल सुखें, हा प्रभुवर, हा शरण्य, हा साचा;
 श्रेयस्कर आश्रय या सर्वाला ही जगन्निवासाचा.’ ९४
 इत्यादि वदोनि, प्रभु झाला गुप्त त्रिनेत्र वा राया !

१. अशीला २. विद्वान्, ज्ञानी. ३. निष्क (सुवर्णालंकार) पट (वस्त्रें). ४. हे
 रमापते ! ५. देवक (देवकीचा पिता) राजाच्या वंशातील नराला (कृष्णाला).

त्रिजगद्गुरु उपदेशी ऐसैं सुमुनींस, जीव ताराया.	९५
श्रीकृष्णातैं नमुनि, स्तवुनि, ध्यानीं धरुनियां मूर्तीं,	
स्वस्थाना मुनि गेले, झाली निःशेषकामनापूर्तीं.	९६
हरिहर महंत, यांचे शक्रादिक लोकपाल हे चले,	
शेले निदेश घेवुनि, नाकादिगुरुस्थळासि ते गेले.	९७
बैसुनि गरुडस्कंधीं, बदरीतैं देव ये तदा सांजे,	
प्रभुचरण पूजिती मुनि, आले वर इष्ट देत दासां जे.	९८
जे मुनि धन्य कराया बदरींत स्वजैनकल्पनग राहे,	
मानितिल मनांत महामहिपतिच्या कां न अल्प नगरा हे?	९९

अध्याय एकावन्नावा.

या कार्ळीं पाचारी तो पौंड्रक कृष्णशत्रु वश राजे,	
सांपडले त्या प्रभुच्या आयुःशेषेंकरुनि न शरा जे.	१
पौंड्रक राज्यांसि म्हणे, “ म्यां भूभूपाल जिंकिले सर्व,	
यादव उरले असती, पावुनि कृष्णाश्रयें महागर्व.	२
चक्रबळें करिताहे, मातें नेणूनि, कृष्ण मदवज्ञा;	
अद्वज्ञा घासां ही लंघ्य दव गमे, गजा हि न दवज्ञा.	३
कृष्ण नव्हे शुद्धतपा, उद्धत, पाखंड सर्वथा, अरि तो	
गर्वें फुगला आहे, कीं, शार्ङ्गगदादि आयुधें धरितो.	४
धरिलें सनाम आयुध, जें माझें नाम तें हि गोपानें;	
‘मीं वासुदेव’ म्हणतो, दंडीन रणीं तयासि कोपानें.	५
माझें चक्र सुदर्शन खंडील रणांत कृष्णचक्रातें,	
मातें जिंकाया न क्षम यादव, जेंवि दैत्य शक्रातें.	६

१. उंची वस्त्रें व आज्ञा. २. असा कृष्ण. ३. आयुष्य शिल्लक होतें म्हणून.

४. वणवा ज्यास माहीत नाहीं अशा. ५. गवताला.

भारसहस्रें रचिली माझी कौमोदकी गदा, त्याची
 भंगेल दांभिकाची कीर्ति तसी, जेंवि हेतदात्याची. ७
 तें शार्ङ्ग काय? माझें शार्ङ्ग सुदृढ, अशनि ही न खंडिल या;
 तच्चापलता जायिल येणें, तपनें जसी च थंडि, लया. ८
 त्या अरिच्या खड्गाच्या नाशीं मत्खड्ग नंदक क्षम हा,
 पावेल पुत्रशोकज्वलनांत विनाश नंदकक्ष महा. ९
 मीं मुख्य गदी, चक्री, खड्गी, शार्ङ्गी, यथार्थ जाणावें;
 गोपातें वधिन रणीं, हें माझें मत मनांत बाणावें. १०
 मज 'वासुदेव,' 'चक्री,' 'शार्ङ्गी,' 'शंखी,' 'गदी,' म्हणा स्पष्ट.
 न म्हणाल असैं जरि, तरि सर्व हि पावाल सर्वथा कष्ट. ११
 ख्यात सखा नरकाचा मीं, त्या नरकांतकासि खंडीन,
 जरि 'वासुदेव' मातें न म्हणाल, खरें तुम्हांसि दंडीन. १२
 मज 'वासुदेव' कोणी न म्हणेल, म्हणेल भूष तो 'हाय!'
 त्यापासुनि घेयीन चि अश्रुत वरसुवर्णनिष्क मीं राय." १३
 या जडपौंड्रकवचनें त्यांचें मन त्या सभेंत बहु लाजे;
 बा! जे जाणत होते प्रभुचें सामर्थ्य शुद्धमति राजे. १४
 भूष अधन्य तदन्य, प्राकृत मानूनि हरि, खलेश तशा
 कुविचारा हित जाणुनि, वीर्यमदोत्सिक्त हरिखले, शतशा. १५
 हरिहरसमागमोत्सव कैलासीं अनुभवूनियां, आर्य
 नारद पौंड्रकनगरा ये, चिंतुनि दुष्टदमन हें कार्य. १६
 मुनितें पौंड्रक पूजी, वर्णीं पुष्कळ, म्हणे, "तुझें गमन
 ब्रह्मांडीं अव्यहृत, करिति तुज सुरादि सर्व ही नमन. १७
 'मीं वासुदेव, चक्री, दाता, त्राता,' असैं जर्गी कळिव;
 पळिव भ्रम लोकांचा, सर्वांचें चित्त मजकडे वळिव. १८
 आपण गोप मिरवितो जो माझें 'वासुदेव' हें नाम,

१. भार=८००० तोळे. २. कांहीं तरी खाटा आपमतलब मनांत ठेवून दान
 देणाराची. ३. नंदरूपी गवत. ४. उत्तम सुवर्णाचीं नाणीं. ५. अखंड.

- त्याला वीर्यबळ नसे, पक्क नव्हे, स्पष्ट मूढ तो आम. १९
मीं एक वासुदेव त्रिजर्गीं होतो, वधूनि गोपातें;
निश्चय तूं जाण, मुने! माझ्या साहेल तो न रोपातें. २०
मीं वासुदेव, चक्री खवळेंन रणांगणांत कोपानें,
तेव्हां सांग, करावें स्वप्राणत्राण काय गोपानें? २१
मन्नाम अमृत, राहु चि तो, न दिली सुमति बल्लवा तातें.
सांग, पराभविल, जरि प्रबळ हि, तरि काय, मल्ल, वातातें?
यादवसह गोपातें मारीन, द्वारकेसि जाळीन,
पाळीन स्वजन, भयें प्रभुवर मीं वासुदेव टाळीन. २३
मीं योद्धा एक जर्गीं, भूप मिळाले बलाढ्य मजला हे,
तो गोप उरेल कसा? कोणें प्रभुरिपु जयासि भजलाहे? २४
मम हय, गज, अतिवेगी, करिति चमत्कार नवनवे गर्मनीं,
यांच्या पाहुनि वेगा, कविनीं गणिला न पवनवेग मनीं. २५
माझा तसा बलौघ, श्रुब्धाब्धाचा अवार्थ लोट कसा,
दृढ हि द्वारवतीचा समयीं उतरेल तो न कोट कसा? २६
क्षम गिरिस ढांसळ्याया मद्रज, वाता हि घोडक वळ्याया,
रथवृंद काळवदन चि अतिपटु यदुनगरकोट कवळ्याया. २७
तस्मात्, सर्वत्र जर्गीं, शक्रास हि, मत्प्रताप सांगावा,
थांगा वास्तवतेजा हा न तुवां वासुदेव कां गावा? २८
म्हण मज चि 'वासुदेव', न त्या, कथितों तुज सुखार्थ मीं नमुनीं;
कीं तूं व्हावासि प्रभुसद्गुणरत्नाकरांत मीनमुनी." २९
देवर्षि म्हणे, "देतो प्रतिवाक्य मनुष्यनायका! याचें,

१. कचा. २. माझे नांव त्यानें (कृष्णानें) घेतलें आहे, परंतु अमृत घेण्याच्या नादानें जसा राहूचा शिरच्छेद झाला तसा त्याचा होईल, असा भाव. ३. गोपाळा (कृ. गाला). ४. भीति नाहीशी करीन. ५. सत्ताधान्याच्या कोणत्या शत्रूला [कधी] जय मिळाला आहे? ६. हल्ल्याच्या वेळीं. ७. घोडा. ८. खऱ्या तेजाचें स्थान असा हा (मीं) ९. मीनरूप मुनी. १०. उत्तर.

- न वद असैं, श्रीहरिचैं श्रीशार्ङ्गधनुष्य नायकायाचैं. ३०
- सर्व महीतैं शासित असतां कृष्ण त्रिलोकपति तरणी,
खद्योत इतर, 'मीं प्रभु' म्हणतां, होयील कां न पतित रणी?
'मीं वासुदेव,' म्हणसी, करिसी, हें काय गान ! वाचाळा !?
तुज लागला अहा ! हा हास्यावह काय गा ! नवा चाळा ? ३२
- दुष्टजनातैं नेतो लीलेनें संगरीं हरि लयातैं,
झाला बहु गर्व तुला, सत्वर तो प्रभु, पहा, हरिल यातैं. ३३
- तूं पौंड्रक जगदीश्वर विष्णु, श्रीकृष्ण काय गा ! जीव ?
म्हण वासुदेव; नाम, क्षत जों चक्रें न काय, गाजीव." ३४
- या मुनिवचनें कोपे पौंड्रक अतिमूढ, तोतयाला जे
जड अनुसरले होते, लाजति न, जसा न, तो तया लाजे. ३५
- असुरादि मत्त झाले, परि हा अत्यंत मातंगा, याची
भगवद्यशोर्थ गातां, जरि न बुधसभेंत मात गायाची. ३६
- मुनिस म्हणे, 'देवर्षे ! मीं प्रभुवर, मत्समक्ष काय कसैं
बोलावें हें नेणसि, उच्चारिसि वचन सविषसायकसैं. ३७
- बापा ! शापापासुनि भीतां, तूं तूर्ण ऊठ, जा च कसा.
लंघुनि, सभेंत केला सोसेल प्रभुवरासि जाच कसा ?' ३८
- हें ऐकुनि, मुनि हि निघे, त्याची वर्णुनि मनांत बालिशता;
कीं, हा बहुमान्य कनककशिपुखचरराजवेनवालिशता. ३९
- मुनि जाडनि बदरींत प्रभुला पौंड्रकदुरुक्त आयकवी,
करिल क्षमा, स्वगुरुच्या निंदेतें आयकोनि, काय कवी ? ४०
- देव म्हणे, "देवर्षे ! पौंड्रक बोलो यथेष्ट, जों आयु,
बा ! युद्धीं तद्गर्वा उडविन, उडवी तृणा जसा वायु. ४१
- भ्रमला काय वदेना ? साधूंच्या निंदितो सुरार्प सैदा,

१. एकावयाचें नाही, दाद देणार नाही. २. मस्त. ३. उपमर्द करून. ४.
खचरराज=राक्षसैद्र. ५. सज्जनसभेला. ६. दारूबाज.

- जो मत्त, म्हणेल चि तो देवेंद्रातें हि 'हा ! सुरापसदा !' ४२
- ऐसें बोलुनि मुनिसीं, पावे भगवान् विराम बदरींत
- यद्भक्तिविणें कोणी हिमगिरिच्या ही कृतार्थ न दरींत. ४३
- प्रभुनें वसोनि, केली अतिमुदिता साधुमंडली बदरी,
- ज्याच्या तेजें उरला बाहिर, आंत हि, न एक ही सदरी. ४४
- नारद निघतां चि, निघे पोंडक, याचे तुरंग वर लक्ष,
- अष्टसहस्र रथ, अयुत गज, अर्धुद पत्ति, सर्व रणदक्ष. ४५
- ऐसी सेना घेवुनि, नानाविधशस्त्रयुत रथीं चढला,
- पोंडक अत्युग्र, जसा हेंद कालियगरळपावकें कढला. ४६
- बहुदीपिकाप्रकाशें जाय निशीथीं च यदुपुरीजवळ,
- काल तसा अतिदारुण यदुवीरांतें करावया कवळ. ४७
- तो पोंडक भूपांतें सांगे, 'हूं ! शीघ्र ताडवा भेरी,
- घेरी भये अरींला येवू, होवू रवें पुरी भेरी. ४८
- त्रास मनीं वृष्णींच्या सहसा, मन्नाम घोषवा, घाला;
- यावा सर्वा वीरा अहितांचा, जेंवि रोष वाघाला.' ४९
- ऐसी आज्ञा होतां, दुंदुभि, समरा सजोनि, वाजविती;
- सहसा सर्व हि सैनिक पोंडकनामप्रताप गाजविती. ५०
- म्हणती, "कोठें सात्यकि, सांव, प्रद्युम्न, राम, यादव हो !?
- रक्षा, पोंडक ईश्वर होय, न या पुरतृणोच्च्या दव हो. ५१
- 'मीं वासुदेव ईश्वर' म्हणता कोठें प्रमत्त तो गोप ?
- कोपज्वलन प्रभुचा पाहे त्याचा करावया लोप. " ५२
- यापरि मर्यादेतें लंघुनि, झाले यथेष्ट बडबडते;
- श्रीद्वारकेंत शस्त्रें वर्षति, करिती उदंड गडबड ते. ५३
- प्राप्त महाव्यसन तसें होतां रात्री न वृष्णि ते भ्याले,
- बळ, उग्रसेन, सात्यकि, उद्धव, हार्दिक्य, सिद्ध हे झाले. ५४

१. अरे देवांतील नीचा ! अरे नीच, दुष्ट देवा !. २. [यमुनेचा] डोह.

३. नगारे. ४. बहिरी. ५. नगररूपी गवताच्या गंजीस.

चतुरंग सैन्य घेवुनि, रणलालस, मुख्य वृष्णिवर वीर,
 गुरुदीपिकाप्रकाशें, भेरी ताडूनि, निघति बहु धीर. ५५
 पळविति दूर तमातें, वृष्णि, प्रकटूनि दीपिका लक्ष,
 दक्ष ध्वंसिति परबळ, जाणों हे दाववहि, तें कक्ष. ५६
 बहु हय, गज, भट मेले, ठेले होवुनि विषाद पतित रणीं,
 तो यदुभट नक्षत्रें करि, होय क्षण निषादपति तरणी. ५७
 तो एकलव्यनामा दहनाचा स्पष्ट लोळ वीर गडी
 काळाचा भासे, कीं, बहु यादवसैन्य लोळवी, रगडी. ५८
 निशठासि पंचविंशति, दश सायक सारणासि तो हाणी,
 कृतवर्म्याच्या सिरवी तो अतिखर पंच शर तनुत्राणीं. ५९
 शर नवति उग्रसेना हाणुनि, समरांगणीं करी तप्त,
 वसुदेवास हि ताडी समरीं, सोडूनि वाण तो सप्त. ६०
 पंच शराहीं ताडी अक्रूरा, उद्धवा दश शरानीं;
 किति म्हणति, 'सांगतो हा सिंहांसीं शुद्ध वाद शश रानीं.' ६१
 गर्जे निषाद, 'कोठें सात्यकि? कोठें मदांध तो मुसली?
 शस्त्रास्त्रशक्ति कोठें? भ्यालीकीं आजि वृष्णि हो ! रुसली?' ६२
 यादववीरांसह चतुरंग हि बळ पळविल निषादानें,
 त्या दीपिका विझाल्या, झाले व्याकुळ तमीं विषादानें. ६३
 गेले परतोनि पुरीं वृष्णि, सबळ युद्धभूमि सोडून;
 झोडून एकलव्ये केले हतदर्प, सर्व मोडून. ६४
 पाँडूक यादवभंगें हर्षे, हांसे धरुनि पोटाला;
 स्वभटांसि म्हणे, 'पाडा, द्वारवतीच्या खणोनि कोटाला. ६५
 कन्या दासी च करा; द्या एका ही न यादवा राहूं;
 शोषा रामहृद तो माराया सैन्ययादवारा, हूं!.' ६६
 स्वामीच्या आज्ञेनें भट झटले, करुनियां पण, खणाया,

१. कोळ्यांचा राजा एकलव्य. २. चिलखतांत. ३. नव्वद. ४. राजरोस लढाई
 -निर्णय०. ५. सैन्यरूपी जलचरांच्या समूहास.

प्राकारिं टंक सबळ घन सहसा लागले खणखणाया.	६७
सात्यकि म्हणे, 'मुकुंदें मज नगरी फार निरविली आहे,	
ज्याच्या प्रतापदहनै शात्रवशलभांत मिरविली आहे.'	६८
ऐसें चिंतुनि, दारुकसुत सूत करुनि, रथीं चढे तूर्ण,	
अरिनीं करितां पूर्वद्वारप्राकार तो बळें चूर्ण.	६९
रामप्रभु हि निघाला, हळमुसलायुध महोग्र धरुनि करीं,	
क्रीडा तसी कराया, जैवि करी चंड वात तरुनिकरीं.	७०
बैसुनि मत्तवरगर्जीं, शुद्धभना, शुद्धनीति, शुद्धवया,	
होवुनि पुढें, म्हणे यदुवीरांतें, सर्वमान्य उद्धव, 'या.'	७१
बाहिर निघतां, सात्यकि सकळा शत्रूसि साध्वसीं बुडवी,	
वायव्याखें सहसा प्रथम प्राकार पाडिते उडवी.	७२
जे अस्त्रवातवेगें सहसा निर्धूतें यदुवरें केले,	
सोडुनि बळाविलें स्थळ, बळसह नृप पौंड्रकाकडे गेले.	७३
स्थळ सोडवूनि, सात्यकि तेथें ठाके, मनीं धरी कोप,	
भात्यांतुनि काडुनि घे हस्तीं अत्युग्र सर्पसा रोप.	७४
गर्जांनि म्हणे, 'कोठें आहे पौंड्रक? नव्हे बळी थोर;	
चोर, स्पष्ट निशाचर; दिसतां मारुनि, वारितो घोर.	७५
यादव निजले जाणुनि, आला घालावयासि जो घाला,	
चोर चि तो, सात्यकि मीं त्या श्रुद्रा, ग्रीष्म जैवि ओघाला.	७६
चोरशिरश्छेद सुकृत, जरि मीं पाहेन काय अधमास,	
वांटुनि देयिन गृध्रश्वानांस, पळांत करुनि वध, मास.'	७७
ऐसें सात्यकि हांसे, जोडी सुदृढीं धनुर्गुणीं बाण,	
त्याच्या शिरःफळाचें घाया काळा महाद्विजा बाण.	७८
पौंड्रक म्हणे, 'अरे! तो कोठें? त्याच्या चि पातळीं अंता,	
स्त्रीहंता, पशुहंता जो गुरु करि तक्षकाहिच्या दंता.	७९

१. ज्वाळा. २. वृद्ध. ३. उडविलेले म्ह० हलके. ४. बळकाविलेले. ५.

उग्रविपासंबंधानें तक्षकाचा शिष्य च.

मन्नाम स्वीकारुनि, मिरवी निर्लज्ज धृष्ट जो गोप,
 मत्प्रियसखनरकवधे आला त्याचा चि बहु मला कोप. ८०
 मीं त्यासीं च भिडेन, क्षम नससी तूं करावया समर,
 अथवा रहा, स्वरक्तें भूमितृषा परिहरावयास मर. ८१
 त्या गोपाचा नाशो त्वन्निधनश्रवणभेषजें गर्व;
 शर्व स्मरा, तसा मीं तुज; हरितो मद तुझा रणीं सर्व. ८२
 शकसिल, तरि, युयुधाना ! म्यां धरिला बाण हा, सहा यास;
 मज हसविसिल, रडविसिल त्या गोपा आपुल्या सहायास.' ८३
 ऐसें वदोनि सात्यकिवरि पौंड्रक जाय, बाण काढून,
 सात्यकि म्हणे, "सुखवितो श्वान, तुझे रक्तमांस वाढून. ८४
 जगदीशाते निंदिसि, पापा ! तुजसारिखा अधम नाही.
 साधूंच्या, वांछावा, बहु मानावा, तुझा वध, मनाहीं. ८५
 येयिल सकाळ कालियशासन केशव तुला लया न्याया,
 तूं प्रभुसीं सांगसि, तरि सांगो विधिसीं कुलाल या न्याया.
 कैलासाहुनि जरि हरि नाही आला, उद्यां तुझा वध मीं
 करिन; स्पष्ट जयश्री भगवद्भक्तीं वसे, नसे अधमीं. ८७
 'मीं वासुदेव' म्हण, जो आला न मुकुंद; आयती च वरी
 श्रीकीर्ति नृपा पृण्ये; पापा शोभेल काय ती चवरी? " ८८
 ऐसें बहु धिक्कारी, तीव्र शरें पौंड्रका उरीं हाणी,
 न्हाणी रक्तें, कोप व्याळासि जसा, तसा तया आणी. ८९
 पौंड्रक हि नव शराहीं आधीं ताडी तया, मग दहानीं;
 ते करिती सात्यकिच्या धैर्या, यतिच्या जसे न गद, हानी. ९०
 एक ललारीं पौंड्रक सात्यकिच्या बाण शूर तो बुडवी,
 उडवी भान, स्वक्षय व्हाया जाणों महाहितें तुडवी. ९१

१. भेषज=औषध. २. मित्राला (कृष्णाला). ३. मातीचीं भांडीं करणाऱ्या
 कुंभारानें सृष्टिकर्त्या ब्रह्मदेवाची बरोवरी करण्याची महत्वाकांक्षा धरण्याप्रमाणें
 च हें तुझे कृत्य आहे, असा भाव.

- सूतातें, अश्वान्तें, खरतर शर तत्क्षणीं च तो हाणी,
 न्हाणी रक्तें, आणी नेत्रांत प्रेक्षकांचिया पाणी. ९२
- गजें हर्षें पौंड्रक, संपादुनि विजय, संगरीं हरिसा,
 परि सावधान सात्यकि झाला त्या शत्रुगर्जनेसरिसा. ९३
- सात्यकि गर्जोनि म्हणे, 'दाखिव बळ वासुदेवका ! मातें,
 जेंवि पिपीलिक, दुर्मतिवेश्येच्या तेंवि सेवका ! मातें.' ९४
- ऐसें दापुनि अरितें, हरितें चिंतुनि, महोग्र रोषानें
 वक्षीं ताडी, पाडी, भ्रमवुनि वमवुनि अशुद्ध, कोषानें. ९५
- ध्वज तोडुनि, सूतातें अश्वान्तें वधुनि, चूर्ण करि चक्रें;
 पौंड्रक विरथ विलोकुनि, केलें बहु 'हाय ! हाय !' अरिचक्रें.
 येतां सुपात्र जैसा केवळ निर्धन वदान्य नर होतो,
 झाला तैसा चि रणीं पौंड्रक भूपाळ, रसिकवर हो ! तो. ९७
- सावध होवुनि पौंड्रक, सात्यकिवरि विशिख सर्पसे-सोडी;
 तो युयुधान त्याच्या चापातें उग्र सायकें तोडी. ९८
- तो वासुदेव टाकी, गरगर फिरवुनि, गदा; तदा तीतें
 सव्यकरें सात्यकि धरि; खर शर हाणी त्या पदातीतें. ९९
- सात्यकिशर वामकरें पौंड्रक ही अंतरीं धरी, राज्या !
 सोडी तो अतिवेगें त्याच्या भेदावया शरीरा ज्या. १००
- दशशक्तींहीं ताडी सात्यकितें वासुदेव रोषानें,
 तो पीडिला परानें, जेंवि सुगुण कलियुगांत दोषानें. १०१
- सात्यकि त्या, गदेनें त्या ताडी वासुदेवक हि; राया !
 माधव म्हणे, 'सुकठिना सेविल, होवूनि सेवक हिरा, याँ.'

१. नीच व क्षुद्र वासुदेवा!—निर्णय०. २. अरे दुर्बुद्धिरूप वेश्येच्या सेवका !
 जेंवि पिपीलिक (मुंगळा) तेंवि मातें (मस्त हो). तूं किती हि मातलास तरी
 एकाच्या मुंगीप्रमाणें तुला कृष्ण चिरडून टाकील. ३. रक्त. ४. [सर्वस्व दान करून].
 ५. पायानें च लढाई करणाऱ्यास. ६. अंतराळीं. ७. माधव (सात्यकी) म्हणे
 "हिरा सेवक होऊनि या सुकठिना सेविल. कठिणपणांत हिऱ्यानें देखील याचें
 दास्य केलें पाहिजे."

अन्योन्यासि वधाया ते दोघे सगदं रुष्टधी टपतां,
 गहनीं जैवि मृगांचे अत्यंतक्रोध दुष्ट धीट पैती. १०३
 युयुधान सव्य मंडल, दक्षिण पौंड्रक महागदी चाले,
 न्हाले रक्तें, झाले श्रांत न, एक हि न निश्चयीं हाले. १०४
 पौंड्रक महागदेनें युयुधानातें स्तनांतरीं ताडी;
 युयुधान पौंड्रकातें ताडूनि भुजांतरीं, तळीं पाडी. १०५
 उडुनि, ललाटीं ताडी सात्यकितें वासुदेव तो रागें.
 सात्यकि हि पौंड्रकातें, एक हि समरीं सरैचिना मार्गें. १०६
 पौंड्रक उग्र गदेतें युयुधानातें वधावया सोडी,
 तीतें, उडोनि, झेली तो बळनिधि, वेणुर्यष्टिसी मोडी. १०७
 सहगद कर वामकरें धरुनि, करायासि हानि, करकरुनीं,
 माधववक्षीं मारी दक्षकरें मुष्टि हा, निकर करुनीं. १०८
 सात्यकिनें त्यजुनि गदा, तो हि उरीं ताडिला स्वदक्षतळें;
 तद्बाहुयुद्ध वेधी, जैवि ज्येष्ठांत जीवलक्ष तळें. १०९
 सात्यकिपौंड्रक करिती दारुण भुजयुद्ध ते, जसे मल्ल,
 प्रेक्षक जन जे, त्यांचे बा! फुल्लाफुल्ल जाहले गल्ल. ११०
 'सात्यकि मरतो,' म्हणती किति, 'मानी वासुदेव हा मरतो.'
 किति म्हणती, 'दोघे ही मरतिल; परं यज्ञं काय पामर तौ?'
 जों पौंड्रक पांच, तथा मारी सात्यकि कसूनि मुष्टि दहा.
 यादव या, दवडुनि भय, देखति जे, त्यांसि होय तुष्टिद हा.
 रामासीं युद्ध करी, अतिदारुण एकलव्य शर सोडी;
 त्याचें धनु बळ तोडी, मोटी या संगरीं असे गोडी. ११३

१. गदाधारी. २. कोपलेले. ३. मृगपति=सिंह. ४. वांवूच्या काठीसारखी.
 ५. आपल्या उजव्या तळहातानें. ६. ज्येष्ठांत (ऐन उन्हाळ्यांत) पाण्याकरितां
 प्राण्यांचें लक्ष्य जसें एखाद्या पाणी असलेल्या तळ्याकडे लागतें, तसें त्यांच्या
 बाहुयुद्धानें जीवलक्षांस (लाखो लोकांस) आपल्याकडे ओढिलें. ७. तो सर्वश्रेष्ठ
 समरयज्ञ.

धनु तोडुनि, दश सूतीं, तीस रथीं, बाण अर्पिले रामें.
 ध्वज खंडुनि, कोपविला शत्रु, जसा भूत नृहरिच्या नामें. ११४
 तों सज्ज करी दुसरें दृढ दशतालप्रमाण तो धनुतें;
 शर हाणितां चि केलें विच्छिन्न बळें समस्तयोधनुतें. ११५
 छेदी अरिच्या असितें मग जगदीशाग्रज, क्षमानाथा!
 दुसरा हि खड्ग खंडुनि, बळ सर्वांचा हि डोलवी माथा. ११६
 शक्ति हि निषादपतिनें पाठविली यदुवरास माराया,
 ती धरुनि, तिणें चि बळें तो क्षत केला उरांत, बा राया! . ११७
 'खरशक्तिविद्ध होवुनि, मूर्छित पडला निषादपाळ कसा?'
 म्हणसिल, पुससिल जरि, तरि दारुणनागीविषात बाळकसा.
 अष्टाशीतिसहस्र क्रोधी परभेकें पन्नगा रामा
 वेढिति निषाद राक्षस, जैसे त्या भक्तसन्नगरामा. ११९
 नाना शस्त्रें ताडी परबळ रामा विषादरहिता तें,
 केला, श्रीस्कंदाच्या, सद्यश व्हाया विषादर हि, तातें. १२०
 परमहळें शत्रु बळें आकर्षुनि, सर्व मारिलीं मुसळें;
 करितील निषादबळें या प्रभुचें, काय वहिचें कुसळें? १२१
 मांसें, रक्तें सेवुनि, करिती राक्षसपिशाच नृत्यातें;
 गाती बलभद्राच्या, होवुनि अत्यंत तृप्त, कृत्यातें. १२२
 केलीं, पसरुनि आस्यें, हास्यें, लास्यें, पिशाचयोषांहीं.
 पापिगृहीं विपदाहीं जैसे पावोनि तोष दोषांहीं. १२३
 तों एकलव्य, संज्ञा पावोनि, उठे, रणीं उभा राहे,
 पाहे स्वनिषादक्षय, बहु शोकक्रोध मानसीं वाहे. १२४
 परजी परजीवनलयदक्ष गदा तो तदा महाशत्रु,

१. दहा ताडांच्या झाडाइतकें [लांब]. २. अठ्यायशीं हजार. ३. शत्रुरूपी
 वेडूक. ४. भक्तरूपी उत्तम वृक्षांच्या उपवनाला. ५. दुःखरहित वळरामाला.
 ६. विष+आदर=हालाहलाचा सत्कार (स्वीकार). ७. भूतस्त्रियानीं. ८ शुद्धि, मान.

धावुनि, बळभद्राचें सक्षत ताडुनि करी बळें जत्रुं. १२५
 बळ हि गदेच्या ताडी, धावोनि, निषादपा, तथा पातें;
 प्रेक्षक न शिवों देती, पावोनि विषाद, पातया पातें. १२६
 करिति गदायुद्ध असें बळभद्रनिषादराज, या नाकीं,
 पाताळीं हि, बहु भिवुनि, वदले, 'येथें हि आज याना कीं?'
 बळदेव, निषादेश्वर, सात्यकि, पाँडूक नरेंद्र, हे चवघे
 करिति गदारण दारुण; त्या काळीं लोक कांपले अवघे. १२८
 क्षणदा सरली; भगवान् लोकांचा बंधु जाहला उदित,
 पहिल्याहुनि उग्र समर करिती चवघे हि वीर ते मुदित. १२९
 बदरीहूनि निघाला, गरुडीं बैसोनि, सर्वशूरवर;
 तों यांचे सिंहध्वनि परिसे प्रभु कृष्णनाथ दूरवर. १३०
 जगदीश म्हणे, 'होतो संगर; हा सिंहनाद आर्यांचा,
 हा निश्चित सात्यकिचा; प्राप्त असे समय शेषकार्यांचा.' १३१
 येवुनि पावे, पाहे प्रभु रणरंगीं बळादि यदुवीर,
 निजपांचजन्यनादें दे त्यांतें, दर्शनें हि, मग धीर. १३२
 नमिति, स्तविती, धावुनि, मुनि यादव, पाहतां हरि समोर;
 कृष्णीं हे बहु, मेघीं सादर, परि नसति यापरिस, मोर. १३३
 लोकांचें तम रविच्या, प्रभुच्या भय तेंवि जाय, आगमनीं;
 त्या पाँडूकनरपतिचें आणी अच्युत असह्य आग मनीं. १३४
 प्रभु उतरुनि, सत्कारुनि, दे आज्ञा जावयासि पक्षीना;
 त्या दारुकयुक्तरथीं बैसे, जो परमदासि रक्षीना. १३५
 मग पांचजन्य दरवर हरवरसत्पात्र वाजवी राया!
 अत्यद्भुत रव हा बा! ऐकुनि, धरि मेघ लाज वीरा या. १३६
 बळसात्यकि च न, नादें नारदपर्वत हि हर्षले खातें;

१. बाहु आणि मस्तक यांचा संधि-निर्णय०. २. तडाख्यानें. ३. पापणी.
 ४. लोकबंधु (सूर्य). ५. अवतारांतील शिलकी कामगिरीचा. ६. श्रीकृष्ण.
 ७. आकाशांत.

- पौरजनांत चि न, नृपा ! कौंदे अत्यंत हर्ष लेखांत. १३७
- प्रभुतें पाहुनि, पौंड्रक, सात्यकितें त्यजुनि, तो महा धीट,
कृष्णाकडे चि जाया, युद्धार्थी वातसा निघे नीट. १३८
- जाय प्रभुवरि पौंड्रक जाँ, तों सात्यकि पुढें उभा राहे,
त्यासि म्हणे, 'पहिला न त्यागावा, धर्म हा असा आहे. १३९
- मज आधीं जिंक, बहाँ मग तूं या वृष्णिनायका रणगां;
करिसि प्रथमातिक्रम अयशस्कर, यासि काय कारण गा !?'
करुनि अवज्ञा, पौंड्रक, जावूं लागे तसा चि हरिवरि तो,
वा राया ! ज्या प्रभुचा योगींद्रदुराप मुक्ति अरि वरितो. १४१
- सात्यकि तया गदेनें, आधीं निर्भर्त्सना करी, ताडी;
देव म्हणे, 'येवूं दे वा ! मायेहूनि बहु बरी ताडी.' १४२
- सात्यकिस करी आज्ञा तो, ज्याचे भाट देव; वीरा या
प्रभु गांठि आपणासीं घालाया वाट देववी राया !. १४३
- प्रभुसि म्हणे तो पौंड्रक, 'कोठें होतासि तूं अरे गोपा !?
हो पात्र, नाम माझे घेवुनि, अपराध करुनियां, कोपा. १४४
- तुज मारुनि, आप्त तुझे सर्व हि बुडवावयासि शोकांत,
आलों प्रख्यात यशें व्हाया मीं वासुदेव लोकांत. १४५
- स्त्रीघाती, शिशुघाती, रे गोपा ! तूं प्रसिद्ध गोघाती,
जी विजयेच्छा धरिली, पापा ! करितों चि आजि मोघा ती.
माझे खरें सुदर्शन, माझी कौमोदकी गदा साची,
मीं शाङ्गी, स्वामीची सत्या आख्या जर्गी, न दासाची. १४७
- माझा चि सत्य नंदक खड्ग, तुझा स्पष्ट कपटनंदकसा.
करिसि कुचेष्टा; घेयिल, झांकाया तोंड, न पट नंदकसा? १४८
- त्वां स्त्री, पशु शिशु मारुनि, गोपा ! जो पोषिला, तया गर्वा
तुजसकट वासुदेव प्रभुवर मीं आजि नाशितों सर्वा. १४९

१. देवांत. २. बोलाव. ३. रणांगणीं आलेल्या. ४. पहिल्याचा त्याग.
५. दुराप=मिळण्यास कठिण. ६. ताडाचें मद्य.

घे शस्त्र, सिद्ध हो, जरि सामर्थ्य असे करावया समर;
 माझ्या चक्रे, दुस्तरदोषसमुद्रीं तरावयास, मर.' १५०
 शर धरुनि, समक्ष असैं तो पौंड्रक वासुदेव बडबडला,
 श्वानाच्या सिंह, तसा प्रभु त्याच्या प्रलपितें न गडबडला. १५१
 स्मित करुनि श्रीश म्हणे, "प्रभु तूं, प्रभुवदन नावरावयाचें;
 कथिलें हि न कोणी कीं, 'वदसी हें वद न नाव रायाचें' ? १५२
 'स्त्रीहंता,' 'गोहंता,' 'शिशुहंता,' म्हणसि मज, सुखें म्हण, गा!
 धिकारितोसि, राज्या! धिकाराचें जसैं जना भणगा. १५३
 जरि वासुदेव चक्री असणें आपण चि काम, हा बा! हो;
 मज गोपातें 'मारिन' म्हणसी, तरि उशिर कां महाबाहो ! ?
 जो सत्य गदी, चक्री, शाङ्गी, तो वासुदेव राहेल;
 साहेल स्फटिक, लटिक काच परीक्षा न, भंग पाहेल. १५५
 'आपण सत्य चि' ऐसैं वाटे मज, तुज हि; दिव्य हें युद्ध;
 क्रुद्ध व्यर्थ न व्हावें; राज्या! उतरेल यांत, जो शुद्ध. १५६
 कथन काय करिसि? हें करिति अधम न करितां हि कार्यातें;
 विक्रम करुनि करावें; जनमत अभिमत नसे चि आर्यातें. १५७
 अससिल शक्त, तरि करीं कथन, आधीं करुनि, वध माजा;
 बडबडसि कां? चढ रथीं, शाङ्ग सुदर्शन धरुनि अधमा! जा." १५८
 ऐसैं म्हणतां, आला माराया तोतया सजुनि; यानें
 कुतुकें उत्साह दिला बा राया! तो तयासि जुनियानें. १५९
 हाणी एक शर हळु च भगवान् कनकाक्षकाळ वीरा या,
 देवर्षिप्रमुखसुकविसुखविस्तारार्थ चाल्लवी राया!. १६०
 हाणी कपटसुदर्शनशाङ्गगदापाणि शर दहा राज्या!
 त्या हृदयें त्यातें घे, श्रीच्या गजराजवरद हारा ज्या. १६१
 अतिशीघ्र दारुकाला दारुणतर पंचवीस शर मारी,

१. भिका=याला. २. बडबड, घमेंडीचें भाषण. ३. सामान्य जनाचें मत. ४.
 पुराणें-पंत. ५. चिडवी, डंवची.

एकैका तुरगातें दश दश, तो वासुदेव परमारी. १६२
 प्रभुसि विशिख सत्तर हा मत्त, रहाया स्वनामयश, हाणी.
 वाणी म्हणे, 'जयाचा वर्णया मीं प्रताप न शहाणी.' १६३
 चित्तीं प्रभु मानवला धृष्टपणें वासुदेवका राया !
 शर लागों दे त्याच्या कीर्त्यर्थ, जरि हि समर्थ वाराया. १६४
 तोडी ध्वज, सारथिशिर; मारी च्यारी हि वाहें, वा ! हरि तो
 शार्ङ्गच्युतबाणांहीं रथ मोडी, देव विश्व जो करितो. १६५
 मग किंचित् करि हास्य प्रभु, दावुनि हात हा तथा मत्ता,
 सत्ता सत्या दावी जो, वा ! स्वविरक्ति नट जसा दत्ता. १६६
 भग्गरथावरुनि उडे, तो पौंड्रक पुंडरीकनेत्रास
 माराया भिरकावी खड्ग, न धरि मृत्युचा मनै त्रास. १६७
 त्या खड्गातें शतधा खंडी चंडीपतिप्रिय स्वामी;
 तरि हि म्हणे, 'रे गोपा ! तुज मारुनि, रक्षितों यशां स्वा मीं.'
 प्रेषी पौंड्रक परमप्रभुतें पाडावयासि परिघातें,
 त्यातें ही छेदी, जो देता शक्रासि शर्म अरिघातें. १६९
 मग तो त्रिशङ्गार प्रखरतर पर स्वचक्र घे राज्या !
 कैचा विवेक, पडला षडरतींचा प्रसिद्ध घेरा ज्या ? १७०
 गर्जोनि म्हणे पौंड्रक, 'हरितों तव गर्व सर्व, गोपा ! हें
 आलें रे ! तव मस्तक उडवाया, सावधान हो, पाहें.' १७१
 ऐसें म्हणोनि, शतगुण फिरवुनि निजचक्र, वीर तो सोडी;
 गर्जे हरिसा, परिसा, फार रसीं तोतयाचिया गोडी. १७२
 उडुनि रथावरुनि प्रभु पौंड्रकनरराजचक्र तें चुकवी,
 सुकवी कळिकाळवदन यन्नाम, स्तविति सर्व ज्या सुकवी. १७३
 देव 'अहो धैर्यमहो वीर्य राज्ञोऽस्य ! दुःसहं जगति,'

१. बलाढ्य शत्रु. २. घोडे. ३. पार्वतीपति शंकराचा प्रियकर कृष्ण. ४. तीस
 भार वजनाचे. ५. कृष्ण म्हणाला, "अहो ! काय हें या राजाचें धैर्य व वीर्य !
 हें जगांत दुःसह आहे." (पंतानीं 'राज्ञोस्य' असें लिहिलें आहे).

- ऐसे वदला; आम्हीं वर्णावी शक्ति बहु न कां मग ती? १७४
- चक्र चुकवितां पौंड्रक भूप झुगारी शिळा अजावरि तो,
सात्विक चि निरभिमान प्रभुपदपद्मांचिया रजा वरितो. १७५
- सत्संगतिमातेचा सदनुग्रहरूप पदर ज्यावरि, तो
मोक्षातें ही सोडुनि, या श्रीपतिच्या चि पदरजा वरितो. १७६
- कृत्येतें शुद्ध जसा, कृष्ण शिळेतें तसा नृपा ! फिरवी,
ऐसा कोण त्रिजर्गी, जो अजितप्रभुपुढें प्रभा मिरवी? १७७
- यापरि सुचिर क्रीडे, मग भगवान् वासुदेव पर चक्रें
पौंड्रकमस्तक खंडी, जेणें केलीं च भस्म परचक्रें. १७८
- त्याचा मस्तक आर्धी, मागुनि समराजिरांत काय गळे;
केला मुक्त असा ही; साधूंचे दाटतिल न काय गळे? १७९
- भाव परम दृढ ज्याचा, 'मीं चक्री, वासुदेव सत्य' असा,
बा ! पूतना तरे, मग होयिल भगवत्स्वरूप तो न कसा? १८०
- पौंड्रातें उद्धरुनि प्रभु जाय द्वारकेंत, बा राया !
मुदित सुधर्मैत वसे स्वजनाचा विरहताप वाराया. १८१
- राम निषादवरातें धावोनि उरांत शक्तिनें ताडी;
आयुष्य शेष, यास्तव त्यातें काळाकडे न ती धाडी. १८२
- तो एकलव्य भव्य स्तव्यगुणा अच्युताग्रजा वक्षीं
उग्र गदेनें ताडी, वीरांच्या ख्याति मेळवी लक्षीं. १८३
- राम क्षोभे, शोभे, 'तो भेदो भेकसा,' म्हणे; स्वगदा
उचली दीर्घ भुजाहीं; भी तो त्या परमदाचिया अगदीं. १८४
- 'बळभद्रगदा हरिल स्वप्राणातें,' असें मनीं समजे;
भिवुनि, निषादपति पळे; बुडवी केले रणीं बहु श्रम जे. १८५
- हरि जेंचि गजामार्गे, त्याच्या पाठीस सगद बळ लागे,

१. श्रेष्ठ अशा. २. रणांगणी. ३. 'सुधर्मा' हे कृष्णाच्या सभेचें नांव. ४. तो (एकलव्य) त्या शत्रूंच्या गर्वाच्या औपधाला म्हणजे शत्रुदर्प नाहीसा करणाऱ्या बळरामाला भी (भयाला).

देवी वदल्या, 'साखि हो! अयशःपंकें, पळोनि, मळला गे!'
 शिरुनि समुद्रीं, योजन पंच, द्वीपांतरां दडाला हो!
 परते बळभद्र, म्हणे, 'अपकीर्ति प्राप्त या जडाला हो.' १८७
 जाय सुधर्मंत नृपा! राम, पराभवुनि एकलव्यास,
 ज्याचा प्रताप पाहे लयदहनाहूनि ऊन न व्यास. १८८
 तौ शैनेय हि आला, संपादुनि संगरांत विजयाला,
 रामाला, कृष्णाला, बहु मानिति सर्व तैवि निज याला. १८९
 त्या दिव्य सभेमध्यें, उद्धव, अक्रूर, उग्रसेन, असे
 यादव सर्व मिळाले, जेथें सहराम देवदेव असे. १९०
 विप्रादिकांसि वंदुनि भेटे, तें सुख वदेल काय कवी?
 नायक विश्वाचा त्या स्वजनासि समस्त वृत्त आयकवी. १९१
 "मज सांबं शंकरप्रभु, करुनि कृपा, भेटला; अहो! याचा
 प्राप्त प्रसाद झाला, कोणा हि कधीं हि जो न होयाचा. १९२
 भक्तीं प्रेम प्रभुचें तें अतुळ अनंत काय सांगावें?
 गावे शिवगुण चि, न पर; कां हंस त्यजुनि वायसां गावें?
 बुध हो! बहु काय वदों? केलें श्रीशंकरें मम स्तवन;
 शोभविलें या प्रभुनें विश्व, वसतें जसें समस्त वन. १९४
 मद्भक्त बहु प्रेमळ वदरींत पिशाच पाहिले, हो! ते
 पाठविले स्वर्गांत, भव्य मणि चुकोनि राहिले होते. १९५
 करुनि प्रसन्न आलों अतिवत्सल बाप तैवि शंकर हा,
 'शिव, शिव,' म्हणा सुमति हो! नाशिल जें पाप, तें, विशंक रहा."
 प्रेमें बहु प्रशंसुनि ते यादव सर्व देवदेवातें,
 गेले स्वगृहा, मग जें वैदर्भीगेहवृत्त, सेवा तें. १९७
 अंतःपुरांत भेटे वैदर्भीयुक्त सत्यभामेला,
 शंभुप्रसाद सांगे, ज्या परिसुनि अरि म्हणोनि 'हा!' मेला.
 कृष्ण म्हणे, "पुसुनि तुम्हां मीं गेलों; शंकरें दया केली;

बहु रुचती भक्तांची सत्कृति, अन्या नको तथा केली. १९९
 झाले अभद्र, न भजुनि, अत्यंत भजोनि शंकरा बरवे,
 जो प्रभु म्हणतो, 'रंका ! हो रवि; होवूनि रंक, राब रवे !.' २००
 दर्शनहर्षे भुललों, सर्वज्ञ मनोरथा परि समजला,
 प्रभु गौरविता झाला, देवुनि वर शिखिरथापरिस मजला."
 केल्या प्रमुदितहृदया, सांगुनि परम प्रिय, प्रियाअजितें;
 अजि ! तें सुयश कविजना गाया सप्रेम आपणा सजितें. २०२
 भूसुरें सर्व सुखविले नमनं, स्तवनं, सर्भाजनं, दानं;
 कोठें दुःख नुरविलें, इष्ट पुरविलें स्वकीर्तिच्या गानं. २०३

अध्याय बावन्नावा.

• जनमेजय भूप म्हणे, 'वा वैशंपायना ! कथा आतां
 वद हंसडिभक्तांची, निववी हरियश चि ऐकतां, गातां.' १
 वैशंपायन सांगे:-शाल्वांत 'ब्रह्मदत्त' या नावें
 होता राजा, ज्याचें यश शक्राचें तसें चि वानावें. २
 त्याच्या दोघी भार्या, त्या अनपत्या, नृपा ! सदा खिन्ना,
 दिसल्या देहें मात्र, ज्ञानें, शीलें, न त्या सती भिन्ना. ३
 मित्रसहाख्य ब्राह्मण योगीश्वर नृपतिचा सखा होता,
 तो ही अनपत्य नृपा ! बहुमान्य सुहितं, जसा मखा होता. ४
 भार्यासह आराधी पुत्रार्थ ब्रह्मदत्त भर्गातें,
 यमनियम स्वीकारुनि, जिंकुनि सत्वे हृषीकेशवर्गातें. ५
 मित्रसह महामुनि ही वैष्णवसत्रें हरीस आराधी,
 पारा धीरजना जो नेता, देवूनि शांतिसारा धी. ६

१. हे सूर्या ! तूं रंक होऊन चाकरी कर. २. माझें मन गोंधळलें. ३. कार्तिक-
 स्वामीपेक्षा. ४. रुक्मिणी व सत्यभामा. ५. ब्राह्मण. ६. पूजेनें. ७. हितकर्ता.
 ८. हवन करणारा. ९. इंद्रियसमूहाला.

- स्वप्नीं दर्शन देवुनि, पुत्र नृपा देवदेव दे दोघे;
 प्रार्थूनि पांच वर्षे, प्रभुपासुनि एक विप्र ही तो घे. ७
- तो ब्रह्मदत्त भूप श्रीरुद्रवरैकरूनि सुत पाहे,
 हंसाख्य ज्येष्ठ, दुजा डिंभकनामा, वरूनि सुतपा, हे. ८
- मित्रसह मुनि हि पावे, न चळों देता, सुरूप सुत, पातें,
 हरिसा अरि सा दमिता, अमितामळगुण, करूनि सुतपा तें.
 मुनिचा पुत्र जनार्दन साधु जनार्दनवरें, सुत तिघे ते
 झाले सखे, कळांची विद्यांची गुरुमुखें सुतति घेते. १०
- सद्गुण जनार्दन चि, बा! वक्षीं च न लक्ष्म वत्सै, 'मानव' या
 म्हणुनि म्हणति जन; नृपसुत जे हा तन्मित्र तत्समानवया. ११
- ते नृपनंदन दोघे संवत्सर पंच हिमनर्गीं तपले,
 स्वपले न निराहार हि, पंचाक्षर मंत्र सर्वदा जपले. १२
- झाला प्रसन्न ईश्वर, भेटोनि, म्हणे त्यांसि 'वर मागा,
 लज्जित करि देवांच्या ज्याच्या पदपद्मरेणु परमागा. १३
- नमुनि प्रांजलि वदले, 'आम्हीं व्हावें अवध्य दनुज्यांस,
 दितिज्यांस, अदितिज्यांस हि, राक्षसगंधर्वसर्पमनुज्यांस. १४
- जीं पाशुपतप्रमुखें अस्त्रें द्यावीं महेश्वरा! सर्वे,
 स्वपरशु हि, सहाय रणीं भूत हि दोघे बळी, तुवां शर्वे. १५
- द्यावें अभेद्य कवच हि, अच्छेद्य तसा चि चाप दे हार्तीं;
 इतरांचीं शस्त्रास्त्रें जीं, देवुत या न ताप देहा तीं.' १६
- प्रभु 'एवमस्तु' ऐसें बोलुनि, दे एक भृंगिरिटिनामा,
 कुंडोदराख्य दुसरा, त्यांच्या पुरवावया रणीं कामा. १७
- वर देवुनि वरदेश्वर अंतर्हित होय; सिद्ध ते झाले,
 ल्याले प्रसादभूषा, ते डिंभकहंस, निजपुरा आले. १८
- वंदुनि, निजवृत्त कथिति ते तात ब्रह्मदत्तराज्याला,

१. अत्यंत सद्गुणी. २. उत्तम परंपरा. ३. फक्त त्याचें वक्षःस्थळ वत्सांकित नव्हतें.

४. त्यांच्या च वयाचा. ५. कल्पवृक्षाला. ६. तथास्तु; ठीक आहे.

- तन्मित्रा मित्रसहा, झाला विष्णुप्रसाद वा ! ज्याला. १९
- सप्रेम भेटले ते श्रीहरिभक्ता जनार्दना मित्रा,
त्या हरिहरभक्तांसीं झाल्या जनमेजया ! कथा चित्रा. २०
- बहु शांत, दांत, झाला सिद्ध जनार्दन हि विष्णुच्या भजनै;
बहु मित्रसह निवाला सदपत्यै, तप्त जन जसा व्यजनै. २१
- कृतदार तिघे देती सुख तातांतै, तसें चि मातांतै.
जें हंसडिभकांसीं कृष्णासीं वैर, परिस आतां तै. २२
- मृगयेसि हंसडिभक सजनार्दन एकदा वनीं गेले;
क्रीडा करुनि पुष्करतीर्थनिकट कटकयुक्त ते ठेले. २३
- तेथें कश्यपमुनिकृतवैष्णवसत्रोत्थवेदनादांतै
परिसुनि, जावुनि नमिती सजनार्दन ते मुनींद्रपादांतै. २४
- त्या विप्रांहीं त्यांचें केलें, आतिथ्य जें उचित, राया !
कीं, साधु भूतमात्रीं हरि देखति, व्हावया शुचि, तराया. २५
- हंस म्हणे, "जन्मप्रद आम्हां जो ब्रह्मदत्त, सन्मुनि हो !
'तो राजसूययाजी,' म्हणतो, 'सुरराज तेंचि जन्मुनि हो.' २६
- आम्हीं, जिणुनि नृपांचीं, भव्य करविणार राजसूय, शतें;
अस्मत्प्रसू मिरविती जें, कोणी ही न राजसू यश तें. २७
- आम्ही समर्थ, शक्र हि शक्त न आम्हांपुढें रहायास,
झालों अजय्य विश्वीं शंभुवरें, न करितां महायास. २८
- घेवूनि अग्निहोत्रें यावें अस्मत्पुरा, अहो ! मुनि हो !
व्हावें सुखें सदस्य चि, जो अक्षम, तो श्रमी, न होमुनि, हो." २९
- मुनिवर म्हणति, "बहु बरें, न म्हणे यज्ञास सर्व ही 'नाहीं,'
ऋत्विक् सदस्य व्हावें विद्यासामर्थ्यगर्वहीनाहीं. ३०
- येवूं, दीक्षा देवूं, " ऐसैं बहु गोड बोलिले विप्र,
पुसुनि तयासि, निघाले तेथुनि ते हंसडिभक क्षिप्र. ३१
- ते पुष्करोत्तरतटीं जातां तेथुनि धरावरें ! गेले,

- सुयतींवरि मूढ, जसे कनकघटांवरि शरावै, रागेले. ३२
- दुर्वासा रुद्रात्मा, त्रिभुवन दृक्पात नाशिते ज्याचे,
हंसै, परमहंस, बहु च्छात्र, ब्रह्मज्ञ, राशि तेजाचे. ३३
- ते हंसडिंभक तथा म्हणती, "हा कोण भूतसा पापी?
या तीर्थ, तरि म्हणावें कां न 'क्षीर प्रभूत' सापा 'पी'? ३४
- करिति, गृहाश्रम सोडुनि, अन्याश्रमकल्पना कशाला हे?
नृपयम, यांपासुनि, जो दांभिक, तो अल्प ना कशा लाहे. ३५
- या लोकीं, परलोकीं, शर्म न या कुपथकल्पका कांहीं,
याहीं गृहाश्रम, जसा मानावा हंस अल्प काकांहीं." ३६
- यतिपति दुर्वासा जो, त्यातें वदले, 'बुडोनि, अन्यास
बुडवाया केला हा मंदा! त्वां प्रकट काय सन्यास? ३७
- चुकलास, स्वसुखाला मुकलास, स्पष्ट मूर्ख गमलास,
भ्रमलास, श्रमलास, व्यर्थ कसा दुष्पथांत रमलास? ३८
- श्रेष्ठ गृहाश्रम चि धरा, दंडिन, न करील अस्मदाज्ञा, त्या;
समजे विलंघितां हे, दवकीलासी च भस्मदा ज्ञात्या.' ३९
- मुनि लंघितां त्यांहीं मार्गीं, सन्निधि जसा अनर्थनाहीं,
चित्तीं म्हणे जनार्दन, 'बहुत असति, परि असा अनय नाही.'
भयाला सविनय, झाला कंपित, कीं तो तपोनंदीन मुनी
व्हाया प्रसन्न, पोटीं घालाया आर्ग तें, पदीं नमुनीं. ४१
- त्यातें दटावुनि म्हणे, "नृप हो! करितां क्षयार्थ अन्याया,
मुख्याश्रम हा, कीं हो! भजति ज्ञाते, लज्जुनि अन्या, या. ४२
- बहुधा म्हणणार, तुम्हीं ऐसे अतिमंद मातगे 'हा!' ची,
ज्ञानाश्रमापुढें रे! वदतां हे काय मात गेहाची? ४३
- ज्ञान परम धर्माचें साधक आहे जगांत, इतरांचें

१. मातीचे घट. २. संन्याशांचे भेद आहेत. ३. चावूक; फटके. ४. अग्निज्वाळे-
सारखी. ५. द्रव्याचा उत्तम ठेवा. ६. आंधळ्यानीं. ७. तपःसमुद्र. ८. अपराध.
९. गृहस्थाश्रमाची.

तुमचें अघसाधक हें शोकार्त करील हृदय पितरांचें. ४४
 हा ! हा ! खळसख्यास्तव पडलों हि, पडेन ही, महाविषमी;
 अन्याय कराल असा जरि, तरि सेवीन दहन कीं विष मीं.”
 ऐसें वदे जनार्दन, कवि हि रडे, बा बुधा ! रसा हि रडे;
 कीं, लंघिति भगवंता त्यासि, जसे जड सुधारसा हिरडे. ४६
 उग्र एकें नेत्रें दुर्वासा त्या खळांकडे पाहे,
 सौम्ये अपरें नेत्रें देखत चि जनार्दनानना राहे. ४७
 तो यतिपति अतिकोपन, लोप न व्हाया स्वशुद्धधर्माचा,
 शिष्यांसि म्हणे, ‘येथुनि शीघ्र निघा, देश हा न शर्माचा.’
 वदला जनार्दनातें, ‘सत्वर येथुनि तूं हि वा ! निघ रे !;
 शांता कुसंग तापद; घन हि घृत ज्वलनसंगमें विघरे.’ ४९
 त्या दोघां मत्तातें श्रीदुर्वासा म्हणे, ‘अरे खळ हो !
 पळ होमा तुमच्या मज न लगे, न क्रोधवह्निचें बळ हो. ५०
 ऐसें कोण मजपुढें बोलेल ? क्षुद्र हो ! उठा, राजे
 ऐसे चि खळ, वचकले न मनीं रामाचिया कुठारा जे. ५१
 ब्रह्मण्य कृष्ण भगवान् तुमच्या सत्वर हरील दर्पातें,
 लीलेनें चि हरितसे, जैसा विनतातनूज सर्पातें.’ ५२
 ऐसें वदे, निघे मुनि; घे तत्कौपीन हंस हिसकून,
 साहे यतिपति भगवान्, त्यां भस्म करावयास हि सकून. ५३
 ‘हा ! हा !’ म्हणत पळाले यति अतिभयविकळकाय तेथून;
 ऐसे प्रमत्त जे खळ, घेतिल वा ! म्हणुनि काय ते ‘थू’ न ? ५४
 वारुनि म्हणे जनार्दन, “हें साहसकर्म काय रे हंसा ! ?
 क्षोभुनि म्हणेल कीं रे ! वरद हर तुम्हांसि, ‘दुष्ट हो ! ध्वंसा.’”
 साहे अत्यपराधा, सत्यपरा धाक देखत्या झाला;
 मुनि मंद मंद ऐसें, क्रोधगरळ गिलुनि, बोलिला त्याला. ५६
 ‘स्वपदाश्रितजनपीडक जे, त्यांतें नेतसे हरि लयाला,

- हा गर्व सर्वनाशक, शर्वप्रियदेव तो हरिल याला. ५७
- न च करिल असें तुमचा बंधु जरासंध, साधु तो व्यक्त,
भक्त ब्रह्मकुळाचा, सज्जनसंरक्षणार्चनीं सक्त. ५८
- त्यजिल यतिद्रोहें तो तुमचें बंधुत्व; जरि न सोडील,
धर्म बुडेल त्याचा; मगधेंद्र जर्गी अकीर्ति जोडील. ५९
- जा रे ! दृष्टिपुढुनि जा, हंसा ! कंसारि गर्व नाशील,
ज्या शील त्यजितें, त्या कां न त्रैलोक्यनाथ शासील ?' ६०
- प्रणता जनार्दनातें मग दुर्वासा म्हणे, 'अगा साधो !
स्वस्ति असो, तुज बाधो न भव, सदा भक्ति विष्णुची साधो.
तुज भगवत्संग घडो, विप्रेंद्रा ! दुष्टसंगदोष झडो,
त्रासें अरिवर्ग दडो, साधुत्व तुझ्या गळां सदैव पडो. ६२
- जा स्वगृहातें, वत्सा ! शुद्ध यशें शात्रवाननें मळिव,
अस्मत्स्मरण असों दे, स्वपित्याला सर्व वृत्त हें कळिव.' ६३
- दंड, कमंडलु भंगुनि, मांसें त्यांच्या स्थळांत भाजवुनीं,
अतिमत्त हंसडिंभक गेले, असुरादिकांसि लाजवुनीं. ६४
- त्यामागुनि जनार्दन, वंदुनि आत्रेयमुनिवरा, गेला,
साधुसभा पाहुनि खळ, चोर विलोकूनि पुनिव, रागेला. ६५
- पंचसहस्र मुनिसह, श्रीदुर्वासा हि हरिपुरा गेला,
तापुनि म्हणे, 'प्रभुवरि हि, केवळ मजवरि च न, रिपु रागेला.'
घेववि भग्नकमंडलुदंडादि पदार्थ हरिस दावाया;
कीं, दुःसह साधूंसीं केला स्वीयाहिपरिस दावा या. ६७
- एकें चि अहोरात्रें तेथूनि द्वारकेसि तो पावे,
ज्याच्या तेजें शक्रप्रमुखांचे हि प्रताप लोपावे. ६८
- स्नान करुनि वापींत, प्रभुच्या द्वारीं मुनींद्र तो पावे,

१. शंकराला प्रिय देव जो कृष्ण तो. २. शत्रूंचीं तोंडे. ३. अग्निपुत्र जो दुर्वासा त्याला. ४. द्वारकेला.

द्वास्थे त्यास कळविलें, जेणें पुरुषार्थ सर्व ओपावे. ६९
 यतिवृंदसहित नेला तो दुर्वासा सभेंत, पद नमुनीं;
 भ्याले यादव म्हणती, ' कां दिसतो अप्रसन्नवदन मुनी?' ७०
 स्वकरें आसन मांडुनि, दुर्वासा बसविला रंमारंगें;
 तो ही सुखासनावरि, जो यतिजन पातला त्यासंगें. ७१
 पूजुनि म्हणे प्रभु, ' वदा, न कळे मज, कोण हेतु आगमनीं.'
 या प्रश्ने बहु आला मुनिज्या पहिला असा न राग मनीं. ७२
 दुर्वासा प्रभुसि म्हणे, " वदसी न कळे असें कसें व्यक्त.
 सर्वज्ञ, सर्वसाक्षी तूं, आम्हीं तत्व जाणतो भक्त. ७३
 तूं साक्षात् ब्रह्म, मला वंचिसि, कृष्णा! न हें तुला युक्त,
 जड अज्ञानापासुनि झाले त्वच्चरणचिंतनें मुक्त. ७४
 प्राकृत, अभक्त, नेणति; परि आम्हीं जाणतो तुला पुरतें,
 स्फुरतें त्वद्रूपीं जग, गंधर्वांचें जसें नभीं पुर तें. ७५
 प्रकट करुनि, नाशाय जाड्या, दुःखा, अघा, बॅरा काय,
 'न कळे' या त्वच्छब्दे होयिल दुसरा न घाबरा काय? ७६
 आम्हीं च अभाग्य जगीं, करुण, ज्ञाता हि, न स्मरसि कांहीं;
 हें काय बरें, व्हांवें विघ्नज्वलनांत भस्म रसिकांहीं? ७७
 अति साहस है, म्हणसी 'न कळे' सकळेश तूं कसें स्पष्ट?
 जरि नेणसि, सर्वज्ञा! कृष्णा! तरि परिस, कळवितों कष्ट. ७८
 आहेत हंसडिंभक अतिखळ बळमत्त, मत्तपा अरि ते
 करिते झाले विघ्न, श्रीशा! मदासिंधु जे कधीं न रिते. ७९
 म्हणती गृहाश्रमास चि 'हितकर' ते, यां 'न' मत्त पोर 'हित';
 आम्हां 'धर्मविनाशक, दांभिक, जड, दंड्य, सत्तपोरहित.' ८०

१. द्वारपाळानें, पहारेकन्यानें. २. श्रीकृष्णानें. ३. हंसडिंभकांचा सुद्धा
 आला नव्हता इतका. ४. आकाशांत ज्याप्रमाणें गंधर्वनगराचा आभास होतो
 तसा तुझ्या रूपावर च जगदाभास होतो. ५. सुंदर शरीर धारण करून. ६.
 चतुर्थाश्रमास.

हे भंगिले. कमंडलु, केलों मीं नग्न, भग्नदंड, पहा;
मोडावा काय तिहीं मोक्षाश्रमशांतिवल्लिमंडप हा? ८१
हे शालग्रामांचे संपुट, केले पहा कसे तुकडे!
बुडत्याकडे, न कथितां, अघ, अयश, दिल्या न हाक, सेतुकडे.
केले अजय्य वरदें रुद्रें, पाजूनि अमृत साप तसे,
पाप तसे ते चि जर्गीं, तत्तेजें साधु सर्व तापतसे. ८३
बा ! त्यांपुढें टिकाया शक्र हि न समर्थ, काय मग अमर?
न करिल अर्धानमृत्यु हि भीष्ममहाराज, बाह्मिक हि समर. ८४
सर्वक्षत्रभयंकर मागध ही फार यास भीताहे,
रावणसम तो गमतो सानुज, तव पुण्यकीर्ति सीता हे. ८५
त्यातें वदलों, 'नाशिल कृष्ण तुझा सर्व गर्व हंसा ! रे !'
संसारेच्छाशमना ! तें सत्य करीं मदुक्त कंसारे !. ८६
जरि हंसडिंभकांचे करिसिल चक्रानळीं न हुत काय,
तरि 'रक्षिसि' हा शब्द व्यर्थ चि होतो, वदों बहुत काय? "
नमुनि श्रीकृष्ण म्हणे, " स्वामी ! माझा चि होय हा दोष,
रोष स्वांतीं न धरीं, देयिन, दुष्टांसि दमुनि, मीं तोष. ८८
शक्र, यम, वरुण, धनपति, विधि किंवा त्यांसि हर असो वरद,
पर दक्ष असो वधिन चि; मम शर खर, तक्षकाहिचे न रूद.
होयिल सर्वक्षत्रियकाल मगधपाल ही जरि सहाय,
तरि हि म्हणाया लाविन बा ! विनयानास्पदा अरिस 'हाय !.'
जा, स्वस्थ समाधि धरा, तुमचें याउपरि चित्त साधि न हो,
सद्रक्षण भद्र क्षण न विलंबुनि, कीर्तिवित्त साधिन हो !. " ९१
दुर्वासा प्रभुसि म्हणे, 'स्वस्ति सदा तुज असो, अगा धात्या !
तूं चि अगाध, न सागर, लाजविसि दयार्णवा ! अगाधा त्या.
तूं मीं, मीं तूं, तरि हि प्रार्थितसें बा ! तुला अगाधाला,
वदलों कटु, क्षमावें, तुज चि भजुनि जन, न त्या अगा, धाला.'

कृष्ण म्हणे, “भगवंता ! त्वां चि करावि क्षमा, न कोपावें,
 ओपावें अभय, अशन व्हावें चि, ‘पुरे’ म्हणों नको, पावें.” ९४
 मुनिवर म्हणे, ‘बहु बरें;’ प्रभु करवि चतुर्विधान्न, बहु तर्पी,
 सर्वासि मृदु दुकूलें फाडुनि, कौपीन, शाठिका अर्पी. ९५
 प्रभुसि पुसुनि, वरकड यति गेले, सन्यासिराज तो राहे,
 नारदमुनिसह शुद्धब्रह्मात्मविचार सार वा ! पाहे. ९६
 त्या काळीं तातातें हंस म्हणे, ‘राजसूय तूं यत्ने
 आरंभीं, नृप जिंकुनि, आम्हीं बहु आणितों धनें, रत्नें.’ ९७
 त्यातें म्हणे जनार्दन, “हंसा ! साहस करावया स्वमतें
 झालासि सिद्ध, तात हि म्हणतो ‘हूं !’ परि मला कठिन गमतें.
 असतां भीष्म महाबळ भूवरि, बाह्यिक नरेंद्र ही असतां,
 असतां यादव वा ! दव शत्रुतृणांचा मुकुंद ही वसतां, ९९
 ‘इष्टि’ परि ‘करिन’ म्हणसी, पण कैसा राजसूयसव घडतो ?
 गुरु राम जिंकिला ज्या वीरवरें, भीष्म काय सवघड तो ? १००
 वीर्य जरासंधाचें जें समरीं, जाणतोसि हंसा ! तें;
 वा ! बाल कृष्ण वधिता झाला, केशीं धरुनि, कंसातें. १०१
 तूं ‘ऋतु करीन’ म्हणसी, पण सीरैयुध रणीं न आटेल,
 फाटेल स्पष्ट हृदय, तो साक्षात् क्रुद्ध काळ वाटेल. १०२
 केला विरोध ज्यासीं, तो यतिपति केशवाकडे गेला,
 मज वृत्तांत श्रुत हा सद्विप्रें भोजनागेंतें केला. १०३
 ऋतु सार्धीं, पण आर्धीं मंत्र करायासि वा ! बहा सचिव,
 पाया हा या यज्ञप्रासादाचा सख्या ! बरा रचिव.” १०४
 तो हंस म्हणे, “सख्या ! काय भिववितोसि ? भीष्म तो दर्शमी;
 लीलेनें चि तयाचें हरिन क्षण ही न लागतां यश मीं. १०५
 कृष्ण हि काय मजपुढें ? काय हलायुध, जया सुरा सुरसा ?

१. भोजन. २. [रेशमी] वस्त्रें. ३. छाट्या. ४. यज्ञ; सव. ५. बळराम.
 ६. जेवावयास आलेल्यानें. ७. वृद्ध. ८. ज्याला मद्याची अत्यंत आवड असा.

प्राप्तवरा मज सात्यकि मायाविवरा मयासुरा सुरसा. १०६
 मागध तो धर्मात्मा हा बंधु चि, कार्य आमुचा मख या,
 न खयानेस्था दुस्तर सिंधु, सब शिवाश्रिता मला, सखया !
 जा द्वारकेसि, आज्ञा कृष्णास स्पष्ट सांग कीं, 'लवण
 आणूनि, राजसूया ये.' धाडू आत्मसम दुजा कवण? १०८
 आज्ञा शपथ तुज असे, म्हण, सखया ! न करितां, नकारा, 'हं.
 बळकृष्णांसि म्हणे, 'लवणकर घेवुनियां चला, नका राहं.'"
 झाली जनार्दनाला मान्या आज्ञा तसी च हंसाची,
 भगवद्भक्तश्रेष्ठा त्या अक्रूरा जसी च कंसाची. ११०
 जाणे, 'आज्ञालंघन सोसिल न क्रूर साप हा;' याला
 पुसुनि, प्रेमें प्रभुते गेला अक्रूरसा पहायाला. १११
 वसुनि सदश्वीं, जातां द्वारवतीच्या धरूनि वाटेतें,
 निजधन्यत्व तयां जें, या हि, प्रभुते स्मरूनि, वाटे तें. ११२
 खळसंसर्गें होतो पुरुषार्थयशांत फार जरि तोटा
 खोटो, तरि तो मानी हंसासीं मित्रभाव हित मोटा. ११३
 मिळतां सुदुर्लभ अमृत, तृषित न जायील कां तडक राया ! ?
 बा ! वत्स सोडितां ही, लागे, सुटला हि, तांतड कराया. ११४
 हांसे द्वारवतींत द्विज बहुबहु, पाहतां हरि समोर;
 नीरद गर्जे, वर्षे, हर्षे, परि बहु न यापरिस मोर. ११५
 युयुधान पुढें, पार्श्वीं नारद, बळभद्र ज्याजवळ आहे,
 यतिपतिसीं कृतकथ, यदुराजपुरस्कृत, अशा प्रभुंसि पाहे. ११६
 स्वमनीं म्हणे जनार्दन, 'लाजवितो भास्करासि वरदेहें,
 कैसा मीं प्रभुंसि म्हणों, 'हंसाला लवणरूप कर दे' हें? ११७
 ब्रह्मण्य, सर्वसाक्षी, सदय, मला न च म्हणेल 'अपराधी,'

१. मायाव्यांत श्रेष्ठ अशा. २. विमानांत बसलेल्याला. ३. मीठ. ४. अक्रूराला.
 ५. नाईट. ६. नेघ. ७. केलें आहे भाषण ज्यानें असा-निर्णय. ८. उग्रसेन.

नमुनि, विशंक वदावै, उचिता प्रभुच्यापुढें न अपरा धी." ११८
 करुनि विचार दृढ असा, प्रभुसि सुधर्मैत तो करी नमन,
 घालुनि, उडी, म्हणे जो करुणार्णव, ' दृष्ट हो करीनमन. ' ११९
 मग रामातें वंदी, होय प्रोद्भूतपुलक, राया ! तें
 प्रेम प्रभुनें चि दिलें, त्याचें अतिधन्य कुल करायातें. १२०
 ' मीं हंसडिंभकांचा दूत ब्राह्मण जनार्दनाख्य असैं, '
 कळवी खळवीर्यतिमिरसूराँ शूरान्वयोत्तमासिँ असैं. १२१
 देव म्हणे, ' दूतपणें जरि तूं आलासि शिष्ट, रामातें
 सांग निरोप, तसा चि प्रकट, अधिष्टूनि विष्टराँ, मातें. ' १२२
 बसला जनार्दन, तया कुशळ पुसे विश्वगुरु, करी धन्य,
 मित्रसहाचें हि; असा न पिता हि असेल; कोण हो ! अन्य ? १२३
 जो ब्रह्मदत्तराजा, जे तत्सुत हंसडिंभक क्षुद्र,
 त्यांचें ही कुशळ पुसे, वर देता जाहला जयां रुद्र. १२४
 प्रभु मग संदेश पुसे, करि बहु संकोच विप्र सांगाया,
 देव म्हणे, ' अभय असे; वद, तूं संकोचलासि कां गा ! या ? '
 प्रार्थुनि जनार्दन द्विज सांगे संदेश अभयवरदासः--
 " रुद्राचे ते मागति तुजपासीं लवणरूप कर दास. १२६
 तो ब्रह्मदत्तराजा करिताहे राजसूय, जाणावें;
 तुज हंसडिंभकांची आज्ञा कीं, ' विपुळ लवण आणावें. ' १२७
 हास्य करि प्रभु; नारद, दुर्वासा, उग्रसेन, बळभद्र,
 अक्रूरोद्धव, सात्यकि म्हणती, ' पावेल कोण खळ भद्र ? ' १२८
 भगवान् म्हणे, ' न झाले मज करिते कवि जर्गी कवण करद ?
 बहु निपुण हंसडिंभक; कां हो ! न करितिल हे लवणकरद ? '
 जगदीशातें जे जड म्हणती कीं, ' लवण आण वाहोन, '
 बहु हास्य काय ? त्याच्या कदना कवि कवण आण वाहोन ?

१. दुसरी बुद्धि किंवा कल्पना. २. रोमांचित. ३. सूर=सूर्य ४. अन्वय=वंश,
 कुळ. ५. आसनावर बसून. ६. निरोप.

लाजे जनार्दन, कथुनि तैसा बहु हास्यहेतु संदेश,
 होय अधोवदन, म्हणे, 'ते हि तन्मित्र मीं हि मंदेश.' १३१
 श्रीकृष्ण म्हणे, "विप्रा ! त्या हंसा, डिंभका, असैं सांग,
 'शाङ्गप्रेषित खरतर शर देतिल लवणकर तुम्हां चांग. १३२
 अथवा इच्छितसा जें, येतो घायासि नंदक, लंहा तें.
 चक्र च्छेदिल शिर, जरि याल तुम्हीं जाड्यकंद कलहातें. १३३
 योंजा प्रयाग, मथुरा कीं समरस्थान तीर्थ पुष्कर, हा
 मीं झालों सिद्ध, तुम्हीं व्हा, किंवा मुख करुनि शुष्क रहा.
 वरद महेश्वर हि तुम्हां समरीं होयिल सहाय जरि काय,
 त्यास हि जिंकुनि, तुमचे शतखंड रणीं करीन तरि काय.' १३५
 त्यांपाशीं मित्रत्वे तुजला न च बोलवेल हें, भक्ता !
 तुजसह या सात्यकिला पाठवितों, हा असे महावक्ता. १३६
 मत्स्नेह असे तुजवरि, तूं ही आहेशि भक्त वरशील,
 हो मत्कथापर सदा, विजयी होशिल, भवांत तरशील." १३७
 सात्यकिस म्हणे प्रभुवर, "घटजमुनि जसा सरस्वदोघातें,
 शोषू प्रताप माझा द्रुत; न म्हणो त्या 'परस्व' दोघातें. १३८
 जा करुनि समरनिश्चय, ये सत्वर सत्वरक्षणा, वीरा !
 ती राजश्री लाजो, रविस शशिश्री, तसी तुला धीरा ! " १३९
 प्रभुतें नमुनि, जनार्दनसह सात्यकि वीर शाल्वपुर पावे,
 जेणें परभट शस्त्रें, जेंवि तृणांकुर, समूळ खुरपावे. १४०
 एकीं तुरगीं बैसुनि सात्यकि असहाय परपुरीं गेला,
 हंसा जनार्दनें तो भेटविला, स्थान जो यशें केला. १४१
 'हा सात्यकि दक्ष भुज प्रभुचा,' हें विप्र तो तया कळवी;

१. हास्यास्पद; हसण्यास कारण. २. पावा (तुम्हांस मिळो). ३.
 मूर्खपणाचे गड्डे. ४. उत्तम स्वभाव आहे ज्याचा असा. ५. समुद्राच्या ओघाना.
 ६. माझा प्रताप त्या दोघाना " परस्व " म्ह० " हें परक्याचें द्रव्य आहे, मीं
 कसें व्यावें " असैं न म्हणो.

असती जसी पतीस प्रेरुनि, कुनियति जया गुरुच्छळ वी. १४२
मग तो त्या सद्विप्रें डिंभासीं वृष्णिवीर भेटविला,
क्रोधाग्नि प्रभुलंघनवाते ज्याच्या मनांत पेटविला. १४३
हंस पुसे कृष्णाचें कुशळ, बळाचें, तसें चि अन्याचें;
सांगे सस्मित सात्यकि म्हणुनि तथा सर्वधन्यधन्याचें. १४४
त्यावरि वरदर्पित तो हंस पुसे त्या जनार्दना आर्या,
‘त्वां कृष्ण देखिला कीं? सिद्ध करुनि पातलास कीं कार्या?’
विप्र म्हणे, “हंसा! मीं झालों कृतकृत्य कृष्ण पाहून,
प्रभुदर्शनसुख बहु, बा! न गमे बहु मोक्षसुख हि याहून. १४६
दर्शनसुख मीं जाणें; हृदयीं, नयनांत, रेखिला हरि तो;
क्षमापा! वापा! तापा पापा मापाल देखिला हरितो. १४७
नारदमुनि, दुर्वासा, कृष्णप्रभु चंद्रमा, चकोरा यां;
त्रिभुवनपति अतितेजा, त्याला ‘कर दे’ म्हणों नको राया!
होसिल दंड्य, हठातें, संपादायासि लवणकर, करुनीं;
कालें बद्ध न केला पाशाहीं तदरि कवण करकरुनीं? १४९
हरिसीं शशसा, क्षम तूं त्या प्रभुसीं न कळहा, निरोपानें
वहु हांसला अजित हरि, करिल तुझी सकळ हानि रोपानें.
दाटुनि दुराग्रहातें न मनीं आणून कोचकी नाशीं;
प्रभुचा प्रसाद हंसा! थोडा जाणूं नको च कीनाशीं.” १५१
हंस म्हणे, ‘रे ब्राह्मणदायादा! वदसि काय वाचाळा! ?
तुज लाविला खरा त्या बहुमांयें केशवें चि हा चाळा. १५२

१ जसी असती (जारिणी) पतीस प्रेरुनि (हृष्ट पुरविण्याच्या कामी योजून)
गुरुच्छळ वी (नवऱ्याला अतिशय त्रास देते) [तसी] कुनियति (दुर्देव), इ०.
२. रमापति. ३. मला. ४. कोचकी=पगडी (यश व संपत्ति) नाश करूं नकोस.
५. यम-पंत कीनाशीं (यमाचे ठिकाणीं) प्रभुची कृपा इतकी अमर्याद आहे कीं,
तुझ्या अवध्यत्वादि वरांचें यमापुढें कांहीं चालणार नाहीं; तुझ्यापेक्षां त्याच्यावर
च प्रभुची कृपा अधिक आहे. ६. भटाच्या पोरा! ७. अत्यंत कपटी अशा.

त्रैलोक्यजया सानुज मीं सिद्ध, शिवप्रसादपात्रास
 मज हंसा दाखविसी, गोपास स्तवुनि, काय हा त्रास? १५३
 मज अन्नदा न मानिसि, न गणिसि माझ्या महातपा, पोरा !
 मित्र, द्विज, म्हणुनि, तुझ्या चूर्ण करी हा न हात पापोरा.
 न करीं स्पर्श कृतघ्ना ! मज शिवपदनखरशशिचकोरा; हूं !
 जा, जीवदान दिधलें, ऊठ कसा, मत्पुरीं नको राहूं.' १५५
 यापरि सख्यासि विटवुनि, सात्यकिस म्हणे, 'कशास आलास ?
 वद, कां रे ! त्या गोपें कर न दिला ? काय मूक झालास ?'
 युयुधान म्हणे, " हंसा ! जेणें केलीं पराननें असितें,
 देणार कृष्ण तुजला कर, कवळुनियां करे तथा असितें. १५७
 धृष्टा ! कृष्णापासुनि वांछिसि, न गणूनि कायहानि, कर ?
 व्यसनार्णवीं बुडायी, दाटुनि करितोसि काय हा निकर ? १५८
 जगदीश कृष्ण भास्कर, तूं पामर काजवा, खरकैरा या
 कर मागसि; काय क्षम खड्गाधिक काज वाखर करायी ? १५९
 जी वदली 'कर दे,' हें तव जिह्वा सर्वथैव कापावी,
 पापा ! वीतविवेका ! साधुसभा दुर्वचें न तापावी. १६०
 बलभद्र, बभ्रु, सात्यकि मीं, सारण, निशठ, विपृथु, सारंग,
 उत्कल, कृतवर्मा, कवि उद्धव, हरि; सर्व शत्रु सारंग. १६१
 हे दश सहाय आम्हीं युद्धांत प्रभुपुढें रहायाचे,
 अस्मत्प्रहार दुःसह, अन्यांचे ते सुखें सहायाचे. १६२
 पुष्कळ आम्हीं च असों, श्रम नलगे मारितां तुला लेश;
 करिसि कराजा प्रभुला ! ब्रह्मादिक काय रे ! कुलोल्ह ? १६३
 घालूं गांठि तुम्हांसीं आम्हीं, दंभोळि^१ जैवि शैलासीं,
 बैलासीं व्याघ्र जसे; तुमचा राहेल वरद कैलासीं. १६४
 पुष्कर, कीं गोवर्धन, कीं मथुरा, कीं प्रयाग, हूं ! सदरे !

१. भय. २. पाप (दुष्ट)-उरा (हृदयाला). ३. काळीं. ४. युद्ध. ५. सूर्यास.
 ६. खुरपें. ७. अविचान्या ! ८. सिंह. ९. हरिणें. १०. श्रेष्ठ कुंभार. ११. वज्र.

करणार युद्ध कोठें प्रभुसीं? तूं स्थान शीघ्र तें वद रे! १६५
 तो' अधमाधम खालीं पाहवितो यदुपहास वितयातें;
 काय तुम्हीं? रे! तेजें लाजवितो यदुप हा सवितयातें." १६६
 ऐसें सात्यकि वदला, रगडूनि समक्ष दर्प साराया;
 सानुज हंस खवळला, वळला क्षतपुच्छ सर्पसा, राया! १६७
 हंस म्हणे, 'रे यादवदायादा! वदसि भीड सोडून,
 तोडून दूतमस्तक, मद्भुज न मळेल, अयश जोडून. १६८
 कोठें रे! खोहंता? कोठें पीतां सुरा? रिपो! कळतो
 कर्में चि गोप, जाणे माया, भीतासुरारि पोकळ तो. १६९
 पाशुपत दिलें रुद्रें, आम्हीं केलों अवध्य, गोपा! रे!
 आम्हां ती द्वारवती काय? कडे मेरुचे हि सोपारे. १७०
 यादव धरितों, करितों दासी तुमच्या स्त्रिया, तथा गोपा
 कोपनळांत हवितों, त्रिजग हि न पुरेल आमुच्या कोपा. १७१
 कांतर हा, तर चि पळुनि, करुनि नगर सागरीं, हरि लपाला.
 आम्हांपुढें किति तुम्हीं? खर वायु न काय रे! हरिल पाला?
 जें अयशस्कर, न करी ज्ञाता, चरितें मळासि धूर्ता, तें.
 जा, अभयदान दिधलें, प्रभुनें मारूं नये चि दूतातें. १७३
 या सर्व दीर्घनिद्रा पुष्करदेशीं करावया, जड हो!
 गोमायुर्गृध्रवायसभोजन तुमचें रणांगणीं धड हो.' १७४
 सात्यकि म्हणे, 'सुजड हो! जातों अजित प्रभूसि आणाया,
 खाणायास तुम्हांतें, पुरलें आयुष्य सर्व जाणा या. १७५
 निश्चय उद्यां चि तुमच्या अथवा केला वधासि परवांचा.
 आतां चि मारितों, परि मीं दूत; तुम्हीं हि वध्य, परं वांचा.'

१. यदुपहास (ज्यानें केलेली अथवा ज्याची झालेली निंदा) वितयातें (त्याला प्रसवणारांस-आईला व बापाला) खालीं मान घालावयास लावितो, तो अधमाधम होय.
 २. सवित्यातें-सूर्यास. ३. दारुवाज (वळराम). ४. सोपे. ५. भिन्ना. ६. शुद्धाचरणानें पाप नाहीसें करणारा. ७. मरण. ८. गोमायु=कोल्हा. ९. संपलें. १०. परंतु.

सात्याकि यापरि तेजें त्या हंसा, डिंभका, अरिस दापी.
 जावुनि वृत्त कथी त्या, ज्याचें खळजीवना अरि सदा पी. १७७
 प्रभुवरि निघे बळसहित भस्म कराया रणांत अरिसेना,
 कीं 'कर घेइन चि' म्हणे हंस, सुहृत्सूक्त किमपि परिसेना. १७८
 पावे सरामसात्याकि सहवृष्णिसमूह पुष्करा क्षम हा,
 तत्रस्थ ब्राह्मण जे, त्यांतें दे देव पुष्कराक्ष महा. १७९
 ते हंसडिंभक हि मग गेले, त्यांच्या महाचमू वश गा,
 परमोत्साहवती त्या गणिल्या अक्षौहिणी नृपा ! दश गा !. १८०
 रुद्राक्ष भस्म देहीं ज्यांच्या, शिवनाम आननीं पूत,
 भूत प्रभुदत्त पुढें, भ्यावे बहु मृत्युचे हि ज्यां दूत. १८१
 दानव विचक्रनामा, त्याचे ही असुरवीर बहुलक्ष,
 जो पूर्वीं शक्रांतें जिंकी, करि युद्ध विष्णुसह दक्ष. १८२
 द्वारवतीप्रति पावुनि, जो पीडी यादवांसि समरांत,
 देवासुरसंग्रामीं जो प्रकटी उग्र तेज अमरांत. १८३
 तो हंसडिंभकांच्या साहित्याला सखा स्वयें आला,
 ज्याला देवसमूह, व्याघ्रा मृगसा विलोकितां भ्याला; १८४
 तैसा चि विचक्राचा अत्यंत सखा हिडिंब या नावें,
 ज्याचें उग्रत्व सदा बहु मानुनि, तक्षकें हि वानावें; १८५
 ज्या राक्षसनाथाचे, हरिते अरितेज, बहु समर करिते,
 अष्टाशीतिसहस्र क्षणदांचर, असि, शिला, परिघ धरिते. १८६
 गेले ते नृप, जेथें श्रीपुष्कर, पुष्कराक्ष, वा राया !
 या दोघांसम कोणी नाहीं च समर्थ जीव ताराया. १८७
 पुष्कर, पुष्करनेत्र, स्मरणें तारिति अगा नरवरा ! हे,
 साधुसभेंत यशांचा यांच्या क्षण ही नै गानरव राँहे. १८८
 वा जनमेजयराया ! श्रीपुष्कर पुष्कराक्ष लोकांत

१. सुदर्शनचक्र. २. मित्राचा हितोपदेश. ३. मदतीला. ४. रात्रिचर, राक्षस
 ५. थांबत नाही.

तारक सारकविस्तृत बंदीं देती पडों न शोकांत.	१८९
त्या हंसडिंभकांच्या बळकृष्णांच्या चमू तदा ज्ञात्या !	
अत्युत्साहे मरती, मारिति, होतां रणा तदाज्ञा, त्या.	१९०
सप्ताशीतिसहस्र द्विप हत झाले, रथी रणीं लक्ष,	
मध्याह्न होय जाँ, तों साँदी ही तीस कोटि, जे दक्ष.	१९१
मोटा झाला संगर, भंग रथी पावले, बहु गळाले,	
किति पुष्करांत सिरले, किति हंसाचे भयें भट पळाले.	१९२
श्रीकृष्ण विचक्रासीं, करि हंसासीं बळी हळी युद्ध,	
युयुधान डिंभकासीं, यश लोकीं मेळवावया शुद्ध.	१९३
राक्षस हिडंब यासीं करिती वसुदेव, उग्रसेन, रण,	
तेव्हां नारदमुनिला होय श्रीरामलक्ष्मणस्मरण.	१९४
ताडी हरि त्रिसप्तति खर शर निकरें विचक्रवक्षातें;	
साहे संधानें परम शीघ्र तसें त्या न युद्धदक्षा तें.	१९५
एकें चि शरें ताडुनि वक्षःस्थळ, सर्वलोकवीरा या	
दानव विचक्रनामा बहु भडभड रक्त ओकवी राया !	१९६
क्षोभे प्रभु, तोडी ध्वज, पाडी हय, सूतमस्तक च्छेदी,	
घे दीनत्व न दानव, विरथ हि झाला रणीं न तो खेदी.	१९७
असुर रथावरुनि उडी घाली, घेवुनि गदा, तिणें तूर्ण	
अत्यंत क्रोधानें त्या रणरंगीं करावया चूर्ण,	१९८
ताडी प्रभुसि किरीटीं प्रथम, मग क्षिप्र अरि ललाटांत,	
भट समितींत, जलधिच्या न तसि मकर केलि करिल लाटांत.	
मग सिंहध्वनि करुनि, क्षिप्रतर विचक्र तो सुरद्वेषी	
भ्रमवुनि शतगुण, लक्षुनि भगवदुरस्थळ मँहोपळ प्रेषी.	२००
झेलुनि महाशिलेतें, जगदीश तिणें चि दानवा ताडी,	
पाडी मूर्छित भूवरि, तद्देहस्मृति दिगंतरीं धाडी.	२०१

१. सार=उत्तम. २. हत्ती. ३. स्वार. ४. व्याहत्तर. ५. वाणांचा मार.
६. युद्धांत. ७. मोठा धोंडा.

- संज्ञा पावुनि, दैत्य क्रोधें घे शीघ्र उग्र परिघातें,
लोकत्रयांत अद्भुत संपादायासि कीर्ति हरिघातें. २०२
- ‘या परिघें गोविंदा ! गर्व तुझा सर्व आजि मीं हरितों,
करितों गतासु तुजला, विषयश्रीतें रणांगणीं वरितों. २०३
- देवासुरसमरीं जो कृतकर्मा वीर, तो चि मीं आहें,
पाहें प्रताप, भुज हे ओळख, परिघप्रहार हा साहें.’ २०४
- ऐसें वदुनि, विचक्र क्षेपी क्रोधें, शके न परि घाय्या,
केशव खड्गें खंडी, अहिस शिखंडी तसें चि, परिघा या. २०५
- मग शतशाख महेशिख तरु टाकी तो विचक्र अरि, त्यातें
खड्गें चि प्रभु तोडी प्रेक्षकशक्रादिधैर्य हरित्यातें. २०६
- सुचिर क्रीडा करुनि, प्रभु तो त्या दानवासि माराया
दहनाखमंत्रिताशुंग सोडी संगरसवांत, वा राया ! २०७
- तो शर असुरशरीरा धावुनि वेगें सखा तसा भेटे;
दहनें तृणराशि जसा, तेंचि विचक्र क्षमावरा ! पेटे. २०८
- पाहुनि विचक्रगतितें सिरले हतशेष असुर जळधींत,
ते अद्यापि न फिरती; कैसें राहेल धैर्य मळधींत ? २०९
- बळभद्र दश शराहीं ताडी हंसासि, पांच तो सोडी,
त्यातें दश बाणाहीं हांसुनि वळदेव अंतरीं तोडी. २१०
- राम ललार्तीं हंसा नाराचें वा मनुष्यपा ! वेधी,
त्याची क्षण मोहातें, न धरूं द्याया धनुष्य, पावे धी. २११
- मग लब्धसंज्ञ हंस हि शर हाणी, रक्त तो हळी वमला,
ज्या सर्व मुमुक्षु म्हणे, ‘भगवंता ! तत्व तूं कळीव मला.’ २१२
- सोडी सप्त सहस्र क्रूराशुग बळ, करी रथा पिहित.
जन्हि दुरभिमान घातक, वाटे मत्ता जना तथापि हित. २१३

१. फेंकी. २. जखम करण्यास. ३. शंभर फांवा असलेला. ४. मोठ्या
शेंड्याचा. ५. आशुग=बाण. ६. बाणानें. ७. शुद्धीवर आलेला. ८. झांकून
टाकिलेला; आच्छादित.

- ध्वज तोडुनि, हय मारुनि, हरिसा गर्जोनि, खळविरामाते,
सूताते वधुनि, रणीं हंस स्वोत्कर्ष कळवि रामाते. २१४
- राम रथावरुनि उडी टाकी, घेवुनि महागदा हाते,
जीच्या आंगीं तेज न शत्रुमदाच्या महाग दाहाते. २१५
- हंस हि महागदेते कवळुनि, घाली उडी रथावरुनीं,
करिति गदायुद्ध परम दारुण दोघे हि, न व्यथा वरुनीं. २१६
- मुनिसुर नारदशक्रप्रमुख गदायुद्ध अतुळ पाहून
वदले, 'झालें न असें, मग होयिल काय अधिक याहून?' २१७
- सात्यकि, डिंभक, दोघे करिति महावीर युद्ध हे तुमुल,
कीं शूरा यश, तैसें वृद्धा हि न परमहर्षहेतु मुल. २१८
- सात्यकि दश शर, डिंभक तों पंचसहस्र, संगरीं सोडी;
तोडी माधव; याच्या लागे देवांसि बहु रणीं गोडी. २१९
- डिंभक सप्त शरांहीं वेधुनि, वेधी पुन्हां हि लक्षानें,
धनु तोडिलें तयाचें सात्यकिनें परमयुद्धदक्षानें. २२०
- अन्य धनुष्ये डिंभक हाणी उग्र शुरप्रै; तो गमला
कालभुजंग चि डसला, युयुधान क्षतज भडभडां वमला. २२१
- ते ही कार्मुक सात्यकि तोडी, डिंभक पुन्हां हि घे चाप,
खर शर ममीं हाणी, युयुधानाते असह्य दे ताप. २२२
- युयुधान ते हि कार्मुक खंडी, तों घे पुन्हां हि तो धनुते,
हाणी खर शर, केले खंडित त्या घादवे सुयोधनुते. २२३
- सात्यकि असीं दशोत्तरशत कौदंडे रणांगणीं खंडी,
गमली माधवकार्मुकवल्लिमहाशक्ति ती जशी चंडी. २२४
- त्यजुनि धनुष्ये, डिंभक सात्यकि करवाळ संगरीं धरिती,
ते बत्तिस प्रकार भ्रांतोद्भ्रांतादि तेधवां करिती. २२५

१. दुष्टांचा नाश करणारा जो वळराम याला. २. शत्रुमदाच्या दाहाते (गर्व
नाहींसा करण्यास) जीच्या (ज्या गदेच्या) अंगीं तेज महाम न (पुष्कळ होते).
३. बाणविशेष. ४. धनुष्य. ५. तलवार. ६. पट्टा खेळण्याचे नामाप्रकार.

- ‘अर्जुन, सात्यकि, केशव, डिंभक, गुह, शर्व, वीरवर सा हे
प्रख्यात, न प्रतापा यांच्या समरांगणांत पर साहे.’ २२६
- ऐसे वदले ज्ञाते, सुर, मुनि, गंधर्व, सिद्ध पाहून,
राहून नर्भी, त्यांवरि सुस्तवपुष्पें प्रभूत वाहून. २२७
- करिति स्वधर्म यास्तव रण वसुदेवोग्रसेन हे दर्शमी,
त्यांसि हिडिंब म्हणे, ‘ रे ! तुमचें हरितों समग्र ही यश मीं.’
घटकर्ण तसा भीषणकाय खचर खाय वृष्णिसेन्यातें,
देता झाला समरीं वीरांतें तो हिडिंब दैन्यातें. २२९
- हिसकुनि घेवुनि, मोडी तो वसुदेवोग्रसेनचापांतें,
वीरांतें कंपप्रद झाला, पक्षींद्र जेवि सापांतें. २३०
- वृद्ध भिवूनि पळाले, राया ! देवूनि पाठ, रक्षा या,
पसरुनि वदन भयंकर, लागे मार्गें त्यांसि भक्षाय। २३१
- ‘मज खावूं द्या, खावें तुमचें गेहांत न वपु रोगानें.
युद्धीं मेल्या, स्वर्गीं व्हाल सुखी नित्यनैवपुरोगानें.’ २३२
- ऐसें राक्षस गर्जे, उत्तर देती न वृद्ध खळपा हे.
व्याघ्राघात हरिणसे दोघे दूरुनि देव वळ पाहे. २३३
- ज्यासीं करीत होता संगर, तो हंस कंसकाळाला
देवुनि, धावुनि, गांठी राम हिडिंबा पलांशपाळाला. २३४
- ‘ रे ! वृद्ध राजसत्तम सोडुनि, मजसीं निशाचरा ! भीड.’
राम म्हणे कीर्तिमहाहंसीचा अतिमनोज्ञ जो नीड. २३५
- ऐसें ऐकुनि, गांठी त्या रामा वृष्णिसत्तमा, राया !
दृढ मुष्टिनें उरावरि ताडी तो वीर्यमत्त माराया. २३६
- राम हि निशाचरातें, सोडुनि कोदंड, मुष्टिनें ताडी,
चिर रण करुनि, तळाहीं वदनीं ताडुनि, भूतळीं पाडी. २३७

१. न्हातारे. २. राक्षसास. ३. नित्य नवे असें जें आपणापुढें चाललेलें गाणें
त्यानें—निर्णय०. ४. वाघास ज्यांचा वास आला असे. ५. मांसाहारी जे राक्षस
त्यांच्या राजाला. ६. सुंदर. ७. घट्टें. ८. चपराका मारून.

बाहु धरुनि, उचलुनियां, गरगर फिरवूनि, राम शूरवर
 युग्मक्रोशं झुगारी, पडुनि, उडुनि पळुनि जाय दूरवर. २३८
 हतशेष खचरजन तो जाय, दिगंतासि, अर्क ही अस्ता.
 त्रस्तात्मसैन्य घेवुनि हंस हि गोवर्धना महाशंस्ता. २३९
 तीर्थीं रात्रि क्रमुनि प्रातःकाळीं निघोनियां सबळ
 गोवर्धनासि गेला हरि, अरिकरिचा करावया कवळ. २४०
 गिरिच्या उत्तरपार्श्वीं, यमुनातीरीं, स्थळीं महाशुद्धीं,
 त्या हंसडिंभकांतें सर्व हि यदुवीर गांठिती युद्धीं. २४१
 शर उग्रसेन हाणी त्या हंसातें त्रिसप्तति क्रोधें,
 वसुदेव सप्त, सप्त चि सात्यकि, सर्वे हि मान्य जो योधें. २४२
 दश कंक, पंचविंशति अनुजयुता त्या सुबाण सारण गा !
 उद्धव दश, तीस निशठ, त्या विपृथु अंशीति तामसा रणगा.
 प्रद्युम्न शर त्रिंशत्, सप्त विशिख सांब, शत्रुवरि वृष्टि
 असि करिति, एकषष्टि क्षेपी अत्युग्र शर अनाधृष्टि. २४४
 ते वीर हंसडिंभक, एकैकातें दहादहा बाण
 हाणुनि, ओकविति रुधिर, विकळ करिति सर्वयादवप्राण. २४५
 झाले सिद्ध पळायया यादव, वारुनि तयांसि, बळ हातें,
 होय पुढें, हंसासीं, धनु धरुनि, करावयासि कळहातें. २४६
 त्या रामावरि डिंभक धांवे, करि हंस विष्णुसीं समर;
 गगनीं बसुनि विमानीं, देखति शक्रादि सर्व ही अमर. २४७
 प्रभु, हंस, राम, डिंभक, राया ! जगदेकवीर हे चवघे,
 देव म्हणति, 'सर्वाधिक शस्त्रीं, अस्त्रीं, बळीं, रणीं, अवघे.'
 हे भक्त हंसडिंभक, वरदें देवें मनांत आठविले,
 त्यांतें कैलासाहुनि भूतप दोघे सहाय पाठविले. २४९
 त्या अद्भुत संग्रामीं सर्वाहीं स्वस्वशंख वाजविले,

१. दोन कोस दूर. २. अति प्रशस्त अशा. ३. धाकट्या भावासह असलेल्या त्यास. ४. ऐशी. ५. श्रेष्ठ पिशाच.

- ते सकळ रव प्रभुनें निजदरनादेंकरुनि लाजविले. २५०
- तों दोघे भूतेश्वर धावुनि, कृष्णासि ताडिती शूळें,
प्रभु काय? काय ते? बा! भंगावा अमृतरस कसा गूळें? २५१
- हसुनि, रथावरुनि उडी टाकी, हरिसा करुनि वेग, हरी;
त्या दोघां भूतांतें क्षिप्र महद्भूत देवदेव धरी. २५२
- शतगुण गरगर फिरवुनि उडवि, तयां प्राप्त होय कैलास;
हें काय? कोटियोजन उडविल भगवान् सुमेरुशैलास. २५३
- कैलासाचळशिखरीं स्वप्नांत जसे, तसे चि ते पडले,
रडले, प्रेमें, विस्मित होवुनि, भगवत्पदांबुजीं जडले. २५४
- भूत उडविले पाहुनि, हंस क्षोभे, म्हणे, 'अरे गोपा!
कां विघ्न राजसूया करुनि, करिसि दीप्त माझिया कोपा? २५५
- रे! सावधान हो; दे, प्राणांसि नसावयास हानि, कर;
अथवा दुर्मद जाया, सुविवेक वसावया, सहा निकर. २५६
- ईश्वर मीं राज्यांचा, जेंवि सुरांचा महायशा शर्व,
गर्व त्वच्चिर्तींचा गोपा! आतां चि नाशितों सर्व.' २५७
- ऐसें बोलुनि, ओदुनि तालोपम चाप, हंस नाराचा
सोडुनि, तया ललारीं वेधी देत्या भवाब्धिपाराच्या. २५८
- जगदीश दारुकातें त्या तुमुल रणांत पृष्ठवाह करी;
सात्यकितें निजसारथि, तो हस्ताहीं गुणप्रतोद धरी. २५९
- रथरत्न चालवी, तो मंडळ समरांगणांत नव दावी;
मातलिपटुता अधिका याच्या पटुतेपरीस न वदावी. २६०
- प्रभु अङ्गयस्त्र स्वशरीं योजी, हंसा परासि माराया;
गर्जोनि म्हणे, 'वारीं, जरि शक्ति तुला असेल वाराया. २६१
- हंसा! मजपासुनि तूं कर वांछिसि, करिसि जरि मदैं आजि,
तरि निजपराक्रमातें दाखीव प्रकट करुनि तूं आजि. २६२

१. ताडासारखें. २. पाठीराखा. ३. लगाम व चावुक. ४. घोड्याची चाल. ५. युद्ध.

तूं वांचसील कैसा ? साधुद्वेषा मनुष्यपा ! मरतो;
 विजयार्थ धर्म लंघुनि, गर्वें धरितो धनुष्य पामर तो. २६३
 त्वां निंदिला यतीश्वर, बहु गांजुनि, मुख्य धर्म सन्यास,
 धन्या सत्सेवेचा, सत्पीडेचा चि काम अन्यास. २६४
 खळशास्ता मीं असतां, तूं कोण ब्राह्मणासि गांजाया ?
 मत्ता ! सत्तापकरा ! तुज काळमुखीं विलंब कां जाया ?' २६५
 ऐसैं गर्जुनि सोडी, त्यांतें तो हंस वारुणें वारी,
 उडवी प्रभुवर सहसा वातास्रें परमदारुणें वारी. २६६
 वातास्रातें शमवी माहेंद्रैकरुनि हंस वा राया !
 माहेश्वरास्र योजी प्रभु, हंस तयासि रौद्र वाराया. २६७
 गांधर्व एक, दुसरें राक्षस, पैशाच अस्त्र हें तिसरें,
 योजी ब्रह्मास्र हि हरि, जें अरिस म्हणे, 'स्वभान ही विसरें.'
 कौबेर, आसुर, तिजें याम्य, ब्रह्मास्र, च्यार चवघांस
 योजुनि हंस वारी, भासे तो अस्त्रजात दव घांस. २६९
 माता जैसी बाळा, रक्षी ज्याची सुकीर्ति संसरणीं,
 योजी ब्रह्मशिरोस्र प्रभु तो, त्यावरि हि तें चि हंस रणीं. २७०
 श्रीयमुनेच्या उदकें आचमन करुनि, देवदेव हरी
 श्रीवैष्णवास्र योजुनि, शार्ङ्गगुणीं दीप्त दिव्य बाण धरी. २७१
 भयाला तत्काळ चि तो हंस, महारौद्र अस्त्र पाहून,
 टाकी उडी, पळे; त्या स्वरथावरि करिल काय राहून ? २७२
 होय प्राप्त मति कुंडी, कीं आवडली सुकीर्तिहूनि कुंडी;
 टाकुनि तो हंस उडी, दे कालियपन्नगहदांत बुडी. २७३
 प्रभुवर हि शीघ्र धावुनि, डोहीं घाली उडी स्वयें हंसीं,
 मंचावरुनि लोटुनि, पूर्वीं रंगांगणीं जसी कंसीं. २७४
 गोवर्धनाद्रिच्या हि, न यमुनेच्या ढांसळी उडी दरडी;
 त्या ध्वनिपुढें घनध्वनि खाय, तुरिपुढें जसी उडीद, रंडी. २७५

जगदाधार प्रभुनें करितां पादप्रहार साहेल ?
 राहेल क्षुद्र कसा ? वज्राहत अद्रि भद्र पाहेल ? २७६
 कोणी म्हणति, 'न मेला, गेला तो हंस पळुनि पाताळा,'
 किति 'भक्षिला फणीनीं,' आला तात्पर्य नाश या ताळा. २७७
 यमुनाहृदांतुनि निघे प्रभुसत्तम निजरथीं पुन्हां वैसे,
 नाही च सदरि केले लीलेनें अमित केशवें ऐसे. २७८
 यमुनाहृदांत घधिला हंस श्रीकेशवें, असी वार्ता
 क्षिप्र क्षितिवरि फांके; कां केशव निवविना जगा आर्ता? २७९
 मग राजसूय धर्में श्रीकृष्णें प्रथम यज्ञ हा केला;
 हंसाच्या कीर्तिस भी हरि, हरिच्या जेंवि हरिण हाकेला. २८०
 या प्रभुविजयें झाला त्रैलोक्यांत प्रमोद वा राया !
 प्रभुचरित गायिलें हें बहु सत्कविनीं तरोनि ताराया. २८१
 भ्रात्याचा वध परिसुनि, अरि सुनिपुण ही मनांत गडबडला,
 करितां रण रामासीं जो गर्वेंकरुनि फार बडबडला. २८२
 डिंभक ही रथ सोडुनि, जोडुनि अपयश, निघे, तयामार्गें
 प्रभु रामकृष्ण धांवति, सिंह वधाया गजा जसे रागें. २८३
 घालुनि उडी, बुडी दे, शोधी तो फार पाप नर डोहा,
 'हाय !' म्हणे. कां साधुद्वेषा, पावोनि ताप, न रडो हा ? २८४
 क्षण उपळ होय, सोडी उसळुनि जैसा अलांबु, डोहातें;
 सुर म्हणती, 'जें केलें, सेवू, भ्रमला भला, बुडो, हा तें.' २८५
 यमुनातटीं रथस्थ प्रभुतें पाहुनि म्हणे, 'अरे गोपा !
 कोठें रे ! मज्जाता, ज्याच्या शक्रादि कांपले कोपा ? ' २८६
 स्मित करुनि श्रीश म्हणे, 'पुससी रे ! काय डिंभका ! मजला ?
 यमुनेतें पूस; इला शरणागतकालियाहिसा भजला.' २८७
 डिंभक पुनरपि शोधी, तो धीरहित स्वयें विलापातें
 करुनि, करी जें कांहीं, आयिक जनमेजया ! इलापा ! तें. २८८

‘ हा ! हंसा ! हा ! हंसा ! ’ ऐसैं बोलोनियां हर्दीं रडला,
 स्वकरैं समूळ जिह्वा उपडुनि, डिंभक मरोनि तो पडला. २८९
 झाली ऐसी तद्रति सदतिदात्यासमक्ष, हा तातें
 ‘ हाय ! ’ म्हणायासि, करी, नरका जायासि, आत्मघातातें. २९०
 ऐसे दोघे भ्राते, संपाडुनि वरमदें अघा, मेले,
 जे उद्धूत च्छळितां यतिपतितें, लेश ही न घामेले. २९१
 सत्कंटक उन्मूलुनि, होउनि अति सुप्रसन्न, बळसहित
 गोवर्धनीं वसे, जो करि साधूंचें, नसोनि अळस, हित. २९२
 पूर्वीं जेथें केली केलि, प्रेमें तया नगीं राहे,
 पाहे निर्झरकंदरवृक्षादि; प्रभुकृपा असी आहे. २९३

अध्याय त्रेपन्नावा.

नंद, यशोदा, यांचा भेटावे रामकृष्ण हा हेत,
 आयकिलें कीं, आले गोवर्धनगिरिसमीप आहेत. १
 द्याया रामा, कृष्णा, बहु दधि, नवनीत, कृसरपायस, ती
 घेवुनि जाय यशोदा बर्हविभूषण, यथेष्ट साय, सती. २
 नंद, यशोदा, गोपी, गोप, प्रेमें उपायनें वन्यें
 देवुनि, भेटति कृष्णा, मानिति पाहोनि लोचनें धन्यें. ३
 प्रभु साग्रज होय सुखी, यातें पाहोनि हा जसा नंद,
 आलिंगुनि, नमुनि म्हणे, ‘ झालों भेटोनि आज सानंद. ’ ४
 नमुनि यशोदेतें तो भेटे सप्रेम राम; कृष्ण, नृपा !
 कुरवाळी, घे अंकीं, बहुत इची देवकीपरीस कृपा. ५
 नंद यशोदा लागे, जेंवि प्रभु, तेंवि गहिवरायाला,
 कवि ‘ मातातातांहुनि अतिवत्सळ ’ म्हणति महिवरा ! याला. ६

१. दुर्वर्तनी. २. तिळांतांदुळांची खीर. ३. मोरपिसांचे शृंगार. ४. रानावनां-
 तील नजराणे.

आलिंगने प्रभूच्या संदृष्टे गोपगोपिकाचित्तें,
 बा ! जेंवि लोभिहृदयें विरहोत्तर लब्धं जाहल्या विसें. ७
 कुशल पुसे गायींचें, वत्सांचें प्रभु, पदार्थ ते सेवी,
 प्रेमें धरि बर्हांगद, काहुनि रत्नांगद स्वयें ठेवी. ८
 नंद म्हणे, 'पुससी तरि, आहे सर्वत्र कुशल वा कृष्णा !
 बहु दुःख एक हें कीं, तूं न दिससि, दर्शनीं महातृष्णा.' ९
 रडुनि यशोदा वदली, "बा ! स्मरण सदा तुजें, नसे विसर;
 सोडुनि मानसातें, हंस क्षण ही दुजें न सेवि सर. १०
 म्हणत्यें, 'दुःख सराया शंकर, नुँति करुनि पाठ, विनवीन,
 परि मन वेडें, सोडुनि तुज, न किमपि अन्य आठवि नवीन."
 भगवान् म्हणे, 'यशोदे ! माते ! सोडुनि खेद, जा गेहा,
 त्वत्पुत्र स्वजनांच्या त्राणीं, न करुनि भेद, जागे हा. १२
 तुज जन जे स्मरतील, प्रेमें ते मन्मनांत भरतील,
 होतिल मद्भक्त, सुखें माते ! भवसागरासि तरतील. १३
 त्वन्नमन, त्वत्कीर्तन, करिते सज्जन, न जे मनीं वक्र,
 ते प्रियतर मज होतिल, ओतिल पीयूष तन्मुखीं शक्र.' १४
 गाढालिंगनदानें निववि, प्रेषी व्रजासि पितरांतें,
 तैसैं चि प्रभु सुखवी, अभिमत पुरवुनि, तयां हि इतरांतें. १५
 साधु म्हणति, 'पितर क्षण हितरक्षण करितयांसि न विसरती;
 मग रीति साधुपतिची बा ! देयिल कोणत्या न कविस रती ?'
 हे नंदयशोदांसीं भेटि हरी सर्व दोष देवाची;
 व्यास म्हणे, 'तो हि तरे, जन जो श्रोत्यांसि हर्ष दे, वाची.' १७
 श्रीगोवर्धनगिरिहुनि निघुनि, श्रीकृष्ण पुष्करा गेला,
 जो अरिस, जसा जलधिस घटज करायासि शुष्क, रागेला.
 मुनि पुष्करतीर्थींचे प्रभुवर्यें नमुनि सुखविले सर्व.

१. अत्यंत आनंदित. २. सांडून पुनः सांपडलेल्या. ३. मोरपिसांचीं बाहुभूषणें.
 ४. स्तन. ५. आवड.

पूजुनि ते हि, स्तविती, जो सुरतरुचा उरों न दे गर्व. १९
 ऋषि वदले, "जगदीशा! अत्यद्भुत वीर्य है तुझे नव न,
 भवन श्रीस सुकीर्तिस, तूं चि करिसि आमुचें सदा अवन.
 सानुज हंस सुदुर्जय, ऐसा चि विचक्र असुर ही देवा!
 हे वासवभयद, इहीं तुज अजितासों हि लाविला हेवा. २१
 होते सहाय लोकप, तरि हरि यांतें कदापि न खपविता,
 त्या असुरवधीं धरितें झालें तव मृदुल हे चि नख पविता. २२
 हें तप न परमपुरुषा! तुजवांचुनि आमुचें तगायाचें,
 तव संस्मरण चि तारक, 'सार' कवि म्हणति 'दुर्जे न गायाचें.'
 अवतरलासि प्रभु तूं, स्थापाया वेदविहितधर्मातें;
 द्याया खलबलदलनें आम्हां स्वपदाश्रितांसि शर्मातें. २४
 नमन तुज असो वरदा! वा पुण्यस्मरणकीर्तना! देवा!
 विघ्न. असे चि निवारुनि, आम्हांपासूनि घे सदा सेवा. २५
 वंदन असो तुला वा कृष्णा! तूं साधुकाननवसंत,
 पावतिल त्वद्भजनीं निरुपम सुख नित्य का न नव संत?" २६
 किति वर्णावें, वदले जें प्राप्तानंद शुद्धधी ऋषि, तें?
 ऋषितें घन, सद्गतितें प्रभु, सेविति सुयश कविकुळें तृषितें.
 श्रीकृष्ण म्हणे, "मुनिहो! स्वस्थ असा सर्व, चित्त साधि न हो,
 तुमचें अभीष्ट जें, तें मीं, लोभी जेंवि चित्त, साधिन, हो!. २८
 जे निजधर्मीं सादर, मज बहुमत सर्वकाल ते जन, हो!
 म्हणतो, 'त्या साधूंतें लंघुनि धृतगर्व काळतेज न हो.' २९
 माझे सर्वस्व तुम्हीं, मीं आळस कां करीन भवद्वेवना?
 भवद्वेवनाशकघन मीं, हा तुमचा भाव, जेंवि भव द्वेवना. ३०

१. वज्राचा कठोरपणा. २. पुण्यकारक आहे स्मरण व कीर्तन ज्याचें तो. ३. शेताला. ४. सज्जनप्रेमाला. ५. तुमच्या रक्षणाला. ६. संसाररूपी वणव्याचा नाश करणारा मेघ च असा मी, हा तुमचा भाव ही जोडी, ज्याप्रमाणें शंकर व दवणा ही जोडी आहे त्याप्रमाणें आहे. शंकराला दवणा प्रिय आहे, तसा मला तुमचा भाव प्रिय आहे, तसा भावार्थ.

धर्मस्थापन, सद्वन, दुष्टदमन, हैं चि मद्रत प्रीथित;
 मीं तुमच्या, प्राणांच्या प्राणी जेंवि व्यथेस्तव व्यथित. ” ३१
 ऐसें देवुनि अभय प्रभु पुष्करतीर्थवासि भव्य जना,
 गेला द्वारवतीला, या चि यशा सुकवि भजति, न व्यजना. ३२
 श्रीद्वारवतींत जसा देव, तसा चि प्रवेशला हर्ष,
 पुष्पांचें, लाजांचें, प्रभुवरि करिती कुमारिका वर्ष. ३३
 नानाविध वाद्यांचा, कौदुनि गगनोदरीं, सुरव राहे;
 जी पूजा या प्रभुची, नाहीं त्या शतमखा सुरवरा हे. ३४
 श्रीद्वारकेंत करिता झाला, नांदोनि, नित्य नवल हरी;
 नव लीला अवतारीं या जैशा सागरांत नव लहरी. ३५
 श्रीभारत भगवद्यश, चिंतुनि हरिचरणसारसां, गावें;
 संसारांत तराया श्रीगुरुपरिचरण सार सांगावें. ३६
 नित्य श्रवण कराया, वा राया ! सत्सभा रेंता गाया,
 एकोनि सुरभिचा ही सेवील चि वत्स भारता गा ! या. ३७
 वैशंपायन सांगे, ‘ घडति जयावृत्ति सांग वारा ज्या,
 कुळ तारुनि तरेल, त्रिजगीं तो परम धन्य, वा राज्या !.’ ३८

अध्याय चौपन्नावा.

जनमेजय भूप पुसे, ‘ वैशंपायनमुने ! मला सांगें,
 त्र्यक्षापासुनि कैसा त्रिपुरवध ? ज्ञानसिंधु तूं आंगें. ’ १
 “ श्रवण, मनन आणि निदिध्यासन, हीं तीन अक्षसम ज्याला
 दर्शनसाधनविद्वान् जो, म्हणति ‘ त्र्यक्ष ’ जाणते त्याला. २
 जें स्थूल, सूक्ष्म, कारण, देहत्रय, हें ‘ पुरत्रय ’ स्पष्ट;

१. प्रख्यात. २. गुरुसेवा. ३. रममाण झालेलो. ४. भारताच्या श्रवणपठना-
 वृत्ति-पंत. ५. यथास्थित. ६. मूर्तिमंत, प्रत्यक्ष. ७. नेत्रासारखीं.

याचा उच्छेद कसा ज्ञानें, तें कथुनि, तूं हरीं कष्ट.” ३
 ऐसा या जनमेजयभूपप्रश्नांत गूढ हा भाव,
 जाणे वैशंपायन, वक्त्यांचा साधुमान्य जो राव. ४
 श्रीव्यासच्छात्र म्हणे, “ दैत्यांचें निधन शंकरें केलें,
 शूलत्रयेंकरुनि, तें कथितों, जें मन्मनीं सदा ठेलें. ५
 ‘ शंकर ’ म्हणजे बोध; श्रवणमनन तीन साधनें ‘ शूल;’
 ‘ कामक्रोधादि ’ असुर, देव ‘ शमादि,’ श्रुती च यां मूळ. ६
 जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तात्यभिमानी विश्व तैजस प्राज्ञ,
 याहीं भोग्य ‘ पुरत्रय ’ मायांगुणरचित, जाणती प्राज्ञ. ७
 उठलें तें आकाशीं, म्हणजे जें प्रकट ‘ कारणीं ’ झालें,
 प्राकार ज्यासि कांचनमय, अन्नमयाकडे चि हें आलें. ८
 कीं होय भोगमुक्त्युपयोगी, रमणीय यास्तव स्थूळ
 ‘ कांचनमय ’ म्हणणें, हे व्याख्या सर्वा बुधांसि अनुकूळा. ९
 मणिहीं परमविराजित, ‘ मणि ’ म्हणजे इंद्रियें असें जाणा,
 पिंडीला नगराची शोभा योग्या असेल, ती आणा. १०
 कर्मकरुनि पुरत्रयसाधित ‘ यज्ञादिकर्म ’ जाणावें,
 ‘ गंधर्वपुर तसें ’ तें, म्हणजे ‘ मिथ्या ’ असें चि बाणावें. ११
 वाहति पुरासि वाजी, म्हणजे ते ‘ इंद्रियाश्व ’ समजावें,
 या सुरहस्यज्ञानें हृदयगुहेतील सर्व तम जावें. १२
 ‘ त्या अश्वांहीं असुर ग्रासिति अंबर सुवेग ते,’ म्हणजे,
 ‘ जें ब्रह्म कारण, तथा झाकिति कामादि विजयकृतपण जे.’

१. समूळ नाश. २. [आणि निदिध्यास]. ३. वद. ४. अशा व्याख्यानास—पंत.
 मी हें जें सांगत आहे त्याला. ५. आधार; मूळ ठिकाण. ६. जागृति, स्वप्न व सुषुप्ति
 या अवस्थांचे अभिमानी प्राज्ञ, विराट् [व] तैजस हे होत. ७. माया (अविद्या) + गुण
 (सत्व, रज, तम) यांहीं निर्माण झालेले. ८. अन्नमय कोश=स्थूल देह. ९. ऐहिक
 भोग व पारलौकिक मुक्ति या उभयतांस साधनीभूत होणारें. १०. जड देहाला. ११.
 मान्य, कबूल. १२. शरीराला. १३. जय मिळविण्याविषयीं प्रतिज्ञा करून असलेले,

- ‘समलंकृत कनकप्रभ भवनें त्रिपुरस्थ निर्मिलीं यत्नें,’
 म्हणजे, ‘मनःप्रवेशस्थाने हौं वर्णिलीं वधूरत्नें. १४
- ‘रम्ये गृहोपरिगृहे,’ म्हणजे, ‘नाना मनोरथ’ व्यक्त
 कथिले बहु सुशार्ही, जेथे जन होतसे सदां संक्त. १५
- ‘बहु आयुधे पुरीं त्या,’ ‘स्वक, चंदन, कामिनीकटाक्ष, असे
 कामाचे उद्दीपक अर्थ,’ बुधमनांत भाव हा चि ठंसे. १६
- ऐशा त्रिपुरांत वसे असुरेश्वर, ‘सूर्यनाभ’ अध्यक्ष,
 तैसा चि ‘चंद्रनाभ’ हि, यांसि, म्हणति ‘चक्षु,’ ‘मन’ असें दक्ष.
 अन्य हि बहु दानव त्या त्रिपुरीं ‘मदमत्सरादि’ ते कथिले,
 पर्थ मोडिले पुरातन यांहीं, प्राणी सुरादि बहु मथिले. १८
- त्रिपुरोपद्रुत झाले देवादि समस्त ही स्वसुखहीन.
 ब्रह्माते दुःख कथिति. ते गेले ईश्वरा शरण दीन. १९
- ईश्वर म्हणे तयांते, ‘रे सुर हो ! शंकराविना अन्या
 दानव अवध्य जाणा.’ कथिली हितहेतुयुक्ति हे धन्या. २०
- ‘शंकर’ म्हणजे सुखकर. कथिला प्रणतांसि ईश्वरें बोध.
 गेले शरण तयांते, तत्वाचा लागले करूं शोध. २१
- ते शंकरासि गेले शरण सकळ देव, उग्र तप तपले,
 जप लेश हि न विसरले, यमनियमाते सदैव ही जपले. २२
- त्या सुरतपःप्रभावे, जे दानवदार, सर्व ही भ्याले;
 बहु कामादिपरिग्रह तृष्णादिक, दीन तेधवां झाले. २३
- वैराग्य यांत कथिले, जे पुण्यसुखधिचें महापर्व,
 ते कामकोपतृष्णाहिंसादि, दरिद्र जाहले सर्व. २४
- केवळ दुर्बळ होतां क्षीण, न उरली च शक्ति, कांहीं च,

१. मन वसण्याची (मोहून टाकणारी) ठिकाणे. २. कांता व कनक.
 ३. फुलांच्या माळा. ४. विषय, पदार्थ. ५. डोळा व मन हीं अनुक्रमे सूर्व व
 चंद्र यांची उत्पत्तिस्थाने होत. ६. नियम; ठराविक मार्ग. ७. त्रिपुरत्रस्त.
 ८. कामादिकांच्या स्त्रिया तृष्णा, ९. पवित्र सुखाच्या समृद्धीचे.

ते पावले अदर्शन, झाले दानव समस्त नाहीं च.	२५
ते गुप्त अंतरिक्षीं झाले मायाबळें असुरभूप, हृदयाकाशीं वसले, होवुनियां लीन वासनारूप.	२६
परिपाककाळ येतां योगाचा, देवशत्रु बाधाया वसले जपत सुदारुण मायावी ते स्वकार्य साधाया.	२७
ऐसें होतां, गेले सुर शरण हारालयासि, योगाच्या विजयीं जाल्या असतां क्षीणा त्या वासना कुभोगाच्या.	२८
अधिकारी संसारीं होवुनि उद्विग्न, निर्गुण स्थानीं ज्या प्राप्त होय, हृदयाकाशीं, तेथें चि लागले ध्यानीं.	२९
शांत्यादि देव भावें भगवंता ईश्वरीं पदीं नमुनी, शुद्धब्रह्मविनिश्चय करिती, जरि त्यासि देखती न मुनी.	३०
देव हरासि न पाहुनि, भगवंतातें चि विनविती भावें, कीं, 'मलिनबुद्धि आम्हीं, स्ववर करायासि सत्य तूं पावें.'	३१
सिद्ध महादेव प्रभु झाला, ते सुर भयांत ताराया, अभिमुख उपासकांतें होय अविद्याभ्रमासि वाराया.	३२
रुद्रसहित रुद्रांची शोभा न शके वदावया वीणी, शोभति उपासनेनै ध्यातेश्वरसह उपासक प्राणी.	३३
त्रिपुरासीं युद्ध करी त्र्यक्ष, सशर धनु धरुनि अतिसत्व; विद्वान् प्रणवीं योजुनि चित्त, करी कोशभंग हें तत्व.	३४
त्र्यक्षें शरसंधानें दैत्य सकळ भिन्नदेह ते केले, स्थूळाध्यास उडवितां ध्यानै कामादि नष्टतनु ठेले.	३५
कामादि असुर दिवसीं बोधीं खचले, न राहिले कांहीं,	

१. नाश. २. अंतःकरणरूपी जागेंत. ३. परिपक्वता. ४. समाधीचा, ध्यानाचा.
५. योगाच्या विजयीं=मनाची स्थिरता करणाऱ्याच्या कामीं. ६. सरस्वती. ७. ज्याचें
ध्यान करावयाचें त्या ईश्वराशीं एक होऊन. ८. महापराक्रमी. ९. अकारांत.
१०. पंचकोशभेद. ११. जड देहाचें मिथ्या भान. १२. उच्चल प्रकाशयुक्त अशा.
१३. नष्ट झाले.

झाले शमादि सुर ही मग रात्रिमुखीं लैयीं तयीं नाहीं.	३६
रात्रींत प्रवळ असुर होवुनि, देवांसि जिंकित्ती शूर;	
कामादि बळी स्वप्नीं होति शमादिक तयांपुढें चूर.	३७
होय सुषुप्तींत असा विक्षेप, असें रहस्य मुनि कळवी;	
हा विघ्न योगिहृदया सहसा सावधपणांत ही मळवी.	३८
कीं शुक्रें आप्यायित केले ते दैत्य सर्व ही हव्यें,	
पाखंडमार्ग सेवुनि, कामादि प्रसरती बळें नैव्यें.	३९
दिव्यरथस्थित शंकर गर्जुनि, दैत्यांसि संगरीं दापी,	
सूक्ष्म शरीर अधिष्ठुनि, योगी मदीं, स्मरादि जे पापी.	४०
देवानीं, सिद्धानीं, बहु तो शंकर वृषध्वज स्तविला,	
योगजधर्मसमुच्चिन्न म्हणति 'वृषध्वज' म्हणोनि या कविला.	
असुराहीं नानाविध शस्त्राहीं सरथ पाडिला रुद्र,	
योगी सूक्ष्मशरीरीं तो विघ्न पीडिला, जसा क्षुद्र.	४२
स्तुति होतां, गर्वें जो 'सुस्थित झालों' असें मनीं मानी,	
त्या योग्यातें सूक्ष्मीं देहीं ही प्राप्त होतसे हानी.	४३
भूमि मधुमती तेथें राहुनि, कामादि सूक्ष्मदेहींच्या	
शुभवासना विनाशिति; कळि, अनय, जसे समृद्धि गेहींच्या.	
शब्दादि दिव्यविषयप्राप्ति च विक्षेप सांगती सुकवी,	
लीन ^१ ध्येयेश्वरसह सूक्ष्मवपु हि होय लय असें चुकवी.	४५
शंकर तेव्हां कुंठितगति होय, शकट जसें पथीं भग्न.	
कीं, त्या लयांधकारामध्यें योगींद्र जाहला मग्न.	४६

१. काळोखाच्या. २. वृत्तिशून्यपणांत. ३. मनाच्या स्थैर्याचा भंग, घोंटाळा, चलविचल. ४. पुष्ट केलेले. ५. नवीन. ६. लिंगदेह. ७. योगसामर्थ्यामुळे उभा केलेला. ८. निर्भय. ९. विषयसुखोत्सुक असें एक ठिकाण. १०. ज्याप्रमाणें कळि (कलह) व अनय (अनीति) [हे] गेहींच्या (नांदत्या घरांच्या) समृद्धि (सुखसंपत्ति) [विनाशितात]. ११. परमेश्वरासीं ऐक्य पावलेलें सूक्ष्म शरीर सुद्धां त्या खऱ्या स्थितीला सोडील अशा प्रकारें त्यास [विक्षेप] चुकवी (भ्रमवितो).

ऐसे होतां विघ्न, प्रकटे वृषरूप विष्णु रक्षाया;	
कीं, तो शंकर भजला होता श्रितरक्षणैकदक्षा या.	४७
हा धर्म तमोमग्ना जीवातें उद्धरावया दक्ष,	
एणें चि समुद्धरिले स्वाश्रित, पाषोनि संकटीं, लक्ष.	४८
चेतोरंथ उद्धरिला, तिसन्या विषयांतें वायुच्या नेला,	
हे लिंगभूमि जिंकुनि, योगी धर्माश्रयें पुढें गेला.	४९
भूमि ^३ महत्त्वाच्या, जीमध्ये एक अस्मिता मात्र	
प्रत्यय; तत्प्राप्तीतें योगी धर्में चि जाहला पात्र.	५०
न स्फुरति विषय जेथें, अति शुद्ध त्वंपदार्थं मात्र उरें,	
तेथें हि असुर उठले, म्हणताति, प्रकृतिलय ज्यासि पुरे.	५१
तेव्हां रुद्र धनुष्यां अग्नि स्थापूनि, दिव्य शर जोडी,	
त्या दैत्यांच्या तिसन्या नगरीं ब्रह्मास्त्रयुक्त मग सोडी.	५२
‘अग्नि महावाक्य, धनु प्रणव, चिंदाभास होय दिव्य शर,	
ब्रह्मास्त्र चरमवृत्ति हि, पुर मूळांशान,’ म्हणति सुश्वरं.	५३
वीर्यें उग्रें, सुतपें, सत्यें, तो बाण योजिला लक्षां,	
झाला तृतीयनगरीं त्या असुरांच्या शिखी जसा कक्षां.	५४
‘वीर्य’ ध्यानासि म्हणति, कीं हें कामादिरिपुमुखें सुकवी;	
मनइंद्रियें तयांचें जें एकाग्रत्व, यासि ‘तप’ सुकवी.	५५
जीवाचा ब्रह्मासीं जो काय अभेद ‘सत्य’ हें होय;	
शरं चरमवृत्ति; योद्धा, ध्यानाची ज्यासि लागली सौर्य.	५६

१. चित्तरूपी रथ. २. [महत्त्वाच्या] तिसन्या प्रदेशांत. ३. लिंगदेहाच्या अवस्था. ४. “ मीं आहे ” ही भावना. ५. अनुभव. ६. “ तत् त्वं असि ” या महावाक्यांतील ‘ त्वं ’ (तूपणा) हा पदार्थ. ७. महापंडित-पंत. पुरे=[राहण्यास] पुरेसा होतो. ८. तत्त्वमसि=ते तं आहेसः सर्वत्र एक च ब्रह्मतत्त्व आहे, द्वैतभाव नाही, हें श्रुतीचें महावाक्य. ९. ज्ञानाचा आभास. १०. शेवटची वृत्ति-आत्मानंदस्थिति. ११. अनादि माया. १२. सहजस्वरूपस्थिति हां च बाण. १३. व्यवस्था.

- त्या मूळाज्ञानाचा धीवृत्तिसहित निरन्वयोच्छेद
 ज्ञाना सद्धर्मबळें, या विजयें सर्व संपला खेद. ५७
- 'जैसा यक्ष तसा बळि' या न्यायें धीमयें पुरें स्पष्ट
 झालीं धीनें चि, जसा रज्जूरग, तेंवि सर्वथा नष्ट; ५८
- कीं स्पष्ट शब्दमात्रें नगरें शब्दें चि जाहलीं नाहीं.
 या नाशयनाशकांच्या मिथ्यात्वीं भिन्नता नसे कांहीं. ५९
- कल्याणकरें जीवें असुरपुरें जाग्रेंदादि जीं तीन
 सद्विद्यास्रें केलीं भस्म, असें वर्णिते सुधी जीनें. ६०
- या त्रिपुरांच्या दाहीं 'सद्धर्म चि' मुख्य कारण स्पष्ट.
 स्तुति शंकरादि करिते, 'हा चि महाविष्णु चुकवितो कष्ट.'
 कीं सार्थबुद्धिनें जो विनयें जीवें अनुष्ठिला धर्म.
 आश्चर्य, हा अविद्या स्वाश्रय जाळोनि देतसे शर्म. ६२
- धर्माच्या चि बळानें सद्विद्योत्पत्ति होतसे स्पष्ट;
 तेव्हां नुरे अविद्या, जीस्तव बहु जीव पावतो कष्ट. ६३
- मग परमानंदाची होय अभिव्यक्ति, यापरि व्यक्त
 वदले ज्ञाते श्रीमद्भारततात्पर्य देवगुरुभक्त. ६४
- श्रीमत्कृष्णप्रभुच्या श्रीप्रियचरणांबुजद्वयीं सक्तें
 श्रीहरिवंशग्रंथ श्रीरामसुते समर्पिला भक्तें. ६५
- श्रीहरिहरभक्तरसिक म्हणति 'यथाबुद्धि पुण्य यश गावें';
 यास्तव भक्तमयूरें गावुनि लिहिलें, तयां नमुनि, भावें. ६६

इति श्रीहरिवंशे श्रीरामनंदनमयूरविरचिते त्रिपुरवधः समाप्तः।

१. आत्यंतिक नाश. २. बुद्धिरूपी. ३. दोरीचा सर्प; दोरास च सर्परूप मानणें ही स्थिति. ४. जाग्रत, स्वप्न व सुषुप्ति या अवस्था. ५. बृद्ध, अनुभवी. ६. भेदराहित बळीनें. ७. साक्षात्कार, प्रत्यक्षपणा. ८. रममाण अज्ञानें.

शुद्धिपत्र-हरिवंश.

पृष्ठ-पंक्ति	शुद्ध.	पृष्ठ-पंक्ति	शुद्ध.
२- ३	यथाबुद्धि	८८-११	सुर विधितें
९-१३	कंचुर्क,	९३-२६	[सम्यक=]
९-१७	ज्यांची (?).	९४-२२	२. राक्षसनाम (?).
१४-२०	सांगे	९८- ९	भेटाया
३८- ८	सैनयांहीं.	१०१-२१	भोगवावया
३८-१०	सद्गति	१०७-१३	धरून (धरून)
४९-११	आनकदुंदुभि	११०-१८	तारि
५४-११	भर्ता,	१२४- ७	मुरलीला;
५७-२८	सुखी	१२४- ८	मुरलीला.
५८- २	बभ्रु	१२७- ५	कलशांहीं.
६०- ९	दिवसकर	१३५- २	होयाचा.
६०-१६	घंटज	१३९-१९	नवांबुदश्याम
६१-२६	एकाकी	१४१-२४	रात्री
६७- ७	सरा.'	१६३-११	राज्यच्युत
६८- ५	शबरी	१६९- २	येइल मागध
६९- ९	उत्पात	१६९-२०	आशीर्वादाहीं
६९-१६	कंपदा त्यातें,	१७२-१७	कीर्ति
७०- ५	अद्रिचें	१७३- ६	वाळ-वाळ (?).
७०-१८	गर्जन तर्जन	१७४-१२	रामजरासंध
७५-२३	मयमाया	१७४-२०	असा, मान्या
८१-११	जीविता रक्षीं;	१७४-२१	गेला
८१-१५	दैत्य, गरुडास	१७४-१७	चिपचिपुडें

पृष्ठ-पंक्ति	शुद्ध,	पृष्ठ-पंक्ति	शुद्ध.
१७४-२५	*पक्षिपति गरुडापुढें.	२८०- ९	असुरराज
१८१-२४	यादवबळ गरुडसहित	२८५-१२	वहातो
१८३- ४	कुणित्या न खोल	२८६- २	वृष्णिसुरवधूसुखरम्य- जलधिची
१८९-२७	३. कैशिक राजाच्या.		
१९८-२२	हर्षराशीतें.	२८७- ९	परा,
२००-११	प्रभु	२९०- २	अपार्थ
२०८-२१	रमला	२९१- ९	अनित्यवस्तुचा
२१५-२३	रथचक्रांचे	२९१-१०	नित्यवस्तुचा
२१६- ५	अशुभावहा लैलाटांचे;	२९१-१६	सोडी
२१६- ८	करीसि	२९५-१७	कीर्तिलाभातें ?
२२१-१९	रत्नालंकारांचे	२९८-२४	थारा या.
२३०- ४	वृत्रादिकदशगुणें	३०२-१२	शांखानगरीं ते नट
२४२-२४	सुरतरु,	३०२-२४	६.दैव.
२४८- ५	विद्ध,	३०८- ७	मदुपेक्षा
२५२- ३	यत्कथांच्या, चित्त धरुनि सत्पथा, सिरो पानीं.'	३१७-१८	परचमूर्मदाघांतें,
२५६-१६	आजि आर्यकरीं	३२०-१०	जीं म्हणति पहात्यांतें, 'झालों कृतकृत्य सुप- चनें च' वदा.
२६५- ७	पांडव वारी		
२६८- ३	सज्जन निंदा,	३२३-१९	पेंडले
२६८-२३	अनतां,	३२४-१४	प्रभुवर (?).
२७२-१५	श्रीशंकरप्रसादें	३२६-२२	शुद्धीं पिशाचसे, न क्षम
२७३-११	मागुनि तो हि, विधि म्हणे, 'ज्याचें पदपद्म सुरज शिर लाहो.'	३२७-२६	अगस्त्यमुनि
		३३१- ४	मेरु, प्रमुख
		३३४-२१	आम्हीं
२७३-१३	षट्पुरगुहा विचित्रा	३४०-१०	पावलि

पृष्ठ-पंक्ति	शुद्ध.	पृष्ठ-पंक्ति	शुद्ध.
३४१-१८	महावनगुहा,	४१६-२४	१. शत्रूच्या कोयत्यानें.
३४६-१४	गेली,	४२४-१४	सर्वसभासदकविप्रसर
३४६-२०	आलीस,	४२८-११	दासजीव
३४६-२१	स्व-आलीस ?'	४२८-२५	पुण्यपुंजशैलास.
३४८-१४	आलिंगी	४३२-१६	करितो. ५६
३५०-१८	बाण प्राण	४३८- ३	शुचितमास
३६३-११	भेदीं,	४४०-२१	जगदीशा ज्या,
३६७-१६	पाडुनि	४४६-२६	१. शुद्ध.
३६९-१४	बाहु मात्र	४५२- ५	साधुमंडली,
३७०-१२	येथून अध्यायाच्या अखेर- पर्यंत आर्यांक चुकले आहेत.	४५२-२५	६. रात्री
३७३-२७	७. अशनकाम=सेव- नाची इच्छा.	४५२-२८	रातीं.
३७५-२०	जी	४५५-१९	पुण्यें;
३७७- ९	ऋत्विक्पुरोहिताचार्य.	४५७- २	टपती,
३८६-२२	पदानता,	४६५- ६	देवुनि वर,
३९६- ९	बंधुं अनुहादाख्य (?).	४६५- ७	प्रिया अजितें;
३९८-२२	खळपतितां	४६८- ८	नृपयम
३९९-१७	हयग्रीवासीं,	४७२- ५	बुडत्याकडे न,
४०१-१३	परमर्मभेदिते	४७४-२२	कृतकथ....प्रभुसि
४०६- ७	पंवि'...दैत्यातें ?	४७६- ३	ते ही
४०७-१४	हरिभारि	४७९- ९	पीता
४०७-१६	अगाधसा,	४८१- २	वंदीं (?).
४१४-२३	पहा.'	४८८- ५	आला, तात्पर्य,
		४९३-१७	पुरत्रय साधित
		४९५-१३	देवहरासि

